ISTORIE, CULTURĂ ȘI CERCETARE

HISTORY, CULTURE AND RESEARCH

III

Coordonatori
DUMITRU-CĂTĂLIN ROGOJANU
GHERGHINA BODA

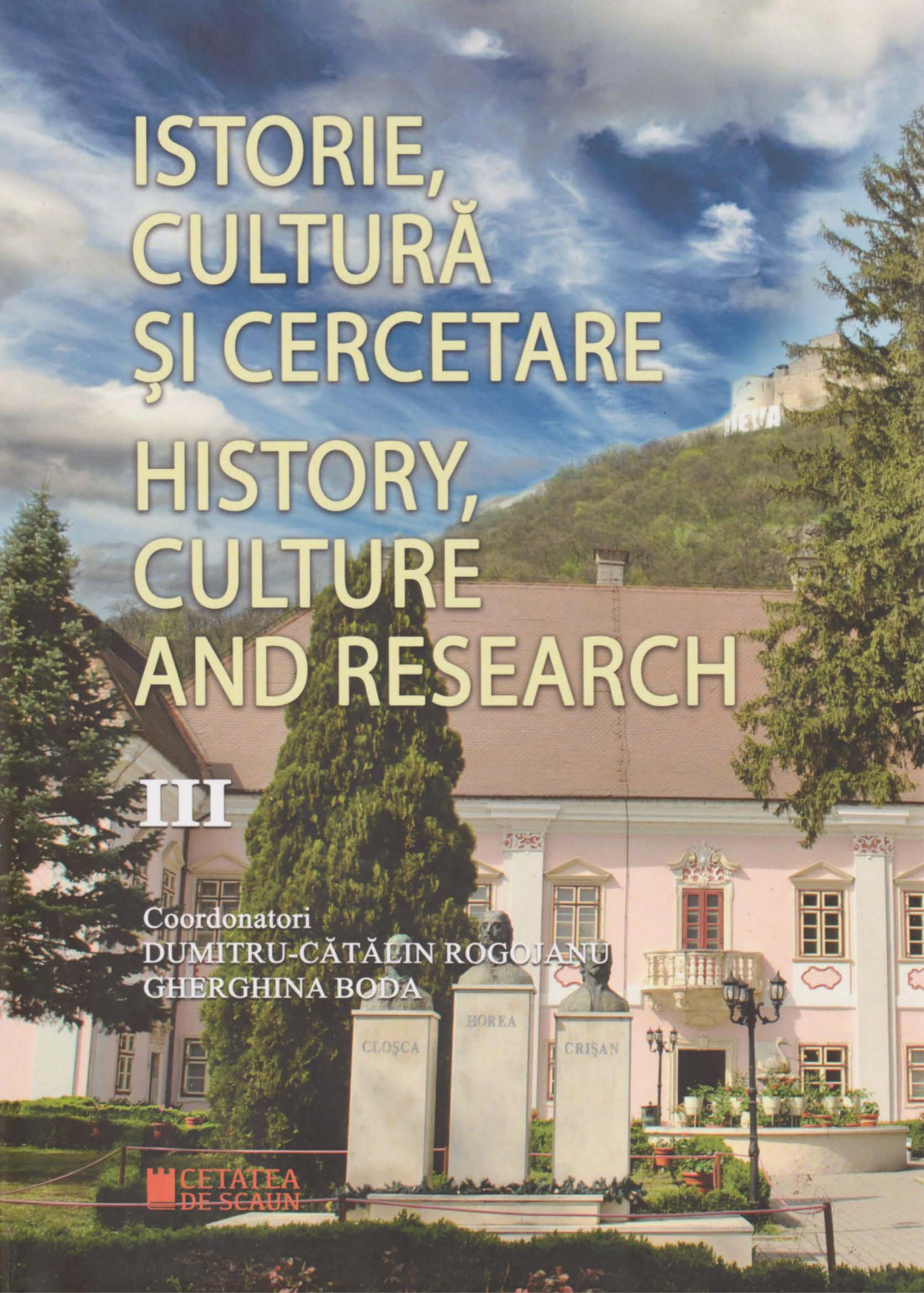

CETATEA DE SCAUN

https://biblioteca-digitala.ro

MUZEUL
CIVILIZAȚIEI
DACICE ȘI ROMANE
DEVA

Coordonatori

Dumitru-Cătălin Rogojanu **Gherghina Boda**

ISTORIE, CULTURĂ ȘI CERCETARE
VOL. III

HISTORY, CULTURE AND RESEARCH
VOL. III

CETATEA
DE SCAUN

https://biblioteca-digitala.ro

Dumitru-Cătălin Rogojanu. Cercetător ştiinţific III în cadrul Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva din anul 2014 până în prezent. În anul 2012 a obţinut titlul de doctor în istorie la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, cu lucrarea *Imaginea torţionarului comunist reflectată în memorialistica universului concentraţionar românesc (1947-1989)*,(distincţia *Magna Cum Laude*), sub coordonarea prof.univ.dr. Doru Radosav. În perioada 1 iulie 2014-15 decembrie 2015 a fost cercetător postdoctoral al Universităţii „Petru Maior" Târgu-Mureş. În martie 2018 a obţinut atestatul de abilitare în domeniul Istorie, iar din iulie 2019 este conducător de doctorat în cadrul Şcolii Doctorale de Litere, Ştiinţe Umaniste şi Aplicate a Universităţii de Medicină, Farmacie, Ştiinţe şi Tehnologie „George Emil Palade" din Târgu Mureş. A coordonat 9 volume colective, singur sau în colaborare, şi a publicat: două cărţi de autor unic, peste 50 de articole de specialitate/recenzii în reviste sau volume ştiinţifice. A organizat 7 conferinţe naţionale şi internaţionale, a participat la peste 90 de simpozioane/conferinţe ştiinţifice naţionale şi internaţionale şi a efectuat două stagii de cercetare transnaţională la Universitatea Eötvös Loránd, din Budapesta (Ungaria).

Gherghina Boda. Cercetător ştiinţific I în cadrul Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva din anul 2016 până în prezent. A fost muzeograf din anul 1996 până în 2006, când devine cercetător ştiinţific III. În perioada 2003-2016, a condus Biroul de Relaţii cu Publicul. A obţinut titlul de doctor în istorie cu lucrarea *Muzeele din Transilvania între 1817 şi 1905* (distincţia *Cum laude*), la Institutul de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, în anul 2007, sub coordonarea acad. Camil Mureşanu. În mai 2019 a obţinut atestatul de abilitare în domeniul Istorie, iar din iulie este conducător de doctorat în cadrul Şcolii Doctorale de Litere, Ştiinţe Umaniste şi Aplicate a Universităţii de Medicină, Farmacie, Ştiinţe şi Tehnologie „George Emil Palade" din Târgu Mureş. A publicat: peste 80 de articole în reviste de specialitate din ţară şi străinătate, 3 cărţi de unic autor, 5 cărţi în colaborare, 4 volume coordonate în colaborare. A participat la peste 140 simpozioane/conferinţe ştiinţifice naţionale şi internaţionale, a coordonat 4 proiecte culturale şi a fost membru în alte 7, a organizat 35 de simpozioane/conferinţe naţionale şi două internaţionale, 20 de expoziţii muzeale şi a participat la 19 proiecte cultural-educative.

Dumitru-Cătălin Rogojanu. Scientific researcher III at the Museum of Dacian and Roman Civilization in Deva since 2014. In 2012, he was awarded the title of doctor of history with the *Magna Cum Laude* distinction by the „Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca for the dissertation *Imaginea torţionarului comunist reflectată în memorialistica universului concentraţionar românesc (1947-1989)/The Portrait of the Communist Torturer as Reflected in the Romanian Prison-Camp Universe Memoirs (1947-1989)*, under the supervision of prof. Doru Radosav. During the period from 1 July 2014 to 15 December 2015, he was a postdoctoral researcher at the „Petru Maior" University of Târgu Mureş. In March 2018, he obtained the habilitation certificate for the field of History, and since July 2019, he has been a PhD supervisor at the Doctoral School of Letters, Humanities and Applied Sciences within the „George Emil Palade" University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureş. He coordinated nine collective volumes on his own or in collaboration and published: two one-author books, more than 50 specialized articles/reviews in scientific magazines or volumes. He organized seven national and international conferences, participated in more than 90 national and international symposiums/scientific conferences and attended two transnational research courses at Eötvös Loránd University of Budapest (Hungary).

Gherghina Boda. Scientific researcher I at the Museum of Dacian and Roman Civilization since 2016. She was a museologist from 1996 until 2006, when she became a scientific researcher III. During the period from 2003 to 2016, she was in charge of the Public Relations Department. In 2007, she was awarded the title of doctor with the *Cum laude* distinction by the „George Barițiu" History Institute of Cluj-Napoca with the dissertation *Muzeele din Transilvania între 1817 şi 1905/The Museums from Transylvania between 1817 and 1905* under the supervision of Academician Camil Mureşanu. In May 2019, she obtained the habilitation certificate for the field of History, and since July, she has been a PhD supervisor at the Doctoral School of Letters, Humanities and Applied Sciences within the „George Emil Palade" University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureş. She published more than 80 articles in specialized magazines from Romania and abroad, three one-author books, five books in collaboration, four volumes that she coordinated in collaboration. She participated in more than 140 national and international symposiums/scientific conferences, she coordinated four cultural projects and acted as a member of other seven projects, she organized 35 national symposiums/conferences and two international ones, 20 museum exhibitions and took part in 19 cultural-educational projects.

https://biblioteca-digitala.ro

Coordonatori

Dumitru-Cătălin Rogojanu **Gherghina Boda**

ISTORIE, CULTURĂ ȘI CERCETARE
VOL. III

HISTORY, CULTURE AND RESEARCH
VOL. III

CETATEA
DE SCAUN

https://biblioteca-digitala.ro

Coordonatori: Dumitru-Cătălin Rogojanu, Gherghina Boda
Editor: Dan Iulian Mărgărit
Redactor: Mirela Ivan Nobel
Tehnoredactare: Adriana Andreiaș
Foto coperta I: (Castelul „Magna Curia" Deva), Valentin Locota

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Istorie, cultură și cercetare / coord.: Dumitru-Cătălin Rogojanu, Gherghina Boda. - Târgoviște : Cetatea de Scaun, 2016-
5 vol.
ISBN 978-606-537-336-5
Vol. 3 : Istorie, cultură și cercetare. - 2019. - Conține bibliografie. -
ISBN 978-606-537-449-2

I. Rogojanu, Dumitru-Cătălin (coord.)
II. Boda, Gherghina (coord.)

94(498)
008(498)

Reproducerea parțială sau totală fără acordul editurii reprezintă infracțiune.
Responsabilitatea pentru conținutul și originalitatea lucrărilor aparține exclusiv autorilor.

Any partial or full reproduction without authorization by the publishing house shall be deemed as an offence. The authors are fully responsible for the content and genuineness of the papers.

Finanțarea a fost asigurată de MCDR Deva, cu sprijinul Consiliului Județean Hunedoara.

The financing was provided by the Deva Museum of Dacian and Roman Civilization, with support from the Hunedoara County Council.

ISBN 978-606-537-449-2
Copyright Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2019
email: editura@cetateadescaun.ro www.cetateadescaun.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Cuprins

Argument 9

MENTAL GEOGRAPHIES AND CULTURAL IDENTITIES IN THE BALTIC REGION IN THE ELEVENTH-CENTURY: THE ANGLO-SAXON „COTTON" WORLD MAP
Mihai DRAGNEA 13

CONSIDERAȚII DESPRE CETATEA SOROCA ȘI RAPORTURILE MOLDO-POLONEZE DIN PERIOADA MEDIEVALĂ [Considerations about Soroca fortress and the moldo-polish relations during the medieval period]
Ion TENTIUC, Sergiu MUSTEAȚĂ 29

THE FIFTEENTH-CENTURY BOSNIA AND ENDEAVORS FOR ITS INCLUSION INTO THE WESTERN EUROPE OF THE TIME
Melina ROKAI 49

FIGURA *VRĂJITORILOR-ARCAȘI* ÎN TRATATUL DE DEMONOLOGIE *MALLEUS MALEFICARUM* (1487) [The figure of the *sorcerer archers* in the demonological treaty *Malleus Maleficarum* (1487)]
Robert MIRICĂ 66

WESTERN INFLUENCES ON THE OTTOMAN SOCIETY IN THE 18TH CENTURY
Marina BANTIOU 83

THE SPREAD OF *ÇIFTLIKS* (LARGE ESTATES) IN THE EIGHTEENTH-CENTURY OTTOMAN BALKANS: THE CASE OF THE DISTRICT OF VEROIA
Antonis ANASTASOPOULOS, Stefanos POULIOS, Yannis SPYROPOULOS 90

ARTA ECLECTICĂ A LUI SIMION SILAGHI SĂLĂGEANU - UN ARTIST TRANSILVĂNEAN LA CONFLUENȚĂ DE VEACURI (SEC. XVIII-XIX) [The eclectic art of Simion Silaghi Sălăgeanu - an artist from Transylvania at the confluence of times (XVIIIth- XIXth centuries)]
Raluca PRELIPCEANU 110

POLITICI IMPERIALE ȘI IDENTITĂȚI SOCIALE ÎN BASARABIA: STATUTUL SOCIAL-POLITIC ȘI ECONOMIC AL NOBILIMII BASARABENE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA [Imperial policies and social identities in Bessarabia: social-political and economic status of Bessarabian nobility in the nineteenth century]
Cristina GHERASIM 133

REALITĂȚI ȘI EVOLUȚII SOCIALE DIN BASARABIA ÎN PRIMELE TREI DECENII DUPĂ ANEXARE (Cazul boiernașilor, mazililor și ruptașilor) [Realities and social evolutions in Bessarabia in the first three decades after annexation (The case of *boiernași*, *mazili* and *ruptași*)]
Valentin TOMULEȚ 150

https://biblioteca-digitala.ro

EMANCIPAREA FEMININĂ PRIN BALURI ȘI SALOANE DE CULTURĂ. DEZIDERAT ȘI REALITATE ÎN OLTENIA EPOCII MODERNE [The female emancipation through balls and culture halls. Expectation and reality in Oltenia of the modern era]
Angelica NECȘULEA **173**

PERIOADA PETRECUTĂ LA VEȘTEM (1835-1837) DE CĂTRE SAVA POPOVICI SĂVOIU (1818-1906) [Time spent in Veștem (1835-1837) by Sava Popovici Săvoiu (1820-1906)]
Alexandru BUCUR **182**

UN SOUVENIR DE SOLFERINO ȘI ÎNCEPUTUL MIȘCĂRII UMANITARE INTERNAȚIONALE [*Un souvenir de Solferino* and the beginning of the international humanitarian movement]
Gherghina BODA **197**

CONTRIBUȚIA FOSTULUI JUDEȚ HUNEDOARA LA *„FONDUL JERTFELOR LINIEI DEMARCAȚIONALE"* (1919) [The Contribution of the former Hunedoara County to the Border Line Victim's Fund (1919)]
Vasile MĂRCULEȚ, Alexandru BUCUR **208**

ÎNTRE TRIANON ȘI REFORMA AGRARĂ. TITULESCU ȘI PROBLEMA OPTANȚILOR [Between Trianon and agrarian reform. Titulescu and the issue of optants]
Ionela Simona MIRCEA **218**

HISTORY, CULTURE AND RESEARCH OF KOSOVO AND METOHIJA BETWEEN THE TWO WORLD WARS
Božica SLAVKOVIĆ MIRIĆ **230**

SOVIETIZAREA VIEȚII COTIDIENE ÎN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ (1944-1953) [Sovietisation of daily life in the Moldovan SSR (1944-1953)]
Adrian DOLGHI **243**

ABUZURI ÎMPOTRIVA DEȚINUȚILOR POLITICI ÎN ÎNCHISOAREA DE LA RÂMNICU SĂRAT (1955-1963) [Abuses against the Political Detainees Imprisoned at Râmnicu Sărat (1955-1963)]
Cosmin BUDEANCĂ **264**

THE CULT OF SAINTS AS A SYSTEM OF BELIEFS AND PRACTICES ASSOCIATED TO SACRED PLACES
Dragica POPOVSKA **290**

TRADIȚIILE ȘI OBICEIURILE CREDINCIOȘILOR DE RIT VECHI (LIPOVENI) DIN REPUBLICA MOLDOVA [Traditions and customs of the old rite believers (lipovans) from Republic of Moldova]
Tatiana ZAICOVSCHI **299**

https://biblioteca-digitala.ro

IPOSTAZE ȘI NOTE ETNOGRAFICE LOCALE DIN ȚARA HAȚEGULUI ȘI ȚINUTUL PĂDURENILOR [Hypotheses and local ethnographic notes from the Hateg Country and the Padureni Land]
Dorina ONICA 314

PRELIMINARIILE REFERITOARE LA PORTUL ȚIGĂNESC TRADIȚIONAL: ÎNTRE TRECUT ȘI VIITOR [The preliminaries relating to the traditional gypsy clothing: between past and future]
Svetlana PROCOP 330

OLGA BENSON AND MACEDONIAN AND SERBIAN FOLK COSTUMES
Vera GOSEVA 344

VESTIMENTAȚIA, BAROMETRU AL SCHIMBĂRILOR ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ (1989 – 2019) [Garments, barometer of change in the Romanian society (1989 – 2019)]
Dan-Niculae PODARU 355

CONTRIBUȚIA ASOCIAȚIILOR OBȘTEȘTI DIN REPUBLICA MOLDOVA ÎN DOMENIUL CUNOAȘTERII ȘI PROMOVĂRII PATRIMONIULUI CULTURAL [Contribution of public associations from the Republic of Moldova in the field of knowledge and promotion of cultural heritage]
Valentina URSU 362

FORME ASOCIATIVE ALE JURNALIȘTILOR ARDELENI - SCHIȚĂ ISTORICĂ [Associative forms of Transylvanian journalists - historical sketch]
Marian PETCU 374

ZIARUL „ROMÂNUL" DIN ARAD – O RETROSPECTIVĂ A ANULUI 1919 [„Românul" newspaper from Arad – an overview of the year 1919]
Marius-Ioan GREC 386

CARICATURA DIN PRESA PERIODICĂ MOLDOVENEASCĂ POSTBELICĂ - SURSĂ DE CERCETARE A TIMPULUI LIBER ȘI AGREMENTULUI VIEȚII COTIDIENE [Caricature of the moldavian periodical postwar - media-source of leisure and daily life approval]
Angela LISNIC, Ludmila PONOMARIOV 402

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Argument

Cea de a III-a ediție a Conferinței Științifice Internaționale „Istorie, Cultură și Cercetare", organizată de Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva în colaborare cu Asociația de Istorie Balcanică (AIB), în perioada 1-2 noiembrie 2019, a adus în fața publicului cititor un volum de studii riguros elaborate reprezentând contribuțiile științifice a 31 de autori atât din România, cât și din străinătate.

Volumul cuprinde 27 de articole, dintre care 12 aparțin autorilor români, celelalte 15, autorilor din străinătate (Republica Moldova, Grecia, Serbia, Macedonia). Materialele științifice se pliază perfect pe tematica conferinței, reflectând direcția interdisciplinară a acestui eveniment științific, racordându-se din punct de vedere metodologic la tendințele actuale, iar în ceea ce privește sursele utilizate, autorii dovedind o pregătire de specialitate solidă, precum și o deosebită capacitate de a cerceta și interpreta în modul cel mai temeinic izvoarele avute la dispoziție.

În raport cu primele două ediții, cea de anul acesta se distinge printr-o mai largă și variată participare internațională, ceea ce denotă tendința muzeului devean de a se deschide tot mai mult spre colaborări externe și în domeniul științific, activitatea cercetătorilor din instituție racordându-se astfel la direcțiile europene de colaborare și cooperare cât mai extinse cu instituțiile din alte state cu activitate similară.

Temele aprofundate de autori aduc în atenția participanților informații inedite și interpretări care conferă lucrărilor o încărcătură științifică de valoare. Astfel, demersul nostru științific devine unitar și își propune să analizeze subiecte incitante care, dincolo de cronologizarea specifică istoriei, atinge și se axează pe domenii ca: istoria mentalităților, istorie socială, antropologie, religie, etnologie sau istoria jurnalismului. Dar ceea ce prezintă o importanță deosebită este faptul că această conferință favorizează schimbul de informație, participanții aducând în atenție preocupările științifice proprii, dar și pe cele ale mediului academic din care provin, creându-se astfel oportunitatea cunoașterii directe a unor informații inedite, precum și a rezultatelor muncii de cercetare care pot constitui baza unor largi dezbateri.

Volumul este structurat pe două părți: în prima, lucrările sunt prezentate diacronic, pornind din secolul al XIX-lea și până în seculul al XX-lea, iar în partea a doua am operat o compartimentare tematică a acestora. Tocmai acesta a fost interesul nostru în coordonarea volumului, de a configura o perspectivă originală cu cercetări intersectate pe cele trei domenii fundamentale ale conferinței: *istorie-cultură-cercetare*.

https://biblioteca-digitala.ro

De asemenea, studiile de caz nu lipsesc din această lucrare, ele aducând un plus în ceea ce privește tratarea unor subiecte mai puțin cunoscute, existând astfel oportunitatea de a le readuce în discuție într-un mediu științific. Munca de redactare și editare a fost dificilă, însă autorii au avut o contribuție importantă în conturarea și realizarea unui volum compact, original, care va avea cu siguranță succes pe piața editorială din România și străinătate. Mulțumim Editurii „Cetatea de Scaun" din Târgoviște care ne-a fost alături în publicarea volumului și sperăm să surprindem plăcut cititorii cu subiectele abordate, care prin informație și stilul de scriere a materialelor se adresează în aceeași măsură și specialiștilor, dar și profanilor.

Coordonatorii

https://biblioteca-digitala.ro

Argument

The third edition of the International Scientific Conference „History, Culture and Research", organized by the Museum of Dacian and Roman Civilization in Deva in collaboration with the Balkan History Association (BHA) on 1-2 November 2019, brought to the attention of the readership a volume of rigorously researched studies representing the scientific contributions of 31 authors both from Romania and abroad.

The volume consists of 27 articles, of which 12 belong to Romanian authors, while the other 15 to foreign authors (The Republic of Moldova, Greece, Serbia, and Macedonia). The scientific materials perfectly correspond to the theme of the conference, reflecting the interdisciplinary direction of this scientific event, and being methodologically connected to the current trends. Regarding the sources used, the authors demonstrate a solid specialized background, as well as a special capacity to research and interpret thoroughly the available sources.

Compared to the first two editions, this year's edition stands out thanks to a wider and more varied international participation, which demonstrates the tendency of the Deva museum to be increasingly open to external collaborations in the scientific field too, the activity of the researchers from the institution being thus connected to the European directions of extensive collaboration and cooperation with foreign institutions with similar activities.

The themes explored by the authors bring to the participants' attention new information and interpretations that give their papers a genuinely scientific value. Thus, our scientific approach becomes unitary and aims to analyze exciting topics that, beyond the specific chronology of history, address and focus on areas such as the history of mentalities, social history, anthropology, religion, ethnology or the history of journalism. But of particular importance is the fact that this conference favors the exchange of information, the participants presenting their own scientific interests, as well as those of the academic environments from which they come, thus creating the opportunity for direct knowledge of new information, as well as of the results of the research work that can form the basis of broad debates.

The volume is structured in two parts: in the first part, the papers are presented diachronically, starting from the nineteenth century to the twentieth century, and in the second part, we operated a thematic compartmentation. Our aim in coordinating the volume was to outline an original perspective, with research intersected on the three fundamental areas of the conference: *history-culture-research*.

https://biblioteca-digitala.ro

Moreover, case studies can also be found in this work, giving additional information in terms of dealing with lesser-known topics, thus creating the opportunity to bring them forward in a scientific environment. The writing and editing work was difficult, but the authors made an important contribution to shaping and producing a compact, original volume, which will surely be successful on the publishing market in Romania and abroad. We thank the „Cetatea de Scaun" Publishing House of Târgoviște that helped us with the publication of the volume and we hope to pleasantly surprise the readers with the topics covered, which, through the information and writing style of the materials, are addressed both to the specialists and to the general public.

The coordinators

https://biblioteca-digitala.ro

MENTAL GEOGRAPHIES AND CULTURAL IDENTITIES IN THE BALTIC REGION IN THE ELEVENTH-CENTURY: THE ANGLO-SAXON „COTTON" WORLD MAP

Mihai DRAGNEA[1]

Abstract. *Most often, mental geographies are very conscious constructions, based on a contemporary reality, and geographical space is no longer simply formed by spatial boundaries, but rather becomes a construct in people's heads. However, these constructions of a geographical space do not follow only a religious pattern, but can sometimes be motivated by economic interests. Thus, in medieval cartography, the role of these mental geographies is to create a sense of common identity.*

Keywords: *Cartography, Baltic Region, Mappae Mundi, Mental Geographies, Cottoniana.*

Introduction

Cartographic descriptions of new regions in the early Middle Ages were based mostly on historical narratives and cultural records[2]. Therefore, toponyms, choronyms, ethnonyms, and longer legends on medieval maps, are more reliable than literary texts for identifying geographical objects. Many scholars have interpreted these maps in a cultural and religious way, rather than a geographical one. In medieval cartography, there are two main traditions for depicting the world: *mappae mundi*[3] and *portolan charts*[4]. In a geographical sense, a *mappa mundi* can look superficially primitive and inaccurate and therefore we must not see these maps by using modern criteria and visual habits. Indeed, *mappae mundi* were seen as mental maps of physical places. They were never meant to be used as navigational charts, which appeared in the thirteenth century in Italy, and later in Spain and Portugal. There is not much geographical accuracy in them. Rather, *mappae mundi* were a kind of both religious and secular encyclopedias and were meant to illustrate different contemporary realities. Moreover, a *mappa mundi* provides a unique window into the medieval

---

[1] Ph.D, president Balkan History Association.

[2] For a comprehensive overview of the medieval world maps, see the book of Evelyn Edson, *Mapping Time and Space: How Medieval Mapmakers Viewed Their World*, British Library, London, 1997.

[3] Katarzyna Zalewska-Lorkiewicz argues that in the middle ages, the word *mappa* was used indirectly to describe cartographic documents, whereas in classical Latin it always referred to objects made of cloth. Katarzyna Zalewska-Lorkiewicz, *Ilustrowane mappae mundi jako obraz świata: średniowiecze i początek okresu nowożytnego*, DiG, Warsaw, 1997, p. 8.

[4] In medieval Latin, the world *carta*, *-ae* denoted a document (usually large-sized); it was applied at a later date than *mappa* for portolan charts. *Ibidem*, pp. 8-9; Evelyn Edson, *op. cit.*, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

mind, as well as the view of the geography of Christendom. In some cases, the authors of these maps were not interested in the representation of physical reality, but rather in that of a spiritual and emotional reality. Certain maps such as the one in Hereford Cathedral (c. 1300) are made in an eschatological manner. The authors look forward to the Apocalypse and Christian judgement, highlighting the end of space and time, when there will be no need for geographers and any kind of maps.

Beside the religious dimension of these world maps, we must pay attention also to the secular aspect of their creation. Even if the tradition of a *mappa mundi* originate in Church institutions and clerical writings, its visual language was adapted for use in medieval political thinking. In the thirteenth century, a new type of map developed as an aid to navigating the maritime space. Known as „portolan charts", these maps are characterized by a sophisticated system consists of different groups of signs, starting with nautical signs, such as scales, the rhumb-line system and visualisation of winds; geographical signs for hills, mountains, lakes and rivers; conventional architectural signs for cities, castles and churches; the depiction of places with an individual iconographic tradition like Jerusalem[5] or the tower of Babel; and finally signs indicating power like flags, coats of arms and insignia[6].

Some geographical and ethnographic details in the Baltic region

The cartography of the Baltic Sea and Scandinavia has been an interesting topic among scholars of the history of ancient maps. Some of them argued that the earliest depictions of the northern coastline appeared in fourteenth-century portolan charts[7]. Until the eleventh century, this area, so long on the periphery of Europe, was described as a system of islands. The common perception of these two cultural and geographical spaces is attested since the Carolingian period. From the eleventh to the thirteenth centuries, this ancient tradition of describing northern Europe was replaced

---

[5] For the medieval man, Jerusalem was not only the centre of the world but also the centre of life and a destination of humanity.

[6] For further details regarding the medieval portolan charts, see Philipp Billion, „How did medieval cartographers work?: New insights through a systematic analysis of the visual language of medieval portolan charts up to 1439", in *Cartes et géomatique*, 216, 2013, pp. 33-45; Pujades i Bataller R. J., *Les cartes portolanes. La representació medieval d'una mar solcada*, IEMed, Barcelona, 2007; Tony Campbell, „Portolan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500", in *Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, eds. J.B. Harley and David Woodward, University of Chicago Press, Chicago, 1987, pp. 371-463.

[7] John Granlund, *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, 8, Allhem, Malmö, 1963, pp. 311-316; Einar Bratt, *En krönika om kartor över Sverige*, Generalstabens Litografiska Anstalt, Stockholm, 1958; Heinrich Winter, „The Changing Face of Scandinavia and the Baltic in Cartography up to 1532", in *Imago Mundi*, 12, 1955, pp. 45-54; Johannes Knudsen, „Nogle Hovedpunkter i Nordevropas kartografi", in *Tidsskrift for Søvæsen*, 84, 1913, pp. 97-116; Karl Ahlenius, *Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi*, Almqvist & Wiksells, Uppsala, 1895, pp. 28-29.

https://biblioteca-digitala.ro

by a more accurate one[8]. In this period were made several *mappae mundi* in which for example, Scandinavia appears as a peninsula (often named „Norway"). This depiction does not depend on any extant narrative geographical description. However, the origins of the peninsular concept that developed gradually in narrative geographical literature can be traced back to Einhard, the ninth-century biographer of Charlemagne, who described the Baltic Sea as a gulf[9].

The first to mention the name of the Baltic Sea (*Mare Balticum*) is the eleventh century chronicler, Adam of Bremen, who is quoting Einhard[10]. Even if the medieval maps usually have no lines of political borders, in narratives these borders could be both political and cultural. Following the same rhetoric as in the narrative sources, the cartographers realized that space could be good or evil, sacred or secular.

According to Adam, the northern shore of the Baltic Sea and all islands around it are inhabited by Danes and Swedes, who are called Northmen by Germans and Franks. On the eastern shore the Wends and the Estonians are the most well-known inhabitants. Among the Wends, Adam mentioned Weletabi, also called Wilzi (Lutici) by Germans. The Northmen were called Hyperboreans by the Roman writers, by whom the Franks were also inspired[11]. The Carolingian vision of the North expressed by Einhard is shared by the King of Wessex, Alfred the Great (871-899). Both authors were alive to the achievements of their subjects and to the attitudes and aspirations of their times. Thus, in his treatment of the Baltic region, Alfred follows the same style when describing the geography and ethnicity of the Baltic populations. The information consists in two accounts of northern explorations apparently given to Alfred: first, Ohthere's, to the northernmost extent of Scandinavia, passing through the Lappland territory, reaching up to Karelia and the Kola Peninsula in the White Sea (Fig. 1), and the second, Wulfstan's, to the east into the Baltic area, from Denmark to the Prussian town of Truso (Fig. 2). One of the most important ports on the Baltic Sea, Hedeby, was located in the vicinity of the Wends. When he described the Obotrite state, Alfred used the choronym *Winedalond*. Unlike the Obotrites, their neighbours,

---

[8] For more details about the classical description of Scandinavia and north-west Europe, see the work of A. H. Merrills, *History and Geography in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

[9] For more details about the beginning of the cartography of Scandinavia, see Leonid S. Chekin, „Mappae Mundi" and Scandinavia", in *Scandinavian Studies*, 65/4, 1993, pp. 487-520, here 487.

[10] For more details regarding the ethnic diversity of Scandinavia, see Clare Downham, „Hiberno-Norwegians" and „Anglo-Danes": anachronistic ethnicities and Viking-Age England", in *Mediaeval Scandinavia*, 19, 2009, pp. 139-169; Jones Gwyn, *A History of the Vikings*, Oxford University Press, Oxford, 2001. For narrative accounts of the earliest exploration of the North, see Fridtjof Nansen, *In Northern Mists: Arctic Exploration in Early Times*, 1, trans. by Arthur G. Chater, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

[11] *Adami gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. J.M. Lappenberg, MGH SRG, Impensis Bibliopolii Hahniani, Hanover, IV. 12, p. 195; Einhard, *Early lives of Charlemagne by Eginhard and the Monk of St Gall*, ed. A.J. Grant, Alexander Moring, London, 1905, I. 12, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

the Rugians from Rügen island and the Sorbs of Germany proper are described using two ethnonyms, *Winedas* and *Surfe*[12].

Both accounts were incorporated by Alfred in his Anglo-Saxon translation of Orosius' *Historia adversum paganos*, which is a well-known comprehensive narrative of Roman imperial history. Over time, it became a major source of inspiration for many chroniclers. Early medieval historians were inspired from this imperial tradition, although some of them tended to focus on their own region or kingdom[13].

Mapping the Baltic Sea and its coastline

The earliest cartographic image of Scandinavia and the Baltic Sea is the Cotton world map (Cotton Tiberius B.V, 56v – British Library, London), also known as the Anglo-Saxon *Mappa Mundi* (Figs. 3 and 4), which may have preserved some features of the large Carolingian *mappae mundi* that disappear in later tradition. The map is usually dated to the end of tenth or early eleventh century. The manuscript that contains the map is bilingual with texts in Latin and Anglo-Saxon. Scholars agreed in considering the Anglo-Saxon translation of *Historia adversum paganos* of Orosius as its main source, since it presents seventy-five entries derived from his work[14]. The map represents many aspects of the study of geography during the eleventh century and combines classical and contemporary information in a balanced manner. In its presentation of the world as a whole, this design adopts a roughly square form, and therefore the map does not appear to belong to any one of the ascertainable families of mediaeval maps. The rectangular shape indicates that it was not concerned with the shape of the earth and the distribution of the continents.

In particular, the Cotton world map shows an unusually well-articulated representation of the British Isles and Ireland oriented east-west, and the North Sea coast, with ethnonyms and choronyms appearing in Old English as well as Latin. The various entries in the Cotton map with certain names and geographical descriptions related to chroniclers such as Adam of Bremen afford

---

[12] For more details regarding the geography and ethnicity in the Baltic and Scandinavian regions in Alfred's translation of Orosius, see Kemp Malone, „King Alfred's North: A Study in Mediaeval Geography", in *Speculum*, 5/2, 1930, pp. 139-167, here 155-156.

[13] S. Rossignol, „The Entry of Early Medieval Slavs into World History", in *The Medieval Networks in East Central Europe: Commerce, Contacts, Communication*, eds. B. Nagy; F. Schmieder; A. Vadas, Routledge, London and New York, 2019, pp. 46, 48; Alfred Hiatt, „Beowulf off the map", in *Anglo-Saxon England*, 38, 2009, pp. 11-40, here 27.

[14] C.R. Beazley believes that the Cotton map may be a copy of the lost Orosian *schema terrae*. C. Raymond Beazley, *The Down of Modern Geography*, 2, John Murray, London, 1901, pp. 560, 562; Evelyn Edson, *op. cit.*, pp. 74-80. For more details about the influence of the Anglo-Saxon narrative geographical literature from the ninth century, see Cristina Bravo Asensio, „The Anglo-Saxon map. A medieval representation of the world", in *Anales de Historia Medieval de la Europa Atlántica*, 2, 2015, pp. 215-244, here 222-223; Alfred Hiatt, „From Hulle to Cartage": Maps, England, and the Sea", in *The Sea and Englishness in the Middle Ages: Maritime Narratives, Identity and Culture*, ed. Sebastian I. Sobecki, Boydell & Brewer, Cambridge, 2011, pp. 133-158.

https://biblioteca-digitala.ro

at least a possibility that the author of the map sometimes drew on the same originals as the Saxon chronicler. At the same time some of the names in the British Isles, and in the Far East and North-East, support the tenth-century date, which many scholars are now willing to accept[15].

Unlike other world maps closest in time to it, the Cotton map completely ignores Saxony (Fig. 6) and France (Fig. 7). Instead of France, there is only one toponym, „Suðbryttas" („South Britons"). The meaning of the inscription could suggest that Brittany as a region and not as a political entity (e.g. Duchy of Brittany) was seen as an annex, being placed in the Anglo-Saxon sphere of influence before the Norman conquest. It may also emphasize the Anglo-Saxons' desire to become a regional power by monopolizing shipping and travel in the English Channel and the North Sea and the western coast of the Baltic. It is very likely that the author of *Cottoniana* had in mind the migration of the Celtic Britons between fifth and seventh century, who settled in the western part of Armorican peninsula in the region which was renamed Brittany („little Britain"). Therefore the author may had in mind Bede's concept of Bretwalda, indicating Anglo-Saxon overlordship (*Imperium*) over the Roman-Breton population. However it is unclear if the concept was actually used during the Anglo-Saxon migration to Britain or is a ninth-century invention[16].

The coastline of Britain as well as Scandinavia are located at the edge of the known world at distance from Rome and the Continent. An island marked „Island" may represent Scandinavia and Iceland as a Norwegian possession, and not as a geographical region (Fig. 8). Its northern extension, a peninsula with a thin neck named „Scridefinnas", is not Jutland[17], which lay in the south, but Finland or rather Finnmark. The term „skriðfinnar" is an old reference to the Sami people who „slide with snowshoes", and could be translated as „skiing Finns". The ethnonym is mentioned by several authors like Procopius („Scrithiphini"), Jordanes („Screrefennae"), in relation to Scandinavia; the island of „Scandza", Paul the Deacon („Scritobini"), the Alfredian Old English translation of Orosius („scridefinnas"), Adam of Bremen („Scritefinni"), and Saxo Grammaticus („Scricfinni")[18]. If the long island represents Scandinavia, the Baltic Sea is a gulf in the vicinity of which are two unnamed islands (Fig. 8). The two

---

[15] C. Raymond Beazley, *op. cit.*, p. 561.

[16] For more details regarding the concept, see Torben R. Gebhardt, „From Bretwalda to Basileus: Imperial Concepts in Late Anglo-Saxon England?", in *Transcultural Approaches to the Concept of Imperial Rule in the Middle Ages*, eds. Christian Scholl; Torben R. Gebhardt, and Jan Clauß, Peter Lang, Frankfurt am Main and New York, 2017, pp. 157-184; Simon Keynes, „England, 700-900", in *The New Cambridge Medieval History. II, c.700-c.900*, ed. R. McKitterick, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, pp. 18-42.

[17] E-T. Hamy, *Études historiques et géographiques*, Hachette Livre BNF, Paris, 1896, p. 80. None of the early medieval European maps identifies any peninsula as Jutland. Leonid S. Chekin, *op. cit.*, p. 497.

[18] Raymond Wilson Chambers, *Widsith, a Study in Old English Heroic Legend*, Cambridge University Press, Cambridge, 1912, p. 213.

https://biblioteca-digitala.ro

islands could be Funen and Zealand. Beyond the sea, in northern continental Europe, no German cities are mentioned. There are only two references to the Wends and Danes: the ethnonym „Sclaui" (Slavs) and the toponym „Sleswic" (Schleswig). The two terms are placed in two different regions which are separated by a borderline (Fig. 9). The term „Sclaui" could refer to the Obotrite state led by the Christian Prince Mistislaw from the Nakonid dynasty[19]. Attached to the Wendish coast is a small unnamed peninsula which could be Wagria in the north-eastern part of Holstein. The absence of any German city indicates a high level of interest in the Wends and Danes. Therefore the circular shaped peninsula on a narrow neck near to „Sleswic" and above Britain is Jutland (Fig. 11), and not Norway, as it was believed due to its name on the map („Neronorroen" or „Neronorweci")[20].

The Jutland peninsula marked „Neronorroen" or „Neronorweci" has a central position in the northern maritime space, being located halfway between Britain and Scandinavia (Fig. 3 and 4). A major trading centre in the southern Baltic Sea was Truso in Prussia, mentioned by Wulfstan. His observation of the coastline and islands of the Baltic contains some ethnographic details about the people from these areas: the drinking habits, funeral rites and magical abilities[21]. It is very likely that the author of the *Cottoniana* was inspired by such kind of accounts since he mixed toponyms, choronyms and ethnonyms on the south-western shore of the Baltic Sea.

The Cotton world map gives a real insight into Scandinavian settlements in Iceland. The island named „Tylon" or „Tylen" is located at the northwest of Britain and Ireland, closer to the physical corner of the map. The island could be Iceland as a territory, and not as a Norwegian possession (Fig. 10). Thus the correct representation of Iceland as an island and its accurate location also shows the historical transfer of the name Thule from Scandinavia to the recently colonized Iceland.

The representation of the Baltic Sea as a gulf („sinus") seems to follow the ninth-century description of Einhard and Adam of Bremen, who is quoting Einhard. In the direction of west to east, the Baltic Sea flows from the Western Ocean. According to Einhard, the length of the gulf is unknown. The unexplored length of the Baltic Sea was proved by the eleventh-century enterprise of Ganuz Wolf, a Danish earl, and King Harald Hardrada of Norway (1046-1066).

---

[19] Mihai Dragnea, *Misiune și cruciadă în teritoriul venzilor (secolul al XII-lea)*, Etnologică, București, 2019, p. 164.

[20] Patrick McGurk, „The Mappa Mundi", in *An Eleventh-Century Anglo-Saxon Illustrated Miscellany: British Library Cotton B.V. Part 1, together with leaves from the British Library Cotton Nero D. II*, eds. P. McGurk; D.N. Dumville, M.R. Godden and A. Knock (eds.), Rosenkilde and Bagger, Copenhagen, 1983, pp. 79-86.

[21] Marios Costambeys; Matthew Innes; Simon MacLean, *The Carolingian World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, pp. 325-326.

https://biblioteca-digitala.ro

According to Adam of Bremen, the two were by far the most skilled sailors in the Baltic Sea. In order to explore the extent of the sea, the two made a long and toilsome voyage on its eastern shore. The expedition was dangerous to those who joined them, from which they returned at length without having accomplished their goals, and with high loss on account of pirates and storms. Nevertheless the Danes stated that the length of the Baltic Sea had frequently been explored by many Scandinavians, and even that there were few of them who had sailed from Denmark to Ostrogard in Russia with a more favourable wind[22].

Baltic maritime trade

Scholars argued that the Cotton map does not depict any indication of trade routes in the Baltic as well as waypoints or well-known topographical entities within the landmasses. The map shows a geographically view of the coastal, rather than a land-based one, and its mainly influenced by antique cartography and later travel accounts[23]. It is very likely that for the Anglo-Saxons, the Baltic Sea became a strategic space, described as a potential economic resource. This is why the compillers of the Cotton world map did not define the Wends and Scandinavians as either barbarians or mythical figures. For the Anglo-Saxon compillers, the north and its people are not „recuperated or marginalized but naturalized in the service of writing culture"[24].

The palpable interests in wealth and its exchange was a reality in that time not only among the Scandinavians, but also for Anglo-Saxons and Franks. About the middle of the ninth century, the desire for wealth made churches and monasteries to be the target of Frankish thieves and robbers from all levels of society, and highlights the many forms of the Church's wealth which motivated such thefts. Also, the common idea that the Franks rarely burned churches helps to explain why the Viking attacks provoked more panic among contemporary clerics than the laity. These realities were expressed in 857 at the Synod of Quierzy, where a solemn warning was issued against those who robbed the Church and also through Charlemagne's first Saxon capitulary against burning of churches[25].

It seems that for the author of the map, the ethnographic and geographical details of the Baltic Sea region are connected with the Anglo-Saxon economic interests. Therefore these details are set up on the Anglo-Saxon trade relations with the neighbouring peoples. For example, we know that the Viking emporium

---

[22] Adam of Bremen, IV. 11, p. 162; Einhard, I. 12, p. 23.

[23] Andrew Reynolds; Alexander Langlands, „Travel as communication: a consideration of overland journeys in Anglo-Saxon England", in *World Archaeology*, 43/3, 2011, p. 413.

[24] Seally Gilles, „Territorial Interpolations in the Old English Orosius", in *Text and Territory: Geographical Imagination in the European Middle Ages*, eds. Sylvia Tomasch, Sealy Gilles, University of Pennsylvania Pres, Philadelphia, 1998, pp. 7, 92.

[25] For more details, see Simon Coupland, „Holy Ground The Plundering and Burning of Churches by Vikings and Franks in the Ninth Century", in *Viator*, 45/1, 2014, pp. 73–98.

https://biblioteca-digitala.ro

of Hedeby (Haithabu), located at the narrowest point of the Jutland peninsula, is mentioned by Ohthere in his account as a nodal point of the trading routes of southern Scandinavia and southern Baltic Sea. Ohthere also outlines his five-day voyage from Skiringssal (Sciringesheal, i.e. Kaupang) in southern Norway to Hedeby, near Schleswig. The author highlighted the strategic position of Hedeby, a Danish port which stands in the midst of the Wends, Saxons, and Anglo-Saxons. The strategic position of Hedeby gave Denmark control over many of the trading routes of the Viking Age. Most of the trading routes crossed Hedeby. Therefore for Danes and their neighbouring trading partners, Hedeby and Schleswig generated great wealth[26].

Hedeby dominated the region for more than two centuries. It became an important trading centre which increased commercial activity in a community composed of residents of German, Danish, and Wendish origins. They were often visited by Frisian and Anglo-Saxon traders. Since the late 1950s, the maritime archaeology had shown that Hedeby was a major shipbuilding centre in the North Sea and Baltic between 900 and 1200[27]. The strategic location of Hedeby and other towns such as Ribe in Jutland and Birka in Sweden made that the first churches to be built in these trading places[28]. In the early eleventh century, Hedeby was still a major trading centre. According to Adam of Bremen, it was located on the arm of the Baltic Sea (*mare barbarum*). The name of the nearby town of Schleswig derives from a narrow inlet of the Baltic Sea in Schleswig-Holstein known as *Slia lacus*. From the port of Hedeby, through this inlet, ships sailed to the Wendish coast, Sweden, to Samland in Prussia, or to Greece[29].

The introduction of coins facilitated the exchange system in the Baltic, and changed gradually the Scandinavian social and cultural life. This process made possible the transition from the Viking-Age exchange system into the monetarised early Middle Ages[30]. In the eleventh century, the German merchants replaced the Scandinavians as Novgorod's most prominent Baltic trading

---

[26] Alfred, *A Literal English Translation of King Alfred's Anglo-Saxon Version of the Compendious History of the World by Orosius*, trans. by Joseph Bosworth, London, 1855, l. 1. 19, pp. 47-48. For more details regarding the Anglo-Saxon translation of Orosius made on the initiative of Alfred between the year 890-899, see Julia Fernández Cuesta; Inmaculada Senra Silva, Ohthere and Wulfstan: „One or Two Voyagers at the Court of King Alfred?", in *Studia Neophilologica*, 72/1, 2000, pp. 18-23.

[27] For more details, see Ole Crumlin-Pedersen, *Viking-Age Ships and Shipbuilding in Hedeby/Haithabu and Schleswig*, Viking Ship Museum, Roskilde, 1997; Claus von Carnap-Bornheim et al, *Hedeby's settlement and harbour: recent research in a Viking age trading center*, Erfgoed Nederland, Amsterdam, 2007.

[28] Anders Andrén, „The significance of places: the Christianization of Scandinavia from a spatial point of view", in *World Archaeology*, 45/1, 2013, p. 28.

[29] Adam of Bremen, IV. 1, pp. 153-154.

[30] For further details about Gotland in the Baltic trading system, and its twelfth-century coinage, see Nanoushka Myrberg, „A Worth of their Own. On Gotland in the Baltic Sea, and its 12th-century Coinage", in *Medieval Archaeology*, 54, 2010, p. 173.

https://biblioteca-digitala.ro

partners. By the beginning of the next century, the Germans formed outposts at in Schleswig area, the western endpoint of the Baltic Sea trade route, and at Visby, on the island of Gotland[31]. After the rebuilding of Lübeck (a former Wendish settlement known as Liubice) in 1159 by the Saxon Duke Henry the Lion, the importance of Hedeby decreased, mainly because the German town was much more conveniently reachable. For German merchants, the route to the Baltic Sea was shorter via Lübeck than via Hedeby. This geographical advantage made Lübeck to became a central node in the seaborne trade that linked the areas around the North and Baltic Sea. The fifteenth century saw the peak of Lübeck's dominance[32].

Dacia ubi et Gothia

A reference that has raised interest and numerous opinions among historians is „Dacia ubi et Gothia". Recent historiography is based on the idea that the Anglo-Saxons authors viewed the *Daci* as synonymous with *Dani* (the Danes). In a similar way, *Gothi* (ethnonym derived from *Getæ*) were seen as the same people with the *Geats*, the famous Scandinavian tribe of Beowulf[33].

Indeed, in Alfred's translation of Orosius, Dacia is located east of Vistula country („Wisle lond"), which lies east of Moravia. For some ancient geographers like Pliny, the river Vistula constituted the western boundary of Dacia. Yet, in the ninth century the Bulgarian state ruled even over a part of the Roman provinces of Dacia and Pannonia. Bulgaria and Great Moravia became thus neighbouring states[34]. Therefore the term „Sclaui" may include not only the Wends, but also the Slavs in Central Europe who lived within the limits of the Moravian state This would explain the positioning of „Dacia ubi et Gothia" not close to Jutland and Schleswig (as being Denmark), but at the border with Bulgaria, Thrace and the Slavs (Fig. 5).

This location in the Carpathian Basin should not surprise us. In Einhard's *Vita Karoli Magni* („Life of Charles the Great"), very familiar to Alfred and Anglo-Saxon authors, we find that Charlemagne, after he conquered Saxony, added some territories from Pannonia, Dacia beyond the Danube (*altera Danubii ripa*

---

[31] Andreas Koivisto, „Trade Routes and their Significance in the Christianization of Karelia", in *Slavica Helsingiensia*, 27, 2006, p. 170. For a long time the island of Gotland had been the centre of Baltic trade. For more details about the trading routes in central and northern Europe during the Viking Age, see Herbert Jankuhn, „Trade and Settlement in Central and Northern Europe up to and during the Viking Period", in *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, 112, 1982, pp. 18-50, here 23.

[32] For more details regarding the trade routes between the North and Baltic Sea and the beginning of the Hanseatic League, see Donald Harreld, *A Companion to the Hanseatic League*, Brill, Leiden, 2015, pp. 16-63.

[33] Jerzy Linderski, „Alfred the Great and the Tradition of Ancient Geography", in *Speculum*, 39/3, 1964, pp. 434-439, here 435-436.

[34] Martin K. Foys, „The Virtual Reality of the Anglo-Saxon Mappamundi", in *Literature Compass*, 1, 2003, pp. 1-17, here 9.

https://biblioteca-digitala.ro

Daciam), Istria, Liburnia and Dalmatia[35]. By conquering a part of Roman Dacia, like the Emperor Trajan, Charlemagne would have secured legitimacy for his rule over the former territories of the Roman Empire, which he tried to restore.

Conclusion

Even if there are no indications about any sea or land-based trade routes, the Cotton world map emphasize the economic importance of the maritime space with its port towns. Most of these trade routes created an exchange system within the Baltic Sea. Thus Scandinavia and the Wendish territory are shown as a natural extension of early eleventh-century Anglo-Saxon interest in the Baltic Sea region. Orosius's perception of the barbarian invasions and Christian triumph provided a clear message for readers in Viking-age England. Then, through Alfred's team of compiler experts, the classical picture of northern and eastern Europe was updated to a contemporary reality. The accounts of Ohthere and Wulfstan of various Baltic and Scandinavian peoples distinguish them not only in terms of ethnic origin but also in terms of their land and their economy. Therefore the Cotton world map shows the Anglo-Saxon perception of the world and thus is considered the best depiction of the known world of that time.

[35] Thomas F.X. Noble (trans.), *Charlemagne and Louis the Pious: Lives by Einhard, Notker, Ermoldus, Thegan, and the Astronomer*, Pennsylvania State Press, University Park, 2009, 15, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. *Ohthere's voyages to the north into the White Sea and to the south to Hedeby. The routes circumscribe the entire north known at that time and west coast of Scandinavia. Source: J. Bately and A. Englert (eds),* Ohthere's Voyages. A Late 9th-Century Account of Voyages along the Coasts of Norway and Denmark and Its Cultural Context, *The Viking Ship Museum, Roskilde, 2007, p. 129, fig. 6.*

Fig. 2. *Choronyms, toponyms and hydronyms in Wulfstan's report. Source: A. Englert and A. Trakadas (eds),* Wulfstan's voyage: the Baltic Sea region in the early Viking age as seen from shipboard, *Viking Ship Museum, Roskilde, 2009, p. 23, fig. 5.*

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. *Anglo-Saxon mappa mundi from the Cotton manuscript collection. Source: www.bl.uk*

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4. *Interpretive drawing of* Cottoniana *(from Erwin Raisz). Source: www.myoldmaps.com*

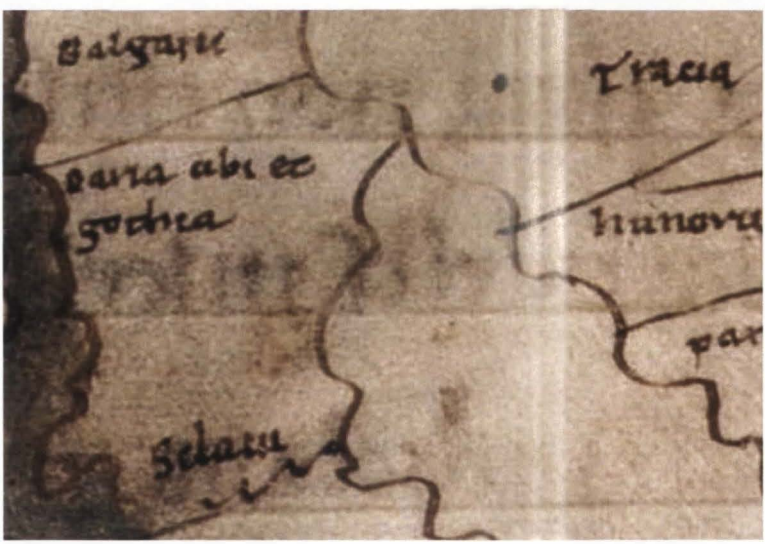

Fig. 5. Dacia ubi et Gothia *between Bulgaria, Thrace and the Slavs (Moravian state). Source: www.bl.uk*

https://biblioteca-digitala.ro

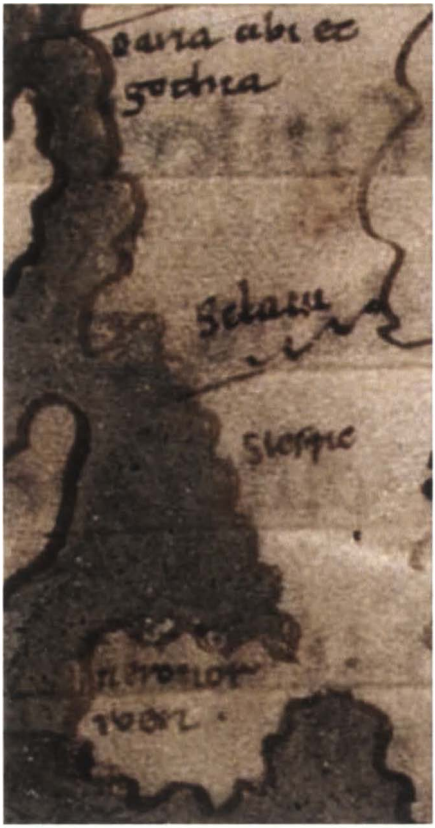

Fig. 6. *The absence of terms related to the Duchy of Saxony. Source: www.bl.uk*

Fig. 7. *In northern France there is only one toponym "Suðbryttas". Source: www.bl.uk*

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 8. *Fennoscandia and the two Danish islands: Funen and Zealand. Source: www.bl.uk*

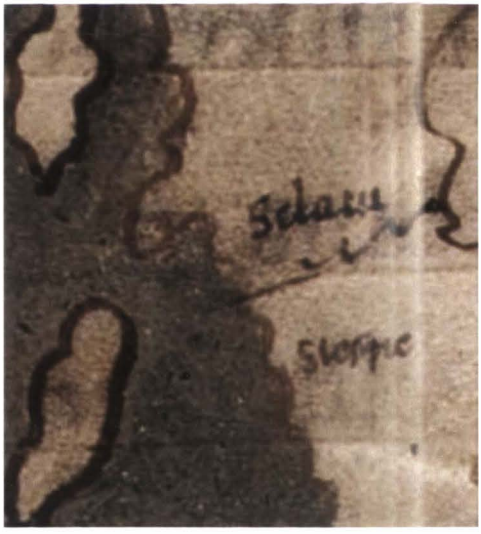

Fig. 9. *The ethnonym "Sclaui" and the toponym „Sleswic" in Northern Germany. Source: www.bl.uk*

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 10. *Iceland as a geographical territory marked "Tylon". Source: www.bl.uk*

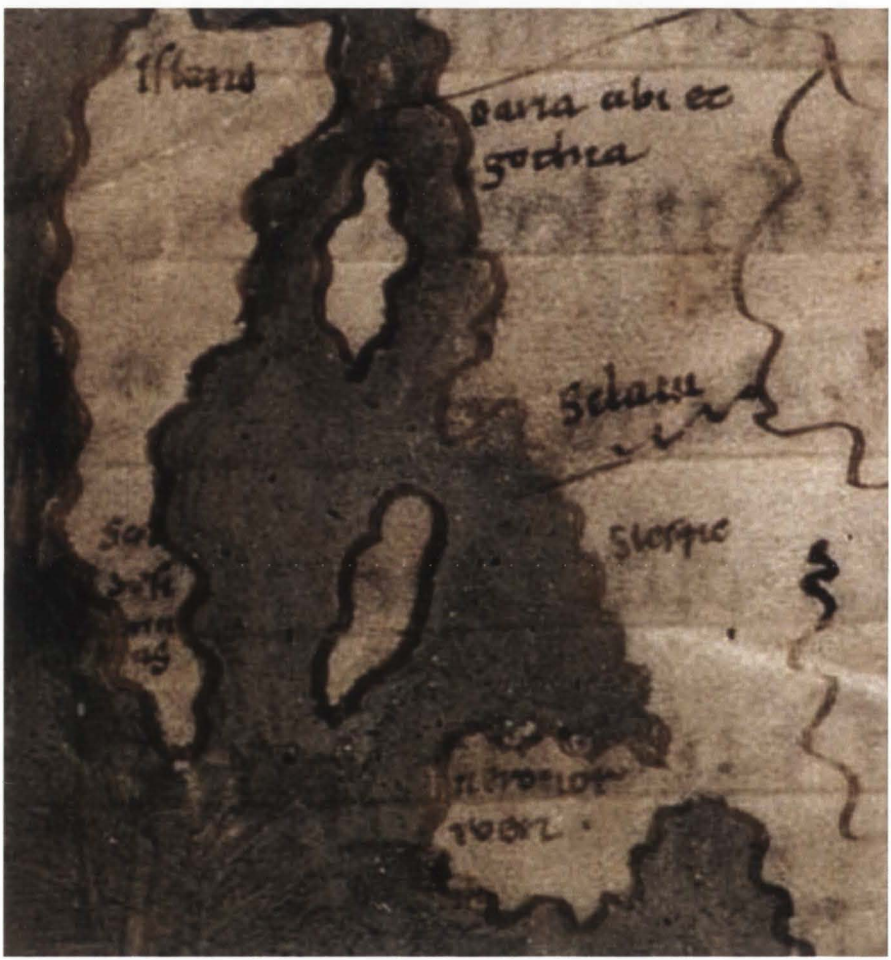

Fig. 11. *Jutland peninsula marked "Neronorroen" or "Neronorweci". Source: www.bl.uk*

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAȚII DESPRE CETATEA SOROCA ȘI RAPORTURILE MOLDO-POLONEZE DIN PERIOADA MEDIEVALĂ
[Considerations about Soroca fortress and the moldo-polish relations during the medieval period]

Ion TENTIUC[1]
Sergiu MUSTEAȚĂ

Abstract. *Relations between Moldova and Poland are marked by ancient historical traditions. The dynamic and consistent links between the parties had been recorded in numerous documentary, written and archaeological sources. Constant contact between Poland and Moldova is represented by the trade routes that traversed their territories. In the early medieval period, the space of the future states was crossed by communicative axes of continental importance, located along the Dniester and the Vistula. A special place within these relations occur to the fair (= the city), the customs and Soroca fort. In connection with the movement of people and merchandise on the commercial axis following the Baltic Sea to the Black Sea, the fortified settlements of earth and wood from the 9th-11th and the 12th-13th centuries, discovered along the Dniester River, are also placed. These, along with the function of protecting the crossings against the incursions of nomads, served as stopping and guard points for merchants who used the commercial routes that were passing through the region on the way to the Byzantine Empire and the Holy Places. After the stabilization of the political situation that followed the disaster caused by the Mongol invasion of 1241-1242, towards the end of the 13th century, a new revival of international trade was felt along the Dniester and the Vistula routes. Its operation was ensured by the protection of the great khans of the Golden Horde, who understood its meanings and advantages and by the insistence of the Genoese and German merchants.*

The socio-economic leap of the 11th-13th centuries is demonstrated by the emergence of fortified settlements in the east of the Oriental Carpathians, considered to be of pre-urban character. Such pre-urban centers were distinguished due to the archaeological excavations at Vasileu, Dobronauti, Carapciu, Molodia, Lomacinti, Neporotove, Mereseuca, Rudi, etc. in northern Bukovina and Bessarabia and also in Eastern Galicia. The most important was mentioned in the written sources. We emphasize Halich, a documentary attested in the years 1140 and 1144, Drohiczyn - 1142,

[1] I. Tentiuc: Doctor în științe istorice, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, Rep. Moldova; S. Musteață: Prof. univ. dr. habil., Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Chișinău, Rep. Moldova.

https://biblioteca-digitala.ro

Lwow in 1256. For the Lower and Middle Dniester region, White Fortress in 1290 and Hotin in 1310 are mentioned. Between Hotin and White Fortress, they have identified fortresses and border customs at Otaci (= Movilau), Soroca, Old Orhei, Costesti, Tighina, Palanca, etc. These are later mentioned in the written sources (or remain anonymous), their existence in the 12th-14th centuries being confirmed by the archaeological vestiges.

Situated on a Dniester's crossing, as a point of passage with the passing and border customs, Soroca is mentioned by the written sources in connection with the transit to Mitirevy Kamni (= The Stones of the Customs Officer) on the Dniester in 1419 by the Archdeacon Zosima on his way to the Holy Places. Endowed with fortification, originally entirely built of earth and wood, then with the restored citadel of stone, Soroca was an important strategic element in the defense line of the eastern borders of Moldova, but also an important transit point on the communication axis and trade, facilitating traffic on the routes connecting the Baltic Sea to the Black Sea.

The limited character of the investigations did not allow for the historical reconstruction of the whole fortified ensemble in Soroca, but only to make clear the chronological framing of the site. The archaeological vestiges discovered during excavations demonstrate the importance of the fair (= city), of the customs and of Soroca city in the social-economic and political life of Moldova, and in the economic, political and cultural relations with Polish-Lithuanian Commonwealth as well.

Keywords: *Middle Ages, economic relations, commercial roads, political relations, Soroca, customs, fair, fortress.*

Introducere

Relațiile dintre Moldova și Polonia sunt marcate de vechi tradiții istorice. Legăturile dinamice și consistente dintre părți au fost înregistrate în numeroase izvoare documentare, scrise și arheologice. O constantă a contactelor dintre Polonia și Moldova reprezintă căile comerciale care le-au tranzitat teritoriile în preistorie și antichitatea târzie[2]. În perioada Evului Mediu timpuriu spațiul viitoarelor structuri politico-statale era traversat de axe comunicaționale de importanță regională și continentală. Unii cercetători au acreditat ideea că artera comercială din lungul Nistrului și a Vistulei, care lega Scandinavia și Marea Baltică de Marea Neagră, Constantinopol sau Orientul Apropiat, ar fi format, în secolele VIII-XI p. Chr., cel de-al

[2] J. Wielowiejski, *Depositi dell'ambra sul territorio tra la parte media del Danubio e il mar Baltico dal I secolo a.C. al V secolo d.C. Archaeologia Polonia*, 25-26, Wroclaw, 1987, pp. 75-84; Fl. Curta, *The amber trail in early medieval eastern Europe*, în Fl. Curta, *Text, Context, History and Archaeology. Studies in Late Antiquity and the Middle Ages*, București-Brăila, 2009, pp. 239-255; Fl. Gogâltan, „Chihlimbarul preistoric de la frontiera estică a bazinului carpatic", în *Analele Banatului*. s.n., Arheologie, Istorie, XXIV, 2016, pp. 143-169; В.М. Массон, Развитие обмена и торговли в древних обществах. Краткие Сообщения Института Археологии, вып. 138, 1973, с. 3-11.

https://biblioteca-digitala.ro

doilea drum *„de la varegi la greci"*[3], primul fiind traseul din lungul Niprului, descris de Constantin Porfirogenetul, cronica veche rusă și de călătorii și geografii arabi.

Existența căilor comerciale de tranzit pe axa nord-sud în perioada Evului Mediu timpuriu este confirmată de descoperirea în spațiul de la est de Carpații Orientali[4] și pe teritoriul Poloniei[5] a unor importante tezaure sau piese izolate cu monede islamice de argint, cât și a vestigiilor de origine scandinavă. Circulația monetară în toate timpurile a constituit un barometru sensibil al creșterii sau descreșterii economice. Cu toată precaritatea comunicațiilor, negustorii, care erau deopotrivă și ostași, se aventurau la distanțe apreciabile când se prefigurau venituri consistente.

Pentru perioada cuprinsă între secolele al VIII-lea și al XI-lea a fost remarcat un intens schimb comercial între vikingii de la Marea Baltică și lumea musulmană din Orientul Apropiat și Asia Centrală[6]. Vikingii au îmbinat cu succes acțiunile de jaf cu îndeletnicirile comerciale, străbătând întinsele spații dintre Marea Baltică, Marea Neagră și Marea Caspică, pentru a-și suplini rezervele cu argint oriental de cea mai înaltă calitate. Unele materiale de origine scandinavă (mărgele de chihlimbar, pandantivi miniaturali din bronz sau fier în formă de topor, spade, butoni de spadă varega, buterole din argint, bronz sau fier, pinteni, topoare de luptă cu ornament

---

[3] В.Т.Пашуто, Очерки по истории Галицко-Волынской Руси, Москва 1950, с. 167-168; А.И.Болдуряну, С.С.Рябцева, Денежно-вещевые клады и отдельные находки монет в памятниках Карпато-Днестровского региона IX – начала XI вв. Эпоха викингов в Восточной Европе в памятниках нумизматики VIII-XI вв. II Международная нумизматическая конференция, Санкт-Петербург, Старая Ладога, 3-5 апреля 2015 года. Материалы докладов и сообщений (Санкт-Петербург 2015), pp. 26-33.

[4] V. Spinei, „Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice", în *Studii și cercetări de istorie veche*, 24/1, pp. 57-81; II. 24/2, 1973, pp. 259-282; *Idem*, *Realități etnice și politice în Moldova medievală în secolele X-XIV. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 132; D.Gh. Teodor, „Legături economice între regiunile de la răsărit de Carpați și orientul arab în secolele IX-X e.n.", în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol"*, XXII/1, 1985, pp. 263-268; S. Musteață, „Răspândirea monedei islamice timpurii la nordul Dunării de Jos în secolele VIII-X", în *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, I, Sibiu, 2007, pp. 165-182; M. Dejan, *Elemente răsăritene în ținuturile extracarpatice (secolele VI-X)*, Suceava, 2015, p. 212; I. Tentiuc, *Populația din Moldova Centrală în secolele X-XIII*, Chișinău, 2017, pp. 125-130.

[5] A. Bartczak, *Islamic dirhams from the Gora Strekowa hoard. Zapiski numizmatyczne*, Krakow, 1999, tom. III-IV, pp. 263-290; M. Boguski, *Coin-finds in the Viking-Age Emporiu mat Janów Pomorski (Truso) and the „Prussian Phenomenom". Money Circulation in antiquity, the Middle Ages and Modern Times: Time, Range, Intensity*, International Symposium of the 50 th Anniversary of Wiadomosci Numizmatyczne, 13-14 October 2016, Warszawa-Krakov, 2007, p. 80.

[6] Е.А. Рыдзевская, Древняя Русь и Скандинавия IX-XI вв. Древнейшие государства на территории СССР, Москва, 1978; Г.Якобсон, Варяги и Путь из варяг в греки. Scando-Slavica 29, 1983, pp. 117-134; Новосельцев А.П., Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа, Москва, 1990; Нунан Т.С., Торговля Волжской Болгарии с саманидской Средней Азией в X в. Археология, история, нумизматика, этнография Восточной Европы. Сборник в честь И.В. Дубова, Санкт-Петербург, 2004, p. 257.

https://biblioteca-digitala.ro

argintat, vârfuri de lance etc.), descoperite în spațiul est-carpatic și la Dunărea de Jos[7], ca și mormântul-cenotaf în monoxilă, realizat în tumul, descoperit la Krylos, pe Nistrul Superior, în care, printre inventarul funerar, au fost descoperite topoare de luptă, spadă de tip skramasax, scut de lemn placat cu folie de aur etc.[8], confirmă utilizarea de către nordici a acestei axe comerciale pentru a ajunge în Balcani și la Constantinopol[9]. Descoperirea vestigiilor de origine nordică reprezintă un indiciu indubitabil al contactelor negustorilor scandinavi cu comunitățile medievale românești de la est de Carpații Orientali. Exemplu concludent pentru aceasta servește stela comemorativă din necropola de la Sjonhen, de pe insula Gotland, pusă pe la mijlocul secolului al XI-lea de soții Rodvisl și Rodelf pentru fiul lor Rodfos, omorât de „vlahi (*Blakumen*) în timpul călătoriei în străinătate"[10], ca și mărgele de chihlimbar descoperite la Alcedar-Rezina[11], Chircești-Vaslui[12], Suceava[13]; vârful de teacă (buterola) de la Bârlad[14], pintenul de la Alcedar[15], scoicile cauri și pandantivii globulari de la Giurgiulești[16] etc.

---

[7] S. Gavrilă, „Necropola feudală timpurie din perioada de trecere la feudalism de la Nalbant, jud. Tulcea", Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de istorie, decembrie 1964, vol. II, București, 1971, p. 134; R. Popa, *Knaufkrone eines wikingerzeitlichen Prachtschwertes von Păcuiul lui Soare*, Germania, LXII, 2, 1984, p. 103; E. Corbu, „Podoabe din așezări și necropole medievale timpurii de la Dunărea de Jos (a doua jumătate a secolului VIII – secolul XI)", în *Peuce*, s.n., II (XV), 2004, p. 182; V. Yotov, „The Vikings in the Balkans (Tenth to 11th Centuries). Strategic and tactical changes. New archaeological data on weaponry", în *Archaeologia Baltica*, 8, Klaipeda, 2007, pp. 321-327; C. Paraschiv-Talmațchi, G. Talmațchi, „Comerțul la gurile Dunării în secolele IX-XII. Un stadiu al cercetărilor", în *Pontica*, XLVI, Constanța, 2013, pp. 263-291; M. Dejan, *op. cit.*, p. 215; D.Gh. Teodor, „Armament din secolele V-XI la est de Carpați", în *Acta Musei Tutovensis*, XIII, Bârlad, 2017, pp. 260-272.

[8] Богдан Томенчук, Археологія некроплів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація, Івано-Франкивсьв, 2006, pp. 17-21, рис. 15.

[9] Даркевич В.Н., Международные отношения. Древняя Русь. Город, замок, село, (Археология СССР), Москва, 1985, pp. 391-393; V. Yotov, *op. cit.*, pp. 321-327; M. Dejan, *op. cit.*, pp. 212-217; I. Tentiuc, *op. cit.*, pp. 128-130.

[10] V. Spinei, *op. cit.*, 1985, pp. 47-48.

[11] В.С.Бейлекчи, С.И.Курчатов, В.В.Бейлекчи, Отчет о работах; славянской экспедиции в 1984 г., Кишинев, 1985, Arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, 1986; M. Andronic, „Cultura materială din secolele VIII-X din teritoriul nord-est carpatic", în *Suceava XXVI-XXVIII* (1999-2001), Suceava, 2001, p. 263.

[12] G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 181.

[13] M. Dejan, *op. cit.*, pp. 211-213, fig. 16.

[14] V. Spinei, „Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice", în *Studii și cercetări de istorie veche*, 24/1, pp. 57-81; II. pp. 24/2, 1973, p. 277.

[15] В.С.Бейлекчи, С.И.Курчатов, В.В.Бейлекчи, Отчет о работах славянской экспедиции в 1984 г., Кишинев, 1985, în *Arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 1986; M. Andronic, „Cultura materială din secolele VIII-X din teritoriul nord-est carpatic", în *Suceava*, XXVI-XXVIII (1999-2001), Suceava, 2001, pp. 234-235.

[16] О.Г.Левицкий, В.П.Хахеу, С.С.Рябцева, Джурджулештская находка взеркале ювелирной моды X-XI вв. Stratum Plus 5, 2000, pp. 90-96; O. Levițki, V. Haheu, S. Rjabceva, „Bijuterii din secolele X-XI de la Giurgiulești, jud. Cahul", în *Memoria Antiquitatis* 22, 2001, pp. 309-319.

https://biblioteca-digitala.ro

În legătură cu circulația oamenilor și a mărfurilor pe această axă comercială transcontinentală pot fi puse și așezările cu puternice centuri fortificate din pământ și lemn, din secolele IX-XI și XII-XIII, descoperite în lungul Nistrului. Acestea, de rând cu funcția de protejare a vadurilor de incursiunile nomazilor turanici, au putut servi în calitate de puncte de popas și pază pentru negustorii care utilizau căile comerciale ce tranzitau regiunea, așa cum s-a mai acreditat[17]. Unele vestigii de origine vest-slavă, descoperite în procesul investigațiilor arheologice a siturilor medievale de pe Nistru, ne fac să credem că în aceste activități comerciale sau războinice puteau fi antrenate și anumite categorii din populația băștinașă de pe teritoriul Poloniei[18].

Gh.I. Brătianu atrăgea atenția asupra caracterului comercial și citadin al statului întemeiat de varegi, datorat atât propriilor tendințe, cât și raporturilor cu Bizanțul[19]. Fenomenul este confirmat de M.I. Rostovtzev care considera că „Rusia kieveană în prima perioadă a evoluției sale avea să moștenească în mod firesc particularități de la predecesorii săi. La fel ca și aceștea, ea era un stat aproape eminamente comercial, ca și ei, a încercat să ocupe litoralul Mării Negre, iar viața sa politică și culturală, ca și a lor, a fost orientată către sud și est, spre Grecia (Bizanț - n.n.) și Orient, și nu spre vest, spre lumea romană din Occident"[20].

După stabilizarea situației politice care a urmat marelui dezastru provocat de invazia mongolă din anii 1241-1242, către sfârșitul secolului al XIII-lea, se resimte o nouă revigorare a comerțului internațional de tranzit pe traseul din lungul Nistrului și al Vistulei[21]. Funcționarea lui era asigurată, pe de o parte, de protecția marilor hani ai Hoardei de Aur, care i-au înțeles rosturile și avantajele[22], iar pe de alta, de insistența comercianților

---

[17] Б.О.Тимощук, Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.) (Киев 1982). Федоров 1974: Г.Б.Федоров, Древнерусская культура Поднестровья (IX-XII вв.). ,Древняя культура Молдавии (Кишинев 1974), pp. 70-71, 82; Al.I. Gonța, *Ce spun documentele moldovenești și izvoarele străine despre drumurile comerciale ale Moldovei*, în Al.I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, 1989, p. 28; И.П.Возный, Внешняя торговля на территории междуречья Верхнего Прута и Среднего Днестра в X-XIII вв, în *Stratum Plus*, nr. 6, 2011, p. 268.

[18] Г.Б.Федоров, Древнерусская культура Поднестровья (IX-XII вв.). Древняя культура Молдавии (Кишинев 1974), pp. 123-124.

[19] Gh.I. Brătianu, *Marea Neagră*, vol. I-II, traducere de Michela Spinei. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Victor Spinei, București, 1988, p. 296.

[20] Rostovtzeff 192 M.I. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, 2, p. 220.

[21] V. Spinei, „Generalități privind geneza orașelor medievale din Moldova", în *Arheologia Medievală*, I, 1996, pp. 35-53; Л.Л.Полевой, Международная черноморская торговля и социально-экономическое развитие Днестровско-Карпатских земель во второй половине XIII – XIV в. (по материалам истории товарно-денежного обращения). Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма (Кишинев 1988), pp. 7-32.

[22] V. Spinei, „Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)", în *Analele Brăilei*, serie nouă, an I, nr. I, Brăila, 1993, p. 179; V. Ciocâltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, București, 1998, pp. 37-48, 129-259; Ș. Papacostea, V. Ciocâltan, *Marea Neagră, răspântie a drumurilor intercontinentale (1204-1453)*, Constanța, 2007, pp. 61-82, 197-208.

https://biblioteca-digitala.ro

genovezi, de după încheierea tratatului de la Nymphaion[23] cu Imperiul Bizantin, din anul 1261, pentru controlul regiunilor ponto-caspice spre care gravitau miriadele ramificațiilor căilor de comerț legate de Marele Drum al Mătăsii. Este perioada când a fost reluat comerțul de tranzit pe filiera care lega Marea Neagră de Marea Baltică, orașele Ligii Hanseatice și Flandra, traseu utilizat anterior cu mult succes de către greci, vikingi și arabi, controlată acum de negustorii italieni și germani[24].

Avântul creșterii orașelor europene occidentale, din secolele XI-XIII, nu a putut să nu fie resimțit și în Europa Centrală și de Sud-Est. Saltul social-economic este demonstrat de apariția în secolele XI-XIII, la est de Carpații Orientali, a unor așezări fortificate, considerate de cercetători a avea un caracter preurban[25], predecesoare ale târgurilor sau orașelor situate în lungul acestei importante axe comerciale transcontinentale. Mai multe asemenea centre preurbane au fost evidențiate în urma săpăturilor arheologice la Vasileu, Dobronăuți, Carapciu, Molodia, Lomacinți, Neporotove, Mereșeuca, Rudi[26], Alcedar, Echimăuți etc., pe Nistrul Mijlociu, nordul Bucovinei, al Basarabiei și Galiția Orientală (Rusia Roșie). Cele mai importante dintre ele au fost menționate în sursele scrise ale vremii. Remarcăm aici Haliciul, atestat documentar din anii 1140 și 1144 p. Chr., Drohiczyn – anul 1142, Lwowul în anul 1256. Pentru regiunea Nistrului Inferior și Mijlociu sunt menționate Cetatea Albă, în anul 1290 și Hotinul, în anul 1310.

Între Hotin și Cetatea Albă cercetările arheologice au identificat mai multe cetăți și/sau vame de hotar, dintre care le menționăm pe cele de la Otaci (= Movilău)[27], Soroca, Orheiul Vechi, Costești-Ialoveni, Tighina, Palanca etc. Chiar dacă acestea de la urmă sunt amintite ceva mai târziu în sursele documentare scrise sau rămân anonime[28],

---

[23] G. Duby, R. Mantran, *L'Eurasie. XIe-XIIIe siècles*, Paris ,1982, p. 421.

[24] Подградская Е. М., Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI-XVII веках, Кишинев, 1968, pp. 40-59.

[25] V. Spinei, „Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)", în *Analele Brăilei*, serie nouă, an 1, nr. 1, Brăila, 1993, pp. 173.

[26] Opinia că așezările fortificate de formă circulară ar avea menire exclusiv religioasă, enunțată recent, nu poate fi susținută. (Vezi: Рабинович Р., „О происхождении и функциональном назначении средневековых круглых городищ в Пруто-Днестровском междуречье", în *Revista Arheologică*, s.n. 2006, pp. 181-197).

[27] Până către sfârșitul secolului al XVIII-lea, localitatea Otaci a purtat numele de Movilău, la fel ca și Movilăul de pe malul podolian al Nistrului.

[28] Este cazul orașelor Hoardei de Aur, Orheiul Vechi și Costești-Ialoveni, descoperite grație cercetărilor arheologice, care au fost fondate, se pare, în primele două decenii ale secolului al XIV-lea (vezi: V. Spinei, „Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XII-XIV)", în *Analele Brăilei*, S.N:, I, 1993, pp. 171-236), sau chiar în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea. Descoperirile din ultimii ani demonstrează prezența la Costești a monedei de la sfârșitul secolului al XIII-lea. (vezi: E. Nicolae, *Dominația Hoardei de Aur și formarea Principatului Moldova: 1242-1400. Moneda în Republica Moldova*, ed. Boldureanu A., Nicolae E., Chișinău, 2015, pp. 119-126; Boldureanu A., „Cronica descoperirilor monetare" (II), în *Tyragetia*, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, p. 357; *Idem*, „Cronica descoperirilor monetare" (III), în *Tyragetia*, s.n., vol. III [XVIII], nr. 1, 2009, p. 349; *Idem*, „Cronica descoperirilor monetare" (IV), în *Tyragetia*, s.n., vol. IV [XIX], nr. 1, 2010, p. 277).

https://biblioteca-digitala.ro

existența lor în intervalul de timp cuprins între secolele al XII-lea și al XIV-lea este confirmată de vestigiile arheologice[29].

Descoperirea la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX a unor importante materiale în arhivele din Occident au pus într-o lumină nouă viața economică și dinamica căilor comerciale internaționale din perioada medievală, cât și aportul acestora la dezvoltarea civilizației medievale din Europa Centrală și de Răsărit[30]. Cercetările lui Nicolae Iorga, Gh.I. Brătianu, P.P. Panaitescu, I. Nistor, Ș. Papacostea, V. Spinei, V. Ciocâltan, Al.I. Gonța, au demonstrat rolul important pe care l-au jucat căile comerciale pentru evoluția comunităților locale românești, pentru dezvoltarea relațiilor economice și politice pe axa nord-sud și est-vest, cât și aportul lor la geneza orașelor medievale din spațiul nord-pontic și circumcarpatic. Cercetările din acest domeniu, care depășesc o sută de ani, au înregistrat rezultate cu totul deosebite, fără a epuiza subiectul. Multe aspecte privind însemnătatea politică a arterelor de comunicație cu rosturi economice, nu au fost elucidate în toată plenitudinea, inclusiv cele de pe segmentul moldovenesc al traseului care lega Marea Neagră de Marea Baltică.

În toate timpurile, albiile râurilor au servit în calitate de importante călăuze pentru negustori de a ajunge la mare. În secolele XI-XV resursele comunicaționale ale Nistrului și Vistulei au fost exploatate cu multă eficiență de negustorii nordici și italieni. Existența unor târguri sau așezări fortificate de tip preurban în lungul acestor trasee apărute cu mult înainte de întemeierea statului de sine stătător Țara Moldovei, astăzi nu mai este pusă la îndoială de către cercetători[31]. Avem în vedere salba de așezări fortificate amintite mai sus, situate pe căile comerciale din lungul Nistrului, Prutului și al Siretului, și al afluenților acestora, care legau Dunărea de Jos și Marea Neagră de Marea Baltică și orașele nordului. Dintre acestea, datorită poziției strategice ocupate, se evidențiază cetatea bizantină, apoi colonia comercială genoveză Cetatea Albă[32], de la vărsarea Nistrului în Marea Neagră.

---

[29] Atât la Costești-Ialoveni, cât și la Orheiul Vechi au fost descoperite monede ale Hoardei de Aur (monedă de la Tokta și Nogai), monede europene, de la sfârșitul secolului al XIII-lea, dar și sigilii comerciali de plumb, pentru țesături, aparținând secolului al XIV-lea (A. Boldureanu, *Două plumburi comerciale medievale din Saxonia descoperite la Orheiul Vechi*, 2018, p. 21).

[30] Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899; *Idem*, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1987; Gh. I. Brătianu, „Le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle", în *Bulletin de l'Institute pour l'ètude de l'Europe sud-orientale*, an. IX, Iași, 1922; *Idem*, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contribution à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le littoral roumaine de la Mer Noire*, București, 1935; Șt. Andreescu, „Genovezii pe „drumul moldovenesc" la mijlocul secolului al XV-lea", în *Revista istorică*, tom. X, nr. 1-2, 1999, pp. 99-108.

[31] C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, pp. 269-275; 277-287; D. Agache, „Târgurile și cetățile moldovene în sistemul de comunicații din epoca medievală", în *Historia urbana*, tom. III/1-2, 1995, pp. 105-111.

[32] Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899; Gh.I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contribution à l'histoire de la domination byzantine et tatare et*

https://biblioteca-digitala.ro

În legătură cu proliferarea comerțului internațional și cu geneza orașelor în secolele XIII-XIV, V. Spinei menționa că „Cetatea Albă și-a asumat și un rol însemnat în comerțul de tranzit, devenind un punct intermediar între bazinul pontic și Europa Centrală și de Nord-Vest datorită în mare parte amplasării sale geografice. Valea Nistrului reprezenta o arteră de circulație facilă spre Rusia de Halici-Volânia și Polonia, chiar dacă numai cursul său inferior și mijlociu era navigabil, motiv pentru care trebuia îmbinat transportul de apă cu cel pe uscat. Un prim proiect de regularizare al cursului său pare să fi fost cel întocmit în anul 1568 de un florentin, la cererea regalității polone. În apropierea celeilalte extremități a Nistrului, la peste o mie de kilometri spre nord-vest, într-o zonă unde izvorăsc importanți afluenți ai Vistulei, se găsea un alt mare centru comercial, Lwowul, prin care se făcea legătura cu orașele Hansei"[33].

Analiza surselor documentare scrise, a consecințelor social-economice și politice ale funcționării drumului comercial de pe valea Nistrului și a Vistulei, care lega Polonia de Moldova și Marea Neagră, i-a permis lui P.P. Panaitescu să evidențieze importanța strategică deosebită a acestuia: „Deschiderea acestui drum (tătăresc - n.n.) pentru negustorii ce veneau din Polonia începe din prima jumătate a veacului al XIV-lea, când în Rusia Roșie (Galiția orientală) ce aflau state rusești independente... Moldova, la sfârșitul veacului al XIV-lea și în al XV-lea, era debușeul comerțului polon spre Marea Neagră și am văzut mai sus însemnătatea europeană a acestui comerț. Polonii aveau un mare interes să apere Moldova împotriva ungurilor și turcilor, pentru a-și asigura astfel un drum de negoț spre mare. Era singurul profit pe care Polonia îl trăgea din această suzeranitate" (asupra Țării Moldovei – n.n.)[34]. Drumurile moldovene ce duc la Cetatea Albă vor deveni atât de necesare pentru debușeul comerțului polonez la mare, încât interesele economice vor împinge Polonia să facă eforturi disperate pentru a exercita un control politic asupra Moldovei, pe unde treceau aceste drumuri – începând din secolul al XIV-lea până în secolul al XVIII-lea[35].

La rândul său, D. Agache atrage atenția că: „segmentul moldovenesc al marelui traseu transcontinental ce lega Europa Centrală și Marea Baltică cu Dunărea de Jos și Marea Neagră și, prin intermediul lui, cu Orientul, dobândește preponderență încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, preluînd, treptat, funcțiile vechiului șleah tătăresc de

---

du commerce génois sur le littoral roumaine de la Mer Noire, București, 1935; А.А. Кравченко, Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII – XIV в.), Киев, 1986; А.В. Красножон, Крепость Белгород (Аккерман) на Днестре. История строительства, Кишинев, 2012; V. Josanu, *Monument al civilizației medievale românești la Marea cea Mare: Cetatea Albă – Moncastro*, București, 2014; I. Cândea, *Cetatea Albă. Cercetări arheologice și istorice*, Brăila, 2016.

[33] V. Spinei, „Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)", în *Analele Brăilei*, serie nouă, an 1, nr. 1, Brăila, 1993, p. 198.

[34] P.P. Panaitescu, „Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în evul mediu", în P.P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1994, p. 89; Al.I. Gonța, „Ce spun documentele moldovenești și izvoarele străine despre drumurile comerciale ale Moldovei", în Al.I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, 1989, p. 26.

[35] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 89; Al.I. Gonța, *op. cit.*, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro

pe țărmul stâng al Nistrului"[36]. Constituirea Țării Moldovei a conferit siguranță, asumată politic, drumului comercial transcontinental, iar omagiul lui Petru Mușat din anul 1387 presupune acest lucru[37].

În opinia lui Al.I. Gonța, care a reluat subiectul traiectelor comerciale ce tranzitau în perioada Evului Mediu teritoriul Țării Moldovei: „Hotinul, menționat pentru prima dată la începutul secolului al XIV-lea (anul 1310 – n.n.)[38], era un prim și important punct de vamă al Țării Moldovei. Un alt punct de vamă era la Otaci, sau la Vama Stâncii, din fața Movilăului. De la Otaci se cobora pe dreapta Nistrului la Soroca, unde o altă cetate străjuia la hotar, spre sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, condusă de un pârcălab, menționat pentru prima dată sub Ștefan cel Mare. Construită din pământ și lemn, cetatea Sorocii a fost ridicată special pentru a se adăposti în fața tătarilor locuitorii târgului și călătorii în timpul popasurilor"[39].

În cele ce urmează vom aborda problema relațiilor moldo-poloneze în perioada Evului Mediu, din perspectiva rolului important pe care l-a avut în aceste raporturi Soroca, situl reprezentând prin sine totalitatea de puncte de tranzit din lungul Nistrului, rămase insuficient cercetate arheologic[40]. Pe de altă parte, problemele târgului, vămii și ale cetății Soroca în secolele XIII-XVI reflectă, în linii generale, situația internațională, economică și politică, dar și natura contactelor dintre Țara Moldovei și Polonia, într-un interval de timp când perioadele de colaborare economică efervescentă alternează cu cele de criză politică, ambele fiind determinate de conjunctura relațiilor politico-militare de nivel regional sau continental și de propriile interese.

*

* *

Situată la un vechi vad al Nistrului, cu punct de strajă, vamă de trecere și de hotar, Soroca este menționată de izvoarele scrise, după cum consideră unii cercetători, în legătură cu tranzitul pe la *Mitirevy Kamni* (= Pietrele Vameșului sau Vama Stâncii),

---

[36] D. Agache, *Restructurarea căilor de comunicație din Moldova medievală în context central și sud-est european. Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vîrstei de 65 de ani*, Iași, 1996, p. 317.

[37] P.P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1994, p. 92; Șt. Gorovei, „Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea", în *AIIAX*, XVI, 1979, p. 219.

[38] Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători străini*, București, 1981, p. 368; C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 233.

[39] Al.I. Gonța, „Ce spun documentele moldovenești și izvoarele străine despre drumurile comerciale ale Moldovei", în Al.I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, 1989, p. 26.

[40] Am putea menționa aici câteva situri, descoperite în ultimii ani, dintre care merită a fi amintite: cel de la Tarasova-Rezina, identificat recent, însă insuficient cercetat, dar și cele de la Otaci, Balinți, Inundeni etc., investigate doar prin cercetări de suprafață.

https://biblioteca-digitala.ro

de pe malul Nistrului, în anul 1419, a arhidiaconului Zosima[41] aflat în drum spre Locurile Sfinte.

Înzestrată cu fortificaţie, iniţial edificată integral din pământ şi lemn, apoi cu citadela refăcută din zidărie de piatră, Soroca a constituit un important element strategic în linia de apărare a hotarelor de răsărit ale statului medieval moldovenesc. Ridicată pentru a stăvili invaziile nomazilor turanici şi a tătarilor dinspre răsărit, târgul şi cetatea de la Soroca au constituit şi un important punct de tranzit pe axa de comunicaţie şi comerţ din lungul Nistrului şi al Vistulei, înlesnind circulaţia pe căile comerciale care legau Marea Baltică de Marea Neagră şi invers[42].

Miron Costin, cu studii clasice în Polonia, este primul dintre cronicarii care şi-au pus problema originii cetăţilor din Ţara Moldovei, inclusiv a celei de la Soroca. Acesta consideră că: „...mare nevoie este a scrie de dânsele, de cine ar fi făcute, că cât am nevoit şi câtu am cercat (= cercetat) să ştiu ceva, de ce neam făcute sunt, un cuvânt, o pomenire n-am putut afla, cu mare jele"[43]. În lucrarea *De neamul moldovenilor*, cronicarul dedică un capitol cetăţii Soroca: „*...cum am înţeles de cetatea Sorocii, să fie făcută de un Pătru-vodă, de care lucru mult mă mir că Urechii vornicul nu pomeneşte*"[44].

Analizând acest pasaj al cronicarului, C.C. Giurescu menţiona că Petru-Vodă ar putea fi atât Petru Muşat (1375-1391), cât şi Petru Rareş (cu două domnii: 1527-1538 şi 1541-1546): „dacă admitem cea de-a doua identificare, dacă Petru Rareş este cel care a zidit cetatea din piatră – şi în sprijinul acestei ipoteze se poate invoca o scrisoare din 23 aprilie 1543 prin care domnul cheamă pe un meşter bistriţean să lucreze la cetatea Sorocii – atunci rezultă că Ştefan [cel Mare (1457-1504) – n.n.] a ridicat numai o cetate de lemn şi de pământ. În cazul însă când prin „*domnul Petru*" trebuie să înţelegem pe fiul Muşatei [Petru Muşat – n.n.], atunci tradiţia locală care consideră pe Ştefan cel Mare drept ziditorul cetăţii de piatră, ale cărei puternice ziduri stau şi astăzi pe malul

---

[41] Există diferite opinii privind localizarea toponimului Mitirevy Kamni (= Pietrele Vameşului sau Varna Stâncii): la Cosăuţi, lângă Soroca (*Călători străini*, I, 1968, p. 43); la Otacii din faţa Movilăului podolian (Al.I. Gonţa, *op. cit.*, 1989, p. 26); la Soroca (C. Tofan, „Consideraţii istorice asupra evoluţiei vămilor pe teritoriul Ţării Moldovei", în *Carpica*, XXXI, 2002, p. 113) sau chiar la Tighina (Полевой Л.Л., Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв., Кишинев, 1979, с. 156; A. Felea, *Soroca. Viaţa urbană şi administrativă (sf. sec. al XV-lea – începutul sec. al XIX-lea)*, Chişinău, 2009, p. 26.

[42] În această ordine de idei, opiniile că cetatea Soroca ar fi fost fondată de genovezi (prezumtiva Alhionia sau Olhionia), chiar dacă par neverosimile, fiind negate vehement de cercetători, nu sunt atât de lipsite de substanţă, reflectând prin sine nu atât comanditarii sau ctitorii ei, cât perioada edificării (vezi D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chişinău, 1975, p. 40; Мейеръ А., Повественное, землемерное и естественное описание Очаковской земли, содержащееся в двух описаниях. Санкт Петербург, 1774; Arhiva Naţională a RM, Fond 37, 3, d. 837, f. 63, 99 (verso). Acesta de la urmă menţiona că: „*La sfârşitul secolului XV, după cucerirea oraşului Akkerman (...), genovezii s-au îndreptat în oraşul moldovenesc Soroca, unde despre aflarea lor acolo mărturiseşte o inscripţie latină pe o piatră dintr-un turn al citadelei*".

[43] Miron Costin, „Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească", în Miron Costin, *Opere*, Chişinău 1989, p. 316.

[44] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei. De neamul moldovenilor*, Bucureşti, 1979, pp. 214-215.

https://biblioteca-digitala.ro

Nistrului, exprimă adevărul. Într-un atare caz, Rareș n-a făcut decât să repare cetatea părintelui său[45].

Ipoteza lui C.C. Giurescu este confirmată de precizarea făcută de Miron Costin în *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei*, în subcapitolul *Despre cetăți*, unde cronicarul menționează că „cetatea Soroca a fost clădită de Pătru-vodă, *după descălecatul al doilea*"[46] (sublinierea noastră – I.T., S.M.). Prin sintagma *„descălecatul al doilea"* unii cercetători[47] au înțeles cea de-a doua domnie a lui Petru Rareș, din anii 1541-1546. În legătură cu aceasta, menționăm că începuturile statalității de sine stătătoare a Țării Moldovei sunt marcate de două descălecări sau întemeieri: unde primul descălecat este legat de numele lui Dragoș-Vodă (anul 1359), iar al doilea descălecat, de Bogdan-Vodă (1365)[48]. Miron Costin, care era interesat de a afla vechimea cetăților, afirmă tranșant că: „cetatea Sorocii au ridicat-o voievozii"[49]. În acest caz, cronicarul a avut în vedere primii voievozi ai Țării Moldovei, printre care se numără și Petru Mușat. Dacă cetatea de la Soroca ar fi fost construită de Petru Rareș, despre ridicarea ei ar fi menționat Grigore Ureche, observă cronicarul. Ideea că Miron Costin lega edificarea cetății Soroca cu începuturile statalității Țării Moldovei este susținută și de faptul că, la doar jumătate de pagină de la subiectul fortificației de pe Nistru, cronicarul abordează problema celui de „al doilea descălecat al Țării Moldovei și al Țării Românești"[50].

Un alt argument că citatela a fost ridicată din piatră mult anterior domniei lui Petru Rareș este mențiunea din anul 1528. La 15 ani până la prezumtiva edificare în piatră a cetății Soroca de către Petru Rareș, un călător anonim includea cetatea Soroca în lista principalelor cetăți și orașe ale Țării Moldovei[51]. Este greu de crezut ca o cetate din pământ și lemn să impresioneze într-atât de mult pe un străin, ca acesta să includă Soroca în numărul celor mai importante cetăți din piatră ale Țării Moldovei (Suceava, Hotin, Neamț, Cetatea Nouă a Romanului etc.).

---

[45] C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, pp. 276-277.

[46] Miron Costin, „Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească", în Miron Costin, *Opere*, Chișinău 1989, pp. 212-213.

[47] В.А. Войцеховский, Крепость в Сороках. Труды государственного историко-краеведческого музея, Кишинев, 1960, pp. 67-76; Г.Ф.Чеботаренко, К вопросу о времени возникновения Сорокской крепости. Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР, Кишинев, 1964, pp. 210-216; *Idem*, Сорокская крепость – памятник старины, Кишинев, 1984, pp. 6-14.

[48] Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, în Nicolae Costin, *Scrieri*, vol. I, Chișinău, 1990, p. 97; P. Parasca, *Întemeierea Moldovei: cum s-a ajuns în istoriografie de la un „descălecat" la două „descălecaturi". Retrospecții medievale. In honorem professoris emeriti Ioan Caproșu*, Iași, 2014, pp. 465-476.

[49] Miron Costin, *op. cit.*, 1989, p. 270.

[50] *Ibidem*, pp. 214-215.

[51] *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968, p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro

În opinia lui Constantin C. Giurescu, târgul și ținutul Sorocii sunt mult mai vechi decât mențiunile documentare de la sfârșitul secolului al XV-lea. Istoricul crede că anume *târgul* (=orașul) a dat nume ținutului respectiv. Târgul Sorocii, conform autorului, trebuie să fi existat deja sub primii voievozi, „în orice caz sub Roman I [(1391-1394) - n.n.] care se intitulează „voievod al Țării Moldovei de la munți până la țărmul mării" de la sfârșitul secolului al XIV-lea. Acest târg a putut să apară acolo unde exista o trecere peste apă, un vad și, evident, odată cu extinderea hotarelor Țării Moldovei până la Nistru și Cetatea Albă[52].

Odată cu extinderea hotarelor statului, la Soroca a fost instituită o *vamă domnească*, una dintre primele mențiuni ale căreia pare să fie cea de la *Mitirevy Kamini*, din anul 1419, amintită mai sus. Cercetătorul Constantin Tofan subliniază că „în anul 1419 este menționată vama din dreptul localității Soroca, la un vad al Nistrului, aceasta fiind o «vamă de trecere», utilizată printre alții și de pelerinii ruși care mergeau spre Ierusalim. Această vamă se afla pe traseul unui drum comercial care făcea legătura dintre orașele Novgorod și Pskov din Rusia și portul Cetatea Albă de la Marea Neagră"[53]. La rândul său, Constantin Cihodaru considera că „vadul de la Soroca era păzit în timpul lui Alexandru cel Bun (1400-1432) de o asemenea întăritură (din pământ și lemn– n.n.), înlocuită mai târziu cu o cetate de piatră"[54].

Prima informație scrisă despre cetatea Soroca, în contextul relațiilor moldo-poloneze, este în legătură cu evenimentele care s-au derulat în anul 1497. După înfrângerea de la Codrii Cosminului a armatelor poloneze conduse de regele Ioan Albert (1492-1501), între părți a fost încheiat un tratat de pace. Printre semnatarii tratatului de pace, din anul 1499, este menționat *„Coste, pârcălab de Soroca"*. Acesta avea calitatea de membru al Sfatului domnesc al lui Ștefan cel Mare[55], pârcălăbia constituind una dintre cele mai înalte demnități în epoca Evului Mediu[56].

Pe lângă faptul că sunt semnatari ai unor tratate cu Polonia și Lituania, din anul 1499, pârcălabii de Soroca mai sunt menționați în alte două tratate internaționale: primul a fost semnat la Camenița, la 22 ianuarie 1510, iar altul la Cracovia, pe 20 martie 1510, între Bogdan al III-lea (1504-1517), domnitorul Țării Moldovei și Sigismund (1506-1548), regele Poloniei. Este important să menționăm că în aceste acte, în prim-planul părților contractante stau aspectele comercial-economice, circulația negustorilor și a mărfurilor, rezolvarea eventualelor litigii. În aceste tratate se sublinia că: „negustorii

---

[52] C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, pp. 275-277.

[53] C. Tofan, „Considerații istorice asupra evoluției vămilor pe teritoriul Țării Moldovei", în *Carpica*, XXXI, 2002, p. 113.

[54] C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Chișinău, 1990, p. 119.

[55] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504-1517)*, București, 1940, pp. 466, 481.

[56] A. Eșanu, V. Eșanu, „Administrarea cetății și a ținutului Soroca (sec. XV – începutul sec. al XIX-lea)", în *Revista de istorie a Moldovei*, 1999, nr. 1-2, pp. 38-56; A. Eșanu, V. Eșanu, „Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice", în *Studii*, Chișinău, 2001, pp. 76-108.

https://biblioteca-digitala.ro

poloni și lituani vor fi liberi a trece și neguța prin Moldova [...] plătind vămile și păzind locurile de depozit, după legile vechi, [...] dacă supușii noștri vor fi nedreptățiți de către supușii Domnului Bogdan-vodă, atunci se vor adresa către pârcălabii moldoveni de la Hotin, de la Cernăuți și de la Soroca, și aceia îi vor judeca cu deplinătatea dreptului"[57]. Sintagma utilizată *„după legile vechi"* ne duce cu gândul la privilegiile comerciale anterioare și în primul rând la cel acordat de Alexandru cel Bun (1400-1432), în anul 1408, negustorilor lioveni implicați în comerțul din Moldova și în cel de tranzit[58], de la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, dar și la omagiul depus de Petru Mușat la Lwow în anul 1387[59].

Se cere de menționat că cercetările arheologice întreprinse în ultimii ani au permis identificarea la Soroca a vestigiilor unor vechi întărituri, a unui întreg sistem de apărare, reprezentat de șanțuri, aparținând așezării fortificate realizate din pământ și lemn. Sistemul de apărare de la Soroca era compus dintr-un val circular fortificat cu palisadă de lemn și dintr-un șanț alăturat, suplimentate cu alte câteva linii de apărare[60]. Dintre aceste elemente fortificate unele au fost edificate mult anterior citadelei din piatră, care le suprapune, altele, cum ar fi *„Șanțul Vechi"*, au fost utilizate în aceeași timp cu fortificația de zid, fiind amintite până în perioada premodernă[61]. Caracterul restrâns al investigațiilor nu a fost în măsură să ne permită reconstituirea istorică a întregului ansamblu fortificat, ci doar să facem precizări în legătură cu unele elemente constructive și de apărare, dar și cu încadrarea cronologică a sitului.

În procesul prospectării vestigiilor arhitecturii militare medievale de la Soroca, surprinse prin săpăturile arheologice, aici, de rând cu ceramica de culoare gălbuie-roșiatică, din secolul al XIV-lea, aparținând Hoardei de Aur[62], au fost descoperite materiale ceramice aparținând secolelor al XII-lea și al XIII-lea[63]. Aceste vestigii mărturisesc despre faptul că pe acest loc a existat o așezare fortificată, datată în

---

[57] M. Costăchescu, *op. cit.*, pp. 466, 481; I. Eremia (ed.), *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratate*, Chișinău, 1992, pp. 128, 139.

[58] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1932, pp. 630-637.

[59] I. Eremia, „Statutul juridic internațional al Moldovei la sfârșitul secolului al XIV-lea – omagiul din 1387", în *Tyragetia*, Anuar XV, Chișinău, 2006, pp. 96-102.

[60] V. Apostol, Șt. Bâlici, „Rezultate preliminare ale cercetării arhitectural-arheologice de la Cetatea Soroca, Campaniile 2012 și 2013. Cetatea Soroca. Istorie, memorie și tradiții seculare", în *Materialele conferinței*, Soroca, 4-5 aprilie 2014, Chișinău 2015, pp. 58-66. Aceeași formă circulară o aveau și fortificațiile celor mai vechi orașe ale Țării Moldovei, Siret și Suceava. Vezi: V. Spinei, „Generalități privind geneza orașelor medievale din Moldova", în *Arheologia Medievală*, I, Reșița, 1996, p. 41.

[61] Jurnalui și Raportul colonelului Rapp, comandantul garnizoanei poloneze de la Cetatea Soroca, către regele Poloniei Jan Sobieski, din anul 1692. Zaklad Narodowy im. Ossolinskich we Wroclawiu, rękopis 3003, c. 51-52.

[62] S. Musteață, I. Tentiuc, I. Ursu, „Cetatea Soroca în lumina surselor scrise și descoperirilor arheologice. Cetatea Soroca. Istorie, memorie și tradiții seculare", în *Materialele conferinței*, Soroca, 4-5 aprilie 2014, Chișinău, 2015, pp. 44-45.

[63] S. Musteață, I. Tentiuc, I. Ursu, „Raport științific privind investigațiile arheologice în cetatea Soroca", în *Campania 2016*, Chișinău, 2018, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

secolele X-XIII, aparținând, probabil, unei formațiuni prestatale românești din această regiune, poate chiar vlahilor-bolohoveni[64]. Așezarea fortificată de la Soroca din secolele X-XIII face parte din șirul de situri arheologice semnalate în bazinul mijlociu și inferior al Nistrului, având aceleași rosturi cu cele din bazinul superior al Prutului, din extremitatea septentrională a Basarabiei și Bucovinei, dar și a celor din Galiția Orientală, despre care am menționat mai sus.

*

* *

Ținem să atragem atenția că, pentru perioada secolelor IX-XIII, în lungul Nistrului, la trecerile peste fluviu, a fost identificată și cercetată o rețea complexă de așezări fortificate din pământ și lemn. Acestea au fost edificate începând cu sfârșitul secolului al IX-lea și al X-lea și sunt puse în legătură cu invaziile nomazilor turanici cuprinși de ultimele valuri migratoare de la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos[65]. Chiar dacă majoritatea dintre ele au fost distruse de nomazi, totuși, unele dintre acestea au supraviețuit. Ne referim aici nu doar la siturile din nordul Basarabiei și al Bucovinei, mult mai bine protejate de incursiunile devastatoare ale turanicilor, ci și la cele din bazinul mijlociu și inferior al Nistrului[66]. Pentru secolele XI-XII și al XIII-lea au fost cercetate arheologic așezările fortificate de la Darabani-Zamcișce, Horoșeuți, Grozinți, Lencăuți-Cernăuți, Lomacinți-Ocopy, Perebicăuți, Mereșeuca, Rudi-Farfuria Turcească, Rudi-Tătărăuca Nouă etc. Dintre așezările fortificate care au supraviețuit asaltului turanicilor, unele au avut de suferit în anii 1241-1242, în legătură cu invazia mongolă[67]. Cercetătorii consideră că doar comunitățile românilor-bolohoveni au putut să-și păstreze intacte așezările fortificate. Aflați în război împotriva puternicilor săi vecini, cnezilor halicieni, românii-bolohoveni au apelat la ajutorul oștirilor mongole[68]. Prin aceasta se explică faptul că, după cronica *Ipatievskaja*, mongolii i-ar fi

---

[64] A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1992, pp. 106-118.

[65] V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova medievală în secolele X-XIV. Români și turanici*, Iași, 1985; S. Musteață, *Populația spațiului pruto-nistrean în secolele VIII-X*, Chișinău, 2005, pp. 37-42; Gh. Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)*, București, 2007, pp. 120-123, 229; I. Tentiuc, *Populația din Moldova Centrală în secolele X-XIII*, Chișinău, 2017, pp. 188-191.

[66] Tezaurul din secolul al XII-lea descoperit recent la Alcedar, dar și cel de la Turunciuc, de lângă Tiraspol, din secolul al XIII-lea, alte descoperiri din această perioadă, ne fac să credem că, în pofida distrugerii unor așezări fortificate din lungul căilor comerciale și a primejdiilor iminente existente, circulația negustorilor pe aceste trasee era mereu reluată (vezi: M. Ciocanu, E. Nicolae, „Un tezaur de monede bizantine descoperit la Alcedar, jud. Orhei", Simpozion de Numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României, Chișinău, 24-26 septembrie 2002, în *Comunicări, studii și note*, București 2003, pp. 163-166; A. Vîlcu, T. Isvoranu, „Descoperiri de monede bizantine în spațiul pruto-nistrean", în *Moneda în Republica Moldova*, ed. Boldureanu A., Nicolae E., Chișinău, 2015, pp. 106-107).

[67] V. Spinei remarca corect că în nordul Bucovinei și al Basarabiei locuirea nu a fost reluată pe vechile amplasamente, distruse de mongoli. Vezi: V. Spinei, *op. cit.*, 1993, p. 173.

[68] A. Boldur, *op. cit.*, pp. 106-118; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, ed. a 2-a, Chișinău, 1994, pp. 101-104, 200; P. Parasca, „Românii din Podolia în secolele XII-XV", în P. Parasca, *Moldovlahica. Studii*, Chișinău, 2009, pp. 349-359.

https://biblioteca-digitala.ro

lăsat în pace pe români (bolohoveni), permițându-le să cultive grâu și mei. Wilhelm de Rubruc scria că românii sunt supuși tătarilor și le plătesc tribut[69]. Se pare că atunci bolohovenii au devenit aliați ai mongolilor, iar unitățile lor militare ar fi luat parte la operațiuni ale mongolilor în Polonia și Silezia, participând, se pare, și la asediul unor mănăstiri și localități din Italia, cum cred unii cercetători[70].

Abordând problema conviețuirii politice dintre români și tătaro-mongoli, N. Iorga atrăgea atenția că: „oricâte distrugeri ar fi provocat năvălirea tătarilor... ea n-a avut caracterul nimicitor care i se atribuie de creștinătatea speriată... Am arătat ce importanță a avut pentru relațiile dintre popoare, pentru schimburile de comerț, pentru disciplina legăturilor economice. După năvălire o parte din români rămaseră sub tătari de la care au învățat meșteșugul luptei cu arcul de călare, și *un sistem de vămi care a rămas până la sfârșitul vieții noastre medievale*"[71] (sublinierea noastră – I.T., S.M.). Credem că din cadrul acestui sistem de vămi, organizat de Hoarda de Aur în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și controlat până după mijlocul secolului al XIV-lea (până la 1369), făcea parte vama și, probabil, târgul de la Soroca, iar vestigiile ceramice din perioada Hoardei de Aur, atâtea câte au fost descoperite în procesul investigațiilor arheologice, confirmă acest lucru.

În legătură cu organizarea sistemului vamal și impunerea populației la plata unor dări sunt recensămintele[72] organizate de mongolii Hoardei de Aur deja în anul 1245, urmate de altele în anul 1257 și 1271-1277[73]. Ultimul recensământ avea, conform autorilor, un caracter general. Recensămintele sunt menționate în cronicile rusești prin sintagma *„s-a făcut cislă"*[74].

În calitate de administratori financiari, care aveau în sarcină efectuarea recensământului și colectarea impozitelor, erau dregătorii mongoli numiți *darugii* sau *dorughii*[75]. Se consideră că acesta este intervalul de timp când Moldova a fost divizată în două regiuni financiare – viitoarele Țara de Sus și Țara de Jos[76]. Unul dintre sediile

---

[69] Гильом де Рубрук, Путешествие в восточные страны, Москва, 1957, pp. 89, 117.

[70] Al.I. Gonța, *Românii și Hoarda de Aur (1241-1502)*, Iași, 2010, pp. 47-48; Prin aceasta se explică, probabil, deportarea vlahilor din Tracia, dintre Constantinopol și Bizya, pe țărmul anatolian al Bosforului, în ajunul invaziei mongole din 1285-1286. Georgios Pachymeres, II,I, p. 37; Vezi și V. Spinei, *Mongolii și românii în sinteza de istorie ecleziastică a lui Tholomeus din Luca*, Iași, 2012, p. 58.

[71] Nicolae Iorga, „Români și tătari în evul mediu", în Iorga N., *Studii asupra evului mediu românesc*, București, 1984, pp. 74-76.

[72] Б.Д.Греков, А.Ю.Якубовский, Золотая Орда и ее падение, Москва-Ленинград, 1950, pp. 218-228; B.D. Grekov, A.I. Iakubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, trad. rom., București, 1955, pp. 79, 205, 208-209; Al.I. Gonța, *Românii și Hoarda de Aur (1241-1502)*, Iași, 2010, pp. 89-91.

[73] Г.В.Вернадский, Монголы и Русь, перевод с английского, Тверь, 1997, pp. 120-125. Aici vezi capitolul 8: *Монгольская администрация на Руси*.

[74] Лаврентьевская летопись, Петербург, 1892, pp. 451, 496.

[75] Al.I. Gonța, *op. cit.*, 2010, p. 89.

[76] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1981, pp. 19-27; Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*; *Idem*, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, București, 1988, p. 102 și nota 18; Șt. Ștefănescu, *Istoria medie a României*,

https://biblioteca-digitala.ro

sau reședințele acestor funcționari mongoli s-ar fi aflat la Dorohoi[77], toponim care își are originea de la numiții dregători mongoli - *darughii*. G.V. Vernadski consideră că termenii *daruga* și *baskak* ar fi sinonime, dintre care primul este de origine mongolă, iar celălalt provine din limba tătară[78]. În toată perioada Evului Mediu orașul Dorohoi a fost centrul administrativ, judiciar, militar și fiscal al Țării de Sus[79]. Se pare că aceeași etimologie o are și orașul halician Doroghicin sau Drohicin, aflat și el pe traseul drumului comercial intercontinental care lega Marea Neagră de Marea Baltică, controlat de mongoli până la Lwow.

Faptul că mongolii au impus un sistem fiscal propriu la est de Carpați este confirmat de pătrunderea în limba română, pentru comerț, a unor termeni de originea tătărească, cum ar fi *tamga*, *tarcan*, *iliș* etc. Tot așa, prezența guvernatorilor politici și militari locali al mongolilor, *baskacii*, care puteau avea și atribuții financiare, este păstrată de toponimia medievală și premodernă din Moldova, sub forma de Băscăcăuți și Băscăceni, amintite în documentele medievale moldovenești[80]. Un sat cu acest nume a existat pe Prut, în apropiere de vadul Ștefăneștilor, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, când a luat numele de Bădragii Vechi[81]. Așa cum bascacii nu mai apar în sursele rusești către sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, s-a acreditat ideea că prerogativele lor ar fi fost transmise autorităților locale[82]. În spațiul românesc colectarea impozitelor pare să fi fost preluată de către *procelnicii* documentelor medievale moldovenești[83], „*celnicul*" fiind un reprezentant al elitelor locale românești, cu vechime ce coboară până în perioada dominației mongole[84], la fel ca și cel de *vataman*[85].

Se pare că Țara Moldovei, prin primii săi voievozi, a preluat de la mongoli, după retragerea acestora în anii 70 ai secolului al XIV-lea, într-o anumită conjunctură politică încă neelucidată în toată plenitudinea, dar cu noi ipoteze

---

Partea I. *Principatele române. Originea și afirmarea lor*, București, 1991, p. 102; Al.I. Gonța, *op. cit.*, 2010, pp. 89-91, 98-99.

77 Unii cercetători pun la îndoială această etimologie a orașului Dorohoi. V. Spinei, *op. cit.*, 1994, p. 278.

78 Вернадский, *op. cit.*, 1997, p. 125.

79 M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, pp. 426-427, 432-433.

80 Costăchescu, *op. cit.*, 1931, pp. 315-316; *Documente privind istoria României*, A. Moldova, Veacul XVI, vol. IV, București, 1952, p. 256.

81 N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, pp. 52-53, 64-65; П.Ф.Параска, Внешнеполитические условия образования молдавского феодального государства, Кишинев, 1981, p. 34; V. Spinei, *op. cit.*, 1994, pp. 277-278; Al.I. Gonța, *op. cit.*, 2010, p. 89.

82 Греков, Якубовский, *op. cit.*, p. 221.

83 A. Sacerdoțeanu, „Procelnicul", o instituție medievală românească (din istoria relațiilor româno-turcice)", în *Analele Universității București*, Istorie, vol. 15, 1966, pp. 49-58; R. Möhlenkamp, „Contribuții la istoria orașului Iași în secolele XIV-XV", în *AIIA*, XXI, 1984, pp. 61-73; E. Gherman, „Un domeniu feudal din ținutul Cârligătura", în *Cercetări istorice*, s.n., XXIV-XXVI, 2010, pp. 167-174.

84 Șt. Andreescu, *Constituirea principatelor românești*; *Idem*, *Medievale*, Brăila, 2016, pp. 23-24.

85 Costăchescu, *op. cit.*, 1931, p. 151, nr. 49; Al.I. Gonța, *op. cit.*, 1986, pp. 121-140; 377-386; Г.В. Вернадский, Монголы и Русь, перевод с английского, Тверь, 1997, pp. 125-126.

https://biblioteca-digitala.ro

bine argumentate[86], un sistem vamal perfect funcțional, cel din Țara de Jos, din care făcea parte și ținutul Soroca, din lungul Nistrului, sistem care a controlat circuitul comercial dintre Cetatea Albă, Lwow și orașele Ligii Hanseatice și Flandra, la Marea Baltică, până la integrarea acestei *„țări valahe"*, Țara de Jos, în cadrul statului centralizat medieval al Țării Moldovei, pe la 1387-1391[87]. Altminteri, este foarte greu de explicat cum, în nici trei decenii de la apariția statului medieval moldovenesc de sine stătător, voievodul Petru I Mușat (1375-1391) a fost capabil să facă un împrumut regelui polonez, în anul 1388, echivalent cu 538 kg de argint fin sau 52 kg de aur fin la valoarea de 13.377 ducați venețieni de aur[88], o sumă importantă pentru această perioadă[89].

Cât privește așezarea fortificată de la Soroca, s-ar putea ca acestea să aibă o vechime ce coboară până în secolele X-XII, iar vama și târgul să fi funcționat de la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor, așa cum demonstrează vestigiile arheologice și cum presupunea C.C. Giurescu. Chiar dacă informația documentelor scrise ajunse la noi nu este mai veche de secolul al XV-lea, vestigiile arheologice descoperite în timpul cercetărilor sistematice, înclină să susțină acest punct de vedere. Cu atât mai mult cu cât scoaterea la lumină în procesul investigațiilor arheologice a unor fragmente de plăci decorative cu stema dinastică a Țării Moldovei, din anii 1480-1491, a cahlelor cu imaginea leului rampant din secolele XIV-XV, a ceramicii fine de import, de origine bizantină sau central europeană, fragmentele de porțelanuri chineze, cu marcă de fabricație din perioada împăratului Shunzhi (1644-1661) al dinastiei Qing[90] demonstrează importanța târgului (=orașului), a vamei și a cetății Soroca în calitate de punct de tranzit pe artera comercială transcontinentală din lungul Nistrului și al Vistulei, a rosturilor social-economice și politice în cadrul Țării Moldovei, dar și în sistemul relațiilor economice, politice și culturale cu Reci Pospolita, pentru toată perioada medievală și premodernă.

---

[86] Ș. Papacostea *op. cit.*, pp. 97-112; E. Nicolae, „Monedele din cupru bătute în Orașul Nou (Șehr al Cedid)", Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României, Chișinău, 24-26 septembrie 2002, București, 2003, pp. 167-179; *Ibidem*, pp. 126-131; L. Bătrîna, A. Bătrîna, *Biserica „Sfântul Nicolae" din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei*, Piatra Neamț, 2012, pp. 233-274.

[87] L. Bătrîna, A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 271.

[88] O. Iliescu, „Le prix accordé en 1388 par Pierre Muchat a Ladislas Jagellon", în *Revue roumaine d'histoire*, XII/1, 1973, p. 134; N. Grigoraș, *Țara românească a Moldovei de la întemeierea statului până la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, Iași, 1978, p. 49.

[89] Pentru comparație, conform lui C. Rezachevici, tributul anual al Țării Moldovei către Polonia (neconfirmat de un alt document), după omagiul din anul 1387, ar fi fost de 306 ducați. Vezi: C. Rezachevici, *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova*, A, 1324-1881, vol. I, Secolele XIV-XVI, București, 2001, p. 453; I. Eremia, *op. cit.*, 2006, p. 98.

[90] Mulțumim și pe această cale doamnei dr. Daniela Zaharia, de la Facultatea de Istorie a Universității din București, pentru consultația privind atribuirea pieselor din porțelan, de proveniență chineză, din descoperirile de la Soroca.

https://biblioteca-digitala.ro

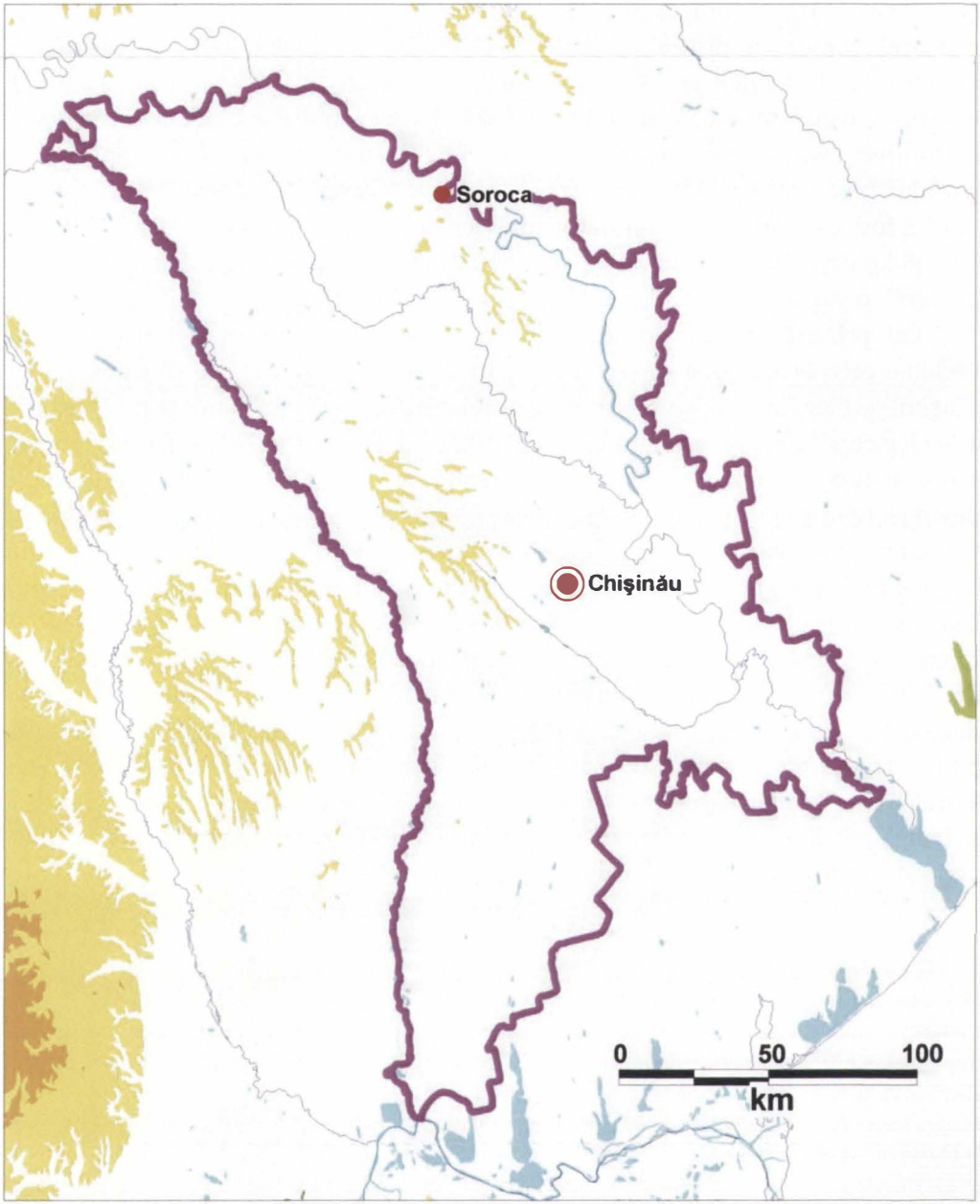

Fig. 1. Harta Republicii Moldova și localizarea municipiului Soroca.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. Cetatea Soroca, fotografie din prima jumătate a sec. XX.

https://biblioteca-digitala.ro

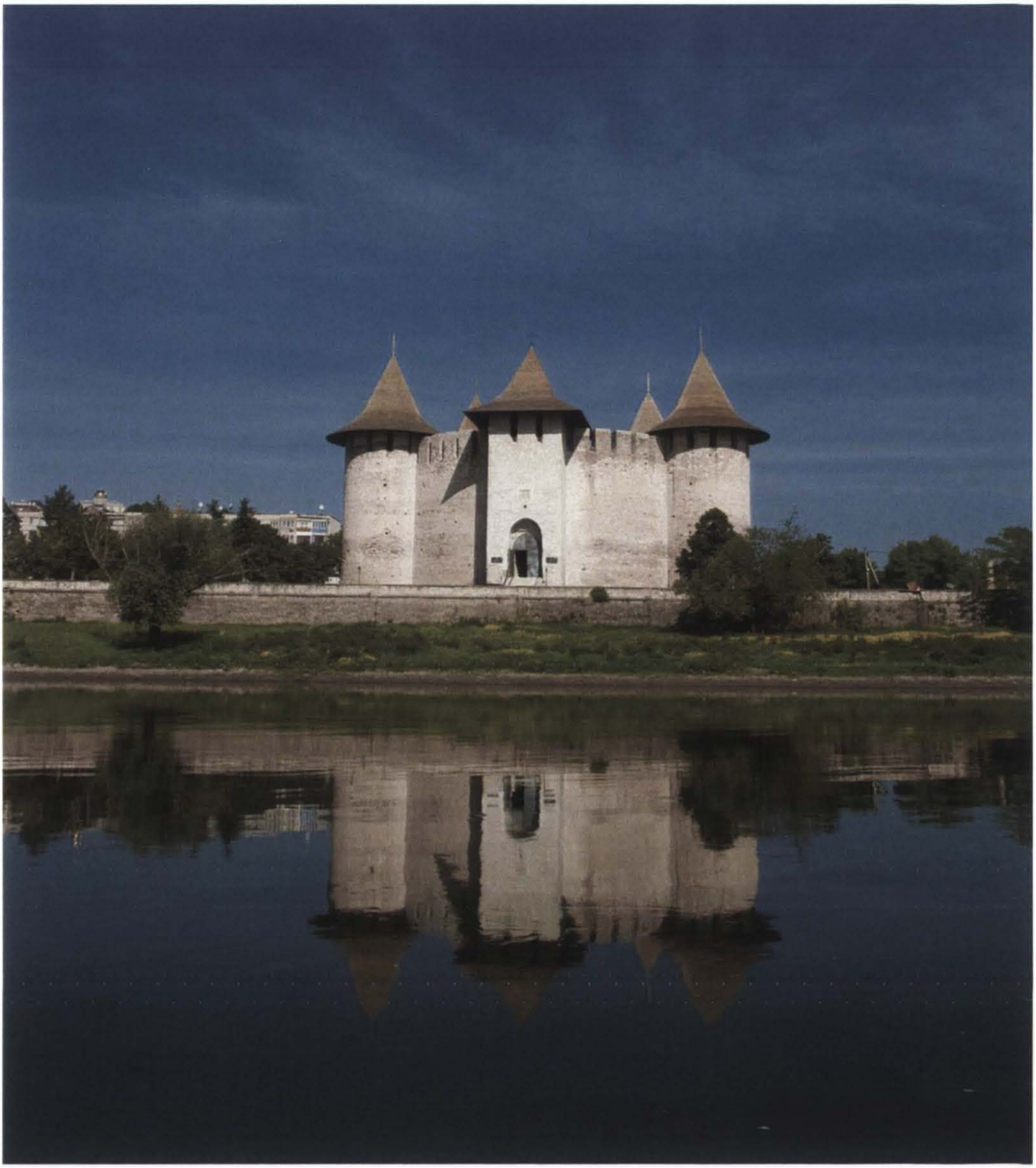

Fig. 3. Cetatea Soroca după proiectul de reabilitare (2012-2015), (Foto Vadim Șterbate, 2015).

List of illustrations:

Fig. 1. *The map of the Republic of Moldova and Soroca.*

Fig. 2. *Soroca fortress, photo from first half of 20th c.*

Fig. 3. *Soroca fortress after rehabilitation (Photo Vadim Șterbate, 2015).*

https://biblioteca-digitala.ro

THE FIFTEENTH-CENTURY BOSNIA AND ENDEAVORS FOR ITS INCLUSION INTO THE WESTERN EUROPE OF THE TIME*

Melina ROKAI[1]

Abstract. *The attempt to integrate Bosnia, as a land of the Hungarian crown, in Western Europe was happening in what can be seen as a series of parallel flows. This historical process should be placed in the context of the Ottoman expansion. Owing to the countering the spreading of the Ottoman influence from the end of the fourteenth century, the traditional Bosnia's legal connection with the Hungarian crown has gained a new dimension, characterized as defence from the invaders from the East. Ever since, the Hungarian rulers had campaigned unceasingly with this goal in mind. The war aim of these campaigns was establishing of a reliable person at the head of the Bosnian state, who would have accepted the integrative role of the Hungarian crown in maintaining Bosnia in the political sphere of the West. In the absence of such a person, the Hungarian kings even thought occasionally to put themselves on the throne of Bosnia. In this attempt they relied on the part of a Bosnian society, which was willing to accept in different ways the integrative role of the Hungarian state. In the first place, these were individuals who were related kinship to the corresponding structures of Hungarian feudal lords. Such relationships based on kinship existed in all strata of the society – from dynasties of aristocrats and rulers to the members of the lowest levels. The historical circumstances caused the migration of this part of the population from Bosnia to Hungary, where they strived with their own efforts to achieve a rather successful integration into Western Europe in political, religious and cultural terms. As an alternative to this entire process, the papacy could have served as the integrating force, which would have meant bypassing Hungary, a move that understandably prompted the rulers of the country to raise their voices against such a possibility. The processes of the integration reached their peak during the wars of the reign of King Matthias (Hunyadi Corvinus) (1458-1490), who, on the side of his mother, Elizabeth Szilágyi, was originally from Bosnia (from Gorazde).*

Keywords: *Bosnia, XV century, Hungary, King Matthias, integration.*

---

* The paper is result of the research undertaken within the project Modernization of the Western Balkans No, 177009, financed by the Ministry of Science, Education and Techonological Development of the Republic of Serbia.

[1] Dr., research associate, Faculty of Philosophy, University of Belgrade Čika Ljubina, 18-20, 11000 Belgrade.

https://biblioteca-digitala.ro

So far, historiography has not fully considered the place of Bosnia in the politics of King Matthias (Hunyadi) Corvinus. The one and only such a piece, Velimir Stefanović's study, whose title at least partly relates to this issue, regardless to the contradicting nature the title, follows the relation between King Matthias and Bosnia, but only until the fall of this state under the Turkish rule in 1463[2]. Numerous studies and monographs relating to Bosnia has not attempted even the periodization of the relationship that existed between this state and King Matthias despite it being obvious. The periodization of these relations is divided into two chronologically unequal parts. The first part covers the period from the arrival of Matthias to the Hungarian throne in 1458 until the fall of Bosnia under the Turkish rule in 1463, lasting more than five years. The issue, which characterized this period, can be summarized as discovering the way to defend Bosnia from the Turkish conquerors. This period ends completely unsuccessfully not only for Bosnia, but also for King Matthias largely due to their fault.

The second part of the periodization of the relations, which begins with the fall of Bosnia in 1463 and lasts until the death of Matthias Corvinus in 1490, is characterized by the question of how to free the state from the Ottomans. This long period can be divided into four smaller time frames. The first sub-stage covers the period from 1463 to 1466. These are the years of intense warfare for the liberation of recently occupied Bosnia from the Turkish conquerors. It was followed by the years of passivity in King Mathias' policy towards Bosnia, from 1466 to 1471. Following 1471, Matthias' policy towards this state was reactivated, which lead to the establishment of the Bosnian kingdom of Nicholas of Ilok. This period lasts until the death of this last bearer of the title of the Bosnian king in 1477. The last period in the relationship begins with the establishment of the Banovina of Jajce and Srebrenica in northern Bosnia and will last until the death of King Matthias Hunyadi Corvinus in 1490.

When King Matthias, the son of a celebrated commander in the struggle against the Turks John Hunyadi, was raised to the throne in 1458, relations between Hungary and Bosnia had been persisting for about three hundred years. That is if the accepted dating of the relation commences with Ban Borić, who in 1154, as a vassal of the Hungarian King Géza II, followed this ruler in his struggle with Byzantine Emperor Manuel I Comnenos. Since the time of the Hungarian King *Béla* II the Blind, who in 1139 gave Bosnia as a voivodship to his son Ladislaus, the Hungarian kings bestowed this land either as an apanage to members of their dynasty, or placed Bans as its rulers. Ban's function became a hereditary in the Kotromanić family over the time, whose one member, Tvrtko, became king of Bosnia in 1377. This title was also carried by his successors until the collapse of the medieval Bosnian state.

---

[2] Велимир Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни [King Matthias towards Wallachia and Bosnia]*, Књижара Славија, Нови Сад , 1932, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

Bosnian bans and kings acknowledged in principle the supreme authority of the Hungarian crown. In reality, they sought a growing autonomy from it, which even led to armed conflicts between the two lands. For this reason the attitude of the Hungarian kings to Bosnia had been fluctuating from that of cordial ones to hostility. However, since the end of the 14th century, the latter had prevailed. After the death of the first king of Bosnia Tvrtko I in 1391, the Hungarian King Sigismund of Luxembourg led several wars with the intention of subduing, or perhaps even conquering Bosnia. However, these campaigns proved regularly unsuccessful. At the end of his seventy-year long rule King Sigismund was further from his goal regarding his policy towards Bosnia, than at its very beginning[3].

Since the second decade of the 15th century, a new factor on the political scene in the Balkans entered the Bosnian-Hungarian relations: the Ottoman Empire. Using their conflicts, the Ottomans gradually consolidated their influence in Bosnia, so that by the time of King Matthias' ascend to power, they already threatened the very survival of Bosnia. The Ottoman politics did not cease at this, but at the same time, they endangered the security of the southern borders of the Hungarian Gate to Central Europe. It was this circumstance, which during Matthias' reign directed two lands to each other.

1458 - 1463

Such was the situation when Matthias Hunyadi Corvinus became King of Hungary at the beginning of 1458. Matthias was connected to Bosnia by his origins, through the ancestors of his mother Elizabeth Szilágyi. His ancestors were possessors of the fortified city of Gorazde in the middle Podrinje and Matthias' grandfather, Ladislaus Szilagiyi was the Hungarian Castellan (commander) of the fortress Srebrnik in Usora[4].

By the second half of the 15th century, it became clear to all relevant political factors that the Balkan countries, already exposed to the great conquest of the Ottoman Turks, were not anymore able to resist these attacks on their own. It was, also understood that the fall of the Balkan states under Turkish rule would be closely followed by an attack on Kingdom of Hungary. With the aim of countering the undesired and dangerous possibility, Hungarian King Matthias Corvinus (1458-1490) set the goal for himself to follow the policy of his predecessor on the throne, Sigismund of Luxembourg (1387-1437), and his father John Hunyadi (1439-1456) regarding the Balkan states, which bordered the Hungarian kingdom, creating of

---

[3] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, pp. 42-341, Petar Rokai, „Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda (1435-1437) [The Last Years of King Sigismund's Balkan Policy (1435-1437)]", in *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 12-1, Novi Sad, 1969, pp. 89-109; Јелена Mrgić-Radojčić, „Rethinking the territorial development of the medieval Bosnian state", in *Историјски часопис*, LI, Београд, 2004, pp. 43-64.

[4] Vilmos Fraknói, *Hunyadi Mátyás király 1440-1490 [King Matthias Corvinus Hunyadi 1440-1490]*. Magyar történeti életrajzok, Magyar történelmi társulat kiadása, Budapest, 1890, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

them a rampart against the Ottoman invasion. Matthias intended to do follow this policy in regard to the Voivodship of Wallachia, as well as towards Serbian Despotate, and this concept was stretched to further comprise his policy towards the Bosnian kingdom[5].

At the beginning of his reign, King Matthias Corvinus did not succeed to make the Bosnian king Stefan Tomas understand and accept his policy. Although Matthias' father John Hunyadi, recognized Tomas as the King of Bosnia, he had far-reaching plans in neighbouring Serbian Despotate and in Croatia and in July 1458 still considered that Hungary would not be a good neighbour to Bosnia. It was only in the beginning of October 1458 that King Tomaš realized that he could accomplish his plans only with the help of the Hungarian king. For this reason, Tomas sent a mission to King Matthias in Belgrade, offering him a joint action against the Turks, provided Matthias approved the marriage of his son Stefan Tomaševic to Jelena (Jelača, who was also known in Bosnia under the name Mara) the eldest daughter of the deceased Despot Lazar Branković.

This feeling of the „terrain" was followed by the personal visit of the Bosnian king to Hungary. The two kings finally met in Szeged in the end of 1458. On this occasion, Tomaš remained in Szeged for more than a month, in a period from the beginning of December 1458 until mid-January 1459, a fact which certainly testifies to prolongation of negotiations at the Hungarian State Assembly. The negotiations ceased with King Tomaš calling Matthias, who by his years could have been a son his „gracious lord", thus acknowledging the dependence of the Bosnian kingdom on the Hungarian crown. No doubt that King Tomaš was coerced into this by the sheer necessity, since during his absence in Hungary, the Turks burst with great forces into Bosnia and attacked fortresses Bobovac and Vranduk.

With the legal formality being satisfied and being aware that the Serbian Despotate was unable to resist the pressure of the Turks by itself, King Matthias bypassed the living the descendants of Despot Djuradj Branković and allowed the Bosnian Crown Prince Stefan Tomaševic the title of the Serbian Despot on March 21, 1459 This was done in accordance to the political concept Matthias followed, so that the united Bosnia and Serbia would oppose successfully a common enemy that threatened their survival. Bosnian Prince, as the new Despot of Serbia, arrived in Smederevo accompanied by the Hungarian army. Due to the prevailing turmoil of power at the Despot's Palace in Smederevo, this planned personal union could not be achieved at the expense of both countries, and the Turks occupied Smederevo on June 20, 1459.

After the fall of the Serbian Despotate, when the Turks reached almost on the whole length of both the Serbian and Hungarian sections of the Lower Danube, the significance of Bosnia seen from the aspect of the defence of Hungary increased.

---

[5] Велимир Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни [King Matthias towards Wallachia and Bosnia]*, Књижара Славија, Нови Сад, 1932, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

King Matthias, as many of his contemporaries, placed probably unfounded blame on the Bosnian King Tomaš and his son, the newly-enlisted Serbian Despot for the fall of Smederevo. King Matthias claimed even that the Bosnians sold the capital of the Serbian Despotate sold to the Turks „for money"[6].

After the fall of the Serbian Despotate, Bosnia found itself in a very difficult position, since the Turks became its neighbours along its entire eastern border. Due to the fall of Smederevo, the relations between the king of Matthias and Bosnia were shaken. In July 1461, King Tomaš died suddenly. Later tradition charged King Matthias with the initiative for the alleged murder of the Bosnian king. However, the relations between Matthias Corvinus and Bosnian did not improve after the death of the old king, since Stefan Tomasević contributed to the negative development of the relations. Namely, in July 1461, having ascended the throne of Bosnia after his father's passing, Stefan Tomašević bypassed the King of Hungary and instead asked the approval for the coronation from Pope Pius II. The Pope accepted Stefan Tomašević's petition and sent his legate to Bosnia, who crowned him the King of Bosnia in November 1461[7].

Since the beginning of the 13th century, the Hungarian rulers looked with contempt on the occasions when the Pope sent the Crown to the Balkan rulers, given they regarded them as their vassals, as had previously been the cases of the Bulgarian emperor Kaloyan in 1202 and the Serbian King Stefan Nemanjić (Stefan Prvovenčani) in 1217[8]. Following the footsteps of his predecessors on the Hungarian throne in the two above mentioned situations, Kings Emerich and Andrew II, King Matthias considered that the rights of the Hungarian crown were violated. He claimed that Stefan Tomasevic, due to the surrender of Smederevo and the consent to payment of the tribute to the sultan, was unworthy of the papal grace. Matthias went so far in his claim that he even asked the pope to revoke his recognition as well as Stefan Tomašević's coronation as the King of Bosnia. In his protest note to the papacy, Matthias compared Stefan Tomasevic with a body part that does not listen to his head[9]. This intensification of the relationship between King Matthias and

---

[6] Константин Јиречек, Radonić, *Историја Срба [History of the Serbs]*, Прва књига до 1537. године (Политичка историја), Научна књига, Београд, 1952, pp. 386-389, Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба [Despot Djuradj Branković and his Time]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994, pp. 523-547, Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота [The State of Serbian Despots]*, Новинско издавачко предузеће „Војска", Београд, 1995, pp. 148-149.

[7] Константин Јиречек, *Историја Срба [History of the Serbs]*, Прва књига до 1537. године (Политичка историја), Научна књига, Београд, 1952, pp. 391-392, Ćirković 1964, pp. 323-324, Стефановић 1932, p. 18.

[8] Петар Рокаи, Александар Касаш, Золтан Ђере, Тибор Пал, *Историја Мађара [History of the Hungarians]*, Clio, Београд, 2002, pp. 59, 64.

[9] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, p. 324; Велимир Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни [King Matthias towards Wallachia and Bosnia]*, Књижара Славија, Нови Сад, 1932, pp. 18-19.

https://biblioteca-digitala.ro

Bosnia did not remain in field of diplomacy, but an armed incident also occurred between the two countries. Namely, immediately after the death of King Tomaš, the Croatian-Dalmatian ban Pavle Sperančić took over one of his towns, which Stefan Tomašević intended to return with the aid of his ally Herceg Stefan Vukčić Kosača. Herceg, on his part, represented this planned action, as if it had not been directed against the Hungarian king, but only against the Ban, who, in contrast to the king's order, did not provide assistance during the Turkish attack, although he received money from the king for it. The heated political situation, ceased peacefully, since the planned attack had not occurred, which certainly contributed to the reconciliation of Bosnia with King Matthias Corvinus.

The reconciliation was facilitated by mediation of Pope Pius II. In the spring of 1462, Bosnian envoys met with Matthias' representative, the Bishop of Varadin, John Vitéz de Zsredna. Negotiations were not concluded easily[10]. Finally, Matthias Corvinus' decision for reconciliation was certainly influenced by his need for money for the purchase of the Hungarian crown from Emperor Friedrich III, since it was in the possession of the Emperor. Friedrich III was willing to sell the crown to Matthias for the amount of 80.000 gold coins. Stefan Tomasević agreed to participate in the cost of buying out the crown. However, it needs to be emphasized that this action did not imply only material assistance, but it also indirectly meant Stefan Tomašević's subordination to the Hungarian crown[11].

That the whole episode was successfully concluded was significant for Matthias Corvinus as well, since some of his Hungarian subjects rebelled against the introducing of a special tax for the crown's purchase[12]. Assisting in acquiring the crown was not the only requirement asked from Stefan Tomašević; in addition he was asked to acknowledge his (vassal) loyalty towards Matthias Corvinus and to promise that he would not pay the tribute to the Ottoman Sultan. Thus, in the spring of 1462, Bosnia renewed its relations with the ruler of the only country that could protect it from the expected Ottoman attack, as it could not count on other Christian leaders. However, it was not only the Ottoman danger that required Hungarian protection, but also the threat coming from the Venetians. In September of the same year, King on his part sent his troops to the Lower Danube, to watch over on one hand over Wallachia and on the other over Bosnia.

The delayed reconciliation of Bosnia with the Hungarian king was not left without the consequence in the international politics, as it provoked the Ottoman

---

[10] Константин Јиречек, Radonić, *Историја Срба [History of the Serbs]*, Прва књига до 1537. године (Политичка историја), Научна књига, Београд, p. 392; Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, pp. 316-318, 324.

[11] Велимир Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни [King Matthias towards Wallachia and Bosnia]*, Књижара Славија, Нови Сад, 1932, p. 19.

[12] Петар Рокаи, Александар Касаш, Золтан Ђере, Тибор Пал, *Историја Мађара [History of the Hungarians]*, Clio, Београд, 2002, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro

Sultan Mehmed II the Conqueror. The Sultan did not intend to observe passively the reconciliation of Christian rulers in the region: on one hand that of Matthias Corvinus with the Emperor Friedrich III, and on the other his settlement with Bosnia. As soon as he completed the march on Wallachia and the occupation of the island of Lesbos, the Sultan began to prepare for a campaign against Bosnia[13]. Having relied on Matthias Corvinus' promised aid; Herzeg Stefan refused the Sultan's request to either pay him the amount of 100,000 ducats or to hand him over three towns: Čačvina, Mičevac and Klobuk. The first Turkish attacks were directed against Herzegovina. These were executed in the alliance with the eldest son of Herzeg Stefan, who had demanded from his father to divide his country during his life. In March 1463, the Ottoman army defeated the army of the Herzeg on Breznica and brought Vladislav Hercegović to power in his fathers' lands. In May 1463, began a general Turkish attack under the personal command of the Sultan. Mehmed II divided his army. He sent one part under the command of Ali Bey to the Sava River in order to prevent King Matthias Corvinus from aiding the Bosnians, the other part he personally led to the siege of Bobovac, whilst he sent the Beglerbey Mahmud Pasha Anđelović under Jajce, which was at the time the usual residence of the Bosnian kings. In June of the same year, Mahmud Pasha Anđelović captured Stefan Tomasević in Ključ fortress, who was caught after had been given a false promise of grace. Once captured, Mehmed Pasha Anđelović handed him over to his lord the Sultan, who ordered beheading of Stefan Tomašević.

1463 - 1490

1463-1466

In the meantime, or sometime later, King Matthias and his army clashed with Ali Bey, who was attacking and plundering Banat and Srem. Although King Matthias' army pushed him back across the Sava and the Lower Danube, releasing a large number of prisoners on the way, this did not mean salvation for Bosnia. Having taken over a hundred towns and having left the army in them, the Sultan Mehmed II, returned to Turkey through Serbia in mid-June. On this occasion the whole of Bosnia fell under the Ottoman rule. However, the lands of Herzeg Stefan that lay south of the line Gacko, Nevesinje, Ljubuski towards the Adriatic Sea had not been taken by the Ottomans. After the retreat of the Turkish army, Herzeg attacked those remaining in Bosnia.

The death of the last King of Bosnia and the fall of Bosnia in 1463 conclude the first chapter in relations between King Matthias and this land. No longer there was a question was posed about how to defend Bosnia from the Turkish invaders; the issue that was posed was how to get it rid of them. The fall of Bosnia caused a great shock

---

[13] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, p. 325. Велимир Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни [King Matthias towards Wallachia and Bosnia]*, Књижара Славија, Нови Сад, 1932, p. 19. Франц Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба [Mehmed the Conqueror]*, Матица српска, Нови Сад, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro

throughout the Christian world, because it was feared that the Turks would reach to the Adriatic Sea and then move on to Italy. It was owing to this fear that the Venetian Republic and King Matthias commenced to form a union of Christian forces for the restoration of the Bosnian kingdom, with the aid of Pope Pius II, who proclaimed a crusade against the Turks. In September 1463, a contract was signed in Petrovaradin. The Agreement stipulated that the Hungarian king would attack the Turks in Bosnia from the north and the east, whilst Venice would advance upon them from Dalmatia and the sea.

At the beginning of October 1463, Matthias attacked Turkish forces in Bosnia. The bulk of his army attacked Jajce, whose suburb was immediately seized, but the siege of the fortress, to which the Turkish crew retreated, escaped them. In November, Herzeg Stefan and his son Vladislav, who in the meantime settled their differences joined King Matthias' army. At the beginning of December, Matthias received Vladislav into the ranks of the Hungarian nobles, confirmed all his possessions and granted him Rama, Uskoplje, Livno, Prozor and Vesela Straža. A personal encounter between King Matthias and Herzeg Stefan and Vladislav occurred under Jajce. An agreement was created by which the King promised to send the Hungarian troops to Herzeg's most endangered cities in the east of his land. For his part Herceg Stefan, aided King Matthias in taking hold of Jajce.

Turkish troops that had been stationed in Jajce surrendered 1463 under condition of free departure in mid-December. King Matthias refused their request to take Christian prisoners with them. „We stand here for people and not stones", he said allegedly on the occasion[14]. The example of Jajce was followed by a certain number of fortresses occupied and held by the Ottoman forces – allegedly sixty of them. Meanwhile, the fight against the Turks in the eastern regions of the Kosač family was successfully led by Herzeg Stefan's younger son, Vlatko.

At the end of 1463 a border line between the Turkish and Christian parts of Bosnia was spreading from Zvečaj to Jajce, along the upper Vrbas and the Rama River, and then along the eastern and northern borders. Much of Bosnia remained outside the Turkish rule, but the most developed regions, those of eastern and central Bosnia, with the richest mines and squares remained under the Ottoman ruling. It was expected that King Matthias would continue the liberation of Bosnia next year. However, Matthias remained passive, awaiting the likely arrival of the promised crusader army, which provided the Turks with the opportunity to consolidate and take the initiative.

In June 1464 an Ottoman army small in size arrived in Bosnia and reached the hinterland of Split. In the first half of July, Mehmed Pasha Anđelović arrived under the Jajce as the leading part of the Sultan's army, which was gathering, and started the siege of the fortress. Sultan Mehmed II arrived later. The result of this warfare

---

[14] Vilmos Fraknói, *Hunyadi Mátyás király 1440-1490 [King Matthias Corvinus Hunyadi 1440-1490].* Magyar történeti életrajzok, Magyar történelmi társulat kiadása, Budapest, 1890, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro

was that all the accomplishments achieved last year's by Vlatko Hercegović were extinguished. In August, the wounded Vlatko found shelter on the territory of Dubrovnik. Herceg's countries in the Drina valley were also attacked and only Herzeg's cities in the east were kept, although the troops there did not get reinforcements promised by King Matthias. On August 15, 1464 Pope Pius II, the soul of the Christian alliance died in Ancona, while on the way to Dubrovnik. His planned crusade was ruined with his death and the Hungarian King Matthias remained to stand alone against the Turks in Bosnia[15].

In the meantime, the Hungarian troops were defending Jajce. Early in September, rumours arrived that the Hungarian king was on his way with the fresh army. On this news, the Sultan ordered another assault, and since it proved to be unsuccessful, he ordered large siege cannons to be thrown into the river; he raised the siege and began to withdraw. King Matthias, who in the meantime collected the army for new warfare, changed the course of his journey this time, transferring it to Podrinje. The reason for this was probably that he wanted to cut off the way of retreat to the army of Sultan Mehmed II. King Matthias captured Srebrnik and some other towns in Usora, and parts of the Hungarian army penetrated all the way to Srebrenica. Matthias tried to conquer Zvornik, but failed to break the tough resistance of the Turkish troops, and he had to retreat. Thus, the Sultan was enabled to withdraw from Bosnia.

Nonetheless, the results of the war in 1464 were generally favourable to Christians. What was lost in the north-eastern borders of the Herzegovinian countries was compensated by the results of King Matthias' warfare in Usora[16]. The further actions of the Hungarian king were hindered by the scarcity of money, especially, since the financial aid of the Venetian Republic deflated. The new pope, Paul II, responded to Matthias' report that included gifts of trophies seized from the Turks with congratulations and encouragement, and instead of financial support sent him a holy sword and other religious trinkets as gifts[17]. Since Matthias expected assistance from the West - the Emperor, the pope and Venice, so did the Bosnians hoped for help from the Hungarian King. In the midst of the situation, Sultan Mehmed II, on the other hand, allegedly offered to hand over Serbia and Bosnia to Matthias provided he agreed to peace[18].

---

[15] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, pp. 332-333.

[16] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, p. 334; Јелена Мргић, *Северна Босна 13-16. Век [Northern Bosnia]*, Посебна издања, књига, 55, Историјски институт, Београд, 2008, p. 140.

[17] Ljudevit Thallóczy, *Povijest banovine, grada i varoši Jajca 1450-1527 [History of Banovina, Upper and Lower Town of Jajce]*, Zagreb, 1916, p. 101.

[18] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, p. 334.

https://biblioteca-digitala.ro

Herzeg Stefan Vukčić Kosača, who was officially regarded as the first person in Bosnia after the death of King Stefan Tomašević, believed King Matthias promises. In 1465, the most extraordinary tales were circulating of the King's arrival in Herzegovina's country at the head of 100.000 soldiers which were supposed to start the war for the liberation of Bosnia. The tales included allegations that the Hungarian king wanted to grab Herzeg's lands and property, which was, without any foundation, estimated at a million gold coins. There were also rumours of an agreement that existed, according to which the entire land of Herzeg would be handed over to the Hungarian king in exchange for the estates in Hungary and the town of Zagreb. Some more authentic sources of this fake news claimed that the Hungarian army should have taken over the towns of Soko, Tojevac, Samobor and Milesevac on the Turkish border already in April, and that King Matthias had promised to come to Belgrade to prevent a new Turkish attack on Bosnia. However, none of the rumours came true.

At the beginning of 1465, contrary to the rumours circulating, Isa Isaković began the conquest of the countries of Herzeg Stefan Vukčić Kosača. By the end of August, the Turkish army had reached the Adriatic coast. The army of King Matthias finally arrived to commence a counter-attack on the Turkish assault. A squad of allegedly 5.000 horsemen appeared under the command of Ban of Slavonia, Jan Vitovecz and the Hungarian nobleman Rozgonyi Jábos in the region of Lower Neretva in December 1465. However, the Herceg did not trust the Hungarian army and s, feared that King Matthias forces would captured him.

Herceg kept contact with the commanders of the Hungarian forces from his fortress Novis (Hercegnovi), where he found shelter, but in February 1466 he arrived in Dubrovnik to meet them personally. He asked the Hungarian commanders for 3.000 troops to be brought from Hungary with his financing and he requested from Dubrovnik to aid him the upkeep of those forces. It cannot be surely known how serious Herceg was about the requests, since it is a known fact that he attempted at the same time to come into contact with the Ottomans. It was his death that put the end on the double game he played on the 22nd of May 1466. His passing way symbolized disappearance of the last significant personality from the political scene of medieval Bosnia.

The conquest of the largest part of the Herzeg's lands by the Sultan Mehmed II meant that he was on the threshold of conquering the whole of Bosnia. For unknown reasons, he paused in his military activity and in the end of 1465 put a vassal king on the throne of Bosnia - Matija Kotromanić, the son of former pretender Radivoje Ostojić. A contemporary interpreted this Sultan's manoeuvre with his inability to conquer northern Bosnia and the desire to gain the unconquered parts of the land in this way[19]. In any case, a paradoxical situation arose that the first to renew the Kingdom of Bosnia was not the King of Hungary, Matthias Corvinus, who considered himself the heir to

[19] Јелена Мргић, *Северна Босна 13-16. Век [Northern Bosnia]*, Посебна издања, књига, 55, Историјски институт, Београд, 2008, pp. 141-143.

https://biblioteca-digitala.ro

Stefan Tomasević, but that this was done by the Sultan who had previously put an end to it[20].

For the moment, Matthias Corvinus had to be satisfied with bestowing appointment of the governor of Bosnia, and later those of the Bans, as well as with requesting from Dubrovnik to made him the benefactor of their obligations, which they previously conferred to Stefan Tomasević[21]. *Emmerich Zápolya*, the treasurer of King Matthias *became* the first governor of Bosnia. Furthermore, he also had the title of the Ban of Dalmatia and Slavonia. Later, the name of the governor was replaced by the title of Ban. For some time, the Bosnian-Croatian-Dalmatian governing units were united. The consolidation of territorial units was created to more likely serve their more effective defence. Names of certain of these „triple" Bans are known: Szobi Péter, Disznósi László, Laki Thúz János and Magyar Balázs[22].

1466-1471

Starting from 1466, a complete stillness was created in the offensive Bosnian politics of the Hungarian King Matthias Corvinus for the next five years. The reason for this passivity should be sought in turning of the focus of his politics from the Balkans and towards the Moravia, against which he commenced the war in 1468. A certain number of the Hungarian state officials, among who was *Emmerich Zápolya*, were against this change in the direction of Hungarian politics. It is very likely that Matthias Corvinus did not have understanding for this criticism and it was probably due to it that King Matthias replaced *Emmerich Zápolya* as the Bosnian governor[23]. Matthias Corvinus did not renounce on the war with Moravia, because he believed that in turn he would become a German emperor. Corvinus attempted to reason his ambition stating that only in the position of the emperor he could successfully defend Europe from the Ottoman conquerors[24].

1471-1477

When the Turks occupied Počitelj, which the Hungarian troops were holding for almost six years and when the Ottoman forces took large plundering in Croatia in 1471, King Matthias became active again on the Bosnian political scene. That year he restored

---

[20] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, p. 335; Сима Ћирковић, „Властела и краљеви у Босни после 1463 [Nobility and Kings in Bosnia after 1463]", *Историјски гласник* 3, Историјско друштво Србије, Београд, 1954, pp. 123-131.

[21] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, p. 339.

[22] Ljudevit Thallóczy, *Povijest banovine, grada i varoši Jajca 1450-1527 [History of Banovina, Upper and Lower Town of Jajce]*, Zagreb, 1916, p. 101.

[23] Vilmos Fraknói, *Hunyadi Mátyás király 1440-1490 [King Matthias Corvinus Hunyadi 1440-1490]*. Magyar történeti életrajzok, Magyar történelmi társulat kiadása, Budapest, 1890, p. 159. Ljudevit Thallóczy, *Povijest banovine, grada i varoši Jajca 1450-1527 [History of Banovina, Upper and Lower Town of Jajce]*, Zagreb, 1916, p. 100.

[24] Karl Nehring, „Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. Und das Reich, Zum hunyadisch-habsburgisch Gegensatz in Donauraum", Südosteuropaische Arbeiten 72, Oldenbourg, München ,72.

https://biblioteca-digitala.ro

the Kingdom of Bosnia on the territory that was under his authority. However, he himself did not become the King of Bosnia; instead with the consent of the Hungarian Parliament, the position was offered to Nicholas of Ilok, the greatest living Hungarian nobleman, and the old rival of the Hunyadi family, since the time of his father John Hunyadi. Matthias Corvinus made this manoeuvre in the internal politics, aiming at their reconciliation and twinning. Elizabeth Szilágyi, John Hunyadi's widow and Matthias Crovinus' mother, adopted Nicholas of Ilok as her son, which in turn made him his adopted brother.

With this gesture, King Matthias not only gained his rival, but also engaged his enormous wealth in the interest of Bosnia. In the autumn of 1471, Nicholas of Ilok was supposed to be crowned the King of Bosnia in Jajce. Unfortunately, it remains unknown whether this act occurred at the planned place and in the planned time. In any case, he was crowned before May 7, 1472. Nicholas of Ilok remained the King of Bosnia until his death in 1477. Over the period of six year Nicholas of Ilok ruled mostly northern parts of Bosnia, which were under Hungarian rule. He attempted to act as a real ruler, which can be seen from the fact that he coined his money, had his royal office and his „royal" seal[25].

The most significant and surely most spectacular action of Nicholas of Ilok within the field of the „international politics" was certainly his travel to Italy. In the „holy year" of 1475 he made a pilgrimage to Rome and the Pope Sixtus IV received him in audience as a sovereign ruler. The Pope and the King of Bosnia exchanged gifts on this occasion[26]. It is during this visit that Nicholas of Ilok started negotiations about canonisation of the famous Franciscan John Capistrano, since Pope Sixtus IV was also a member of this order. Nicholas of Ilok kept the Franciscan monk in the Franciscan monastery in Ilok while he was nearing the end of his life, aiming to retain the monk's body after his death. This idea in itself was not as macabre as it may seem, since there were rumours that „miraculous" healings occurred in vicinity of his body, which meant that it could be

---

[25] András Kubinyi, „Die Frage des bosnischen Königtums von Nikolaus Ujlaky", in *Studia Slavica* IV, 3-4, Budapest: Academiae Scientiarum Hungaricae, 1958, pp. 373-384; Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, p. 339; Јелена Мргић, *Северна Босна 13-16. Век [Northern Bosnia]*, Посебна издања, књига, 55, Историјски институт, Београд, 2008, p. 144; Петар Рокаи, Александар Касаш, Золтан Ђере, Тибор Пал, *Историја Мађара [History of the Hungarians]*, Clio, Београд, 2002, pp. 93-95.

[26] Vilmos Fraknói, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szentszékkel* II [*Hungarian Ecclesiastical and Political Ties with the Roman Holy Sea II*], Szent-István-Társulat IX, Budapest, 1902, p. 126, p. 442, footnote 500; Ludwig Pastor, *Geschichte der Päpste, seit dem Ausgang des Mittelalters*, II, Geschichte der Päpste im Zeitalter der Rennaissance, von der Thronbesteigung Pius II bis zum Tode Sixtus IV, Herder, Freiburg in Breisgau, 1925, p. 516; Peter Rokay Rokay, „Wer war der König der Daken in einem Briefe des Theodoros Gazes?", in *Byzantium, Identity, Image, Influence*, Abstracts of XXI. International congress of Byzantine studies 18-24 August 1996, International committee of Byzantine studies, Copenhagen, 1996, 7329; Петар Рокаи, „Дачани као име Мађара у византијским изворима [Dacians as the name for the Hungarians in Byzantine Sources]", in Зборник радова Византолошког института 38 [Proceedings of the Byzantine Institute 38], Византолошки институт, Београд, p. 234, footnote 34.

https://biblioteca-digitala.ro

made an object of a cult, rendering Ilok the place of pilgrimage and the sure way acquiring money. However, Capistrano was canonized several centuries later, due to the death of Nicholas of Ilok[27].

Nicholas of Ilok acted as the best man to King Matthias, when in 1476 he married Beatrice Aragon, the daughter of Ferrante the King of Naples. He used both occasions to show himself in full royal splendour and power. As the King of Bosnia, Nicholas of Ilok planned to extend his power to the part of Bosnia under the Ottoman rule, and with that aim, in 1476, he undertook a campaign against the parts of Bosnia that were occupied by the Turks. His sudden death next year cut his expansionist activity short. Nevertheless, Nicholas of Ilok managed vast territories under various titles and can be justifiably considered the last of the district lords of the medieval Hungary.

Speaking of his various titles and vast territories, Nicholas of Ilok was simultaneously the Ban of Slavonia and the Ban of Mačva. The Kingdom of Slavonia at that time included not only the Counties of Varaždin, Križevci and Virovitica in today's north-western Croatia, but also the so-called Donje Kraje, ie the counties of Vrbas, Dubica and San, on the border of south-eastern Croatia and north-western Bosnia, which later on, became known as the Bosnian Krajina[28]. The Banovina of Mačva had already been disintegrated by this time, but the title of the Ban of Mačva meant governing five counties in the south of Hungary. These were Bács-Bodrog County, Baranja, Srem and Vukovar counties. Ilok, the place from where the Ilok family received its name was in the last of these counties. Nicholas of Ilok held also the tile of Župan of several counties in the West of Hungary: such as were Somogy County, *Veszprém* County and Tolnan County i.e the entire southeastern Transdanubia[29]. Furthermore, since 1448 he was the „eternal prince" (i.e. nasledni župan, comes perpetuus) of Teočak, which he liberated from the Turkish authorities in 1443 and held under his authority with some interruptions[30].

Nicholas of Ilok, thus, managed a compact area that suitably fit the territory of the entire former Bosnia, with over a thousand settlements. This area represented the border area of Hungary and separated the territory under the direct authority of the

---

[27] Lovro Kiš, *Čudesa Ivana Kapistrana [John Capistrano's Miracles]*, Izvori, Knjiga 6, Biblioteka „Brat Franjo", Zagreb, 1986, p. 96.

[28] András Kubinyi, „Die Frage des bosnischen Königtums von Nikolaus Ujlaky", in *Studia Slavica* IV, 3-4, Budapest: Academiae Scientiarum Hungaricae, 1958, pp. 373-384. Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, p. 339. Јелена Мргић, *Северна Босна 13-16. Век [Northern Bosnia]*, Посебна издања, књига, 55, Историјски институт, Београд, 2008, p. 144.

[29] Петар Рокаи, Александар Касаш, Золтан Бере, Тибор Пал, *Историја Мађара [History of the Hungarians]*, Clio, Београд, 2002, p. 165.

[30] Јелена Мргић, *Северна Босна 13-16. Век [Northern Bosnia]*, Посебна издања, књига, 55, Историјски институт, Београд, 2008, pp. 123-124, 143; Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота [The State of Serbian Despots]*, Новинско издавачко предузеће „Војска", Београд, 1995, pp. 132-135. The examples of such an interruption was the one when in 1453 Despot Đurađ Branković conquered Teočak.

https://biblioteca-digitala.ro

Hungarian king from that part of Bosnia that was occupied by the Ottomans. It is therefore easy to understand how Nicholas of Ilok, regardless of all the expressed statements of loyalty towards King Matthias, sought to create an independent region under his own authority. Having understood the potential danger, King Matthias did not transfer the title of the King of Bosnia and its area to Lovro, son of Nicholas of Ilok after his father's death. In fact, Matthias Corvinus did not preserve it in its entirety.[31] However, it could be that another occurrence brought about such an action. It could be that immediately after the birth of his illegitimate son John Corvinus (Ivaniš Korvin), Matthias began to think about creating one *secunda genitura* of Corvinus family. Be as it may, Kingdom of Bosnia thus disappeared from the historical scene exactly one hundred years after its proclamation by Tvrtko I in 1377.

After the completion of the Moravian-Polish wars, the Hungarian activity towards Bosnia was revived. In 1476 after King Matthias Corvinus captured Šabac, the king of Bosnia, Nicholas of Ilok, together with Đurađ Branković's grandson, titular Despot of Serbia, Vuk Grgurević (Zmaj Ognjeni Vuk) and Vlatko Hercegović, broke into Bosnia and devastated Srebrnica and Kučlat, and attacked Zvornik. In response to the activation of King Matthias and Hungary's policies towards Bosnia, Sultan Mehmed II appointed a new vassal king in place of the former vassal King of Bosnia, who was mentioned last time in 1471. The new King of Bosnia was also called Matija, and he was a member of the Vojsalić family, descendants of Hrvoje Vukčić. The new King used the network of Dubrovnik and came into contact with the Hungarian king Matthias, seeking his recognition. When the Ottomans learned of his betrayal, six of his towns were besieged. In response, the Archbishop of Kalocsa-Bacs, Matucsinai Gábor and the Erdelyan (Transylvanian) Duke Stephan Bátori were sent to and succeeded liberate this completely insignificant counter-king, to who every trail was lost, at the end of June 1476[32].

1477-1490

A new phase arose in the relation of King Matthias Corvinus and Bosnia, when he divided the former areas governed by Nicholas of Ilok and to split it territorially and administratively into two administrative units governed by a Ban and named: Jajce and Srebrenica (Jajačka i Srebrenička Banovina respectively), to which he had appointed Bans directly subordinate to the crown. Two bans were placed to govern each of these administrative units. This was seen as a happy solution, because one performed „field work"- collected revenue, army and wages, the other resided in the

---

[31] Петар Рокаи, Александар Касаш, Золтан Ђере, Тибор Пал, *Историја Мађара [History of the Hungarians]*, Clio, Београд, 2002, p. 165.

[32] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, pp. 339-340. Сима Ћирковић, „Властела и краљеви у Босни после 1463 [Nobility and Kings in Bosnia after 1463]", in Историјски гласник 3, Историјско друштво Србије, Београд, 1954, pp. 123-131.

https://biblioteca-digitala.ro

seat and defended it if necessary[33]. However, it can be noticed from the example of other such governing units that the reason for placing the two Bans was very likely seen in purpose of mutual control.

The last major Hungarian campaign during the reign of King Matthias Corvinus occurred in 1480/1, when tireless Vuk Grgurović and Hungarian Bans Péter Dóczi and Mátyás Geréb penetrated as deep into the territory as o Vrhbosna (Sarajevo), robbed and burned down the city.[34] The withdrawal of their army followed a multitude of refugees, who were settled in the areas under the authority of Hungary, partly in Bosnia, partly in Slavonia and southern Hungary. Since then, Matthias' policy in Bosnia largely confined itself to the defensive. The new organization of the territory of Bosnia under the authority of Hungary, or better said under King Matthias Corvinus aimed at fulfilling these new taks, caused by the chang in policy.

In most cases, Jajce successfully closed the way to smaller Turkish incursions into Croatia and Slavonia aand served as the point from which the Ottoman troops were attacked while withdrawing. On example can be viewed in the case of Ban Csulai Móré László, who on October 29, 1483, assaulted a Turkish company that was withdrawing across the Una. He captured a multitude of Turks, two of their leaders, and freed a large number of Christian prisoners[35].

The Banovina of Jajce, or rather its seat, the fortress and the town of Jajce, offered tough resistance to the Turkish conquerors and it well only in 1527/8[36]. In other words, it outlived the dissolution of the medieval Hungarian state in the *Mohács* field in 1526. This was probably due to the circumstance that northern Bosnia was not already at the main direction of movements of the Ottoman forces, since the bulk of its invading armies were transferred towards Belgrade and Budim[37].

Only the miserable remains of his former spacious territory outlived Herceg Stefan Vukčić Kosača, of which the Hungarian troops had been holding around the town of Počitelj on Neretva since 1466. The part of Bosnia conquered by the Ottomans was inserted as a wedge between the Hungarian territory in the north of the land and a belt in the south that stretched from the direction of the Kotor Bay and the Dubrovnik coast, across the lower Neretva, Krajina and Završje to Jajce.

---

[33] Frigyes Pesty, „Nándor-fejérvári, szreberniki, jajczai bánok és barsi alispánok [Bans of Belgrade, Srebrenica and Jajce and Podžupans of Bar]", in *Századok*, Magyar történelmi életrajzok, Budapest, 1875, p. 187.

[34] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, p. 341.

[35] Ljudevit Thallóczy, *Povijest banovine, grada i varoši Jajca 1450-1527 [History of Banovina, Upper and Lower Town of Jajce]*, Zagreb, 1916, p. 120.

[36] Ljudevit Thallóczy, *Povijest banovine, grada i varoši Jajca 1450-1527 [History of Banovina, Upper and Lower Town of Jajce]*, Zagreb, 1916, p. 120; Јелена Мргић-Радојчић, *Доњи Краји: Крајина средњовековне Босне [Donji Kraji: Krajina of medieval Bosnia]*, Филозофски факултет, Београд, p. 124.

[37] Јелена Мргић-Радојчић, *Доњи Краји: Крајина средњовековне Босне [Donji Kraji: Krajina of medieval Bosnia]*, Филозофски факултет, Београд, pp. 122, 128.

https://biblioteca-digitala.ro

The last remnant of the former area of Herceg Stefan Vukčić was kept under the control of his second son, Vlatko. When in 1476 King Matthias became again more active in his politics towards Bosnia, Vlatko joined the campaign led by Nicholas of Ilok and the Despot Vuk Grgurović. After the campaign finished in failure, Vlatko Hercegović withdrew to his fortified town (Herceg) Novi. Only once he took an offensive action against Bosnia from this stronghold and it was in 1481 after the death of Sultan Mehmed II. However, he was severely beaten and barely returned to Novi.

Four hundred Hungarian soldiers, who were sent by King Matthias Corvinus as aid, were stationed in the upper tower of the town. The Sultan Bayezid II, Mehmed II's son and heir, decided to liquidate the remains of Herzeg's lands. His Sanjak-bey Ajaz besieged Novi in November 1481. Having heard this news, King Matthias sent an enforcement of a thousand more soldiers and his father-in-law, Ferrante the King of Naples sent two galleries and one ship with food. Vlatko, however, did not receive the help that was already on its way; he handed over his lower town to Ajaz on December 14, thus losing the last point of his father's vast territory[38].

Although the Kingdom of Bosnia was never restored after the death of Nicholas of Ilok in 1477, there was an attempt later to do so. The Corvinus, King Matthias and his son John (Ivaniš) tried to revive this failed state formation for the benefit of the Hunyadi family. In 1485, Matthias Corvinus asked for his son John Corvinus the hand of the Duchess of Milan, Bianca Sforza, promising that if a son was born from his wife Beatrice Aragon, the Hungarian crown would belong to this potential heir, but that his illegitimate son Join Corvinus would be made the Duke of Austria, as well as the King of Moravia and Bosnia[39].

That the notion of revival existed even later demonstrates another case when Matthias Corvinus brought up the question of the Kingdom of Bosnia. In the years 1488/9 negotiated peace settlement with the German Emperor Friedrich III via the Castellan Radkersburg (Gornja Radgona) and Jakab Kövendi Székely. On that occasion, Matthias Corvinus asked him to recognize John Corvinus as the Kings of Croatia and Bosnia. Friedrich III could have easily agreed to this, but he did not want to fulfil some other Matthias' demands and thus even this point of the failed agreement was not accomplished[40]. Despite this failure of his, King Matthias Corvinus, it is obvious that his intention in itself can be considered a proof that he regarded Bosnia as his personal property, which he could dispose of, on his free will

---

[38] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе [History of Medieval Bosnian State]*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, p. 341; Иван Божић, „Херцеговачки санџакбег Ајаз [Sanjak-bey Ajaz of Herzegovina]", Зборник Филозофског факултета у Београду 1 [Proceedings of Faculty of Philosophy in Belgrade], Филозофски факултет, Београд, 1948, pp. 63-81; -2, 1962, pp. 131-152.

[39] Ljudevit Thallóczy, *Povijest banovine, grada i varoši Jajca 1450-1527 [History of Banovina, Upper and Lower Town of Jajce]*, Zagreb, 1916, p. 121.

[40] Ljudevit Thallóczy, *Povijest banovine, grada i varoši Jajca 1450-1527 [History of Banovina, Upper and Lower Town of Jajce]*, Zagreb, 1916, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro

and at any time. Nonetheless, it can be understood from Matthias Corvinus' intentions to unite Bosnia with another land - Moravia or Croatia that the King of Hungary was aware that the part of Bosnia not conquered yet by the Ottomans, were not able to resist future conquest and survive as a state.

Since no legitimate heir was born to Matthias Corvinus, his entire plan became meaningless. In its the absence, several pretenders to the Hungarian crown appeared, including John Corvinus, his illegitimate son and Vladislav Jagello, who was also the King of Moravia. Relying on the plan of his father, after his sudden death approved the agreement concluded on July 31, 1490 in Farkashida (nowadays Vičkovce in Slovakia) with the rival candidate to the throne of Hungary, Vladislav Jagello, by which he renounced his claims on Hungarian throne and was satisfied to acquire the Kingdom of Bosnia. He was crowned king of this land several days after Vladislav's coronation as the King of Hungary. Due to the unfavourable circumstances that were posed in front of him and which immediately after the coronation of Vladislav for the King of Hungary, John Corvinus' intention was not fulfilled and he never became the king of Bosnia, as neither had Bosnia ever again become an independent kingdom[41].

*

* *

Regardless of the fact that Bosnia as an independent state seized to exist, Bosnia, as a bastion against the Ottoman conquests resisted for a long period. However, it ultimately succumbed in an unequal fight and failed to preserve its independence. Its resistance certainly postponed the collapse of the medieval Hungarian state, which outlived its King Matthias Hunyadi Corvinus for over four decades after his death. Viewed from the historical point of view, Bosnia carried out its primary task designated in the politics of Hungary and those of King Matthias Corvinus' during his reign – the role of defending Hungary and, more broadly, Central Europe from the Ottoman invader. During the time period under consideration, King Matthias Corvinus attempted to integrate Bosnia in the Western Europe with this as the result. Matthias Corvinus' efforts to integrate this land of the Hungarian crown into the Western Europe were executed with various methods, as it has been demonstrated, which ranged from offensive and defensive military actions to selecting its rulers and disposing it in diverse manner on the chessboard of the contemporary international politics. However, all these attempts gave short term results. The ultimate fall of both Bosnia and Hungary, followed only 1526-1527/8, under the second successor of Matthias Corvinus, Louis II Jagello.

---

[41] Ljudevit Thallóczy, *Povijest banovine, grada i varoši Jajca 1450-1527/History of Banovina, Upper and Lower Town of Jajce]*, Zagreb, 1916, pp. 123, 293-294.

https://biblioteca-digitala.ro

FIGURA *VRĂJITORILOR-ARCAȘI* ÎN TRATATUL DE DEMONOLOGIE *MALLEUS MALEFICARUM* (1487) [The figure of the *sorcerer archers* in the demonological treaty *Malleus Maleficarum* (1487)]

Robert MIRICĂ[1]

Abstract: *In the demonological treaty of Heinrich Kramer and Jacob Sprenger intitled Malleus Maleficarum or The Hammer of Witches (first published in 1487) the figure of the sorcerer archers plays an important part, being alongside the witch and the devil, the most powerful adversaries of the Christians. For the two german inquisitors, the sorcerer archers are the most vicious embodiment of evil. These peculiar wizards work hand in hand with the devil and have in common with their female counter parts, a great repetoire of malefic traits and actions.*

Keywords: *inqusitors, demonological treaty, sorcerers, archers, devil.*

Unul dintre cele mai importante tratate de demonologie este *Malleus Maleficarum, Maleficas, et earum haeresim, ut phramea potentissima conterens* sau *Ciocanul (împotriva) vrăjitoarelor, care distruge vrăjitoarele și erezia lor ca o sabie cu două tăișuri*, tratat ce va defini genul ca atare. *Malleus Maleficarum* numit și *Ciocanul (împotriva) vrăjitoarelor* a apărut în 1487 și este opera a doi inchizitori generali, Heinrich Kramer și Jacob Sprenger[2].

Toate tratatele ulterioare vor prelua fie exemple din acest tratat (referitoare la diferite capacități ale vrăjitoarelor), fie anumite metode de interpretare a surselor canonice sau necanonice, ori chiar metode de aplicare a torturii. Tratatul este împărțit în trei părți principale, care la rândul lor sunt subîmpărțite în întrebări și soluții/răspunsuri. În cadrul acestora sunt dezbătute dovezile privind vrăjitoria, agenții care sunt implicați în practicarea vrăjitoriei, practicile malefice și leacurile acestora, precum și diverse aspecte ce țin de latura juridică a acestui fenomen[3].

Autorii preiau exemple și idei de la demonologi predecesori sau contemporani, pe care le valorifică într-un mod productiv, cu scopul de a da o serie de argumente solide propriilor teorii. Tratatul a avut rolul unui îndreptar pentru inchizitori, un

---

[1] Doctor în istorie (specializare, demonologie creștină) în cadrul SCOSAAR, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" București.

[2] Robert Mirică, „Onomastica angelică și demonică în tratatul de demonologie *Malleus Maleficarum*", în Ileana Căzan, Bogdan Mateescu (editori), *Timp, societate și identitate culturală. „Miniaturi" istorice*, Cluj-Napoca, Academia Română Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 46.

[3] *Ibidem*, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro

instrument de lucru, deoarece în cuprinsul lui sunt teoretizate atitudinile, capacitățile, farmecele pe care vrăjitoarele/vrăjitorii le-ar fi făcut. În același timp sunt catalogate acțiunile diavolului, atât cele care sunt realizate cu ajutorul vrăjitoarei/vrăjitorului, cât și cele independente[4].

În ciuda timpului scurs de la redactarea sa și a largei sale răspândiri, tratatul *Malleus Maleficarum* posedă și astăzi o serie de elemente care nu au beneficiat de o cercetare istorică amănunțită[5]. Unul dintre aceste elemente fiind cel legat de practicarea vrăjitoriei de către bărbați. Astfel, în paginile acestui articol, ne vom îndrepta atenția asupra acestui fenomen printr-un studiu de caz, figura vrăjitorilor-arcași.

Autorii tratatului deschid discuția despre vrăjitori în cadrul capitolului al XVI-lea, din partea a doua a tratatului. Ei încep prin a menționa existența a trei tipuri principale de vrăjitorie pe care bărbații pot să le facă: a) vrăjitori-arcași; b) Necromanți; c) fermecători ai armelor[6]. Din cele trei tipuri, doar cea specifică vrăjitorilor-arcași este tratată cu mai mult interes din partea celor doi autori, celelalte două tipologii principale rămânând pe un plan secund[7].

Pasajul în care acești vrăjitori apar în cadrul tratatului *Malleus Maleficarum* poate fi subîmpărțit în patru unități. Avem mai întâi o unitate de început, în care avem prezentat ritualul prin care acești vrăjitori își obțin puterea, apoi urmează două subunități în care sunt detaliate acțiunile acestor vrăjitori (cu două exemple, Punker din Rohrbach și vrăjitorul-arcaș din Dieceza de Konstantz), iar în final avem o unitate cu sancțiunile recomandate pentru astfel de persoane, care încheie astfel ciclul.

Detaliile cuprinse în cadrul acestui pasaj dedicat figurii vrăjitorilor-arcași ne vor permite să aflăm o serie de răspunsuri la întrebări ca: Cine sunt acești vrăjitori? Care este sursa puterii lor? Prin urma cărui ritual ajung să aibă această putere? Ce relație există între aceștia și diavol? Care sunt raporturile cu oamenii cu care aceștia intră în contact? Ce pedeapsă primesc pentru faptele lor? Ce pedeapsă primesc cei care apelează la ei?

1. Vom începe cercetarea noastră prin a analiza mai întâi paragraful în care ne este prezentat ritualul prin care acești vrăjitori își dobândesc puterile demonice. Acest paragraf este precedat de o glosă în care ni se relevă faptul că acest ceremonial este unul deosbit de dăunător pentru credința creștină. Așadar, cei doi autori spun că „prin acest ritual un creștin nu poate să aducă o insultă mai mare ca acesta credinței, din moment

---

[4] *Ibidem*, p. 48.

[5] De altfel, o stare de fapt specifică studiului vrăjitoriei și demonologiei creștine, pentru mai multe detalii, vezi E. William Monter, „The Historiography of European Witchcraft: Progress and Prospects", în *The Journal of Interdisciplinary History*, vol. 2, nr. 4, 1972, pp. 435-451 și Carmen Rob-Santer, „Le Malleus Maleficarum à la lumière de l'historiographie: un Kulturkampf ?" în *Médiévales*, vol. 44, 2003, pp. 155-172.

[6] Christopher S. Mackay, *The Hammer of Witches. A complete translation of the Malleus Maleficarum*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, p. 386.

[7] Același tratament diferențiat între categoriile diverse de practicanți ai artelor întunecate este semnalat și în cadrul diferitelor tipologii de vrăjitoare. Pentru mai multe detalii, vezi Christopher S. Mackay, *op. cit.*, pp. 179, 199, 211-212, 277, 299, 367-370, 372, 412.

https://biblioteca-digitala.ro

ce, dacă un necredincios ar fi comis crime similare, acelea nu ar avea vreun efect și nicio altă lucrare nu ar putea să producă o mai mare plăcere Adversarului mântuirii"[8].

După ce doi autori, acest ritual constituie unul dintre cele mai grele păcate pe care un creștin le poate face, fiind pe placul diavolului. Este interesant faptul că cei doi autori fac o distincție între cei care ar putea să facă acest ritual. Kramer și Sprenger consideră că, dacă acest ritual ar fi efectuat de vreun necredincios (evreu sau musulman)[9], acesta nu ar avea niciun efect. În schimb, dacă este făcut de un creștin, ritualul este potențat considerabil.

Acest ritual, ale cărui efecte sunt devastatoare pentru cei asupra cărora s-au manifestat, este următorul: „Mai întâi, în Vinerea Mare, ei trag cu săgeți în sfânta imagine a lui Hristos în timpul sfintei liturghii, ca și când ar trage la țintă. În al doilea rând, trebuie să nimerească mijlocul țintei de trei ori din tot atâtea încercări, drept urmare, ei vor fi capabili să ucidă același număr de oameni într-o anumită zi. În al treilea rând, săgețile trase de el își vor atinge tinta, indiferent în ce direcție vor fi trase, sau unde se va ascunde victima, deoarece vor fi ghidate către victime de diavol, tot ceea ce trebuie să facă vrăjitorul este să-și fixeze ochii asupra victimei și să-și concentreze voința pentru a-și atinge ținta. În al patrulea rând, vrăjitorul ajutat de diavol, poate să-și atingă țintele și să nimerească chiar și o monedă de pe capul victimelor[10], fără să le cauzeze vreo rană. În al cincilea rând, ca să capete aceste puteri, ei trebuie să prezinte omagiu diavolului cu trup și suflet"[11].

Pentru ca acest ritual să poată fi pus în practică trebuie să fie întrunite mai întâi anumite condiții. Trebuie ca acesta să se desfășoare într-o zi de mare sărbătoare creștină (Vinerea mare), chiar în timpul serviciului religios. Acest lucru este făcut pentru a batjocori credința creștină. Atunci când credincioșii sunt smeriți și cu gândul la jertfa Mântuitorului, agenții diavolului, bătându-și joc de această jertfă, printr-un act blasfemiator își încep ceremonialul. Este o contrapondere la liturghia creștină, funcționând ca o parodiere a tainei creștine.

Taina de inspirație demonică presupune străpungerea imaginii lui Hristos (o icoană sau un crucifix) cu trei săgeți. Această străpungere e foarte asemănătoare cu practica profanării ostiei. În Evul Mediu, toți cei care erau considerați a fi necurați și dușmani ai bisericii creștine (evrei, leproși, eretici și vrăjitoare) erau acuzați că în timpul liturghiei furau ostia și o profanau prin diferite metode (o îngropau în pământ, o înțepau cu diferite instrumente ascuțite sau o amestecau cu diferite materiale necurate)[12].

---

[8] Christopher S. Mackay, *op. cit.*, p. 386.

[9] Despre părerile autorităților religioase creștine referitoare la statutul evreilor și musulmanilor în epoca medievală, vezi Joshua Trachtenberg, *Jewish magic and superstition. A study in folk religion*, New York, Behram's Jewish Book House, 1939, pp. 1-10; G.R. Evans, *The Church in the Early Middle Ages*, I.B. Tauris, London·New York, 2007, pp. 26-38.

[10] Trimitere evidentă la cazul vrăjitorului Punker din Rorhbach, vezi mai jos.

[11] Christopher S. Mackay, *op. cit.*, p. 387.

[12] Pentru mai multe detalii, vezi William E. Burns, *Witch hunts in Europe and America: an encyclopedia*, Westport·New York, Greenwood Press, 2003, pp. 13, 23, 54, 77, 224, 319.

https://biblioteca-digitala.ro

La fel cum ostia era înțepată, la fel crucifixul este străpuns cu săgeți. Avem de-a face așadar cu aceeași practică magică, ceea ce este schimbat fiind doar operatorul acestei acțiuni (dacă la profanarea de ostie avem femei, la străpungerea crucifixului avem bărbați).

Cifra trei folosită în cadrul ceremoniei infernale este aleasă special de către demon. Simbol al Sfintei Treimi, al perfecțiunii, al credinței[13] și al sfințeniei[14], această cifră este pervertită și de la o valență pozitivă trece la una negativă. Cele trei săgeți înfipte în crucifix devin arme malefice în mâna vrăjitorilor-arcași. În fiecare zi, datorită acestei acțiuni blasfemiatoare, vor putea să ucidă câte trei persoane.

Faptul că vrăjitorul-arcaș ține, iar diavolul ghidează săgeata către victimă ne ilustrează strânsa legătură dintre aceștia doi.

Referitor la simbolistica săgeții, putem să afirmăm că avem mai multe semnificații[15]. În epoca redactării tratatului *Malleus Maleficarum*, arcul cu săgeți și arbaleta erau reprezentate în pictura bisericească și în arta laică, apăreau desenate pe manuscrise sau în tipărituri. În variate moduri și însoțind o gamă variate de personaje (de la miniaturi reprezentând chinurile păcătoșilor, la ilustrații ale celor patru cavaleri ai apocalipsei) aceste arme simbolizau pedepsirea păcătoșilor și moartea.

Cam în același registru stau și semnificațiile venite pe filieră biblică. Astfel, avem în Vechiul Testament săgeata ca: a) semn al pedepsei pentru încălcarea poruncilor lui Dumnezeu[16]; b) instrument prin care sunt pedepsiți păcătoșii[17]; c) armă a lui Dumnezeu[18]; d) sinonim pentru pericol[19]. Pe de altă parte, în Noul Testament, săgeata simbolizează: a) o armă a diavolului[20] și b) un semn al morții[21].

La fel ca în cadrul sabatului, pentru a obține aceste puteri malefice, vrăjitorul trebuie să depună omagiul dublu („trup și suflet"). Fără depunerea acestui omagiu, ritualul nu ar putea fi consacrat, iar vrăjitorul ar fi lipsit total de puteri. În această tranzacție făcută între cele două părți stă eficacitatea ceremoniei malefice.

---

[13] *Cf.* Dan 6:10; Ps. 55:17.

[14] *Cf.* Mat. 12:40.

[15] Pentru alte semnificații și mai ales pentru folosirea arcului cu săgeți și a arbaletei, vezi Andrzej Nowakowski, *Arms and Armour in the Medieval Teutonic Order's State in Prussia*, Lódź, Ofycina Naukowa, 1994, pp. 96-102; Ann B. Tlusty, *The Martial Ethic in Early Modern Germany. Civic Duty and the Right of Arms*, New York, Palgrave Macmillan, 2011, pp. 3-14.

[16] *Cf.* Ex. 20:12-13.

[17] *Cf.* Num. 24:8; Iov 21:22, 27:22; Ps. 37:2.

[18] *Cf.* Iov 6:4, Ps. 7:13, 18:14, 38:2.

[19] *Cf.* Ps. 91:5.

[20] *Cf.* Ef. 6:11.

[21] *Cf.* Apoc. 6:1-2.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Primul vrăjitor-arcaș: Punker din Rohrbach

În paginile ce urmează vom trece la studierea primei figuri de vrăjitor-arcaș, cea a lui Punker din Rohrbach[22]. Această unitate va fi la rândul ei împărțită în două subunități. În prima dintre ele, vom discuta despre povestea cuceririi castelului Lindelbrunn[23], iar în cea de-a doua, despre testul de tip „Wilhelm Tell" la care este supus vrăjitorul bavarez.

2.a. Vrăjitorul-arcaș și luarea castelului Lindelbrunn

Pentru prima oară în cadrul tratatului *Malleus Maleficarum* avem descris cu lux de amănunte un vrăjitor-arcaș, atunci când vine vorba despre un episod istoric, petrecut în urmă cu câteva decenii (asediul castelui Lindelbrunn din anul 1441 de către trupele Prințului-elector, Reinhard von Helmstatt)[24], dar care suferă multe schimbări.

Suprapunând oameni și evenimente reale cu personaje fictive, cei doi autori povestesc că „în urmă cu 60 de ani, un oarecare prinț de pe valea Rhinului (supranumit „Barbă-lungă") a cucerit anumite teritorii ale imperiului și asedia un castel numit Lindelbrunn, deoarece locuitorii acestui castel făceau incursiuni de jefuire. În slujba sa el avea un astfel de vrăjitor-arcaș numit Punker, care a ucis pe toți locuitorii castelului, în afară de unul. Metoda pe care o folosea era aceea că, pe cine vedea că se întorcea spre el, pe acela îl lovea mortal prin trasul de săgeți. Avea în puterea sa trei astfel de săgeți pe zi, deoarece trăsese trei săgeți în imaginea Mântuitorului (în ceea ce privește de ce diavolul a ales numărul trei dintre toate, poate fi dedus că face acest lucru ca să renunțe la Sfânta Treime). După ce au fost trase aceste trei săgeți, el este asemenea oricărui alt arcaș. În timpul nopții, unul dintre locuitorii castelului a strigat în batjocură către Punker: „Vei lăsa cercul care atârnă de poartă, nevătămat?" și el a răspuns „Nu. Îl voi lua în acea zi în care castelul va fi cucerit". Și s-a întâmplat că a îndeplinit chiar ceea cea prevăzut. După ce i-a omorât pe toți, cu excepția unuia singur, cum deja am spus mai sus, castelul a fost capturat și el a atârnat cercul în casa sa din Rohrbach, din Dieceza de Worms, unde poate fi văzut atârnând chiar și în zilele noastre. După aceea, țăranii cărora le era foarte nefavorabil, l-au ucis într-o seară cu uneltele lor de săpat și el a murit în păcatele sale"[25].

Această povestire are fixate câteva puncte de reper: a) un timp („în urmă cu 60 de ani"); b) mai multe repere spațiale (valea Rhinului, castelul Lindelbrunn, Rohrbach,

---

[22] Sat din apropiere de Heidelberg (azi parte din oraș). Pentru mai multe detalii despre istoria satului, vezi http://www.heidelberg-rohrbach.com/index.php/chronik-von-rohrbach.html (accesat la 14.11. 2016).

[23] Castel situat pe teritoriul Palatinatului de Rhin, în apropiere de orașul Vorderweidenthal. Pentru mai multe detalii despre așezarea și istoria orașului, vezi http://www.burgenparadies.de/lindelbrunn.html (accesat 14.11.2016); http://www.ms-visucom.de/cgi-bin/ebidat.pl?id=111 (accesat la 14.11.2016).

[24] Pentru mai multe detalii referitoare la acest personaj istoric, vezi http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bhelmr.html (accesat la 14.11.2016); http://www.saarland-biografien.de/Helmstatt-Reinhard-von (accesat la 14.11. 2016); https://www.bistum-speyer.de/bistum-speyer/geschichte/zeittafeln/die-zeit-des-hochmittelalters/ (accesat la 14.11.2016).

[25] Christopher S. Mackay, *op. cit.*, pp. 387-388.

https://biblioteca-digitala.ro

Dieceza de Worms,); c) câteva personaje (Prințul „Barbă-lungă", Punker, locuitorii castelului, cel care rostește batjocura, țărani).

Dintre cele câteva personaje ale povestirii, accentul cade pe figura lui Punker. Acest vrăjitor ne apare ca un supra-luptător, fiind capabil de fapte de arme nemaiauzite, reușind datorită ritualului malefic făcut să-i ucidă pe toți cei din castel, în afară de unul singur. În momentul în care primește o ofensă din partea unuia dintre asediați, acesta își dovedește din nou capabilitățile ieșite din comun, prin rostirea unei profeții referitoare la capturarea cercului care stă pe poarta castelului. Profeție despre care suntem anunțați că s-a adeverit întocmai.

Despre acest cerc nu primim niciun indiciu care să ne ajute să concluzionăm rolul pe care-l joacă în cadrul povestirii. După părerea noastră aveam de-a face cu două posibilități, cu șanse egale în ceea ce privește determinarea adevărului. Așadar, avem de-a face fie cu un obiect cu valore apotropaică (o cunună din plante considerate a avea proprietăți magice), fie cu un însemn heraldic (blazonul stăpânului castelului)[26].

Faptul că Punker ia cu el acest obiect ca trofeu de război și îl expune la vedere pe suprafața exterioară a casei sale poate să fie, în același timp, o ilustrare a faptului că el este cuceritorul *de facto* al castelului, o exprimare publică a sentimentului de mândrie, dar și un procedeu menit ca obiectul să asigure asupra casei sale aceeași funcție de protecție magică. Acest trofeu de război cu valențe magice se adaugă panopliei lui Punker, alături de arbaleta și săgețile magice.

Tot legat de acest episod din cadrul povestirii, trebuie să ne întrebăm care este rostul dublei menționări referitore la unicul supraviețuitor dintre cei asediați. În cadrul acestei povestiri avem existente câteva raporturi între individ și colectivitate, între asediați și asediatori, precum și câteva perechi aflate în stare de opoziție una față de alta (Punker și stăpânul său # locuitorii castelului, Punker # unicul supraviețuitor, Punker # țărani).

Luând toate aceste aspecte în considerare, nu putem să nu observăm o dinamică existentă între Punker și unicul supraviețuitor. Pe baza batjocurei aruncate de cel asediat asupra sa, Punker reușește să-și impună supremația (fapt confirmat de rostirea profeției și mai ales de îndeplinirea ei). Ca și garant că faptele referitoare la cucerirea castelului și la capturarea însemnului profețit vor fi cunoscute așa cum s-au petrecut și ca să-și arate superioritatea față de el, Punker îl lasă în viață. Devenind unicul supraviețuitor din tabăra celor asediați, acesta îmbracă haina martorului ocular.

Un alt element care ne ajută să-l caracterizăm mai bine pe Punker este cel legat de ocupația sa. Dacă lăsăm deoparte activitatea sa de vrăjitor, putem să observăm faptul că acesta se integrează perfect cadrului marțial. Prin prezența sa în mijlocul trupelor prințului, participarea activă la lupte, luarea unui trofeu de război, Punker ne apare în ipostaza de mercenar[27].

---

[26] Referitor la importanța însemnului heraldic și practicile magice legate de acesta, vezi Ileana Căzan, *Imaginar și simbol în heraldica medievală*, București, Editura Silex, 1996, pp. 36-39.

[27] Pentru o părere similară, vezi mai jos analiza istoricului Rolf Schulte.

https://biblioteca-digitala.ro

În Evul Mediu figura mercenarului era una negativă, fiind asociată cu practicile celor mai degradați și brutali soldați. Ca o reacție la acțiunile distructive ale acestora, la nivelul Bisericii Catolice s-au luat unele măsuri. Mercenarii și cei care îi angajau fiind condamnați în cadrul celui de-al Treilea Conciliu de la Lateran din 1179. În cadrul conciliului s-au condamnat faptele reprobabile de care aceștia se făceau vinovați (distrugerea de biserici, uciderea săracilor și a inocenților, fără nicio deosebire de sex sau statut)[28].

Un alt aspect util în alcătuirea portretului său moral este modul în care acesta moare. Ca urmare a nelegiuirilor sale, Punker are parte de un sfârșit violent fiind ucis de sătenii pe care îi vătămase în trecut. Avem iar un raport între individ și colectivitate, de data aceasta balanța înclinându-se invers față de episodul asediului. Dacă la cucerirea castelului sorții au fost de partea vrăjitorului, acum situația este inversată. Ucigătorul cu arme fermecate, viclean și mândru, este ucis de oameni simpli, cu unelte de lucru, făcându-se astfel dreptate.

Soarta finală a lui Punker, reprezentată prin actul de justiție colectivă, este în deplină concordanță cu condamnarea și uciderea prin ardere a vrăjitorelor. Această concordanță se bazează pe pedeapsa cu care sunt sancționate practicile deosebit grave, de natură vrăjitorească.

În afară de ritualul demonic prin care și-a obținut puterile, de acțiunile întreprinse și de felurile în care interacționează cu ceilalți (a se vedea ura țăranilor față de el), Punker poate să fie mai bine înțeles și prin prisma numelui său. Din punct de vedere onomastic, numele său se pretează mai multor interpretări: a) în sens propriu („iască","lemn putrezit"); b) în sens figurativ („tânăr neexperimentat", „slab de spirit", „de proastă calitate", „fără valoare", „cu sănătate șubrezită"); c) în sens argotic („homosexual", „pederast")[29].

Luând în considerare promiscuitatea sexuală a vrăjitoarelor și omagiul depus de către Punker diavolului cu „trup și suflet", suntem de părere că, în ceea ce privește numele său, acesta reprezintă o combinație între sensul figurativ și cel argotic.

Celălalt personaj care are o importanță deosebită în cadrul acestei prime povestiri referitoare la Punker este Prințul „Barbă-lungă". Acesta este stăpânul lui Punker, în al cărui serviciu se află. Față de stăpânul său, Punker se găsește într-o dublă ipostază, de soldat și de vrăjitor.

La rândul său, prințul, prin faptul că are în subordinea sa un vrăjitor, capătă în mod automat o valență negativă. Această valență negativă (care va fi subliniată mai jos, în cadrul ultimei unități, atunci când vom discuta despre sancțiunile celor care-i protejează pe vrăjitorii-arcași), crează o axă diavol→vrăjitor-arcaș→protector al vrăjitorului-arcaș. Între diavol și protectorul vrăjitorului, Punker acționează ca intermediar și punte de legătură.

---

[28] John France (ed.), *Mercenaries and Paid Men. The Mercenary Identity in the Middle Ages. Proceedings of a Conference held at University of Wales, Swansea, 7th–9th July 2005*, Leiden·Boston, Brill, 2008, p. 2.

[29] Pentru mai multe detalii, vezi https://www.vocabulary.com/dictionary/punk (accesat la 14.11.2016).

https://biblioteca-digitala.ro

Mai sus afirmam că în alcătuirea acestei povești despre Punker, cei doi autori ai tratatului s-au folosit și de evenimente și personaje reale. Bazat pe faptele petrecute în decursul primei jumătăți a secolului al XV-lea, când prințul-elector Reinhard von Helmstatt a asediat Lidenbrunnul, episodul prezentat în *Malleus Maleficarum* suportă unele modificări. Cea mai importantă dintre ele se referă la substituirea figurii lui Reinhard von Helmstatt cu cea a altui prinț-elector din cadrul aceluiași palatinat, Ludwig al III-lea.

Ludwig al III-lea, supranumit și „Barbă-lungă" (1378-1436), a fost un prinț-elector al Palatinatului de Rhin, din familia Wittelsbach, fiul lui Rupert, rege al Germaniei (1400-1410)[30]. Ludwig s-a remarcat în cadrul Conciliului de la Konstantz, unde a îndeplinit funcția de vicar al împăratului Sigismund de Luxemburg. În această calitate a supervizat executarea sentințelor pronunțate împotriva lui Jan Hus și Ieronim din Praga și arestarea antipapei Ioan al XXIII-lea[31]. A fost un om foarte învățat și credincios, efectuând și un pelerinaj în Țara Sfântă în anul 1427[32].

Având în vedere toate datele biografice de mai sus, nu ne putem da seama în acest moment care au fost motivele pentru care acest anacronism a fost efectuat de către cei doi autori. Această scăpare a celor doi inchizitori ar putea fi datorată, credem noi, rostului pentru care povestea lui Punker a fost inserată în cadrul tratatului. După părerea noastră, ce a contat pentru cei doi a fost exemplificarea unei tipologii de vrăjitorie efectuată de bărbați, prin detalierea cazului lui Punker și nu acuratețea evenimentelor sau a personajelor istorice.

2.b. Punker: „Wilhelm Tell bavarez"

Cea de-a doua povestire referitoare la Punker ni-l prezintă pe acesta ca o ipostază bavareză a lui Wilhelm Tell[33]. În paginile ce urmează vom discuta pe larg similitudinile dintre cele două personaje. Vom începe mai întâi prin a analiza scurta povestire inserată în cadrul operei demonologice, iar mai apoi vom prezenta legăturile existente între cei doi eroi.

Despre vrăjitorul-arcaș din cea de-a doua povestire aflăm următoarele fapte: „este de asemenea spus despre acest om, că atunci când un nobil a vrut să-i testeze măiestria, acesta a ales drept țintă pentru Punker, chiar pe fiul acestuia. Nobilul a pus un bănuț deasupra bonetei băiatului drept țintă și i-a spus să țintească. Vrăjitorul i-a spus că deși poate să o facă, ar prefera să se abțină, deoarece nu ar vrea să fie indus în eroare de către diavol, spre propria lui pierzanie. Cu toate acestea, a fost convins de cuvintele prințului și după ce și-a pus o săgeată deoparte, a pus încă una în arbaleta sa și a dărâmat bănuțul de pe capul băiatului său, fără să-l rănească în vreun fel. Când

[30] Andreas Kraus, *Geschichte der Oberpfalz und des bayerischen Reichskreises bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*, band 3, München, C.H. Bech, 1995, p. 72.

[31] *Ibidem*, p. 73.

[32] *Ibidem*, p. 74.

[33] Pentru mai multe detalii referitoare la figura eroului helvet, vezi Leo Schelbert, *Historical Dictionary of Switzerland*, Lanham·Toronto·Plymouth, The Scarecrow Press, 2007, pp. 336-338.

https://biblioteca-digitala.ro

nobilul a văzut aceasta, l-a întrebat pe vrăjitor de ce a pus o săgeată deoparte. La această întrebare, el a răspuns: „Dacă aș fi ucis copilul din cauza înșelăciunii diavolului, te-aș fi străpuns imediat cu cealaltă săgeată, într-așa fel încât mi-aș fi răzbunat moartea în același timp"[34].

Dintre cele patru personaje menționate (Punker, fiul acestuia, nobilul, diavolul), Punker și nobilul au rolurile principale, iar fiul său și diavolul, secundare. Accentul nu cade însă atât de mult pe personaje, cât mai cu seamă pe testul la care este supus protagonistul poveștii.

După lectura acestei povești putem să sesizăm o serie de elemente specifice *motivului folcloric al trăgătorului de elită* (prezența seniorului, obiectul simbolic, arbaleta, cea de-a doua săgeată) și să afirmăm că avem de-a face cu un împrumut din alte sfere culturale[35].

Povestea de mai sus este construită după un tipar specific acestui motiv folcloric: prezentarea cadrului general→acțiunea antieroului/menționarea testului de tragere la țintă, la care este supus eroul→implicarea în cadrul probei a unui membru al familiei/persoane dragi eroului→prezența unui obiect simbolic drept țintă→ezitarea eroului→insistențele antieroului→luarea unei măsuri de răzbunare din partea eroului în caz de insucces→executarea cu succes a probei→întrebarea referitoare la cea de-a doua săgeată și răspunsul primit.

Motivul trăgătorului de elită este cel mai binecunoscut datorită legendei lui Wilhelm Tell[36]. Însă, dacă ne-am îndrepta doar asupra acestuia, am pierde din vedere o serie întreagă de aspecte. Povestea trăgătorului de elită, după cum vom vedea imediat, reprezintă unul dintre cele mai bogate și mai răspândite motive folclorice. În cadrul nenumăratelor variante, întâlnim o serie de eroi arcași.

Astfel, din punct de vedere cronologic, avem ca protagoniști pe următorii arcași: a) Regele persan (sec.XII); b) Toko/Palnatoki (sec.XII); c) Hemingr (sec.XII/XIII); d) Egil (sec.XIII); e) Eindridi (sec.XIII); f) Geyti (sec.XIII); g) Wilhelm Tell (circa 1470); h) Henning Wolf din Wewelsfleth (1472); i) Punker din Rohrbach (1487); j) William din Cloudesley (circa 1557-1558).

Pentru o mai bună așezare în context a poveștii referitoare la Punker din Rohrbach, vom prezenta mai întâi celelalte variante ale motivului, iar mai apoi vom face o scurtă cercetare comparativă și sintezatoare.

a) Regele persan

Acest prim arcaș din serie apare în poemul mistico-alegoric intitulat *Graiul păsărilor* al poetului persan Abū Hamīd bin Abū Bakr Ibrāhīm, redactat în jurul anului 1175[37].

---

[34] Christopher S. Mackay, *op. cit.*, p. 388.

[35] Stith Thompson, *Motif-Index of Folk-Literature: Index A-K : A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*, Bloomington, Indiana University Press, 2001, pp. 29, 368, 783.

[36] Alan Dundes, *From Game to War and other psychoanalytic essays on folklore*, Lexington, The University Press of Kentucky, 1997, pp. 46-48.

[37] Alan Dundes, *op. cit.*, 1997, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro

În acest lung poem avem inserat un episod despre un rege și sclavul său preferat. Atras de frumusețea sclavului, regele îl copleșește cu daruri multe, dar când regele îi mărturisește că ar vrea să-l folosească ca suport pentru ținta sa (un măr), acesta începe să se înfricoșeze. În ciuda temerilor sale, regele reușește să despice mărul în bucăți, dar sclavul rămâne afectat de întâmplare[38].

b) Toko/Palnatoki

Eroul danez apare pentru prima oară menționat în opera lui Saxo Gramaticul *Gesta Danorum* (cartea a X-a, capitolul 7). Protagonistul întâmplării se afla de ceva vreme în slujba regelui Harald I al Danemarcei[39] și era foarte apreciat de acesta.

Într-o zi, în timp ce bea, Toko s-a lăudat că poate să lovească cel mai mic măr aflat deasupra unui băț, din prima lovitură. Regele auzind această laudă a sa, îi poruncește sub pedeapsa cu moartea să țintească mărul de pe capul fiului său. Ca să stea perfect nemișcat, fiul acestuia este întors cu spatele față de tatăl său. Toko reușește și când este întrebat de ce și-a scos trei săgeți din tolba sa, acesta îi spune regelui că s-ar fi răzbunat cu celelalte două dacă ar fi ratat prima dată[40].

c) Hemingr

În cadrul unei alte povești nordice aflăm despre diversele probe la care este supus viteazul arcaș Hemingr de către regele norvegian Harald Sigurdsson zis și Hardrada[41]. După mai multe încercări vitejești, regele Harald îi spune să țintească o alună de pe capul lui Bjorn, fratele său mai mic. El reușește acest lucru, dar nu cu o săgeată, ci cu o suliță[42].

d) Egil

În lucrarea anonimă *Thidrekssaga* (cap. 128), ipostaza eroului arcaș este preluată de războinicul Egil.

Eroul islandez Egil, fratele lui Völund fierarul, a primit poruncă sub amenințarea cu moartea din partea regelui Nidung[43], să tragă cu arcul în mărul de pe capul fiului său în vârstă de trei ani. După ce a reușit, Egil a fost întrebat de către rege de ce a luat două săgeți. El a răspuns: „Ca să trag în tine, tiranule, dacă nu aș fi reușit să trec peste încercarea aceasta"[44].

e) Eindridi

---

[38] *Ibidem*, pp. 51-52.

[39] Pentru detalii biografice, vezi Angus A. Sommerville, R. Andrew McDonald (eds.), *The viking Age*, Ontario-Plymouth, University of Toronto Press, 2010, pp. 398-400.

[40] Alan Dundes, *op. cit.*, pp. 50-51.

[41] Pentru mai multe detalii referitoare la viața și faptele acestui rege norvegian, vezi https://web.archive.org/web/20121020001633/http://snl.no/.nbl_biografi/Harald_3_Hardr%C3%A5de/utdypning (accesat 14.11.2016).

[42] Ebenezer Cobham Brewer, Marion Harland, *Character Sketches of Romance, Fiction and the Drama*, vol.7, New York, Selmar Hess, 1902, p. 84.

[43] Pentru mai multe informații referitoare la acest rege legendar, vezi http://www.sacred-texts.com/neu/poe/poe17.htm (accesat la 14.11.2016).

[44] Ebenezer Cobham Brewer, Marion Harland, *op. cit.*, p. 83; Alan Dundes, *op. cit.*, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

Un alt erou norvegian supus la proba trasului cu arcul este Eindridi. Povestea acestuia este cuprinsă în *Heimskringla/ Istoriei Regilor Nordului*.

Regele Olaf al II-lea Haraldsson[45] l-a provocat pe Eindridi la întrecere de îndemânare. Un măr a fost pus pe capul fiului lui Eindridi și regele a tras zgârâindu-i ușor creștetul capului, în timp ce tatăl său a îndepărtat mărul fără să-l vatăme. Eindridi avusese însă ascunsă o săgeată ca să-l străpungă pe rege dacă băiatul ar fi pățit ceva grav[46].

f) Geyti

O poveste norvegiană similară cu cea relatată mai sus este cea a voinicului Geyti, fiul lui Aslak. În această poveste apar din nou regele Harald Sigurdsson, dar și Bjorn, fratele lui Hemingr. În insulele Feroe are loc încercarea vitejească, unde Geyti, fiul lui Aslak, reușește să doboare o alună de pe capul lui Bjorn[47].

g) Wilhelm Tell

Povestea lui Wilhelm Tell este trecută pentru prima oară în scris în colecția de manuscrise medievale *Weisses Buch von Sarnen*, în jurul anului 1470.

Un brav arcaș helvet refuză să se plece în fața autorității guvernatorului austriac Albrecht Gessler[48], acesta își pusese pălăria într-un par și cerea tuturor să se plece în fața ei. Furios, Gessler îi cere lui Tell să tragă în mărul de pe capul fiului său. Neîncrezător, Tell acceptă, după ce pune deoparte o a doua săgeată. După reușită, Gessler întreabă despre acest lucru, iar Tell îi mărturisește că îi era destinată lui. Tell este apoi arestat și dus cu barca spre închisoare, izbucnește o furtună puternică și datorită reputației sale, a forței și a îndemânării sale, lui Tell îi este dată cârma. Tell îndreaptă barca spre o stâncă și sare pe mal. Odată scăpat, el îi întinde o ambuscadă lui Gessler și îl ucide din prima cu cea de-a doua săgeată[49].

h) Henning Wolf din Wewelsfleth

În vremea regelui Christian I al Danemarcei[50], un nobil bogat s-a răsculat împotriva sa. Fiind înfrânt în luptă de către acesta, Henning Wulf a trebuit să fugă și să se ascundă, însă a fost dat de gol de câinele său care se ținuse după el și astfel a fost capturat. Regele îl pune apoi să tragă cu arcul prin mărul aflat pe capul fiului său. Înainte de-a trage, Henning mai ia o săgeată pe care o ține între dinți. După reușită este întrebat de ea și el răspunde că dacă și-ar fi ucis fiul, această săgeată era destinată regelui[51].

i) William din Cloudesley

---

[45] Pentru mai multe repere biografice, vezi http://www.orthodox.net/western-saints/olaf-martyr-king-of-norway.html (accesat la 14.11.2016).

[46] Ebenezer Cobham Brewer, Marion Harland, *op. cit.*, pp. 83-84.

[47] *Ibidem*, p. 84.

[48] Pentru figura legendară a lui Gessler, vezi http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D20097.php (accesat la 14.11.2016).

[49] Alan Dundes, *op. cit.*, p. 46.

[50] Pentru mai multe referințe biografice, vezi https://www.deutsche-biographie.de/gnd12939159X.html#ndbcontent (accesat la 14.11.2016).

[51] Jacob Grimm, *Teutonic Mythology*, tr. James Steven Stallybrass, vol. 1, London, George Bell and Sons, 1882, p. 381.

https://biblioteca-digitala.ro

Acest erou-tâlhar apare menționat pentru prima oară în balada populara *Adam Bell, Clym of the Cloughe and Wyllyam of Cloudeslee*, baladă copiată pe un manuscris anonim, în jurul anilor 1557-1558[52].

Ca să demonstreze regelui măiestria sa în tragerea cu arcul, William din Cloudesley și-a legat fiul cel mare de un par, i-a pus un măr deasupra și de la o distanță de 300 de pași a spintecat mărul în două fără să-l atingă pe băiat[53].

După ce am trecut în revistă variantele motivului cercetat, a sosit momentul să tragem câteva concluzii. Cu câteva mici schimbări în firul narativ (alună în loc de măr, suliță în loc de săgeată, frate în loc de copil), toate aceste exemple ale acestui motiv, inclusiv varianta care îl are protagonist pe Punker din Rohrbach, prezintă într-o cheie simbolică un conflict de autoritate între doi bărbați puternici. De o parte se află puterea preponderent politică, închegată și recunoscută ca atare (rege, guvernator, nobil), iar de cealaltă parte se află puterea marțială, în curs de afirmare, posibil contestator al celei dintâi (viteaz, arcaș, vrăjitor-arcaș).

În cadrul acestor variante ale motivului cercetat, accentul cade întotdeauna pe cel de-al doilea pol de putere, care devine elementul activ al narațiunii, iar cel dintâi pol este așezat într-o ipostază pasivă. Din nou avem un raport antitetic activ # pasiv (în cazul primei variante a mitului acest raport cu valență sexuală este inversat).

Între cei doi poli de putere care își dispută supremația se află *dramatis personae* (fiul minor, fratele mai mic), care este elementul de legătură dintre cei doi. Faptul că în niciuna dintre zece variante nu avem menționată prezența vreunei femei și că toate testele se desfășoară în spațiul public ne trimite cu gândul la existența unui rit de trecere. Cu excepția primei variante, în care este vorba despre o inițiere de tip sexual, în restul cazurilor avem de-a face cu un ceremonial de dovedire a virilității[54].

Păstrarea unor săgeți de rezervă pentru a se putea răzbuna în caz de eșec, reprezintă o altă trăsătură comună a acestor cazuri. Tentativa de răzbunare fiind într-un raport de cauzaliate directă cu soarta persoanelor dragi ale celor testați, care sunt prinse fără voia lor în mijlocul evenimentelor. Acentul cade pe dorința celor încercați de-a face dreptate. Avem așadar, în cadrul acestor variante ale motivului folcloric, o relație antinomică injustiție # dreptate (fie personală, fie socială).

Întregul fir narativ al acestor exemple analizate mai sus este construit pe relații de tip antogonic, formându-se astfel mai multe perechi opuse (sclav # rege, Toko/Palnatoki # regele Harald I al Danemarcei, Hemingr # regele Harald Sigurdsson „Hardrada", Egil # regele Nidung, Eindridi # regele Olaf al II-lea Haraldsson, Geyti # regele Harald Sigurdsson „Hardrada", Wilhelm Tell # Albrecht Gessler, Henning Wolf din Wewelsfleth # regele Christian I al Danemarcei, Punker # nobil, William din Cloudesley # rege).

---

[52] http://d.lib.rochester.edu/teams/text/adam-bell-clim-of-the-clough-william-of-cloudesley-introduction (accesat la 14.11.2016).

[53] Ebenezer Cobham Brewer, Marion Harland, *op. cit.*, p. 84.

[54] Alan Dundes, *op. cit.*, pp. 69-70.

https://biblioteca-digitala.ro

Simbolistica obiectelor folosite ca țintă în cadrul acestor întâmplări ne oferă câteva detalii suplimentare în ceea ce privește trăsăturile de caracter ale protagoniștilor sau anumite motive pentru care ei acționează într-un fel sau altul. Mărul este simbolul dorințelor pământești, delăsării către plăcerile lumești, ispitei sexuale (cazul regelui persan), nemuririi, unității, începutului (Egil, Wilhelm Tell), ispitei (William din Cloudesley), neînțelegerii, înșelăciunii și a morții (Toko/ Palnatoki, Eindridi, Henning Wolf din Wewelsfleth)[55].

Aluna este simbolul cunoașterii ascunse, înțelepciunii, vindecării, al împăcării, dar și al morții (Hemingr, Geyti)[56]. Moneda, întâlnită doar în cazul lui Punker din Rohrbach, este un simbol al lăcomiei, al foloaselor necuvenite, al târguielii, dar mai ales al mândriei[57].

3. Al doilea vrăjitor-arcaș: „Anonimul" din Dieceza de Konstantz

În afară de figura lui Punker din Rohrbach, mai avem informații în cadrul tratatului *Malleus Maleficarum* și despre un al doilea vrăjitor-arcaș. Deși portretul acestuia nu este la fel de bine conturat ca cel al predecesorului său, „Anonimul" din Dieceza de Konstantz are, după cum vom vedea mai jos, propriul său rol în cadrul acestei opere demonologice.

Astfel, despre acest al doilea vrăjitor-arcaș, cei doi autori ai operei demonologice, afirmă că „în Dieceza de Konstantz, în apropiere de castelul Hohenzollernilor, lângă o mânăstire de maici se poate vedea o biserică care a fost reconstruită și în această biserică poate fi văzută una dintre imaginile Mântuitorului, cu o săgeată care a străpuns-o și din care a curs sânge. Adevărul acestui miracol a fost dezvăluit în felul următor. Un scelerat a dorit să aibă capacitatea de a ucide, așa cum am povestit mai sus și așezându-se la o răscruce de drumuri, a tras cu săgeata în imaginea crucifixului, străpungându-l în așa manieră, încât este vizibil și azi. Când sângele miraculos a început să curgă, ticălosul a fost lovit în capacitatea sa de a se mișca, prin intervenție divină și a rămas înfipt locului. Când a fost întrebat de un trecător de ce stă locului, fără să se miște, nelegiuitul își clătină capul neputând da un răspuns, tremurând din mâinile cu care ținuse arbaleta și din întregul său trup. Uitându-se în toate direcțiile, celălalt bărbat a văzut imaginea crucifixului cu o săgeată înfiptă în el și cu sângele care fusese vărsat. Apoi, el a spus: „Tu ticălos îngrozitor, nu cumva ai străpuns imaginea Mântuitorului nostru?". Chemându-i pe alții, a spus: „Aveți grijă să nu fugă". Din moment ce arcașul nu putea să se miște din loc, așa cum deja am spus, celălalt bărbat a fugit la castel și a povestit ce s-a întâmplat. Cei din castel au venit imediat și l-au găsit pe nelegiuit în același loc. După ce a fost întrebat referitor la faptele sale și acesta

[55] Steven Olderr, *Symbolism. A Comprehensive Dictionary*, Jefferson-London, McFarland & Company Inc., 2012, p. 18.
[56] *Ibidem*, p. 106.
[57] *Ibidem*, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro

și-a mărturisit crima, a fost dus din acel loc, ca urmare a intervenției justiției, acesta a primit o moarte pe măsura crimelor sale"[58].

La fel ca în cazul relatărilor despre Punker și aici avem prezente elemente specifice categoriei de vrăjitori-arcași (detalii referitoare la punerea în practică a ritualului pentru obținerea puterilor demonice, relațiile divergente ale arcașului față de ceilalți, acțiuni miraculoase, sfârșitul tragic al vrăjitorului, păstrarea urmelor simbolice ale acțiuilor lor).

Fig.1. *Tabel comparativ al vrăjitorilor-arcași*

Elemente caracteristice		**Prima relatare despre Punker**	**A doua relatare despre Punker**	**„Anonimul" din Dieceza de Konstantz**
1.	ritualul de inițiere	x	-	x
2.	relații divergente	x	x	x
3.	simbolistica săgeții	x	x	x
4.	simbolul mărului	-	x	-
5.	simbolul cercului	x	-	-
6.	prezența demonului	x	x	-
7.	acțiuni miraculoase	x	x	x
8.	sfârșitul tragic al vrăjitorului	x	-	x
9.	păstrarea dovezilor	x	-	x

În afară de coordonatele spațiale („în Dieceza de Konstantz, în apropiere de castelul Hohenzollernilor"), nu avem menționate alte elemente identificatoare. Față de relatările referitoare la Punker, această povestire se deosebește prin: a) anonimatul tuturor personajelor; b) absența vreunui eveniment sau personaj istoric; c) eșecul vrăjitorului; d) episodul imobilizării arcașului; e) lipsa victimelor umane; f) prezența motivului sângerării.

Dacă în cele două relatări despre faptele lui Punker avem prezent un aspect de de-legitimizare a acestuia, în cadrul relatării despre vrăjitorul-arcaș anonim, avem de-a face cu un aspect moralizator dominant.

[58] Christopher S. Mackay, *op. cit.*, p. 388.

https://biblioteca-digitala.ro

Portretului bogat al lui Punker îi este alăturat cel aproape șters al vrăjitorului din Dieceza de Konstantz. Acest vrăjitor fără nume și fără ocupație este caracterizat prin eșecurile înregistrate și pus sub semnul înfrângerii. Doar prin dorința sa malefică de a obține aceste puteri oculte, prin punerea în practică a ritualului și prin sfârșitul său, acest vrăjitor-arcaș se asemănă cu Punker.

După ce am trecut în revistă toate cele trei relatări despre vrăjitorii-arcași putem să mergem mai departe, cu prezentarea celei finale (cea a sancțiunilor recomandate în astfel de cazuri).

4. Glosă despre sancțiunile recomandate în cazul vrăjitorilor-arcași

Dacă în cele trei unități cercetate în paginile de mai sus, am aflat informații prețioase despre ritualul prin care vrăjitorii-arcași își dobândesc puterile, despre modul cum acționează și în colaborare cu cine, acum în acest ultim fragment care închide acest dosar, a sosit vremea să vedem și ce sancțiuni sunt prevăzute pentru ei. Ca orice fenomen care are un început (efectuarea ritualui și primirea puterilor de natură demonică), o evoluție (punerea în practică a capacităților oculte și obținerea de beneficii), trebuie să aibă și un sfârșit[59].

Despre această parte de final, Heinrich Kramer și Jacob Sprenger afirmă că „din păcate (acesta este un gând îngrozitor), nici măcar aceste evenimente nu sperie perversitatea oamenilor, astfel încât aceștia să se oprească de la a mai comite astfel de crime. Se spune că la curțile nobililor de pretutindeni, astfel de bărbați sunt susținuți, fiindu-le permis să se laude cu aceste crime în public, ceea ce duce la dispreț pentru credință și la o serioasă ofensă adusă maiestății lui Dumnezeu.

Prin urmare, acești oameni și cei care-i adăpostesc ar trebui să fie judecați pretutindeni ca protectori și instigatori, nu doar ca simpli eretici, ci ca apostați de la credință și ar trebui să fie sancționați prin următoarele pedepse. Mai întâi, ei sunt excomunicați conform legii, iar instigatorii din rândul clerului sunt îndepărtați și deposedați de orice oficiu și beneficiu (acestea le vor fi restituite numai printr-o indulgență a sfântului scaun). De asemenea, dacă acești protectori persistă cu îndărătnicie în excomunicare și a trecut un an de la stabilirea statutului lor în public, aceștia trebuie să fie condamnați ca eretici"[60].

După ce Heinrich Kramer și Jacob Sprenger își manifestă dezgustul față de perversitatea umană, ei continuă prin a puncta faptul că acești vrăjitori sunt mult mai numeroși[61], fiind prezenți în cercurile înalte ale societății[62] și beneficiind de protecția unor oameni deosebit de puternici[63].

---

[59] În cadrul tratatului *Malleus Maleficarum*, această construcție circulară (început→evoluție→sfârșit), caracterizează mai toate relatările despre vrăjitoare sau vrăjitori.

[60] Christopher S. Mackay, *op. cit.*, p. 388.

[61] Pentru un raport între numărul de vrăjitori și vrăjitoare, vezi Lara Apps, Andrew Gow, *Male witches in early modern Europe*, Manchester·New York, Manchester University Press, 2003, p. 25; Jonathan B. Durrant, *Witchcraft, Gender and Society in Early Modern Germany*, Leiden·Boston, Brill, 2007, p. xiv.

https://biblioteca-digitala.ro

Din punctul lor de vedere, persoanele care-i sprijină pe acești vrăjitori-arcași sunt de fapt și de drept protectori ai acestora. Kramer și Sprenger merg apoi mai departe, spunând că aceștia nu sunt doar protectori ai vrăjitorilor, ci chiar instigatori ai acestora. Inchizitorii îi consideră pe aceștia nu doar ca pe niște simpli eretici, ci ca pe niște „apostați de la credință" și recomandă să fie sancționați drastic. Faptul deosebit de important legat de acest aspect al protectorilor este cel al identificării în cadrul acestora și a membrilor din rândul clerului.

În ceea ce privește repartizarea sancțiunilor între protectorii laici și clericali, avem pentru cei dintâi excomunicare, iar pentru cei din urmă îndepărtarea din funcții și deposedarea de orice beneficiu. Pentru protectorii vrăjitorilor din cadrul clerului, autorii tratatului admit o posibilitate de reabilitare, prin apelul la indulgența autorității papale. În final, autorii țin să sublinieze faptul că, dacă a trecut un an de la excomunicare și cei vinovați persistă în nelegiuire lor, aceștia trebuie să fie condamnați ca eretici și supuși prevederilor legii.

Cele patru unități în care am discutat pe larg despre figura vrăjitorilor-arcași, ne-au arătat că în cadrul tratatului *Malleus Maleficarum*, aceștia își au rolul lor. Acest rol constă în exemplificarea celor mai dăunătoare forme de vrăjitorie masculină. Vrăjitorii-arcași sunt cei mai dăunători dintre vrăjitori datorită virtuților lor marțiale. Acest lucru a fost sesizat și de către istoricul german Rolf Schulte care afirmă că „vrăjitorii-arcași ale căror talente mortale i-au făcut pe diverșii prinți să-i angajeze ca mercenari, reprezintă pentru autorii tratatului, confirmarea faptului că bărbații pot fi egali într-ale vrăjitoriei, doar pe terenul activităților marțiale"[64].

ADDENDĂ

Ștefan cel Mare și motivul trăgătorului de elită

O posibilă variantă românească a motivului trăgătorului de elită găsim în *O samă de cuvinte* (o culegere de patruzeci și două de legende), care precede cronica lui Ion Neculce (1672-1745), *Letopisețul Țării Moldovei*. În cadrul culegerii, în cea de-a treia legendă referitoare la întemeirea Mănăstirii Putna, avem următoarea povestire:

„Ștefan-vodă cel Bun, când s-au apucat să facă mănăstirea Putna, au tras cu arcul Ștefan-vodă dintr-un vârvu de munte ce este lângă mănăstire. Și unde au agiunsu săgeata, acolo au făcut prestolul în oltariu. Și este mult locu de unde au tras până în mănăstire. Pus-au și pe trii boierenași de au tras, pre vătavul de copii și pre doi copii din casă. Deci unde au căzdut săgeata vătavului de copii au făcut poarta, iar unde au cadzut săgeata unui copil din casă au făcut clopotnița. Iar un copil din casă dzicu să fie întrecut pe Ștefan-vodă și să-i fie căzdut săgeata într-un delușel ce să cheamă Sion, ce

---

[62] Victoria Bladen, Marcus Harmes (eds.), *Supernatural and secular power in Early Modern England*, Farnharm, Ashgate Publishing, 2015, pp. 17-40.

[63] *Ibidem*, pp. 41-66.

[64] Rolf Schulte, *Man as Witch. Male Witches in Central Europe*, trans. Linda Froome-Döring, New York, Palgrave Mcmillan, 2009, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro

este lângă mănăstire. Și este sămnu un stâlpu de piatră. Și dzic să-i fie tăiat capul acolo. Dar întru adevăr nu să știe, numai oamenii așè povestescu"[65].

Elementele motivului prezente în cadrul acestei legende sunt: 1) cadrul natural/spațiul deschis; 2) prezența publicului/unor martori/unei asistențe; 3) întrecerea în trasul cu arcul; 4) conducătorul care îi pune la test; 5) tinerețea participanților la tir; 6) simbolistica săgeții; 7) succesul testului; 8) rolul celei de-a patra săgeți; 9) simbolistica stâlpului. În acest caz, voievodul moldovean se aseamănă foarte mult cu modelul căpeteniilor din cadrul acestui motiv.

La fel ca regii Harald I, Harald Sigurdsson, Regele Olaf al II-lea, Christian I (vezi mai sus), Ștefan cel Mare este cel care îi supune la încercare pe viteji. În rolul lui Toko/Palnatoki, Hemingr, Egil, Wilhelm Tell, Punker din Rohrbach în cadrul acestei legende, îl avem pe unul dintre cei doi fii de casă. Cel de-al doilea fiu de casă, în momentul în care a tras cu arcul și l-a depășit pe voievod, a făcut cu voie/fără voie un act de contestare a autorității voievodului.

În acest ritual marțial de dovedire a calităților războinice sunt prinse în joc aspecte ce țin de demonstrarea virilității (muntele, stâlpul, dar mai ales săgeata sunt simboluri falice binecunoscute), de legitimitate și de întâietate ierarhică. Prin acest gest, tânărul reprezintă un pericol pentru ordinea socială.

În calitatea sa de apărător al ordinii și al relațiilor sociale, bazate pe respectarea strictă a ierarhiilor, voievodul moldovean este nevoit să-l sacrifice pe tânăr. Această jertfă de sânge este marcată prin stâlpul de piatră. Stâlpul are rol avertizător, dar și de aducere aminte. Aceste ultime aspecte ilustrează un paralelism cu scena biblică a sacrificării lui Isaac: 1) Avraam/Ștefan cel Mare; 2) Isaac/copilul de casă; 3) jerfelnicul de piatră/stâlpul de piatră. La acest paralelism duce și deluțelul numit Sion din apropierea locului unde se desfășoară tragedia.

---

[65] Pentru textul cronicii *Letopisețul Țării Moldovei/O samă de cuvinte*, vezi http://ia800306.us.archive.org/5/items/LetopiseulriiMoldoveiDeLaDabija-vodPnLaADouaDomnieALui/LetopisetulTariiMoldoveiDeLaDabija-vodaPanaLaADouaDomnieALuiConstantinMavrocordat.OS-IonNeculce.pdf (accesat la 14.11.2016).

https://biblioteca-digitala.ro

WESTERN INFLUENCES ON THE OTTOMAN SOCIETY IN THE 18TH CENTURY

Marina BANTIOU[1]

Abstract. *This study aims to present the westernization of Ottoman society during the 18th century as well as the great contrast between Europe and Ottoman Empire. It aims to highlight the reform processes and modifications made within the Ottoman Empire based on western standards. In Europe, mainly west and north, from the fall of Constantinople in 1453 to the beginning of the 1800s, significant changes were taking place, primarily in demographics, society, economy, politics but also in spiritual life, leading to the creation of the modern world. Commerce flourished, Renaissance and later Enlightenment deepened spiritual and philosophical thought. However, in Southeastern Europe the Ottoman Empire existed in a completely different reality. Besides the enormous prosperity, failed to follow the rapid development of the western world and from the 17th century it gradually began to lead to decline, administrative and financial.*

Keywords: *westernization, modernization, ottoman empire, tulip era, ambassador.*

Introduction

The Ottoman Empire after consecutive military achievements had succeeded in becoming a world power. It was spread over a vast area controlling much of Southeast Europe, Western Asia and North Africa between the 14th and early 20th century. It reached its peak in the 16th century with Suleiman I the Magnificent[2] (1494 – 1566), who as monarch managed to impose and control some of the wealthiest trade centers, thus generating huge revenue. European countries, such as France, were calling for their friendship and alliance. The Ottoman state had secured in these years of prosperity, economic and social stability through the strict centralized power thus maintaining order in this immense state. However the decline was a natural consequence. International circumstances began to become adverse for the Ottomans at the end of the 16th century. After the defeat of the Ottoman fleet from the Holy League, led by the Spanish Empire and the Venetian Republic at the Battle of

---

[1] Ph.D Candidate in Modern and Contemporary History - Scholar of General Secretariat for Research and Technology & Greek Research and Innovation Foundation.

[2] Collaborative Writing, *Pagosmia Istoria,, I Anadeiksi tis Europis 1500-1600* (vol. III), K. Kapopoulos, Athens, 1991, pp. 120-132.

https://biblioteca-digitala.ro

Lepanto[3], a naval engagement that took place on 7 October 1571 in the Gulf of Patras, the conquests of the Ottoman Empire stopped abruptly and the empire slowly began to decline. Their military corps consisted mainly of officers and soldiers whom the sultan had given to a timar[4] in return for their services, but were clearly weak and therefore unable to cope with the new weapons of the Europeans[5]. The Sultan provided the Janissaries, elite infantry units, with new weapons, but the retrieval of the money in order to pay their salaries quickly led to corruption, resulting in the ascendancy to lose control and the local governors, called Pasha, to seek for their independence from the Sultan and the Sublime Porte with a typical example of Ali Pasha of Tepelena[6] in Ioannina. This whole specter of disintegration did not give the opportunity to modernize the empire. On the contrary Europe was industrializing and moving to a new world, while the Ottoman state remained attached to traditional economic structures by choosing to remain on the leeway of all international political, social and economic developments.

Reasons of the Reformation of the Ottoman Empire and the West as a Model

By the end of the 16th century the Ottoman Empire had begun to lose its power. The factors, internal and external, that led to this disaster vary but at the same time interact. The first point is the successive defeats of the ottoman army mainly due to the lack of modern technological weapons. But this also led to economic problems as the empire's economy was mainly based on the conquest of new areas. So inflation was an expected consequence, affecting the society from farmers to the ruling class. The discovery of new places in the world, especially the discovery of the American continent, has also contributed to this. Spain became the center of gold and silver[7]. For these reasons, the need for change emerged, as intellectuals promoted by studying other countries, primarily Western Europe, in order to protect the Ottoman Empire.

European countries were spreading around the world with the discoveries and exploitation of underdeveloped countries gaining huge profits from slavery, raw materials and precious mines. The boom of the economy had clearly improved society, science and culture. Later in the 18th century for Europe follows the well-known century of the Enlightenment. The Europeans have left behind the medieval attitudes

---

[3] Jack Beechin, *The Galleys at Lepanto*, Hutchinson, London, 1982; Niccolò Capponi, *Victory of the West: The Great Christian-Muslim Clash at the Battle of Lepanto*, Da Capo Press, New York, 2006.

[4] A timar was a piece of land given by the Ottoman sultan to his subjects as a reward for his services. The holders of the timars are called Timariots and usually belonged to the military class of the Sipahi (Ottoman cavalry corps), but they were also excluded from civilian holdings. This system is a development of the Byzantine system of welfare and closely resembles the European feudal system, but is not completely identical with it.

[5] Virginia Aksan, *Ottomans and Europeans. Contacts and Conflicts*, Isis, Instabul, 2004, pp. 155-156.

[6] William Plomer, *The Diamond of Jannina: Ali Pasha 1741–1822*, Taplinger, New York, 1970.

[7] Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, Library of Ottoman Studies, I.B. Tauris, London 2005, pp. 14-15.

https://biblioteca-digitala.ro

and being more liberal they now open new avenues for philosophy and culture. They are rational with critical thinking. A key element is the proclamation of equality between people irrespective of religion, language or race with equal opportunities in education and society. Modern universities are being built to promote freedom of thought and the scientific method. Literature, music and art develop evolving people's spiritual lives. Of course, in politics things could not stay the same. Totalitarian monarchical regimes are now in complete conflict with the interests of the bourgeoisie struggling to assert its rights and participate in power abolishing the privileges of the nobles. The most characteristic example takes place in France. First, John Locke talks about the social contract, namely that governments are formed after agreement with the people. This is how the political consolidation and configuration of the map of Europe began. Completion and balance came with the Peace of Westphalia in 1648. An era based on diplomacy and espionage is now beginning. There is a system of balancing forces in which the sovereignty of the powerful states had to be balanced. But as Western Europe gradually stabilizes, eastern states continue to undergo rearrangements and changes to the political map. Many western city-states are now adopting oligarchic regimes such as Northern Italy, Venice and Genoa, or Germany, Bremen and Frankfurt, while in the Ottoman Empire the authoritarian state of the Sultan maintains a theocratic autocracy.

As long as the Ottoman Empire loses its power, western culture is shaped and incorporated into the new conditions. Thus the Ottoman intellectuals perceive this sharp difference between the two cultures and point to the need for reform. The West was seen as a model throughout this process. The Ottoman Empire based on this example for its modernization, as called „Westernization".

In western european societies the bourgeoisie are increasingly rising in the hierarchy eradicating the boundaries between elites, lower and middle classes of aristocracy. The abolition of privileges of the nobles brings everyone equal to the law. But none of them apply to the world of the East. The Ottoman authority is trying to prevent any attempt of development and progress coming directly from the people themselves. The Ottomans first realized the supremacy of the West after their defeat in Vienna in 1683, where they accepted western superiority in the military field and later in politics and society.

The „Tulip Era" (1718-1730)

The decline that began in the late 17th century in the Ottoman Empire raised doubts and revisions to their traditional system. While they associated closely with the western world and they were aware of the rapid rise of a new civilization, they preferred to stay away from the progress. But in the early 18th century the attempted to adopt western attitudes. That period of balance and peace from the Treaty of Passarowitz on 21 July 1718 to the Patrona Halil Revolt on 28 September 1730 was called the Tulip Era[8]. It

[8] Can Erimtan, *Ottomans Looking West? The Origins of the Tulip Age and Its Development in Modern Turkey*, Tauris Academic Studies, London, 2008.

https://biblioteca-digitala.ro

was observed that especially in military affairs the Ottoman Empire oughted to adopt western methods. A large number of European military texts began to be translated and in 1726 the first ottoman language printing press was established in the empire. During this time many new artifacts come to life of the Ottomans such as tables, chairs, watches and porcelains. European thought is not missing and is entering their lives as well. There are prevailing opinions that everything was created for humans and most important of all is the human being. For the first time during this period the Ottomans began publishing books, a milestone in ottoman development and the idea of modernization, and libraries were opened to the public (1727).

At this time the Ottomans stopped their conquering behavior, orienting themselves towards europeanization and keeping up with progress in the West. That is why they send ambassadors to European countries to provide information on technology, science and cultures they have met, in addition to ensuring political dialogue. It should be noted that before Tulip Era the ambassadors were chosen from the low level officials. The Grand Vizier Nevşehirli Damat İbrahim Pasha sent the ambassador Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi in 1721 to France[9]. In addition to carrying out his diplomatic duties, the ambassador also observed the architecture, the education system and the developments in the military and technological field while participating in activities there[10]. The Grand Vizier after the ambassador's report decided to build the palace for Sultan Ahmet III according to french standards in Kâğıthane in June 1722[11]. It was named Saadabad[12] (Place of Joy) and was built with waterfalls, monuments, pavilions, fountains and gardens. In general, however, statues, sprinklers and impressive gardens were being built in Istanbul in an effort to imitate the french model. The Ottomans also had their influence in France. With their gifts and their stance they have been able to influence the arts, such as painting, music and decoration. The depiction of Turkish characters succeeded one another as the Turkish motif which was still used in furniture and porcelain had become fashionable and did not take long to spread to other major european centers.

With the new relations developed between the Ottomans and Europeans, more and more merchants, diplomats, travelers and even artists were arriving in Istanbul since international trade had increased. The artists had a great influence on the ottoman artistic environment. Ottoman artists, for example Abdulcelil Levni, one of the most noted figures in Tulip era was the court painter under Sultan Ahmed III. Gradually, the paintings in the Ottoman capital were replaced by watercolors, and also

---

[9] Fatma Müge Göçek, *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century Studies in Middle Eastern History*, Oxford, 1987, pp. 25-27.

[10] Tomas Guarisco, *Un ambassadeur ottoman à Toulouse sous la Régence: expérience diplomatique, échanges culturels et interactions sociales*, (Mphil Thesis, Mathieu Grenet, Université Toulouse - Jean-Jaurès, 2017).

[11] Fatma Müge Göçek, *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century Studies in Middle Eastern History*, Oxford, 1987, pp. 141.

[12] Appendix, Fig. 1 and 2.

https://biblioteca-digitala.ro

the historical themes depicting their place, they replaced by daily scenes, landscapes, flower compositions, generally lighter tone works. One of the most important developments was the introduction of canvas. In the mid-18th century, all the sultans who ruled had oil-painted portraits on canvas. Sultan Selim III observed that in the rest of Europe the kings exchanged their portraits as gifts, and so he began to donate his portraits to European leaders. Apart from that poetry and literature flourished. The poets Yusuf Nabi and Ahmed Nedîm Efendi achieved the greatest fame during this golden era.

Reforms were also clearly made in the military to bring them closer to western standards. Grand Vizier İbrahim Pasha[13], with his strategy and mind, was the one who pulled the Ottoman Empire from stagnation with innovation providing a hope for true peace. He introduced European technologies such as typography and watches while reorganizing the army. Military methods were adopted from the West and tried to modernize their military power as the French and Germans had done. Soldiers also learned European languages for the purpose of reading and translating european military textbooks, while ambassadors were constantly dispatched to major capitals to investigate their progress.

The tulip era came to an end in 1730 when the demands for reform began. The continuation took place during the Russo-Turkish War (1768-1774) where the French military officer François Baron de Tott was summoned to modernize and bring innovative elements and new defensive techniques to the Ottoman military.

Modernization through reforms continued more powerful and effective with Sultan Selim III (1761 - 1808) in the late 18th century. The change in institutions and the redevelopment of the economy saved the Ottoman Empire[14]. The changes once again focused mainly on the military and spiritual life. After so many defeats, the Ottomans sought the reasons and realized the superiority of Europeans because of the great technological progress. Appreciating the King of France, Selim III discussed with him his views on the army, highlighting the necessity of military reform based on Western standards. The reforms began with the introduction of a new army corps prepared and trained by the european system. The French Baron de Tott was the main reformer of the Ottoman army (1770) proposing the establishment of schools for the artillery. Regarding to the navy help was asked from French and Swedish engineers as the naval power of the empire was not skillful enough at building ships[15].

Another important reform was the permanent ambassadors in London, Paris, Vienna and Berlin in order to link the empire with the european countries. This move was crucial to international relations and another breakthrough in Ottoman reform.

---

[13] Fatma Müge Göçek, *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century Studies in Middle Eastern History*, Oxford, 1987, pp. 8-9.

[14] Basaran Betul, *Selim* III, *Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order*, Brill, Leiden, 2014.

[15] Tuncay Zorlu, *Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, I.B. Tauris, London, 2011.

https://biblioteca-digitala.ro

The ambassadors living among the citizens of other countries observed better and contributed to the familiarization with western culture. With the death of Selim III and Mahmut II[16] in power in 1808, reforms were continuing oriented in trade. The most important point of Mahmoud II is that he abolished any old structure and established entirely new institutions. The reformation changed not only the society but also the state system. Conventions were now convoked in which people had the right to participate. In military matters he established a special council with many responsibilities that have been restricted from the Grand Vizier and the local nobles. Also he tried to limit the influence of the Janissaries in order to create an army according to european standards.

The outbreak of the French Revolution in 1789 influenced western thought considering it as a problem for Europeans. As a result, it has had detrimental effects on the unity of the Ottoman Empire since ideologies of human rights and self-determination were dominated and the empire was consisted of many nations planning their revolution. The French Revolution, however, influenced the intellectuals of the empire and proposed a reform that offered equal rights to citizens with the main aim of ensuring economic and social equality, known as Tanzimat, the period of reform in the Ottoman Empire that began in 1839 and ended with the First Constitutional Era in 1876. It was yet another attempt to save the empire.

EPILOGUE

Reformation of the Ottoman Empire began in the 18th century and continued with Selim III and then Mahmut II in power. Ambassadors, intellectuals and travelers had the greatest influence on the modernization process recognized by the ottoman scholars. With the assimilation of western ideas, the empire began to change. A breakthrough reform is the innovation of typography. As is evident from their progress with the adoption of European tactics and methods, they unconsciously adopted ideas of Western culture. They were clearly influenced in the military field and beyond in literature, music, art and in general in all artistic activities. They have made a tremendous effort to maintain their tradition but at the same time import modern western elements to have the perfect combination. The Ottoman Empire's westernization has produced positive results. The most important was the significant increase of the educational attainment of the population. Ottoman society, after a series of reforms, was gradually changing and acquiring a European lifestyle, a process that lasted for almost three hundred years. The remarkable thing is that the Ottoman Empire realized the need for change and began slowly the process of regeneration.

[16] Virginia Aksan, *Ottomans and Europeans. Contacts and Conflicts*, Isis, Instabul, 2004, pp. 115,168-169,207.

https://biblioteca-digitala.ro

APPENDIX

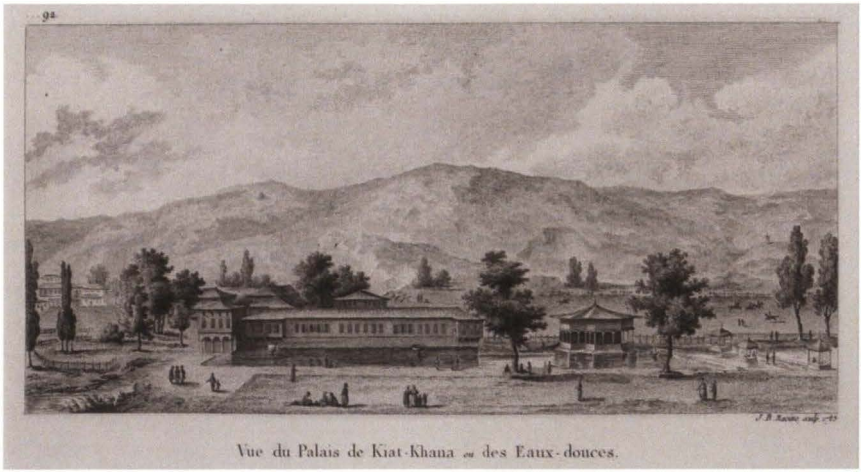

Fig. 1. *Vue du Palais de Kiat-Khana ou des Eaux-douces.*
(Translation: View from the Saadabad Palace at Kağıthane or Sweet Waters).
CHOISEUL-GOUFFIER, Gabriel Florent Auguste de. Voyage pittoresque de la Grèce, Paris, J.-J. Blaise, M.DCCC.XXII [=1822]. Aikaterini Laskaridis Foundation Library

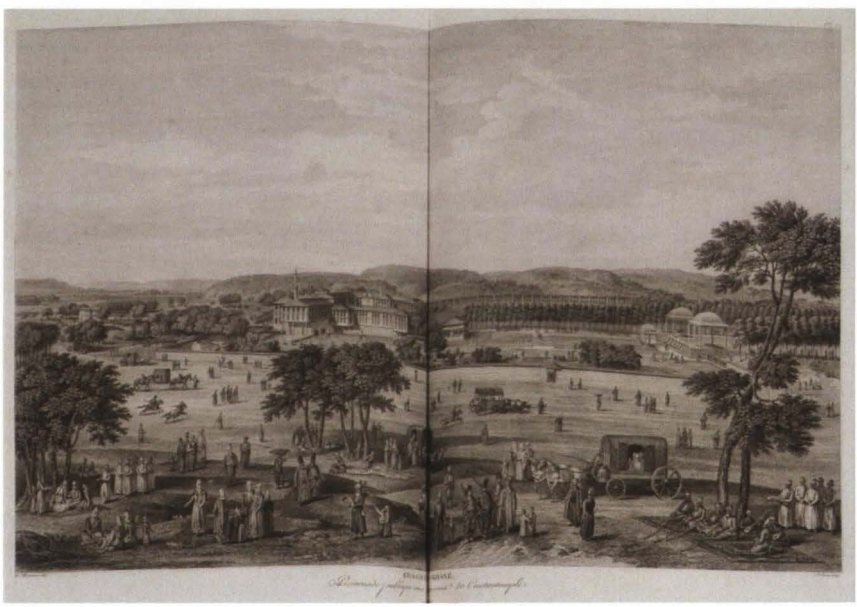

Fig. 2. *Leisure scene at Sweet waters of Europe (Kağithane). Saadabad palace in the distance.*
D'OHSSON, Mouradgea. Tableau Général de l'Empire Othoman, divisé en deux parties, dont l'une comprend la Législation Mahométane; l'autre l''Histoire de l'Empire Othomane, vol. II, Paris, De l'imprimerie de Monsieur, M.DCC.XC [=1790].
The Gennadius Library - The American School of Classical Studies at Athens.

https://biblioteca-digitala.ro

THE SPREAD OF *ÇIFTLIK*S (LARGE ESTATES) IN THE EIGHTEENTH-CENTURY OTTOMAN BALKANS: THE CASE OF THE DISTRICT OF VEROIA[1]

Antonis ANASTASOPOULOS[2]
Stefanos POULIOS
Yannis SPYROPOULOS

Abstract. *The aim of our paper is to discuss the spread of çiftliks, large estates, in the rural areas of the district of Veroia (Ott. Karaferye) in the course of the eighteenth century. To do so, we use a particular type of archival source, the registers of apportionment (tevzi defterleri) of taxes and other expenses among the local population, which allows us, thanks to its serial nature, to observe the evolution of landholding patterns, be it full ownership of the land or control over villages via other means, such as fiscal representation or villagers' indebtedness. We argue that the eighteenth century was a crucial period for the concentration of control of the villages in the hands of a predominantly Muslim, male, local or regional elite; we discuss methodological issues related to the interpretation of the tevzi defterleri; and we suggest that developments in Veroia must be studied in the context of statewide phenomena in the Ottoman Empire, such as the political and economic empowerment of provincial elites.*

Keywords: *Ottoman Empire – Ottoman Balkans – Veroia (Karaferye) – chiftliks – eighteenth century – landholding – tevzi defters.*

In the nineteenth and early twentieth centuries, *çiftlik*s, large market-oriented estates, were one of the forms of landholding that existed in several provinces of the Ottoman Empire as well as in the Balkan countries that had formerly been Ottoman territories[3]. The *çiftlik*s were a phenomenon of uneven geographic distribution, but

[1] The project from which this paper emanates, is implemented through the Operational Program 'Human Resources Development, Education and Lifelong Learning' of the Hellenic Republic and is co-financed by the European Union (European Social Fund) and Greek national funds. The project is carried out at the University of Crete.

Operational Programme
Human Resources Development,
Education and Lifelong Learning
Co-financed by Greece and the European Union

[2] Affiliations: Anastasopoulos: University of Crete & Institute for Mediterranean Studies/FO.R.T.H.; Poulios: University of Crete; Spyropoulos: Institute for Mediterranean Studies/FO.R.T.H.

[3] Donald Quataert, „The Age of Reforms, 1812-1914", in Halil İnalcık with Donald Quataert (eds), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994,

https://biblioteca-digitala.ro

one that had an important impact not only on the economy but also on the social and political spheres in several rural districts but sometimes also at the national level.

The spread of *çiftlik*s largely took place in the eighteenth century. Our paper focuses on this formative period of the *çiftlik*s, and our aim is to provide a case study of how the number of *çiftlik*s increased enormously in the course of that century in one specific judicial-administrative district (*kaza*), that of Veroia (Ott. Karaferye), which lay to the west-southwest of Thessaloniki (Ott. Selânik), and combined a mountainous western and southern part with an extensive plain and access to the sea on its eastern side. To do that, we are going to use information from a particular type of Ottoman archival source, namely the registers of apportionment (*tevzi defterleri*, hereafter *tevzi defter*s) of taxes and other collective expenses that the local population had to pay. These registers, also known as *masarif-i vilâyet defterleri*, registers of local expenses, were typically composed of an introductory text, a list of the taxes and other expenses to be paid, and a list of the settlements and groups among which the sums of money due were to be distributed, together with the share of each settlement and group. These registers were compiled regularly once or twice a year, or extraordinarily whenever it was deemed necessary[4].

The *tevzi defter*s were compiled, as noted above, for fiscal purposes. They were not inventories of *çiftlik*s nor did they explain how *çiftlik*s were formed. By listing, however, the rural settlements that were obliged to contribute to the tax burden and the names of those who controlled the land in each village, as well as thanks to their serial nature, they allow us to observe trends and changes in landownership, including the spread of *çiftlik*s.

Modern scholarship uses the word *çiftlik* to describe large estates that were commercially run, but, as Halil İnalcık and others have pointed out, the original meaning of the word was „a plot of land of sufficient size to sustain one peasant household and pay the 'rent' to the landholder (the state) [...] This was the basic agricultural unit [in the Ottoman Empire]"[5], *çift* actually meaning 'a pair [of oxen]'

---

pp. 861-875; Socrates D. Petmezas, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, Alexandria, Athens, 2012, pp. 76-113, 149-154, 165-182. Cf. Halil İnalcık, „The Emergence of Big Farms, *Çiftlik*s: State, Landlords, and Tenants", in Çağlar Keyder and Faruk Tabak (eds), *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, State University of New York Press, Albany, 1991, pp. 24-25.

[4] For the *tevzi defter*s, see Halil İnalcık, „Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", in *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, pp. 335-337; Yavuz Cezar, „18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Malî Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine", in *Toplum ve Ekonomi*, 9, 1996, pp. 89-143. For the use of *tevzi defter*s for the study of *çiftlik*s, see Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge University Press and Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge and Paris, 1981, pp. 157-170.

[5] İnalcık, „The Emergence of Big Farms", p. 18. For the various meanings of the word *çiftlik*, see also Sophia Laiou, „Some Considerations Regarding *Çiftlik* Formation in the Western Thessaly, Sixteenth-Nineteenth Centuries", in Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou, Marinos Sariyannis

https://biblioteca-digitala.ro

and hence the land that a farmer could plough with these animals. *Çiftlik* means 'farm' in modern Turkish, and it was used in this sense in the Ottoman period as well[6]. At the same time, it was used to denote landholdings that were not cultivated by the person who owned or possessed the land, but by peasants who were bound to him (or, less often, her) by contract or other means. This is evident when the *tevzi defters* list in different sections, under the headings '*kura*' (villages) and '*çiftlikân*' (*çiftliks*), the villages whose land was held and cultivated by the villagers and those whose land was controlled by people who did not work it themselves[7], or when the landholding Muslim elite of Veroia was described in a legal document as "notables and *çiftlik*-owners" (*ayan ve ashab-ı çiftlikân*)[8].

Large landownership was formed in the Ottoman Empire through both legal and illegal means. One way was the reclamation of waste or abandoned land either by sultanic fiat or not[9]. Another was the licit or illicit transfer of landownership or usufruct rights from the villagers, often as a result of insolvency on their part, to third parties. This option included the illegal registration of land as private (and then *vakıf*[10], which rendered it inalienable) with the connivance of the local court of law[11]. The possession of, especially lifelong (*malikâne*), tax-collection rights over a region in the context of the Ottoman tax-farming system (*iltizam*) facilitated the appropriation of rural land previously held by villagers[12].

(eds), *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History. Studies in Honor of John C. Alexander*, The Isis Press, Istanbul, 2007, pp. 257-258.

[6] Cf. Demetrios Papastamatiou, „The Structure, Content and Development of Large Estates in the Environs of Salonica during the Period 1697-1770", in Evangelia Balta, Georgios Salakidis and Theoharis Stavrides (eds), *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides. II. Studies on the Ottoman Empire and Turkey*, The Isis Press, Istanbul, 2014, p. 380.

[7] Antonis Anastasopoulos and Eleni Gara, „The Rural Hinterland of Karaferye: Settlements, Divisions, and the *Çiftlik* Phenomenon (Seventeenth-Eighteenth Centuries)", in Elias Kolovos (ed.), *Ottoman Rural Societies and Economies: Halcyon Days in Crete VIII. A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2012*, Crete University Press, Rethymno, 2015, pp. 265-266, 276-277. Sometimes the non-chiftlicised tax shares were designated as those of the common (non-Muslim) taxpayers (*reaya*) rather than as those of the villages (*kura*). For the use of *çiftlik* to indicate large estates, cf. İnalcık, „The Emergence of Big Farms", p. 29; Gilles Veinstein, „On the *Çiftlik* Debate", in Çağlar Keyder and Faruk Tabak (eds), *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, State University of New York Press, Albany, 1991, p. 41; Papastamatiou, „Large Estates in the Environs of Salonica", pp. 384-386.

[8] Greek General State Archives, Imathia Branch, Veroia, Greece, *Karaferye Kadı Sicilleri* (hereafter KKS-GR), vol. 81, p. 229, entry no. 2 (12 Rebiyülahir 1173 / 3 December 1759).

[9] İnalcık, „The Emergence of Big Farms", pp. 19-22, 24-26; Veinstein, „On the *Çiftlik* Debate", pp. 38-39.

[10] *Vakıfs* were endowments created in the name of a pious cause.

[11] İnalcık, „The Emergence of Big Farms", p. 22; Veinstein, „On the *Çiftlik* Debate", pp. 39-42; Irfan Kokdas, „Money, Peasant Mobility, *Çiftliks*, and Local Politics in Salonika: 1740-1820", in *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 34, 2014, p. 137.

[12] İnalcık, „The Emergence of Big Farms", pp. 22-23; Laiou, „Some Considerations", p. 275; but see also Veinstein, „On the *Çiftlik* Debate", pp. 45-47. On ways and methods of *çiftlik* formation see also McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, pp. 58-79, 136-141.

https://biblioteca-digitala.ro

There is scarce information about the terms of exploitation of *çiftlik* land, but it seems that sharecropping was a popular arrangement that regulated the relationship between landholder and farmhand,[13] with wage labour as an alternative, especially in more market-oriented estates[14]. It also seems that large expanses of *çiftlik* land were not cultivated but used instead as pastures[15]. Older scholarship associated the emergence of the *çiftlik*s with the rise of capitalism and the needs of the international markets, but this view has been revised[16]. It seems that large landholders did not necessarily intensify production or act as capitalist-minded businessmen, even though *çiftlik*s might have been market-oriented[17].

In many, if not in most, cases, *çiftlik* owners must have been urban dwellers who managed their estates from a distance through agents (*subaşı*s) who lived on the spot. In this respect, the *çiftlik* phenomenon may be treated in spatial terms as the domination of the urban centres over the countryside, and in socio-economic ones as the domination of the urban elites over the peasantry[18]. Because of the Islamic ideology of the Ottoman state that resulted in discrimination against non-Muslims, those in power and in a privileged position were Muslims; landholding elites also were predominantly Muslim in terms of their religious identity[19].

*Çiftlik*s in the *tevzi defter*s of Veroia

According to the *tevzi defter*s that we have studied, the last years of the seventeenth century and the first part of the eighteenth century were a crucial period for the establishment of large estates in the district of Veroia. Although the roots of the formation of such estates may be traced to the early seventeenth century[20], and possibly earlier, this period witnessed an acceleration in *çiftlik*

---

[13] For a sharecropping contract, see KKS-GR 92/1/3 (9 Cemaziyelevvel 1185 / 20 August 1771). On sharecropping, see İnalcık, „The Emergence of Big Farms", pp. 20-21; Veinstein, „On the *Çiftlik* Debate", p. 49.

[14] İnalcık, „The Emergence of Big Farms", pp. 27-28.

[15] *Ibid.*, pp. 27-28; cf. Laiou, „Some Considerations", p. 267.

[16] Veinstein, „On the *Çiftlik* Debate", pp. 36, 44, 46-47, 50-51; Laiou, „Some Considerations", pp. 275-276; Papastamatiou, „Large Estates in the Environs of Salonica", pp. 376-377. Cf. İnalcık, „The Emergence of Big Farms", pp. 23-26.

[17] Papastamatiou, „Large Estates in the Environs of Salonica", and *Wealth Distribution, Social Stratification and Material Culture in an Ottoman Metropolis: Thessaloniki According to the Probate Inventories of the Muslim Court (1761-1770)*, The Isis Press, Istanbul, 2017, pp. 225-231 and *passim*, has aptly shown the usefulness of Ottoman probate inventories (*tereke defterleri*) for the study of eighteenth-century *çiftlik*s.

[18] Eleni Gara, „Moneylenders and Landowners: In Search of Urban Muslim Elites in the Early Modern Balkans", in Antonis Anastasopoulos (ed.), *Provincial Elites in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete V: A Symposium Held in Rethymno, 10-12 January 2003*, Crete University Press, Rethymno, 2005, pp. 144-146.

[19] See, for instance, Anastasopoulos and Gara, „The Rural Hinterland of Karaferye", p. 275.

[20] Gara, „Moneylenders and Landowners", pp. 144-146; Anastasopoulos and Gara, „The Rural Hinterland of Karaferye", pp. 275-276.

https://biblioteca-digitala.ro

formation, while the definite establishment of *çiftlik*s as a dominant feature of the rural (and fiscal, from the point of view of our sources) make-up of the district must have occurred in the middle years of the eighteenth century[21]. For instance, while a *tevzi defter* of 1683 lists only one *çiftlik* property, in the village of Palati[ni]ça, in the entire district of Veroia, among 94 villages in total, in 1698 the number of villages with *çiftlik* lands had risen to seven among 81. A little less than 30 years later, in 1727, not fewer than 39 villages out of a total of 79, i.e. one in two, had been transformed into *çiftlik*s. By 1770, the vast majority of the villages of the district, 84 out of a total of 103, were recorded as *çiftlik*s. By the end of the eighteenth century, the percentage of villages that were not marked as the *çiftlik*s of specific landholders was well below 20 per cent, a total of no more than a dozen villages (Table 1).

TABLE 1. Villages in six *tevzi defter*s of Veroia of the late seventeenth and the eighteenth centuries

	1683[22]	1698[23]	1727[24]	1770[25]	1786[26]	1795[27]
Villages (total)	94	81	79	103	60	35
Non-chiftlicised villages	93	74	40	19	11	6
***Çiftlik* villages**	1	7	39	84	49	29
***Çiftlik*-village percentage**	**1.06%**	**8.64%**	**49.3%**	**81.6%**	**81.67%**	**82.9%**

The figures in Table 1 reflect a clear tendency, namely the increasing absorption of small holdings into large landownership. The evolution of this process is illustrated in Figures 1 and 2 which have been created on the basis of data from *tevzi defter*s of 1698 (Fig. 1) and 1770 (Fig. 2). At the end of the seventeenth century, the rather few *çiftlik*s (marked in red in the maps) were situated in the lowland east and north of the town of Veroia, the administrative centre of the district. By 1770, the *çiftlik*s dominated the region with the exception of its mountainous western section where there were very few non-chiftlicised villages (marked in light blue in the maps).

---

[21] Cf. Vassilis Demetriades, „Problems of Land-owning and Population in the Area of Gazi Evrenos Bey's Wakf", in *Balkan Studies*, 22, 1981, pp. 43-57, esp. pp. 44-45; Kokdas, „Money, Peasant Mobility, *Çiftliks*", p. 140.

[22] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı – Osmanlı Arşivi, Istanbul, Turkey, *Karaferye Kadı Sicilleri* (hereafter KKS-TR) 563/3-4, 20 Rebiyülahir 1094 / 18 April 1683.

[23] KKS-GR 40/66-67, 11-20 Rebiyülevvel 1110 / 17-26 September 1698.

[24] KKS-GR 62/1279-1280, 15 Rebiyülevvel 1140 / 31 October 1727.

[25] KKS-GR 91/860-863, 15 Receb 1184 / 4 November 1770.

[26] KKS-GR 99/35, 6 Şevval 1200 / 2 August 1786.

[27] KKS-GR 101/9-12, 25 Zilhicce 1209 / 13 July 1795. See below for explanation as to the low overall number of villages in this register and the register of 1786.

https://biblioteca-digitala.ro

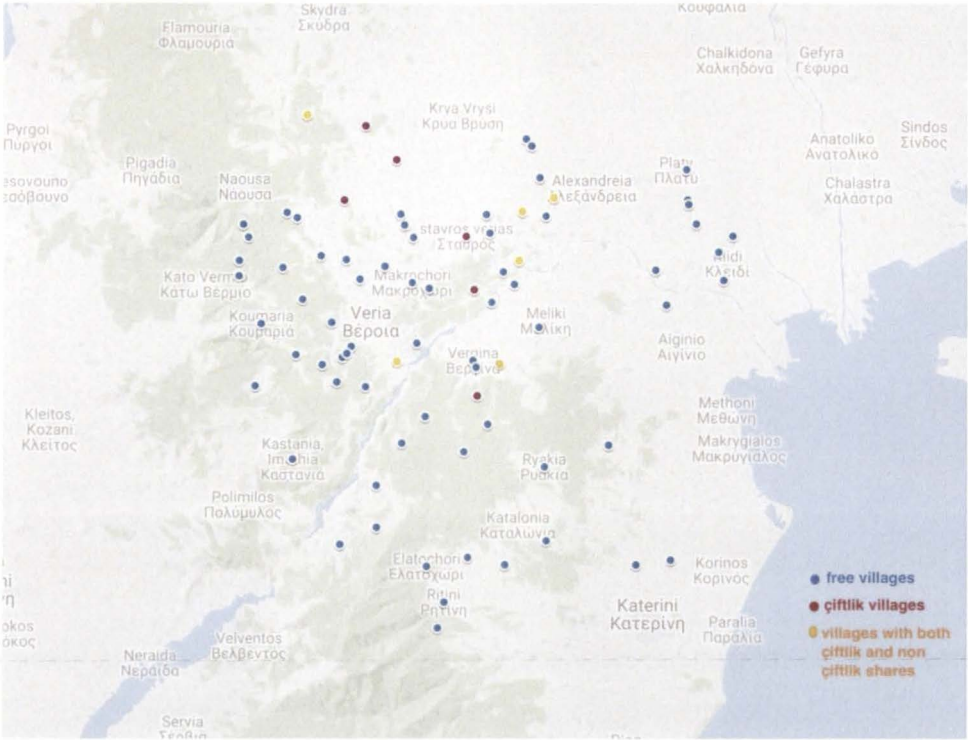

Figure 1. *Çiftlik* and non-*çiftlik* villages of the district of Veroia according to KKS-GR 40/52 and KKS-GR 40/66-67 (1698)[28].

[28] Maps are based on Google Maps.

https://biblioteca-digitala.ro

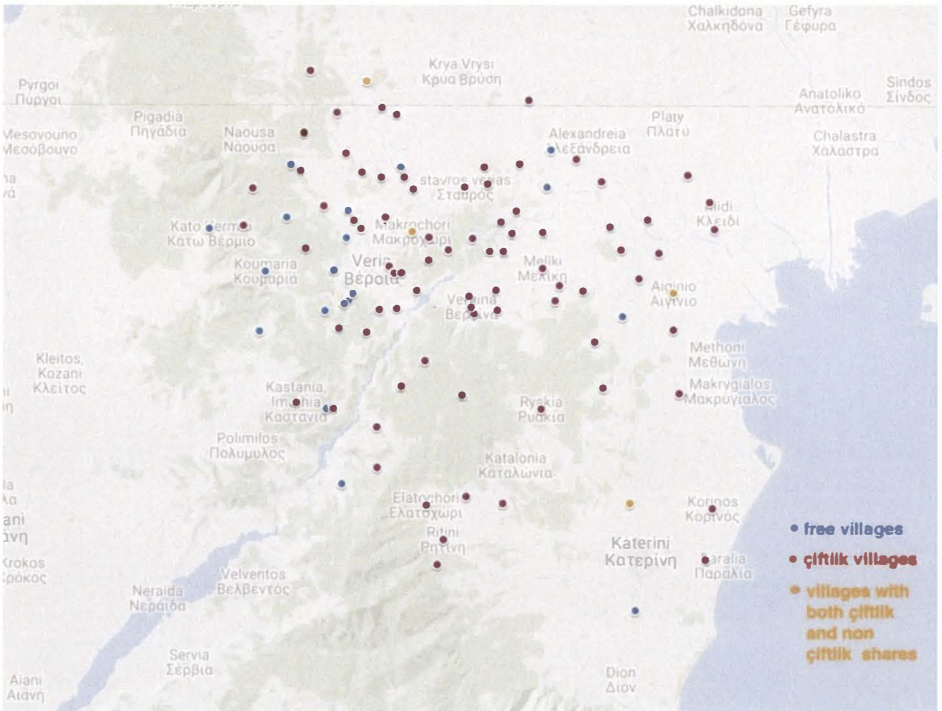

Figure 2. *Çiftlik* and non-*çiftlik* villages of the district of Veroia according to KKS-GR 91/860-863 (1770).

No matter how perspicuous and unambiguous the data above may seem, their analysis does not come without methodological pitfalls or black holes. For instance, it is not always clear why registers of the same year may not list the exact same villages. Such occurrences, or the disappearance or reappearance of villages in the registers of two consecutive years or in registers that are only a few years apart, must in most cases be explained as the result of changing administrative or accounting practices and not as the expression of changes in demography or settlement patterns[29]. This is obvious from the fact that villages that are not to be found in one register are often recorded in another register of the same year. Furthermore, the study of the registers in the long term shows that the vast majority of villages are listed in most of them. Disappearances or reappearances generally concern a very small number of villages, and most of them seem to have been villages that were small in size. Thus, apart from general trends, we are able to also follow the evolution of landownership and taxation individually in most villages of the region. In any case, the problem remains that, since the principles of compiling the registers are not set forth in the sources, we

[29] One possible explanation, for instance, could be a change in the legal status of a village, such as its registration as *vakıf* land; Machiel Kiel, „Remarks on the Administration of the Poll Tax (*Cizye*) in the Ottoman Balkans and Value of Poll Tax Registers (*Cizye Defterleri*) for Demographic Research", in *Études Balkaniques*, 4, 1990, pp. 89-92.

https://biblioteca-digitala.ro

cannot know with certainty. Moreover, we should not forget that the *tevzi defter*s were not compiled either as village inventories or cadastral surveys, but as fiscal registers. As a result, they do not specify the legal status of the land that is recorded as the *çiftlik* of so-and-so nor the exact meaning of the *alâka* category that we discuss below.

When comparisons are made, it should also be taken into account that separate *tevzi defter*s were compiled for different taxes and expenses. Therefore, in this section of our paper, for purposes of consistency, we have used *masarif-i vilâyet* registers, that is, registers that concern various communal expenses. In the next section, we combine these registers with registers of other types, such as those that concern the collection of the taxes *bedel-i nüzül* and *avarız*, in order to obtain a more comprehensive picture of landownership patterns.

One interesting phenomenon that pertains to the methodology of compiling the *tevzi defter*s is that the number of villages listed decreases progressively in the late eighteenth century. In that period, instead of recording individual villages, the scribes listed the names of landholders allocating to each of them a tax share that corresponded to the total of their estates in the various villages under their control (or, possibly, villages that they controlled in other capacities or ways, such as their fiscal representatives or through the extension of loans)[30]. We can trace this change in listing practices in the registers as early as 1750; by the end of the eighteenth century no more than forty villages were listed by name. For instance, the *tevzi defter* of 1786 cited above, rather than listing individually the *çiftlik*s of the powerful notable Halil Ağa, tax-farmer and de facto governor of the neighbouring district of Katerini (Ott. Katerin), in various villages in the south-eastern section of the district of Veroia, records the overall tax share that corresponded to the villages under his control as *alâka-ı* (related to) *Halil Ağa* at the end of the *tevzi defter*. As a consequence of this practice, certain villages disappear from the registers and little by little the shares of each large landholder take more space in them replacing the detailed listing of villages. In 1770 there was only one notable, Rüşdi Efendi, an important figure in the public life of Veroia, whose tax share was recorded separately under his name at the end of the *tevzi defter*, whereas in 1786 the *alâka-ı so-and-so* entries were nine and in 1795 sixteen. This change in recording practices undoubtedly served practical purposes but, in all probability, it also reflected the control of whole villages by one or two members of the local or regional elite and the formation of more coherent landholding units under fewer owners.

Further interpretative issues arise when we examine the data of the *tevzi defter*s not in terms of village numbers, but of tax shares apportioned among villages. As Table 2 shows, when we do so, the picture that emerges is quite different.

[30] Cf. Kokdas, „Money, Peasant Mobility, *Çiftliks*", p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro

TABLE 2. Village tax shares in six *tevzi defter*s of Veroia of the late seventeenth and the eighteenth centuries (in brackets, the type of tax unit used in each register)

	1683 (*hane*)	1698 (*hane*)	1727 (*hane*)	1770 (*çift*)	1786 (*res*)	1795 (*res*)
Total number of tax shares	814	211	195.875	820.75	343	314.5
Non-chiftlicised villages	813	201.75	164.75	312	91	30
***Çiftlik* villages**	1	9.25	31.125	508.75	252	284.5
***Çiftlik*- share percentage**	**0.12%**	**4.38%**	**15.89%**	**61.99%**	**73.47%**	**90.46%**

Even though these data corroborate the tendency of large landownership to expand, it seems that the tax share of *çiftlik*s in the late seventeenth and the first decades of the eighteenth century was proportionally much smaller than the percentage of chiftlicised villages in the district. For instance, *çiftlik*s represented 15.89 per cent of the total number of tax shares vs. 49.3 per cent of the total number of villages, according to the *tevzi defter* of 1727. In other words, it seems that, during this early phase of *çiftlik* proliferation, large landownership grew by subsuming settlements with smaller populations and less arable land, a phenomenon which underlines the gradually increasing dynamic of the process, unless other interpretations apply: for instance, it might be that *çiftlik* owners were able to negotiate better fiscal terms for their villagers as an incentive towards bringing more villages under their control.[31] In any case, this tendency remained the same, even though more attenuated, until the end of the eighteenth century (61.99 vs. 81.6 per cent in 1770, 73.47 vs. 81.67 per cent in 1786, 90.46 vs. 94 per cent or more of the total number of villages in 1795)[32]. Of course, it must be noted that the units used in the *tevzi defter*s to represent tax shares change over time, an issue that we discuss below, therefore further research is required before we can draw a comprehensive conclusion.

The unit that was used to count tax shares in the *tevzi defter*s of the late seventeenth and the first half of the eighteenth century was the household (*hane*)[33]. This household did not coincide with a real one. It was rather a fiscal, accounting, unit that did not even correspond to a fixed number of real households; the number of real households that were included in a fiscal one varied depending on their wealth. When

---

[31] Cf. Ioannis K. Vasdravellis (ed.), *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας. Β΄. Αρχείον Βεροίας-Ναούσης, 1598-1886*, Society for Macedonian Studies, Thessaloniki, 1954, pp. 98-99, no. 123; McGowan, *Ecoromic Life*, pp. 140-141; Demetriades, „Problems of Land-owning", p. 54; Kokdas, „Money, Peasant Mobility, *Çiftliks*", pp. 140-141.

[32] As explained above, we do not know the exact total number of villages in 1795, so here we use a fictional number of 100 villages, which is a safe and moderate estimate.

[33] For a discussion of the term *hane*, see McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, pp. 158-160.

https://biblioteca-digitala.ro

we examine the registers of the late seventeenth century with a focus on fiscal households, a phenomenon that attracts our attention is that the 814 households registered in 1683 were reduced to 211, or by 74 per cent, in 1698, a number which remains relatively stable in the decades that followed. This decrease is too large to interpret as the product of depopulation of the area, especially at a time when no major military or natural phenomena are known to have triggered such a decline. Therefore, this, too, must most likely be attributed to changes in the accounting method.

In addition, we know that the number of fiscal households of the 1683 register referred to non-Muslims only, since the households mentioned therein are explicitly described as poll-tax households (*cizye haneleri*), the poll-tax (*cizye*) being a tax collected exclusively from non-Muslims. In other words, this phenomenon can be described as a radical decrease of the registering of Christian households within villages with a steady presence in the registers[34]. But, what could have caused this sizable difference in the two registrations? Perhaps an answer to this question is to be found in the Ottoman tax system.

In 1691 the central Ottoman administration reformed the poll-tax collection system, which also formed the basis for the calculation of taxes and other expenses entered in the *tevzi defters*[35]. It seems that this reform led to an extensive recalculation of taxpaying units which, in turn, caused the replacement of the old lists used up to that point by the central administration. According to the reform, the old poll-tax household was to be replaced as a tax unit by a division of non-Muslim taxpayers into poor, middle class, and rich ones on an individual (rather than household) basis. As recorded in various areas of the Ottoman Empire, this change resulted in a – yet to be adequately explained – decrease in the numbers of tax-paying units[36]. Thus, it may be that the dramatic drop in numbers that we see in the case of Veroia reflects an Empire-wide change. After all, as Nenad Moačanin has convincingly shown, fiscal households should be treated as a sort of flexible gauge, the size of which could be negotiated between local communities and tax collectors[37]. In other words, it would be a plausible assumption to say that, on the heels of a major administrative reform and the negotiations that came with it, the decrease in the number of fiscal households expressed the lumping together of payments of various households into larger household units (approximately 3.5 times bigger). In principle, such a reduction of fiscal households would reflect an inversely proportional increase in the sums paid by each such household. However, there is no way of actually juxtaposing the sums paid, since the registers that we deal with neither list equable and comparable expenses nor were they kept with a regular periodicity.

---

[34] For example, the households of the village of Mikroğuz drop from 25 to 8, those of Kumaniç from 17 to 7.5, those of İskiliç from 15 to 3.5, those of İksirolivad from 40 to 15 etc.

[35] A poll-tax register of 1681 demonstrates this correlation most clearly; KKS-TR 563, fol. 2v.

[36] Marinos Sariyannis, „Notes on the Ottoman Poll-Tax Reforms of the Late Seventeenth Century: The Case of Crete", in *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 54, 2011, p. 45.

[37] Nenad Moačanin, *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*, Brill, Leiden and Boston, 2006, pp. 207ff.

https://biblioteca-digitala.ro

The fiscal household (*hane*) was replaced by other tax units in the *tevzi defter*s of the second half of the eighteenth century. However, the problem remains for modern scholarship to specify the number of real households that corresponded to each unit or the amount of money to be paid by each real household. As the tax units were just a means to apportion taxes and other expenses and most likely lost, with time, their original association with real households, *hane* was changed into *çift* as the tax unit used in the *tevzi defter*s of the second half of the eighteenth century, possibly because this latter word was much more relevant to the concept of taxing landed properties. Still, there is variety which prevents us from strong statements or definite conclusions about tax units and if they should be read literally or if they all signified 'tax share': for instance, in a *tevzi defter* of 1748 the tax shares for *çiftlik* owners and their waged labourers (*aylakçı reaya*) were counted as *res* (head)[38], while the shares of non-chiftlicised villages were calculated by *hane*s[39]. Furthermore, a *tevzi defter* of 1759 describes the tax shares as „rüus çift"[40]. In any case, the total number of tax shares fluctuated in the course of time, even when we compare *tevzi defter*s of one category (i.e., for the same tax or for communal expenses) that use the same tax unit. For instance, from 1710 to 1731 the recorded *hane*s varied between 55 and 255. Likewise, when *çift*s or *res*/*rüus* replaced *hane*s, there still was significant divergence in the number of shares from one year to another: for instance, 1,632-1,642 tax shares in 1759, between 900 and 970 in 1765-1768, 840.5 in 1770, 806 in 1771, 700 in 1774, 1,760-1,810 in 1776-1777, 600 in 1782, 400 in 1785, 343 in 1786[41]. It is still a preliminary observation that requires further investigation, but it seems that, despite the anomaly observed in 1776-1777, the total number of tax units tends to decrease in the duration of the second half of the eighteenth century, which may be associated with the expansion of large estates and the predominance of a landholding elite over the region.

If we treat *hane*s, *çift*s and *res* as accounting rather than real units, and moreover as units that did not correspond to fixed numbers of real households or fixed amounts of land, we become sceptical about their usefulness in counting the size of *çiftlik*s other than in relative terms, i.e. when comparing within the same village or across the same *tevzi defter*. In such cases, we may assume that the data are reliable as to the relative size of the property of each *çiftlik* holder. To cite a few examples of such comparisons, in a *tevzi defter* of 1727 (Table 3) there is a *çiftlik* holder, Serdar Ağa, with 5.875 *hane*s and another, Şahin, with only 0.25 *hane*s, both in the village of Palatiça (mod. Palatitsia); Sarıcazade had three *çift*s in the village of Monoşpita (mod. Monospita) in 1770, while Seyyid İbrahim owned only half a *çift* in the same village; in Palatiça again, Sarıcazade's son, Seyyid Ali Ağa, had more *çift*s than all the

---

[38] İrfan Kokdaş describes *res* (pl. *rüus*) as „the fuzzy *rüus* (fiscal units) category"; Kokdas, „Money, Peasant Mobility, *Çiftliks*", p. 143.

[39] KKS-GR 72/127, 11-20 Receb 1161 / 7-16 July 1748.

[40] KKS-GR 81/375/1, 27 Ramazan 1172 / 24 May 1759.

[41] Cf. Antonis Anastasopoulos, „Imperial Institutions and Local Communities: Ottoman Karaferye, 1758-1774", unpublished Ph.D. dissertation, University of Cambridge, Cambridge, 1999, pp. 30-31.

https://biblioteca-digitala.ro

other landholders of the village together. Such considerable differences are useful in suggesting that the word *çiftlik* did not describe estates of a certain size, but rather the existence of a relationship of dependency between the owner or holder of the land and those who lived in it and/or provided labour.

Finally, by juxtaposing the *tevzi defter*s of successive years we may observe the expansion or disappearance of the estates of specific individuals, but, unless we can combine this information with information from other archival sources, it is often difficult to interpret them. For instance, in 1770, a certain Zaim Mustafa Ağa had tax shares registered in his name, and thus, as we assume, land that he owned or controlled, in six different villages[42]. In the following year, though, only less than one *çift* in the village of Kum (mod. Ammos) was registered in his name. How can we explain this sudden decrease? By taking into account if there was a change in the total number of tax shares in these villages and/or if new names were registered in the later *tevzi defter*, it is possible to hypothesise – but only that – as to whether his land had been sold or transferred to newcomers or absorbed in the estates of other local landholders or bequeathed (in the case of death). In another case of the same years, the *çiftlik* of a certain Memiș Ağa in the village of Loncanoz in 1770 was registered in his wife's name in the *tevzi defter* of 1771[43]. However, the silence of the registers on details such as whether such changes were the result of sale, donation or bequest, leaves us speculating.

The *çiftlik* owners of Veroia and their identities

Since the *tevzi defter*s cite the names of landholders per village, they afford us the opportunity – as has already been pointed out – to study the evolution of landholding over time at the micro level. To illustrate this, Table 3 juxtaposes the data for five villages of the district of Veroia on the basis of two registers compiled in 1698 and 1727. These villages are Monoșpita, Palatiça, Servihor (mod. Zervochori), İstavroz (mod. Stavros) and Veștiça (mod. Aggelochori).

[42] In the villages Aletra, Kopanovo (mod. Kopanos), Asomata, Veştiça-ı Atîk, Veştiça-ı Cedid and Kum.

[43] KKS-GR 91/581-585, undated.

https://biblioteca-digitala.ro

TABLE 3. *Çiftlik* holders and tax shares in five villages of the district of Veroia according to *tevzi defter*s of 1698 and 1727

	1698[44]		1727[45]	
Village	***Çiftlik* holder**	**Fiscal households**	***Çiftlik* holder**	**Fiscal households**
Monoşpita	Memiş Efendi	1.765	Memiş Efendi	1.165
	Mehmed Ağa	1.85	Mehmed Ağa	1.85
	el-Hac Osman	1.6	El-Hac Osman	1.6
	Memiş Sipahi	1.06	Memiş Sipahi	1.06
	Seyyid Ahmed	1.065	Seyyid Ahmed Efendi	1.065
	Surmelizade	1.4	Surmelizade	1.4
	Mehmed Çelebi el-kâtib	0.7	Mehmed Efendi	0.7
	Allamezade Çelebi	0.98	Ali Çelebi	1.65
	Hasan Hoca	0.53	Allamezade Çelebi	0.98
	Mustafa Ağa	1.2	Arnavud Ahmed	0.93
	Şehbaz	1.45	Mustafa Ağa	1.2
	el-Hac Mustafa	0.98	Şehbaz	1.45
Total		**14.58**		**15.05**
***Çiftlik* property**		**14.58 (100%)**		**15.05 (100%)**
Palatiça	Hatib Efendi	1.025	Hatib Efendi	1.025
	Ali Beşe	1.26	Ali Beşe	1.26
	Serdarzade	0.43	Serdarzade	0.43
	Abdulvehab	1.02	Abdulvehab	1.02
	Zulfikar Ağa	1.425	Zulfikar Kethüda	1.425
	Hızır Ağa	2.05	Hızır Ağa	2.05
	Ahmed Beşe	0.6	Ahmed Beşe	0.6
	Bayramzade	1.525	Bayramzade	1.125
	Non-Muslims (non-chiftlicised land)	16.9	Non-Muslims (non-chiftlicised land)	5.5
			Non-Muslims under Yusuf Efendi's agency	1
			Serdar Ağa	5.875
			Şahin	0.25
			Ali Ağa İmamî	2.875
			Ustulurmi	1

[44] KKS-GR 40/52, 7 Şevval 1109 / 18 April 1698.

[45] KKS-GR 62/1268-1270, 8 Safer 1140 / 25 September 1727.

https://biblioteca-digitala.ro

Total		**26.235**		**25.435**
***Çiftlik* property**		**9.335 (35.58%)**		**18.935 (74.44%)**
Servihor	Mahmud Efendi	1	Mahmud Efendi	2.26
	Fatma Hatun	1.425	Fatma Hatun	1.425
	Zulfıkar Ağa	1.425	Zulfıkar Ağa	1.425
	Serdarzade	1.93	Serdarzade	1.4
	Rabia Hatun	0.565	Rabia Hatun	0.565
	Ramazan	0.5	another Rabia Hatun	1.06
Total		**6.845**		**8.135**
***Çiftlik* property**		**6.845 (100%)**		**8.135 (100%)**
İstavroz	Mustafa Ağa	0.7	Mustafa Ağa	0.7
	Kalmeroğlu	2.05	Kalmerzade	2.05
	Kethüda Mustafa Ağa	1.6	Kethüda Mustafa Ağa	1.6
	Mehmed Ağa	1	Kasımbeğzade	1.425
	Mustafa Çelebi	1.15	Çavuşzade	1.6
	Kasımbeğzade	1.425	Mustafa Çelebi	1.15
	Çavuşzade	1.6	Mehmed Ağa	1.7
Total		**9.525**		**10.225**
***Çiftlik* property**		**9.525 (100%)**		**10.225 (100%)**
Veştiça	İbrahim Ağa	1.965	İbrahim Ağa	1.965
	Fatma Hatun	0.7	Fatma Hatun	0.7
	Mustafa Çelebi	1.06	Mustafa Çelebi	1.06
	Hasanağazade	1.15	Hasanağazade	1.15
	Ali bin Hüseyin	0.7	Ali bin Hüseyin	0.7
	Hasan Abdullah	0.4	Hasan Abdullah	0.2
	Yusuf non-Muslim	0.4	Yusuf bin Mehmed	0.2
	Dimitri non-Muslim	0.4	Non-Muslims under Dimitri's agency	0.4
Total		**6.775**		**6.375**
***Çiftlik* property**		**6.775 (100%)**		**6.375 (100%)**

https://biblioteca-digitala.ro

This representative sample of villages makes it clear that the vast majority of *çiftlik* holders (92.68 per cent) remained in possession of their lands for a period of at least thirty years during the early period of large estate formation in the area: the *çiftlik*s (and their owners) were here to stay.

We should add that even if in many cases *ciftliks* were bequeathed from father to sons or from husband to wife, new *çiftlik* holders also appear in the *tevzi defter*s, while, in the case of not entirely chiftlicised villages, the expansion of old *çiftlik*s and the creation of new ones took place at the expense of small peasant holdings. This can be demonstrated most clearly in the case of the village of Palatiça where, between the compilation of the two registers of 1698 and 1727, independent farmers seem to have lost 67.45 per cent of their lands to large estate holders. This process appears to have led to the near extinction of small peasant landownership in the district of Veroia well before the turn of the nineteenth century. For instance, Palatiça appears to have been fully chiftlicised before the middle of the eighteenth century.[46] Mikroğuz (mod. Makrochori), on the other hand, is one of the few villages where the local non-Muslim population still controlled a share of land in 1770 (two out of 17.5 *çift*s). However, sixteen years later, in a register of 1786, there is no share of independent farmers.

The *tevzi defter*s describe independent farmers as *reaya*, a term initially used collectively for the Ottoman Empire's tax-paying subjects, regardless of their religion. However, in the course of the seventeenth and eighteenth centuries the same word acquired an increasingly religious connotation signifying the Ottoman non-Muslims[47]. As Table 3 shows, in the *tevzi defter* of 1698 only two *reaya* (4.87 per cent) were listed among the *çiftlik* holders of the five villages, both in Veștiça. What is noteworthy is that one of them, a certain Yusuf (Josef) *reaya*, gives his place in 1727 to a Muslim named Yusuf bin (son of) Mehmed. The identical names of the Christian and Muslim holders of the *çiftlik* make us consider the possibility that the two persons were, in fact, the same and that Yusuf had converted to Islam. However, in the Ottoman Empire the standard practice was to use „Abdullah" (slave of God) as father's name for converts[48], a fact that weakens this hypothesis, since Yusuf was registered in 1727 as „the son of Mehmed". No matter if the Yusuf of 1727 had been a convert to Islam, one thing is for sure, the overwhelming majority of *çiftlik* owners in Veroia were Muslim according to the available data until the end of the eighteenth century. Apart from Haci Manol who seems to keep for years (first recorded in 1727) and transfer to his sons the family lands in Kulura (mod. Kouloura), the presence of non-Muslims among landholders is very small: 5.88 per cent of the total in 1698, 9.77 in 1727, 5.06 in 1770, 1.69 in 1795. In 1770, we find only a certain Nikola in Rahova

---

[46] Vehbi Günay, „H. 1159 (M. 1746) Tarihli Karaferye Kazası Şer'iye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)", Yüksek Lisans thesis, Ege Üniversitesi, Izmir, 1993, pp. 66-70, 152-160, 169-177.

[47] Mehmet Öz, „Reâyâ", in *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Istanbul, 2007, p. 490.

[48] Halil Sahillioğlu, „Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late 15th and Early 16th Centuries", in *Turcica*, 17, 1985, pp. 61-62.

https://biblioteca-digitala.ro

(mod. Rachi), a Tanas in Kravata (mod. Krevvatas) and an İstavrozoğlu in Yavatoz (mod. Diavatos). Twenty-five years later, Haci Manol's family is the only non-Muslim landholder in the *tevzi defter* of 1795.

The examples of the villages of Palatiça and Veștiça also bring to the fore the question of agency, its importance for tax collection and its role in the formation of *çiftliks*. In the case of Palatiça in particular, out of the 6.5 households of independent farmers listed in the *tevzi defter* of 1727, one is noted as having been under the agency of a certain Yusuf Efendi (*reaya-yı Palatiça-ı Yusuf Efendi*). This involvement of a Muslim in the payment of the taxes of a part of the village's non-Muslim households is noteworthy because it makes us wonder about the degree of these non-Muslims' actual financial independence and about the methods used by the area's elite to expand their economic influence over the local population. More specifically, the fact that 15 years later the same Yusuf Efendi appears to be the owner of a large *çiftlik* in the same village[49], makes us think that it would not be unreasonable to assume that it was his previous role as the fiscal agent of small farmers that paved the way for this development.

Apparently as a reflection and product of the inferior legal and social status of both groups, women, exclusively Muslim, represented a minority of landholders, just as non-Muslims did. This finding agrees with that of Demetris Papastamatiou who has studied probate inventories (*tereke defterleri*) of Thessaloniki, the urban centre on which the district of Veroia was administratively dependent. According to Papastamatiou, „women's contribution to agrarian economy of the area is limited. Although five of them were included among the fifteen *çiftlik* owners with more than one big farms, only nine women in total, that is 14% of all large estate owners, had at least one *çiftlik*. The total value of all these farms was low and played a minor role even within the women's estate composition"[50]. Papastamatiou's research refers to the 1760s, and indeed the representation of Muslim women among *çiftlik* owners in the district of Veroia, too, was extremely low in the second half of the eighteenth century: only two (Ümm-i Külsum and the puzzling *kadıncık*) with tax shares in three villages in 1770, and only one (*alâka-ı Mücibe Hanım*) in 1795, or 2.53 and 1.69 per cent of the total number of *çiftlik* holders, respectively. The situation was somewhat better in the late seventeenth and the first half of the eighteenth century, but still Muslim women represented a fraction of the total number of *çiftlik* holders: 5.88 per cent in 1698 and 9.77 per cent in 1727.

Even though the *tevzi defter*s do not provide any personal information on the landholders other than their names, we may reasonably assume that most of them were local or localised individuals and families, or, if not, the members of notable families from neighbouring districts, as the testimony of other archival sources

---

[49] KKS-GR 70/63, 3 Muharrem 1155 / 10 March 1742.

[50] Papastamatiou, *Wealth Distribution*, pp. 335-336. Cf. *ibid.*, pp. 225-231; Phokion Kotzageorgis and Demetrios Papastamatiou, „Wealth Accumulation in an Urban Context: The Profile of the Muslim Rich of Thessaloniki in the Eighteenth Century on the Basis of Probate Inventories", in *Turkish Historical Review*, 5, 2014, p. 185 and *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro

actually confirms in a number of cases[51]. The eighteenth century marks a period when Ottoman central elites progressively gave way to provincial power-brokers all around the Empire, and Veroia seems to have conformed to this pattern. Often such rising local elites started their careers as agents of members of the central elite only to eventually evolve into independent magnates in their native lands by obtaining tax-farming contracts and acquiring large estates. Their local origins gave them the capacity to closely oversee their investments and to develop strategies for their further expansion[52].

In fact, the *tevzi defter*s provide an indication that may suggest the socio-economic and institutional status of the landholders, and this is the titles that accompanied their names and the use of family names (ending in *-zade* or *-oğlı*), which suggests notability. But, even so, it is not easy to determine the exact social standing of a person in the local community only on the basis of their titles and/or professional identities. On the other hand, the fact that most names were accompanied by titles and family names, rather than being cited in the simpler form of personal and father's name, shows that many *çiftlik* holders stood above the great mass of the population. *Çiftlik* owners who bore titles that indicate that they belonged to the religious establishment and/or were literate (*efendi, hatib, hoca, kâtib, çelebi, imam, molla*) represent 26.67, 19.63, 23.29 and 33.33 per cent of the male Muslim *çiftlik* holders in 1698, 1727, 1770 and 1795, respectively. Those whose titles suggest that they themselves or their families belonged to the military and/or administrative elite (*paşa, sipahi, ağa, kethüda, beşe, serdar, çavuş, topçu, bayrakdar*) represent 33.33 per cent in 1698, 29.91 per cent in 1727, 34.25 per cent in 1770 and 42.11 per cent in 1795. To these categories we can add those Muslims who bore religious titles of distinction, suggesting elite status or at least relative affluence (even though, admittedly, we cannot be absolutely sure about it), such as *el-hac* and *seyyid*, as well as family names ending in *-zade* or *-oğlı*. Such cases represent 30 per cent of male Muslim *çiftlik* holders in 1698, 29.91 per cent in 1727, 34.25 per cent in 1770 and 17.54 per cent in 1795.

Apart from the fact that the number of non-chiftlicised villages steadily diminished in the course of the eighteenth century, a comparison of the data of two *tevzi defter*s of 1727 and 1770 shows that the number of villages that were holdings of only one landowner rose drastically in the course of time. Thus, out of 39 *çiftlik* villages in 1727, 28 had estates of more than one *çiftlik* holder registered in them against eleven villages where only one landholder was recorded. These figures change

---

[51] Some names of landholders imply that their bearers or their ancestors were not of local origin (e.g., Hırvat Ali, Grebenevî Mustafa, Mısrî Efendi, Manastırlı İbrahim), but they are only a few. Besides, we do not know if these persons might have settled in the region and thus become localised.

[52] On the relationship between central and provincial elites, see Ariel Salzmann, „An Ancien Régime Revisited: 'Privatization' and Political Economy in the Eighteenth Century Ottoman Empire", in *Politics and Society*, 21, 1993, pp. 393-423; Ali Yaycioglu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford, 2016.

https://biblioteca-digitala.ro

radically in the second half of the century: in 1770, out of 84 registered *çiftlik* villages, 48 were attributed to only one person. Moreover, half of the remaining 36 villages had only two landholders recorded in them. Thus, not only did the local elite manage to gain control of whole villages, but progressively the number of people who controlled land in any single village was diminished to often one or maybe two.

TABLE 4. Number of landholders in *çiftlik* villages according to *tevzi defters* of Veroia of 1727 and 1770

	1727	1770
***Çiftlik* villages (total)**	39	84
With one landholder	11 (28.2%)	48 (57.1%)
With two landholders	6 (15.4%)	17 (20.2%)
With more than two landholders	22 (56.4%)	19 (22.6%)

Table 5 complements Table 4. It focuses on villages with more than two landholders and shows that in these cases, too, the general tendency was towards fewer landholders as time progressed. On the basis of evidence such as this, one may assume that the more powerful members of the local elite were able to buy or appropriate the *çiftliks* of lesser notables and to enlarge their estates[53]. For example, there were fourteen landholders in the village of Palatiça in 1727 and only five in 1770, a clear indication of accumulation of land in the hands of fewer over the course of the century. To give another example, a total of 79 individuals were listed in the *tevzi defter* of 1770 as *çiftlik* holders, but only 59 twenty-five years later. However, a word of caution is in order here, because, as we have explained, the *tevzi defter* of 1795 includes 16 *alâka-ı so-and-so* entries. Therefore, it is possible that some of these *alâka* tax shares corresponded to landownership in one or more of the eleven villages of Table 5. However, we tend to assume that most of, if not all, these *alâka* shares concerned villages that were owned by one person and thus villages which were not listed in the *tevzi defter* of 1795. This is the case, for instance, with the ten villages that were registered in the name of Halil Ağa of Katerini and his brother in the *tevzi defter* of 1770: they are absent from the *tevzi defter* of 1795, and we suppose that they were included in the *alâka* shares of the two brothers. Still, further research is needed before we can reach a definite conclusion.

[53] For the case of a Muslim who sued the powerful Halil Ağa of Katerini for appropriation of his deceased brother's *çiftlik*, see Anastasopoulos, „Imperial Institutions", p. 37. However, in this case it is not explained how the word *çiftlik* was meant.

https://biblioteca-digitala.ro

TABLE 5. Number of *çiftlik* holders in eleven villages of the district of Veroia according to *tevzi defter*s of 1727, 1770 and 1795

	1727	1770	1795
Village	**Number of landholders**		
Monoșpita	12	6	2
Palatiça	14	5	3
Servihor	6	6	2
İstavroz	7	1	1
Veștiça	8	5	5
Asomata	7	5	3
Șehr Altı	11	6	3
Kum	5	2	1
Yancișta	7	5	3
Likoviçista	6	4	1
Tırhovișta	6	5	2

The *tevzi defter*s also allow us to follow the expansion of the rural property of specific persons and families. With land being an important asset and source of revenue, *çiftlik*s apparently became a vehicle for the geographical expansion of the influence of a rather small number of local families on settlements dispersed all around the judicial-administrative district of Veroia. As early as the first half of the eighteenth century, families such as the Serdarzades appear to own estates in more than one settlement. Figure 3 shows the distribution of the *çiftlik*s of five of the most important landholders in the district of Veroia in 1770. As can be seen, each of them possessed *çiftlik*s in six or more villages. The Hasanağazades, i.e. the family of Halil Ağa of Katerini, dominated the villages of the south-eastern part of the district, where in most of them they were the only landholders[54]. The Eminzade family owned properties in two villages, Monoșpita and Ayamarin (mod. Agia Marina), to the north of the town of Veroia, where other *çiftlik* owners were also present, but also in villages to the south-east of the town, where they were the only landholders. Ramiz Efendi's landholdings were situated in the north-eastern part of the district; he was recorded as the only *çiftlik* holder in four of them, but he was also present in villages like Servihor and Mikroğuz with more than one landholder. Among the major landholders in Mikroğuz were the Sarıcazade family, who

[54] Only in Palâni (near mod. Sfendami) was there also a certain Ali Ağa, and in Ayo Yani (mod. Ano Agios Ioannis [?]) there were also independent farmers.

https://biblioteca-digitala.ro

had *çiftlik*s registered in their name in eleven villages, mostly to the north of the town of Veroia. Finally, Zaim Mustafa Ağa was a landholder in three villages close to the town of Veroia and three further away; in only one out of the six was he the only landholder.

Figure 3. Villages under the control of five of the most important landholders in the district of Veroia according to KKS-GR 91/860-863 (1770).

Conclusion

In our paper we have tried to show that *tevzi defter*s are a category of historical sources that may provide useful information for the study of landholding. At the same time, we have tried to point out the limitations and pitfalls involved in the use of their data.

*Çiftlik*s, in the sense of concentration of control of rural land in the hands of the few, were an expanding phenomenon in the eighteenth-century Ottoman provinces, and the *tevzi defter*s of Veroia show them to be an important feature in the rural life of this district, too. Throughout the century, *çiftlik*s appear to have expanded at the expense of peasant holdings, and villages increasingly came under the control of a relatively small number of predominantly elite male Muslims. As we have discussed in the paper, phenomena such as the *çiftlik*s, the empowerment of local and regional elites, and evolving accounting practices were Empire-wide and should be studied in such a framework. It is through such a perspective that we can better interpret and evaluate both the *tevzi defter*s and developments in the district of Veroia.

https://biblioteca-digitala.ro

ARTA ECLECTICĂ A LUI SIMION SILAGHI SĂLĂGEANU - UN ARTIST TRANSILVĂNEAN LA CONFLUENȚĂ DE VEACURI (SEC. XVIII-XIX)

[The eclectic art of Simion Silaghi Sălăgeanu - an artist from Transylvania at the confluence of times (XVIIIth- XIXth centuries)]

Raluca PRELIPCEANU[1]

Abstract. *Simion Silaghi, a Romanian painter from Transylvania who lived at the end of the XVIII th century and the beginning of the XIXth century, started his career as an apprentice in the workshop of master Andrei in Cluj. He had a long and widespread career, covering many of the Romanian regions of Transylvania, but especially that of the Valley of Arieș, where he moved after 1775. His style of painting is eclectic, combining the traditional Romanian Orthodox post-byzantine church painting style with Ukrainian, Polish and Western European influences, especially those of the Baroque art, creating a unique painting style that was spread in the whole country by his many apprentices. Our goal is therefore to shed light on the art of master Simion Silaghi, a painter whose work is worthy to make part of the Romanian and the European cultural heritage. In the first part of our work we present the main events in the life and career of Simion Silaghi. Then, we try to point out the sources that inspired him to create a unique painting style. Afterwords, we analyze the main characteristics of his painting style. In the end, we try to assess the importance of this new style perfectly integrating the influences from the different cultures coexisting in Transylvania at that time for the later evolution of the Transylvanian painting school. We conclude that this style melts both the specificity of the soul of the inhabitants and the influences of the Western European cultures of the time. It stands as a proof of their belonging to the European cultural space.*

Keywords: *Baroque art, iconographic programme, chenotic dimension, eschatological dimension, eclectic style.*

Introducere

Simion Silaghi Sălăgeanu a fost un maestru al artei barocului transilvănean în pictura bisericească. A fost un iconar originar, după unele opinii, din regiunea Sălajului, după altele din zona Clujului, de la Bica sau Dretea, acolo unde a pictat primele icoane[2]. El s-a

---

[1] Cercetător științific dr., Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca.

[2] A. Dumitran, „Pictorul Simion Silaghi Sălăgeanu în căutarea identității", *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 16/I, 2012, pp. 189-228.

https://biblioteca-digitala.ro

format la școala de pictură de la Cluj, unde a lucrat cu maestrul Andrei Bo(...)dor, după cum ne indică prima icoană semnată „Simion Siladi", un Hristos Pantocrator pictat pentru iconostasul bisericii din Dretea la 1773. Putem așadar presupune că în 1773 tânărul iconar avea cel puțin 12 ani, căci, conform normelor breslei, ucenicul nu puteau picta înainte de vârsta de 12 ani, vârstă la care Hristos a învățat în templu. Așadar, Simion Silaghi s-a născut cel mai târziu în jurul anului 1760. Primele icoane pictate de Silaghi le regăsim la Dretea (1773) și la Bica (1773) în județul Cluj. Din aceeași perioadă datează și icoanele de la Fodora (1774, 1775 și 1776) și Hida din județul Sălaj. Tot lui îi sunt atribuite și icoanele de la Hășdate, Păniceni, Sălișteîn tot în 1773, Lujderiu - 1774, Băișoara, Chidea, Dezmir, Făureni, Filea de Sus, Finișeni, Mănăstireni - 1776, Someșeni. La Bica realizează și pictura murală, cel mai probabil, împreună cu maestrul său, Andrei. Pe teritoriul județului Sălaj îi mai sunt atribuite icoanele de la Racâș și Bezded din 1774[3]. În realitate, după cum am putut constata, o parte dintre acestea nu este pictată de Simion Silaghi.

Se pare că Silaghi s-a mutat la Abrud după 1775, cel mai probabil între 1778 și 1784, posibil sub influența prietenului și colaboratorului său Gheorghe, fiul lui Iacov din Rășinari, stabilit la rândul său la Cacova Aiudului, astăzi localitatea Livezile, de lângă Aiud. Împreună cu acesta pictează în 1778 icoanele de la iconastasul bisericii din Albac, acolo unde slujea la vremea aceea preotul Gheorghe Nicula. Conform unei mențiuni a lui Ioan Rusu-Abrudeanu din 1928, citat de Marius Porumb[4], este posibil ca pictura veche a bisericii din Albac să fi fost tot opera lui Simion Silaghi, pictură realizată între 1780 și 1785. Cert este, conform inscripției de pe icoanele realizate pentru biserica din Peleș Sohodol, că în 1784 Simion Silaghi locuia deja în Abrud.

Urmează o perioadă deosebit de prolifică în care Simion Silaghi pictează mai cu seamă pe Valea Arieșului, dând dovadă că stăpânește la fel de bine atât tehnica picturii murale, cât și cea a picturii pe lemn. Pigmenții folosiți au fost de cea mai bună calitate, fapt care a permis ca multe dintre aceste picturi să ajungă până în zilele noastre.

În 1780 pictează icoanele împărătești de la biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Roșia Montană. Între 1790 și 1791, realizează pictura murală a bisericii „Sfinții Trei Ierarhi" din Goiești, comuna Vidra, iar între 1791 și 1794, pictează icoanele împărătești de la biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Abrud, localitate în care deja își avea reședința la vremea aceea. În 1791 reface pictura altarului bisericii de lemn „Sfinții Arhangheli" din Lăzești, pictată de Gheorghe Tobias și restaurează una dintre icoanele împărătești de la aceeași biserică. În 1792, Simion Silaghi realizează pictura bisericii din Vidra Poieni. În 1795 îl regăsim la Ponorel unde se pare că pictează biserica demolată în 1928, dar semnătura sa pe una dintre icoane este semnalată de Nicolae Iorga[5]. În același an, realizează și ușile împărătești pentru biserica din Lăzești. În 1796 se pare că pictează iconostasul bisericii din Țohești, aflată în județul Arad, pentru ca, un an mai târziu, să picteze icoanele împărătești ale bisericii din Avram Iancu, unde a slujit bunicul

---

[3] M. Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania*, Editura Academiei Române, 1998, pp. 368-372.

[4] *Ibidem.*

[5] N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, vol. II, București, 1906.

https://biblioteca-digitala.ro

celebrului revoluționar. În 1798 se pare că realizează pictura murală a bisericii „Adormirea Maicii Domnului" din Abrud, al cărei iconostas îl pictase anterior, care, din păcate, nu s-a păstrat până în zilele noastre, dar care a fost semnalată tot de Nicolae Iorga. Tot la Abrud a realizat icoane și pentru celelalte două biserici românești. Prima, „Pogorârea Duhului Sfânt", era și parohia pe care o frecventa. Simion Silaghi pictează și în biserica greco-catolică „Sfânta Treime" din Abrud, cu toate că era zugrav ortodox, dar la vremea aceea episcopii uniți doreau, totuși, ca ritul să nu se schimbe și zugravii chemați erau cei ortodocși, după cum declară Inochentie Micu care dorește să se picteze catedrala din Blaj în stilul pictural din Țara Românească[6].

În 1802 pictează icoanele împărătești ale bisericii din Brăzești, iar în 1804 pictează integral biserica de la Gârda de Sus, împreună cu fiul său, Gavriil. O icoană a lui Simion Silaghi, datată 1808, o regăsim în biserica de la Vălanii de Pomezeu, un sat din județul Bihor, iar în patrimoniul Muzeului Național de Artă regăsim o altă icoană semnată de Simion Silaghi, datată 1809. Tot în 1808 realizează, împreună cu fiul său Gavriil și pictura bisericii de la Furcșoara din județul Hunedoara[7]. În 1810 realizează, împreună cu fiul său Simion, pictura altarului și a iconostastului bisericii „Sfântul Gheorghe" din Lupșa sat, iar în 1813 pictează pentru biserica din Julita din județul Arad. În 1817 realizează iconostasul bisericii din Lăzești și tot în același an pictează și la biserica dispărută din Scărișoara. Între 1819 și 1821, Simion Silaghi pictează împreună cu fiul său, Simion, biserica din Vința, iar în 1820 realizează și icoanele împărătești pentru biserica din Baia de Arieș. În 1822 realizează icoanele bisericii din Sohodol, iar în 1824 pe cele ale bisericii din Mușca, pictura murală fiindu-i în mod greșit atribuită. În 1823, Simion Silaghi pictează naosul și pronaosul bisericii „Sf. Nicolae" din Ponor. La Muzeul Țăranului Român se găsesc icoanele pictate în 1828 pentru biserica din Corna, tot pe Valea Arieșului[8]. Tot în același an se pare că a pictat și pentru o biserică ortodoxă din Sebeș. În 1829 realizează pictura murală a bisericii ortodoxe din Baia de Arieș care, din păcate, nu s-a mai păstrat. În 1830 pictează o icoană pentru biserica din Arieșeni. Între 1835 și 1836, realizează iconostasul bisericii din Bucium Izbita, în colaborare cu alți doi zugravi. Este vorba despre Dimitrie Mitrovici din Țara Românească și despre Anton Simon din Cluj[9]. Ana Dumitran îi atribuie și pictura murală astăzi dispărută de la Bucium Muntari, pictată după 1820 și cea de la biserica grecilor din Alba Iulia. Admițând că pictura realizată la bisericile pictate după 1840 și semnate de Simion Silaghi îi aparține, de fapt, fiului său Simion, cel împreună cu care a pictat în Lupșa sat și la Vința, activitatea lui Simion Silaghi rămâne una

---

[6] M. Porumb, *Un veac de pictură românească din Transilvania, secolul al XVIII-lea*, Editura Meridiane, București, 2003, p. 20

[7] D. Ionescu, „Activitatea pictorului Simion Silaghi-Sălăgeanu în ținuturi hunedorene în perioada 1808-1838", în *Țara Bârsei*, 2005.

[8] M. Cristea, A. Dumitran, „Icoane transilvănene din colecția Muzeului Național al Țăranului Român", *Apulum*, Alba Iulia, 1/2014, pp. 321-346.

[9] A. Dumitran, „Pictura românească în județul Alba până la mijlocul secolului al XIX-lea. Demersuri pentru o bază de date", *Patrimonium Apulense*, XII, Alba Iulia, 2012.

https://biblioteca-digitala.ro

impresionantă ce se întinde pe parcursul a aproape 70 de ani. Simion Silaghi Sălăgeanu desfășoară o activitate prolifică și îndelungată care se întinde până către mijlocul deceniului al patrulea al secolului al XIX-lea. În total, el realizează picturi în șaptezeci și două de biserici de pe teritoriul județului Alba, singur sau cu ucenicii, din care în douăsprezece a realizat pictura interioară și programul iconografic. Acestor biserici li se mai adaugă, însă, și altele din perimetrele județelor Sălaj, Cluj, Hunedoara, Bihor, Arad[10].

Iconarul Silaghi Sălăgeanu a desfășurat, prin urmare, o activitate deosebit de bogată până la moartea sa care a survenit undeva la mijlocul anilor 1830. Stilul lui Simion Silaghi este cel al vremii sale, marcat de influența barocă, iconarul a avut o căutare sinceră de a îmbina tradiția ortodoxă cu noile influențe din Occident sau din iconografia ruteană pentru a da naștere unor programe iconografice cât mai potrivite comunităților de credincioși din perioada respectivă.

Caracteristici ale programelor iconografice realizate de Simion Silaghi

Geneza programelor iconografice din bisericile transilvănene din secolele XVII-XIX trebuie privită în strânsă legătură cu arhitectura acestora. Bisericile ortodoxe au preluat în acest spațiu elemenete din structura bisericilor gotice de zid, mai cu seamă turnul ridicat deasupra pronaosului, fiind un element definitoriu. O altă problemă a reprezentat-o presiunea Reformei, manifestată deja în secolele al XV-lea și al XVI-lea pe teritoriul Transilvaniei, interdicția dată ortodocșilor de a construi biserici de zid în secolul al XVI-lea. Geneza acestui tip de program iconografic poate fi considerată undeva la confluența secolelor XV și XVI cu toate schimbările aduse ulterior de Contrareformă.

În general, arhitectura bisericilor din Transilvania este de inspirație gotică și neogotică, turla este plasată deasupra pridvorului și pronaosului, iar bolta naosului este simplă, cilindrică. O excepție o face, între bisericile cercetate, biserica din Ponor. Ridicată la 1802, este în întregime de zid, ea prezintă cinci bolți dintre care una în altar, trei bolți de tip velă în naos și o boltă cruciformă în pronaos.

Pentru a studia evoluția concepției artistice a maestrului Silaghi Sălăgeanu ne-am propus să realizăm o comparație. Ne vom axa pe bisericile pictate de Simion Silaghi în perimetrul județului Alba unde se mai păstrează pictura și în zilele noastre. Dacă comparăm pictura realizată la Goiești în 1791, cu cele realizate ulterior la Vidra Poieni în 1792, la biserica din Gârda de sus la 1804, la biserica din Lupșa sat în 1810, la biserica din Vința, pictată între 1819 și 1821 și la biserica din Ponor, pictată în 1823, vom putea trage câteva concluzii interesante. Programul iconografic complet îl mai regăsim astăzi la Goiești, Vidra Poieni, Gârda de sus, Vința. La Lăzești doar pictura din altar, catapeteasmă și pronaos îi aparține lui Sialghi, în timp ce în pronaos se păstrează pictura anterioară realizată de zugravul Popa Gheorghe Tobias din Abrud. La Lupșa sat, Silaghi a pictat numai în altar și catapeteasmă, în rest se păstrează două straturi de pictură mai vechi, unul din secolul al XV-lea și celălălt realizat de Popa Gheorghe

[10] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Tobias din Abrud, la 1750. La Ponor, în sfântul altar a pictat Toader Ciungar cu fiii săi, Iacov și Nicolae[11]. Pictura de la Lăzești și de la „Adormirea Maicii Domnului" din Abrud a fost acoperită, dar zugravii care au repictat au respectat în mare scenele reprezentate de Simion Silaghi.

Biserica „Sf. Trei Ierarhi"- Goiești

Diferența între programele iconografice realizate la începutul carierei sale și cele realizate către sfârșitul carierei este evidentă. De pildă, la biserica „Sfinții Trei Ierarhi" din Goiești, în conca absidei altarului o găsim reprezentată pe Maica Domnului pe tron cu Mântuitorul Hristos pe genunchi, înconjurată de cetele îngerești, pe boltă este medalionul Tatălui ceresc, apoi două șiruri de medalioane cu profeți și în partea inferioară sfinții ierarhi ai bisericii. La iconostas regăsim scena *Încoronării Maicii Domnului*, încadrată de doi îngeri, cum se obișnuia uneori, dintre care unul ține în mâini Mahrama lui Abgar, în registrul inferior se zărește scena *Răstignirii*. Pe partea din spate a catapetesmei este reprezentată jertfa lui Avraam. În naos, pe boltă, regăsim patru medalioane, cu *Tatăl ceresc*, cu *Mântuitorul*, cu *Duhul Sfânt* și cu *Maica Domnului*, iar pe pereții laterali avem un registru dedicat sfinților mucenici, următorul registru prezintă pilde și minuni din Evanghelie încadrate de cei patru evangheliști. Tatăl ceresc este reprezentat de două ori așadar, o dată în medalionul din altar și o dată în cel din naos. Ele diferă prin inscripție: în timp ce în sfântul altar inscripția este în limba română scrisă cu litere chirilice, în naos este în limba greacă. Regăsim în cadrul acestui registru al pildelor și minunilor, *Pilda samarineanului milostiv*, dar și *Potolirea furtunii pe mare* sau *femeia cananeancă*, tot aici regăsim și *Pilda bogatului căruia i-a rodit țarina*, dar și *Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul*, *Înmulțirea pâinilor* sau *Duminica samarinencei*. Ultimul registru prezintă *Patimile Mântuitorului*. Tot aici găsim și o reprezentare a Sf. Simeon Stâlpnicul. De remarcat aici că *Pilda bogatului* căruia i-a rodit țarina, reprezentată cu o vizibilă influență apuseană, respectă totuși aceeași succesiune ca și la vechile biserici de tradiție bizantină, fiind alăturată scenei *Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul*, precum, de exemplu, la biserica domnească din Târgoviște[12]. Pe peretele vestic, în partea superioară, sunt reprezentați sfinți mucenici, iar la mijloc *Judecata de Apoi* redată într-un mod destul de sumar, în timp ce ultimul registru înfățișează scene din ciclul Patimilor Lui Hristos.

[11] Pr. Al. Gherghel, *Monografia istorică a bisericii Sf. Nicolae din comuna Ponor, Raion Aiud, Regiunea Cluj*, Sibiu, 1958.

[12] I. Iancovescu, „Biserica domnească din Târgoviște, pictură de secol XVI", în *Studii și cercet. ist. art., artă plastică*, serie nouă, tom 4 (48), pp. 159–181, București, 2014.

https://biblioteca-digitala.ro

Biserica „Sf. Dumitru" din Vidra Poieni

La biserica din Vidra Poieni, registrul este asemănător celui de la Goiești. În sfântul altar, în conca absidei o regăsim pe Maica Domnului Împărăteasa cerurilor înconjurată de îngeri, pe boltă este un medalion din păcate șters, apoi un șir de medalioane cu profeți și în ultimul registru sfinții ierarhi ai bisericii. Iconostasul este diferit față de cel de la Goiești. Este organizat pe trei registre. În registrul inferior Îl găsim pe Mântuitorul, ca Mare Arhiereu înconjurat de Apostoli, în registrul din mijloc este prezentă Maica Domnului oranta, încadrată de medalioane cu proorocii Vechiului Testament care au profețit despre întruparea Mântuitorului din Fecioară, iar în registrul superior este reprezentată scena *Răstignirii*. Pe bolta naosului găsim în medalioane reprezentări ale *Încoronării Maicii Domnului*, ale *Mântuitorului*, *Maicii Domnului* și Sf. Ioan Botezătorul. Pe pereții laterali, primul registru îi prezintă pe sfinții mucenici, registrul următor prezintă pilde și minuni din viața Mântuitorului, încadrate de cei patru evangheliști, iar ultimul registru prezintă scenele *Patimilor*. Peretele vestic, deteriorat din păcate de montarea ulterioară a unui cafas, avea reprezentată scena răpirii la cer a profetului Ilie, iar în partea inferioară, acum spartă, imaginea nu poate fi din păcate recuperată.

https://biblioteca-digitala.ro

Biserica „Naşterea Maicii Domnului" din Gârda de Sus

În conca absidei este reprezentată *Maica Domnului Împărătească*. Îl ţine pe Mântuitorul pe genunchi, iar într-o mână sceptrul. Este înconjurată de reprezentări îngereşti, atât serafimi, cât şi heruvimi. Registrul următor prezintă medalioane cu profeţi, iar ultimul registru, sfinţii părinţi ai Bisericii. Pe boltă este medalionul Celui Vechi de Zile.

Iconostasul are trei registre. Registrul superior prezintă scena Răstignirii, cel din mijloc Îl prezintă pe Mântuitorul drept Mare Arhiereu înconjurat de Apostoli, iar în registrul inferior sunt reprezentate mai multe scene praznicare. În mijloc este sfânta cruce, iar dedesubt este marcată pisania, de jur împrejur sunt scene prăznicare - *Învierea Domnului*, *Înălţarea Domnului*, *Pogorârea Duhului Sfânt*, *Duminica Tuturor Sfinţilor*. Tot aici este reprezentat şi proorocul David. Pe arcul triumfal sunt reprezentate *Fericirile*, iar în mijloc scena *Încoronării Fecioarei*.

Pe spatele catapetesmei e reprezentată scena jertfei lui Avraam. Pe pereţii din naos sunt reprezentaţi în medalion Mântuitorul, Duhul Sfânt în chip de porumbel şi Maica Domnului. Cei patru evanghelişti sunt amplu reprezentaţi pe pereţii laterali, precum şi scene din ciclul Patimilor. Deasupra intrării în naos este reprezentată scena *Schimbării la Faţă*. În pronaos, deasupra intrării în naos este reprezentată Maica Domnului Împărăteasa, iar de jur împrejur chipuri de sfinte mucenițe. Pe peretele lateral era reprezentată scena *Izgonirii din Rai*, iar deasupra intrării în biserică, scena *Judecăţii de Apoi*.

Biserica „Sf. Arhanghel Mihail" - Vinţa

La biserica „Sf. Arhanghel Mihail" din Vinţa, pictată la o distanţă de 30 de ani, regăsim în altar în conca absidei *Liturghia îngerească*, înconjurată de ample reprezentări ale cetelor îngereşti, sub aceasta este reprezentată *Neprihănita Zămislire* sau *Femeia din Apocalipsă*, o scenă de influenţă apuseană. Pe bolta altarului regăsim scena *Încoronării Maicii Domnului*, un registru de medalioane cu profeţi, iar în registrul inferior sfinţii ierarhi ai bisericii. La Proscomidiar este reprezentată *Cina cea de Taină*. În proscomidiar

https://biblioteca-digitala.ro

regăsim și inscripția care menționează conducătorii pământești și bisericești, ctitorii bisericii și pictorii, precum și anul finalizării picturii: 1821.

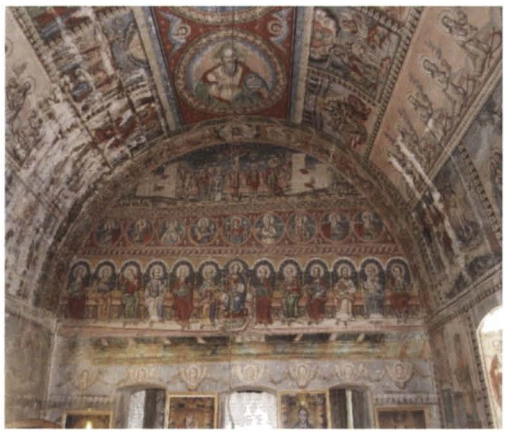

Deasupra proscomidiarului este pictată scena *Punerii în mormânt a Mântuitorului*. Iconostasul are trei registre, cel inferior Îl reprezintă pe Hristos arhiereu în mijlocul apostolilor, registrul din mijloc pe Maica Domnului oranta în medalion, înconjurată de medalioanele proorocilor Vechiului Testament care au profețit despre nașterea Mântuitorului din Fecioară. Registrul superior prezintă scena Răstignirii. La Răstignirea Lui Hristos participă întregul univers, simbolizat de reprezentarea de o parte și de cealaltă a Sfintei Cruci a soarelui și a lunii cu chipuri umanizate, ca și în scena *Încoronării Maicii Domnului* din pronaos, Hristos are capul ușor aplecat spre dreapta, iar la piciorul crucii, de-a dreapta, stau Maica Domnului, cu Maria Magdalena și Salomeia, aceleași mironosițe pe care le regăsim și pe peretele vestic în scena *Mironosițelor la Mormântul gol*. Puțin mai încolo, un cavaler călare străpunge coasta Mântuitorului din care țâșnește sângele. De cealaltă parte a crucii se află evanghelistul Ioan, iar în spatele său, Longhin sutașul, nume pe care Silaghi le-a notat cu mare precizie. Se remarcă și prezența îngerilor de-a dreapta și de-a stânga crucii, îngerul de-a dreapta strânge stropii de sânge într-un potir, iar cel de-a stânga într-o batistă, care ne arată faptul că Tatăl nu L-a părăsit până în sfârșit și că, de-ar fi vrut, Hristos ar fi putut chema în ajutor mai bine de 12 legiuni de îngeri, căci, iată, îngerii Îi slujesc. Această scenă are drept sursă de inspirație scrierile apocrife potrivit cărora sângele lui Hristos ar fi fost strâns pe cruce într-un potir care s-ar fi găsit apoi la Iosif din Arimateea, de unde a izvorât în Apus legenda Graalului. În plan îndepărtat, în partea din stânga crucii, se vede venind un mag călare. Prezența magului în scena Răstignirii are, cel mai probabil, drept sursă de inspirație o altă scriere apocrifă potrivit căreia un al patrulea mag L-ar fi căutat pe Hristos întreaga viață și L-ar fi aflat, în cele din urmă, doar pe dealul Golgotei[13].

[13] R. Prelipceanu, „Biserica între spațiul pământesc și spațiul ceresc: programul iconografc al lui Simion Silaghi la biserica din Vința", în *Caietele de la Putna*, 12, XI-2018.

https://biblioteca-digitala.ro

Reprezentarea prezintă influențe apusene, pe lângă modul de redare a clădirilor, vedem cum coasta Mântuitorului este străpunsă de lance. Chiar dacă acest motiv apare și în Erminia lui Dionisie din Furna, tema sutașului călare care împunge coasta Mântuitorului este de inspirație apuseană[14].

În partea de jos a iconostasului, deasupra intrărilor în altar, regăsim un șir de șapte capete îngerești. În dreptul ușilor diaconești nordice sunt reprezentați sfinții arhangheli Mihail și Gavriil, în dreptul celor sudice, doi sfinți diaconi dintre care unul este Sf. Evplu, un diacon care apare în Acetele martirilor scilitani, iar în dreptul ușilor împărătești Sfinții Ioachim și Ana. Pe spatele iconostasului sunt reprezentate tot două cete îngerești, separate de doi serafimi. Pe bolta naosului regăsim patru medalioane cu Cel Vechi de Zile, Mântuitorul, Duhul Sfânt și Maica Domnului. Pe pereții laterali, primul registru este dedicat praznicelor. Scenele sunt încadrate de cei patru evangheliști. Registrul următor îi prezintă pe cei 24 bătrâni într-un șir diafan aducând ofranda tămâierii și mirodenii la tronul de Judecată, reprezentat într-un amplu registru deasupra intrării în naos, care prezintă scena Judecății de Apoi. Acest șir este o caracteristică a programului iconografic de la Vința. Sub fiecare șir este înscris un verset din Apocalipsa după Ioan. Putem, așadar, descoperi ca sursă de inspirație a scenelor eshatologice Apocalipsa lui Ioan, în detrimentul Evangheliei lui Matei sau a scrierii apocrife despre Viața Sf. Vasile cel Nou, care circula la vremea aceea în spațiul româno-rutean și care punea un accent deosebit pe chinurile la care erau supuși păcătoșii, având un rol moralizator.

Următorul registru de pe pereții laterali, dar și de pe cel vestic ne prezintă *Patimile Mântuitorului*, în timp ce în ultimul registru regăsim alături de câteva scene prăznicare și reprezentări din duminicile Penticostarului. În pronaos, pe boltă este reprezentată scena *Încoronării Maicii Domnului*, iar deasupra intrării în biserică este redată scena *Izgonirii din Rai*, căderea lui Adam și Eva în păcat. Deasupra intrării în naos o regăsim pe Maica Domnului a Semnului, iar de o parte și de alta, Pilda celor zece Fecioare.

În mijlocul peretelui vestic al pronaosului este reprezentată Sfânta Cruce încadrată de sfinții Împărați Constantin și Elena, ca biruință asupra morții. Crucea este un element central al programului iconografic realizat de Silaghi la Vința. Totodată, încă din iconografia vechilor biserici transilvanene care se păstrează și astăzi, realizăm importanța acordată crucii, scene ample înfățișează fie găsirea crucii, fie înălțarea ei, fie ca și în cazul de față, crucea încadrată de cei doi sfinți, precum în iconografia bisericilor de la Ribița, Crișcior și Zlatna[15].

În rest, găsim reprezentări ale sfintelor mucenițe, în timp ce în naos, în glafurile ferestrelor, sunt reprezentați sfinții mucenici: Pantelimon, Artemie, Gheorghe,

---

[14] C. Tatai-Baltă, A. Tatay, „Xilogravurile de tradiție bizantină ale lui Grigore Ieromonah din triodul tipărit la București în anul 1768", în *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*, 7, 2015, pp. 587-607.

15 E.D. Prioteasa, *Medieval Wall Paintings in Transylvanian Orthodox Churches*, Ed. Academiei Române, Ed. Mega, București/Cluj-Napoca, 2016, pp. 77-113.

https://biblioteca-digitala.ro

Dimitire și sfinții Teodor Tiron si Teodor Stratilat, dar și sfinții doctori fără de arginți, Cosma și Damian.

Biserica „Sf. Nicolae" - Ponor

Dacă programul iconografic de la Vința este deosebit de bogat și de impresionant, același lucru îl putem afirma cu certitudine despre cel reprezentat la Ponor, unde pictura altarului fusese realizată de Toader Ciungar, împreună cu fiii săi, Iacov și Nicolae. La biserica „Sf. Ierarh Nicolae" din Ponor regăsim la iconostas reprezentat pe Hristos, Mare Arhiereu înconjurat de apostoli, care țin în mână instrumentele patimilor. Pe arcul triumfal sunt reprezentate medalioane cu profeți, iar în mijloc porumbelul Duhului Sfânt. Pe cele trei structuri boltite de tip a vela ale naosului găsim trei medalione: *Dumnezeu Tatăl*, *Maica Domnului* și *Mântuitorul*. Dumnezeu Tatăl și Mântuitorul au în lateral reprezentați câte doi din cei patru evangheliști, în timp ce pe bolta unde este reprezentată Maica Domnului, regăsim scene din ciclul marian. De asemenea, în partea inferioară a bolților sunt reprezentate scene din *Patimile Mântuitorului*.

Silaghi ordonează sub bolta medalionului Maicii Domnului, un întreg ciclu cu scene din viața Fecioarei. Reprezentarea vieții Fecioarei în iconografie nu este o noutate. Multe biserici din Moldova și Țara Românească au reprezentări ale Imnului Acatist, precum Sucevița sau Tismana. Sub presiunea Reformei în Transilvania aceste scene încetaseră la un moment dat a mai fi reproduse, după cum observăm și în pictura lui Alexandru Ponehalschi din Maramureș. Avântul Contrareformei a încurajat însă dezvoltarea programelor iconografice dedicate Maicii Domnului. Aici, scenele Patimilor Mântuitorului sunt reprezentate pe boltă, în registrul inferior. Cele 12 scene ale Patimilor se regăsesc în arcadele bolților în care sunt reprezentați în medalion *Cel Vechi de Zile*, *Hristos Mântuitorul* și *Maica Domnului*. În glafurile ferestrelor îi găsim reprezentați pe sfinții mucenici și pe sfinții doctori fără de arginți ca și la Vința, dar într-o manieră mai realistă.

De asemenea, ca și la biserica din Vința, registrul inferior prezină scene prăznicare și scene din duminicile Penticostarului, precum *Vindecarea orbului* și cea a *Paraliticului*. Regăsim aici și o amplă reprezentare a *Duminicii Tuturor Sfinților* pe care Silaghi a pictat-o și în registrul inferior al catapetesmei bisericii din Gârda de Sus.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe peretele vestic deasupra intrării în naos, găsim o amplă scenă a *Prosternării celor 24 de bătrâni din Apocalipsă în fața tronului Mântuitorului*. Ei sunt reprezentați de o parte și de alta a tronului și țin în mâini cupe și harfe. Sunt reprezentați și tetramorfii, cele patru ființe apocaliptice, dar au un rol secundar.

În pronaos, deasupra intrării în naos, este reprezentată scena *Încoronării Fecioarei*. Scena *Judecății de Apoi* e reprezentată deasupra intrării în pronaos, iar pe arcadele laterale sunt reprezentate scene din Vechiul Testament, respectiv *Visul* sau *Scara lui Iacov* și *Răpirea la cer a Sf. Ilie*. Ambele scene au o dimensiune eshatologică, în directă legatură cu Judecata de Apoi și cu viața veacului ce va să vie. Izgonirea lui Adam și a Evei din Rai și Visul lui Iacov sunt scene obișnuite în iconografia bizantină, de asemenea și scenele din Vechiul Testament, precum răpirea la cer a profetului Ilie.

Pe stâlpul central care desparte pronaosul de naos este reprezentată *Răstignirea*, iar de o parte și de cealaltă este reprezentată *Pilda celor zece Fecioare*. Deasupra se află *Mahrama lui Abgar*.

Reprezentarea *Judecății de Apoi* pe care o realizează Silaghi la Ponor este în mod surprinzator extrem de diferită față de cele realizate anterior la Goiești sau chiar la Vința. Spre deosebire de bisericile pictate anterior, aici găsim reprezentarea Tronului Hetimasiei și pe Adam și Eva îngenunchiați lângă tron.

Particularități în pictura bisericilor lui Simion Silaghi

Pictura realizată de Simion Silaghi este așadar în ton cu tendințele vremii în care a viețuit. Zugravul încearcă să dea decorului o aparență realistă. Atât reprezentarea clădirilor și a interioarelor de epocă, cât și cea a elementelor din natură exprimă această tendință. Orașul are ziduri de incintă și turnuri, acoperișuri în pantă, pâlcuri de copaci și smocuri de iarbă, mai rar câteva flori înviorează uneori peisajele. Pardoseala din scena Buneivestiri și cea din scena Nașterii Maicii Domnului de la biserica din Vința și de la cea din Ponor exprimă, de pildă, această tendință realistă. Se încearcă astfel trecerea către perspectiva liniară, dar în realitate perspectiva liniară și cea inversă se împletesc. Arta icoanei nu era încă pregatită să renunțe la perspectiva

https://biblioteca-digitala.ro

inversă. Până la urmă, aceasta este cea care redă cel mai bine realitatea împărăției și face diferența între lumea noastră și realitatea împărăției. În scena Buneivestiri, Fecioara nu este reprezentată torcând, cum se întâmplă în iconografia bizantină tradițională, ci este reprezentată citind, o compoziție favorită în Renașterea occidentală, dar preluată și în Sf. Munte. În Moldova se întâlnește deja această reprezentare în secolul al XVII-lea în iconografia de la Sucevița și Dragomirna, iar în Țara Românească și Transilvania începând cu al doilea sfert al veacului al XVIII-lea[16].

Programul iconografic prezentat de Simion Silaghi Sălăgeanu este unul deosebit de complex, având la bază chenoza Maicii Domnului și pe cea a Mântuitorului, adică deplina renunțare la propria voie, așa cum explica Maximos Constas[17], dar este în același timp un program eshatologic despre sfârșitul lumii și viața veacului ce va să vie, o caracteristică la vremea respectivă a programelor iconografice rutene și a celor din nordul Transilvaniei.

Registrul iconografic propus ne demonstrează faptul că iconarul cunoștea foarte bine atât Scriptura, cât și dogmele bisericii, scrierile apocrife și tradiția iconografică anterioară transmisă prin predanie.

Măiestria lui Silaghi reiese mai cu seamă din reprezentarea lumii imateriale, căci iată, dacă Hristos s-a întrupat și am putut să Îl vedem, în schimb îngerii sunt ființe imateriale, fapt care a starnit o întreagă dezbatere în primul mileniu creștin. Pe ei nu îi putem reprezenta decât în măsura în care ni se revelează[18]. Arhanghelul Gavriil se arată, de pildă, Sf. Fecioare în scena Buneivestiri, dar ceea ce vedem noi este o manifestare a sa și nu înfățișarea sa reală. Compozițiile realizate de Silaghi sunt pline de reprezentări de chipuri îngerești.

În conca absidei cel mai adesea o găsim reprezentată pe Maica Domnului Împărăteasa cerurilor. Este cazul bisericilor din Goiești, Vidra Poieni, Gârda de Sus, Lupșa sat. La Lăzești, aceasta este reprezentată pe spatele catapetesmei sub scena jertfei lui Avraam. Aceasta este de fapt o reprezentare a Maicii Domnului Platytera. La Vința, iconarul pare să fi făcut o excepție și, după o încercare de a-L reprezenta în conca absidei pe Hristos Emanuel, pictează ulterior *Liturghia îngerească*. În general, în altar regăsim și registrul profeților după cum se poate observa la Lăzești și la Vința, dar și în celelalte biserici pictate de Silaghi.

La Vința regăsim și cetele îngerești. Îngerii sunt reprezentati cu generozitate și la biserica din Gârda de sus în interiorul sfântului altar. Prezența îngerilor pare a fi o caracteristică constantă a picturii lui Simion Silaghi. Ei sunt reprezentați din plin, mai ales sub formă de capete de îngeri, în toate bisericile pictate de Simion Silaghi, aceasta fiind o influență a barocului apusean. Vința, Lăzești, Lupșa sat prezintă chiar un șir de capete îngerești deasupra intrărilor în altar, de o parte și de alta a catapetesemei. La

---

[16] C. Pillat, *Reușite arhitecturale și înnoiri ale picturii religioase la sfîrșitul Evului Mediu în Variațiuni pe teme date în arta medievală românească*, Ed. Vremea, București, 2003, pp. 185-249, p. 214.

[17] M. Constas, *The Kenosis of Christ and the Mother of God in Byzantine Iconography*, Boston College-Higgins Hall, 21 April 2015.

[18] G. Peers, *Trupuri imateriale. Reprezentări bizantine ale îngerilor*, Ed. Nemira, 2011.

https://biblioteca-digitala.ro

Lupșa și la Vința regăsim în absidă și reprezentarea Femeii din Apocalipsă sau a Neprihănitei Zămisliri. De asemenea, sfinți părinți ai bisericii sunt reprezentanți în ultimul registru al altarului, iar la Vința și la Lăzești întâlnim în altar și multe chipuri de monahi și schimonahi. La Lăzești sunt reprezentați, de pildă, mai mulți sfinți stâlpnici, Daniil, Simion, în timp ce la Vința, Sf. Antonie cel Mare și un alt sfânt schimonah al cărui nume este indescifrabil străjuiesc intrarea în altar. Și la Lupșa sat pe peretele stâng al iconostasului îl găsim reprezentat pe unul dintre sfinții stâlpnici, cel mai probabil fiind vorba despre Sf. Simion, prin similitudine cu reprezentarea acestuia pe care o întâlnim la Vidra Goiești. La Vința întâlnim și reprezentarea celor doi diaconi, Sf. Ștefan și Sf. Roman Melodul, tot în interiorul altarului, dar și în dreptul ușilor diaconești sudice, regăsim reprezentați doi diaconi, dintre care unul este Sf. Evplu, așa cum îi întâlnim și ulterior la Ponor, unde putem descifra numele sfântului diacon Prohor, în timp ce în dreptul ușilor împărătești sunt reprezentați Sfinții Ioachim și Ana, iar în dreptul ușilor diaconești nordice sfinții arhangheli, ca și la Vința.

În mod surprinzător, variază însă modul în care Silaghi realizează iconostasul. De exemplu, la Goiești în partea superioară întâlnim scena Încoronării Fecioarei, registrul din mijloc ni-L prezintă pe Mântuitorul înconjurat de Apostoli, iar registrul inferior care abia se zărește prezintă scena Răstignirii. Evangheliștii țin în mână sfintele Evanghelii, fapt neîndoielnic inspirat de Reformă care punea accent pe rolul cuvântului Scripturii și adesea în bisericile reformate îi găsim reprezentați pe Evangheliști ținând în mână Sf. Evanghelii. La Lupșa sat și la Lăzești, Silaghi realizează și un Deisis, Mântuitorul fiind încadrat de Maica Domnului, Miluitoarea și de Sf. Ioan Botezătorul. Aceștia sunt cei doi cei mai mari oameni născuți din femeie. La Vidra Poieni, Sf. Ioan Botezătorul este reprezentat sub chip îngeresc pe bolta naosului în medalion alături de persoanele Sf. Treimi și de Maica Domnului, precum și de scena Încoronării Fecioarei. La Vidra Poieni întâlnim același registru ca și la Vința, în partea superioară scena Răstignirii, în registrul din mijloc Maica Domnului Oranta în medalion, înconjurată de profeții Vechiului Testament care au proorocit despre întruparea Mântuitorului din Fecioara, iar în registrul inferior Mântuitorul între Apostoli. De remarcat este ordinea ierarhică a apostolilor. De-a stânga și de-a dreapta Mântuitorului, se află Sf. Petru și respectiv Pavel, apoi Sf. Evangheliști, iar la urma cei mai tineri dintre Apostoli, Toma și Filip. O parte dintre aceștia ține în mâini instrumentele Patimilor, iar Sf. Bartolomeu, pielea capului. Sfântul Bartolomeu este reprezentat astfel după moda apuseană, ținând în mână pielea capului care i-a fost jupuită. Conform tradiției bizantine, în cele mai multe texte, sfântul Bartolmeu a murit răstignit, dar textele latine susțin jupuirea acestuia. În lumea apuseană, sfântul Bartolomeu se bucură de un adevărat cult, existând numeroase scrieri apocrife dedicate vieții acestui sfânt, care evocau activitatea sa apostolică. Un text bizantin din secolul al XIII-lea se pare că a preluat această constatare asupra morții sfântului sub influența unui text din sudul Italiei. În bisericile din Transilvania, încă de timpuriu, martiriul sfântului Bartolomeu este reprezentat după moda apuseană în

https://biblioteca-digitala.ro

bisericile de la Densuș și Hălmagiu[19]. Prezența instrumentelor Patimilor în reprezentările sfinților este considerată a fi un element de influență apuseană. În primele secole creștine sfinții erau reprezentați în slavă, în poziție orantă, chipurile lor exprimau deja realitatea Împărăției de dincolo[20]. Ulterior, este preluat și în iconografia ortodoxă, devenind un element distinctiv al martirilor, mai ales pentru a-i diferenția pe aceștia de alte tipuri de sfinți. Această ierarhie a apostolilor este inspirată de ierarhia de la Curtea împăraților bizantini, de considerentele omenești, de felul în care noi vedem și percepem această ierarhie și din necesitatea noastră omenească de a stabili niște ierarhii.

Scena Răstignirii are anumite particularități la Lupșa sat, unde la picioarele crucii o vedem pe Maica Domnului cu inima străpunsă de sabie, așa cum proorocise dreptul Simeon. Plângerea Fecioarei se întâlnea în literatura română încă din 1642-1643 sub formă de cazanii, cea mai cunoscută fiind cea tiparită în Cazania lui Varlaam. Celalalt este un manuscris din Țara Românească, este vorba despre Cazania de la Govora. Ambele par să aibă la bază un text din Evanghelia învățătoare tiparită de Chiril Trancvillion Stavroveţchi la Zablaudov în 1619[21]. În același timp, începând cu mijlocul secolului al XVII-lea a fost tradus și Paraclisul Maicii Domnului și alte texte apocrife care o priveau pe Maica Domnului și care circulau și în Transilvania, precum Călătoria Maicii Domnului la iad, Visul Maicii Domnului[22]. Iar într-un imn care circula în anii 1730 ni se spune: „Cum Iseu prole tua pia, Benedic mih o dulcis Virgo et Mater Dei"[23]. Samuil Micu Klein a tradus în 1801 în limba română imnul Stabat Mater compus de Iacapone da Todi în secolul al XII-lea, iar acesta va influența reprezentările Maicii Domnului jalnica sau a Maicii Domnului sub crucea lui Iisus, pe care o regăsim și la Silaghi în scena Răstignirii de la biserica din Lupșa sat.

Scena este inspirată din cuvintele adresate de dreptul Simion Maicii Domnului și reproduse în Evanghelie, dar și în imnul vesperal din ziua Crucii. Practic, sânul Maicii Domnului este străpuns de sabie. În teologia catolică, jertfa Mântuitorului este asociată jertfei Maicii lui Dumnezeu care a dat trup din trupul său, practic teologii catolici consideră că sânul de la care a supt Mântuitorul, laptele cu care a crescut provin din Maica Domnului, sângele său este legat în mod indisolubil de sângele Fecioarei și, de aceea, jertfa Lui este și jertfa ei[24]. Legătura dintre Hristos și Maica Domnului, dintre cele două jertfe, apare reprezentată în mod clar în această scenă a lui Silaghi.

Rana lancei I-a fost provocată Lui Hristos, dar Fecioara a simțit Durerea. Hristos, spune Lanspergius, a împărtășit rana cu maica Sa. Fiul a primit insulta, dar mama a îndurat Durerea. Sfinții Părinți spun că aceasta a reprezentat în mod literal sabia care

---

[19] E.D. Prioteasa, *op. cit.*

[20] S. Bigham, *Icoana în tradiția ortodoxă*, Ed. Theosis, 2016.

[21] A. Dumitran, H. Eniko, V. Rus, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei*, Ed. ALTIP, Alba Iulia, 2011, pp. 16-24.

[22] *Ibidem*, p. 28.

[23] *Ibidem*, pp. 69-70.

[24] B. Williamson, „The Virgin Lactans as Second Eve, image of the Salvatrix", în *Studies in Iconography*, vol. 19, 1998, pp. 105-138.

https://biblioteca-digitala.ro

i-a străpuns sufletul, așa cum proorocise dreptul Simeon: nu o sabie în sensul material, ci o sabie a Durerii, care i-a străpuns binecuvântatul suflet, penetrând până în inima Mântuitorului, acolo unde sălășluia sufletul ei. După cum spunea Sf. Bernard, „Lancea care a strapuns coasta lui Hristos a trecut prin sufletul Binecuvântatei Fecioare, care nu a părăsit niciodată inima Fiului"[25].

La Gârda de Sus, ca și la Lăzești, în partea de sus este reprezentată scena Răstignirii, în timp ce la mijloc Îl regăsim pe Hristos tronând ca Arhiereu între Apostoli, iar al treilea registru prezintă mai multe scene. La Gârda remarcăm *Pogorârea la Iad*, *Înălțarea la cer*, *Pogorârea Duhului Sfânt* și *Duminica Tuturor Sfinților*, în timp ce la Lăzești registrul este mai complex. La Gârda de Sus, în mijlocul acestor scene, regăsim sfânta cruce înscrisă în medalion, asa cum apare ea uneori în conca absidei din altarul bisericilor din primele secole creștine. Această întoarcere la pictura primelor secole creștine pare să fie o caracteristică a lui Simion Silaghi Sălăgeanu, care transpare și din arta realizării portretului.

Spatele catapetesmei prezintă mai întotdeauna acea simetrie între scena Răstignirii Mântuitorului și scena Jertfei lui Avraam, pe care o regăsim la Goiești, Vidra Poieni, Lăzești, Gârda de Sus, nu însă și la Vința, unde sunt reprezentate două dintre cetele îngerești.

De asemenea, la Ponor scena jertfei lui Avraam este plasată la iconostas, iar deasupra scenei Răstignirii regăsim Mahrama lui Abgar.

Arcul triumfal separă spațiul sacru al altarului de naos, dar aparține altarului. De obicei, pe arcul triumfal erau reprezentati profeți, cum remarcăm la bisericile de secol XV și XVI din Moldova, ca de pilda Sf. Gheorghe - Voroneț, Sf. Ilie - Suceava, Înălțarea Sf. Cruci de la Pătrauți.

Pe arcul triumfal, Silaghi a ales să reprezinte fie Fericirile cum este cazul bisericilor de la Gârda de Sus, fie Instrumentele Patimilor cum a făcut la Lăzești și la Vința. Biserica din Ponor are o structură arhitecturală diferită, de influență barocă, fapt pentru care pe arcul triumfal principal sunt reprezentate medalioane cu profeți. Naosul prezintă trei structuri boltite de tip a vela, pe arcul uneia dintre ele sunt reprezentate Fericirile, iar pe cel de-al treilea arc alte medalioane cu sfinți mucenici. Instrumentele Patimilor apar reprezentate încadrând pe peretele sudic Mahrama lui Abgar, iar pe cel nordic, Sf. Potir, pe intradosul arcului care desparte structura boltită în care găsim medalionul Celui Vechi de Zile de cele două ferestre de pe peretele nordic și sudic și de cea următoare, unde întâlnim medalionul Maicii Domnului Oranta.

Ciclul Patimilor

Ciclul Patimilor începe să fie reprodus în bisericile ortodoxe din Grecia încă din secolul al XV-lea sub influență apuseană. El se perpetuează apoi în programele iconografice și îl întâlnim în mai multe programe iconografice din Țara Românească pe parcursul secolului al XVII-lea, ca, de pildă, la mănăstirea Arnota sau la Roata

[25] St. Alphonsus Liguori, *The Glories of Mary*, Catholic Book Publishing, 1991.

https://biblioteca-digitala.ro

Cătunu[26]. El apare chiar și în bolnița de la Cozia și la Căluiu în secolul al XIV, într-o formă mai restrânsă[27]. Un ciclu al Patimilor deosebit de elaborat prezentând 12 scene detaliate cu Patimile lui Hristos se întâlnește la Biserica Creţulescu din București. Se presupune că aceste ilustrări ale ciclului Patimilor își au originea într-o scriere apocrifa care circula la vremea aceea, după cum semnalează Nicolae Cartojan. Procesul Lui Hristos este descris în detaliu. Astfel, registrul se deschide cu Cina cea de Taină, continuă cu rugăciunea din grădina Ghetsimani, urmează sărutul lui Iuda, apoi Hristos în fața lui Ana și Caiafa, Hristos în fața lui Pilat, Batjocorirea, Biciuirea la coloană, Drumul Golgotei, Punerea pe cruce, Înălțarea pe cruce, Pogorârea de pe cruce și în cele din urma Punerea în mormânt. Pictura accentuează elementele narative și iconografice preluate din arta apuseană. Ciclul Patimilor era apreciat atât de catolici, cât și de protestanți care subliniau atât rolul său narativ, cât și pe cel educativ.

Biserica din Goiești, 1791.

Biserica din Ponor, 1823.

În timp ce Occidentul a pus accentul pe umanitatea Lui Hristos, în Răsărit accentul a căzut pe rolul Duhului Sfânt și pe dimensiunea eshatologică a împărăției. Chipurile sunt reprezentate așa cum vor arăta ele în viața de Apoi pe care sfinții o pregustă și o reflectă lumii încă din timpul existenței lor pământești, de aceea chipurile sfinților sunt reprezentate în slavă, senine, reflectând realitatea lumii ce va să vie. Punând accent pe umanintatea Lui Hristos, Apusul pune accent pe chinurile suferite în trup, de aceea patimile Lui Hristos căpătă în Apus o dimensiune apăsătoare, un dramatism, pe care în Răsărit nu îl regăsim. În scenele pictate de Silaghi, dar și în alte scene ale Patimilor care se regăsesc în biserici de pe tot cuprinsul Transilvaniei, dar și în părțile rutene, Hristos pastrează seninatatea chipului chiar și atunci când este ridicat pe cruce.

---

[26] Pillat, Cornelia, „Tradiție și inovație în iconografia picturii Țării Românești din epoca lui Matei Basarab", în *Variațiuni pe teme date în arta medievală românească*, Ed. Vremea, București, 2003, pp. 37-66, p. 50.

[27] Ștefănescu, I.D., *La Peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie, depuis les origines jusqu au XIXe siecle*, Paris, 1932.

https://biblioteca-digitala.ro

Instrumentele Patimilor

Instrumentele Patimilor apar pentru întâia oară încadrând o xilogravură cu Vir Dolorum, Omul suferinței de la 1470 de la Ulm, și la una cu Pieta din secolul al XV-lea din Anglia. Ulterior le regăsim și în xilogravurile realizate de Albrecht Dürer cu Sf. Treime la 1511 și Lucas Cranach cel Bătrân cu Iisus copil la 1515[28]. În România pătrund odată cu ilustrațiile realizate pentru cărțile bisericești și însoțesc de cele mai multe ori scena Răstignirii, spre exemplu cele realizate de Ioanichie Bakow în 1705 pentru Liturghierul și Octoihul de la Râmnic, ambele de la 1706, de Ieremia Marco la Iași pentru Octoihul din 1726, de Ioanițiu Endrédi de la Blaj pentru Octoihul din 1783 și de Ioniț Ion Voina din Brașov pentru Molitvenicul din 1811. În primele trei gravuri, scena Răstignirii este înscrisă într-un cadru divizat în șaisprezece compartimente, având în colțuri simbolurile evangheliștilor, iar pe cele patru laturi, instrumentele Patimilor.

Instrumentele Patimilor sunt redate și în alte xilogravuri românești, precum in scena Răstignirii din Triodul de la Râmnic din 1731 și 1761; în scena Sfintei Împărtășanii de Vlaicu din Ceaslovul de la Blaj din 1751 și 1753; în scena Răstignirii realizată de Petru Papavici Râmniceanu în Triodul de la Blaj din 1771 și 1800, etc. În toate cele trei cazuri uneltele Patimilor sunt așezate mai cu seamă lateral, fără a fi însă înscrise într-un chenar. O astfel de imagine pare să fi fost sursa de inspirație pentru reprezentările realizate de Simion Silaghi.

O altă reprezentare a instrumentelor Patimilor o regăsim în Penticostarul tipărit în 1782 (pentru care se cunosc și exemplare datate 1783). Ea este realizată de Stanciu Popovici Tipograf. Centrală este scena Învierii de pe foaia de titlu încadrată de medalioane circulare cu simbolurile apocaliptice ale evangheliștilor. În partea de jos a cadrului dreptunghiular, la mijloc, sunt prezentați Sfinții împărați Constantin și Elena, susținând crucea. Ei poartă coroane pe cap și aureole, precum și veșminte specifice

[28] Tatai-Baltă, C., A. Tatay, *Xilogravuri semnate de Stanciul Tipograf la București (1780-1806)*, Transilvania 6-7, 2015, pp. 14-26.

https://biblioteca-digitala.ro

rangului lor. Cadrul foii de titlu este divizat în zece compartimente, opt dispuse lateral, iar două încadrând pe Sfinții Constantin și Elena. Acestea prezintă instrumentele Patimilor Lui Hristos, de cele mai multe ori legate cu panglici fluturânde ca și în cazul reprezentărilor realizate de Simion Silaghi la Lăzești, la Vința sau la Ponor. Există aproximativ 30 de reprezentări cu însemne ale Patimilor. Simion Silaghi reprezintă la Ponor 12 astfel de însemne, iar la Vința zece.

În 1795 apărea cartea despre Patimile Mântuitorului, Strastnicul. Iar în 1760 a fost tipărit Octoihul dedicat Sf. Ioan Damaschin, reeditat în 1770, 1783 și 1792. Popularitatea de care s-a bucurat poate explica într-un fel reprezentarea Sf. Ioan Damaschin realizată în altarul bisericii din Vința.

În Penticostarul imprimat la București în 1782, Stanciul Tipograf[29], mai semnează cinci ilustrații: *Necredința lui Toma*, datată 1781, *Mironosițele la mormântul Domnului*, *Viziunea patriarhului Petru din Alexandria*, *Pogorârea Duhului Sfânt* și *Duminica tuturor sfinților*. Toate aceste scene sunt reprezentate și în picturile lui Silaghi în mod asemănător. În cărțile românești vechi, *Duminica tuturor sfinților* figurează pentru prima dată în cartea *Cheia înțelesului*, tipărită la București în 1678, gravura fiind semnată de Ioanichie Bakov. Același autor se pare ca a realizat și varianta datată în 1700 din Penticostarul tipărit la Buzău în anul 1701.

La originea ilustrațiilor din Penticostarele românești de la Buzău, 1701, București, 1743, Râmnic, 1743, Blaj, 1768, București, 1768, București, 1782, etc. s-au aflat modelele existente în cărți ucrainene, majoritatea semnate cu inițiale și chiar datate: Triod Ţvetnaia (Penticostar), 1631, repetate printre altele, în Cazania lui Petru Movilă, 1637, ambele tipărite la Kiev. Faptul ca episcopul Inochentie Micu Klein fusese călugărit la uniții ruteni de la Munkacs, acolo unde catolicismul pătrunsese aproape cu jumătate de secol mai devreme, poate explica circulația diverselor reprezentări rutene în epocă[30]. Se poate chiar constata o circulație a maeștrilor tipografi, mai multi maeștrii ruteni activând în Țările Române și zugravi iconari deschizând școli itinerante în Ungaria, Serbia și Transilvania[31]. Menționăm printre xilogravori pe Ilia Anagnost, Theodor Tișevici și Ioanichie Bakov.

Reprezentări ale Fericirilor

În ce privește reprezentările Fericirilor, acestea apar pentru întâia oară tot în spațiul apusean, fie sub forma alegorică feminină mai cu seamă în spațiul german, fie sub formă alegorică feminină, în spațiul spaniol pe relicvarii, în același timp ele sunt reprezentate și pe domul principal al Catedralei San Marco[32].

---

[29] *Idem*.

[30] Chindriș, I. *Secolele Bibliei de la Blaj*, pp. 1-68, http://www.history-cluj.ro/Biblia/Files/Secolele%20Bibliei%20de%20la%20Blaj.pdf.

[31] Tatai-Baltă, C., *Cunoașterea xilogravurii ucrainene în diferite centre tipografice românești (sec. XVII-XIX)*, Transilvania 4-5, 2017, pp. 5-17.

[32] Harris, J., *The Beatitudes Casket in Madrid's Museo Arqueologico: Its Iconography in Context*, Zeitschrift für Künstgeschichte, 1990, pp. 134-139.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar iconografia Fericirilor capătă importanţă mai cu seamă în Ţările de Jos în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Primele comentarii despre Fericiri provin de la Sf. Grigorie de Nyssa, Sf. Augustin, Sf. Nicolae, din Glossa Ordinaria şi de la Tomas Aquinas. Mai târziu, reformaţii vor promova şi ei Fericirile, datorită caracterului lor etic, apărând atât în învăţăturile lui Luther, cât şi în cele ale lui Calvin. O învăţătură mai consistentă despre acestea în secolul al XVII-lea vine însă de la călugărul iezuit Cornelius a Lapede. Numărul lor în iconografie a fost variat, fie s-au considerat a fi în numar de şapte, fie chiar de opt sau nouă. Există două chei de interpretare a Fericirilor: una eshatologică şi cealaltă etică. Primul ilustrator flamand pare a fi Maarten van Heemskserk, după modelul său lucrează ulterior şi Harman Jansz Müllller. Alţi artişti care realizează xilogravuri reprezentând Fericirile sunt: Hendrik Goltiusz, Hans Collaert, Jan Snellink, Antoon Wierix şi Theodore Gall care ilustrează un catehism al lui Jan David. La mijlocul secolului al XVII-lea, Eustache Le Sueur, pictând pentru hotelul lui Brissonnet, ilustrează Fericirile cu scene din viaţa Maicii Domnului[33]. Este se pare cel dintâi care face această asociere. Collaert, realizând o imagine după Snellink, reprezintă pentru întâia oară Fericirile situate nu în jurul scenei Predicii de pe munte, ci în jurul unei scene eshatologice care vrea să reprezinte Împărăţia ce va să vie. În prim plan sunt reprezentaţi oamenii în poziţie de rugăciune. În partea centrală se află Sf. Treime înconjurată de un curcubeu, o altă scenă eshatologică, şi de cete de îngeri, iar în partea superioară cei 24 de bătrâni din Apocalipsă. Snellink face aşadar trecerea de la o reprezentare cu caracter în principal etic la o reprezentare cu caracter eshatologic[34]. Reformaţii continuă să reprezinte Fericirile in bisericile lor pe parcursul secolului al XVII-lea. La Muzeul din Ghent se găseşte un triptic pe care sunt reprezentate cele opt Fericiri. Acesta a fost realizat în

[33] Clifton, J. *Modes of Scriptural Illustration the Beatitudes in the late XVI th century* in Melion, W., J. Clifton and M. Weemans Imago exegetica Visual images as Exegetical Instruments 1400-1700, Brill, Leiden, Boston, 2014, pp. 545-578.

[34] *Idem*, p. 550.

https://biblioteca-digitala.ro

secolul al XVI-lea pentru un magistrat[35]. În principiu existau două moduri de a reprezenta Fericirile, primul prin alegorii la Vechiul Testament, iar celălălt în mod alegoric, sub formă de plante sau animale. Se constată că primele reprezentări urmăresc succesiunea Bibliei Vulgata, o Biblie care a fost tipărită și la Blaj în secolul al XVIII-lea. Din punct de vedere teologic, Fericirile reprezintă niște reguli echivalente poruncilor Vechiului Testament, formulate la modul pozitiv, afirmativ și nu ca interdicție. Ele reprezintă un îndreptar pentru cel care vrea să pătrundă în împărăția cerurilor. Din punct de vedere eshatologic, Fericirile se adresează celor care vor intra în împărăția ce va să vie și făgăduința dată de Hristos în această predică de pe munte și continută de Fericiri nu poate fi împlinită decât în împărăție: „Fericiți veți fi". Chiar și înscrisurile din partea superioară a fiecărei scene reprezentând câte o fericire, care la Silaghi sunt în număr de opt, ne face să credem că acestea au fost inspirate din xilogravuri. Relația dintre text și reprezentare este deosebit de importantă în cazul Fericirilor și este o provocare pentru cel care încearcă să interpreteze textul și să îl redea din punct de vedere iconografic.

Concluzii

Silaghi a început să picteze și să își compună primele programe iconografice și primele icoane sub influența a ceea ce învățase la școala maestrului Andrei, dar, pe măsură ce a înaintat în activitate, și-a desăvârșit un program iconografic în cadrul căruia fiecare simbol își are menirea sa și nicio linie nu este trasată la întâmplare, ci reprezintă un simbol și fiecare element își are un loc bine definit. Fie că este vorba de simboluri străvechi tradiționale încreștinate, cărora le-a fost atribuită o semnificație conform cu textul creștin, fie că sunt elemente din natură sau simboluri din iconografia ortodoxă tradițională sau din arta barocă, fiecare își are locul său bine definit și încărcat de sensuri.

Pictura lui Simion Silaghi uimește atât prin complexitatea mesajului transmis, cât și prin felul în care iconarul reușește să adapteze programul iconografic ortodox spațiului arhitectural, specific bisericilor din Transilvania.

Personajele sunt redate, în special, într-o poziție distinctă, fiind însoțite de atributul iconografic obișnuit. Trăsăturile sunt redate cu multă atenție și, în general, sunt de o frumusețe care exprimă inefabilul. Chipurile amintesc de arta romană timpurie de o frumusețe inocentă, care contrastează cu veșmintele somptuoase ale barocului. Încercarea de individualizare prezintă câteva trăsături specifice: personajele feminine au fețele luminoase, construite elegant, iar fiecare chip îngeresc este individualizat, exprimând o serenă nevinovăție. Personajele masculine au fruntea înaltă, nasul fin și drept, ochii mari, subliniați de arcade pronunțate. Totuși, la Silaghi acestea rămân destul de simple, preluând de la baroc, mai degrabă, actualitatea și

[35] Martyn, G., „Legal Iconography in a Devotional Tryptic The Eight Beatitudes" (Anonymus, Ghent , 16th century), in Gernot Kocher, H. Luck & C. Shott (eds.) *Signa Ivris. Beitrage zur Rechtsikonographie, Rechtsarcheologie und Rechtilichen Volkskunde*, XII, Halle an der Saale, Peter Junkerman, Verlah, 2014, pp. 124-146.

https://biblioteca-digitala.ro

contrastele puternice. Vestimentația diversă, cu ample falduri ale drapajului presărat cu motive ornamentale din recuzita barocă, completează imaginile. Veșmintele provin din aceeași epocă din care provin clădirile și par, mai degrabă, contemporane perioadei de viață a lui Silaghi Sălăgeanu, decât celei în care a vieţuit Mântuitorul, fapt ce demonstrează că jertfa Mântuitorului nu s-a petrecut atunci, ci se petrece aici și acum și este cât se poate de actuală.

Simplitatea în execuția faldurilor veșmintelor ne face să realizăm că pictorul s-a concentrat mai mult asupra concepției iconografice și a mesajului care trebuia transmis. Surprinde accentul pus pe fiecare detaliu, grija manifestată pentru modul în care fiecare detaliu este integrat în scenă și participă la constituirea unei scene: că este vorba despre un chip îngeresc, despre un decor floral sau despre înscrisuri. Până și chipurile de animale au fiecare o expresie proprie, construită cu grijă. Diferențele pot consta în trasarea unei linii a feței, în conturul ochilor sau în unduirea bărbii, fiecare înseamnă însă o trasătură de personalitate aparte.

Realizarea până și a celui mai fin fir de iarbă manifestă grija pictorului pentru integrarea celor mai mici detalii în programul iconografic și demonstrează o perfectă armonie a elementelor, precum și omogenitatea acestui program.

Impresionează faptul că Simion Silaghi a pictat cu aceeași măiestrie atât biserici de lemn: Goiești, Lăzești, Garda de Sus, cât și de zid, exemplu pe care îl avem la Vidra Poieni, Lupșa sat, Abrud și Ponor. Biserica de la Vinţa, mai aparte, era și de zid și de lemn. Programele sale iconografice sunt perfect adaptate spațiului arhitectural avut la dispoziție. Silaghi favorizează scenele care i se par cele mai importante și imaginează în așa fel spațiul arhitectural să le reprezinte astfel încât credincioșii să nu piardă legătura cu aceste scene. Silaghi creează o adevărată armonie a spațiului sacru, hierotopie[36]. Fiecare scenă avea un anume înțeles, descifrabil pentru credincioșii cărora li se adresa și nu doar un scop estetic și era amplasată într-un anume loc. La Vinţa, de pildă, există două orientări. Creștinii sunt orientați o dată către iconostas, către locul săvârșirii Liturghiei care este altarul, dar există și o axă inversă dată de șirul de bătrâni aflați într-o mișcare diafană și orientați către peretele vestic și scena Judecății de Apoi, adică către lumea ce va să vie.

Ceea ce este remarcabil este faptul că Silaghi a reușit să transceadă barierele spațiale, temporale și etnice. Silaghi a fost un vizionar, un om al timpului său și, mai mult decât atât, care a îmbinat perfect diversele influențe, a depășit barierele geografice, pictând în mai multe areale de la vremea respectivă. Astfel, dacă activitatea o începe, se pare, în județul Cluj, așa cum dă mărturie icoana de la Dretea, ulterior pictează și pe raza actualului județ Sălaj, și după mutarea sa la Abrud, în județele Alba și Hunedoara, iar către sfârșitul activității sale, în Arad și Bihor.

În același timp, deși a rămas ortodox, Silaghi Sălăgeanu a pictat și pentru ortodocși și pentru greco-catolici, pictând cel puțin o biserică greco-catolică, catedrala

---

[36] Lidov, Alexei Hierotopy. *Spatial Icons and Image-Paradigms in Byzantine Culture*, Moscow, „Theoria", 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

Sfânta Treime din Abrud. El s-a evidențiat, așa cum l-a numit preotul Sebastian Ciapa în însemnările sale, drept „zugravul românilor"[37].

Silaghi Sălăgeanu a depășit și barierele etnice ale timpului său, printre ucencii săi aflându-se și maghiari, căci Simion Silaghi a adunat în jurul său mulți ucenici care i-au dus stilul și opera mai departe și care au dominat până la începutul secolului al XX-lea iconografia din această parte a Transilvaniei. Printre ei, fiii săi: Gavriil, Simion, Partenie, apoi zugravii din regiune: Gheorghe Șpan, Ion și Nicolae Cuc din Lupșa, Nicolae Hisem, Nechifor Bădău, Moise Borșoș, Andras Veg, Mihai Sabo, Adam Pag, Nicolae și Iacov Ciungar și Nicolae Corcheș, Vasile Giura, Anton Simon, Isidor Sălăgeanu, Marc Ioji, Isidor Adamovici, Motok Karolyi, Simion Selăgescu, Ioan Cuc II și Constantin Jurj[38]. Astfel, modul de realizare a liniilor, cromatica folosită, dispunerea personajelor în operele realizate de ucenicii săi amintesc de realizările maestrului. Avem în acest sens numeroase exemple: la Hădărău, la Geamăna, la Mușca, la Birtin, la Lunca Moților, la Căraci etc.

Discutând despre pictura lui Silaghi, putem vorbi despre sincretism. Identitatea noastră, sistemul nostru de valori, este construit din influențele pe care le-a integrat, în mod organic, din toate culturile și etniile care au trăit pe aceste meleaguri. Influențele baroce din pictura lui Simion Silaghi Sălăgeanu nu îi știrbesc cu nimic valoarea. Registrul este cel al iconografiei tradiționale ortodoxe. Faptul de a fi integrat în mod natural și organic diversele influențe a condus la o specificitate a stilului românesc. A le nega înseamnă a nega realitatea istoriei. „O icoană", așa cum ne spune și arhimandritul Maximos Constas[39], „trebuie privită în contextul ei istoric, adică cel al tradiției vii a interpretării ca parte a unei comunități de credință și ca parte integrantă a practicii liturgice". Pictura lui Silaghi, chiar dacă nu se înscrie eminamente în sfera canoanelor iconografiei ortodoxe clasice, nu este cu nimic mai puțin valoroasă. A integra istoria în modul de exprimare artistic este un lucru firesc și necesar pentru ca limbajul artistic să poată fi perceput și receptat de cei cărora li se adresează. A integra bogăția altora în propria bogăție este doar un pas firesc și necesar în evoluția propriei culturi. Arta reprezintă o continuă provocare de a cuprinde și de a integra noi spații de exprimare și noi forme într-o viziune metaforico-simbolică, care vorbește cel mai bine sufletului, definită la un moment dat și într-un anumit spațiu din istorie. Arta este, în același timp, specifică și universală. Limbajul artistic este, în același timp, tainic și universal[40].

---

[37] Arhiva Sebastian Ciapa, consultată prin bunăvoința muzeografului Monica Albu Rotaru, nepoata pr. Ciapa.

[38] Dumitran, A., „Pictura românească în județul Alba până la mijlocul secolului al XIX-lea. Demersuri pentru o bază de date", *Patrimonium Apulense* XII, Alba Iulia, 2012.

[39] Constas, Maximos, *Beyond the Veil: Imagination and Spiritual Vision in Byzantium*, April 2015.

[40] Prelipceanu, Raluca, „Simion Silaghi Sălăgeanu: un iconar pe Valea Arieșului. Îndumnezeirea în și prin icoană", revista *TABOR*, numărul 8, anul XII, august 2018.

https://biblioteca-digitala.ro

Pictura lui Simion Silaghi Sălăgeanu depășește cu mult cadrul unor cătune izolate de pe Valea Arieșului, înscriindu-se în arta universală. Mesajul ei este, așadar, universal. Artistul se adresează, de fapt, lumii întregi. De aceea pictura lui Silaghi Sălăgeanu merită să integreze patrimoniul universal și se cuvine a fi redată patrimoniului artistico-religios universal.

https://biblioteca-digitala.ro

POLITICI IMPERIALE ŞI IDENTITĂŢI SOCIALE ÎN BASARABIA: STATUTUL SOCIAL-POLITIC ŞI ECONOMIC AL NOBILIMII BASARABENE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA [Imperial policies and social identities in Bessarabia: social-political and economic status of Bessarabian nobility in the nineteenth century]

Cristina GHERASIM[1]

Abstract: *After the approbation of Regulation about administration of Bessarabia, local nobility had get a dual statute, that was reconfirmed in 1828, first of all they had get the rights and benefits that were specific for the Russian nobility, but on the other side they have preserved their local social status that was available until the annexation. In reality Bessarabian nobility had to defense it's rights always, because this dualism had a controversial statute, as a result, in a lot of situations Bessarabian nobility was disadvantaged, they didn't beneficed from new privileges, neither from the old ones, that were specific for Russian nobility.*

Keywords: *Nobility, Bessarabia, statute, regime of domination, Tsarist.*

După anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, acordarea unui „statut" privilegiat nobilimii a fost o componentă a politicii administraţiei ţariste. Politica ţarismului faţă de periferiile naţionale urmărea nu atât scopul de asimilare imediată a popoarelor alogene încorporate, cât alculturaţia, înainte de toate, a elitelor lor social-economice, politice şi intelctuale, prin însuşirea limbii ruse. „Cunoaşterea acestei limbi, după cum constata I. Jaruţki, devenise o condiţie indispensabilă a integrării elitelor periferice alogene în cadrul elitelor imperiale[2]". Scopul acestei politici era de a-şi crea o pârghie fermă în această regiune, devenind un exemplu pentru alte state din Balcani, mai bine zis – pentru alte elite balcanice, înlesnind astfel viitoarele cuceriri ale Imperiului Rus. De fapt, după 1812 asistăm la un proces dublu. *Pe de o parte*, administraţia ţaristă a atras o atenţie deosebită nobilimii, acordându-i drepturi şi privilegii, încadrând-o în sistemul administrativ, economic al Imperiului. *Pe de altă parte*, tendinţa de a-şi păstra statutul social priveligiat a apropiat boierimea din Basarabia de administraţia imperială rusă, fiind loială politicii ţariste, acesta s-a încadrat activ în sistemul administrativ şi militar rus.

---

[1] Dr., cercetător ştiinţific superior, Institutul de Istorie, Chişinău, Rep. Moldova.

[2] Ion Jaruţki, *Comisia Gubernială ştiinţifică a arhivelor din Basarabia (sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*, Chişinău, 2012, pp. 22-23.

https://biblioteca-digitala.ro

Motivele care au avut ca rezultat încadrarea nobilimii din Basarabia în sistemul imperial rus sunt diverse. În primul rând, conjunctura internațională, căci existența în permanență a unor agresiuni politice străine: austriacă, turcă, rusă a devenit sursă de resemnare în pasivitate, rezistență, defensivă, frică, dar și delăsare, defecte intolerabile, pentru că au fost puse în comparație cu spiritul occidental, evaluat pozitiv[3]. Altfel spus, boierimea din Principatul Moldova, ulterior și din Basarabia, pentru a-și menține funcțiile, moșiile, se alătura Marilor Puteri expansioniste și promova politica lor. În viziunea multor boieri din spațiul românesc orientarea spre Imperiul Rus se explică prin faptul că Rușii reprezentau *Ceilalți*, dar *Ceilalți* care erau mai aproape, deoarece propovăduiau aceeași religie creștin-ortodoxă, în comparație cu Imperiul Habsburgic care avea confesiunea creștin-catolică, nemaivorbind de Imperiul Otoman cu religia lui islamică. Căci „decât sluga neamțului papistaș ori raiaua păgânului, mai bine robul robului de o lege cu noi", susține nobilul basarabean Dumitru C. Moruzi, accentuând că aceasta era o idee înrădăcinată în mentalitatea elitei societății, în copilăria sa, pe de o parte și de alta a Prutului[4].

Coeziunea acestor două elemente – politica țaristă de atragere a nobilimii societății basarabene în „mrejele" sistemului politic, economic, social și cultural imperial și tendința nobilimii de a-și păstra drepturile și privilegiile – a rezultat cu schimbarea statutului deținut, de fapt cu beneficierea de un statut politico-juridic special și controversat.

Primul document oficial care se referă la statutul politic, social-economic al nobililor basarabeni, specificând drepturile și privilegiile acestora, a fost *Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia, adoptat la 29 aprilie 1818*[5]. Acesta confirma păstrarea în provincia nou-anexată a structurii sociale existentă în Principatul Moldova și urma să asigure un mod deosebit de administrare a provinciei[6]. Noul Regulament recunoștea existența în Basarabia a următoarelor categorii sociale: clerul, *nobilimea (dvorenimea)*, boiernașii, mazilii, ruptașii, negustorii și mica burghezie, țăranii sau coloniștii agricoli, țiganii (care aparțineau statului și moșierilor) și evreii[7]. Conform acestui Regulament, categoria socială privilegiată a boierilor din Basarabia a fost egalată în drepturi cu dvorenimea din guberniile interne ruse și integrată în ea. Nobililor din Basarabia li s-au acordat aceleași drepturi și privilegii de care se bucura nobilimea rusă, cu păstrarea concomitentă a rangurilor și a statutului deținut până la anexare, confirmate prin diferite hrisoave emise de domnii Moldovei, prin hotărârile luate de Divan sau de instanța de judecată. În Regulament se specifica faptul că, în conformitate cu Hrisovul Domnului Constantin Mavrocordat din 1734, sunt recunoscuți nobili toți cei care au primit titlul/cinul moldovenesc de la vel logofăt

---

[3] Simona Nicoară, *Mentalități colective. Imaginarul social. Istoria de durată lungă*, Cluj-Napoca, 2009, p. 182.

[4] Dumitru C. Moruzi, *Rușii și Românii* (cu o prefață de N. Iorga), Chișinău, 2001, p. 103.

[5] ПСЗРИ, собр. I, т. XXXV, 1818, № 27357, Санкт-Петербург, 1830, с. 222-281.

[6] *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, Кишинев, 1818, с. 2.

[7] *Ibidem*, с. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

la al treilea logofăt[8]. La fel, bunurile mobiliare și imobiliare, precum și țiganii sunt dați pentru totdeauna în proprietatea acestora. Un alt privilegiu obținut de nobilime prin adoptarea acestui document a fost dreptul de a-și crea un organ propriu de conducere – Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia[9]. Potrivit Regulamentului, prin intermediul respectivei adunări nobilimea din Basarabia avea dreptul de a alege și a destitui din funcții funcționarii instituțiilor regionale și de a numi tutorele proprietăților funciare moșierești[10].

Privilegiile acordate nobilimii din Basarabia s-au regăsit, deși într-un volum mai restrâns, și în *Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828*. Conform Regulamentului, tuturor categoriilor sociale care locuiesc în regiune li se păstrează toate drepturile pe care le dețineau la acel moment. În Regulament este specificat că și nobilii din Basarabia beneficiază în guberniile ruse de toate drepturile acordate nobilimii ruse de Împărăteasa Ecaterina a II-a, la 21 aprilie 1785. În același timp, și nobilimea rusă, care urma sau deja era stabilită cu traiul în Basarabia, beneficiază de aceleași drepturi ca și nobilimea din regiune[11].

Totuși, pentru a deține acest statut social și a beneficia de privilegiile acordate, reprezentanții boierimii trebuiau să-și confirme dreptul la noblețe. Politica de confirmare a noblețeі a fost primită cu suspiciune de reprezentanții nobilimii basarabene și criticată de reprezentanții administrației țariste. Viceguvernatorul Basarabiei, Wighel, analizând statutul deținut de boierimea moldovenească se întreba: cum poate fi egalat un boier din Basarabia cu un dvorean[12]*. Problema evocată de Wighel constă în faptul că deși în Moldova boierimea este stratificată, ca și în Imperiul Rus, coraportul dintre aceste stratificări nefiind unul echivalent. De exemplu, deținătorii titlului de vel Logofăt sau Vistiernic, care aparțineau primei trepte în Moldova, la ruși au fost egalați cu rangul de funcționar de clasa a IV-a*[13]*. În pofida acestor discrepanțe, boierii moldoveni au fost încadrați în sistemul rusesc al elitelor, așa cum prevedea politica imperială. Căci stabilitatea în imperiu a fost menținută inclusiv prin cooptarea elitelor locale și integrarea lor în nobilimea și birocrația rusă. Această cooptare a avut rolul de a crea un imperiu multinațional în principiu, precum și acela de a distanța și mai mult elitele de masa largă a tuturor grupurilor etnice*[14].

În anul 1821 a fost instituită comisia pentru cercetarea provenienței nobiliare, doritorilor le-a fost prezentată lista actelor în baza cărora urma să le fie confirmat titlul

---

[8] ANRM (Arhiva Națională a Republicii Moldova), F. 88, inv. 1, d. 271, f. 12.

[9] *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, Кишинев, 1818, pp. 24-25; Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918). (Instituții, regulamente, termeni)*, Chișinău, 2014, pp. 66-74.

[10] *Ibidem*, c. 24.

[11] ПСЗРИ, собр. II, т. III, 1828, № 1834, Санкт-Петербург, 1829, с. 198.

[12] Ф.Ф. Вигель, *Замечания на нынешнее состояние Бессарабии, писано в октябре 1823 года*, Москва, 1892, с. 31.

[13] *Ibidem*, c. 32.

[14] Geoffrey Hosking, *Rusia – popor și imperiu. 1552-1917*, Iași, 2001, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

de nobil[15]. La baza confirmării erau puse două documente de bază. În baza *Hrisovului lui Constantin Mavrocordat* din 1734 erau recunoscuți ca nobili toți acei care au primit rangul moldovenesc de la *vel Logofăt* până la *treti Logofăt*[16]. Al doilea document, care în viziunea noastră era mai mult mai important decât primul și luat în considerare, este *Hrisovul despre drepturile, libertățile și privilegiile dvorenimii, acordat la 21 aprilie 1785, de împărăteasa Ecaterina a II-a, făcându-se în special referire la articolul 92, în care erau enumerate documentele ce făceau dovada incontestabilă a nobleței*[17].

Astfel, practic începând cu anul 1821 și pe parcursul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, reprezentanții nobilimii basarabene au fost nevoiți să-și confirme și reconfirme în permanență nobletea. Mult mai dificil acest proces a fost pentru reprezentanții vechii boierimi, pentru că administrația țaristă susținea în special nobilimea nouă, alogenă, care prezenta dovezi în baza Hrisovului Împărătesei Ecaterina a II-a și nu a documentelor moldovenești.

Totuși, începând cu anul 1818, boierii din Basarabia au căpătat un nou statut dualist, confirmat în anul 1828: *pe de o parte*, ei beneficiau de drepturile și privilegiile specifice nobilimii ruse, iar pe *de altă parte*, își păstrau statutul social deținut până la anexare. În realitate, nobilimea din Basarabia a fost nevoită să-și apere în permanență drepturile sale, pentru că acest dualism a avut un caracter controversat: ca rezultat, în multe situații nobilii basarabeni erau defavorizați, nu beneficiau nici de vechile privilegii, nici de cele noi, specifice nobilimii ruse.

Faptul că boierii din Basarabia erau dezavantajați își găsește confirmarea în multiplele memorii, cereri, scrisori depuse de aceștia pentru a-și apără privilegiile. De exemplu, din informația Guvernatorului Civil al Basarabiei din 31 iulie 1826 constatăm că nobilii basarabeni întâlneau greutăți la încadrarea în serviciul militar, cauza fiind că

---

[15] Actele în baza cărora se confirma nobletea *a se vedea detaliat*: Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru (Actele Comisiei pentru cercetarea documentelor nobilimii din Basarabia la 1821).* vol. I, București, 1940, pp. 12-18.

[16] Lista rangurilor moldovenești, care acordau dreptul la demnitatea de nobilime, de la vel Logofăt până la treti Logofăt: vel Logăfăt, vel Vornic, Vistiernic, Hatman, Postelnic, Cămăraș, Aga, Ban, Comis, Căminar, Paharnic, Sărdar, Stolnic, Armaș, Medelnice, Clucer, Sluger, Pitar, Jitnicer, Șătrar, vtori Logofăt, vtori Postelnic, treti Logăfăt. Gheorghe Bezviconi, *op. cit.*, pp. 17-18.

[17] Conform articolului 92, printre documentele de confirmare a nobleței se numărau: 1. Diplomele pentru demnitatea de noblețe acordate de administrația imperială; 2. Blazoanele acordate de Împărat; 3. Diplomele pentru rangurile prin care se conferă nobletea; 4. Actele confirmătoare că persoana a fost decorată cu un Ordin Cavaleresc Rusesc; 5. Dovezi prin diplome acordate sau de laudă; 6. Ordinele de împroprietărire cu pământ sau sate; 7. Actele care confirmă primirea moșiilor pentru serviciul nobilimii; 8. Ordinele sau diplomele despre acordarea moșiilor; 9. Ordinele sau diplomele pentru satele sau moșiile conferite, chiar dacă acestea ar fi ieșit din stăpânirea neamului. 10. Ordinele și hrisoavele date unui nobil pentru ambasadă, solie sau altă trimitere; 11. Dovezi că strămoșii au îndeplinit un serviciu corespunzător unui rang de nobil; 12. Dovezi că tatăl și bunicul au dus un mod de viață, au avut un serviciu corespunzător statutului de nobil, fapt confirmat printr-un certificat semnat de 12 nobili, despre a căror noblețe nu exista nicio îndoială; 13. Actele de cumpărare, de ipotecă și testamentele privitoare la averea nobililor; 13. Dovezi că tatăl și bunicul au stăpânit sate etc. *A se vedea detaliat*: ПСЗРИ, собр. I, т. XXII, 1785, № 16187, Санкт-Петербург, 1830, с. 354-358.

https://biblioteca-digitala.ro

documentele despre noblețea lor nu au fost confirmate de Departamentul de Heraldică. Astfel, nobilii din Basarabia nu beneficiau de prerogativele specifice acestei categorii sociale la încadrarea în serviciul militar, ci doar de cele prevăzute de lege pentru toți, adică pentru un termen de 4 ani[18]. Referindu-se la acest proces, viceguvernatorul Wighel susținea că reprezentanții nobilimii din Basarabia care doreau să se încadreze în serviciul militar întâlneau greutăți din cauză că atunci când documentele erau transmise în Departamentul de Heraldică, nu se cunoștea semnificația titlurilor de *comis, căminar* sau *paharnic*, ca urmare, aceștia trebuia să slujească în calitate de unter-ofițeri[19]. „Din acest considerent – susținea autorul – pentru reprezentanții nobilimii basarabene era mai favorabil să stea acasă și să aștepte alegerile nobiliare, în cadrul cărora obțineau funcții (în dependență de buzunar)" și după care, pentru muncă *silnică și credincioasă*, obțineau un titlu din *Tabelul rangurilor* existent în Imperiu. De aceea, nu este nicio casă – menționează autorul – unde să nu fie vreo 5 sau 6 „măgari maturi, care duc un mod de viață depravat, lipsit de sens"[20]. Astfel, constatăm că prevederile statutului nobilimii basarabene cu privire la încadrarea în serviciul militar nu erau respectate.

Despre faptul că în tendința de a ocupa diferite funcții nobilii întâlnesc obstacole aflăm și din memoriul trimis la 1 martie 1833 de mareșalul regional al nobilimii din Basarabia, E. Dimitriu, guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, în care acesta vine cu unele propuneri privind organizarea noilor alegeri nobiliare[21]. Astfel, E. Dimitriu cere acordarea mai multor drepturi nobilimii locale. În primul rând, mareșalul nobilimii roagă să se permită alegerea în diverse funcții a persoanelor din rândul nobililor basarabeni. El propune ca, în scopul îmbunătățirii situației din regiune, să fie permisă alegerea în funcțiile de consilieri (în afară de cei numiți din partea Coroanei) ai Tribunalului Regional Civil și Penal, precum și a președinților și asesorilor în judecătoriile județene din rândul nobilimii basarabene. De fapt, mareșalul regional susține că nobilii și funcționarii din Basarabia au toate capacitățile și sunt demni/vrednici de a exercita aceste funcții[22]. Din aceste afirmații reiese că deși, conform statutului deținut, nobilii aveau dreptul de a ocupa diferite funcții civile, în realitate aceste drepturi nu erau respectate.

O altă cerință înaintată de mareșalul regional al nobilimii se referea la funcția de președinte al Tribunalului Regional Civil din Basarabia. Acesta accentua că activitatea acestei instituții este destul de anevoioasă, toate dosarele sunt cu mare greu examinate, deoarece „numărul lor ajunge la 800". Dat fiind că instituția respectivă era de importanță majoră atât pentru locuitorii din regiune, cât și pentru administrația țaristă, mareșalul regional al nobilimii cere ca în calitate de candidat la funcția de

---

[18] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 208, f. 2-2 verso.

[19] Ф.Ф. Вигель, *Замечания на нынешнее состояние Бессарабии, писано в октябре 1823 года*, Москва, 1892, с. 32.

[20] *Ibidem*, с. 32.

[21] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 668, f. 2.

[22] *Ibidem*, f. 2-2 verso.

https://biblioteca-digitala.ro

președinte al Tribunalului Regional Civil să fie numit un reprezentant al nobilimii basarabene[23]. Rezultatul a fost însă cu totul altul decât cel așteptat de nobilime. Prin legea din 24 ianuarie 1834 a fost reglementată procedura de numire în funcție a Președintelui Tribunalului Civil din Basarabia. Astfel, la funcția de președinte puteau candida nu doar reprezentanții nobilimii basarabene, dar și nobili din alte gubernii care se aflau în Basarabia, precum și persoane din rândul funcționarilor locali. Persoanele care urmau să fie numite candidat la funcția de președinte al Tribunalului Civil trebuia să fi deținut anterior, nu mai puțin de 6 luni, funcțiile de judecător ținutal sau de procuror gubernial, și minimum 15 ani să activeze în serviciul imperial. În cazul funcționarilor, aceștia trebuia să prezinte permisiunea administrației lor pentru a putea candida la funcția de președinte al Tribunalului Civil. Unul dintre candidați trebuia în mod obligatoriu să fie din rândul funcționarilor Administrației Regionale sau din rândul consilierilor de la Curte[24].

Mareșalul regional al nobilimii face referință și la obstacolele întâlnite în acest sens după aplicarea Regulamentului din 1828. Conform acestui Regulament, în locul consilierilor din partea nobilimii în Tribunalele regionale Civil și Penal urmau să fie aleși asesori. Însă rangul asesorilor era cu o treaptă mai inferioară decât acel al consilierilor, din care cauză salariul primilor s-a redus; respectiv, nobilii cu cele mai bune abilități de a exercita funcția de asesor nu doreau să ocupe această funcție. În consecință, funcțiile respective erau ocupate de persoane necompetente, ceea ce a dus la o scădere semnificativă a eficienței acestor instituții. Din acest considerent, mareșalul regional al nobilimii din Basarabia intervine cu propunerea să fie restabilit titlul de consilier membrilor aleși din partea nobilimii, aceștia urmând a fi egalați cu consilierii numiți din partea Coroanei. Mareșalul nobilimii nu era de acord cu faptul că, începând cu 1830, în calitate de membru al Judecătoriei județene putea fi ales și câte un reprezentant al negustorilor. În viziunea lui E. Dimitriu, aceștia nu sunt competenți, deciziile le iau pornind de la propriile interese și nu conform legislației, iar ca rezultat, în ultimul timp foarte multe decizii erau atacate la organele de apel (acesta prezintă cazul locotenent-colonelului Leontiev). Nobilimea roagă ca asesorii din partea negustorilor, în Tribunalul Regional Civil, să nu dispună de dreptul de a vota în dosarele cu implicarea nobilimii[25].

Cerințele nobilimii basarabene enunțate de mareșalul regional E. Dimitriu denotă că statutul acordat nobililor prin cele două Regulamente referitoare la administrarea Basarabiei în realitate nu erau respectate. Ca rezultat, nobilii din regiune întâlneau diferite obstacole în procesul de ocupare a funcțiilor administrative în Basarabia.

Totodată, nobilimea basarabeană nu beneficia pe deplin nici de drepturile specifice dvorenimii ruse. În acest sens, a apărut problema posibilității nobililor din

---

[23] *Ibidem*, f. 2 verso-3.

[24] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 668, f. 21, 21 verso, 22; ПСЗРИ собр. II, т. IX, 1834, № 6889, Санкт-Петербург 1835, c. 81.

[25] *Ibidem*, f. 4, 4 verso, 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Basarabia de a deține țărani șerbi/oameni de curte pentru necesitățile vieții personale și pentru efectuarea lucrului casnic. Problema apare din considerentul că în Imperiul Rus șerbia a fost abolită tocmai în 1861, prin reforma efectuată în timpul domniei lui Alexandru al II-lea, pe când pe teritoriul dintre Prut și Nistru iobăgia a fost anulată prin reforma socială a lui Constantin Mavrocordat efectuată în 1749, deci până la anexarea și încadrarea acestui teritoriu în sistemul economic și politic al Imperiului Rus. În urma examinării acestei probleme, Senatul a hotărât ca nobililor din Basarabia care dețin proprietăți funciare în alte gubernii sau regiuni ale Imperiului Rus să li se permită să dețină țărani șerbi, ca și în Basarabia, pentru necesitățile vieții personale și pentru muncile casnice, dar cu condiția să nu-i impună să lucreze pământul. Totodată, s-a stabilit că acelor nobili basarabeni care nu dețin proprietăți în alte gubernii sau regiuni ale Imperiului Rus le este interzis dreptul de a avea în posesie țărani iobagi[26]. Observăm iarăși că, deși sunt recunoscuți ca dvoreni, aceștia nu beneficiază pe deplin de drepturile și privilegiile specifice acestei categorii sociale. Mai mult ca atât, de acest drept vor beneficia acei nobili ruși care vor primi sau care vor procura proprietății funciare în Basarabia.

La fel, prin recunoașterea statutului de nobil, în 1818 nobilimea din Basarabia a obținut dreptul de a-și organiza propriul organ – Adunarea Deputaților Nobilimii[27]. Organ care avea menirea principală de a coagula reprezentanții nobilimii pentru rezolvarea problemelor stringente ale societății[28]. Propriu-zis, în Basarabia această instituție administrativă a dat naștere la intrigi și litigii între reprezentanții nobilimii[29]. Mai ales că politica administrației țariste de a numi în funcții în primul rând nobili recent confirmați, alogeni, care exprimau credință țarismului, a dus la divizarea societății nobiliare în două tabere, conform intereselor și scopurilor: „gruparea națională", creată în mare parte din reprezentanții nobilimii autohtone și „gruparea nobililor noi" – funcționari ruși, alogeni[30]. Divergențele dintre aceste două grupări[31] se observă în special în timpul organizării alegerilor în Adunarea Deputaților Nobilimii, odată la 3 ani. Chiar de la primele alegeri care s-au desfășurat la Chișinău în 1818, descrise cu lux de amănunte de viceguvernatorul Wighel[32], nobilul A. Nakko[33] și

---

[26] ПСЗРИ. Собр. II, т, XVIII, 1843, часть 1, СПб. № 16619, с. 134.

[27] Despre Adunarea Deputaților Nobilimii *a se vedea detaliat*: Valentin Tomuleț, *op. cit.*, pp. 66-74; Antoneta Olteanu, *Rusia imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea*, București, 2011, pp. 64-66.

[28] Antoneta Olteanu, *op. cit.*, p. 65.

[29] Despre instituirea și activitatea acestei instituții *a se vedea detaliat*: ПСЗРИ, собр. I, т. XXXV, 1818, № 27357, Санкт-Петербург, 1830, с. 232; ANRM, F. 88, inv. 1, d. 101 (f.), d. 663 (368 f.); ANRM, F. 88, inv. 2: d. 354 (22 f.), d. 390 (190 f.).

[30] Вл. Морозан, „Дворянское Общество Бессарабии в дореформенные годы", în *Studii de arhondologie și genealogie*, vol. II, Chișinău, 2014, pp. 8-9.

[31] Despre divergențele dintre cele două grupări de nobili la alegerile din anul 1840 *a se vedea detaliat*: Valentin Tomuleț, *op. cit.*, pp. 69-74.

[32] Ф.Ф. Вигель, *op. cit.*, с. 11-14.

[33] А. Накко, *Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись)*, Кишинев, 1879, f. 171-181.

https://biblioteca-digitala.ro

nobilul Al.Crupenschi[34], s-a atestat formarea acestor două tabere, iar întrunirea lor a finalizat cu bătaie. Referindu-se la aceste alegeri, Maria Comnen, mama Caterinei Crupenschi, o sfătuia pe aceasta ca să nu atragă atenție la cele întâmplate „... Dracu să-i ia de nebuni, azi se bat, mâine se sărută. La voi lucrurile acestea se întâmplă des, ar trebui să te obișnuiești"[35]. Din corespondența acestora aflăm și despre atitudinea negativă a vechilor reprezentanți ai nobilimii față de cei „nou-veniți". Astfel, la 2 iulie 1820, Maria Comnen menționează că Balș a îngălbenit de mânie când a aflat că infamul de Pruncu vrea să fie deputat. „El (Balș) a zis că n-are decât să vie aici (în Sankt-Petersburg) să vorbească, să se tânguiască, să mintă, să facă ce-o pofti. Dar să vrea să fie deputat al moldovenilor din Basarabia, asta e culmea..."[36].

În procesul desfășurării alegerile nobiliare, uneori erau alese persoanele nu după competențele de care făceau dovadă ci, în special, în baza înțelegerilor între nobili. Fapt relatat și de nobilul D.C. Moruzi: „Cât despre ei, se alegeau după influențe și averi, unul mareșal al nobleței întregii provincii, alții mareșali pe districte, schimbându-se, astfel ca toți să poată spune că au slujit și ei împărăția[37]. Totodată, ar fi greșit să estimăm interesul nobilimii din Basarabia pentru alegerile nobiliare. Nemulțumirile de rezultatele alegerilor precedente, de intrigile dintre diferite grupări și, în principal, de slaba influență a nobilimii asupra situației, în regiune au provocat interesul scăzut al multor nobili față de alegeri, nedorința și evitarea de a fi aleși în diferite funcții[38]. *Viceguvernatorul F.F. Wighel* susține *că în Basarabia, dacă excluzi din numărul nobililor bătrânii și copiii, pe cei implicați în procesele de judecată și pe cei care din cauza leneviei sau stării precare de sănătate nu doresc să ocupe funcții, atunci numărul celor care au dreptul de a participa la alegeri și de a ocupa funcții se dovedește a fi foarte mic. De exemplu, din necesarul de 75 de persoane, la ultimele alegeri au participat 125 de persoane*[39]. Conform opiniei istoricului B. Nolde, anume acest fapt l-a determinat pe M.S. Voronțov să ceară revizuirea Regulamentului din 1818. El susține că în această perioada alegerea funcționarilor ținutali s-a făcut cu mari dificultăți din cauza numărului mic de nobili și stării morale a acestora. Astfel, la alegerile nobiliare din 1824 au participat 100 de nobili, iar funcții disponibile erau în număr de 81, considerent din care a discuta despre competența acestor funcționari nu are rost[40].

Despre refuzul pasiv al nobilimii basarabene de a deține diverse funcții în administrația țaristă relatează și D.C. Moruzi. Autorul susține că „tânărul basarabean intrat în cavaleri, ajuns cel mult la căpitan de gradul II, se pomenea rechemat de tată

---

[34] Ал.Крупенский, *Краткий очерк бессарабского дворянского собрания*, СПб, 1912, с. 19-20.

[35] Constantin Gane, *Amărâte și vesele vieți de jupânese și cucoane. Boieroaice din Moldova și Țara Românească în veacurile XVI-XIX*, București, 2016, p. 250

[36] *Ibidem*, p. 263.

[37] Dimitrie C. Moruzi, *Basarabia și viitorul ei. 1812-1905*, București, 1905, pp. 63-64.

[38] Вл.Морозан, *op. cit.*, p. 11

[39] Ф.Ф. Вигель, *op. cit.*, с. 14.

[40] Б.Э. Нольде, *История Формирования Российской Империй*, Санкт-Петербург, 2013, с. 679.

https://biblioteca-digitala.ro

său... acesta încredințându-i administrația vreo unei moșii. Acela care termina universitatea intra la vreun minister și, îndată ce obținea titlul de funcționar de clasa a XIV-a, era trimis, datorită străduințelor părintelui său, ca atașat pentru misiuni speciale pe lângă guvernatorul Basarabiei. Această înaltă funcțiune, neplătită de altfel, consta în a nu face nimic... Atunci aceștia se apucau de agricultură[41]. Evident că dacă boierii moldoveni ar fi putut de bunăvoie să-și aranjeze copiii la slujbă, ar fi avut pentru dânșii ambiția părintească și i-ar fi lăsat să-și facă carierele. Faptul că ei îi rechemau lângă dânșii cum împlineau termenul prescris de lege pentru a-și păstra privilegiile dvorenimei atestă adevărata lor starea sufletească[42].

Totuși, în scopul de a menține atașamentul nobilimii basarabene, administrația țaristă, de multe ori trecea cu vederea aceste încălcări, conflicte și nemulțumiri, apreciind-o pentru serviciu, devotament, curaj etc. cu diferite ordine și medalii imperiale – constatare ce rezultă din dispozițiile imperiale[43], formularele de serviciu[44] și actele prezentate pentru confirmarea titlului nobiliar. De exemplu, pentru participarea la războiul ruso-turc din 1828-1829 și ajutorul acordat întru întreținerea armatei ruse, administrația țaristă a oferit unor nobili un șir de diplome și ordine. Din fiecare ținut, mareșalul ținutal trebuia să prezinte lista celor mai activi nobili pentru a le prezenta la Chișinău, unde aceștia urmau să fie decorați. De exemplu, din județul Iași au fost propuși: funcționarul de clasa a VII-a Sandul Feodoisu, funcționarul de clasa a VIII-a Petrachi Catargi, stolnicul Ion Bantaș, medelnicerul Enachi Cristian și nobilii Manolachie Bozna, Costache Rusu; boiernașii Ion Musteață și Teodor Ciugureanu și doi mazili din Codrul de Sus și Codrul de Jos. În septembrie 1818 aceștia urmau să se prezinte la Chișinău[45].

Astfel, *de jure*, nobilimea basarabeană a beneficiat de un statut privilegiat/dublu acordat prin Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 1818, conform căruia nobililor din regiune li se acordau aceleași drepturi și privilegii de care beneficia nobilimea rusă, cu păstrarea concomitentă a rangurilor și a statutului deținute până la anexare. *De facto*, însă nobilimea din Basarabia a fost limitată atât în drepturile specifice dvorenimii ruse, cât și în cele specifice boierimii române. Pe parcursul secolului al XIX-lea nobilii din Basarabia au optat pentru obținerea dreptului de a beneficia pe deplin de statutul deținut de ei, atât în plan politico-juridic, cât și social-economic, ca argument fiind numeroasele scrisori, cereri, memorii care abordează acest subiect, precum și procesele de judecată, parte la care erau nobilii din regiune și administrația țaristă.

Un alt aspect important în analiza statutului nobilimii din Basarabia sub regim de dominație țarist este încadrarea acestei provincii și, prin urmare, a tuturor locuitorilor în sistemul economic imperial. Până la anexare baza economică a boierilor

---

[41] Dumitru C. Moruzi, *op. cit.*, p. 64.

[42] *Ibidem*, p. 65.

[43] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1965.

[44] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 208, d. 445, d. 1418, d. 1902, d. 1910.

[45] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 392, f. 5-5 verso.

https://biblioteca-digitala.ro

din Țările Române a fost întotdeauna și aproape exclusiv proprietatea asupra pământului[46]. De fapt, anume acest drept a și fost prejudiciat imediat după anexare. Potrivit prevederilor articolului VII din Tratatul de la București, din 1812, locuitorii de pe ambele maluri ale Prutului urmau să decidă până în anul 1814 în supușenia cărui imperiu vor rămâne. În cazul în care alegeau să rămână în continuare supuși moldoveni, prevederile acestui articol stabileau că în termen de 18 luni de la ratificarea tratatului să renunțe la proprietățile pe care le-au avut în stăpânire pe teritoriul noii provincii anexate de Rusia, adică să se despartă de ele prin vânzare, schimb etc. Astfel, atât administrația rusă, cât și cea din Moldova au pus problema proprietăților, drept motiv fiind enunțat: „de a vinde toate acele de peste Prut strămoșești moșii", pentru că, „după deosebite politicești pricini, nicidecum nu este iertat urmarea într-un alt chip"[47]. Desigur, acesta a fost un termen destul de scurt, ceea ce i-a făcut pe mulți reprezentanți ai nobilimii să rămână în teritoriul anexat, decât să se vadă siliți să-și vândă la un preț de nimic moșiile sale. De aceea, unele familii boierești s-au împărțit, lăsând pe unii reprezentanți ai lor în partea ajunsă rusească din Moldova, pentru a-și conserva vechea moștenire[48]. Astfel, susține istoricul A.D. Xenopol, că boierii care nu puteau să-și înstrăineze în pagubă moșiile preferă „să se despartă fiii de părinți, frați și alte rudenii, trecând unii la acele de peste Prut moșii, iar alții rămânând dincoace"[49].

Analiza situației proprietăților funciare din Basarabia, în momentul anexării, ne permite să constatăm că boierimea din noua regiune avea concentrate în mâinile sale mari latifundii de pământ. Cele mai mari latifundii și moșii aparțineau familiilor nobiliare: Balș, Bașotă, Donici, Cantacuzin, Catargi, Crupenschi, Millo, Paladi, Rosetti, Râșcan, Sturdza etc. De exemplu, în 1817, în ținutul Hotin, medelnicerului Vasile Rosetti îi aparțineau moșiile Carlacheu, Romancăuți, Jabotința, Cormani, fiecare a câte 1.400, 1.000, 2.000 și 600 fălci de pământ (în total aproximativ 6.700 desetine). Lui Matei Crupenschi în același ținut îi aparțineau moșiile Mihalachi, Lomacința, Năslăvceni, Șărbaca, Corjeuți, Darabani, Capileuca care în total alcătuiau 11993 desetine de pământ etc.[50]. Constantin Teodorescu susține că în județul Hotin, din numărul total de 174 de moșii existente la 1817, 84 de moșii erau în proprietatea boierilor, ceea ce constituia 192.088 fălci, or 77,30% din suprafața totală[51]. Cei mai mari proprietari erau reprezentanții familiei Balș (13.350 de fălci), Iordache Cantacuzino (5.730 de fălci), reprezentanții familiei Cazimir (11.230 de fălci), Matei Crupenschi

---

[46] Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne*, București, 1995, p. 125.

[47] Nicolae Iorga, „Basarabia noastră", în *Neamul românesc în Basarabia*, vol. I, București, 1995, p. 289.

[48] Dumitru C. Moruzi, *op. cit.*, p. 59.

[49] Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană. Istoria Țărilor Române de la Pacea de la București până la răsturnarea fanarioților (1812-1821)*, vol. X, ediția a III-a, București, p. 16.

[50] Вл. Морозан, „Из истории дворянского землевладения в Бессарабии", în *Studii de arhondologie și genealogie*. vol. III, Chișinău, 2015, p. 33.

[51] Constantin Teodorescu, „Moldova și Basarabia 1807-1817", în *Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru*, anul VII, nr. 1, Chișinău,1935, pp. 56-65.

https://biblioteca-digitala.ro

(6.750 de fălci), reprezentanții familiei Mavrocordat (6.780 de fălci), Milu Iordache (4.540 de fălci), Iancu Sturdza (7.627 de fălci) etc.[52]. Conform aceluiași autor, la 1817 în ținutul Soroca, din cele 183.101 de fălci, 114.934 de fălci aparțineau boierilor. Cei mai de vază moșieri erau Ion Balș (6.985 de fălci), Nicolae Balș (4.690 de fălci), Petrache Catargiu (8.545 de fălci), Costache și Teodosiu Ghica (9.045 de fălci), Alexandru Panainte (11.120 de fălci), Ion Sturdza (5.290 de fălci) etc.[53]. Date referitoare la cel mai mare proprietar din Basarabia, în primii ani după anexare, identificăm și la Manuc Bei în însemnările sale referitoare la teritoriul dintre Prut și Nistru. Autorul susține că pământurile lui I. Balș și cele ale părinților săi, care stau la Iași, sunt locuite de aproape 6.000 de familii[54].

Despre ocupațiile boierilor basarabeni moldoveni, la momentul anexării, scrie în lucrările sale și Olga Nakko. Astfel, descriind activitatea boierului Tardeli, autoarea menționează că acesta mergea o dată sau chiar de două ori pe an la Viena, însoțind cireada de bovine/boi, pentru a o comercializa în această țară[55]. Așadar, una dintre ocupațiile lor de bază era creșterea animalelor și comerțul. Autoarea menționează că „... acest comerț i-a îmbogățit. Comerțul cu grâu încă nu apăruse, el era semănat doar pentru nevoile casei și era păstrat în niște gropi[56] din câmp săpate special pentru aceasta. Proprietarii de pământ se ocupau în special cu creșterea animalelor (bovinelor) pe care le comercializau negustorilor din Austria"[57].

Olga Nakko scrie că după anexare situația s-a schimbat, din cauza că în Basarabia capătă răspândire pesta la bovine și oi. În plus, Austria a organizat la hotare carantină și mult timp n-a permis trecerea animalelor din Basarabia. În acestă perioadă moșierii s-au orientat spre comercializarea grâului, care era solicitat în Odesa, începând să cultive suprafețe tot mai mari. În așa fel, datorită faptului că portul Odesa se afla la o distanță apropiată, comerțul cu grâu a plasat creșterea animalelor pe planul al doilea[58]. De fapt, Olga Nakko ne relatează despre factorii care au impus schimbarea direcției dezvoltării economice a Basarabiei, de la creștere animalelor la creșterea cerealelor, de la exportul în Austria la exportul în Odessa.

Dintre proprietarii funciari nobili care se ocupau de creșterea vitelor pot fi numiți: Hasnașii, Kalmuțki, Râșcanu, Leonard, Feodosiu, Russo, Suruceanu[59]. Menționi despre creșterea cailor întâlnim la Teodor Vârnav: acesta cumpăra mânzați, îi dădea moșului

---

[52] *Ibidem*, pp. 66-68.

[53] Constantin Teodorescu, „Moldova și Basarabia 1807-1817. Averea nemișcătoare și populația județului Soroca", în *Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru*, anul X, nr. 1-4, Chișinău, 1938, pp.129-130, 134.

[54] Manuc-Bei, „Observații asupra stării actuale a Basarabie" (document tradus de Ion Varta), în *Patrimoniu. Revistă de lectură istorică*, 1991, nr. 3 (pp. 6-14), pp. 11.

[55] О. Наккo, „Фрикошены", în *Ирина Ижболдина, «Живая старина» в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – начала XX вв*, Кишинев, 2012, с. 37.

[56] Despre groapa pentru păstrarea cerealelor *a se vedea detaliat*: Valentin Tomuleț, *op. cit.*, pp. 315-316.

[57] О. Наккo, *op. cit.*, с. 37.

[58] *Ibidem*, с. 49.

[59] Gheorghe Bezviconi, „Basarabia", în *Din trecutul nostrum*, Chișinău, 1934, nr. 7-8, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

(său) Chiru să-i crească, după care-i vindea[60]. Cele mai însemnate livezi le aveau familiile Rossetti, Sturdza, Balș, Kazimir, Derojinski, Leonard, Krupenschi, Pisarjevschi, Pomer. Menționăm aici și plantațiile de tutun ale proprietarilor Balioz, Andrianov, Cerchez. În ceea ce privește viticultura, acești purtători de cultură au aclimatizat în Basarabia chiar și vița de vie franceză, un renume deosebit aveau viile din Milești – ale lui P.C. Kazimir, din Speia – ale lui Pavel Leonard, din Boghiceni – ale fratelui său, din Tatarești – ale lui Al. Inglezi, din Călărași – ale lui M. Derojinski, din Ghidighici – ale lui A. Casso, din Hâncești – ale princ. Manuc-Bei, din Budești – ale lui C. Hartingh, din Lapușna – ale lui Tomuleț, din Bulboaca – ale lui C. Mimi, din Frumoasa – ale lui Cara-Vasile, din Purcari – ale lui Brunovski[61].

Totuși, administrația țaristă a tins să disperseze etnic marii proprietari de pământ. Astfel, pentru merite deosebite față de dinastia Romanilor în Basarabia au fost împroprietăriți cu mii de desetine de pământ numeroși funcționari civili și militari ruși[62]. Conform datelor prezentate de cercetătorul V. Tomuleț, după anexare s-a dat pământ elementului străin: consilierului de stat, contele Karl Nesserode – 10.000 desetine, generalul maiorului Mihail Roler – 3.000 desetine, consilierului de stat Constatin Catacazi – 6.000 desetine și altor funcționari civili și militari ai administrației țariste; în total – 89.890 desetine. Numai conform deciziilor din 18 iunie, 16 octombrie, 12 și 21 decembrie 1823, din 1, 7, 8, 9 februarie 1824, 36 mari demnitari de stat ruși au primit din contul pământurilor libere de stat 172.122 desetine de pământ, dintre care 98.196 desetine 1.618 stânjeni în ținutul Akkerman și 73.926 desetine 490 stânjeni în ținutul Bender. Numai 22 de ofițeri din armata rusă au primit în aceste două ținuturi tocmai 49.926 desetine 490 stânjeni de pământ; printre aceștia, generalii Kornilovici, Râleev, Sobaneev, Hapov și Sibirski – 27.500 desetine[63]. Faptul că administrația țaristă acorda pământuri în Basarabia rezultă și din corespondența dintre Caterina, soția lui Matei Crupenschi, și Maria Comnen, mama acesteia, care se afla la Sankt-Petersburg. Maria Comnen o informează pe fiica sa în una dintre scrisori că a primit în dar de la Maiestatea sa, Alexandru I, 3.000 desetine de pământ, având posibilitatea de a-și alege singură locația. Deținătoarea susține că pământul primit „îl voi lua în alte gubernii ale Rusiei, căci am fost sfătuită să nu le cer în Basarabia, deoarece acolo s-au făgăduit până acum două sute de mii de desetine, care vor fi date Dumnezeu știe când și, pe lângă aceasta, chiar când s-o împărți pământul, îl va vinde toată lumea laolaltă și nu va mai avea nici o valoare"[64]. Însăși legea din 25 octombrie 1824 consolida dreptul admnistrației țariste de a dispune de proprietăți funciare în Basarabia. Aceeași lege prevedea că și confirmarea

---

[60] Vârnav Teodor, *Istoria vieții mele*, Chișinău, 2007, p. 46.

[61] Gheorghe Bezviconi, „Basarabia", în *Din trecutul nostrum*, Chișinău, 1934, nr. 7-8, p. 7.

[62] Lista persoanelor împroprietărite *a se vedea*: P. Halipa, A. Moraru, *Testament pentru urmași*, Chișinău, 1991, pp. 19-20.

[63] Valentin Tomuleț , *op. cit.*, p. 410.

[64] Constantin Gane, *op. cit.*, p. 249.

https://biblioteca-digitala.ro

actelor despre donarea în proprietate a diferitelor terenuri de pământ în Basarabia era o prerogativă a Senatului Guvernant[65].

Astfel, deși statutul nobililor confirmat la 1818 prevedea păstrarea proprietăților mobiliare și imobiliare, precum și a dreptului asupra țiganilor[66], în realitate aceste prevederi nu au fost respectate de administrația țaristă. Pe lângă faptul că foarte multe proprietăți au fost acordate străinilor, o parte a nobilimii a pierdut proprietățile din cauza datoriilor la stat.

Riscul de a pierde moșiile era alimentat de lipsa de resurse financiare pentru lucrarea pământului și deoarece șerbia a fost lichidată, că nobilii era nevoiți să năimească lucrători. În plus, dat fiind faptul că în Basarabia nu exista o instituție bancară, considerent din care erau nevoiți să apeleze la cămătari. Astfel, în 1854, din 1.221 de proprietăți private/particulare existente în Basarabia, 42 au fost depuse ca și gaj pentru diferite împrumuturi bănești. Dintre care 19 au fost luate de la proprietari pentru că aceștia n-au achitat procentele, iar 15 au fost vândute la licitație pentru că proprietarii nu a putut înapoia în general suma împrumutată[67]. Procesul descris de istoricul Vl. Morozon este confirmat de documentele de arhivă, precum și de anunțurile din ziarele editate în Basarabia. De exemplu, anunțul plasat de Administrația regională informează că la 29 iulie, 28 august și 28 octombrie 1824 vor fi puse în vânzare proprietățile funcționarului de clasa a VIII-a Varfolomeu pentru datoria de 747.986 lei 321 aspre, și anume: moșia Cosăuți din ținutul Iași, moșia Chițeleni din ținutul Orhei, o parte din moșia Seledjeni din ținutul Orhei; și a treia parte din moșia Meșeni din ținutul Orhei[68]. În scopul achitării datoriei, conform deciziei Consiliului Suprem, din bunurile familiei lui Varfolomeu au fost scoase la vânzare publică: vinul, pânea, îmbrăcămintea din postav, mătase, bumbac, blănurile, precum și mobila, vitele (16 boi), porcii, păsările și 2 pluguri care se aflau la posesorul Diupon. Astfel, se prevedea inventarierea tuturor obiectelor care vor fi vândute prin întocmirea a două liste: prima includea animalele, cerealele, vinul, vesela care nu va putea să existe fără îngrijire, prețul cărora nu este mare; a doua listă includea mobila, rochiile, țesăturile de diferite tipuri etc. care valorează mai puțin[69].

Ulterior, Administrația regională a Basarabiei plasează în ziar un nou anunț prin care informează că la 5, 8 și 12 august 1829 se va scoate la licitație „în proprietate veșnică" moșiile care au aparținut funcționarului de clasa a VIII-a Varfolomeu, după cum urmează: moșia Cosăuți, județul Iași; moșia Coțeleni, județul Orhei; moșia Seledjeni, județul Orhei; târgușorul Criuleni; moșia Buciușca; moșia Muncești și o parte din moșia Mișeni care aparține surorii lui Varfolomeu – Mărioară[70]. Alături de

---

[65] ПСЗРИ. Собр. I, т. XXXIX, 1824, № 30095. СПб. 1830, с. 566.

[66] ПСЗРИ, собр. I, т. XXXV, 1818, № 27357. СПб. 1830, с. 222.

[67] Вл. Морозан, „Из истории дворянского землевладения в Бессарабии", în *Studii de arhondologie și genealogie*, vol. III, Chișinău, 2015, p. 38.

[68] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 143, f. 5-5 verso.

[69] *Ibidem*, f. 10, 10 verso.

[70] Descrierea detaliată a moșiilor/satelor *a se vedea*: ANRM, F. 88, inv. 1, d. 438, f. 2-5.

https://biblioteca-digitala.ro

Varfolomeu, în același an au fost expuse la licitație proprietățile sardarului Măcărescu – moșia Trifeni și moșia Cărpești din județul Orhei, moșiile Bârnzeni și Besdijeni, Corpaci din județul Hotin; ale funcționarului de clasa a VI-a Vardalaha – moșia Stelenești din Județul Hotin și moșiile Mânzatestii Vechi și Gangureni din județul Iași[71]. Conform informației mareșalului regional al nobilimii, prezentate la 17 august 1829, proprietatea acestora nu a fost vândută la licitația organizată în iulie, din care considerent se anunță organizarea unei noi licitații la 17, 18 și 23 septembrie 1829, la care se va propune darea în arendă pentru 3 ani a acestor moșii[72].

Pentru datorii au mai fost date în arendă averile nobiliilor Vasile Cațica – la 1 august 1826 (în valoare de 24.451 lei); Pavel Măcărescu – la 1 iulie 1823 (pentru datorii în valoare de 413.030 rub. 19 ¾ cop.), sărdarului Teodor Măcărescu – la 1 ianuarie 1827 (pentru o datorie la stat de 213.791 rub. 27 ¾ cop.), Dimitrie Stefache – la 1 noiembrie 1826 (pentru caii de poștă luați de la Teodor Măcărescu care aparțineau statului; acesta avea o datorie de 35.343 ruble 87 ½ cop.), funcționarului de clasa a VII-a Millo – pentru o datorie de 46.240 ruble 22 ½ cop.[73]. Situația creată i-a făcut pe nobilii din Basarabia să se adreseze, la 10 martie 1830, Guvernatorului Civil al Basarabiei, funcționarului de clasa a V-a Sorocunski, prin care îl informează că Basarabia – „izvor bogat", sursă de producție se află la moment într-o stare dezastruoasă. Cauzele acesteia au fost seceta și roada slabă, precum și faptul că 7 ani la rând regiunea a fost pustiită de lăcuste, la care se adaugă obligația basarabenilor de a asigura cu provizii armata rusă, trecerea acesteia prin Basarabia și, în sfârșit, epizootiile la animale. Ca urmare, nobilii nu mai sunt proprietari, ci debitori. Pentru a-și întreține proprietățile, aceștia au luat credite, crezând că vor fi în stare să înapoieze datoria și procentele, dar nu a fost să fie așa. Sumele, nesemnificative la început, din cauza procentelor și amenzilor aplicate, au crescut semnificativ. Acestea au crescut și în urma reformei monetară, când de la cursul în lei s-a trecut la cel în asignate rusești, iar la achitarea datoriilor nu se mai ținea cont de faptul că toate contractele au fost încheiate în lei. Ca rezultat, familiile care până nu demult erau cele mai bogate au nimerit în datorii. Proprietățile și întreaga avere a unui număr impunător de moșieri a fost supusă sechestrului, deci aceștia nu mai puteau să dispună liber de ele[74]. Mareșalul nobilimii din Basarabia I.M. Sturdza scria în acest sens general-maiorului P.I. Fiodorov, guvernator general interimar al Novorosiei și Basarabiei, că pământurile moșierești erau populate de oameni liberi, iar prestațiile mici la care erau supuși și insuficiența forței de muncă aduceau moșierilor un venit modest la capitalul investit la procurarea moșiilor, care nu putea fi comparat cu cel obținut de pe moșiile din guberniile interne ruse, populate de șerbi[75].

---

[71] *Ibidem*, f. 14.

[72] *Ibidem*, f. 28-28verso,29, 29 verso, 30.

[73] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 429, f. 15.

[74] *Ibidem*, f. 15 verso-16.

[75] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1102, f. 145; Andrei Emilciuc, „Fenomenul îmburghezirii nobilimii și înnobilării burgheziei în Basarabia (1862-1868)", în *Studii de arhondologie și genealogie*, vol. I, Chișinău, 2013, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, boierimea basarabeană decade și în plan material, căci latifundiile ei trec, încetul cu încetul, în mâinile a fel de fel de venetici și aventurieri, care nu au nicio legătură cu acest pământ, nici cu țărănimea basarabeană, față de care nu înțeleg să aibă altă atitudine și alt raport decât acela de exploatator fără milă și fără rușine[76]. Pe la 1867, în județul Hotin nu mai întâlnim așa propreitari ca Rosetti, Balș, Canta, Cantacuzin, Sturdza, în schimb constatăm familii noi: Cervennodali, Cerchez, Botezat, Marazli etc. Mulți dintre noii proprietari nefiind de proveniență nobilă[77]. Fapt constatat și de călătorii străini în anii 60 ai secolului al XIX-lea. Trecând prin Hotin, aceștia susțin că „proprietarii moldoveni de moșii moldoveni, sunt dispersați de elementul rus (reprezentat de funcționari), grecesc și chiar evreiesc"[78].

O problemă a nobilimii din Basarabia a fost legată de adoptarea Regulamentului din 1868, care prevedea aplicarea reformei agrare, adică împroprietărirea țăranilor cu pământ din contul suprafețelor de teren ce aparțineau moșierilor. Acest proces s-a desfășurat inclusiv sub influența reformei agrare din 1861, aplicate în Basarabia în baza Regulamentului din 1868[79]. Potrivit reformei agrare, nobilii urmau să dea țăranilor 157 mii desetine de pământ[80].

Cele relatate *supra* ne permite să concluzionăm că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea are loc și un alt proces, nu mai puțin important pentru studiul problemei – tendința de a reduce proprietățile funciare ale nobililor. Procesul se desfășoară în paralel cu politica de împroprietărire a familiilor alogene promovată de statul rus pe teritoriul provinciei, cu operațiile de vânzare-cumpărare a proprietăților ce iau amploare, dar și cu împroprietărirea țăranilor în urma reformei agrare din anii '60 și '80 ai secolului al XIX-lea. Astfel, se reduce numărul proprietăților nobiliare, crește numărul proprietăților deținute de țărani și de alte categorii sociale, cu consecințe importante pentru relațiile marfă-bani în agricultură. Paul Gore caracterizează astfel această situație din 1877: dacă la început nobilii dețineau 72,2% din proprietățile funciare, iar țăranii – 4,5%, atunci în 1905 nobilii dețin doar 56,7%, iar țăranii – 14,9%[81].

Procesul de deposedare a proprietarilor autohtoni și împroprietărirea alogenilor este descris și de nobilul Pavel Crușevan[82]. Nobilul Crușevan descrie trecerea

---

[76] „Basarabia sub oblăduirea moscovită, măsuri de deznaționalizare", în *Viața Basarabiei*, Chișinău, 1938, nr. 6-7, p. 97.

[77] Вл. Морозан, „Из истории дворянского землевладения в Бессарабии", în *Studii de arhondologie și genealogie*. vol. III. Chișinău, 2015, p. 36.

[78] *Румуния. Рассказы о Бессарабии, Буковины, Молдавий и Валхии (с историческим очеркам)*, Одесса, 1868, с. 12.

[79] Conținutul Regulamentului *a se vedea detaliat*: Valentin Tomuleț, *op. cit.*, pp. 478-479; ANRM, F. 122, inv. 1, d. 424, f. 111-117.

[80] Вл. Морозан, *Из истории дворянского...*, p. 38.

[81] Veronica Văcăraș, „Proprietatea nobiliară în Basarabia sub ocupația țaristă", în *Destin românesc*, 2001, nr. 2, p. 38.

[82] Pavel Crușevan era reprezentantul unuia dintre cele mai bogate neamuri boierești din Moldova, însă prin anii 70 ai secolului al XIX-lea, după reforma agrară, s-a ruinat, nimerind în dependență față de

https://biblioteca-digitala.ro

proprietăților funciare din mâinile boierilor autohtoni la cei alogeni, precum și schimbarea ambianței pe aceste moșii. Căci, în primele decenii după anexare „conacele deși era mai modeste, dar păreau mai pline cu viață...", pământul nu era lucrat cu unelte performante, dar nici în gaj nu era depus și, principalul, continuă autorul „toate acestea aparțineau celora cărora trebuie să le aparțină, locuitorilor autohtoni, dar celor veniți, străinilor, care nu aveau nimic în comun cu Basarabia"[83].

Totodată, nu trebuie să afirmăm faptul că împroprietărirea străinilor, datoriile la stat și reforma agrară nu au îndepărtat nobilii basarabeni de agricultură. Către sfârșitul secolului al XIX-lea nobilii din Basarabia investesc în moșiile lor pentru a obține venituri. De exemplu, la 21 martie și 11 septembrie 1877, funcționarul de clasa a VIII-a, Nicolae Mandro a obținut credit de 1.500 de ruble pe o perioadă de 5 ani din capitalul preconizat pentru dezvoltarea industriei agricole în care scop a depus în gaj 5 livezi care îi aparțineau. Creditul era necesar pentru a spori cantitatea de poamă de soiuri europene și de Crimeea, pentru a achiziționa un teasc modern și pentru a finisa construcția uscătoriilor de fructe ceea ce îi va permite să exporte vin și fructe uscate în regiunile îndepărtate ale Rusiei. Mandro intenționa să mărească și volumul beciului, astfel încât în el să încapă 1.000 de vedre de vin. Acesta menționează că deși la 21 martie 1882, trebuia să achite 750 de ruble din creditul luat, el a achitat numai 600 ruble, cerând ca pentru restul de 150 de ruble să i se acorde un termen adăugător pentru că la respectiva dată ne le poate rambursa, deoarece trebuie să procure materialele necesare pentru întreținerea viilor și livezilor și să năimească lucrători[84].

În același context sunt de menționat și moșiile fraților Atanasiu – care puteau servi drept exemplu pentru proprietarii din Basarabia de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Prelucrarea moșiilor cu ajutorul unui inventar performant, avea ca rezultat producerea pentru comerț a circa 2 ½ milioane puduri de cereale. Frații Atanasiu creșteau oi cu lână fină, porci de rasă și cai, aveau în proprietate mori cu aburi, fabrici de uleiuri, ferme de vaci, untul și brânza de la care mergeau la export[85].

Cele relatate *supra* ne permit să conchidem că spre sfârșitul secolului al XIX-lea unii moșieri basarabeni și-au schimbat mentalitatea, ajustându-și gospodăriile la cerințele pieței, încadrându-se în relațiile marfă-bani, producând pentru piață.

Astfel, putem constata că prin politica promovată în Basarabia administrația imperială rusă tindea să schimbe componența etnică a proprietarilor funciari, precum și să reducă importanța acestei categorii sociale în plan economic.

Deci, după anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus statutul politico-juridic și social-economic al nobilimii basarabene a suferit schimbări. Boierimea basarabeană, *de iure*, a obținut un statut avantajos, beneficiind atât de

---

cămătari. *A se vedea detaliat*: Ирина Ижболдина, *«Живая старина» в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – начала XX вв.* Кишинев, 2012, с. 92.

[83] Павел Крушевант, „Дойна", în Ирина Ижболдина, *op. cit.*, с. 117.

[84] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1997, f. 38-38 verso, 39.

[85] Gheorghe Bezviconi, „Patruzeci de ani din viața Basarabiei, 1877-1917", în *Din trecutul nostru*, 1939, nr. 8-9, pp. 3-41.

https://biblioteca-digitala.ro

privilegiile specifice boierimii din Principatul Moldova, cât și de cele ale dvorenimii ruse; *de facto*, însă, ea nu a beneficiat pe deplin de niciunul din aceste statute. Administrația țaristă a tins să minimalizeze rolul nobilimii în viața politică și economică, încât funcțiile principale erau deținute de funcționari ruși sau de nobili basarabeni dar controlați de reprezentanții ruși. Deciziile importante în regiune/gubernie în viața politică și economică veneau de la Odesa și Sankt-Petersburg, ceea ce, desigur, a influențat, mentalitatea nobilimii. Politica țaristă în domeniul economic a afectat poate și mai mult mentalitatea nobilimii, căci mulți dintre reprezentanții nobililor basarabeni, deținători ai unor proprietăți funciare impunătoare, au ajuns să-și piardă moșiile, acestea nimerind în mâinile străinilor. Astfel, scopul administrației țariste a fost de a deznaționaliza, rusifica și dispersa nobilimea din Basarabia.

https://biblioteca-digitala.ro

REALITĂȚI ȘI EVOLUȚII SOCIALE DIN BASARABIA ÎN PRIMELE TREI DECENII DUPĂ ANEXARE (Cazul boiernașilor, mazililor și ruptașilor) [Realities and social evolutions in Bessarabia in the first three decades after annexation (The case of *boiernași*, *mazili* and *ruptași*)]

Valentin TOMULEȚ[1]

Abstract. *In this study based on unpublished archival data, published documents and the works in which tangentially* ***the*** *discussed topic is approached, the author analyzes the status of boiernasi, mazili,* ***and*** *ruptasi* ***in*** *Bessarabia under* ***the*** *regime of Tsarist rule. The author ascertains that* ***boiernasi and*** *mazili* ***represented a social category,*** *while ruptasi – a fiscal* ***one,*** *which remained in Bessarabia from the time it was part of the Principality of Moldavia. Statistical data referring to* ***boiernasi,*** *mazili and ruptasi demonstrates that they were not a numerous social and fiscal category. The attested numeric growth in the first decades of the 19th century* ***shows*** *more a natural increase, specific* ***to all*** *social groups in Bessarabia during the specified period.*

Although boiernasi and mazili enjoyed several privileges, the imperial administration did not accept them and did everything possible to suppress them. This measure coincided with the Russian imperial policy of social and administrative unification of the newly annexed province. The process took place gradually, especially with regard to mazili, by eliminating them from various administrative functions and undermining their social prestige. With time, the rights of mazili were limited, they being forced to perform various benefits and pay taxes along with taxpayers. As a result some of them for various contraventions were transferred to the category of tarani, others ruined and dissolved in related social categories of the peasantry.

While mazili had a more compact social and ethnic composition, that of the ruptasi was quite diverse and variegated, including indigenous and foreign elements, transferred from abroad to Bessarabia from peasants, but also citizens of local cities, which were not included among the privileged classes of society, did not have permanent residence, and were not enrolled in the category of taxpayers, enjoyed some privileges based on the documents issued by the prince.

According to legal status ruptasi were divided into three basic categories: ruptasi themselves, ruptasi of pantry and ruptasi of the treasury, which economically and socially differed little from each other. Although, unlike other categories of peasants, ruptasi enjoyed, at the beginning, certain privileges, they did not constitute a privileged

[1] Prof. univ. dr. habil., Universitatea de Stat din Moldova, Catedra de Istorie Universală, Chișinău.

https://biblioteca-digitala.ro

class, on which czarism could count, as Soviet historiography attempted to assert. Along the way, even those minor privileges which they enjoyed, such as exemptions from local benefits and corporal punishment without the judgment trial, were canceled. As a result most of them were ruined and fell in dependence on landowners and the state, being transferred, eventually, in 1847, in the category of odnodvortsy.

***Keywords**: social status, mazili, boiernasi, ruptasi, odnodvorti, the Principality of Moldavia, Bessarabia, Russian Empire.*

Formularea problemei

Tematica legată de politica socială promovată de administrația imperială rusă în primele decenii după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus a fost tratată unilateral și tendențios în istoriografia modernă rusă și sovietică, atât din Federația Rusă, cât și din Republica Moldova. Majoritatea istoricilor urmăreau să demonstreze că administrația imperială a lichidat haosul și dezordinea care dominau în sistemul administrativ și că aceasta a creat condiții mai favorabile de viață pentru diferite categorii sociale[2].

În realitate, izvoarele de epocă atestă că țarismul a întreprins măsuri concrete în vederea întăririi prin intermediul aparatului administrativ de stat orânduirii existente, să-și consolideze sprijinul social de pe contul boierilor și al coloniștilor atrași în regiune. Ea și-a găsit expresie în primele documente oficiale adoptate de administrația imperială – în *Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818*, *Proiectul Regulamentului agrar din 1819* și în *Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828* etc.

Ca urmare, în primii ani de dominație, țarismul a continuat să păstreze, în interesele boierimii moldovenești, aceleași instituții administrative. Să constatăm. În perioada domniilor fanariote teritoriul Moldovei dintre Prut și Nistru era împărțit în trei părți: 1) raialele turcești, în care intrau cele mai importante, din punct de vedere strategic, cetăți – Hotin, Bender (Tighina), Akkerman (Cetatea Albă), Chilia, Ismail și teritoriile limitrofe. Ele erau administrate direct de reprezentanții guvernului turc – paji; 2) partea de sud a Basarabiei, numită Bugeac[3], până în 1806 controlată de tătari, vasali ai Porții Otomane; 3). partea de centru și cea de nord ale Basarabiei, în care intrau ținuturile Orhei-Lăpușna, Soroca, Codru, Greceni, Hotărniceni și partea răsăriteană a ținutului Iași – aflate sud administrația moldovenească[4].

Întreg teritoriul Basarabiei se împărțea în ținuturi în frunte cu ispravnici, care administrau ținutul cu ajutorul căpitanilor de târg, căpitanilor de mazili, vechililor, ocolașilor, vornicilor etc.

---

[2] Я.С. Гросул, И.Г. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1812-1861 гг.*, Кишинев, 1967, с. 36-39.

[3] Bugeacul împreună cu raialele turcești Bender, Akkerman, Chilia și Ismail constituiau provincia ***Basarabia***.

[4] Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX (Note și comentarii de Ion și Tatiana Varta)*, Chișinău, 2001, p. 88; Ștefan Purici, *Introducere în istoria Basarabiei*, Suceava, 2006, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

Unul dintre principalele acte legislative, adoptate de administrația imperială rusă în 1818 –*Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia* – urmărea scopul consolidării regimului existent. La 29 aprilie 1818, Alexandru I indica direct în scrisoarea adresată rezidentului plenipotențiar al Basarabiei, A.N. Bahmetev, în legătură cu adoptarea *Regulamentului din 1818*, că guvernul va păstra în provincia nou-anexată componența națională și va asigura un mod deosebit de administrare a acesteia[5]. Însă, Regulamentul acorda drepturi exclusive doar boierilor moldoveni (și privilegii coloniștilor străini), în pofida faptului că împăratul scria că de drepturi largi va beneficia nu doar această stare socială[6].

Pentru a înțelege caracterul și particularitățile sistemului administrativ al Basarabiei, să facem o caracteristică succintă a *Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818*. Conform noului Regulament, Basarabia era împărțită în șase ținuturi: Hotin, Iași, Orhei, Bender, Akkerman și Ismail. Administrația ținutală era concentrată în orașele Hotin, Bălți, Chișinău, Bender, Akkerman și Ismail[7]. Concomitent erau stabilite și noile hotare administrative ale ținuturilor.

Majoritatea surselor de arhivă denotă că după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, populația din regiune se împărțea în două categorii distincte: cei care *beneficiau de privilegii* și de un statut economic și social preferențial (clerul, boierii, boiernașii, mazili și ruptași) și *poporul simplu* (țăranii și orășenii), care suportau majoritatea dărilor și prestațiilor. Această modalitate de compartimentare a categoriilor sociale ale populației este confirmată și în raportul prezentat la 3 mai 1822 de Direcția economică a Guvernului Regional al Basarabiei privind datele selectate pentru alcătuirea descrierii militaro-statistice a Basarabiei, prezentate administrației imperiale, din care aflăm că „populația regiunii Basarabia este alcătuită din diferite categorii de oameni și stări sociale, ca, de exemplu: nobili, ***boiernași, mazili, ruptași*** și din oameni simpli, atât locuitori băștinași basarabeni, cât și din cei veniți de peste hotare în timpul și după ultimul război purtat cu turcii, cât și din oameni veniți de mai demult din guberniile velicoruse și ucrainene care s-au așezat cu traiul pe pământurile de stat și cele moșierești, negustori și mic-burghezi[8] din guberniile ruse care locuiesc în baza

---

[5] *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, Кишинев, 1818, *предисловие*, с. 2.

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*, p. 1.

[8] ***Mic-burghezi*** – categorie socială formată în cea mai mare parte din mici producători și mici comercianți (cunoscuți în Țările Române ca *târgoveți*), care era răspândită (în Rusia) sub denumirea generică *meșciane* (rus. *мещане*) și care formau al treilea grup social (după intelectualitate și negustori) în care era împărțită populația urbană din Rusia. Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populației urbane, instituit în Basarabia conform *Regulamentului organizării administrative a Basarabiei* din 29 aprilie 1818, supus impozitului pe cap de locuitor (capitației), prestațiilor și recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariați, să practice meșteșugăritul și comerțul cu amănuntul (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918), (Instituții, regulamente, termeni)*. Ediția II-a, revăzută și adăugită, Chișinău, 2014, pp. 395-396). Alexandru Boldur numește simplu această categorie socială *burghezi* (Alexandru Boldur, *Autonomia*

https://biblioteca-digitala.ro

pașapoartelor și un număr mare de străini din diferite țări și de diferite etnii, care locuiesc la fel mai de demult, iar o parte temporar în baza pașapoartelor, evrei și țigani, de stat și moșierești"[9]. Din același raport mai aflăm că „locuitorii de aici, în afară de nobili, boiernași, mazili și ruptași, se împart în stări conform proveniență sau originii lor în: velicoruși, ucraineni, lipoveni, băștinași moldoveni, greci, armeni, bulgari, înzestrați conform dispoziției imperiale din 1822 cu drepturi de coloniști și care locuiau pe pământurile acordate lor. Coloniștii din Varșovia, la fel, beneficiau de drepturi și privilegii speciale acordate de instituțiile imperiale special pentru ei. Țiganii și evreii, ca și în cazul guberniilor interne ruse, nu erau divizați în clase cum ar fi negustorii și mic-burghezii"[10].

Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 1818 confirmă prezența acestor categorii sociale existente în regiune. Conform stratificării sociale, în Basarabia se stabileau următoarele categorii sociale: *clerul, dvorenimea,* ***boiernașii, mazilii, ruptașii,*** *negustorii și mica burghezie, țăranii* sau *coloniștii agricoli, țiganii* (care aparțineau statului și moșierilor) și *evreii*[11]. În așa fel, majoritatea categoriilor privilegiate ale *boierilor* au fost suprimate, iar această stare socială a fost egalată în drepturi cu dvorenimea/nobilimea din guberniile interne ruse și integrată în ea[12]. Boiernașii, ca stare socială, nici nu figurau în această descriere succintă a stărilor sociale din Basarabia.

În acest studiu, în baza cercetărilor care s-au efectuat în istoriografie și a izvoarelor de arhivă inedite, vom pune în discuție schimbările care au intervenit în statutul social și juridic al categoriilor sociale privilegiate ale populației – ***boiernașilor*** și ***mazililor*** și cele fiscale ale ***ruptașilor*** din Basarabia, în primele trei decenii după anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus.

Basarabiei sub stăpânirea rusească, Chișinău, 1929, p. 51). În documentele de epocă termenul *meșceanin* era identic cu termenul *târgoveț* (Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830*, București, 1993, pp. 35, 38, 53, 121, 143, 171, 172, 186, 212, 221, 228, 267, 281, 285). Dar, analogia este una pur convențională, deoarece ea se referă la perioada medievală (prin *orășeni* și *târgoveți* se subînțelege locuitorii orașelor și târgurilor) și nu la cea modernă, în care se afla Basarabia la acel moment (*a se vedea*, spre exemplu: *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a, București, 1996, p. 120; Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*. Ediția a doua, București-Chișinău, 2007, p. 179). Conform raportului prezentat la 3 mai 1822 de Direcția economică a Guvernului Regional al Basarabiei privind datele selectate pentru alcătuirea descrierii militaro-statistice a Basarabiei, „[...] locuitorii orașelor se ocupă cu comerțul, industria, arta și meșteșugăritul" *(ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 24)*. Izvorul nu amintește despre îndeletnicirea orășenilor cu agricultura. După aplicarea la 26 septembrie 1830 a Regulamentului ghildelor, stările sociale burgheze din Basarabia au fost legiferate juridic și includeau negustorii de trei ghilde (burghezia comercială), ***mica burghezie*** *(мещане)*, țărănimea comercială de patru categorii și vânzătorii de două clase *(ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 93 verso-94)*.

[9] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 21, 22-22 verso.

[10] *Ibidem*, f. 23-24 verso.

[11] *Устав образования Бессарабской области 1818 г., предисловие*, с. 16.

[12] Mai detaliat despre nobilimea din Basarabia *a se vedea*: Владимир Морозан, *Бессарабия и ее дворянство в XIX – начале XX в.*, том 1-2, СПб., 2018.

https://biblioteca-digitala.ro

Boiernașii

Despre boiernași aproape că nu s-a scris deloc. Puținele informații cu privire la această categorie socială le întâlnim în dicționare sau în lucrările de sinteză dedicate categoriilor privilegiate ale populației. Spre exemplu, autorii cunoscutului dicționar dedicat *Instituțiilor feudale în Țările Române* văd în boiernași categoria cea mai de jos a boierimii. Ea era formată fie din boieri mai săraci sau decăzuți, fie prin ascensiunea unor moșeni[13] înstăriți care ajungeau să capete o slujbă sau o mică dregătorie[14]. Un document din 1818, întocmit la Iași, ne spune că prin boiernași se înțeleg cei care nu se trag din boieri și „au dobândit cinuri mai mici ce sunt de la vel-șătrar în gios"[15]. Cam aceiași informați o redau și documentele de arhivă care constată că boiernașii s-au format, în fond, din boierii mai săraci sau decăzuți, fie prin ascensiunea unor mici stăpâni de pământ care ajungeau să capete o slujbă sau o dregătorie inferioară – de la polcovnici, postelnici, vel-căpitani până la vel-șătrari[16].

Dicționarele moderne ne dau mai multe definiții la noțiunea de boiernaș, dar care au, în fond, același înțeles: 1. **Boier de rang inferior;** 2. **agricultor care face pe boierul;** 3. **boier de rang mai mic, care ocupa dregătorii inferioare;** 4. **boier cu o situație inferioară marilor latifundiari;** 5. **boier de rang mai mic, având avere mai puțină și ocupând (în organizarea veche a Principatelor) dregătorii inferioare;** 6. **boier de rangul cel mai de jos; boierinașii serveau la Curte în dregătoriile inferioare de cămărași, cupari, ciohodari, aprozi etc.;** 7.**boier de la țară;** 8. **proprietar rural mai mic;** 9.boier de rang mai mic, cu o situație inferioară marilor latifundiari[17] etc.

În Țările Române, boiernașii ocupau funcții în armată sau în administrație. Fiecare cap de familie de boiernaș avea diplomă domnească. Întreaga familie de boiernaș se bucura de diverse privilegii.

În cadrul adunărilor elective desfășurate în împrejurări deosebite, de criză politică sau dinastică, alături de marii boieri participau boiernașii și curtenii. Asemenea adunare se numea deja „marea adunare electivă" sau „marea adunare a țării". Evenimente de acest fel au avut loc rar. La o asemenea adunare, pe timp de criză

---

[13] ***Moșnean*** – termen folosit în Țara Românească pentru a-i desemna pe locuitorii satelor libere, echivalând cu termenul moldovenesc de răzeș și contrastat cu termenii care-i desemnau pe țăranii dependenți (rumânii, vecinii) (Despre diverse teorii asupra originii moșnenilor *a se vedea* în amănunte: *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, pp. 304-305; P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 34*)*.

[14] *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 304

[15] *Ibidem*, p. 54.

[16] ANRM, F. 2. inv. 1, d. 1199, f. 14.

[17] *Boiernaș*, http://www.dexx.ro/index.php?a=term&d=Dictionar+explicativ+roman&t=boiernaș (accesat: 01.05.219); Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, Editura Litera Internațional, București-Chișinău, 2007, p. 159; *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Editura Univers Enciclopedic, Ediția a II-a, București, 1996, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro

(1522), a fost ales domn în Țara Românească, Radu de la Afumați. O altă „mare adunare a țării" cu participarea boiernașilor alături de marii boieri a mai avut loc în Țara Românească cu prilejul schimbării în fapt a dinastiei, în anul 1602, când tot din rațiuni militare și politice imperioase, la Cârstienești, județul Argeș, unde se afla oastea boierilor proimperiali, a trebuit să fie ales Radu Șerban, din familia Craioveștilor, primul domn care nu făcea parte din neamul domnesc al urmașilor lui Basarab I[18].

Prin urmare, boiernașii erau o categorie socială din Moldova medievală, cu o situație inferioară marilor boieri.

Dimitrie Cantemir deosebea două categorii de boiernași: **1.** tinerii, feciori de boieri care își făceau noviciatul în vederea promovării lor într-o dregătorie și îndeplineau „slujbe de taină ale curții" și **2.** dregătorii de la curtea domnului, care îndeplineau sarcini în interesul personal al domnului, precum: marele cămăraș, vătavul de aprozi, cuparul etc., acesti dregători se recrutau nu numai dintre boieri, ci și din „oamenii cei mai de jos" și chiar dintre prizonieri[19]. Uneori, boiernașii făceau parte din suita unui mare dregător care însoțea un demnitar străin sau chiar dintr-o ambasadă; alteori aveau sarcini minore. Alteori, domnul îi rânduia ca și pe boierii cei mari să cerceteze pricini judecătorești. Ca stare socială, boiernașii nu erau prea numeroși. Astfel, în Oltenia, sub ocupația austriacă, erau cam 200.

O altă înțelegere a noțiunii de boiernaș o prezintă hotărârea Divanului din 1776 privitoare la hotărnicii, înțelegând prin boiernași „cei ca n-au îmbrăcat caftan". Autorul termenului boiernași din dicționarul *Instituții feudale în Țările Române*, Petre Strihan, consideră că cele relatate nu constituiau un criteriu de bază, „deoarece nu toți boierii aveau drept la caftan. Apartenența boiernașilor la clasa boierească este neîndoielnică"[20].

După anexarea Basarabiei la Rusia administrația imperială i-a egalat pe boiernași în drepturi cu dvorenii ruși, acordându-le diferite privilegii. În *Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia* din 29 aprilie 1818 se menționa că „[...] sub denumirea de boiernași se subînțelege nu clasa de proveniență nobiliară și care nu a ajuns la ranguri boierești mari, dar cei care au obținut funcții până la vel-șătrar. Ei vor beneficia de drepturi de noblețe personale"[21]. În Basarabia boiernașii se bucurau de privilegii boierești, dar numai ei personal și erau scutiți de plata impozitelor, dar urmașii lor erau înscriși în categoria mazililor, nepăstrând privilegiile părinților[22]. În cazul în care văduvii boiernași sau copiii de boiernași se vor căsători cu reprezentanți ai altor categorii sociale, comisiile urmează să-i înscrie în categoria mazililor.

În raportul prezentat la 3 mai 1822 de Direcția economică a Guvernului Regional al Basarabiei privind datele selectate pentru alcătuirea descrierii militaro-statistice a Basarabiei, prezentate administrației imperiale, din care aflăm că „populația regiunii

---

[18] *Boiernaș*, https://ro.wikipedia.org/wiki/Boiernaș (accesat: 01.05.2019).

[19] Apud: *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 54.

[20] *Ibidem*.

[21] *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, с.17.

[22] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 23-23 verso.

https://biblioteca-digitala.ro

Basarabia este alcătuită din diferite categorii de oameni și stări sociale, ca de exemplu: nobilii, boiernași, mazili, ruptași și din oameni simpli, atât locuitori băștinași basarabeni, cât și din cei veniți de peste hotare în timpul și după ultimul război purtat cu turcii, cât și din oameni veniți de mai demult din guberniile velicoruse și ucrainene care s-au așezat cu traiul pe pământurile de stat și cele moșierești"[23].

Însă această categorie socială ce beneficia de privilegii era neînsemnată. Boiernașilor li se acorda dreptul de a se angaja la serviciu în instituțiile de stat; erau scutiți de pedeapsa corporală și eliberați de plata impozitelor și îndeplinirea prestațiilor[24]; aveau dreptul să dispună de proprietăți funciare și chiar de șerbi.

Urmașii lor intrau în categoria mazililor. În conformitate cu *Regulamentul privind drepturile de apartenență la stările sociale ale locuitorilor Basarabiei* din 10 martie 1847, autoritățile țariste i-au egalat în drepturi pe boiernașii din Basarabia cu nobilii personali din Rusia, numindu-i în continuare nobili personali *(личные дворяне)*[25]. Spre exemplu, Constantin (Costache) Negruzzi, născut în 1808, în satul Trifeștii Vechi (astăzi Hermeziu), din apropierea Prutului, lângă Iași, fost om politic și scriitor român din perioada pașoptistă era fiul lui Dinu Negruzzi (și al Sofiei Hermeziu), de origine răzășească, ajuns boiernaș în rang de paharnic. Odată cu începutul revoluției din 1821, se refugiază împreună cu tatăl său în Basarabia, fiind cunoscut prin activitatea sa literară[26].

Un privilegiu al boiernașilor era acela că ei, împreună cu mazilii, indiferent de faptul că aveau sau nu moșii, în baza *Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia* din 29 aprilie 1818, puteau fi aleși în diferite funcții ale administrației ținutale[27]. Acest privilegiu era unul important. În primele decenii după anexare, instituțiile imperiale contau pe aceste categorii sociale, vedeau în ele un sprijin social.

Mazilii ocupau în categoria stărilor privilegiate locul al treilea. În *Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia* din 1818 se menționa că „[...] mazilii fac parte din starea socială privilegiată, păstrează pe veci dreptul ereditar și privilegiile moștenite de la domnii Moldovei: ei și neamul lor nu puteau fi supuși pedepselor corporale fără decizia judecății; plăteau anual în haznaua statului impozitul numit *dajdie* (15 lei) și achitau prestațiile locale după obiceiul moldovenesc"[28].

Mai mulți cercetători care s-au ocupat de stările sociale din Basarabia recunosc că mazilii constituiau o categorie socială privilegiată. În limba română polisemia noțiunii de *mazil*, cum constată cercetătorul român Mihai Sorin Rădulescu, predispune la confuzie[29]: **1.** domn destituit din domnie; **2.** boier (dregător) înlocuit (mazilit) din

---

[23] *Ibidem*, f. 21, 22-22 verso.

[24] *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, c. 17-18.

[25] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1216, f. 3.

[26] Constantin Negruzzi, biografie (1808-1868), hhttp://www.istoria.md/articol/553/Constantin_Negruzzi, _biografie (accesat: 30.02.219).

[27] *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, c. 24-25.

[28] *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, c. 18; ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 23.

[29] M.S. Rădulescu, *O familie de mazili din Oltenia*, în *Națiunea română. Idealuri și realități istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani*, București, 2006, p. 419.

https://biblioteca-digitala.ro

dregătorie, care păstra toată viața titlul dregătoriei, precedat de particula *biv*; **3.** înmulțindu-se și căzând „la sărăcie", mazilii au devenit o categorie socială care păstra amintirea boieriei (adică urmașii fără dregătorii ai boierilor de rangul doi); era mai numeroasă decât boierimea în slujbă și lupta împotriva declasării prin jalbe pentru păstrarea privilegiilor de altădată. La sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea s-au luat măsuri „să rămâie mazili" numai cei ce se trag din mazili. Cercetarea se făcea sub controlul vel-vistierului care, pe baza rezultatelor, era în drept să-i așeze în tablele vistieriei „la rânduiala mazililor". Constantin C. Giurescu și Dinică Ciobotea, caracterizând această stare a populației, constată că mazilii aparțineau categoriei privilegiate, adică boierimii, și în această calitate erau oameni liberi și proprietari de pământ[30].

O părere aparte cu referință la mazili o avea scriitorul Dumitru C. Moruzi, care scria că „mazilii [...] sunt boierii mazilițí de domnii moldoveni, pentru cauze politice sau chiar pentru fapte infamante"[31], părere care, în viziunea noastră, nu corespunde totalmente cu statutul economic, social, juridic și fiscal al acestei categorii sociale. Fără a nega afirmațiile lui Dumitru C. Moruzi, constatăm că mulți din mazili, după cum am menționat deja *supra*, erau de viță boierească, dar pe parcurs au pierdut dregătoriile sau alte funcții pe care le dețineau în administrația țării. Autorul scrie că până în ajunul războiului din 1877 mazilii „[...] erau cunoscuți de guvern, nu plăteau niciun bir, dar, în schimb, executau sentințele și sechestrele ordonate de ocârmuire, și anume: dacă vreun sat condamnat prin judecată nu vroia să se supună la plata sumei arătate în sentințe, ispravnicul le trimetea unul sau două sate de mazili (vreo patru sau cinci sute de oameni) care, înarmați cu reteveie și paruri din gard, duceau cireada vitelor satului răzvrătit până la reședința județului, unde era vândută la mezat la concurența sumei datoare"[32].

Altfel vedea noțiunea de mazil O.G. Lecca, autorul *Dicționarului istoric, arheologic și geografic al României*, care scria în 1937 că „se numeau mazili boierii fără funcțiune și boierii mai mici de țară, boiernașii, care formează o categorie între boieri și moșeni"[33].

Autorul studiului dedicat *Dreptului de avere al diferitor clase ale populației din regiunea Basarabia*, la 1842, constată că mazilii sunt „[...] o categorie a șleahtei, care și-au însușit drepturi și privilegii deosebite prin legitimitatea provenienței lor din categoria funcționarilor, dar care n-a fost permanent susținută prin actul de transmitere a acestor ranguri prin ereditate, de la tată la fiu. În Principate, mazilii, deși beneficiau de unele privilegii, dar nu erau eliberați pe deplin de la plata impozitelor de

---

[30] Constantin C. Giurescu, „Despre boieri", în Constantin C. Giurescu, *Studii de istorie*, ed. Dinu C. Giurescu, București, 1993, pp. 396-397; Dinică Ciobotea, *Istoria moșnenilor*, I/1, Craiova, 1999, pp. 26-64.

[31] Dumitru C. Moruzi, „Rușii și românii", în *Scrieri*, Ediție în două volume. Vol. II, Chișinău, 2014, p. 433.

[32] *Ibidem*.

[33] O.G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937, p. 325.

https://biblioteca-digitala.ro

stat, și anume erau impuși de a plăti așa-numita „dajdie". Guvernul rus le-a păstrat aceleași îndatoriri și aceleași privilegii"[34].

Profesorul L.T. Boga, într-un discurs cu titlul *Despre mazilii din Basarabia*, ținut la 3 martie 1929, în Sala Eparhială din Chișinău, sublinia că „în Moldova veche cel dintâi (cel mai mare) mazâl a fost Domnitorul, care era ieșit tot dintre mazili și se întorcea iar între mazili, atunci când era scos din domnie. Dovadă o fac actele și documentele vechi, care spun că domnii se mazileau la Constantinopol. Cu vremea mazilirea Domnitorilor se făcea tot mai des, așa că numărul maziliților se îngroșa. Dar cu vreme au început să fie numiți maziliți (adică scoși din slujba lor) și alții, cum e de pildă paharnicul". Reieșind din considerentul că numărul fețelor înalte mazilite nu era atât de mare, încât să formeze la început o clasă socială, Leon Boga conchide că „sub numele de mazili trebuie să înțelegem o treaptă socială bine hotărâtă, formată din boierime, fiindcă, în trecut, boierul era și funcționar înalt și un fel de nobil. Nobilimea se moștenea, dar boierimea nu". La fiecare schimbare a domniei se înmulțeau și mazilii. Cum se poate constata într-unul dintre izvoarele citate de Leon Boga: „Pe unii din boieri ia mazâlia, pe mazâli îi boierea". Deci, constată Leon Boga, „erau mazili cu boierie și erau mazili fără boierie"[35]. Mai mult decât atât, autorul consideră că:„Mazilii nu și-au pierdut conștiința că formează o pătură socială deosebită. Ei erau elita (fruntașii) satelor și nu se amestecau cu țăranii. Se socoteau că sunt singurii oameni ai ordinii în țară"[36].

Președintele Comisiei Științifice Arheologice din Basarabia, Paul Gore, în studiul său dedicat odnodvorților (mazililor), constată că denumirea de mazil nu conținea în sine nimic înjositor, din simplul considerent că mazilirea boierilor de noul domn în acele timpuri era un fenomen obișnuit și demisia nu conținea ceva rușinos. Erau numiți mazili nu numai boierii în retragere, dar și urmașii lor în cazul în care ei nu erau încadrați în serviciu. Mulți boieri preferau să ducă o viață liniștită, modestă și vrednică pe moșiile lor, în locul celei zgomotoase, pline de griji și intrigi de la oraș sau de la Curtea Domnească[37].

În actele vechi moldovenești, alături de familiile boierești, sunt întâlnite și cunoscute familii de mazili: Cantacuzino, Sturdza, Brâncoveanu, Prăjescu, Racoviță, Stârcea, Cujbă, Neculce, Tăutu, Jora etc.[38]. Mihai Sorin Rădulescu constată că „multe spițe boierești își au începătorul în rândurile mazililor, ceea ce de fapt le atestă, de obicei, vechimea și autohtonia. Aceasta deoarece multă vreme calitatea de mazil – sau cum apare adesea în documente, de „boier mazil" sau „boiernaș mazil" – nu a depins

---

[34] *Права состояния разных классов народонаселения Бессарабской области*, În: ЖМВД, ч. III, СПб., 1843, с. 56-57.

[35] L.T. Boga, „Despre mazilii din Basarabia", în *Cuvântul moldovenesc*. Gazetă săptămânală cu tot felul de învățături și știri din toată lumea, tipărită pentru trebuințele norodului moldovenesc din Basarabia de către Asociația „Astra", Chișinău, anul IV, nr. 11, 8 martie 1929, p. 2.

[36] *Ibidem*.

[37] П.Г. Горе, *Историческая записка об однодворцах (мазылах)*, Кишинев, 1908, с. 3-4.

[38] *Ibidem*, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

de dregătoria de la Curtea Domnească sau din administrația țării, ci a ilustrat noțiunea de «noblețe ereditară»"[39].

Zoe Diaconescu, într-un studiu dedicat boierilor și mazililor din teritoriile înstrăinate – Bucovina și Basarabia, referindu-se la termenii boier și mazil, scrie că „«boier» și «mazil» nu sunt categorii *contrare*, că sunt ordonate ierarhic (pentru că un boier cu funcție e superior unui mazil), că termenul *mazil* poate fi determinant al lui *boier* sau o categorie independentă, paralelă"[40]. Esențial, atât la boieri cât și la mazili, este o anumită atitudine pe care Paul Gore o numește *„mândrie de clasă"* – conștiința *„tragerii din neamuri"* – și de aici o evidentă preocupare genealogică pentru memoria strămoșilor. Iar aceasta este o dovadă incontestabilă a caracterului *ereditar* al clasei nobile românești[41].

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, țarismul a întreprins măsuri concrete în vederea distanțării boierilor și mazililor, transformându-i pe ultimii într-o stare socială simplă, de jos, deși privilegiată.

Analizând aceste categorii sociale sub cele două regimuri de dominație, Zoe Diaconescu constată că dacă boierii și mazilii bucovineni au primit din partea autorităților cu ușurință recunoașterea nobleței, legitimitatea și apoi înmatricularea, boierii (dar și mazilii – *constatarea noastră*) basarabeni au fost purtați pe drumuri zeci de ani, obținând înscrierea doar în partea I a Cărții genealogice a nobilimii, ce însemna, de fapt, nobleța conferită de suveran, iar ca rezultat, sentimentul de veneratie a acestora față de instituția monarhică rusă, lipsa nobililor în Sfatul Țării și explicația faptului de ce boierii basarabeni nu s-au înghesuit să voteze unirea[42].

Despre statutul privilegiat al mazililor ne demonstrează și acel fapt că ei erau încadrați în administrația locală. În Moldova, privighetorii de ocoale erau aleși de ispravnici și de vorniceii satelor din ținut, dintre mazili (boieri de rangul III) și neamuri (boieri de rangul II), urmând ca cel ales să fie confirmat în funcție de către domn[43].

I. Pelivan, referindu-se la mazili, scrie că după anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus, aceștia și-au păstrat denumirea și statutul, conștiința și spiritul național, deoarece nu-și căsătoreau niciodată fiii și fiicele lor cu tineri de altă origine socială, inferioară și de origine străină, în special de origine rusă – lucru considerat ca umilire a demnității naționale[44].

Cărțile de mazil, eliberate de domnii Moldovei, Mihai Suțu și Alexandru Moruzi, care confirmau starea lor socială, mazilii din Basarabia le-au prezentat în 1816, din ordinul rezidentului plenipotențiar al Basarabiei, A.N. Bahmetev, Comitetului

---

[39] M.S. Rădulescu, „O familie de mazili din Oltenia", în *Națiunea română. Idealuri și realități istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani*, București, 2006, p. 420.

[40] Z. Diaconescu, „Boieri și mazili în teritoriile înstrăinate (Bucovina și Basarabia)", în *Arhiva genealogică*, III (VIII), nr. 3-4, Iași, 1996,1/238, pp. 11-247.

[41] *Ibidem*, pp. 2/238.

[42] *Ibidem*, pp. 11-247.

[43] C.N. Apetri, *Istoria administrației publice*, Galați, 2009, p. 64.

[44] I. Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)*, Paris, 1919, p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro

Provizoriu al Basarabiei[45]. În 1818 ei au fost confirmați în drepturi și și-au păstrat acele drepturi și privilegii de care au beneficiat în trecut în Moldova. Ei nu puteau fi supuși pedepselor corporale, fără aprobarea judecății; plăteau în folosul statului impozitul numit *dajdie*, ce constituia 14 lei anual de la fiecare familie, și participau la îndeplinirea prestațiilor după obiceiul vechi moldovenesc[46].

Conform unor surse de arhivă, mazilii sunt urmașii boierilor moldoveni și ai boiernașilor, care au obținut pe timpul domnilor moldoveni slujbe până la rangul de *vel-șătrar*[47]. Cuvântul „mazil" este de proveniență turcică și însemna „destituit din serviciu, în retragere". El a apărut în Moldova în perioada suzeranității otomane, la începutul secolului al XVII-lea și era utilizat oficial atât cu referire la domnul Moldovei care era înlocuit de un succesor numit de Poartă, cât și cu referire la boierii pe care noul domn îi înlocuia cu alții, confirmați în acest titlu. Constantin Mavrocordat, printr-un așezământ special, a confirmat statutul mazililor și obligațiile lor față de Domnie. Mazilii proveniți din dregători mari până la „boieria a treia" au primit scutiri de orice dări pentru ei și feciorii lor și chiar 5-20 scutelnici. Aceștia alcătuiau tagma mazililor mari. Mazilii mici au fost impuși la dajdii mai ușoare, după putința fiecăruia, au continuat să plătească birul fără cisluire, desetina boierește, iar nu țărănește. Mai târziu, au fost, ca și mazilii din Țara Românească, scutiți de dijmărit și vinărici. Statutul de mazil era ereditar. Caracterul ereditar s-a menținut până în secolul al XIX-lea (mazili erau numai „cei care vor fi cu adevărat drepți feciori de *mazili*") chiar prin *Regulamentul organic*. Dat fiind că situația de mazil era una privilegiată, au fost multe cazuri de însușire abuzivă a ei. Din acest considerent, după Alexandru Ipsilanti (1786-1788), s-au luat măsuri ca să rămână mazili doar cei care se trag din mazili. Cei care vroiau să-și revendice statutul de mazil urmau să dovedească cu martori și cu documente vechi că este „drept fecior de mazil". Persoana trecută la „catastiful mazililor" primea de la domn o *carte de mazil*[48].

Prin urmare, mazilii proveneau din familii vechi moldovenești boierești, care pe parcurs s-au ruinat și și-au pierdut autoritatea de altădată. În pofida acestui fapt, ei au moștenit totuși unele privilegii. În *Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia* din 1818 se menționa că „[...] ei și neamul lor nu pot fi supuși pedepselor corporale fără sentință judecătorească, [...] vor plăti în vistieria statului impozitul denumit *dajdia* și vor îndeplini prestațiile locale conform obiceiului moldovenesc, [...] vor vărsa în vistieria statului *goștina, vădrăritul* și *pogonăritul* de rând cu poporul simplu. Cât privește încasarea *desetinei*, mazilii urmau să beneficieze de privilegiile de care se bucură potrivit categoriei sociale din care fac parte"[49].

Ulterior, în baza dispozițiilor Consiliului de Stat din 1836 și 1847, mazilii, spre deosebire de țărani și țăranii de stat, beneficiau de unele privilegii: erau scutiți de

---

[45] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 214, f. 5.
[46] AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 21 verso.
[47] AISR, F. 560, inv. 6, d. 575, f. 3.
[48] *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 285.
[49] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

impozitele personale, aveau dreptul de a se înscrie în serviciul de stat: militar sau civil, dar cu acea diferență că aveau dreptul la serviciul civil doar în cadrul Basarabiei; ei aveau dreptul de a-și alege din rândurile lor căpetenii, numiți *căpitani de mazil*, în acele districte, unde locuiau de la 100 până la 150 familii de mazili. Izvorul atestă că aceștia erau subordonați mareșalului dvorenimii[50].

În Basarabia mazilii erau de două categorii: mazilii care au primit pământ de la stat (aceștia au intrat în categoria țăranilor de stat) și mazilii care trăiau pe pământurile moșierești[51].

Dar sub aspect economic și juridic, mazilii se deosebeau puțin de țărani. Majoritatea mazililor aveau puțin pământ. Ei trăiau, cum am menționat deja, pe pământurile statului și cele moșierești. Izvoarele confirmă că mazilii trăiau în mare parte pe pământuri moșierești și în orașe. Potrivit datelor ce vizează anul 1828, din cele 2405 familii de mazili, 53 familii trăiau pe pământurile statului, iar 2352 familii – pe pământurile posesionare și în orașe[52].

În Basarabia mazilii erau promovați în funcții administrative în calitate de căpitani de mazili[53], alături de ocolași în administrarea ocoalelor. Din proiectul de reorganizare a administrației civile a Basarabiei elaborat în februarie 1814 aflăm că căpitanii de mazili erau „șefii unei clase inferioare de nobili, numiți *mazili*"[54]. Ei erau numiți în funcții de căpitani de mazil de către ispravnici, fiind aleși din mijlocul mazililor[55]. Raportul Serdăriei Orhei din 26 iulie 1816, adresat președintelui Comitetului Provizoriu al Basarabiei, guvernatorului de Ekaterinoslav, I.H. Kalagheorghe, cu privire la activitatea administrației locale, atestă că „în ținutul Orhei, în cele 12 ocoale, erau rânduiți 24 de ocolași, care se numesc *căpitani de mazili*, adică câte doi în fiecare ocol"[56]. În competența lor era îndeplinirea tuturor dispozițiilor serdăriei, legate de obligațiile de serviciu și cele ce țineau de interesele vistieriei, cercetarea plângerilor locuitorilor etc. Tot ei aveau grijă ca locuitorii să îndeplinească la timp toate dările și prestațiile față de stat și moșieri; depistau și cercetau încălcările comise de locuitori; prindeau și trimiteau pe toți vinovații la serdărie; supravegheau ca locuitorii ținutului să îndeplinească la timp îndatoririle față de serdărie; impuneau locuitorii să păzească podurile și drumurile; toamna și primăvara îndemnau locuitorii să lucreze cu acuratețe pământurile; impuneau locuitorii să-și îngrădească loturile și grădinile pentru a le feri de pagube și stricăciuni pe care le puteau cauza vitele, iar

---

[50] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 214, cert. 18, f. 157-181; F. 134, inv. 1, d. 71, f. 44-46.

[51] ANRM, F. 134, inv. 1, d. 71, f. 44-46.

[52] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1197, cert. 85, f. 2-14.

[53] ***Căpitan de mazil*** – starostele mazililor ales de o comunitate de mazili și confirmat de administrația ținutală din Moldova medievală *(ANRM, F. 205, inv. 1, d. 574, f. 14-17)*. La începutul secolului al XIX-lea, avea un salariu de până la 20 lei pe lună, bani pe care îi colecta de prin sate de la locuitori în baza unor recipise pe care aceștia le aveau de la cârmuire *(ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, p. II, f. 129)*.

[54] ***Instituțiile administrative locale în Basarabia (1812-1838). Documente și materiale***, Chișinău, 2011, p. 23.

[55] ***Ibidem***.

[56] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, p. I, f. 128.

https://biblioteca-digitala.ro

locuitorii să angajeze păzitori la vite pentru a feri ogoarele și grădinile de stricăciuni. În timpul administrației ruse, pentru ocolași (căpitani de mazili) nu se mai strângeau bani de la populație. Aceștia se foloseau numai de zeciuială, ce constituia până la 60 sau 70 lei[57]. Prin urmare, funcția de căpitan de mazil era una de prestigiu, iar competențele destul de mari.

Pe parcursul anilor o parte din mazili au îndeplinit și funcția de călărași – slujitori polițienești inferiori. Cu timpul, drepturile mazililor au fost limitate. Potrivit dispoziției Guvernului Regional al Basarabiei din 1828, mazilii au fost impuși să îndeplinească prestațiile locale și să achite diferite taxe de rând cu birnicii.

Cel mai mare număr de mazili erau concentrați în ținuturile de centru ale Basarabiei. Spre exemplu, în 1826 în ținutul Orhei erau înregistrate 1501 de familii, Iași – 645 de familii, Hotin – 120, Bender – 113, Akkerman – 3 și Ismail – 1 familie de mazili[58]. Din numărul total de 2389 de mazili înregistrați în 1826 în Basarabi, 2337 trăiau pe pământurile moșierești și în orașe și doar 52 de familii pe pământurile statului[59].

Deși mazilii beneficiau de anumite privilegii, administrația imperială nu-i agrea și a făcut tot posibilul pentru a-i suprima, văzând în ei un element burghez național. Țarismul a încercat să promoveze politica, începută încă de Constantin Mavrocordat[60], de limitare a numărului de categorii sociale privilegiate, în special al celor ce nu proveneau din mediul aristocratic, din care, la acel moment, făceau parte mazilii. Această măsură a coincis și cu politica imperială rusă de lichidare a particularităților locale și de unificare administrativă și socială în provincia nou-anexată. Procesul s-a produs prin înlăturarea lor treptată din diferite funcții administrative și gospodărești și subminarea prestigiului lor social. Cu timpul, drepturile mazililor au fost limitate, aceștia fiind impuși să îndeplinească prestațiile locale și să achite diferite taxe de rând cu birnicii. Destul de evident se face acest lucru în cadrul recensămintelor fiscale, în timpul cărora mazilii urmau să prezinte documente ce ar confirma statutul lor social și fiscal. Ca urmare, unii din ei, din lipsa actelor sau pentru diferite încălcări, au fost transferați în categoria țăranilor, alții, ruinându-se, s-au dizolvat în categoriile sociale înrudite ale țărănimii. În pofida acestui fapt, mazilii au continuat să-și păstreze trăsăturile distincte de ordin social și spiritual și după transferarea lor conform Regulamentului din 10 martie 1847 în categoria odnodvorților. Astfel, s-a scos din terminologia oficială a Imperiului cuvântul *mazil*[61], deși mazilii au continuat încă mult timp să-și păstreze distincțiile sociale, constituind în satul basarabean o categorie distinctă.

---

[57] *Ibidem*, f. 128-129 verso.

[58] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 780, f. 1-5.

[59] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 780, f. 2 verso-3; d. 985, cert. 78, f. 7-16, d. 1197, cert. 85, f. 2-14; ASRO, F. 1, inv. 249, d. 201, b-37, f. 1-4.

[60] Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), *Istoria României. Compendiu*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, 2007, p. 424.

[61] AISR, F. 1291, inv. 48, 1904, d. 6, f. 109-111; ANRM, F. 2, inv. 2, d. 214, f. 5; F. 5, inv. 3, d. 747, f. 167 verso.

https://biblioteca-digitala.ro

Ruptașii constituiau ultima categorie privilegiată a populației din Basarabia. Spre deosebire de mazili, ei nu constituiau o categorie socială distinctă, dar una privilegiată fiscal. Erau, în fond, descendenți din familii de preoți. Conform vechilor tradiții locale, nu puteau fi supuși pedepselor corporale fără decizia judecății; plăteau impozitul numit *dajdie* câte 15 lei de la fiecare familie și achitau plata pentru prestații deopotrivă cu mazilii[62].

Ruptașii se împărțeau în trei grupuri de bază: *ruptași* (descendenți ai clerului), *ruptași de vistierie* și *ruptași de cămară*. Pentru a li se recunoaște apartenența la categoria respectivă de contribuabili, ruptașii din Basarabia, ca și mazilii, au prezentat actele doveditoare instituțiilor autorizate atât în 1816, cât și în 1834[63].

Din alte surse aflăm că *ruptașii* erau o categorie inferioară celei a mazililor fiind descendenți din familii de preoți, protoierei și diaconi[64]. Din acest izvor constatăm că în tagma ruptașilor erau incluși doar acei descendenți ai clerului care au renunțat la activitatea religioasă și au devenit persoane laice.

Potrivit *Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia* din 29 aprilie 1818, ruptașii „proveneau din rândurile preoțimii [...], nu puteau fi supuși pedepselor corporale fără sentință judecătorească [...], achitau în folosul statului impozitul numit *dajdia*, iar la îndeplinirea prestațiilor locale participau în rând cu mazilii. *Desetina* era încasată de la ei cu anumite facilități, în bază dispozițiilor guvernului moldovenesc; cât privește încasarea goștinii, vădăritului și pogonăritului, ruptașii erau egalați cu țăranii"[65]. Această particularitate și caracterul lor eterogen, cum vom constata în continuare, îi apropia mai mult de țărani decât de alte categorii sociale sau fiscale din Basarabia.

Autorul studiului dedicat *Dreptului de avere al diferitor clase ale populației din regiunea Basarabia* la 1842, constată că „alături de mazili se află ruptașii, sau descendenții din familiile de preoți care rămân a fi laici. Pornind de la considerentul că în Principate în categoria clerului sunt incluși propriu-zis slujitorii cultului, adică protoiereii, preoții și diaconii, iar slujitorii de rang inferior nu beneficiază de nici un fel de drepturi și privilegii, apoi situația dată a fost păstrată și în regiunea Basarabia: cei care erau deja atestați în categoria ruptașilor, erau și mai departe incluși în această categorie, adică toți copiii protoiereilor, preoților și diaconilor, în cazul în care ei nu vor dori să devină slujitori ai cultului. În toate tipurile de relații sociale și civile ruptașii din Basarabia sunt egalați cu mazilii"[66].

Aceeași sursă scrie că, în afară de ruptași, în Basarabia mai există o categorie de oameni care au un nume deosebit: *rupta de vistierie* și *rupta de cămară*. Aceștia sunt descendenți ai coloniștilor străini, în special bulgari și sârbi, care s-au așezat în aceste

---

[62] AISR, F. 560, inv. 6, d. 575, f. 3; ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 23-23 verso, 167 verso.

[63] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 214, f. 5, 10.

[64] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 135.

[65] *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, с. 18-19.

[66] *Права состояния разных классов народонаселения Бессарабской области*: În: ЖМВД, ч. III, СПб., 1843, с. 58.

https://biblioteca-digitala.ro

locuri încă în timpul domnilor pământeni, și străinii care pentru anumite servicii au primit dreptul să achite impozitele și să îndeplinească diferite prestații, separat de masa de bază a populației. Ei și-au căpătat denumirea de *rupta de vistierie* și *rupta de cămară* de la modalitatea de prestare a impozitelor: în haznaua comună a statului (vistierie) și în haznaua personală a domnului (cămară). După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, această particularitate a încetat să mai existe și ambele denumiri se păstrează pur formal, ca tradiție, fără anumite drepturi și privilegii deosebite[67].

Unele informații cu referire la ruptași întâlnim în descrierile călătorilor străini despre Țările Române. Spre exemplu, Johan Gheorg Kohl (1808-1878), care a vizitat Basarabia în 1838 și a surprins regiunea în plin proces de transformări economice și sociale, vorbind despre ruptași scrie că „în tabelele statistice rusești mai apare o clasă (stare fiscală – *V.T.*), «ruptașii» (*Ruptaschen*)", dar, spre regret, nu a putut afla nimic de la oamenii țării. O asemenea situație a mai observat și în statisticile apusene unde, alături de acest cuvânt, apare un semn de întrebare, despre care el nu a putut afla nimic[68].

Dintr-un document datat cu anul 1812 (*Listă de acte a ținuturilor, târgurilor, satelor și a locuitorilor din Moldova și Basarabia*), publicat de cercetătorul român Constantin Burac, constatăm că *ruptași* sunt lucrători cu ruptul și constituie o categorie fiscală privilegiată care plătea numai anumite dări[69].

Majoritatea cercetătorilor din secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea care s-au referit tangențial la această categorie fiscală o considerau o categorie privilegiată, deși au tratat-o în mod diferit: P.P. Svinin, funcționar al Ministerului de Interne al Imperiului Rus, cunoscut cu statutul diferitelor categorii sociale din Basarabia, îi considera pe ruptași o categorie de locuitori destul de veche, descendenți din familii de preoți, care beneficiază de diferite privilegii; similar mazililor, erau scutiți de prestațiile locale și îndeplinesc împreună cu ei diferite dispoziții ale guvernului; plătesc, la dispoziția vistieriei, personal darea numită dajdie, iar alte dări le achită ca mazilii; plătesc doar jumătate din desetină; pot dispune de 50 stupi de albine și tot atâtea capete de porcine; pentru un număr mai mare, similar țăranilor, achită câte 8 parale pentru fiecare[70]. Rupta de vistierie și rupta de cămară, scrie P.P. Svinin, intră în categoria *ruptelor*. Această clasă este alcătuită din străini, industriași (negustori) și meșteșugari, care nu sunt impuși birului și prestațiilor locale, dar achită o anumită sumă de bani în funcție de situația lor financiară sau în baza cărților de danie pe care le au de la domnii Moldovei. P. Svinin consideră necesar de a împărți *ruptele* în ghilde, similar

---

[67] *Ibidem*.

[68] *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, Vol. IV (1841-1846), București, 2007, p. 114.

[69] C. Burac, „Un document inedit despre starea Principatului Moldovei la începutul anului 1812", în *Limba română. Revistă de știință și cultură*, nr. 9-10, anul XX, Chișinău, 2010, p. 205.

[70] П. Свиньин, *Описание Бессарабской области в 1816 году*. În: ЗООИД, том VI, Одесса, 1867, с. 213-214.

https://biblioteca-digitala.ro

negustorilor din guberniile interne ruse. Această părere o împărtășesc și ruptele, înțelegând foloasele pe care le pot trage din această divizare[71].

F.F. Wighel vede în ruptașii din Basarabia reprezentanți ai clerului, numindu-i „поповичи" (*popovici*). Despre rupta de vistierie și rupta de cămară Wighel nu scrie[72].

A. Nadejdin vedea în ruptași urmași ai coloniștilor străini (bulgari, sârbi etc.) care s-au așezat pe aceste teritorii în timpul domniilor pământene[73]; A. Skalkovski – descendenți din alte categorii sociale, preponderent din rândurile preoților sau în cazul împroprietăririlor cu pământ – din rândurile nobililor personali, sau cu referire la *rupta de vistierie* și *rupta de cămară* – din rândurile raznocinților[74]; locotenent-colonelul Cartierului General al armatei ruse M. Daragan – agricultori transferați din categoria preoților și slujitorilor bisericești, iar pe rupta de vistierie și rupta de cămară îi asemăna cu raznocinții[75]; A. Zașciuk – o categorie a răzeșilor ce posedau țigani șerbi[76]; A. Nakko – industriași străini, ce plăteau dări în baza cărților de danie[77]; P.A. Krușevan – descendenți din clerul local[78]; N. Lașkov – originari din alte state stabiliți în Moldova: *rupta de vistierie* plăteau impozite vistieriei, iar *rupta de cămară* – personal domnului (cămara), iar după anexarea acestui teritoriu la Rusia au pierdut fostele privilegii și prestigiul social[79]; L.S. Berg – urmași ai clerului care au rămas laici[80].

Radu Rosetti, în cunoscuta sa lucrare dedicată stărilor de jos și nobiliare din Moldova, analizând mai multe documente cu referire la această temă, constată că, alături de mazili și neamuri, „mai plăteau individual și *ruptașii* și *ruptele vistieriei*, în cea mai mare parte oameni străini sau bejenari readuși în țară,

---

[71] *Ibidem*, p. 214.

[72] Ф.Ф. Вигель, *Замечания на нынешнее состояние Бессарабии. Писано в октябре 1823 года*, М., 1892, с. 1.

[73] А. Надеждин, *Права и состояния разных классов народонаселения Бессарабской области*. În: ЖМВД, 1843, № 1, с. 58.

[74] А.А. Скальковский, *Историческое введение в статистическое описание Бессарабской области*. În: ЖМВД, ч. XIII, М., СПб., 1846, с. 411.

[75] М. Дараган, *Военно-статистическое обозрение Российской империи*, том. XI, часть 3. Бессарабская область, СПб., 1849, с. 101.

[76] А. Защук, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область*, ч. I, СПб., 1862, с. 192.

[77] А. Наккo, *Очерк гражданского устройства в Бессарабской области с 1812-1828* г. În: ЗООИД, т. XXII, Одесса, 1900, с. 18.

[78] *Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник*. Под редакцией П.А. Крушевана, М., 1903, с. 105.

[79] Н.В. Лашков, *Бессарабия – к столетию присоединения к России. 1812-1912 гг. Географический и историко-статистический обзор состояния края*, Кишинев, 1912, с. 68.

[80] Л.С. Берг, *Бессарабия. Страна – люди – хозяйство*, Петроград, 1918, с. 102.

https://biblioteca-digitala.ro

așezați cu *ruptă* sau *ruptoare* făcută cu Vistieria, atâta pe cap pe fiecare an"[81]. R. Rosetti vede în ei o stare privilegiată a societății[82].

Cercetătorul român Zamfir Arbure, referindu-se la diferite categorii sociale din Basarabia, constată că după anexare „unele din vechile ranguri și deosebiri de clasă s-au păstrat, contopindu-se cu rangurile rusești sau prefăcându-se în anumite ranguri analoage din Imperiul Rus"[83], aducând ca exemplu boierii, boiernașii, mazilii, răzeșii, rupta de cămară, rupta de vistierie și breslașii. Pe ruptași Z. Arbure îi atribuie pe aceeași scară cu mazilii, adică drept descendenți ai clerului care n-au îmbrățișat cariera duhovnicească. Reieșind din considerentul că în Moldova niciodată n-a existat o clasă duhovnicească aparte și că clerul moldovean se compunea numai din preoți, iar nu și în gradele inferioare de diacon etc., administrația imperială i-a contopit pe ruptași cu mazilii. Rupta de cămară și rupta de vistierie erau considerați descendenții ai coloniștilor străini, în special bulgari și sârbi, care s-au așezat cu traiul în Basarabia pe vremea domnilor Moldovei; printre acești ruptași erau și moldoveni care au venit în Basarabia din Moldova. Numirea acestor persoane drept *ruptași de vistierie* indică că ei datorau birul către vistierie, iar *ruptași de cămară* – că ei plăteau bir către cămara domnească. Z. Arbure constată că atât cei dintâi, cât și cei din urmă nu au fost luați în considerație de administrația imperială rusă în timpul perfectării listelor pentru confirmarea privilegiilor[84].

Nicolae Iorga, analizând Regulamentul din 1818, constată că în Basarabia erau următoarele stări: „clerul, dvorenii (nobilii), boiernașii («de la vel șătrar în jos»), mazilii (în care se pierd urmașii clasei precedente), «stare de locuitori cu privilegii», ruptașii (și «urmașii părții duhovnicești»), negustorii cu târgoveții ceilalți, țăranii, țiganii și jidovii"[85].

În lucrarea dedicată istoriei Basarabiei, îngrijită de Ștefan Ciobanu, istoricul basarabean Leon T. Boga, analizând recensământul populației de la 1817, deși nu se oprește în mod special la statutul ruptașilor și nu-i descrie separat pe mazili și separat pe ruptași, constată prezența lor în toate ținuturile Basarabiei[86].

Ion Nistor, analizând statutul mazililor și ruptașilor, constată că administrația imperială a recunoscut privilegiile lor de altădată, care nu se deosebeau prea mult de cele ale boiernașilor; formau o tagmă deosebită a lor în frunte cu un căpitan și erau încadrați în clasa nobililor săraci cu o singură curte din Basarabia[87].

---

[81] R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, Tomul I. *De la origini până în 1834*, București, 1907, p. 388.

[82] *Ibidem*, pp. 101, 413.

[83] Z.C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, Chișinău, 2001, p. 121.

[84] *Ibidem*, p. 122.

[85] N. Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către Ruși*, Vălenii-de-Munte, 1912, pp. 163-164.

[86] *Basarabia. Monografie*. Sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Chișinău, 1926, pp. 71-72.

[87] I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p. 182.

https://biblioteca-digitala.ro

Alexandru Boldur îi consideră pe ruptași o stare socială privilegiată (aici el greșește – una fiscală și nu socială). Ei sunt urmași ai clerului. Copiii protoiereilor și prezbiterilor intră în starea ruptașilor. Ei sunt scutiți de pedepse corporale fără judecată și plătesc impozite pe aceleași baze ca mazilii[88]. În altă lucrare dedicată Basarabiei românești, Alexandru Boldur constată că sistemul de stări sociale rus era completamente străin românilor basarabeni. A. Boldur scrie: „Unde s-a mai auzit în Rusia de mazâli sau de ruptași (oameni care aveau înțelegere cu fiscul sub mumele de «ruptă») sau de răzeși?! Cu mare greutate, abia în 1847 mazilii și ruptașii au fost asimilați cu «odnodvorții ruși», care pe vremuri erau nobili mici, păzitori ai hotarelor ruse împotriva Tătarilor și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea au devenit țărani. Pentru mazili și ruptași această situație nouă era de fapt o reducere în poziția lor socială"[89].

O viziune originală privind categoria ruptașilor, dar și alte categorii sociale și fiscale din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea a expus istoricul și juristul rus Boris Nolde. El constată că statutul juridic al ruptașilor nu era definit clar în Regulamentul din 1818. Descendenții slujitorilor bisericești se numeau în Basarabia ruptași. Dar despre privilegiile lor în Regulament nu era scris nimic. Deși Nolde greșește atunci când îi include pe ruptași în categoria păturilor seminobile ale populației, el constată că autoritățile imperiale, neștiind unde să-i atribuie pe mazili și ruptași, în baza decretului din 10 martie 1847, îi includ în categoria odnodvorților ruși[90].

Istoriografia sovietică a analizat categoriile sociale și fiscale din Basarabia de pe poziții de clasă. Academicianul Y.S. Grosul, referindu-se la categoriile sociale din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, constată: „O situație intermediară între clasa dominantă a feudalilor și stările fiscale exploatate ale țăranilor și mic-burghezilor ocupa starea caracteristică pentru Basarabia a boiernașilor, mazililor și ruptașilor. Primii, în fond, și-au păstrat unele trăsături specifice stărilor privilegiate; mazilii și ruptașii însă treptat au coborât până la treapta categoriilor superioare ale țăranilor. Beneficiind de unele privilegii, dispunând de mici proprietăți funciare, ei însă s-au ruinat și s-au dizolvat în alte categorii sociale"[91].

Analizând categoria ruptașilor, Ya.S. Grosul constată că în secolele XVII-XVIII toate persoanele cărora le era fixată, o dată și pentru totdeauna, o cotă fixă a dărilor (rupta) intrau în categoria ruptașilor. Ca rezultat, această categorie prezenta un conglomerat de locuitori, destul de eterogen. După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, administrația imperială întreprinde măsuri concrete în vederea egalării ruptașilor cu mazilii, distanțându-i în așa fel de categoria nobilimii și încercând prin această măsură de a pune capăt tentativelor acestora de a obține careva privilegii specifice acestei stări sociale nobiliare[92]. Autorul însă trece cu vederea tendința administrației imperiale de a

---

[88] A. Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812-1828*, Chișinău, 1929, p. 52.

[89] A.V. Boldur, *Basarabia românească*, București, 1943, p. 106.

[90] Б.Э. Нольде, *История формирования Российской империи*, СПб., 2013, с. 682.

[91] Я.С. Гросул, И.Г. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии 1812-1861 гг.*, Кишинев, 1967, с. 86.

[92] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

limita drepturile și privilegiile acestor categorii sociale/fiscale și a le reduce numeric, ceea ce s-a încheiat, de fapt, cu transferarea lor în 1847 în categoria odnodvorților.

Cercetătorul Valentin Zelenciuc îi caracterizează pe ruptași ca mici proprietari, ca stare privilegiată a societății, descendenți din rândurile clerului, care ocupau o situație intermediară între nobili și țărani. Ruinându-se, ruptașii treceau în categoria țăranilor. Cât privește rupta de vistierie și rupta de cămară, Zelenciuc îi consideră urmași ai coloniștilor străini[93].

După obținerea independenței Republicii Moldova, tematica legată de categoriile privilegiate ale societății basarabene continuă să rămână în vizorul unor cercetători, deși subiectul nu este abordat în cadrul unor proiecte mari ce ar finaliza cu lucrări monografice de sinteză. Cercetătoarea Silvia Corlăteanu-Granciuc, analizând mai multe liste ale bejenarilor sârbi care s-au așezat cu traiul în Principatul Moldovei și Basarabia la începutul secolului al XIX-lea, constată că mulți din ei „se înfățișează cu *certificate* de la serdarii ținutului respectiv și fac rugăminte ca pentru darea birului lor să fie așezați cu o *ruptoare*[94] de sumă hotărâtă să știe". Dacă documentele din secolul al XVI-lea și al XVII-lea înregistrează rupta mai ales în relațiile de drept privat, cu semnificația de învoială, acord prin tocmeală, atunci în secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea rupta capătă forma unei dări cu caracter personal, este stabilită pe cap de locuitor și înlocuiește celelalte dări. În documentele aduse în discuție de S. Corlăteanu-Granciuc se menționează, în clauză, impozitele, prin scutire de dări: *iar cu alte dări cu nimica nici la ajutorinți*[95]*, nici la banii cheltuielilor vistieriei, nici la banii*

---

[93] В.С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в.*, Кишинев, 1979, с. 134, 142, 144, 242.

[94] ***Ruptile*** *(Ruptoare)* – termen generic care, la început, a însemnat tocmeală, învoială, iar cu timpul a căpătat o funcție specială în nomenclatura fiscală: dare unică, forfetară, stabilită prin bună înțelegere cu vistieria. În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea instituția se structurează treptat, precizându-și următoarele caractere: **1.** dare cu caracter personal; **2.** stabilită pe cap de locuitor sau pe grup (bresle, companii, sate); **3.** înlocuind celelalte dări; **4.** plătită în 4 rate trimestriale (sferturi, ciferturi) sau semestrial. Sub această formă *ruptoarea* era utilizată de vistierie atât în scopuri fiscale, cât și ca stimulent în dezvoltarea economică și demografică a țării. Modul de fixare a cuantumului, „după starea și puterea fiecăruia", confirmă caracterul de dare personală, corespunzătoare impozitului modern pe venitul global. Domnul a folosit acest sistem fie pentru a-i readuce pe țăranii fugari în satele de baștină, fie pentru a-i atrage pe coloniștii străini prin înființarea de slobozii sau prin încurajarea negustătorilor pământeni, fie pentru a-i determina pe comercianții străini să se așeze în țară (*Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 417).

Potrivit unor izvoare de arhivă, în Basarabia, în primii ani după anexarea ei la Imperiul Rus, cu denumirea de *ruptile* erau catalogați „străinii care erau chemați pentru a se statornici cu traiul pe aceste pământuri și care erau impuși unei dări al cărei cuantum depindea de starea și posibilitatea fiecăruia" *(ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 135 verso)*.

[95] ***Ajutorință*** – dare excepțională, creată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și vărsată într-un fel de buget extraordinar. A fost înființată în locul văcăritului, după reforma lui C. Mavrocordat, în Moldova de I.T. Calimah, la 1760, iar în Țara Românească de C. Racoviță, la 11 ianuarie 1754, și îi greva numai pe țărani, bresle, preoți, slujitori și mazili. Repartizarea ajutorinței în Moldova se făcea „pe ogeacuri", iar în Țara Românească pe vite, după sistemul cislei. Cuantumul ei în Moldova era de 11 lei, 5

https://biblioteca-digitala.ro

menzălurilor, nici la alte rânduieli cum zahire, salahori, cară, cheresteli și altele să nu fie supărați. Este important faptul că cele 18 documente cercetate confirmă că suma ruptei varia de la 13 la 16 lei de persoană. Ea nu avea o creștere constantă, dar păstra elementul de înțelegere. Variația sumelor reieșea din modalitatea de fixare a cuantumului dării – după starea și puterea fiecăruia și confirmă caracterul de dare personală. Aceasta demonstrează că domnii foloseau sistemul ruptei pentru atragerea coloniștilor străini și înființarea de slobozii[96].

Un studiu recent al cercetătorului Tudor Ciobanu vine să extindă aria de înțelegere a celor două categorii de rupte: rupta de vistierie și rupta de cămară. Autorul le consideră categorii social-fiscale distincte ale populației din Basarabia, și nu doar fiscale[97], argumentându-și poziția prin statutul specific pe care îl deținеau aceste categorii, expus încă în anii '70 ai secolului trecut de cunoscutul cercetător român Nicolae Grigoraș[98]. Comparând listele ruptei de vistierie din 1803 și 1809 din Principatul Moldovei cu cele din 1817 ale ruptei de vistierie din Basarabia, T. Ciobanu analizează cum a evoluat această categorie în raport numeric, ce schimbări au intervenit în mărimea dajdiei plătite în diferite ținuturi și care a fost atitudinea administrației imperiale față de această categorie fiscală din Basarabia. Autorul constată că rupta de vistierie nu era repartizată proporțional pe ținuturi în Principatul Moldovei: în ținuturile Dorohoi, Greceni, Suceava, Putna rupta de vistierie avea o prezență de până la 0,25% din numărul total al populației, în ținuturile Tomarova și Ismail această categorie lipsea, dar exista în ținuturile Soroca și Orhei, cu o tendință evidentă de creștere (de la 1,7% în 1803, la 2,4% în 1809). În Basarabia, conform datelor recensământului din 1817, se observă cam aceeași tendință, dar cu o scădere numerică evidentă a acestei categorii fiscale. Ruptașii de vistierie locuiau în ținuturile Orhei (209 gospodării – 0,8%) și Soroca (21 de gospodării – 0,1%), în celelalte ținuturi ale Basarabiei această categorie lipsea[99].

1/2 lei și de 3 lei, în dependență de averea contribuabililor *(Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 11*)*.

Potrivit unor surse de arhivă, cu referire la anul 1804, aflăm că în Moldova „darea la care erau impuse prăvăliile și cârciumile din orașe era încasată o dată în an, în ianuarie, februarie și martie, cu numele de *ajutorință*" *(ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 19 verso-20,131)*. Autorul documentului nu cunoaște însă modalitatea care se respecta la repartizarea acestei dări. Știm însă că după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, la propunerea Comitetului Birnic, termenul pentru încasarea dărilor la care erau impuse prăvăliile și cârciumile a fost stabilit cel pentru încasarea birului *(Ibidem, f. 131)*.

[96] Silvia Corlăteanu-Granciuc, „Contribuții documentare la lista colonizărilor sârbești în teritoriile dintre Prut și Nistru în primul pătrar al sec. al XIX-lea", în *Tyragetia*. Anuarul Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Anuar VIII, Chișinău, 1999, p. 116.

[97] Tudor Ciobanu, „Contribuții la statutul unor categorii social-fiscale din Basarabia în primele decenii după anexare (rupta de vistierie și rupta de cămară)", în *Pergament*. Anuarul Arhivelor Republicii Moldova. X-XI, 2007-2008, Chișinău, 2008, pp. 127, 127-130, 132, 134, 136-137.

[98] Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, 1971, pp. 122, 128.

[99] Tudor Ciobanu, *Contribuții la statutul unor categorii social-fiscale*, pp. 129-132.

https://biblioteca-digitala.ro

Și cercetătorul Alexandru Furtună vede în ruptași o categorie socială distinctă, și nu una fiscală. Caracterizând târgul Telenești, autorul scrie că ruptașii erau un grup social privilegiat, constituit definitiv la mijlocul secolului al XVIII-lea; titlul de ruptași se acorda prin ereditate unor persoane din categoriile neprivilegiate ale societății, îndeosebi fiilor de preoți; plăteau o dare stabilă, mai mică decât birul și erau datori să exercite diferite însărcinări de caracter administrativ și polițienesc etc.[100].

Prezintă interes și datele privind categoria ruptașilor depozitate în fondurile Muzeului Național de Istorie a Moldovei, analizate de cercetătoarea Maria Danilov. Dintre actele de colecție care reflectă nemijlocit starea unor *categorii sociale* (observați! nu fiscale) din Basarabia „sub ruși" autoarea semnalează „Înștiințarea pentru înregistrarea ruptașilor", emisă la 24 octombrie 1823. Ruptașii erau împărțiți după cum urmează: „rupta de cămară" și „rupta de vistierie". În acest scop a fost creată o comisie specială de control, care era în drept să semneze „hotărâtoriu soroc spre înfățoșarea ruptașilor la acea Comisie, că dacă nu se vor înfățoșa, vor fi scriși la numărul țăranilor". Conform hotărârii comisiei, ruptașii erau obligați să ofere „documen-turi pe această numire, să prezinte o mărturie a șase locuitori fruntași a celui oraș, târg sau ocol, unde se afla locuința". Cercetătoarea intuiește corect „intențiile administrației imperiale de a purcede la revizuirea categoriilor sociale după modelul unor ranguri și trepte străine societății basarabene"[101].

Și cercetătorii Andrei Cușco și Victor Taki văd în ruptași o categorie socială care, alături de mazili, răzeși sau boiernași, arăta o nepotrivire flagrantă cu harta spațiului social imperial rus[102]. Căutarea și găsirea similitudinilor dintre practicile sociale moldovenești/basarabene și cele imperiale rusești a ajuns până acolo, cum confirmă și istoricul Virgil Pâslariuc încât, aprobând statutul privind drepturile și starea locuitorilor Basarabiei la 1847, împăratul Nicolai I a propus să se înlocuiască denumirile românești cu cele rusești[103]. În acest caz, este vorba nu atât de căutarea similitudinilor și înlocuirea denumirilor românești cu cele rusești, ci de un caz cu mult mai grav – cel de limitare a numărului de categorii sociale/fiscale privilegiate din Basarabia și chiar suprimarea și încadrarea/dizolvarea lor în alte categorii rusești, această măsură referindu-se în special la cei care dețineau anumite gramote de la domnii Moldovei, prin care le erau confirmate drepturile și privilegiile, în care intrau, alături de mazili, și ruptașii.

---

[100] Alexandru Furtună, „Populația satului și târgului Telenești (sf. sec. XVIII – încep. sec XX)", în *Anuarul Institutului de Istorie, Stat și Drept*. Materialele Sesiunii Științifice Anuale, 27 decembrie 2012, Chișinău, 2013, p. 105.

[101] *Acte basarabene tipărite în limba română. 1811-1861. Catalog (din colecția MNIM, BNRM, BSC BAȘ)*, coordonator conf. dr. Maria Danilov, Chișinău, 2014, pp. 27, 53.

[102] А. Кушко, В. Таки (при участии Олега Громова), *Бессарабия в составе Российской империи*, М., 2012, с. 195.

[103] Virgil Pâslariuc, „Reconstituind istoria Basarabiei sub dominație țaristă. Note pe marginea unei monografii recente", în *Arhiva Moldaviae*, VII, Iași, 2015, p. 372.

https://biblioteca-digitala.ro

Statistica cu referire la ruptași atestă că ei nu constituiau o categorie socială numeroasă: în 1823 – 667 de familii, în 1824 – 669, în 1825 – 1226, în 1826 – 1226, în 1827 – 1140, în 1828 – 1126, în 1829 – 1071, în 1830 – 1078, în 1831 – 1079, în 1832 – 1084, în 1833 – 1103, în 1834 – 1156 și în 1835 – 1159 de familii[104]. Majoritatea ruptașilor erau concentrați în ținuturile Orhei, Iași și Hotin. Spre exemplu, în 1826, în ținutul Orhei erau atestate 596 (48,6%) familii de ruptași, în ținutul Iași – 466 (38%), în ținutul Hotin – 105 (8,6%), în ținutul Bender – 35 (2,9%), în ținutul Ismail – 22 (1,8%) și în ținutul Akkerman – 6 familii (0,5%)[105].

Ruptașii, ca și mazilii, plăteau în vistieria statului *dajdia*, ce constituia 9 rub. 35 cop.[106].

Concluzii

Analiza datelor de arhivă inedite, documentelor publicate și lucrărilor în care este abordat tangențial subiectul pus în discuție ne permite să concluzionăm că mazilii prezintă o categorie socială iar ruptașii – una fiscală, moștenite în Basarabia din Principatul Moldova. Datele statistice cu referință la mazili și ruptași atestă că ele nu constituiau o categorie socială și fiscală numeroasă. Sporul numeric atestat în anii '20-'30 ai sec. al XIX-lea, demonstrează mai mult un spor natural, specific tuturor categoriilor sociale din Basarabia în această perioadă de timp.

Deși mazilii beneficiau de anumite privilegii administrația imperială nu-i agrea și a făcut tot posibilul pentru a-i suprima. Această măsură a coincis și cu politica imperială rusă de a unifica organizarea administrativă și socială în provincia nou-anexată. Procesul s-a produs pe seama înlăturării lor treptate, în special a mazililor, din diferite funcții administrative și gospodărești și subminarea prestigiului lor social. Cu timpul, drepturile mazililor au fost limitate, fiind impuși să îndeplinească prestațiile locale și să achite diferite taxe de rând cu birnicii. Ca urmare, unii dintre ei pentru diferite încălcări au fost transferați în categoria țăranilor, alții ruinându-se s-au dizolvat în categoriile sociale înrudite ale țărănimii. În pofida acestui fapt mazilii au continuat să-și păstreze și în a doua jumătate a sec. al XIX-lea din trăsăturile distincte de ordin social și spiritual.

Dacă mazilii aveau o componență mai compactă social și etnic, componența ruptașilor era destul de diversă și pestriță, incluzând elemente autohtone și străine, transferate de peste hotare în Moldova din mediul țărănesc, dar și cele din mediul urban autohton, care n-au fost înscrise în categoriile privilegiate ale societății, nu aveau sediu permanent și nu erau înscriși în categoria birnicilor, beneficiau de unele privilegii în baza cărților de danie emise de domn.

Conform statului juridic ruptașii se împărțeau în trei categorii de bază: *ruptașii propriu-zis*, *ruptașii de cămara* și *ruptașii de vistieria*, care din punct de vedere economic și social se deosebeau puțin unii de alții. Deși, spre deosebire de alte

---

[104] ASRO, F. 1, inv. 249, d. 201, b-37, f. 1-4.

[105] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 780, f. 2 verso-3.

[106] *Ibidem*, f. 4 verso-5.

https://biblioteca-digitala.ro

categorii de țărani, ruptașii beneficiau, la început, de anumite privilegii, ei totuși nu constituiau o categorie privilegiată, pe care ar fi putut conta țarismul, cum s-a încercat să se afirme în istoriografia sovietică. Pe parcurs, chiar și acele neînsemnate privilegii de care beneficiau: scutirea de prestațiile local și pedepsele corporale fără sentința judecății au fost anulate. Ca rezultat, majoritatea dintre ei s-au ruinat și au căzut în dependență față de moșieri și față de stat.

LISTA ABREVIERILOR

În limba română:

AISR Arhiva Istorică de Stat din Rusia (Sankt Petersburg)
ANRM Arhiva Națională a Republicii Moldova
ASRO Arhiva de Stat din Regiunea Odesa (Ucraina)
cert. certificat
d. dosar
f. filă (de dosar)
F. fond (de documente)
inv. inventar (de arhivă)
P. parte (a cărții)
p. pagină
vol. volum

În limba rusă:

ЖМВД Журнал Министерства внутренних дел (СПб.)
ЗООИД Записки Одесского Общества истории и древностей (Одесса)
с. страница
СПб. Санкт-Петербург
ч. часть

https://biblioteca-digitala.ro

EMANCIPAREA FEMININĂ PRIN BALURI ȘI SALOANE DE CULTURĂ. DEZIDERAT ȘI REALITATE ÎN OLTENIA EPOCII MODERNE
[The female emancipation through balls and culture halls. Expectation and reality in Oltenia of the modern era]

Angelica NECȘULEA[1]

Abstract. *The present article aims to highlight the role played by women in the nineteenth century in the transformation of the Romanian society, from a patriarchal society to a European one, headed towards the West. The woman of the new age was preparing to assume an important position in the public sphere by organizing cultural halls, balls and charity acts. These actions involved a lot of force, energy, financial resources in contradiction with the image of the woman's fragility at that time and it represents an important moment of women's emancipation.*

Through the dances described in this study from Bucharest, Craiova, Glogova or Severin we wanted to highlight the new lifestyle of the ladies from this geographical area identical to the one in the West – only the beauty, the attitude and the education of the ladies made the difference.

Keywords*: Ball, emancipation, culture halls, education, women, fashion, dance, beauty, lifestyle.*

Secolul al XIX–lea este veacul schimbărilor economice, sociale, culturale, cu implicații majore asupra femeii care devine acum un actor în sfera publică. Asistăm la modernizarea societății românești, de la o societate fanariotă, patriarhală, la o societate europeană, dinamică îndreptată către Occident. Acest proces de europenizare era vizibil doar la nivelul elitelor[2] care prin resursele materiale și culturale aveau acces la inovație. Ofițerii ruși de origine franceză, germană, având o educație cosmopolită, plecați departe de casă și lipsiți de societatea feminină cu care erau obișnuiți, *„și-au propus să îi învețe pe moldoveni dar mai cu seamă pe soțiile și fiicele acestora să danseze ca la Sankt-Petesburg"*[3]. Plăcerea de a dansa polca, vals, menuet, mazurca, a atras elita moldovenească, mai ales în rândul femeilor. Primele

---

[1] Drd. al Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca.

[2] Boierii erau principala forță economică și politică a țării, cu toate că era categoria socială cea mai puțin numeroasă, în 1806 aveam 593 de boieri de toate rangurile, vezi Keith Hitchins, *Românii 1774-1886*, București, 1998, p. 88.

[3] Eliade Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești din vremea domniilor fanariote*, București, Editura Univers, 1982, p. 154.

https://biblioteca-digitala.ro

semne ale schimbării în veacul cel nou s-au manifestat în domeniul dansului, care a reprezentat un impuls social[4] în sânul vieții de societate. Mai mult decât atât, ofițerii ruși *„avură talentul de a scoate toate frumusețile de la ginecee și a le aduce la baluri"*[5]. Putem spune fără să greșim că rușii au încurajat emanciparea femeii de sub constrângerile domestice specifice unui mod de viață oriental (trăiau în apartamente separate, apăreau în public foarte rar).

Curând, dulcea sastiseală fanariotă în compania unei narghilele și a unei cafeluțe, a rămas un obicei pentru boierii conservatori, veacul cel nou a adus odată cu noutățile cotidiene, saloanele de cultură, balurile.Dacă în epoca fanariotă femeile mai plinuțe erau la modă[6], ca urmare a consumului mare de dulciuri (șerbet, rahat, baclavaua, cataif), saloanele impuneau un nou mod de viață. Eleganță, atitudine, conversație, zâmbet, gest, femeia noului veac se pregătea să își asume o poziție importantă în sfera publică, unde educația și diplomația trebuiau să guverneze.

Salonul a reprezentat principala formă de sociabilitate adusă de secolul al XIX-lea aflat sub autoritatea femeii, maniera de a pune în practică ce a învățat la pension.Tânăra educată trebuia să știe să dirijeze o petrecere, să danseze, să cânte la pian, să discute în limba franceză, germană. Moda salonului și a balului a adus schimbări majore în educație, astfel că fetele învățau *„clavirul,cusătura,limbile franceză și germană"*[7], obiecte care le pregăteau pentru statutul femeii în societate: mamă, gospodină și gazdă perfectă. Învățământul adresat fetelor era mult mai practic decât al băieților prin inserarea în programa școlară a unor materii legate de economia casnică (lucru manual, igienă) sau prin acordarea unui număr mare de ore la unele discipline văzute a fi apanajul fetelor (limbile străine, desenul, muzica, dansul). De fapt, învățământul de fete a apărut la noi *„odată cu modele nouă de petrecere, cu primirea lor la danțurile nouă, cu îngrădirea convorbirii lor cu bărbații, cu împodobirea convorbirii seratelor prin cântecul lor de gură, din harpă, din clavir-pianul de pe atunci"*[8]. Iată descrierea unui salon în revista Albina Românească din 1836, în franceză și română: *„un strein carile s-ar vedea deodată transportat (adus) în mijlocul acestor strălucite adunări, nu și-ar putea închipui că se află la marginea răsăriteană a Evropii, într-o provinție despre care arareori să audă vorovind"*[9].

În București, două saloane erau recunoscute la sfârșitul secolului al XIX-lea, de toată lumea, reprezentând vârful petrecerilor cu ștaif din casele boierești: salonul doamnei Otetelișeanu și cel al principesei Irina Șuțu[10]. Cel mai renumit era cel al doamnei Otetelișeanu, un pașaport către lumea bună, așa cum îl descrie Bacalbașa:

---

[4] Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 21.

[5] G. Sion, *Suveniruri contimpurane*, București, Editura Nemira, 2000, p. 78.

[6] G. Filitti, *Călătorie în timp prin București*, București, Editura Domina, 2006, p. 82.

[7] D. Motoi, *Profesori și elevi în societatea craioveană în perioada 1864-1928, Craiova*, Ed. Universitaria, 2017, p. 47.

[8] N. Iorga, *Femeile în istoria neamului nostru*, București, Editura Cartex, 2014, p. 136.

[9] Șt. Cazimir, *op. cit.*, p. 22.

[10] A. Iorga, F.L. Iorga, *Mesele de odinioară*, București, Editura Corint, 2015, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

„Salonul Otetelișeanu te consacra. Spre a fi cineva în lumea de sus trebuia să treci prin acest salon. Aici se lansau fetele în lume aici se lansau tinerii, aici se înnoiau intrigi sentimentale, aici se puneau la cale căsătorii, aici se hotărau și multe combinații politice"[11].

Moda salonului a determinat schimbări și în lumea masculină, care a acceptat mai greu noutățile și de aici numărul mare de divorțuri în rândul elitelor. Pentru a fi primit în aceste saloane conduse de femei, bărbatul trebuia să își modeleze o nouă conduită, o nouă ținută, un nou mod de a fi. Bărbații trecuți de 40 de ani au acceptat greu schimbarea, trezind în partenerele mai tinere nemulțumire. În secolul al XIX-lea, între soți era o mare diferență de vârstă, fetele se căsătoreau la 14-18 ani, bărbații 30-40 de ani. Soțiile se arătau mai receptive la nou datorită faptului că făceau parte din altă generație. Pe foarte multe biserici ridicate de boieri în veacul cel nou avem această contradicție, doamna este îmbrăcată și coafată după moda occidentală, pe când el era în haine orientale. Un exemplu este fresca votivă a bisericii din Drugănești, unde paharnicul Drugănescu este înfățișat în straie orientale, în timp ce tânăra soție era îmbrăcată după ultima modă a Parisului[12]. Multe memorii ale vremii surprind acest conflictul dintre soț și soție, care duce inevitabil la un viitor divorț: *„Ce poți să faci? Poți să te îmbraci după modă. În locul nădragilor acelor roșii, să pui un pantalon elegant, ca toată lumea educată"*[13].

În memoriile sale, Vasile Alecsandri recunoștea rolul important avut de femei în viața cotidiană: *„în adevăr începutul civilizației, îl datorăm sexului frumos"*, în raport cu bărbații care era educații după metode dure unde *„varga sau chiar falanga serveau ca mijloc de emulație pentru învățarea verbului tipto, tiptis"*[14], dar acestea se vor schimba odată cu a doua jumătate a secolului când educația sexului masculin se va face la Paris sau la Viena. Un alt eveniment așteptat în secolul al XIX-lea de doamnele din înalta societate era balul, moment de socializare, de etalare a unei noi toalete sau a machiajului[15], organizat în fiecare an din ianuarie până la lăsatul secului[16]. Consulul Franței la București la începutul secolului al XIX-lea a descris un bal organizat la Curtea Regală, arătându-se încântat de frumusețea, eleganța doamnelor *„nicăieri în Europa nu se vede un spectacol atât de măreț ca la curtea domnitorilor valahi și moldoveni, într-o zi de sărbătoare. Toți străinii mi s-au părut la fel de mirați și de încântați ca și mine*[17].

---

[11] C-tin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I., *1871-1884*, București, Editura „Universul", Soc. Anonimă, 1927, p. 76.

[12] Șt. Cazimir, *op.cit.*, p. 57. Asemenea fresce întâlnim și în Oltenia la biserica de la Melinești(Dolj) sau la biserica de la Târgu –Cărbunești.

[13] *Ibidem*, p. 58.

[14] *Ibidem*, p. 60.

[15] Femeia secolului al XIX-lea se machia doar la baluri. Până la Primul Război Mondial folosirea rujului în timpul zilei era apanajul femeilor de moravuri ușoare.

[16] M. Nițelea, *Ceremonialul de la Curtea lui Carol Ide Hohenzollern (1866 -1914)*, București, Editura Muzeul Național Cotroceni, 2009, p. 52.

[17] R. Lungu, *Orientarea României către vest prin familiile boierești*, București, Editura Paideia, 2015, p. 227.

https://biblioteca-digitala.ro

Balul cel mai așteptat era cel organizat de regele Carol și de regina Elisabeta la începutul anului și unde participau peste 1000 de persoane. Invitațiile se trimiteau din ordinul suveranului, conțineau pe lângă nume, ora, locul fiecărui invitat, ținuta în care trebuia să se prezinte[18]. Perechea regală intra în sala de bal la ora 10, iar la miezul nopții se servea masa pe reprize în sala de jos, *„coborârea la masă se făcea pe cele două scări dintre etaje, cu suveranii în frunte, urmați de cortegiul strălucitor de eleganța și de podoabele scumpe purtate de doamne și de distincțiile lucitoare de pe uniforme și fracuri: defilarea acestora pe scări era o priveliște dintre cele mai atrăgătoare pentru ochi*[19]. Nimeni nu avea voie să părăsească balul înaintea regelui și a reginei, iar balurile regale durau până dimineața. Familia regală, pe lângă dansurile la modă, a promovat dansurile țărănești, muzica lăutărească iar Regina Elisabeta a introdus pentru doamnele din înalta societate costumul popular, tradiție continuată de regina Maria[20].

Revenind la atmosfera de bal de la curtea regelui Carol, nu putem să nu remarcăm bucătăria palatului, familia regală având un mare respect pentru bucătarii pricepuți.Timp de 30 de ani, bucătarul șef al regelui Carol I, a fost celebru Papa Gilet, un francez extrem de priceput în arta culinară, patronul restaurantului Frascatti de pe Calea Victoriei[21]. Familia regală prefera carnea de vită (cotlete, file, ficat, creier), curcan, pește, brânzeturi, vânat (prepelițe, fazani, iepure). La balurile organizate de regele Carol vinul era adus din Franța (vinul de Bordeaux), dar și din podgoriile românești (vinurile Poenaru sau Știrbey), deserturile aparțineu Casei Capșa[22]. Se consumau bomboane fondante, ouă de ciocolată, caramele, fructe zaharisite. Legătura dintre familia regală și Casa Capșa a devenit apropiată de-a lungul timpului, unele dintre deserturi fiind create special pentru membrii familiei regale. Astfel, Grigore Capșa la inaugurarea canalului Porțile de Fier a lansat, în onoarea regelui Carol, prăjitura Carol I sau bomboanele Princes Nicolas, cu ocazia zilei de naștere a principelui Nicolae[23].

La balurile epocii moderne, indiferent de locație sau zonă geografică, oaspeții soseau în jurul orei zece și dansau până la miezul nopții când se servea supeul, urmat de o nouă tură de dans, iar la final se revigorau cu o ceașcă de cafea cu lapte sau o porție de bulion (băutură imperială de la curtea Mariei Teresa despre care

---

[18] M. Nițelea, *op.cit.*, p. 52.

[19] *Ibidem*, p. 55.

[20] M. Nițelea, *op.cit.*, p. 52.

[21] *Ibidem*, p. 60.

[22] Grigore Capșa, patronului Casei Capșa i s-a acordat titlul de furnizor al regelui și a fost decorat cu medalia „Bene Merenti" clasa I de către regele Carol. Ulterior va deveni și furnizorul Curții Regale a Bulgariei și Serbiei. Frații Copșa, aromâni de origine, au pus bazele unor cofetării de prestigiu din București care rivalizau cu cele mai mari din Paris.

[23] M. Nițelea, *op.cit.*, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro

legenda spune că putea conține până la 30 de ingrediente: de la banalii morcovi până la felurite tipuri de carne, cum ar fi rața sălbatică sau alte feluri de vânat)[24].

Organizarea unui bal implica în epocă sume mari de bani, pe lângă asigurarea unui spațiu bine aerisit și iluminat, se mai adăugau una sau două formații de lăutari, rafinament la veselă, mâncare din abundență. Dumitru C. Moruzi nota în amintirile sale plin de admirație: *„Nu mai vorbesc despre luxul și belșugul supeurilor unde toți oaspeții mâncau în farfurii scumpe de Sevra ori Saxa, unde beau din cristalurile cele mai fine și mai bogate și unde se slujeau numai de tacâmuri de argint fără ca vreodată să se întâmple ca boierul care da balul să se împrumute măcar o furculiță de la alt boier. Tot era al casei sau făcut în casă: de la slugi până la cele mai neînsemnată formă de înghețată, de la friptură până la bomboane și zaharicale"*[25]. Pe parcursul balului, indiferent că era la curtea regală sau la o casă boierească se servea un bufet cu gustări, dulciuri și băuturi răcoritoare așa cum ne va relata Ion Ghica în memoriile sale: *„era întinsă o masă mare cât odaia plină cu tot felul de zaharicale, cofetării, lisă de chitră, praline, acadele, cofeturi cu răvașe franțuzești și caramele cu plesnituri, în sala cea mare servitorii cu tăvile ofereau limonadă și orgeadă"*[26].

Nu numai la Iași și București doamnele organizau baluri și „soarele", ci și în alte zone ale țării, cum ar fi Craiova, care a avut faima în secolul al XIX-lea unui oraș boieresc. Capitala micii Valahii, cum era numită Craiova în epocă, a făcut o bună impresie în 1830 asupra lui Thouvenel, viitorul ministru de externe al lui Napoleon al III-lea, *„Bunăstarea este generală, pe strada principală se află o mulțime de prăvălii care de fapt sunt niște dughene bine construite,seamănă cu un bazar foarte întins. Casele risipite fără nici o rânduială, sunt încăpătoare și mai toate înconjurate de grădini"*[27].Veacul cel nou s-a afla sub impulsul imitației, toată lumea imita pe toată lumea. Doamnele din înalta societate a capitalei imitau elitele Franței, „scriau, vorbeau, petreceau franțuzește"[28], doamnele din Oltenia imitau capitala făcând multe dezacorduri între ținută și împrejurare, *„mergeau pe stradă cu rochii grele de catifea, în vreme ce la serate se încălțau în papuci"*[29]. Educația se făcea în mare măsură la Paris, mai toate fetele își făceau educația la Sacre Coeur iar băieții la liceul Louis le Grand[30], fiind foarte scumpă. Cum boierii Olteniei nu aveau altă sursă de venit pentru plata educației copiilor se ajungea la vinderea moșiei. Astfel, în două sau trei generații din Oltenia a dispărut o pătură socială, cea a boierilor care sunt nevoiți să își ia slujbe în administrație sau în alte domenii. A dispărut neamul Glogovenilor, una dintre cele mai mari familii ale Olteniei, neamul lui Cuțui, Costache Săvoiu, neamul Bălenilor de

---

[24] A. Iorga, F.L. Iorga, *op.cit.*, p. 47.

[25] D.C. Morutzi, *Înstrăinații. Studiu social în formă de roman (1854-1907)*, ediția a II, București, 1912, pp. 29-30.

[26] I. Ghica, *op. cit.*, pp. 424-425.

[27] N. Djuvara, *Între Orient și Occident.Tările Române la începutul epocii moderne*, București, 1989, p. 176.

[28] C-tin Balcalbașa, *Bucureștii de altădată*, București, 1993, Editura Eminescu, p. 159.

[29] Șt. Cazimir,*op. cit.*, p. 39.

[30] O. Gigurtu, *Amintiri și icoane din trecut*, ediția a Il-a, București, Editura Corint, 2015, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

la Samarinești și lista poate continua[31]. Culele mai amintesc despre boierii Olteniei și balurile de altădată.

Ne vom opri la un bal la Cula Glogoveanu unde Tudor Vladimirescu, trufaș și plin de visuri ambițioase, punea la calea prima revoluție modernă. Spunea mereu *„că nu este făcut nici pentru avere nici pentru muiere"*, dar totuși dorea avere ca să-și poată pune în practică năzuințele politice iar față de femei nu era nepăsător. Saloanele Elenei Glogoveanu impresionau oaspeții prin noutatea mobilierului, scaune franțuzești poleite cu picioare subțirele (spaima boierilor grași care se temeau să nu se rupă sub ei și să se facă de râs), clavir, dulapuri cu oglinzi, sfeșnice și policandre de argint care luminau toată casa[32]. Balurile de pe moșia Glogovenilor nu durau doar o noapte, ci mai multe zile din cauza râului Motru care în urma ploilor creștea și de aici expresia: *„La Glogoveni știi când te duci dar nu știi când te întorci"*[33]. La aceste baluri găteau bucătari străini așa cum doreau doamnele (scoici, lostriță sau prăjituri cu castane), dar pentru mâncare românească (piftie, purcei fripți mușcând din măr domnesc, frigări întregi de pui cât pumnul), tigănicile de pe moșie. Un preparat al zonei apreciat de doamne era păstrăvul afumat cu putregai de nuc, la care se adăuga vinul de Cerneți de la viile lui Tudor Vladimirescu[34].

Balul în veacul cel nou era și o modalitate pentru tinerele din elita vremii de a-și întâlni viitorul soț. Cea care hotăra momentul apariției în lume pentru întâia oară[35] era mama, tot ea avea ultimul cuvânt în alegerea vestimentației aduse de cele mai multe ori de la Paris sau Viena. Majoritatea fetelor din Oltenia erau foarte supuse și acest mod de viață era dictat de cele mai multe ori de mame, *„așa ne-a crescut mama, a înfrânt în noi orice voință, orice veleități de independență"*. Emanciparea femeii vine de cele mai multe ori după căsătorie, când ele impun anumite reguli în viața cotidiană sau organizează saloanele de cultură, spectacole de teatru, baluri, acte de caritate.

Ne vom opri la un alt bal, la Severin în județul Mehedinți, organizat de autoritățile locale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unde participă o tânără de 17 ani, însoțită de mama sa. Vestimentația fetei este asemănătoare doamnelor din Occident, fiind comandată cu un an mai devreme de la Viena, de la Madame Winter, machiajul era simplu, iar în păr va purta o semilună cu multe diamante[36]. Frumusețea, educația, zestrea o fac să fie înconjurată de o mulțime de tineri, carnetul de bal dovedindu-se insuficient pentru cei care doreau să danseze cu tânăra, dansurile

---

[31] S. Cretzianu, *De pa Valea Motrului. Povești cu boieri, panduri și mirese codane*, ediția a III-a, București, Editura Corint, 2005, p. 15.

[32] *Ibidem*, p. 108.

[33] O. Gigurtu, *op. cit.*, p. 207.

[34] S. Cretzianu, *op. cit.*, pp. 38-56.

[35] Balul era văzut în secolul al XIX-lea ca o ieșire în lume deoarece în Oltenia în mediul rural fetele boierilor erau ținute pe moșie, nefiind lăsate să ia contact cu partea masculină. Nu putem să spunem că erau izolate ca în epoca fanariotă, ci mai mult protejate de mame.

[36] S. Cretzianu, *Cronica Staicului*, București, Editura Humanitas, 2012, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

moderne (cadril, lanciers, vals, contillon[37]). Talentul țiganilor de a învăța să cânte valsuri de Strauss, cadriluri franceze, bucăți de operă fără o pregătire muzicală fac să-i întâlnim în multe saloane de bal. La balul de la Severin, spre surprinderea noastră, nu întâlnim muzică lăutărească, ci o fanfară condusă de un dirijor german. În urma balului, tânăra din Mehedinți are foarte mulți pețitori, dar ochiul ager al mamei văduve a căutat cea mai bună variantă pentru fiica sa. Fiind femeie singură s-a consultat cu rudele, dar alegerea finală îi va aparține mamei în lipsa tatălui. Foaia de zestre ne arată că nici tânăra noastră nu era de neglijat prin averea pe care o va primi la nuntă. La aceste baluri din provincie (Glogova, Severin) participau femei care aveau o anumită poziție socială, care să le permită să fie la curent cu ultimele noutăți ale modei, cu o educație la Paris, Viena unde învățau să danseze, să cânte la pian arii la modă și nu în ultimul rând să converseze în franceză sau germană. La polul opus se situa femeia din mediul rural, dar care nu face obiectul cercetării noastre.

Pe lângă balurile private se organizau numeroase baluri publice, găzduite în case particulare, grădini publice, teatre. Aceste baluri erau organizate și de femei în onoarea unor domnitori, diplomați străini, personalități artistice sau pentru o cauză nobilă (strângerea de fonduri pentru săraci). Aceste manifestări implicau multă forță, energie, resurse financiare din partea femeii, fiind în contradicție cu imaginea fragilității sale în epocă. Implicarea femeii în organizarea acestor manifestări (saloane, baluri) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea reprezintă un moment important al emancipării[38], care nu poate fi negat de istorici.

Un alt bal care a rămas în memoria contemporanilor a fost cel organizat de postelnicul Iancu Bibescu împreună cu soția sa, în cinstea domnitorului Gheorghe Bibescu venit în vizită în septembrie 1844 la Craiova. Fiind cald, balul a fost organizat în grădină familiei Bibescu[39], ale cărei alei au fost luminate cu decorațiuni, pavilioane și arcuri de triumf. Muzica ostășească[40] a fost la înălțime, dar elitele Olteniei au fost încântate de focul de artificii și de salvele de tun. Domnul, impresionat de spectacolul de sunet și culoare, s-a retras la ora nouă, dar petrecerea a durat până la miezul nopții.

Au fost situații când boierimea noastră, mai ales cea liberală, a boicotat anumite baluri odată cu revoluția de la 1848. Atunci, fiica generalului Gheorghe Magheru, Alexandrina, a refuzat să participe la balul dat în București de Fuad-Efendi, din solidaritate cu cei care împărtășeau convingerile liberale. Alexandrina nota într-o

---

[37] *Ibidem*, p. 25.

[38] G. Bock, *Femeia în istoria Europei*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 145.

[39] Grădina familiei Bibescu din Craiova era deschisă duminica sau în zi de sărbătoare pentru toată populația Craiovei. Această grădină impresiona pe toată lumea prin chioșcul englezesc și foișoarele lucrate în lemn de unde se asculta muzică militară, speciile rare de arbori și plante. Soția postelnicului Iancu Bibescu s-a ocupat de amenajarea parcului. Informații din revista *Arhivele Olteniei*, nr. 14, iulie-august, 1924.

[40] Craiova a stat în fruntea mișcării culturale în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, prima muzică militară s-a auzit pentru prima dată la Craiova în 1830, iar în 1831 avem cea dintâi defilare a armatei după veacuri de robie. Informații din revista *Arhivele Olteniei*, nr. 15, septembrie-octombrie, 1924.

https://biblioteca-digitala.ro

scrisoare către prietena sa, Catinca Golescu, retrasă la Goleşti: *„Fuad Efendi este mai tare ca niciodată, ieri seară a dat un bal unde toate doamnele au dansat ca preafericitele. Pe de altă parte, d.Duhamel şi-a adus soţia, imediat după sosirea ei, toate doamnele noastre s-au dus să-i facă vizită, poţi înţelege o asemenea josnicie din partea doamnelor noastre"*[41]. De asemenea, Alexandrina o condamna moral în scrisorile sale pe Elisabeta Ştirbei pentru organizarea de baluri în cinstea ocupanţilor, baluri unde foarte puţine doamne din elita vremii vor participa. Felicia Racoviţă, o altă prietenă a Alexandrinei, boicotează balurile date de Elisabeta Ştirbei în cinstea ocupanţilor, nota într-o scrisoare către Catinca Racoviţă, *„nu au fost mai mult de 20 de doamne"*, iar *„balul s-a dat la parter ca să nu se prăbuşească salonul de bal"*[42]. Ironia fetelor, scrisă în franceză cu litere chirilice, face aluzie la voluminoşii ofiţeri ruşi care ar fi dărâmat sala de bal sub greutatea pasului lor. Aceste tinere, deşi nu au participat activ la revoluţia de la 1848, au reuşit prin acţiunile lor să ţină aprinsă flacăra revoluţiei şi după înfrângerea sa.

Văzute de noi ca o formă de emancipare în veacul cel nou, balurile şi saloanele au fost şi subiecte de critică în epocă. Astfel, ziarul Cronica critica întrunirile femeilor române la baluri şi saloane, văzute ca un loc de decădere, de incultură, iar femeia *„ca o păpuşă ridicolă, lipsită de spirit, de judecată şi de seriozitate"*. Tot din ziar aflăm că la aceste activităţi nu participă bărbaţii care *„joacă un rol în formarea opiniei publice"*, ci ei îşi petrec timpul liber *„la un club, jucând cărţi"*[43]. Jocurile de cărţi practicate mai ales de elita masculină, deşi lăudate de ziarul Cronica, nu erau apreciate de întreaga societate deoarece ruinau averea multor familii sau de multe ori sănătatea. Doctorul C-tin Caracaş a criticat în scrierile sale plăcerea elitelor de a juca cărţi, în special jocul de cărţi „boncafaro"[44], care ţinea toată noaptea sau chiar mai multe nopţi, ducând la boli grave precum guturaiul, reumatismul, iar lipsa conversaţiei de la joc făcea individul posomorât[45]. Acesta recomanda saloanele de cultură pentru arta de a trăi frumos şi sănătos deoarece românii au înclinaţie către veselie, fiind plăcuţi, glumeţi în convorbiri spirituale[46].

Dacă la începutul acestui material am prezentat simpatia de care se bucurau ofiţerii ruşi în saloanele feminine din Principate la începutul secolul al XIX-lea, observăm după 1878 o schimbare a mentalităţii faţă de ofiţerii ruşi. Căderea Plevnei a creat un curent de animozitate împotriva ruşilor, pe când ziarele româneşti anunţau că Osman-Paşa a capitulat în faţa armatei române, ruşii anunţau în mod oficial

---

[41] D.J.N.D.- Fond general Gheorghe Magheru, pachet XXXVI bis, scrisoarea 15, f. 2.

[42] A.S. Ionescu, „Viaţa mondenă a societăţii bucureştene în timpul şi după revoluţia de la 1848", în *Muzeul Naţional* , nr. XI, 1999, pp. 43-50.

[43] „Studii sociale. Rolul social al femeii române" (extrase din ziarul *Cronica*,Tipografia „ziarului Cronica).

[44] C-tin Caracaş, *Tipografia Ţării Româneşti*, Bucureşti, Editura Omonia, 2018, p. 127, faraon - joc de cărţi, numele îi provine de la chipul unui faraon aflat pe pachetul de cărţi. În Europa s-a jucat cu furie în secolele XVIII –XIX. Se miza pe rangul unei cărţi extrase dintr-o cutie.

[45] *Ibidem*, p. 112.

[46] *Ibidem*, p. 120.

https://biblioteca-digitala.ro

capitularea comandantului turc în fața rușilor. Acest lucru a făcut ca vechea admirație a elitelor față de ofițerii rușii să nu mai fie. La baluri, în saloane, muzica și dansurile rusești sunt date uitării deoarece în războiul din 1877-1878 rușii se dovediseră *„militari inferiori,iar în viața publică și socială nu excelau decât prin băutură, joc de cărți și luxurie"*[47]. De fapt, educația și cultura noilor ofițeri rușii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu mai era cosmopolită, rămânea doar nostalgia vechilor boieri care își aminteau cu drag de vremea lui Pavel Kiseleff, de Regulamentelor Organice, de balurilor de altădată și premiza că poporul împrumutase câte un cusur de la fiecare neam cu care intrase în contact, *„de la rușii am luat libertinajul"*[48].

În concluzie, balurile și saloanele de altădată au constituit evenimentele cele mai importante ale vieții moderne românești în secolul al XIX-lea, având un rol modernizator în societatea românească, indiferent dacă ne raportăm la gastronomie, modă, dans, muzică, educație, tranziția dintre Orient și Occident fiind cea mai vizibilă în sala de bal.

[47] *Ibidem*, p. 27.

[48] N. Roman, *Femei, onoare și păcat în Valahia secolului al XIX-lea*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro

PERIOADA PETRECUTĂ LA VEȘTEM (1835-1837) DE CĂTRE SAVA POPOVICI SĂVOIU (1818-1906) [Time spent in Veștem (1835-1837) by Sava Popovici Săvoiu (1820-1906)]

Alexandru BUCUR[1]

Abstract: *In 1835 Sava attended the Border Guard School at Veștem. The events he witnessed and related, concerning the social, educational, religious and military life of Veștem locality, belonged to everyday life in a Romanian Border Guard School. There are widely presented the classes, curricula, student correction during class, behaviors of teachers, as well as everyday life in a border guard village.*

Keywords: *school, teacher, border guard, punishment, Veștem, Sadu.*

Dintre numeroasele personalități ale județului Sibiu merită scoasă în evidență și cea a capelanului Sava Popovici Săvoiu (Foto 1), datorită calităților, preocupărilor și realizărilor sale. Până la acest moment, prea puțini cercetători și istorici au încercat să îi creioneze viața și activitatea.

Viața și opera. Despre data, anul și locul nașterii, informațiile oferite de biografii săi – și de alții – sunt diferite[2]. Majoritatea susțin că Sava s-a născut în 11/23 octombrie 1818 în localitatea Rîu Sadului unde și-a petrecut și copilăria[3]. Ba, mai mult, în anunțul mortuar din *Telegraful Român* nr. 33, din 23 martie/5 aprilie 1906,

---

[1] Doctor în istorie, col. (r.), Sibiu.

[2] Și în studiile noastre am preluat, eronat, datele furnizate de biografi. Alexandru Bucur: „Produse alimentare utilizate în zona sudică a Sibiului, în secolul al XIX-lea, consemnate în memoriile lui Sava Popovici Săvoiu (1818-1906)", în *Istorie și tradiție în spațiul românesc. Hrana – între necesitate și artă, la români și minorități*, 8, Sibiu, 2011, p. 99; „Viața și opera. Sava Popovici Săvoiu (1818-1906): capelan, biograf, pictor și sculptor", în *Collegium Mediense, III, Comunicări științifice*, XII, 2013, p. 91; „Deva la Revoluția din 1848-1849, oglindită în opera lui Sava Popovici Săvoiu", în *Sargetia*, IV (XL), s.n., 2013, p. 323; „Viața și opera capelanului Sava Popovici Săvoiu (1818-1906)", în *Imaginea în istorie. Tipologii de ieri și de azi*. (Lucrările Conferinței Naționale, Cluj-Napoca, 19-20 aprilie 2013), 2014, p. 433; „Paștele la apuseni, oglindit în opera lui Sava Popovici Săvoiu (1818-1906)", în *Țara Bârsei*, XVI (XXVII), 2017, s.n., nr. 16, p. 256.

[3] Mihai Sofronie, „Un manuscris transilvănean din secolul al XIX-lea. „Biografia capelanului milităresc Sava Popovici Săvoiu" (1818-1906)", în *Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări*, 14, 1969, p. 395; Lucian Giura, *Sadu. File de istorie*, Editura Universității Lucian Blaga, Sibiu, 2003, p. 108; Adrian Georgescu, Dan Nanu, Bogdan Andriescu, Claudiu Munteanu, Ovidiu Calborean, *Sadu. Repere istorice și itinerarii cultural-turistice*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2015, p. 251; Claudiu Munteanu, *Pe urmele Corifeilor Ardeleni din Comuna Sadu. Repere istorice și itinerarii cultural-artistice*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2015, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

s-a specificat faptul că *„s'a născut din părinți preoți, în Sadu, la 1817"*[4]. În biografia sa, referitoare la anul 1834, susține că *„ziua a 11-a a lunii lui Optombrie, a S[fântului] Apostol Filip, în care am văzut pentru întâia oară lumina lumii – sosiră[, în]registrând în jurnalul ei al 14-lea an al vârstei mele"*, la Rîu Sadului[5]. Prin urmare, nu era născut nici în 1817, nici în 1818! Pentru a clarifica problema, am căutat date certe, referitoare la naștere, în arhivele sibiene și, spre norocul nostru, am descoperit adevărul. În *Protocolul botezaților* din Rîu Sadului[6] este consemnat că Sava Popovici **s-a născut** (și a fost botezat) **în 7/19 octombrie 1820**[7] (Foto 2). Părinții săi au fost Nicolae Săvoiu (*„Savvavoi"*) și Opreana-Ioana, născută Cimpoca, originari din localitatea Sadu, județul Sibiu.

A urmat cursurile școlii din localitate, apoi a dorit să învețe germana[8]. Pentru a-i îndeplini dorința, tatăl său l-a trimis la școala din Veștem. Între anii 1835-1837 a urmat cursurile *Școlii grănicerești*, pe care nu le-a definitivat[9]. Tatăl său l-a înscris, în anul 1837, la *Școala normală catolică* (cu predare în limba maghiară) din Sibiu, apoi l-a transferat la *Institutul Terezian* din același oraș. După câțiva ani petrecuți la Sadu, a revenit la Sibiu – în 1843 – unde a urmat cursurile *Seminarului teologic ortodox*[10].

În anul 1845, la recomandarea conducerii seminarului, a fost repartizat ca profesor de muzică la *Școala confesională ortodoxă* din Deva, unde a locuit o perioadă de cinci ani. Acolo s-a dedicat biografiei sale, artelor și studiului[11]. În 1850,

---

[4] „Înmormântarea protoprebiterului Sava Popovici", în *Telegraful Român*, anul LVI, nr. 33, din 23 Martie (5 Aprilie), 1906, p. 156.

[5] Arhivele Naționale, Serviciul Județean Sibiu (citate, în continuare, SJANSB), Fond *Manuscrise*, Sava Popovici Săvoiu, *Biografia capelanului milităresc Sava Popovici Săvoiu*, tom 1 (citate, în continuare, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1), p. 424.

[6] SJANSB, Fond *Stare Civilă Rîu Sadului*, inventar nr. 127, vol. 1, *Protocolŭ Botezatilorŭ din Riulŭ=Sadului începutŭ la Anulŭ 1813 (Botezați 1813-1870)* (citat, în continuare, *FSCRS 1*).

[7] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, p. 424; *Idem*, *FSCRS 1*, f. 10v. Textul din *Protocol*, conform rubricaturii (italic), arată: *"Anul Domnului*: **1820** / *Luna*: **Optom[vrie]** / *Zile*, **7** / *Din botez s-au dat pruncului nume*: **Savu** / *Numele și polecra părinților pruncului*: **Al parohului Nicolae**[,] **M[uma] Opreana** / *Locul de unde sînt părinții pruncului*: **Născuți în satul Sad[u] amîndoi** / *Numele și polecra nașului sau a nașii prin care s-au botezat*: **Opreana Ivănoiu** (a lui Ivan, n.n.) **și soț** / *Numele și polecra preotului care au botezat*: **P[a]r[ohul] Oprea Popovici din Sad[u]** / *Cu Sfîntul Mir* / *De unde* / *Da* / *Nu* / **Da** / *Oltuit* (vaccinat, n.n.) *de vărsat* / *Olt[uit]* / *Nu* / **Nu** / *Reflecțiile din care pricină nu s-au oltuit vărsatul* / *dintr-a părinților sau doftorului*/ **Par(inți)** / **D(octor)**". Cuvintele boldite au fost completate cu mâna, cu cerneală neagră. Mulțumesc, și pe această cale, doamnei dr. Elena Chiaburu, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, pentru ajutorul dat la descifrarea textelor.

[8] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 199-274, 628-654; Mihai Sofronie, *op. cit.*, p. 395; L. Giura, *op. cit.*, p. 108.

[9] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 453-539, 581-594; Mihai Sofronie, *op. cit.*, p. 395.

[10] *Ibidem*, pp. 655-710; Mihai Sofronie, *op. cit.*, p. 396; L. Giura, *op. cit.*, p. 108.

[11] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 1-8, 16-71, 83-144, 275-300, 550-568; *Ibidem*, 2, pp. 512-565; Mihai Sofronie, *op. cit.*, pp. 397-398; Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, pp. 173-268; Lucian Giura, *op. cit.*,

https://biblioteca-digitala.ro

episcopul Andrei Șaguna l-a recomandat și ajutat să ocupe o funcție de preot militar în armata habsburgică, devenind capelan în *Regimentul de linie nr. 31*, care își avea sediul la Sibiu, ulterior la Lvov (Lemberg, Liov, Lviv, în Galiția – azi Ucraina)[12].

Din Galiția, regimentul în care își desfășura activitatea, a fost mutat la Milano, odată cu trupele stabilindu-se acolo și Sava[13]. Apoi, din anul 1875, și-a desfășurat activitatea la Viena până la pensionarea sa, în 1897. S-a retras la Sadu, la gospodăria cumpărată de ceva vreme, unde a și decedat, la data de 16/29 martie 1906, fiind înmormântat în curtea vechii biserici a localității[14].

Opera sa conține scrieri, picturi și sculpturi. Scrierile reprezintă un jurnal al vieții și activității sale, intitulat *„Biografia capelanului milităresc Sava Popovici Săvoiu"*, 40 de tomuri, unele compuse din câte două sau trei părți (în total 45 volume cu peste 24.500 de pagini), inegale ca întindere, scrise în limba română, cu alfabet chirilic sau latin[15]. În memoriile sale a descris, cu lux de amănunte și într-un stil propriu și inconfundabil, aspecte inedite și semnificative ale vieții sociale, politice, militare, religioase și culturale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea din imperiu și, mai ales, din Transilvania.

Din fragedă pruncie a îndrăgit pictura și sculptura. Autodidact, a reușit prin forțele proprii să se facă remarcat și, în 1879, a fost acceptat în societatea vieneză de pictură „Albrecht Dürer" unde a activat până în anul 1891. După anul menționat a creat foarte puțin, din cauza problemelor oculare create de cataractă. A fost și membru fondator al ASTRA, din anul 1875[16]. A participat cu lucrări proprii și la expoziția organizată de ASTRA, în 1881. Din păcate, operele sale artistice au fost dispersate după moartea sa[17].

---

p. 109; Alexandru Bucur, „Deva la Revoluția din 1848-1849, oglindită în opera lui Sava Popovici Săvoiu", în *Sargetia*, IV (XL), s.n., 2013, pp. 323-332.

[12] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 3/3, pp. 480-614; L. Giura, *op. cit.*, p. 109.

[13] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 9, pp. 223-227, 272-309.

[14] *Șematismul bisericei ortodocse-orientale române din Ungaria și Transilvania pe anul 1892*, Sibiiu, p. 51; *Ibidem*, 1893, p. 51; *Ibidem*, 1894, p. 51; *Ibidem*, 1896, p. 51; *Ibidem*, 1897, p. 51; „Înmormântarea protopresbiterului Sava Popovici", în *Telegraful roman*, LVI, nr. 33 din 23 Martie (5 Aprilie) 1906, p. 2; L. Giura, *op. cit.*, p. 108 (eronat, 18 martie 1908), p. 110 (18 martie 1906); Alexandru Bucur, „Viața și opera. Sava Popovici Săvoiu (1818-1906): capelan, biograf, pictor și sculptor", în *Collegium Mediense, III, Comunicări științifice*, XII, 2013, pp. 96-100; Alexandru Bucur, „O personalitate sibiană complexă: Sava Popovici Săvoiu (1818-1906)", în *Rezervistul sibian*, I, 3/iulie-septembrie 2014, pp. 20-24.

[15] Alexandru Bucur, „Viața și opera capelanului Sava Popovici Săvoiu (1818-1906)", în *Imaginea în istorie. Tipologii de ieri și de azi.* (Lucrările Conferinței Naționale, Cluj-Napoca, 19-20 aprilie 2013), 2014, pp. 433-442.

[16] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu: t. 28, p. 224; t. 30, p. 307; *Analele Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Nr. II, Martie-Aprilie, 1906, p. 44.

[17] I.D. Ștefănescu, „Sava Popovici, un protopop transilvănean, cărturar ales și pictor necunoscut", în *Revista istorică română*, 14, București, 1944, pp. 437-441; Julius Bieltz, Cornel Irimie, Vasile Florescu, „Însemnări despre un pictor ardelean necunoscut din secolul al XIX-lea", în *Studii și cercetări de istoria artei*, nr. 3-4/1955, București, 1955, pp. 38-55.

https://biblioteca-digitala.ro

Biograful ne oferă, pentru Veștem, numeroase date referitoare la viața cotidiană a locuitorilor, activitatea lui în perioada petrecută în sat, aspectul localității, tipuri de mâncare, nume de persoane și locuri, faună și, mai ales, date inedite despre activitatea grănicerilor. Pentru a înțelege trăirile, impresiile lui Sava și atmosfera epocii, vom utiliza cele mai reprezentative fragmente din opera capelanului, care descriu acțiunile respective.

Prima menționare despre Veștem se referă la revolta locuitorilor din Rîu Sadului, din preajma Paștelui anului 1829 când, pentru a se calma spiritele, a fost nevoie și de intervenția efectivelor grănicerești de la Veștem: *„Vreo 25 de plăieși, se mai adause lângă ceilalți, și comanda*[18] *făcută de taica în Galbina ca și cea din Valea lui Ivan, – fu întărită cu grănicerii din Castru[l] Român I și mai cu seamă Compania a 6-a din Veștem"*[19].

Perioada de la Veștem. Pentru a-l pregăti pe Sava, sora sa Ana a propus, în 1834, ca acesta să fie dus la *Școala de grăniceri* din Veștem unde, «*când ai auzi pe cătănuțele din Veștem cum vorbesc nemțește, și cum scriu de frumos, – și câte thisturi*[20] *poartă ciucuri de aur și preoții brâie roșii, – toți învățați în școala militară de aci sub dascălul cela nemțesc „Ioan Koman"*»[21]. Tatăl său a fost încântat de propunere și a decis să îl trimită la studii în Veștem, dar acest lucru s-a realizat doar în 1835.

Intrigat de alegerea tatălui, Sava l-a întrebat: *„Pentru ce la Veștem iară nu la Sibiu la școală?"*. Tatăl i s-a destăinuit *„că moșii și strămoșii mei au fost veștemeni care, ca să nu se abată de la religia sa, mai repede lasă casa și moșia străinilor retrăgându[-]se dela unire cu biserica apuseană, aceia care primea[u] unirea capătă casă și moșie gratis, pe când moșteanului nu[-]i mai era [i]ertat a intra nici în curte sau grădină, ca să culeagă știr și lobodă sau urzici pentru râmători, și rocoină pentru rațe sau gâște decum altceva pentru care mai an târziu* (1833-n.n.) *căpătară toți fugiții din Veștem desdăunare; însumi [...] căpătai aproape 2 sute florini despăgubire pentru partea mea din ocină*[22]*; pentru aceia Veștemul mi[-]e mai mult dator ca ce mi[-]a dat, pentru că aci zac sudorile strămoșilor mei îngropate[,] pentru de a ne trage mai cu ușurătate la sine; păcat însă că nu știm locul unde se înmormântă acest tezaur, ca să putem cu astă ocaziune a ne închina pe gruieţele*[23] *mormintelor lor, și pentru aceia caută-ți fiule! despăgubirea în studiul tău, – și vei fi ferice"*[24].

Cele spuse de Nicolae Săvoiu sunt argumentate și de raportul înaintat de guvernatorul Samuel Bruckenthal împărătesei Maria Tereza, în 8 octombrie 1768: *„Multe familii din Veștem au fugit în pădurile Sadului, fie ale Șelimbărului, după ce sălașele din pădurile Bradului și ale Tălmaciului le-au fost arse. Alții au rămas acasă, între grăniceri,*

---

[18] Punct de pază.

[19] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, 327; Mihai Sofronie, o*p. cit*., pp. 404-405.

[20] Ofițeri, comandanți. Din maghiară, *tiszt*.

[21] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, p. 421.

[22] Moștenire, proprietate.

[23] Movile de mici dimensiuni.

[24] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, 458, 459; Alexandru Bucur, *Veștem. Antroponimie și zoonimie*, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

servindu-i ca „inquilini" la orice slujbe, numai să poată rămânea lângă mormintele părinților. Cei din Veștem și Racovița urmau să fie repartizați la Săcădate, dar în privința lor orice încercare a rămas fără efect. Cei 50-60 veștemeni au spus că nu pleacă de acasă, și mai ales dacă merg, o fac numai cu toți împreună. Eu am făcut mai multe propuneri, cerând să aleagă. Mi-au spus că mai bine aleg emigrarea în Valahia!"[25].

În cursul lunii ianuarie 1835, după negocieri cu învățătorul din Veștem, tatăl lui Sava a pregătit bagajele, merindea și caii pentru a-l duce la școală. Din Rîu Sadului au plecat la Sadu unde au înoptat, apoi au mers călare spre Veștem, pe drumul scurt, prin Sărata[26]. Ajunși la destinație spre seară, au fost cazați și ospătați la *„mătușa Elena"*, cumnata grănicerului Cruceanu. Prima impresie despre sat nu a fost una pozitivă: *„mocirlos și cu strade ne practicabile, pline de tină cu ghiață, pre care o frământă aceia care erau nevoiți ca și noi – cât călare atât pe jos, a o stropși"*[27].

A doua zi a făcut cunoștință cu noul său învățător (și director al școlii), Ioan Coman[28].

Întrebat fiind de care lucru îi pare rău că nu îl are la Veștem, Sava a răspuns că *„de nimica nu[-]mi pare așa de rău ca de plăsica cea fină ce am făcut[-o] mai pe urmă pentru prinderea peștilor de prin bătături, - cu care nu voi umbla mai mult după păstrăvi"*[29]. Învățătorul Coman l-a liniștit, promițându-i că, dacă se va comporta corespunzător, îi va permite să meargă la *„vânarea mihalților*[30] *– care e cel mai interesant vânat în Rîul Sabiului*[31] *[...] și despre vânatul peștilor cu mreaja cea mare în rîu, și cu rociurile prin Tocile*[32] *și Sărata*[33]*"*[34].

Foarte valoroase sunt descrierile referitoare la viața dintr-un sat grăniceresc, relatări unice pe teritoriul *Regimentului I Grăniceresc Român* de la Orlat. Sava Popovici ne prezintă modul cum se desfășurau cursurile școlare, pedepsele aplicate, manualele școlare, modul de sancționare al celor care furau, elemente normale pentru acea vreme în zonele confiniare.

Proaspăt intrat în ritmul de învățământ grăniceresc, Sava a fost profund marcat de pedepsele aplicate în școală și localitate: *„Nu voi uita pân' la moarte, trista impresiune ce a făcut îndată ce intrai în astă școală vestită – în soiul ei! – căutam[,]*

---

[25] Carol Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania. 1764-1851*, Editura Militară, București, 1973, p. 55; Eugen Străuțiu, *Sibiul între medieval și modern*, Editura Etape, Sibiu, 2000, p. 33.

[26] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 453–455.

[27] *Ibidem*, p. 456. Alexandru Bucur, *op. cit.*, p. 15; Ioan Coman, *Hronica Ardialului*, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, Brăila, 2013, pp. 7-11.

[28] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 458-461.

[29] *Ibidem*, p. 459.

[30] Pești răpitori (*Lota lota*), care trăiesc în ape curgătoare.

[31] Cibin.

[32] Pârâu situat la nordul localității.

[33] Pârâu cu apă relativ sărată, situat la sud de localitate.

[34] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 459-460.

https://biblioteca-digitala.ro

vrînd nevrând[,] a fi martorul bravurilor vinete[35]*: abia gătase noul meu învățător a macela cu un soi de nu[i]ele mu[i]ete în apă sărată, – „a căror lungime cam de un cot și jumătate, cu 3-4 mlădițe împletite și numai cam de lățimea șezutului[,] despletite ca pleasna de bici" – pe când continua d[omnul] fenrich sau[,] în numele lui[,] fîrărul*[36] *sa[u] conducătorul țiugului*[37]*, – apoi și la astă companie de grăniceri se păzea discipl[ina] militărească în toată a ei deplină putere – de la mare până la mic, și de la bărbați până la mu[i]eri, – cât nu mai vedeam alta în curtea școlii unde se afla arestul provizoriu (pichetu[l])[,] ca pedepse peste pedepse[,] în toată forma[,] cu nu[i]ele și bastoane, apoi ca să pot ști,și ce va să zică, a umbla pri nu[i]ele, - chiar în zilele cele mai dintâi[,] inaugurarea fericirii mele ce o căutam la a 6-a Companie a contelui căpitan Gabriel de Kornisy*[38]*[,] să iei lumea'n cap, nici mai căutând înapoi"*[39].

Despre modul cum erau pedepsiți cei care furau ne-a lăsat o descriere unică și dureroasă, care l-a îngrozit și marcat, la care a fost martor la începutul anului 1835: *„Când se ținu execuțiune cu 3 indivizi pentru că a[u] tăiat lemne din pădurea ce[a] oprită; fură osândiți de 10 ori la un cap prin 300 de nu[i]ele, numărând fuga prin[tre] cei 3 sute de soldați în sus și'n jos odată; era o zi în care să nu scoți câ[i]nele afară, ploua și ningea cât abia puteai cunoaște pre om la 2 pași, – se înșirase[ră] cei 300 de ficiori cu nu[i]ele[,] concentrați de la Orlat și Racovița aci, de[-]a lungul drumului, și puind puștile la picior[,] lăsând numai atâta loc cât să poată fugi nenorocitul vinovat printre cameralii ce țineau nu[i]elele în sus[,] așteptându[-]l să vină ca să[-l] șteargă cu nuielușa pe spatele cele goale, – cât abia să[-]i plângi de milă[,] îl scoase profosul*[40] *regimentului, din pichet și escortându[-]l îl dete în mâ[i]nile asprimii auditoriale*[41]*care[,] după ce le[-]a mai citit odată se[n]tința[,] îi reprezentează maiorului sau comandantului al execuțiunii[,] care apoi poruncește a[-]i lega p[i]eptul și pântecele cu o pânză făcută anume[,] în care își agață mâ[i]nile, strângându-le la piept, ca să nu poată ajunge vârfurile nu[i]elelor peste umăr sau peste pulpele mâ[i]nilor la pântece, și apoi îl împinge între cele două linii de torturători – maiorul și*

---

[35] Personalul care își desfășura activitatea în instituțiile imperiale avea ținută obligatorie, de culoare albastru închis.

[36] Fruntaș (grad militar), din germană, *Führer*.

[37] Comandant de pluton, din germană, *Zug*.

[38] Kornis Graf Gabriel, comandantul *Companiei a 6-a* (care era compusă din localitățile Orlat și Veștem). A activat în regiment în perioada 1833-1941 și a deținut următoarele grade: căpitan-locotenent (1832-1833); căpitan (1834-1841), din 1839 având și apelativul *„de Göncz-Ruszka"*. Familie nobiliară, provenită din localitatea Abaúj, situată în actualul județ Borsod-Abaúj-Zemplén din nord-estul Ungariei. Gustav Ritter Amon von Treuenfest, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regimentes Nr. 46 Feldzeugmeister Géza Fhr. Fejérvary de Komlós-Kerestess. 1762 bis 1850 erstes Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 16*, Verlag des Regiments. – Druk von Rudolf Brzezowsky & Söhne, IV. Margarethenstrasse 19, Wien, 1890 (citat, în continuare, G.A.T., *Geschichte 16*), *Anhang*, p. XXI-XXV.

[39] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 461-462.

[40] Temnicer, de la *Proffos*, în germană.

[41] Judecătorești, din germană, *Auditor*.

https://biblioteca-digitala.ro

adjutantul fug călări ca să vadă de'l lovesc toți după porunca ce li s[-]a dat mai înainte, – apoi îndemnând să dea fiecare cât de tare lovindu[-]l[,] căci din contră[,] pentru o greș[e]ală a unuia[,] are acela să capete pe loc 25 de bastoane de trestie.

Așa se martirizează un nenorocit pentru că a tăiat un car de lemne din pădurea cea oprită, ca să-l vândă spre a putea plăti contribuțiunea și alte cerințe neînconjurabile[42].

După finea execuțiunii îl ia[u] doctorii sau felcerii în lucrare[,] scoțând capetele de nu[i]ele din carne, tăind cu foarfecile beșicile de sânge sau p[i]elea sfâșiată, și după ce a[u] stors binișor sângele concentrat ici și colea[,] în câtime însemnată ca sloii de ghiață, – apoi le aruncă o pânză muiată în oțet și ghiață și așa[-]l trimite în spitalul milităresc, spre cură"[43].

După o perioadă scurtă de frecventare a cursurilor școlii din Veștem, Sava își va forma propria părere despre apucăturile învățătorului său, pe care l-a caracterizat astfel: *„Noul meu învățător, Joanne Komman, având patima beției de vinars, rareori era treaz și limpede după cum se cere ca să fie un dascăl, în nepacienta sa abia avea atâta prezență de-a judeca pedeapsa, ca să nu bată pe cineva mai presus de cât o meritase, prea puțin îi păsa de noi ca să mângâie cu sfaturi și învățături, după cum se arătase în zilele cele mai dintâi, când mai avea ceva din regalele*[44] *ce[-]i donase taica, finindu[-]se acestea începu a fi rece și indiferent către mine, mie însă nu[-]mi părea rău că nu[-]mi prea sta la ochi veșmintele vinete... apoi simpatie nu putea să aibă nimeni cu un bețiv care, dicta pentru fiecare greșală sau smintă câte 5-6 virgașe*[45]*; ori de era tare amețit cât abia putea sta în picioare, și de căpăta vreo câțiva florini pentru vreo instanță*[46]*, în limba germană, atunci venind la școală nu mai întreba pe nimeni de a învățat ceva ori nu, ne scotea în curte și aci aranja o horă mare, făcându-ne să săltăm, ca lăcustele în iarbă, apoi trecându-i beția, trezindu-se îi părea rău ce au făcut și, vai de acela care nu și-a învățat lecțiunile sale, ori de le-a învățat rău.*

La ăst soi de educator mă aduseră taica să învăț ca să sporesc în fericire pentru mine și cei de lângă mine; eu eram un copil prost, dară așa de tot – ca să nu știu urgisi și disprețui beția și pre amatorul ei pot spune că nu eram!

Această patimă și acest păcat nevindecăcios, mă făcea de aci înainte să antipatez mai tare ca până acu[m] asupra hainelor vinete, pentru că în astfel de costum încă nu mai văzusem om beat sau ubiac până acum"[47].

---

[42] Aici, cu sensul de obligatorii.

[43] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 462-463; Mihai Sofronie, o*p. cit.*, pp. 405-406 (text parțial, transcris cu erori); Carol Göllner, o*p. cit.*, p. 92 (aproape identic cu originalul); Ioan Părean, *Orlat, file de istorie*, Editura Constatnt, Sibiu, 1999, pp. 102-103 (text preluat de la Sofronie și Göllner).

[44] Daruri.

[45] Lovituri cu vergeaua.

[46] Cerere, memoriu, plângere.

[47] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 465-466; Alexandru Bucur, „Date despre școlile de grăniceri ale Regimentului de la Orlat (1773- 1851)", în *Transilvania*, s.n., XLII (CXLVI), nr. 6-7/2015, pp. 51-56.

https://biblioteca-digitala.ro

Tototdată, ne-a lăsat informații – unele deloc măgulitoare – și despre preotul localității, Cosma Lup[48]: *„Părintele Cosma nu umbla cu haine vinete – și cu asta nu se făcea spaima copiilor dedați a vedea oameni bătrâni încălțați cu opinci și cioareci din postav alb, cu cămașa până la genunchi[,] cu mânecile largi și cu o pălărie dăbălată*[49] *până la urechi – în una mână o cârjă de corn, iar în cealaltă o ploscă[,] cam de două cupe*[50]*[,] din care se adăpa pe uliță sau pe cale până la vii – sau la holde, pentru că, după cum auzii de la d[omnul] căpitan Graze*[51]*, ca venerabil om de spirit – nu o putea duce în 60 de minute fără de răzbunare prin 60 de închinări pe sănătatea[-]i"*[52].

Este necesar să adaugăm că, lăsând la o parte antipatia lui Sava față de Ioan Coman – cel care a profitat de inocența lui Săvoiu și l-a utilizat pentru a munci pe terenurile deținute în Vești – informațiile furnizate ne întregesc imaginea despre dascălul grăniceresc (cu părțile lui pozitive și negative).

La puțin timp de la stabilirea la Veștem, Sava a fost vizitat de învățătorul Ianu, din Rîu Sadului, căruia i se destăinuie: *„De la catehetul meu am învățat a cunoaște vinul, și de la d[omnul] profesor german[,] rachiul; de la conșcolari[,] câte blestemății toate[,] care altundeva doar că nici că s[-]au auzit; de la săteni, pentru că ce le trec pe lângă case și[-]mpiedicându[-]mă ca străinu[l] deoarece nesocotit, – din puțin de nu mă maceleze ca pre un pui de [i]epure. [...] Unica mângâiere că mă lasă să cânt în biserică[,] de la început până la urmă[,] fără ca să[-]mi poată lua cineva pe dinainte, sau să mă întreacă cineva[,] afară de cantorul și dascălul*[53] *din Școala Trivială a copilelor"*[54].

Pasiunea pentru pescuit l-a măcinat mult timp, mai ales că nu avea ustensilele necesare pentru prinderea peștilor. Prin urmare, s-a apucat să-și confecționeze singur cele de trebuință, chiar în timpul orelor de școală, așa cum a relatat în scrierile sale: *„mă apucai mai întâi de-mi făcui un rociu*[55]*[,] cam de un pătrar de stânjen[,] pentru valea Tocilelor și Sărata[,] care avea[u] totdeauna pești mărunți când creștea[u] undele râului și peștii căuta[u] în aste pâraie limpezi scăparea vieții lor [...]. Numai până mergeam și veneam de la școală nu stricasem la rociul cel des*

---

[48] A păstorit la Veștem în perioada 1811-1844. Alexandru Bucur, *Veștem. Antroponimie și zoonimie*, p. 229.

[49] Pleoștită.

[50] Unitate veche de măsură pentru lichide, mai mare de 1 l.

[51] Gratze Carl, comandantul „stațiunii" grănicerești Veștem. A activat în regiment în perioada 1832-1851 și a deținut următoarele grade: stegar (1832); sublocotenent (1833-1939); locotenent major (1840-1845); căpitan-locotenent (1846-1848); căpitan clasa 1-a (1849-1851). G. A. T., *Geschichte 16, Anhang*, p. XXII-XXIX.

[52] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, p. 466.

[53] Moise Mărginean, conform unei însemnări (cu chirilice), realizată pe un *Triod*, tipărit la Râmnic în anul 1731: *„După ce au răposat taică mieu Axente Mărginean din Veștem, am rămas eu, în locul Dumnealui. Anul 1828. Moisă Mărginean m. p. Cantor și dascăl"*. Alexandru Bucur, „Carte românească veche de la biserica din Veștem, aflată în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului", în *Transilvania*, s.n., XLI (CXLV), nr. 5-6/2013, pp. 121-126.

[54] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, p. 473.

[55] Plasă, în formă de sac, pentru prins pești sau raci.

https://biblioteca-digitala.ro

spre a putea prinde și vârlugi[56]*[,] abia ca pana de gâscă groase; cartea o puneam astfel dinainte cât lesne [...] puteam învăța cu capul până migă[l]eam cu mâ[î]nile la'ngrăditurile sau țesăturile ăstei pânze pentru vânarea pescuților*"[57].

Eforturile sale au fost în zadar, deoarece „*ploile acestei primăveri îmi ruin[ar]ă tot proiectul; [...] apoi mai eram necăjit de d[omnul] stegar în exercițiul milităresc după fine[le] învățăturilor școlare, și de d[omnul] învățător așișdere[a] după școală; cu economia pe câmp și'n grădina Compani[e]i a 6-a [...], apoi bolnăvindu[-]se cantorul și dascălul trivial din școala fetițelor, [î]mi mai încărcă și aceasta după grumaji[,] neavând altul în școala germană care să poată ocupa strana bisericii în duminici și sărbători ca mine*"[58].

Cu toate că nu avea suficient timp pentru rezolvarea problemelor școlare și a celor din agricultură, Sava își găsea răgaz și pentru pescuit. „*Când eram liber pe unele ore[,] după școală[,] numaidecât luându[-]mi rociul mergeam la pești și raci până seara târziu, când însă aveam mult de lucru și de'nvățat, mergeam însumi cu gazda casei[,] noaptea[,] închizând valea Tocilelor cu vârșile*[59] *ce le făcui însumi – din răchite, și așa ne re'ntorceam de către ziuă cu 5-6 funți*[60] *de pește proaspăt*"[61].

Alte descrieri ne arată cât de grea era viața la țară, copiii grănicerilor fiind nevoiți să muncească din răsputeri – alături de părinți – și să dedice puțin timp studiului: „*Unii din conșcolarii mei [...] nici chiar noaptea [n-]au odihnă[,] mergând cu animalele la pășune, până la timpul școlii la economia casei și a câmpului tocma[i] așa ca și după finea școlii, când era timpul aratului se aflau mai mult pe câmp ca'n școală; așa și la sapă în vii și la cucuruz, apoi prin grădini și[,] în fine[,] ale școlii să le poarte neștirbat învățând fiecare cum putea[,]cam printre ele*"[62].

Cu toate că era ocupat, chiar foarte ocupat uneori, Săvoiu era supărat că i se repartizau multe sarcini, dar și mândru că avea parte de multă atenție din partea directorului școlii. „*Nu mă pricepeam cum mă denumi pe mine de învățător la școala română a pruncelor [...] dar, când văzui secăturile din afară[,] unde căutam a fi eu cel mai prim[,] cum la plug, la sapă, pe câmp, în grădină și la vii[,] din noapte pânăîn noapte, – trăind ca un câ[i]ne cu mămăligă rece înflorită, și ceva ceapă, 'mi părea bine a ședea la umbră în școală[,] fără de a simți fățeica cunoscută la arșița soarelui[,] între nemulțumitori și deschilinit la economii nemaivăzute până acum de mine [...]. În viața*

---

[56] Zvârlugă, pește mic din apele stătătoare sau lin curgătoare, comestibil, cu mișcări foarte iuți, cu gura prevăzută cu șase mustăți și cu o țeapă sub ochi *(Cobitis taenia)*.

[57] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, p. 488.

[58] *Ibidem*, p. 489.

[59] Unealtă de pescuit cu formă lunguiață, alcătuită dintr-un coș făcut din plasă sau din nuiele de răchită împletite, cu gura îngustă și întoarsă înăuntru în formă de pâlnie.

[60] Unitate veche de măsură de aproximativ o jumătate de kilogram.

[61] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, p. 492.

[62] *Ibidem*, p. 493.

https://biblioteca-digitala.ro

mea n'am lucrat atâta ca în astă primăvară[,] folosindu[-]se docentele german de mine ca de un instrument ager, abia apucam să vină Rusaliile cu dorita vacanță de 14 zile"[63].

O întâmplare nefericită a avut loc în anul 1836, pierderea unui copil în pădure, din neglijența părinților adoptivi. Pentru găsirea celui pierdut au fost mobilizate importante efective din localitate, inclusiv elevi ai *Școlii de grăniceri*. Veridicitatea relatării lui Sava este întărită prin consemnarea ei în scrierile învățătorului Ioan Coman[64]. Săvoiu, căruia i-a rămas adânc întipărită în memorie, i-a acordat un spațiu generos, 26 de pagini[65]: *„În prima săptămână după Rusalii 1835*[66]*, ne scoase la goană spre a căuta pe un copilaș cam de 6 ani, ce[-]l pierduse[ră] părinții în pădurea de lângă Bradu, pe care, până a aduna părinții lemne'l lăsase la car durmind, când se reântoarsă nu[-]l mai află, față cu toate cercările până ce[-]i apucară noaptea, trei zile căutară și nu dădură de urmă se'nlățise faima că l[-]au furat un evreu călător, dară spre liniștirea părinților desperați se ordonă din partea d[omnului] comandant al Compani[e]i noastre a 6-a ca să iasă comuna 'ntreagă, cu mare cu mic – încă și ambele școale*[67] *– la goană, resp[ectiv] la cercetarea pruncului pierdut în pădure, și așia mersei și eu la cercetare – unde nu mă prea osteni prin Valea [A]dâncată ce o numesc „Valea Dracului" – căutând atâta pre cel pierdut ca fragile mature ce'mi sta la'ndemână și companionii mei mă sprijinea[u] destul de sigur la culegerea fragilor și mai apoi ospătându[-]se lângă merindea ce o luasem cu mine pentru toată ziua, apoi odihnind la umbra cea plăcută și deșteptându[-]ne tocmai când ziua trase un văl peste lumina cea puternică a soarelui care apuse după colini ca [și] cum ar căuta și ea pe pruncul cel rătăcit de curând în hotarul Weștemului, mărginit cu Bradul săsesc.*

[...]Pentru noi era această zi mai mult o zi de mai ales, ca zi de goană – pentru că nimenea [nu] arăta față de mâhnire – ci toți săltau, săreau și se[-]ntreceau, ca și șoarecii când toate mâțele se află la ospăț – și nici una [n-]are îndatorire a ține inspecțiune temătoare ... eu mai la urmă am căutat să cânt tot ce știam apoi,

---

[63] *Ibidem.*

[64] Ioan Coman, *op. cit.*, pp. 84-85: *„**1836.** S[-]au tîmplat de s[-]au dus Niculae Onii Mihaiu Muntian cu un copil de 4 ani, a unei cumnate a lui, acăria tată Iosif Antonie Milia au fost murit, în pădurea Bradului după găteaje de foc, la Pădurea Dracului anume, și adunînd el cu muiarea sa găteaje, pe pruncul l[-]au lăsat la car. Însă pruncul pănă ce au venit el la car pruncul s[-]au depărtat de car și după toate strigările și căutăturile nu l[-]au găsît, și așa au vinit amîndoi cu caru[l] acasă.*

După aciaia s[-]au căutat cu puşcașii, ba apoi tot Satul s[-]au scos, și numai urmele (fiind ploi) iară pre pruncul nu l[-]au găsît, și așa cei mai mulți oameni zîce, că de va fi cobărît la drum, l[-]ar fi loat niscai jidovi. Și așa au fost copilul acela cinci Zile și cinci nopți în pădure, singur numai cu Dumnezău. Într-a 5[-a] Zi, fiind țiganii Pătru și Oniț Stăniț la cărbuni, l[-]au găsit în Poiana Cărbunării, lângă un copaciu, care l[-]au adus în sat și nimică nu i[-]au fost."

[65] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 523–549.

[66] Întâmplarea s-a petrecut în anul 1836. Săvoiu a descris-o în anul 1854, după 18 ani de la producerea acesteia, de aici și diferențele dintre relatarea sa și consemnarea lui Ioan Coman.

[67] Trivială sau națională (în care limba de predare era româna) și cea comunală (în care se preda în limba germană).

https://biblioteca-digitala.ro

aranjară[-]m și un marș de rentoarcere după faima înlățită'ntre noi că s'ar fi aflat copilu[l,] găsindu[-]l un jeler veștemean"[68].

Săvoiu nu s-a mulțumit doar să relateze despre acțiunile de căutare a copilului pierdut, ci a încercat să și versifice modul în care au decurs acestea, dar și trăirile celor care l-au lăsat în pădure. Cu toate că nu a reușit să exceleze în poezie, considerăm că merită reproduse câteva versuri.

„Lamentele părinților

D'abia se vede liber d[e]'a lemnului povară / Sub care asudase bărbatul rătăcit, / Pe când un alt nou trăsnet prin piept îl detonară / Ne-aflând la car femeia cu pruncul pribegit.

El fuge-aleargă, caută, ștergând a sa sudoare / Exclamă-nșuierat: Mu[i]ere!'n jos și'n sus / Dar nimeni [nu-]i răspunde, și eco[u]'n vale moare – / Când el 'și[-]nchipuiește: acasă ei s[-]au dus! /

Încarcă și descarcă, ca cel luat de minte, / În fine, bagă seama, o bârnă – a uitat; / Târâș cu boii o aduce, dar numai atunci simte / Nespusa[-]i greutate pe car când s-ancărcat / [...].

Bărbatul scoală satul, prin goană el sperează: / Aflară el femeia, și-o fi mulțumitor.

În cete numeroase de una și-alta parte / Prin colnici, 'n deal și vale, păduri a străbătut / Cercând prin astă goană: și iată a lor soarte! / A treia zi decise: P[i]erduții s[-]au aflat...

Cerul și a lor fețe de-acum zîmbeau senine. / Când semnul bucuriei auzul a izbit; / Și faima șterge lacrimi[,] teribile suspine / Văzînd părinții iară pre fiul lor iubit.

Ospățul bucuriei în casa cea tăcută... / Răsună ca la nuntă, – și toate'nsuflețesc, / Pahare se deșartă prin sunet de lăută: / Părinții mulțumește Părintelui Ceresc!"[69].

În paginile dedicate Veștemului, mai descrie modul cum își petrecea timpul liber la joacă, cu prietenii sau – mai ales – la prins pești cu plasa de pe pâraiele Sărata și Tocile, cum robotea la muncile câmpului pentru a-și strânge bani, despre materiile și manualele școlare, despre viața religioasă a localității și faptul că a fost desemnat să cânte la biserică. Descrie și perioadele în care a fost bolnav dar și despre cercetarea hotarului localității.

Cert este că nu i-a plăcut la școala din Veștem, fapt care l-a determinat să nu învețe. A fost depistat de către tatăl său că nu cunoaște germana, în momentul în care a fost dus la Sibiu, la o testare a cunoștințelor, la Moise Fulea[70]. Prin urmare, Sava a fost retras de la școala din Veștem și mutat la Sibiu (Foto 3). Tatăl său l-a certat, subliniind că *„am fost la Școala din Veștem 3 ani și n'am putut învăța nimica*"[71]. Când a mers la Sibiu, împreună cu tatăl său la viitoarea gazdă Szasz Ferenz, aceasta l-a testat. Sava era încântat de rezultat: *„Examinându[-]mă află spre a*

---

[68] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 523–526; I. Coman, o*p. cit.*, pp. 85-94.

[69] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 544, 548.

[70] Preot și profesor, director al școlilor poporale ortodoxe din Eparhia Sibiului (1814-1838).

[71] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 1, p. 584.

https://biblioteca-digitala.ro

sa mirare că rumeg unele cuvinte nemțești, apoi cu cititul și scrisul[,] rămase mai de tot surprins – cât aveam foarte mult de-ai mulțumi, căci numai prin trânsul o mai puteam conduce în pace cu taica meu, ce nu mai înceta a[-]mi inputa depărtarea mea de la școală"[72].

Totodată, la sfârșitul relatărilor referitoare la perioada veștemeană, Sava își manifesta părerea de rău pentru faptul că a neglijat învățatul și și-a supus familia la cheltuieli, destul de costisitoare, pentru învățătorul și gazda din Veștem. Tatăl său a dus lui Ioan Coman, deseori, *„câte un butoiaș de păstrăvi, perechi de pui, corfe de ouă, smântână și unt proaspăt; de care eu nu aveam nas nici a visa[,] decum a aștepta. Câte copuri de miere curse din faguri – lângă cele mai suscior numite, le împărțea cu jupân Dascăl și gazda mea din Veștem, pe când eu duceam foame de mămăligă cu lapte dar, bietul Tată, nu trăgea numai de la a mea gură ci de la casa'ntreagă, și cine știe de era și el așa ca noi hrănit – ori doar nici atâta"*[73].

La trecerile lui prin zonă nu a evitat să oprească și la Veștem, de mai multe ori. În 1850, la trecerea spre Deva, poposește și la Veștem, unde îl întâlnește pe fostul său învățător: *„Cu trecerea mea prin Veștem am văzut mai pe urmă pe fostul meu învățător Johann Coman, care [se] lamenta la avutele suferințe și daune pe răstimpul războiului*[74] *– pre care le vedeam însumi urmele"*[75]. La un moment dat, a dorit să îi dea niște bani lui Coman dar amintirile neplăcute, referitoare la tratamentul la care l-a supus învățătorul în perioada de școală, au determinat revenirea în memorie a acestora și renunțarea la donație: *„Bătrânul învățător poate că se făcea proprietar al florinilor ce voiam ai regala*[76]*, dacă ar fi fost mai modest[,] să nu mă fie năpăstuit a[-]i solva și pre acel timp când [î]i eram domestic*[77] *– ba chiar totum factum[,] în casă și în curte[,] în grădină și la câmp[,] rupându[-]mi haine în vie și la plug[,] apoi mai hrănindu[-]mi frigurile cu lapte s[e]arbăd cu mămăligă înflorită, – acestea[-]mi dădu[ră] să cuget mai întâi la cămașă apoi la bubou"*[78].

Din cauza faptului că imaginea satului, încă plin de ruine – distrus de incendiu – l-a marcat profund, nu a avut puterea să poposească prea mult în localitate: *„Nici de astă dată [n-]am avut curaj a rămâne pe una jumătate de zi în Veștem[,] în casele tăciunate și ruinele care înfățișa[u] un tablou sfâșietor de inimă[,] pre care abia poate fi un penel artistic de a[-]l pitori*[79]*, [...] mă face să plâng trecând pe lângă cuartirul*

---

[72] *Ibidem*, p. 584.

[73] *Ibidem*, pp. 584-585.

[74] Satul a fost incendiat, în 15 martie 1849, de către soldații conduși de generalul Bem. G. A. T., *Geschichte, Anhang*, p. LX; Romul Moldovan, „Momente din trecutul comunei grănițerești Veștem", în *Cultura creștină*, nr. 7-8/1940, p. 429; Alexandru Bucur, *Veștem. Antroponimie și zoonimie*, p. 7; *Idem*, *Dezastrele care s-au manifestat pe teritoriul județului Sibiu*, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, Brăila, 2012, pp. 229-230.

[75] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 3/3, p. 99.

[76] Dărui, dona.

[77] Servitor.

[78] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 3/3, pp. 99-100

[79] Picta.

https://biblioteca-digitala.ro

meu, casa mătușii Elena – și văzând mușinoiul cel mare de cenușe, zisei nenii Cruceanu: Să trăiască tușa Lina – acum nu s[-]ar mai tângui că n'are cenușe la spălatul hainelor – pentru că întreaga comună zace în cenușe..."[80].

Considerații finale. Perioada petrecută la *Școala de grăniceri* din Vești l-a marcat profund pe Sava Popovici și i-a lăsat, alături de amintiri pozitive și amintiri negative. Dar și pentru cercetători, descrierile din acea perioadă sunt de o mare importanță. Sava ne-a furnizat date esențiale despre grănicerii veștemeni și învățământul grăniceresc, cu metodele dure, neomenoase, practicate pentru determinarea elevilor să învețe dar și a părinților, pentru a-și trimite copiii la școală. Precizăm că descrierea modului de desfășurare a învățământului grăniceresc – cu metodele, manualele și perioadele de ținere a cursurilor – reprezintă o problemă unicat pentru zona *Regimentului 1 grăniceresc de la Orlat*. Pentru zona grănicerească sunt inedite și impresionante descrierile referitoare la localitatea Vești, modul de pedepsire al locuitorilor care nu respectau legea, situația lor materială, starea localității ș.a., toate de importanță majoră pentru studierea desfășurării vieții în localitățile militarizate din acea perioadă.

Foto 1. *Autoportret din tinerețe (*Biblioteca *ASTRA*, Fond *Colecții speciale).*

[80] SJANSB, *FM*, S.P. Săvoiu, t. 3/3, pp. 100-101.

https://biblioteca-digitala.ro

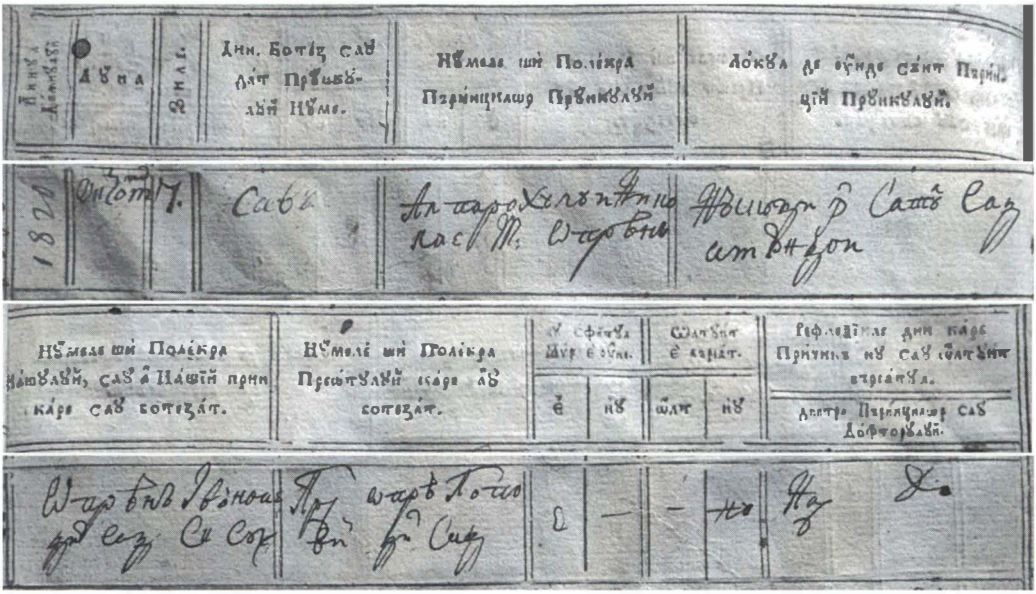

Foto 2. *Consemnarea nașterii lui Sava (SJANSB, FSCRS 1), f 10 v, f. 11r.*

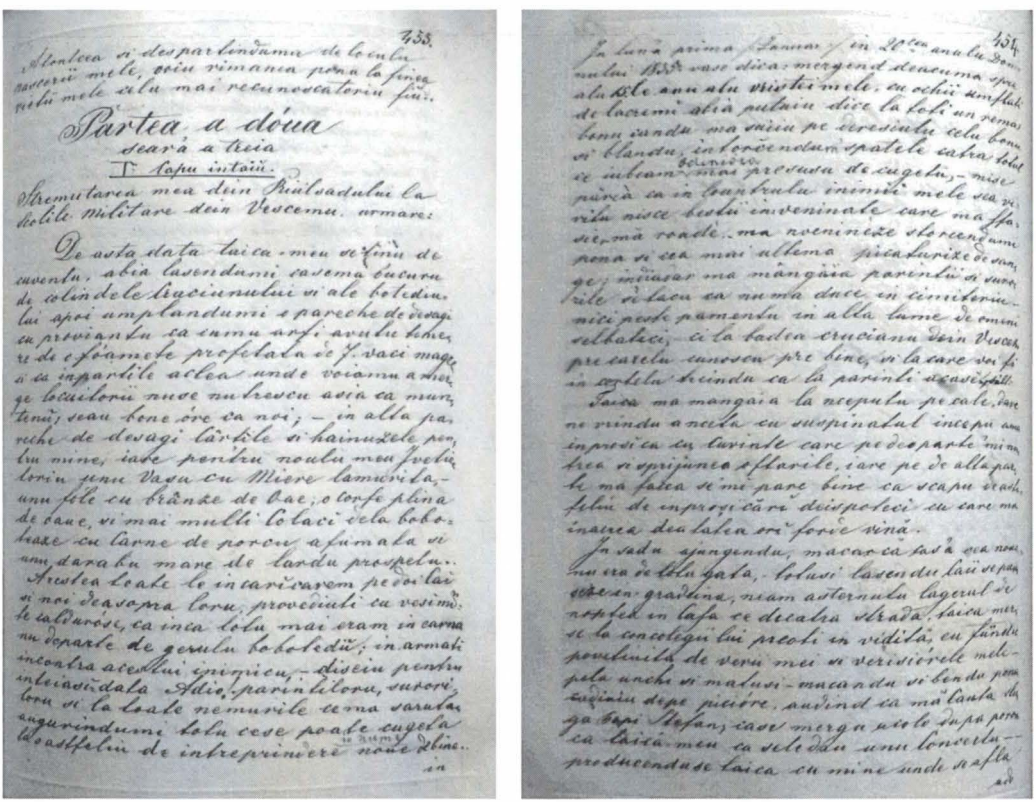

Foto 3. *Plecarea din Rîu Sadului la școala din Veștem (SJANSB, FM, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 453, 454).*

https://biblioteca-digitala.ro

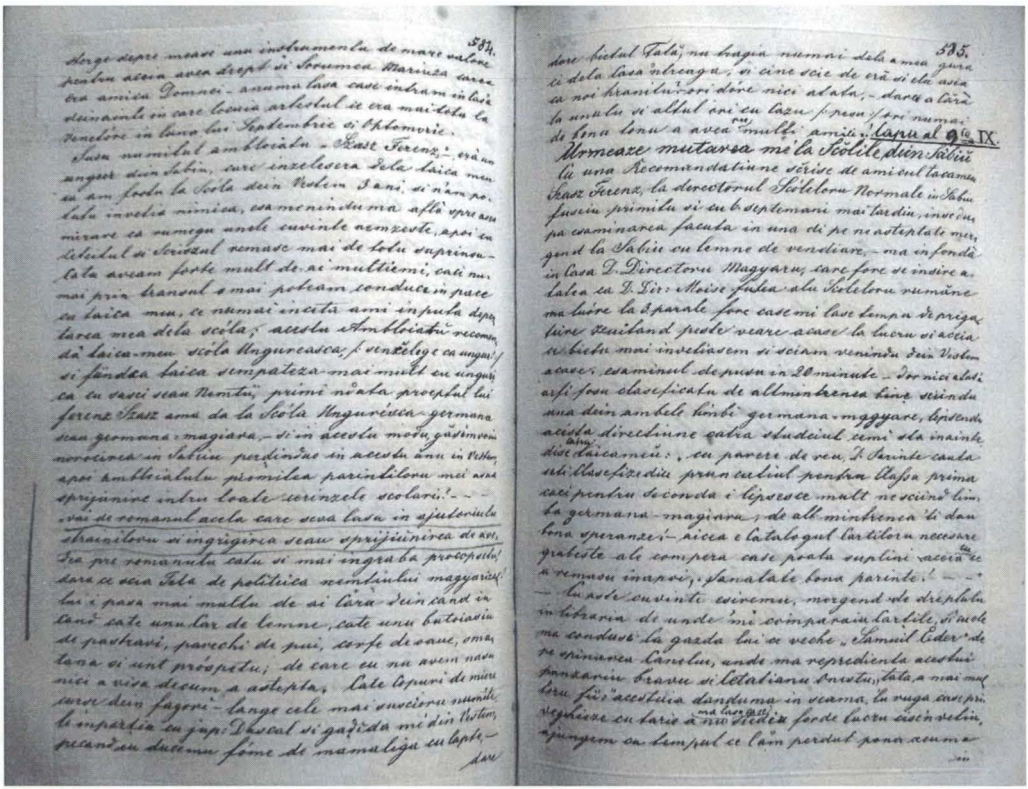

Foto 4. *Ultimele amintiri despre Veștem și mutarea la școlile din Sibiu (SJANSB, FM, S.P. Săvoiu, t. 1, pp. 584, 585).*

https://biblioteca-digitala.ro

UN SOUVENIR DE SOLFERINO ȘI ÎNCEPUTUL MIȘCĂRII UMANITARE INTERNAȚIONALE
[*Un souvenir de Solferino* and the beginning of the international humanitarian movement]

Gherghina BODA[1]

Abstract. *The international humanitarian movement was born at the initiative of Swiss humanitarian Henry Dunant which he proposed in his book A Memory of Solferino (original title, Un souvenir de Solferino). A witness to the famous battle and impressed by its consequences, the immeasurable suffering of the wounded and the lack of a service to help them, in his book he proposes the establishment of national health services made up of volunteers to act both in peace time and during wartime, as well as legislation intended to protect them, that is, an inviolable „convention" which, once approved and ratified, could be the basis of these relief societies to help the wounded, i.e. to promote an international agreement to protect the wounded on the battlefield and those who care for them, thus giving them a neutral status. As a result of his efforts, the international humanitarian movement of the Red Cross was born and conferences were organized in Geneva, which resulted in the development of international humanitarian law and of legislation concerning the wounded and the sick in war zones, as well as the medical personnel and the civilians offering them assistance and care.*

Keywords: *war, sick, wounded, legislation, humanitarian.*

Istoria societății umane, pe parcursul evoluției sale, ne dezvăluie latura belicoasă a omului, perfecționată de-a lungul timpului până la stadiul de artă a războiului. Dacă inițial luptele se dădeau pentru dobândirea hranei, a cuceririi sau păstrării unui teritoriu, cu timpul s-au extins la cucerirea sau păstrarea puterii sociale și politice, la obținerea supremației într-un domeniu sau altul, la acapararea de bunuri de valoare ș.a. Cert este că nicio epocă istorică nu a rămas în afara acțiunilor războinice. Perfecționarea continuă a armelor a condus cu timpul la „rafinarea" stilurilor, a tehnicilor și metodelor de luptă, la apariția luptătorilor de profesie și a armatelor organizate, fapt dovedit de preocuparea permanentă a diverșilor conducători de a organiza corpuri de luptă și armate cât mai dotate și perfecționate în arta războiului[2]. Acceptarea de către societățile umane a acțiunilor de luptă ca forme de rezolvare a unor conflicte a condus la imprimarea în mentalul colectiv a acestui tip de acțiune ca

---

[1] Cercetător științific I dr. habil., Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.

[2] Cosmin-Ștefan Dogaru, „Drumul către independența României: rezistența față de Imperiul otoman și eliberarea de dominația sa (1877-1878)", în *Istorie, Cultură și Cercetare*, vol. I, Târgoviște, 2016, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro

fiind unul firesc în procesul evolutiv al societății umane. Cu timpul, a apărut așa-zisa artă a războiului, care de fapt nu are nimic comun cu arta deoarece aceasta promovează frumosul, declanșează emoții și trăiri estetice, stări sufletești de supremă încântare, pe când moartea, îndeosebi cea violentă, indiferent din ce punct de vedere ai privi-o, nu are nimic frumos sau înălțător.

Numărul mare al victimelor acțiunilor războinice, îndeosebi cele colaterale, neimplicate direct în lupte, suferințele cauzate, dar și pierderile materiale au condus în timp la necesitatea stabilirii și impunerii unor reguli generale, obligatoriu de respectat de către părțile aflate în conflict. Apariția unei legislații privitoare la bolnavii și răniții de război a fost precedată de apariția unei mișcări umanitare care avea la bază principii care susținеau tocmai asemenea demersuri. Fapte umanitare vis-à-vis de răniții în diverse lupte au existat întotdeauna, însă sporadic și neoficial.

Henry Dunant și *Un souvenir de Solferino*

Prima mișcare de acest fel este cea a Crucii Roșii, care a luat naștere la inițiativa afaceristului și activistului elvețian Henry Dunant (1828-1910). Despre el se știe că a fost primul dintre cei cinci fii ai lui Jean-Jaques Dunant și Antoinette Dunant-Calladon. Familia sa a locuit la Geneva, pe strada Verdaine, nr. 268[3]. Henri (Henry) s-a născut la 8 mai 1828 la Geneva, într-o familie din burghezia de mijloc, cu o mare influență în orașul lor, practicanți ai religiei calvine, care desfășurau numeroase activități caritabile la care îi însoțeau uneori și copiii[4]. A fost crescut în spiritul ajutorării celor defavorizați și al respectării normelor religioase. Încă de la vârsta de 6 ani, Henry și-a însoțit tatăl la orfelinate și penitenciare pentru a acorda ajutor acelor nefericiți. A urmat cursurile Colegiului Calvin, iar la vârsta de 18 ani s-a alăturat grupului religios „Réveil", desfășurând numeroase activități, o perioadă lucrând cu normă întreagă ca reprezentant al Asociației Creștine a Tinerilor, ceea ce i-a dat posibilitatea să călătorească des în Olanda, Franța și Belgia[5]. La 21 de ani, în 1849, Dunant părăsește colegiul și intră ca ucenic la banca Lullin & Sautter, între timp continuând să defășoare activități religioase, astfel că între 1852-1859 conduce „l'Alliance évangélique suisse", iar la 30 noiembrie 1852 fondează un grup religios, care mai târziu va constitui nucleul grupării „Young Men's Christian Association (YMCA), care astăzi numără mai mult de 45 de milioane de membri[6]. În 1853, vizitează Algeria, Tunisia și Sicilia în scop de afaceri, călătoria fiind consemnată în prima sa carte, *Notice sur la Régence de Tunis (An Account of the Regency in Tunis)*, publicată în 1858[7].

După intrarea în afaceri înființează o societate financiară numită „Mons Djémila", care avea ca scop ajutorarea oamenilor în producerea făinii, facilitarea

---

[3] „Henri Dunant.Founder of the Red Cross", p. 1, https://www.cursillos.ca/action/modeles/042m-henry-dunant.htm

[4] *Ibidem.*

[5] „Henry Dunant. Biographical", p. 1, https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1901/dunant/ biographical/

[6] *Ibidem.*

[7] „Jean Henri Dunant", 2018, https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Jean_Henri_Dunant

https://biblioteca-digitala.ro

naționalizării concesiunilor agricole și ajutarea celor care exploatau magazinele de grâu[8]. În iunie 1859, cu prilejul unei călătorii de afaceri făcută cu scopul de a-l întâlni pe împăratul francez Napoleon al III-lea, aflat în mijlocul unor lupte armate împotriva Austriei, în apropierea orășelului Solferino, Dunant a ajuns acolo chiar în prima zi a renumitei bătălii. Cu acest prilej, ia contact cu realitatea crudă a războiului și îndeosebi cu consecințele acestuia. În lupta care s-a dat chiar în seara de 24 iunie, când Dunant sosise în Solferino, considerată una dintre cele mai sângeroase bătălii ale secolului al XIX-lea, pe câmpul de luptă rămăseseră în urmă peste 23.000[9] de morți și de răniți (sau 38.000[10]), care nu beneficiaseră de niciun ajutor sau de unul venit prea târziu. Numărul victimelor bătăliei (răniți sau uciși în armatele austriece și franco-sarde: 3 feldmareșali, 9 generali, 1566 de ofițeri de toate gradele, dintre care 630 austrieci și 936 de aliați, apoximativ 40.000 soldați sau subofițeri), a determinat comparația cu bătăliile de la Borodino, Leipsick și Waterloo[11].

Impresionat de suferința celor răniți, Dunant organizează ad-hoc populația civilă, în special femeile, pentru a acorda asistență medicală răniților și bolnavilor, indiferent de naționalitate. În orașul vecin, Castiglione della Stiviere, el a impovizat un spital în biserica „Chiesa Maggiore", în care aproximativ 500 de răniți din cei 9.000 au fost aduși pentru a li se acorda îngrijiri[12]. Cu toate eforturile sale, lipsa personalului medical, a materialelor sanitare și a hranei l-au determinat să ceară acordul francezilor de a-i elibera pe medicii austrieci căzuți prizonieri pentru a acorda ajutor răniților și bolnavilor de pe câmpul de luptă. Pentru acțiunea sa de la Solferino, viitorul rege al Italiei i-a trimis o distincție[13].

Reîntors la Geneva, Dunant decide să scrie o carte în care să relateze toate ororile văzute pe câmpul de luptă. *Un souvenir de Solferino* apare în anul 1862, apariție „este mult spus deoarece această mică carte nu fusese scoasă decât în puține exemplare și purta mențiunea «Nu se vinde». Nu era destinată decât câtorva prieteni..."[14]. În septembrie, Henry Dunant tipărește pe propria cheltuială încă 16.000 de exemplare pe care le distribuie personalităților politice și militare din toată Europa, în acest sens efectuând călătorii pe continent pentru a-și răspândi ideile, apoi în decembrie scoate a doua ediție, a treia ediție fiind tradusă în engleză, germană, italiană și suedeză[15].

---

[8] „Henry Dunant. Biographical", p. 2, https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1901/dunant/biographical/

[9] „Jean Henri Dunant", 2018, https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Jean_Henri_Dunant

[10] „Henri Dunant. Fondateur de la Croix-Rouge", p. 2, http://www.cursillos.ca/action/modeles/042m-henry-dunant.htm

[11] Henry Dunant, *Un souvenir de Solferino*, pp. 102-103, https://www.icrc.org/fr/doc/assets/files/publications/icrc-001-0361.pdf

[12] „Henri Dunant. Fondateur de la Croix-Rouge", p. 2, http://www.cursillos.ca/action/modeles/042m-henry-dunant.htm

[13] *Ibidem.*

[14] Henry Dunant, *Un souvenir de Solferino*, CCIR, Geneva, p. V, https://www.icrc.org/fr/doc/assets/files/publications/icrc-001-0361.pdf

[15] „Henri Dunant. Fondateur de la Croix-Rouge", pp. 2-3, http://www.cursillos.ca/action/modeles/042m-henry-dunant.htm

https://biblioteca-digitala.ro

În această cărticică de doar 127 de pagini, Dunant nu face altceva decât să prezinte ceea ce a văzut pe câmpul de luptă în acea zi memorabilă de 24 iunie, când mai mult de 300.000 de oameni, așezați pe cinci flancuri de luptă, s-au bătut mai mult de 15 ore, după ce cu o zi în urmă efectuaseră un marș obositor și dificil, pe o căldură sufocantă, însetați și înfometați[16]. H. Dunant prezintă cititorului o imagine terifiantă a bătăliei, a luptei îndârjite a omului contra om și relevă, prin descrieri sugestive, procesul transformării omului în fiară: „Aici este o luptă corp la corp, oribilă, înspăimântătoare, austriecii și aliații se calcă în picioare, se ucid unul pe altul pe cadavrele sângerânde, se ucid cu lovituri de cap, se sparg cranii, se spintecă cu sabia sau baioneta; ...este un măcel, o luptă de bestii feroce, furioase și bete de sânge; răniții înșuși se apără până la ultima suflare, acela care nu mai are arme își apucă de gât adversarul pe care-l spintecă cu dinții... caii se prăbușesc sub picioarele lor morții și muribunzii; un biet rănit cu maxilarul dus, un altul cu capul zdrobit, al treilea care ar fi putut fi salvat... la nechezăturile cailor se amestecă vociferările, crizele de furie și urletele de durere și disperare"[17]. Însă câmpul de bătălie nu este doar scena dramelor umane, ci și a celor animale. Într-o parte a frontului se vede un cal care trage după el cadavrul plin de sânge al stăpânului său, dar și alți cai care, „mai umani decât aceia care îi conduc, evită la fiecare pas să calce sub picioare victimele acestei bătălii furioase", în altă parte se vede un ofițer al Legiunii străine, lovit mortal de un glonț, al cărui câine „care îi era foarte apropiat, pe care îl adusese din Algeria și care era prietenul întregului batalion, mergea cu el; împins de elanul trupelor, el cade câțiva pași mai încolo, lovit și el de un glonț, dar încă mai găsește forța de a se târî pentru a muri pe trupul stăpânului său. În alt regiment, un cal adoptat de un acrobat și iubit de toți soldații, merge impunător la asaltul de la Solferino prin gloanțe și mitraliere"[18]. Oameni și animale într-o luptă feroce pe viață și pe moarte.

Răniții și morții sunt lăsați pe câmp până în dimineața zilei de 25 iunie, în liniștea nopții neauzindu-se decât „gemete, suspine înecate pline de neliniște și de suferință și voci sfâșietoare care cer ajutor", dimineața oferind „unul dintre spectacolele cele mai înspăimântătoare care s-ar putea prezenta imaginației. Câmpul de luptă este peste tot acoperit de cadavre de oameni și de cai; drumurile, gropile, râpele, terenurile necultivate, aproape toate sunt pline de corpuri moarte... câmpurile sunt devastate, grâul și porumbul sunt culcate, gardul viu răsturnat, livezile devastate, departe, departe întâlnim mări de sânge. Satele sunt părăsite și poartă urmele ravagiilor flintelor, bombelor, grenadelor și obuzelor; pereții sunt dărâmați și pătrunși de gloanțele care au făcut găuri largi; casele sunt găurite, crăpate, deteriorate, locuitorii care au petrecut aproape 20 de ore ascunși și refugiați în beciurile lor, fără lumină și fără mâncare, încep să sosească, aerul lor de stupoare mărturisește lunga frică pe care

---

[16] Henry Dunant, *Un souvenir de Solferino*, p. 5, https://www.icrc.org/fr/doc/assets/files/publications/icrc-001-0361.pdf

[17] *Ibidem*, p. 8.

[18] *Ibidem*, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

au trăit-o"[19]. Numărul mare al morților este crescut față de cel al răniților. Unii și-au petrecut noaptea pe câmpul de luptă printre cadavre, alții au fost scoși de acolo și duși în Castiglione, un oraș transformat într-un vast spital improvizat, iar cei mai nefericiți au murit de inaniție, sete, oboseală și infecții înainte de a fi salvați sau imediat după ce au ajuns în locurile amenajate ca spitale. Peste tot se vedeau fețele livide ale răniților, privirile pierdute ale celor grav mutilați, durerea insuportabilă a acelora ale căror răni deja se infectaseră sau fețe contractate în ultimele zvâcniri ale agoniei dinaintea morții. La această durere generală se adaugă și cea pricinuită de furtul raniților din mai multe batalioane de către țăranii lombarzi sau luptătorii algerieni, care au luat tot ce le-a căzut în mână, în alte locuri acești țărani au prădat de bunuri, îndeosebi de încălțăminte, cadavrele căror le-au rupt brutal picioarele umflate[20].

În Lombardia, satele, bisericile, mănăstirile, casele, locurile publice, curțile, străzile, promenadele, totul a fost convertit în ambulanțe provizorii. Răniții și bolnavii au fost transportați în mașinile Intendenței și în căruțe trase de catâri. Mulți au murit pe drum, cadavrele lor fiind depuse pe marginea drumului până când se reîntorceau pentru a le îngropa. Numărul extrem de mare al convoaielor cu răniți aduși la Castiglione și imposibilitatea acordării de ajutor acestor nefericiți a determinat autoritățile din oraș să organizeze un serviciu voluntar. Peste tot erau depuși „oameni de toate naționalitățile, francezi și arabi, germani și slavi" și care, în ciuda oboselii îndurate, a nopților private de somn, nu pot adormi, în suferința lor ei implorând venirea unui medic, unii, de disperare fac convulsii puternice terminate de cele mai multe ori în tetanos sau moarte, alții privesc neputincioși viermii care le-au infestat rănile. Dunant povestește despre „un soldat total desfigurat, a cărui limbă atârnă din maxilarul rupt și spart; se agită și vrea să se ridice, îi stropesc cu apă proaspătă buzele uscate și limba întărită; Acolo este un alt nefericit a cărui parte de față a fost îndepărtată de o tăietură de sabie: nasul, buzele, bărbia au fost separate de restul feței; în imposibilitatea de a vorbi, el face semne cu mâna și prin această pantomimă sfâșietoare, însoțită de sunete guturale, el atrage atenția asupra lui; i-am dat să bea și dă culoare feței sale sângerânde câteva picături de apă curată", un al treilea are craniul larg deschis, creierul fiindu-i împrăștiat pe dalele bisericii, iar cei care trec pe lângă el îl împing cu piciorul deoarece le împiedică trecerea, Dunant protejându-l în ultimele clipe cu o batistă pusă peste capul rănit, care se mișcă încet[21].

În serviciul de ajutorare voluntar au fost cooptate în special femeile lombarde din zonă, care nu trebuia decât să hrănească și să le dea apă răniților, să le panseze rănile și să-i spele de sânge, noroi sau viermi, totul într-o atmosferă fetidă, de exalații grețoase, plină de lamentații și urlete de durere. Acestora li s-au adăugat și alți voluntari, „un vechi ofițer de marină, 2 turiști englezi, alți doi englezi care au împărțit austriecilor țigări, un abate italian, trei sau patru călători și curioși, un jurnalist din

[19] *Ibidem*, p. 35.
[20] *Ibidem*, p. 37.
[21] *Ibidem*, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro

Paris, care s-a oferit imediat să conducă îngrijirile într-o biserică vecină și câțiva ofițeri care primiseră ordin ca detașamentele lor să rămână la Castiglione"[22], precum și mulți alții care, impresionați de durerea atâtor răniți și bolnavi, s-au implicat cu dăruire în aceasta mobilizare generală de salvare a unor oameni aflați în suferință.

H. Dunant a organizat un punct de ajutor și îngrijire într-una dintre bisericile din Castiglione, „Chiessa Maggiore". Astfel, el a reușit să amenajeze în acel spațiu un mic spital cu paturi din paie, lenjerie curată, hrană consistentă: „Distribuțiile de apă sunt urmate de distribuțiile de supă de carne și de alte supe", iar pentru că orașul rămăsese fără produsele de primă necesitate, aprovizionarea a făcut-o de la Brescia: „am cumpărat cămăși noi prin intermediul acestor brave femei care deja își donaseră toată lenjeria și luni dimineață se învoiseră să mă însoțească la Brescia pentru a căuta provizii; am revenit după câteva ore, cu cabrioleta încărcată de romaniță, nalbă, soc, portocale, lămâi, zahăr, cămăși, bureți, țigări și tutun, ceea ce permite să dai o limonadă proaspătă atât de așteptată, să spele rănile cu apă de nalbă, să aplice comprese calde și să reînnoiască bandajele"[23]. Acestor ajutoare materiale și sanitare li se adăuga frumusețea, grația, „bunătatea, ochii plini de lacrimi și compasiune, îngrijirile și atențiile" infirmierelor voluntare, care ofereau un pic de curaj și ridicau moralul bolnavilor și care, luând exemplu lui Henry Dunant de a face abstracție de naționalitatea acestora, îi tratau pe toți la fel, considerându-i „tutti fratteli"[24].

În drumul lor spre Brescia, convoaiele de răniți sunt ajutate de localnicele care, atunci când sosea un convoi, „urcă în mașini, schimbă comprese, spală rănile, reînnoiesc pansamentele pe care le îmbibă cu apă proaspătă și varsă linguri de supă de carne, vin sau limonadă în gura celor care nu au puterea de a-și ridica nici capul, nici brațele... în toate satele prin care trec convoaiele, autoritățile comunale prepară băuturi, pâine și carne"[25]. Iar în spitalele din Brescia, pentru a înlătura cât de cât mirosul greu, s-a distribuit tutun și țigări bolnavilor, căci acesta era „singurul lucru care diminua anxietatea răniților înainte de amputarea unui membru; mulți au fost operați cu pipa în gură și mai mulți au murit fumând"[26].

În toată această muncă colosală de ajutorare și îngrijire a răniților și bolnavilor, demnă de admirație rămâne atitudinea nediscriminatorie a personalului medical și a voluntarilor, toți beneficiind de același tratament, indiferent de ce naționalitate erau sau din ce tabără făceau parte. De asemenea, trebuie subliniat comportamentul extrem de civilizat, politicos și cavaleresc al armatei franceze față de oameni și bunuri, indiferent că le erau aliați sau inamici. Generalul de Salm care, „făcut prizonier de francezi în bătălia de la Nerwinde și tratat de mareșalul de Luxemburg cu o extremă curtoazie, îi spunea cavalerului de Rozel: „Ce națiune sunteți voi! Vă luptați ca leii și vă

[22] *Ibidem*, p. 59.
[23] *Ibidem*, p. 58.
[24] *Ibidem*, pp. 58, 67.
[25] *Ibidem*, pp. 70-71.
[26] *Ibidem*, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro

trataţi inamicii, după ce i-aţi învins, ca fiind cei mai buni prieteni ai voştri!"[27]. Trebuie amintit în acest sens discursul generalului Trochu care, la 4 mai 1859, le spunea soldaţilor săi să nu uite, referindu-se la locuitorii aflaţi în zona de luptă, că aceştia „sunt aliaţii noştri; le vom respecta obiceiurile, bunurile şi persoanele; vom face războiul cu umanitate, cu civilizaţie. Din această cauză, eforturile noastre vor fi onorabile; Dumnezeu le va binecuvânta şi eu, ca şi comandant al vostru, voi considera ca cel mai frumos titlu al carierei acela de comandant al diviziei 20"; sau discursul mareşalului Regnaud de Saint Jean d'Angely, ţinut în faţa gărzii imperiale la Marengo, în 18 mai 1859, ai cărei soldaţi erau îndemnaţi să dea „armatei exemplu de curaj în pericol, de ordine şi disciplină în marşuri, de calm şi moderaţie în ţările pe care le veţi parcurge. Amintirea familiilor voastre să vă inspire bunătatea pentru locuitori, respect pentru proprietate şi suntem siguri că victoria vă aşteaptă"[28].

În cartea sa, H. Dunant nu expune nicio doctrină, nu preconizează niciun sistem filozofic sau social, nu propune niciun text juridic[29], ci povesteşte pur şi simplu ceea ce a văzut: pe de o parte, două părţi aflate în conflict armat (armata austriacă şi cea franco-sardă) înfruntându-se cu o ferocitate greu de descris, 40.000 de răniţi împrăştiaţi pe câmpul de luptă, sate şi culturi distruse, localnici îngroziţi, enorm de multă durere şi suferinţă, oboseală extremă, epuizare fizică şi psihică, foame, sete, agonie şi apoi moarte, iar pe de altă parte multă compasiune, dragoste pentru oamenii aflaţi în suferinţă, ajutor material şi sufletesc necondiţionat, sacrificiu de sine pentru celălalt. Este o carte despre cele două jumătăţi ale omului, cea negativă, rea, crudă şi animalică şi cealaltă pozitivă, caracterizată de compasiune, empatie, dragoste şi bunătate. Este o carte pentru om despre om, care aduce în atenţia publică realitatea crudă a războiului. A fost trimisă familiilor domnitoare din Europa, liderilor militari şi politici ai vremii, prietenilor şi tuturor celor implicaţi în acţiuni caritabile pentru a-i sensibiliza în privinţa acţiunilor războinice şi în special a consecinţelor acestora, atât pentru participanţi cât, mai ales, pentru civili, Dunant personal călătorind prin Europa pentru a-şi promova ideile. Şi demersul său a fost unul încununat de succes, unul atât de mare încât a dat naştere unei mişcări şi unei legislaţii internaţionale umanitare.

Apariţia mişcării umanitare internaţionale şi a instituţiei Crucii Roşii. Conferinţele de la Geneva din anii 1863 şi 1864

H. Dunant a propus două idei, care ulterior au stat la baza Mişcării şi instituţiei Crucii Roşii: 1. Crearea în timp de pace, în toate ţările Europei, de societăţi naţionale de ajutorare formate din voluntari; 2. Elaborarea unei „convenţii" cu caracter inviolabil care, odată aprobată şi ratificată, să poată sta la baza acestor societăţi de ajutorarea răniţilor, adică promovarea unui acord internaţional care să protejeze răniţii pe

[27] *Ibidem*, p. 46.
[28] *Ibidem*, pp. 45-46.
[29] *Ibidem*, p. V.

https://biblioteca-digitala.ro

câmpul de luptă și pe aceia care îi îngrijesc, oferindu-le astfel un statut neutru[30]. Receptive la aceste propuneri, mai multe state europene au fost de acord să recunoască obiceiurile războiului și să le codifice.

La acea vreme exista în Geneva *Société genevoise d'utilité publique*, condusă de avocatul Gustave Moynier, care impresionat de cartea lui H. Dunant, l-a invitat să le vorbească membrilor acesteia despre ea. Această întâlnire a avut loc la 17 februarie 1963 și s-a finalizat prin alegerea unui comitet format din 5 persoane (gen. Guillaume Henri Dufour, medicii Théodore Maunoir și Louis Appia, Gustave Moynier, inclusiv Dunant), care trebuia să facă posibilă implementarea propunerilor acestuia din urmă, zi considerată ca dată de naștere a instituției Crucii Roșii. Acest Comitet s-a autointitulat *Comitetul Internațional pentru Ajutorarea Răniților* și care în 1875 se va transforma în *Comitetul Internațional al Crucii Roșii*. Activitatea susținută a acestui Comitet s-a concretizat în organizarea unei Conferințe la Geneva în perioada 26-29 octombrie 1863, la care au participat 36 de delegați din 16 țări, la care s-au aprobat unele rezoluții și s-au pus bazele unei reuniuni a plenipotențialilor, succesul acesteia conducând la organizarea altei Conferințe, tot la Geneva, între 8-22 august 1864, la care au participat 16 state care au semnat un tratat internațional cunoscut sub numele de Convenția de la Geneva[31].

Conferința de la Geneva din 1863 a dat naștere Crucii Roșii și a constituit punctul de plecare al dezvoltării dreptului internațional umanitar, exprimat mai târziu în Convențiile de la Geneva din 1864, 1906, 1929, 1949 și în Protocoalele adiționale din 1977, tot atunci adoptându-se măsura înființării societăților naționale de voluntari, primele luând naștere în Wurttemburg, Marele Ducat de Oldenburg, Belgia și Prusia, urmate de cele din Danemarca, Franța, Spania, Italia, Mecklenburg-Schwerin, Hamburg și Hesse, cunoscute inițial sub denumirea de „comitete naționale" sau „societăți de ajutorare", ulterior numindu-se Societăți Naționale de Crucea Roșie și Semiluna Roșie, precum și adoptarea emblemei crucii roșii pe fond alb ca semn distinctiv pentru societățile voluntare care acordau ajutor răniților[32]. La această Conferință au fost adoptate Rezoluțiile compuse din 10 articole care oficializau existența în fiecare țară a unui Comitet, organizat în modul propriu cel mai util și convenabil, care să contribuie la serviciul de sănătate al armatelor (art. 1), formarea de Secțiuni, în număr nelimitat, care să secondeze Comitetele (art. 2), buna relație a Comitetelor cu guvernul propriei țări (art. 3), pregătirea pe timp de pace, de către Comitete și Secțiuni, a ajutoarelor materiale de orice fel necesare în timp de război și

---

[30] Daniel Thürer, „Dunant's pyramid: thoughts on the «humanitarian space»", în *International Review of the Red Cross*, vol. 89, nr. 865, 2007, p. 50, http://principlesinpractice.org/uploads/Library/Documents/RedCrossandRedCrescent/irrc-865-thurer.pdf; *Crucea Roșie Română*, p. 1, https://crucearosie.ro/cine-suntem/emblema-de-crucea-rosie/

[31] *Henry Dunant. Biographical*, p. 2, https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1901/dunant/ biographical/.

[32] *Crucea Roșie Română*, p. 3, https://crucearosie.ro/cine-suntem/emblema-de-crucea-rosie/, *Résolutions de la Conférence internationale de Genève*, 26 au 29 octobre 1863, https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/Treaty.xsp?documentId=B7208217AA97893EC12563140043A096&action=openDocument

https://biblioteca-digitala.ro

instruirea și formarea infirmierelor voluntare (art. 4), organizarea în timp de război, de către Comitetele statelor beligerante, a tuturor activităților de ajutorare și îngrijire a răniților, putând solicita și concursul Comitetelor din statele neutre (art. 5), trimiterea infirmierelor pe câmpul de luptă doar la apelul sau aprobarea autorităților militare și sub conducerea acestora (art. 6), infirmierele care urmează armatele trebuie să fie dotate cu toate cele necesare pentru întreținerea lor de către Comitetele respective și sunt obligate să poarte ca semn distinctiv o banderolă albă cu o cruce roșie (art. 7-8), posibilitatea de reunire a Comitetelor și Secțiunilor în congrese internaționale pentru a-și comunica experiențele sau a conveni asupra măsurilor necesare pentru eficientizarea activității lor, schimbul de informații și comunicarea între comitetele naționale făcându-se prin intermediul Comitetului de la Geneva (art. 9-10)[33]. La finalul Rezoluțiilor sunt enunțate și câteva dorințe: acordarea unei înalte protecții acestor Comitete de salvare de către guverne, facilitându-le pe cât posibil îndeplinirea mandatului lor; națiunile beligerante să proclame, pe timp de război, neutralitatea pentru ambulanțe, spitale, personalul medical oficial, infirmierii voluntari, răniții și locuitorii țării; să fie admis un semn distinctiv pentru corpurile sanitare ale tuturor armatelor sau cel puțin pentru persoanele aceleiași armate atașate acestui serviciu; să fie adoptat un drapel identic pentru ambulanțe și spitale în toate țările[34].

Conferința de la Geneva din 1864 a susținut unele articole ale Rezoluțiilor din 1863, dar a adus și câteva noutăți: neutralitatea personalului medical și a stabilimentelor sanitare (art. 1, 2, 6); posibilitatea personalului medical de a-și desfășura activitatea în spitale și pe ambulanțe sau de a se retrage pentru a se alătura corpurilor din care fac parte și după ocuparea de către inamic (art. 3); dacă aleg să se retragă, persoanele atașate spitalelor nu vor putea lua echipamentele, ci doar obiectele personale, ambulanțelor fiindu-le însă permisă păstrarea echipamentelor medicale (art. 4); locuitorii care îngrijesc răniți la domiciliul lor vor fi scutiți de cazarea trupelor, de o parte din contribuțiile de război, vor fi respectați și vor rămâne liberi, rănitul/răniții îngrijiți servind drept garanție (art. 5); obligația de a trata răniții, indiferent de naționalitate (art. 6); arborarea emblemei Crucii Roșii ca semn distinctiv pentru serviciile medicale militare, alături de drapelul național[35].

În condițiile istorice ale vremii, această Convenție a reprezentat o rupere radicală de trecut. De această dată nu se mai aflau în prim-plan liderii și generalii, ci victimele războiului cărora până atunci nu li se acordase suficientă atenție[36]. „Convenția a fost, de asemenea, o expresie a tradiției Europene a legislației naturale care începuse să apară în secolul al XVI-lea, în cadrul căreia experții juridici s-au străduit să depășească

---

[33] *Ibidem.*

[34] *Ibidem.*

[35] *Convention de Genève du 22 août 1864 pour l'amélioration du sort des militaires blessés dans les armées en campagne. Genève, 22 août 1864*, https://ihl-databases.icrc.org/dih-traites/INTRO/120?OpenDocument

[36] Daniel Thürer, „Dunant's pyramid: thoughts on the «humanitarian space»", în *International Review of the Red Cross*, vol. 89, nr. 865, 2007, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

particularitatea legilor și practicilor și să le înlocuiască cu Principiile universal aplicabile"[37] sau, cum afirma Michael Ignatieff, „Legea naturală pe care s-a întemeiat Convenția de la Geneva a încercat, pentru prima dată în istorie, să promulge norme care se aplică tuturor oamenilor, creștinilor și păgânilor, credincioșilor și necredincioșilor, cetățenilor și străinilor"[38]. Referitor la această atitudine de ajutorare nediscriminatorie, Max Huber, președinte al Comitetului Crucii Roșii între 1928-1944, face trimitere la pilda Bunului Samaritean din Biblie (Luka 10.30–7), începută în creștinism și regăsită în fiecare religie, devenind astfel un principiu universal valabil[39].

Convenţiile următoare nu vor face decât să le completeze pe acestea două, prevederile lor deteminând tot mai multe state să le ratifice.

Emblema Crucii Roșii

Referitor la această emblemă trebuie să avem în vedere evoluția sa și însemnele utilizate de către serviciile sanitare din diverse ţări înaintea adoptării sale ca semn distinctiv comun. Înainte de 1863, existau însemne ale serviciilor medicale ale forţelor armate, însă diferite de la ţară la ţară, nu erau prea cunoscute sau respectate și nu beneficiau de nicio protecţie de drept[40]. Atunci când, la 17 februarie 1863, viitorul Comitet Internaţional al Crucii Roșii s-a gândit să adopte un simbol distinctiv unic, comun serviciilor sanitare ale armatelor, voluntarilor, societăţilor naţionale de ajutorare și a victimelor conflictelor armate, acesta a avut în vedere un simbol simplu, identic pentru toate părţile beligerante, recunoscut de toţi și identificabil de la distanţă. Astfel, s-a optat pentru crucea roșie pe fond alb, de fapt inversarea culorilor drapelului elveţian, această alegere făcându-se în semn de omagiu pentru ţara în care a luat naștere mișcarea și dreptul internaţional umanitar. În plus, trebuie avut în vedere faptul că drapelul alb a fost și a rămas simbolul intenţiei de a negocia sau de a se preda, tragerea asupra cuiva care îl arborează fiind inacceptabilă[41].

Alături de crucea roșie apare un alt însemn, anume semiluna roșie, utilizat în perioada războiului ruso-turc (1876-1878) de către Imperiul otoman, simbol recunoscut oficial cu prilejul Convenţiilor de la Geneva din 1929, când delegaţiile Turciei, Egiptului și Persiei solicită recunoașterea semilunii roșii, a leului și soarelui roșu ca embleme distinctiv recunoscute. În anii următori au existat câteva tentative de a introduce alte embleme, dar fără succes, crucea roșie și semiluna roșie rămânând singurele însemne unanim recunoscute.

---

[37] *Ibidem.*

[38] Michael Ignatieff, „Die Ehre des Kriegers-I", in Hans Magnus Enzensberger (ed.), *Krieger ohne Waffen, Das Internationale Komitee vom Roten Kreuz*, Frankfurt am Main, 2001, p. 18, apud Daniel Thürer,*op. cit.*, p. 50.

[39] Daniel Thürer,*op. cit.*, p. 51.

[40] „Histoire des emblèmes", 2007, https://www.icrc.org/fr/doc/resources/documents/misc/emblem-history.htm

[41] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Concluzii

Începuturile mișcării internaționale umanitare se bazează pe o cărticică ce n-a urmărit decât să prezinte oamenilor consecințele tragice ale războiului și ororile acestuia, dar și două propuneri de ameliorare a situației răniților și bolnavilor, cu speranța că liderii militari și politici ai statelor europene vor fi sensibilizați și vor lua măsuri în acest sens. Dacă așteptările autorului nu au fost prea mari, realitatea le-a depășit cu mult, succesul înregistrat ducând în cele din urmă la organizarea unor conferințe și convenții care au născut dreptul internațional umanitar. Astfel, Henri Dunant a reușit să transforme o idee personală într-un tratat internațional. Această inițiativă a fost continuată de altele, cum ar fi: extinderea domeniului de aplicare a Crucii Roșii și la personalul naval în timp de război, precum și pe timp de pace, la atenuarea greutăților cauzate de catastrofele naturale; scrierea, în 1866, a unei broșuri numită *Universal and International Society for the Revival of the Orient*, în care stabilește un plan de creare a unei colonii neutre în Palestina; în 1876 elaborează un plan de creare a unei biblioteci mondiale, *International and Universal Library*, compusă din marile capodopere ale lumii, idee care a avut ecouri în proiecte viitoare precum UNESCO; în timpul războiului franco-prusac (1870-1871) a fondat Societatea de Alinare (Allgemeine Fürsorgegesellschaft) și în 1872, *Alliance universelle de l'ordre et de la civilisation*, care milita pentru necesitatea unei convenții internaționale privind tratarea prizonierilor de război și constituirea unei instanțe internaționale pentru a media conflictele internaționale[42]. Deși a fost exclus din activitatea mișcării internaționale a Crucii Roșii de către Gustave Moynier, cu care a dus o aprigă dispută toată viața, Henri Dunant rămâne inițiatorul și autorul de drept al acestei mișcării și instituții internaționale, motiv pentru care, în 1901, este răsplătit cu premiul Nobel pentru Pace. Iar ca omagiu adus activității sale umanitare, ziua lui de naștere, 8 mai, este sărbătorită ca Ziua Crucii Roșii și Ziua Semilunii Roșii, numele lui este purtat de nenumărate străzi, piețe și școli, a fost realizată o medalie care îi poartă numele și casa din Heiden în care a fost îngrijit a devenit Muzeul Henry Dunant.

Mișcarea internațională umanitară inițiată de H. Dunant și Convențiile adoptate la Conferințele de la Geneva din următorii ani au creat o legislație destinată conflictelor armate terestre și navale, cu dispoziții clare pentru ameliorarea situației răniților și bolnavilor, a respectării individului și a unor principii de război pentru părțile beligerante. Adică ducerea unor războaie civilizate care respectă oamenii și proprietatea și care, prin intermediul Societăților naționale de Crucea Roșie și Semiluna Roșie, contribuie la alinarea suferințelor fizice și psihice ale militarilor și civililor, la respectarea demnității umane. Căci „Scopul dreptului internațional umanitar modern nu este pur și simplu de a preveni excesele în timp de război (de exemplu, suferințe inutile) și de a asigura echilibrul forțelor militare asupra principiului „controalelor și soldurilor". Problema esențială este cea a demnității umane"[43].

---

[42] „Henry Dunant. Biographical", p. 2, https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1901/ dunant/ biographical/„Jean Henri Dunant", 2018, https://www.newworldencyclopedia.org/entry/ Jean_Henri_Dunant

[43] Daniel Thürer,*op. cit.*, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUȚIA FOSTULUI JUDEȚ HUNEDOARA LA „*FONDUL JERTFELOR LINIEI DEMARCAȚIONALE*" (1919) [The Contribution of the former Hunedoara County to the Border Line Victim's Fund (1919)]

Vasile MĂRCULEȚ[1]
Alexandru BUCUR

Abstract. *At the end of 1918 and the beginning of 1919, Hungary was occupying a series of Romanian territories from the western part of Transylvania that were situated in the border line area. The Romanians that felt under the Hungarian domination were victims to such atrocities that are hard to imagine. As a response to the Hungarian violence, on March 18th 1919, at the initiative of the Reunion of Romanian Women from Sibiu was established the Border Line Victim's Fund. Through it the victims of the Hungarian oppressions were about to get help. The inhabitants of former Hunedoara County donated to the Border Line Victim's Fund a total sum of 13.206 crowns and 20 fillers.*

Keywords: *the Border Line Victim's Fund, the Reunion of Romanian, Sibiu, Hunedoara County, Deva, Hațeg, Orăștie.*

Realizarea unirii Transilvaniei cu România, la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, a determinat o puternică efervescență națională în rândul tuturor locuitorilor români ai provinciei. Pe plan extern, actul de la Alba Iulia, recunoscut de Puterile Aliate, a fost puternic contestat de statul maghiar, care a recurs inclusiv la folosirea forței armate pentru împiedicarea lui.

Înființarea *Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale*[2]**.** Oprirea ofensivei armatei române, în urma dispozițiilor comandamentului aliat, a încurajat forțele maghiare să reia acțiunile antiromânești, încălcând, astfel, intenționat și conștient, hotărârile internaționale. Pe fondul opririi ofensivei armatei române în Transilvania, și profitând de aceasta, forțele armate ale Ungariei au ocupat întinse regiuni din vestul provinciei, situate în zona liniei de demarcație, stabilită de Aliați. Scopul acestor

[1] V. Mărculeț: Doctor în istorie; profesor la Colegiul Tehnic „Mediensis" din Mediaș; A. Bucur: Doctor în istorie; colonel în rezervă, Sibiu.

[2] Textul prezentului subcapitol se regăsește, în variante mai extinse sau mai comprimate, drept introducere, și la alte studii și articole ale autorilor, dedicate *Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale*.

https://biblioteca-digitala.ro

acțiuni este clar semnalat de Constantin Kiriţescu, care consemna că *„obiectivul principal al sforțărilor lor"* devenise acum *„recâștigarea Ardealului"*[3].

Regimul de maghiar ocupație, a avut un pronunțat caracter antiromânesc. Populația românească din regiunile situate la vest de linia de demarcație a fost supusă unor violențe și abuzuri greu de imaginat[4]. Prea românească a vremii, din Transilvania îndeosebi, a semnalat, de altfel, atrocitățile la care au fost supuși locuitorii români, din zonă, indiferent de statutul lor social, de către ocupantul maghiar[5].

În aceste momente dificile, solidaritatea românilor de pretutindeni avea să se manifeste cu pregnanță. În sprijinul fraților lor din zona linei de demarcație, năpăstuiți de ocupanții unguri, locuitorii din restul provinciei au venit, atât prin strângerea de fonduri în bani, cât și prin donații de bunuri materiale și de produse alimentare.

Inițiativa colectării de fonduri bănești și de contribuții materiale, în scopul ajutorării românilor din zona liniei de demarcație, supuși represiunilor maghiare, a revenit femeilor române din Sibiu și din împrejurimi. În adunarea *Reuniunii Femeilor Române din Sibiu* din 18 martie 1919, acestea au decis înființarea *Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale*. Scopul fondului, care urma să se constituie din *„colecte, chete, daruri ori alte ofrande de la locuitorii întregii țări românești, precum și de la oficii publice, bisericești, institute particulare și de umanitate"*, era acela de a veni în sprijinul victimelor violențelor maghiare[6].

Administrarea fondului era încredințată Institutului Financiar și de Credit (Banca) *Albina* din Sibiu, către care trebuiau trimise *„direct toate ofrandele"*, distribuirea ajutoarelor urmând a se realiza *„prin Comitetul Executiv cu ajutorul organelor ce va afla de cuviință"*, iar termenul final de încheiere a strângerii contribuțiilor era fixat pentru 1 mai 1919[7]. Însă, așa cum informațiile o vor arăta, această dată avea să fie prelungită ulterior, fără a mai fi stabilită una finală.

Potrivit unei minute a unei ședințe desfășurate în 25 martie 1919, conducerea Băncii Albina, răspundea favorabil solicitării cu privire la administrarea fondului făcută în numele Comitetului Executiv al *Reuniunii femeilor române din Sibiu* de Catinca Bârseanu, președinta acesteia[8]. Exprimându-și acordul cu privire la solicitarea

---

[3] C. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 417.

[4] D. Preda, V. Alexandrescu, C. Prodan, *În apărarea României Mari. Campania Armatei Române din 1918-1919*, Editura Enciclopedică, București, 1994, pp. 162-163; C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 417.

[5] *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 27, din 7/20 martie 1919, p. 2; *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 47, din 20 mai 1919, pp. 2-3.

[6] *Ibidem*; Cf. V. Mărculeț, Al. Bucur, „Constituirea și funcționarea „Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale" (1919), reflectată în presa românească din Transilvania", în *Misiunea*. Revista Centrului de Cercetare a conlucrării Bisericii Ortodoxe cu Armata României «General Paul Teodorescu», V, 2018, 1 (5), pp. 167-180; Cf. V. Mărculeț, Al. Bucur, *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale*, Editura Știință, Cultură și Artă, Mediaș, 1919, pp. 31-38.

[7] *Ibidem*.

[8] Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu, fond „Albina", inventar 47, Inventarul registrelor Banca Albina Sibiu, 1871-1951, registrul nr. 21, f. 92.

https://biblioteca-digitala.ro

femeilor din Sibiu și jur, participanții la ședință puneau următoarea rezoluție: *„Institutul primește administrarea fondului în sensul dispozițiunilor fixate de comitetul femeilor române și încredințează cu purtarea socotelilor pe funcționarul Enea Hocman'*[9].

Demersul femeilor române din Sibiu și din împrejurimi a primit un sprijin eficient din partea unor organe ale presei românești din Transilvania. Astfel, în acțiunea de strângere a colectelor s-au implicat activ patru ziare: *Telegraful Român*, *Patria*, *Renașterea Română* și *Unirea Poporului*. Acestora li s-au alăturat unele publicații ale presei locale, precum ziarul *Oltul*, din Făgăraș. De altfel, din paginile lor dispunem de cele mai consistente informații cu privire la evoluția *Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale*, la modul cum s-a constituit acesta, la valoarea donațiilor, la felul în care au fost folosite acestea și cine au fost beneficiarii lor.

Inițiativa femeilor din Sibiu a generat o adevărată efervescență în întreg spațiul românesc. Primul organism care a deschis seria contribuțiilor a fost Corpul Voluntarilor Ardeleni. Membri săi au contribuit cu suma de 10.000 de coroane[10]. Au răspuns, de asemenea, imediat apelului *Reuniunii Femeilor Române din Sibiu*, alte reuniuni ale femeilor, simplii particulari, asociații profesionale, comunități locale, instituții ale administrației publice, instituții religioase, juridice, științifice și culturale, societăți comerciale și financiare, atât din Transilvania, cât și din Vechiul Regat, sau chiar din afara granițelor (Ungaria), dar și eșaloane ale armatei și jandarmeriei. În scurt timp, contribuțiile au început să curgă de pe întreg spațiul locuit de români, astfel că, în conformitate cu cifrele publicate în *Telegraful Român*, nr. 29, din 12/25 martie 1919, în numai câteva zile de la înființare se strânseseră în fond 34.362 de coroane[11].

Informațiile provenite din presă ne arată faptul că strângerea de fonduri pentru victimele atrocităților maghiare de dincolo de lina de demarcație nu s-au oprit la 1 mai 1919, așa cum fusese stabilit inițial, ci a continuat și după această dată. La 1 iulie 1919, moment de la care dispunem de ultimele știri referitoare la situația donațiilor pentru *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale*, suma acestora se ridica la 545.689 coroane și 5 de filleri[12].

De la începutul lunii iulie 1919 nu mai dispunem de informații, provenite din presă cu privire la noi colecte pentru *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale*. Nici în documentele Băncii Albina, respectiv registrele pe anul 1919, păstrate în cadrul Serviciului Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, care ne-au fost accesibile, nu am identificat informații referitoare la evoluția fondului.

Ultima informație referitoare la suma intrată în contul *Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale*, este cea de *„peste 700.000 coroane"*, avansată de Catinca Bârseanu și

---

[9] *Ibidem*.

[10] *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 27, din 7/20 martie 1919, p. 3; *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 29, din 12/25 martie 1919, p. 3.

[11] *Idem*, anul LXVII, nr. 29, din 12/25 martie 1919; *Renașterea Română*, anul I, nr. 55, din 13/26 martie 1919, p. 2; *Patria*, anul I, nr. 33, din 25 martie 1919, p. 3.

[12] *Idem*, anul LXVII, nr. 60, din 28 iunie 1919, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

Vasile Bologa în *Raportul General pe anii 1917/18 și 1918/19*, al Comitetului Executiv al *Reuniunii Femeilor Române din Sibiu*, prezentat în 7 iulie 1919 în cadrul adunării generale a reuniunii[13].

Evoluția depunerilor *Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale*, care au înregistrat o scădere continuă, nu o confirmă cifra comunicată de Comitetul Executiv. Conchidem că în baza evoluției semnalate, strângerea unei sume de circa 150.000 de coroane în decurs de o săptămână este foarte puțin probabilă. Considerăm, deci, că cifra avansată în raport este discutabilă.

Alături de bani, în *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale*, s-au colectat și unele bunuri materiale și produse alimentare. Ziarul *Telegraful Român*, nr. 59, din 26 iunie 1919, spre exemplu, înregistrează faptul că locuitorii din satul Boian, județul Târnava Mică (azi, în județul Sibiu) au mai predat Comitetului Executiv *„61 feldere de porumb și diverse albituri"*[14]. Întrucât o ferdelă de porumb cântărește 13-14 kg, putem estima că donația locuitorilor din Boian s-a ridicat la circa 800-850 kg.

Contribuția fostului județ Hunedoara. Apelul *Reuniunii Femeilor Române din Sibiu*, de a contribui la *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale*, a fost bine receptat și de o parte a locuitorilor fostului județ Hunedoara. Răspunzând solicitării aceștia au realizat o serie de colecte și donații pentru fond. În rândul donatorilor din acest județ s-au numărat atât persoane fizice, reuniuni ale femeilor din mediul rural și urban, asociații ale meseriașilor, comunități locale întregi din mediul rural, instituții ale administrației publice.

Potrivit statisticilor cunoscute, în anul 1919, fostul județ Hunedoara număra 429 de localități, dintre care 425 rurale și 4 urbane, anume: Deva (reședința județului), Hunedoara, Hațeg și Orăștie[15]. Localitățile rurale erau organizate în 10 plăși, 11 secretariate comunale și 87 secretariate cercuale[16]. Populația județului se ridica la 320.428 locuitori, din care 262.569 români, 39.978 maghiari, 8.521 germani, 4.656 evrei și 4.704 alte naționalități[17]. Din totalul locuitorilor, 22.622 persoane locuiau în mediul urban, iar 297.806 persoane în mediul rural[18].

Informațiile referitoare la contribuția locuitorilor din fostul județ Hunedoara la *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale*, se regăsesc în trei organe de presă din Transilvania, care apăreau în cursul anului 1919, anume *Telegraful Român*, *Patria* și *Renașterea Română*.

---

[13] Catinca A. Bârseanu, V. Bologa, „Raport general pe anii 1917/18 și 1918/19", în *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anii 1917/19 și 1918/19*, Sibiu, 1919, p. 15; Cf. Valeria Șoroștineanu, „Reuniunea Femeilor Române din Sibiu în anii Primului Război Mondial", în *Astra Sebesiensis*, 2, 2016, p. 69.

[14] *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 59, din 26 iunie 1919, p. 6.

[15] C. Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", Cluj, 1921, p. 27; *Anuarul Statistic al României, 1922 / Annuaire Statistique de la Roumanie, 1922*, Tipografia Curții Regale, F. Gobel Fii, București, 1923, p. 12.

[16] *Ibidem*, pp. 27-30; *Ibidem*, p. 12.

[17] *Ibidem*, 7. 27; *Ibidem*, p. 27.

[18] *Anuarul Statistic, 1922*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

Ea s-a compus dintr-un număr de 15 donații și colecte certe, înregistrate în respectivele organe de presă între 17 mai și 28 iunie 1919, după cum urmează:

- colecta realizată de Nicolae Popa din Boșorod – 550 coroane[19];
- colecta realizată de Reghina Dragomir din Ilea – 370 coroane[20];
- colecta Reuniunii Femeilor Române din Oăștie – 3.253 coroane[21];
- colecta Reuniunii Femeilor Române din Hunedoara – 1.953 coroane[22];
- Societatea meseriașilor români din Orăștie – 189 coroane[23];
- Reuniunea Femeilor Române din Deva – 5.156 coroane și 20 filleri[24];
- colecta comunei Bretea Română – 104 coroane[25];
- colecta comunei Silvașul Inferior (de Jos) – 45 coroane[26];
- colecta d-șoarelor L. Baciu și M. Munteanu din Hețag – 351 coroane[27];
- colecta d-șoarelor Marioara Doboi și Sofia Aron din Hațeg – 135 coroane[28];
- colecta d-șoarelor F. Doboi și M. Aron din Hațeg[29];
- colecta d-șoarelor E. Jan și Z. Chindler din Hașeg – 202 coroane[30];
- colecta d-șoarelor M. Fărcaș și M. Tocaci din Hațeg – 213 coroane[31];
- colecta d-șoarelor E. Negru și E. Papp din Hațeg – 205 coroane[32];
- colecta Primăriei Hațeg[33].

Valoarea totală a donațiilor făcute *Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale* de persoanele particulare și comunitățile locale de pe raza fostului județ Hunedoara s-a ridicat la suma de 13.206 coroane și 20 filleri. Aceasta reprezenta circa 2,42% din totalul sumei intrate în contul fondului la 1 iulie 1919.

Din cele 15 colecte, un număr de 4, însumând 1.069 coroane, respectiv aproximativ 8,09% din contribuția județului, au fost realizate în mediul rural. Restul de 11 colecte, însumând 12.137 coroane și 20 filleri, adică circa 91,9% din contribuția județului, au fost realizate în mediul urban.

O altă constatare pe care o permit informațiile deținute este aceea că un număr de 8 colecte au fost realizate la inițiativa unor particulari, 3 colecte au reprezentat donațiile unor reuniuni de femei, două colecte au fost realizate la nivelul unor

---

[19] *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 46, din 17 mai 1919, p. 6.
[20] *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 48, din 24 mai 1919, p. 7.
[21] *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 54, din 14 iunie 1919, p. 6.
[22] *Ibidem*.
[23] *Idem*, anul LXVII, nr. 57, din 21 iunie 1919, p. 6.
[24] *Ibidem*.
[25] *Idem*, anul LXVII, nr. 60, din 28 iunie 1919, p. 6.
[26] *Ibidem*.
[27] *Ibidem*.
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*.
[31] *Ibidem*,
[32] *Ibidem*
[33] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

comnități locale, o colectă a fost realizată din inițiativa unei intituții a administrației publice locale, iar o donație a fost opera unei societăți profesionale.

Parcurgerea informațiilor din presa amintită ne relevă faptul potrivit căruia contribuția fostului județ Hunedoara la *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale* a fost una de nivel mediu în ceea ce privește valoarea acesteia, raportată la nivelul celor realizate în județele Transilvaniei, Vechiului Regat și provinciilor unite cu țara în 1918. Contribuția adusă la *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale* a situat fostul județ Hunedoara pe locul al VI-lea în rândul unităților teritorial-administrative din întreg spațiul românesc care au participat cu colecte și donații pentru fond. Spre exemplificare și comparație, prezentăm în continuare, contribuția tuturor unităților teritorial-administrative.

În Vechiul Regat: București – 302.137 coroane, Dolj – 600 coroane, Prahova – 110 coroane, Vâlcea – 100 coroane[34].

În Transilvania: Sibiu – 113.601 coroane și 73 filleri, Bistrița-Năsăud – 16.844 coroane și 99 filleri, Cojocna – 16.399 coroane și 57 filleri, Alba de Jos – 14.459 coroane și 20 filleri, **Hunedoara – 13.206 coroane și 20 filleri**, Făgăraș – 11.421 coroane și 45 filleri, Brașov – 10.324 coroane și 60 filleri, Târnava Mare – 7.250 coroane și 45 filleri, Mureș-Turda – 4.169 coroane, Turda-Arieș – 3.453 coroane și 50 filleri, Târnava Mică – 2.385 coroane și 10 fiileri, Sălaj – 156 coroane[35].

În Banat: Arad – 737 coroane, Caraș-Severin – 550 coroane[36].

În Crișana: Bihor – 50 coroane[37].

În Bucovina: Cernăuți – 200 coroane[38].

Considerații finale. Definitivarea prezentului demers ne-a permis formularea mai multor concluzii, cu privire la subiectul abordat:

1. Pe fondul opririi ofensivei armatei române în Transilvania, forțele militare ale Ungariei au ocupat întinse regiuni din vestul provinciei, situate în zona liniei de demarcație stabilită de Aliați. Regimul de ocupație maghiar a supus populația românească unor violențe și abuzuri greu de imaginat.

2. La 18 martie 1919, din inițiativa *Reuniunii Femeilor Române din Sibiu* era înființat *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale*. Scopul acestuia era să vină în sprijinul locuitorilor români căzuți victime ale atrocităților maghiare din zona liniei de demarcație.

3. Apelului adresat de femeile române din Sibiu de a contribui cu colecte și donații la *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale* au răspuns, între alții, și o serie de persoane particulare, atât din mediul urban, cât și din mediul rural, Reuniunile Femeilor Române din Deva, Hațeg și Hunedoara, locuitorii comunelor Bretea Română

---

[34] V. Mărculeț, Al. Bucur, *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale*, p. 58.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*.
[37] *Ibidem*.
[38] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

și Silvașul Inferior (de Jos), Societatea Meseriașilor Români din Orăștie, personalul Primăriei Hațeg.

4. Numărul colectelor și donațiilor strânse de pe raza fostului județ Hunedoara s-a ridicat la 15, iar suma totală colectată la 13.206 coroane și 20 filleri. Aceasta a reprezentat aproximativ 2,42% din totalul celei intrate în contul *Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale*, la 1 iulie 1919

5. Din cele 15 colecte și donații, 11 au au fost realizate în mediul urban, iar 4 în mediul rural. Suma colectelor și donațiilor din mediul urban s-a ridicat la 12.137 coroane și 20 filleri, iar a celor din mediul rural al 1.069 coroane.

Explicația figurilor

Fig. 1. *Apelul femeilor române din Sibiu și din jur.*

Fig. 1-5. *Liste ale contribuțiilor la Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale, care le includ și pe cele din fostul județ Hunedoara.*

https://biblioteca-digitala.ro

Apel

Către românii de pretutindeni

Bandele maghiare, prin sălbătăciile săvârșite dincolo de fosta și actuala linie de demarcație, au lăsat în urma lor o mulțime de orfani, văduve și nenorociți ajunși la sapă de lemn.

Pentru a putea veni fără întârziere în ajutorul acestor victime, cu bani, medicamente, haine, adăpost ori alte mijloace potrivite, — femeile române din Sibiu și împrejurimi, în adunările ținute la 14 și 18 Martie 1919 au înființat:

Fondul jertfelor liniei de demarcație,

cu sediul Sibiu, Strada Baier 1, (Banca generală de asigurare, edificiul Albina), urmând ca prin chete, colecte, daruri benevole ori alte ofrande, să se adune capitalul necesar.

Fondul va fi în întregime, până la epuizarea lui totală, împărțit în formă de ajutoare jertfelor menționate.

Administrarea fondului se face de către Institutul de credit și economii *Albina*, — *la care au să se verse direct toate ofrandele.*

Împărțirea ajutoarelor se face de către un *Comitet executiv*, compus din 18 doamne, — — domiciliate în Sibiu, alese de adunarea din 14 Martie 1919, — pe baza cererilor sau a rapoartelor înaintate la adresa sus arătată, și provăzute cu certificarea oficiului parohial respectiv, despre identitatea persoanelor și adevărul celor cuprinse în text, — sau în lipsa acesteia pe temeiul rapoartelor autorităților române militare sau civile.

Predarea ajutoarelor se face prin delegații de femei, sau oficii parohiale, sau Reuniuni române de femei, sau autoritățile române administrative.

Contribuirile la fond se declară terminate pentru ziua de *1 Mai* 1919, — când urmează să se înapoieze la acest comitet toate listele de colecte, care până la data aceea n'au fost încă înaintate.

Toate ofrandele, intrate și înregistrate la acest fond, se vor cita în ziarele românești din Ardeal, deocamdată în formă sumară, rămânând să se dea publicității un buletin despre toți donatorii.

După epuizarea fondului, Comitetul executiv va constata împlinirea scopului și va da publicității bilanțul lichidării fondului.

Apelăm la generositatea românilor de pretutindeni, să contribue la alinarea suferințelor.

Comitetul executiv:

(ss) *Catinca A. Bârseanu*,
președintă.

Fig. 1. Sursa: *Telegraful Roman*, anul LXVII, nr. 30, din 14/27 martie 1919, pp. 2-3.

Contribuiri la fondul jertfelor liniei de demarcație. Din trecut . . . . . K 148,504·40

Colecta fem. române din Crăciunelul de jos	„	1,177·60
50% din venitul festivalului aranjat în onoarea prințului moștenitor Carol	„	1,363·61
Col. dlui Nicolae Popa, Boșorod	„	550·—
Colecta dlui Ștefan Russu, protopop Târgu-Mureș	„	340·—
«Consiliul Național local», Sibiu	„	256·—
Col. dlui E. Stoica, preot Aciliu	„	100·—
Reuniunea fem. rom., Sighișoara	„	2,081·30
Colecta comunei Gușterița . .	„	38·60
D-șoara Mărioara Duma, venitul petrecerii în favorul fondului, în Reghinul-săsesc	„	2,941·—
Colecta dșoarelor Florița și Valeria de Simon	„	588·—
Reuniunea fem. române, Bistrița	„	6,010·—
Venitul unei serate a Reuniunii femeilor române, Bistrița . .	„	657·60
Colecta dlui Dionisiu Vaida, prot. gr.-cat. Bistrița	„	869·—
Col. dlui Ioan Crăciun, preot și Samoilă Puțan, primar, Spring	„	320·—
Institut de credit și economii «Piatra», Teuș	„	100·—
Colecta Dumitru Roșca și Irimie Milea, în comuna Șelimbăr . .	„	235·40
Col. dlui Ioan Dumitrescu, preot ort. român în Hălmeag . . .	„	137·—
Colecta dlui Ioan Ciortea, preot gr.-cat. în Hamba	„	142·74
Colecta dlui Nicolae Todoran, protopop, Cetatea de Baltă . .	„	85·—
Colecta comunei Ocolișul-Mare jud. Turda	„	196·—
Reuniunea femeilor rom., Turda	„	1,597·—
Total	K	168,890·35

Enea Hocman, cassier.

Fig. 2. Sursa: *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 46, din 17 mai 1919, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

Contribuiri la fondul jertfelor liniei de demarcaţie. Din trecut . . . . . K 178,408.75
Col. dnei Marioara Mircea, Bucureşti . . . . . K 2000.—
„ dnei Reghina Dragomir, Ilea „ 370.—
„ „ Nicolau, Bucureşti . . „ 440.—
„ dlui Ioan Frâncu, preot şi Nic. Muntean, în Cetea . . „ 163.—
„ dnei Dr. D. Vasu, Făgăraş. „ 1.356.—
„ dnei Elena Jiga, Făgăraş . „ 700.—
„ dnei Olivia Deleu, Sibiu . „ 500.—
„ dlui Căpitan Camilo Piso între oliţerii şi soldaţii jandarmariei din judeţul Târnava-Mare. . . . . „ 1.200.—
„ dlui Ioan Chioariu, înv. Vale „ 217.—
„ femeilor române din Şura-Mare. . . . . „ 346.—
„ Reun. femeilor române din Feldioara . . . . . „ 123490
„ dlui Ioan Sporea, preot Hăghig, jud. Braşov . . . . „ 651.—
„ primăriei din Rotbav, jud. Braşov . . . . . „ 470.—
„ primăriei din Sâmpetru, jud. Braşov . . . . . „ 214.—
Dl Victor Gärtner, Bistriţa . . . „ 100.—
Dl Demeter Gärtner, Bistriţa . . „ 200.—
Col. «Reuniunii din Sfânta Mărie» din Tăgşor . . . . . „ 338.27
Total K 188,908.92

Enea Hocman, cassier.

Fig. 3. Sursa: *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 48, din 24 mai 1919, p. 7.

Contribuiri la Fondul jertfelor liniei de demarcaţie. Din trecut . . . . . K 207.922.37
Col. primăriei Răuşor . . . . „ 600.—
„ „ Sângeorgiul român „ 1130.—
„ dlui Dr. D. Borcia, Săliste. „ 754.—
„ „ I. Popa „ . „ 272.—
„ „ T. Pomuţ . . . . . „ 80.—
„ comunelor din plasa Sebeşului săsesc . . . . . „ 4317,18
Familia Fulea, Ploeşti . . . . „ 110.—
Col. tribun. Alba Iulia . . . . „ 705.—
„ jud. de ocol Ocna . . . „ 215.—
„ „ „ „ Şercaia . . . „ 548.—
„ dlui P. Constantin, Daneş. „ 168.—
„ Inst. «Minerva» P. Mărului „ 164.—
„ primăriei Ruscior . . . . „ 146.60
„ „ Orlat . . . . . „ 233.—
„ Reun. fem. rom., Gurarâului „ 1200.—
„ „ „ „ Orăştie . „ 3259.—
„ ziarului Patria . . . . . „ 1130.—
„ Reun. fem. rom., din Turda „ 1155.—
„ dnei M. Vodă, Armenişul de Câmpie . . . . . „ 779.—
„ Leana Iustian . . . . . „ 761.40
„ femeilor române, Ruşi . . „ 174.—
„ din Cacova, jud. Sibiu . . „ 307.—
„ curţii de apel, Cluj . . . „ 499.—
„ din Măeruş, j. Braşov . . „ 358.60
„ din Poplaca, j. Sibiu. . . „ 374.—
„ Reun. fem. rom., Hunedoara „ 1953.—
„ dnei M. St. Costei, Porceşti „ 329.16
„ dnei S. Ciutora, „ „ 156.20
Total K 229.860.51

Enea Hocman, cassier.

Fig. 4. Sursa: *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 54, din 14 iunie 1919, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

Contribuiri la fondul jertfelor liniei de demarcație.

	Din trecut	Cor.	534.766.70
Col.	dnei M. Ludu, Prejmer .	„	270.—
„	com. Cristian	„	418.70
„	„ Bretea Română . .	„	104.—
„	„ Silvașul inferior. .	„	45.—
„	dșoarelor L. Baciu și O. Munteanu Hațeg		351.—
„	dșoarelor Marioara Doboi și Sofia Aron, Hațeg . .	„	135.—
„	dșoarelor F. Doboi și M. Aron, Hațeg	„	174.—
„	dșoarelor E. Jan și Z. Chindler, Hațeg	„	202.—
„	dșoarelor M. Fărcaș și M. Tocaci, Hațeg	„	213.—
„	dșoarelor E. Negru și E. Papp, Hațeg	„	205.—
„	primăriei Hațeg	„	300.—
„	Comunei Sebeșul de jos	„	478.—
„	elevilor școalei primare Sebeșul de jos	„	140.—
„	judecătoriei de ocol Abrud	„	335.—
„	profesorelor școalei Centrale București	„	1066.—
„	Reuniunei femeilor rom. Câmpeni	„	290.—
„	Com. Șercaia	„	426.85
„	„ Perșani	„	170.—
„	„ Vlădeni	„	131.—
„	„ Șeica-nouă	„	161.—
„	„ Șeica-veche	„	141.—
„	„ Vad	„	52.—
„	„ Ohaba	„	164.—
„	„ Mândra.	„	231.20
„	„ Todorița	„	121.—
„	„ Șercația.	„	99.—
„	„ Bucium	„	134.—
„	„ Părău	„	142.20
		Total Cor.	541.476.65

Enea Hocman, cassier.

Fig. 5. Sursa: *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 60, din 28 iunie 1919, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNTRE TRIANON ȘI REFORMA AGRARĂ. TITULESCU ȘI PROBLEMA OPTANȚILOR [Between Trianon and agrarian reform. Titulescu and the issue of optants]

Ionela Simona MIRCEA[1]

Motto: *Eu nu pot admite ca suveranitatea României să fie pusă în discuția arbitrilor străini, din cauză că în această problemă este vorba de suveranitatea României, care este pusă la stâlpul infamiei.*
(Nicolae Titulescu)

Abstract. *It is useful to update the process of the optans, how it is deployed and how to solve it, and today, and in the future, offer the possibility of an objective and impartial understanding of a peaceful post-war international conflict, starting from the discussions held for almost a decade by the those involved, discussions that still reflect the diplomatic struggle based on arguments and principles of law in the conditions of opposing economic interests, and for that reason, the great difficulties in securing justice in international relations.*

The Romanian-Hungarian conflict generated by the Magyar optans immediately after the agrarian reform of 1921, finalized only in 1930 by the Hague Agreement, originated in the implementation of this reform on the lands of the Hungarians in Transylvania, Banat, Crișana, Maramureș which after the National Assembly from Alba Iulia on December 1, 1918, where the Resolution of Unification of these territories was voted with Romania, opted for Hungarian citizenship. They considered the Romanian agrarian reform as contrary to the provisions of the Treaty of Trianon, from this perspective their real estate is intangible. Romanians from the beginning argued that the expropriations were in perfect harmony with the treaty, invoking the principle of equal treatment in the implementation of reform for both the nationalities and the Hungarians who opted for Hungarian citizenship.

Keywords: *Trianon, Titulescu, optants, diplomacy, 1920.*

Nicolae Titulescu (1882-1941), strălucit diplomat, supranumit Ministrul Europei, președinte supranumit Ministrul Europei, președinte al Academiei Diplomatice Internaționale, președinte de onoare al Comitetului Român al Reuniunii Internaționale pentru Pace, Doctor Honoros Causa la Universitățile din Bratislava și

[1] Muzeograf I A, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

https://biblioteca-digitala.ro

Atena, personalitate remarcabilă a timpului său, s-a afirmat, mai ales, ca promotor al intereselor naționale ale românilor și susținător și luptător pentru pace, considerată de el nu doar esențială, ci singura condiție de dezvoltare a fiecărei națiuni și a umanității, în general.

S-a născut la Craiova, tatăl său, Ion Titulescu, descendent al unei familii de moșneni și fiul protopopului Nicolae Economu, îndeplinind funcția de prefect al județului Dolj, președinte al Curții de Apel din Craiova, deputat în Parlamentul României în timpul guvernului lui Ion C. Brătianu.

Nicolae Titulescu a depășit așteptările tatălui său care i-a asigurat o educație solidă clădită pe un caracter sănătos. După un doctorat în drept (1904), obținut la Paris, Nicolae Titulescu a fost profesor de drept civil la Universitatea din Iași (1905-1907), apoi la București (1910-1931), avocat, jurisconsult, deputat în Parlamentul României din 1912 (din partea Partidului Conservator-Democrat a lui Take Ionescu), ministru de finanțe (în două rânduri, 1917, în guvernul Brătianu și 1920-1921, în guvernul Averescu), membru al Consiliului Național Român constituit la Paris în 1918 (alături de Take Ionescu, Traian Vuia, Octavian Goga, Constantin Mille, Vasile Stoica și alții) pentru a promova cauza unității naționale a românilor și a susține formarea României Mari, iar ulterior, recunoașterea acesteia în plan internațional, prim delegat al României la Conferința de Pace de la Paris (1920), ministru al României la Londra (decembrie 1921- iulie 1927, august 1928 – octombrie 1932), din 1921 reprezentant permanent și șef al delegațiilor României la Națiunile Unite timp de aproape un deceniu și jumătate, singurul ales de două ori președinte al Adunării Societății Națiunilor (1930 și 1931), ministru de externe al României (1927-1928, 1932-1936), participant la numeroase conferințe internaționale, din partea României inițiator, negociator și semnatar al unor convenții, acorduri, pacte și tratate internaționale, o voce puternică în politica interbelică a României și în cea internațională, în mod oficial până la înlăturarea lui din guvern, în august 1936, de către Carol al II-lea, apoi, până la moarte (Cannes, 17 martie 1941), ca simplu particular cu o inegalabilă experiență și un prestigiu datorat talentului oratoric extraordinar, forței sentimentului patriotic, spiritului vizionar, autorității și tenacității ideilor, tactului și capacității lui de convingere, priceperii de a găsi soluții diplomatice bine argumentate logic și legal pentru cele mai delicate probleme de politică internă și externă într-o perioadă dificilă, aceea dintre cele două mari Războaie Mondiale.

Susținător fervent al intereselor românilor, indiferent de poziția pe care a avut-o, a militat pentru o Românie Mare, care să se dezvolte alături de celelalte state europene. A susținut reforma agrară (legiferată în 1921 și înfăptuită până în 1926), care a dus la împroprietărirea țăranilor cu pământ, el însuși fiind expropriat, a susținut votul universal și reforma electorală, așezarea țării pe baze constituționale noi (Constituția din 1923). Ca ministru de finanțe a urmărit să impună un regim fiscal unitar și modern, o reformă a contribuțiilor directe care, din păcate, nu s-a aplicat datorită rezistenței marelui capital și a modificărilor guvernamentale din 1921-1922, a acționat în direcția valorificării, cu precădere, a resurselor interne, insistând ca bugetul

https://biblioteca-digitala.ro

țării să se bazeze nu pe împrumuturi, ci pe disponibilitățile țării, fiind adeptul consolidării suveranității de stat printr-o politică de limitare a penetrației capitalului străin. Pentru Titulescu, respectarea suveranității și independenței naționale, a integrității teritoriale, consfințite prin tratate, reprezenta condiția *sine qua non* a desfășurării relațiilor normale dintre state, a menținerii și consolidării păcii. Avea convingerea că, în plan extern, suveranitatea națiunilor continuă să existe, însă grevată de o servitute internațională în favoarea păcii[2]. A vrut ca românul să fie stăpân la el acasă, să găsească singur „în plina lui suveranitate normele cele mai bune pentru păstrarea suveranității noastre naționale"[3]. La baza colaborării internaționale, considera esențială respectarea egalității în drepturi a tuturor statelor. Normele dreptului internațional trebuia să guverneze în acest spirit relațiile între marile puteri. Numai așa pacea devenea principiu, atribut inalienabil al condiției umane, singurul în măsură să asigure dezvoltarea fiecărei națiuni și progresul umanității întregi. Pacea și securitatea colectivă se puteau asigura prin intermediul forței dreptului, prin întărirea Societății Națiunilor (care reunea pe poziții de egalitate statele mari și mici), prin creșterea rolului acesteia la nivel global, prin crearea, perfecționarea și folosirea ca instrumente juridico-politice adecvate a unor acorduri/tratate generale și regionale încheiate de state.

De aceea, în numeroasele negocieri și conferințe internaționale la care a participat, Titulescu a apărat drepturile legitime ale României la unitate, independență și suveranitate, a susținut plata reparațiilor de război datorate de țările învinse, s-a împotrivit manevrelor marii finanțe internaționale care încerca să submineze cursul leului și al diverselor valori românești pentru a obține noi avantaje pe piața românească. Ideile și concepțiile sale au fost străbătute de democratism, realism autentic și patriotism de bună factură. S-a considerat „un soldat al țării sale în tranșeele păcii [...] care n-a cunoscut demobilizarea", conștient că „nimic nu poate prețui mai mult decât glia părintească", că „niciodată România nu va renunța nici la cea mai mică parte din dreptul pe care l-a câștigat prin suferințele îndurate în timpul marelui război și nu va accepta niciodată să se dispună de soarta ei fără să fie consultată sau să-i fie impuse hotărâri cu care nu va fi fost de acord"[4].

Conflictul româno-ungar generat de optanții maghiari imediat după reforma agrară din 1921, finalizat abia în 1930 prin acordul de la Haga, și-a avut originea în aplicarea acestei reforme asupra pământurilor optanților Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului, adică a acelor maghiari care aveau indigenatul în aceste teritorii transferate României în 1918, dar care optaseră pentru cetățenia ungară. În timp ce teza ungară sublinia că reforma agrară română era contrară dispozițiilor Tratatului de la Trianon, din această perspectivă bunurile imobiliare ale optanților

---

[2] Din discursul rostit de Titulescu cu ocazia primirii titlului de *doctor honoris cauza* al Universității Komensky la 19 iunie 1937. (Vezi în Nicolae Titulescu, *Ordinea în gândire*, în *Documente diplomatice*, București, 1967, pp. 821-834).

[3] *Universul*, 18 iulie 1936.

[4] Nicolae Titulescu, *op. cit.*, pp. 644-645.

https://biblioteca-digitala.ro

fiind intangibile, românii, de la început, au susținut că exproprierile erau în perfectă concordanță cu tratatul, invocându-se principiul egalității de tratament în aplicarea reformei atât pentru naționali, cât și pentru optanți[5]. Practic, din 1923 până în 1930, problema optanților a devenit obiectul cercetării celor mai celebri juriști din lume în condițiile în care Ungaria, învinsă în război și conștientă că nu poate intenta o acțiune precisă în acest sens, o aduce și o supune dezbaterii internaționale, în fața Consiliului Societății Națiunilor.

Nicolae Titulescu, unul dintre semnatarii Tratatului de la Trianon și susținător fervent al reformei agrare din 1921, în România, în calitate de reprezentant permanent al României la Liga Națiunilor a abordat chestiunea cu talent și diplomație, argumentat, apărând interesele țării sale (unitate, independență, suveranitate etc.), fără a face rabat de la principiile de drept intern și internațional în vigoare. Soluția care a închis problema abia în 1930 a constat în crearea unui fond agrar internațional, alimentat din drepturile de creanță ale României, Iugoslaviei, Cehoslovaciei și altor țări asupra datoriilor ungare rezultate din obligațiile reparațiilor de război.

Readucerea în actualitate a procesului optanților, a modului lui de desfășurare și a soluționării acestuia este utilă, oferind și azi, și în viitor, posibilitatea înțelegerii obiective și imparțiale a unui conflict internațional postbelic finalizat pașnic, pornind de la discuțiile purtate timp de aproape un deceniu de către cei implicați, discuții care reflectă și acum lupta diplomatică bazată pe argumente și principii de drept în condițiile unor vitale interese economice opuse și, din acest motiv, dificultățile mari în asigurarea justiției în raporturile internaționale.

România întregită, care avea aproximativ 16,5 milioane locuitori, din care 74% români, și 26% minoritari (8,4% maghiari și secui, 5% evrei, 4,3% sași și șvabi, 3,3% ruteni și ruși, 1,5% bulgari, 1% turci, 2,5% alte naționalități)[6], preluase și o gravă inegalitate materială și culturală între români și minoritari datorată dominației străine de veacuri. În Transilvania, de pildă românii, ca populație majoritară, locuiau doar în procent de 5% la orașe, restul fiind țărani, în timp ce minoritarii (maghiari, secui, sași, șvabi, evrei) trăiau mai ales în zona urbană. Recensământul Consiliului Dirigent din 1919 stabilea ponderea suprafeței de pământ stăpânită de români la 30%. Puțini nobili maghiari aveau în stăpânire aproape toate pământurile agricole, pășunile, pădurile. În 1920, din 40 de orașe transilvănene, românii formau majoritatea în 11, maghiarii în 22, sașii și secuii în 6, evreii într-unul. Din 61.178 locuitori ocupați în industrie, numai 15.207 erau români[7]. Din 21.000 comercianți doar 3000 erau români[8]. Maghiarii aveau 14.014 școli primare, românii doar 2180. Dintre absolvenții a 8 clase, un procent de 84,5% erau maghiari și 4% români, diferența fiind mai mare în cazul absolvenților de liceu și

---

[5] Constantin D. Cutcutache, *Un mare conflict international: optanții unguri ai Transilvaniei și reforma agrară din România*, București, 1931, p. 16.

[6] Iuliu Maniu, „Problema minorităților", în *Politica externă a României*, București, 1924, p. 228.

[7] Iuliu Maniu, *op. cit.*, pp. 283-284.

[8] *Ibidem*, p. 229.

https://biblioteca-digitala.ro

învățământ superior[9]. În noul context, în mod firesc, încă din 1919 guvernele României Mari au urmărit să asigure o reală egalitate între cetățenii săi prin demararea unui amplu program de reforme - agrară, electorală, școlară, fiscală, confesională etc. Soluționarea problemei naționale s-a făcut printr-o mai dreaptă redistribuire a bunurilor materiale și culturale.

În Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, în spiritul democratic al *Rezoluției de Unire,* adoptată în cadrul Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, unde, alături de alte prevederi democratice, la punctul V art. 3 se prevedea împroprietărirea țăranilor cu loturi de pământ care să le asigure existența, ulterior, urmărindu-se punerea în aplicare a cestei prevederi, pe lângă dispozițiile generale ce supuneau exproprierii proprietățile de la 100 de hectare în sus, dispoziții speciale au admis exproprieri mai radicale ale câtorva categorii de proprietăți, între ele un loc aparte ocupând cele ale absenteiștilor, cu excepția celor ce dețineau proprietăți mai mici de 50 de iugăre. Legea agrară pentru Transilvania prevedea că prin absenteiști erau înțelese persoanele care între 1 decembrie 1918 și 21 martie 1921 (data depunerii proiectului legii din 1921în Parlament) lipsiseră din țară fără a avea o însărcinare oficială în străinătate. Tratatul de la Trianon acorda locuitorilor din teritoriile fostei monarhii austro-ungare cetățenia statului format după dezmembrare (art. 61) și, în același timp, posibilitatea pentru locuitorii minoritari (maghiari) de a opta pentru vechea cetățenie (maghiară) și de a se stabili în teritoriul statului respectiv cu păstrarea bunurilor imobile pe care le posedau în locul vechiului domiciliu avut înaintea opțiunii. (art. 63). Potrivit art. 250, bunurile, drepturile, interesele supușilor unguri de pe teritoriul fostei monarhii nu puteau fi confiscate sau lichidate[10]. În Transilvania termenul de absenteist s-a confundat cu cel de optant (care, în sine, cuprindea o sferă mai restrânsă de proprietăți). Practic, alături de optanții unguri, cu domenii întinse, au fost expropriați și numeroși absenteiști de naționalitate română, optanții unguri cu mai puțin de 50 de iugăre fiind scoși de sub prevederile exproprierii.

Plângându-se la Geneva, apoi la Washington și Londra, că prin naționalizări forțate promovate de statul român pentru realizarea reformei agrare le-au fost încălcate drepturile și libertățile, pierzându-și proprietățile, vârfurile clericale (de confesiune catolică, calvină, luterană) și ale nobilimii maghiare, săsești, evreiești etc. din Transilvania au generat o stare conflictuală la nivel internațional, urmărind dezavuarea Tratatului de la Trianon și recâștigarea pozițiilor pierdute.

De fapt, încă din vara anului 1919, Comisia Interaliată de la Budapesta, asaltată de optanții transfugi, nobili și foști funcționari imperiali, a deschis un *registru de plângeri* împotriva statului român. În toamna anului 1920, deja, printr-un memoriu cu peste o sută de mii de semnături, emigranții maghiari solicitau SUA să nu ratifice Tratatul de la Trianon, încurați de refuzul americanilor de a ratifica tratatele de la Versailles. Printr-o intensă propagandă, *Liga pentru Integritatea Ungariei* și *Societatea ungurilor*

---

[9] Mihai Iacobescu, *România și Societatea Națiunilor. 1919-1929*, București, 1988, p. 202.

[10] Lucian Leuștean, *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon 1918-1920*, Iași, 2002, pp. 173-177.

https://biblioteca-digitala.ro

care se deșteaptă, organizații aflate în strânse relații din 1920 cu fasciile italiene și naziștii germani dar și cu cercurile conservatoare britanice, solicitau „eliberarea" maghiarilor din statele succesorale. O notă de protest a fost înaintată României în 1921 de către Comitetul pentru Drepturile Minorităților, statul român fiind acuzat de încălcarea drepturilor minorităților, demersul maghiarilor bucurându-se de sprijin în străinătate (la Budapesta, Londra, Washington) în condițiile în care liberalii români încercau promovarea unei politici de dezvoltare a țării prin forțe proprii, opunând rezistență pătrunderii capitalului străin[11].

Ungaria horthystă, încurajată de Italia fascistă, de cercurile naționalist revanșarde germane, de grupările conservatoare britanice, a agitat mereu problema ocrotirii minorităților, fie la Washington, fie la Londra, dar mai ales la Geneva, la Congresele Asociațiilor Naționale pentru Societatea Națiunilor, la Roma (1920), Viena (1923), la congresele internaționale ale minorităților, la numeroase dezbateri și întruniri internaționale. În 1929 Ungaria dispunea deja de 6 secții de propagandă în Europa și SUA, cooperând cu Germania pentru revizuirea frontierelor sub pretextul ocrotirii minorităților[12]. De fiecare, de pe poziția pe care a avut-o, Nicolae Titulescu a insistat că, în ceea ce privește minoritățile, „România se opune în mod clar încercărilor de a face din regimul unor cetățeni români obiectul unor negocieri internaționale", subliniind că „noi vom aplica cu strictețe obligațiile ce ne revin în baza Tratatului Minorităților" semnat la Paris la 9 decembrie 1919[13].

După aplicarea reformei agrare din 1921, România Mare a fost atrasă într-un diferend procesual internațional inițiat de optanții transfugi (nobili maghiari, foști funcționari imperiali, arhiducii Friederik și Iosif de Habsburg[14]) ale căror proprietăți din Transilvania și Banat le-au fost integral expropriate, fără despăgubire, conform dispozițiilor Tratatului de la Trianon. Practic, după ratificarea tratatului (23 iulie 1921), peste 3000 de funcționari imperiali eliberați din slujbe la 18 decembrie 1918 pentru că refuzaseră să jure loialitate noilor autorități române, contestând hotărârile de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, s-au plâns la

---

[11] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, 1999, p. 36.

[12] Mihai Iacobescu, *România și Societatea Națiunilor. 1919-1929*, București, 1988, p. 205.

[13] Nicolae Titulescu, *Politica externă a României*, București, 1994, p. 219.

[14] Arhiducii Friederik și Iosif de Habsburg, proprietari în Transilvania și Banat, s-au refugiat în Ungaria și, invocând calitatea lor de optanți, au acuzat statul român că a violat art. 250 din Tratatul de la Trianon. Plângerea nu avea temei legal. Art. 191 al tratatului prevedea exproprierea integrală, fără despăgubire, a proprietăților habsburgice. Dar, delegațiile Angliei, Franței și Italiei, dând satisfacție Ungariei, în economia căreia aveau plasate capitaluri, au admis discutarea reclamației. Poziția României a fost clară, moșiile fuseseră confiscate integral, conform art. 191. În 1924 ei s-au adresat Tribunalului Arbitral Mixt din Paris cerând despăgubiri pentru trei moșii din zona Hunedoarei considerate de ei particulare. Procesul s-a judecat în 1926, cu participarea unor juriști străini și români, iar diferendul s-a încheiat abia în 1929-1930 la Conferința de la Haga când, la sugestia marilor puteri, s-a admis o compensație pentru expropriere din cota reparațiilor orientale. (Vezi: Procesul României cu membrii Casei de Habsburg în Iacobescu, *România și Societatea Națiunilor. 1919-1929*, București, 1988, pp. 2017-208).

https://biblioteca-digitala.ro

Geneva că au fost „reduși la mizerie", siliți să opteze să devină cetățeni ai Ungariei. Cum între 1 decembrie 1918 și 23 iulie 1921 aceștia pretindeau că se aflau încă sub jurământ de credință față de Curtea imperială din Viena, apreciind Adunarea Națională de la Alba Iulia drept o simplă manifestație revoluționară, considerau că statul român, din această perspectivă un simplu ocupant până la ratificarea tratatului, avea obligația de a le plăti lefurile pentru acest interval de timp.

Firește, Nicolae Titulescu a precizat de la început că suveranitatea asupra Transilvaniei a început la 1 decembrie 1918 fiindcă Adunarea Națională a avut caracterul unui referendum național. De aceea, la 1 decembrie 1918 funcționarii fostului imperiu erau deja dezlegați de Carol al IV-lea de jurământ, în condițiile înfrângerii sale în urma Marelui Război, a disoluției imperiului și a constituirii pe ruinele lui a unor state naționale. Iar concedierea acestor funcționari imperiali nu trebuia privită în niciun caz drept un act de lichidare a veniturilor lor care i-ar fi îndreptățit să invoce art. 250 din Tratatul de la Trianon pentru obținerea de despăgubiri, ci decurgea din suveranitatea statului român asupra teritoriului nou dobândit la 1918, care, conform art. 15 din tratat, era domeniu rezervat.

Fiecare fază a conflictului și modalitatea diversă de abordare a diferendului, în cadrul ședințelor organismelor internaționale unde problema a fost dezbătută, și-au găsit locul, pe pagini întregi, în ziarele timpului și în volume de specialitate. Materialele au fost publicate în limbi de largă circulație pentru a convinge opinia publică de legitimitatea cauzei statului român sau al celui maghiar. Opiniile unor juriști de anvergură au apărut în diverse reviste de specialitate care, ulterior, adunate, au format trei volume de documente, două cuprinzând opiniile favorabile românilor iar celălalt maghiarilor[15].

Nota din 31 decembrie 1920 adresată la 10 ianuarie 1921 de Teleki, ministrul de externe maghiar, Misiunii americane de la Budapesta contesta decretul din 5 noiembrie 1920 pe considerentul că acesta reprezenta un atac împotriva unor clauze ale Tratatului de la Trianon și o încercare de ruinare a marilor proprietari funciari maghiari din Transilvania[16].

La 25 februarie 1921, o notă similară e trimisă de Teleki și miniștrilor SUA la București, Praga, Belgrad protestând față de procedeele exproprierilor din România, Cehoslovacia și Iugoslavia[17].

La 28 aprilie 1921, Banffy, noul ministru de externe al Ungariei, înaintează Misiunii americane de la Budapesta o comunicare în legătură cu modul de aplicare a reformei agrare în Transilvania. Și acum scopul este de a crea un curent de opinie revizionist, antiromânesc, exproprierea vizând nemijlocit toate proprietățile mari în condițiile legii[18].

---

[15] D. Șandru, „Procesul optanților", în Mihai Iacobescu, *Titulescu și strategia păcii*, Iași, 1982, p. 169.
[16] *Ibidem*, p. 171.
[17] *Ibidem*.
[18] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

La 5 mai 1921, în cadrul Conferinței ambasadorilor de la Paris, delegatul maghiar a înaintat o notă legată de aplicarea legii agrare în Transilvania, remisă la 24 iunie 1921 Consiliului Ligii Națiunilor în condițiile în care legea la care se făcea referire nu fusese adoptată, ci se afla încă în dezbaterile corpurilor legiuitoare[19].

Imediat după intrarea în vigoare a legii agrare, recunoscând deplina putere a autorităților române, absenteiștii maghiari au înaintat reclamații organelor judiciare în legătură cu aplicarea acesteia, răspunsul nefavorabil primit determinând guvernul maghiar să solicite guvernului român soluționarea favorabilă a revendicărilor supușilor unguri cu moșii în Transilvania.

La 16 august 1922, Ungaria adresează un protest Conferinței ambasadorilor subliniind că România viola, prin modul de aplicare a reformei agrare, art. 61 și 63 combinate cu art. 250 din Tratatul de la Trianon ce dădea dreptul la libera conservare a bunurilor pe care maghiarii le posedau în România[20].

Atât la 31 august 1922, cât și la 27 februarie 1923, Conferința ambasadorilor și-a declinat competența, sfătuind Ungaria să se adreseze Societății Națiunilor.

La 15 martie 1923, Ungaria se adresează Consiliului Societății Națiunilor protestând împotriva exproprierii bunurilor moșierilor de naționalitate maghiară, o violare a art. 63 din Tratatul de la Trianon și a art. 3 din Tratatul minorităților[21].

În paralel, optanții maghiari au continuat să conteste deciziile instanțelor cerând să li se aplice un regim de expropriere similar celui aplicat proprietarilor care domiciliau în România și nu ca absenteiști, mulți considerând exproprierea drept confiscare.

La 20 aprilie 1923, Nicolae Titulescu a prezentat reforma agrară din România drept o necesitate impusă de frământările țărănești din 1907, admisă în 1913, exproprierea moșiilor vizându-i pe toți cei ale căror moșii cădeau sub incidența aceluiași regim, români și maghiari, după cum de împroprietărire beneficiaseră și țăranii români și cei maghiari[22]. Prin legile de reformă agrară nu s-a recurs la confiscarea bunurilor cetățenilor maghiari care puteau fi conservate în cadrul legislației românești, și, ca atare, Consiliul nu avea competența de a interveni în problema optanților.

Statisticile timpului demonstrau, fără tăgadă, că reforma a redus moșiile câtorva sute de magnați unguri, care dețineau cele mai întinse moșii și a dat pământ la mii de țărani unguri, act care a diminuat în fapt bariera artificială ce separa populația rurală săracă de cea avută. În Transilvania au fost expropriate 3769 moșii, din care 2218 au aparținut maghiarilor, 555 românilor, 443 evreilor, 424 germanilor, 103 sârbilor, 11 armenilor, 3 polonezilor, 3 cehoslovacilor, 1 rutenilor și 8 altor naționalități[23].

Un alt motiv de nemulțumire al optanților îl reprezenta despăgubirea. Deși prețul exproprierii fusese același atât pentru proprietarii români, cât și pentru

---

[19] *Ibidem*, p. 172.
[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*, p. 173.
[23] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

proprietarii maghiari, în condițiile devalorizării monedei naționale de la sfârșitul războiului, cum sumele cuvenite nu au mai avut valoarea inițial fixată de legiuitor, chiar dacă de această situație au fost afectați toți moșierii, indiferent de naționalitate, optanții doreau un preț superior și plata în franci-aur (nu în lei ori titluri de rentă). Iar suma totală cerută de Budapesta era de 33 miliarde, în timp ce bugetul României era de doar 13 miliarde.

În lipsa unei posibile concilieri între părți, recomandarea juristului japonez Adatci (de la Consiliul Societății Națiunilor) a fost ca părțile să se adreseze Curții Permanente de Justiție de la Haga, propunere respinsă de Titulescu cu sublinierea fermă că soarta unei reforme de importanță covârșitoare pentru România nu putea depinde de un arbitraj internațional finalizat cu o decizie juridică.

Negocieri directe între părți au loc la Bruxelles, la 27 mai 1923, în fața unor reprezentanți ai Societății Națiunilor. La 29 mai Titulescu, Emerick de Csaki și Ladislau Gajzagó ajung la un acord fără a fi stabilit încă cuantumul și natura indemnizației în contul exproprierii. În iunie 1923, însă, ministrul de externe ungar dezavuează acordul invocând un exces de putere și viciul de consimțământ[24].

Consecința: la 5 iulie 1923, Albert Apponyi (reprezentantul Ungariei la Geneva) readuce problema în discuția Consiliului care, însă, recunoaște acordul. Ungaria cere ca Tribunalul Arbitral Mixt să se pronunțe asupra pretențiilor ei, în baza art. 239 și 250 din Tratatul de la Trianon, iar optanții încep să se adreseze și direct Tribunalului. La reclamațiile acestora guvernul român a depus în 1925, la aceeași instanță, cereri excepționale, negându-i competența în judecarea litigiului. Hotărârea Tribunalului din 10 ianuarie 1927, care a admis teza ungară, în ciuda poziției României (litigiu considerat încheiat prin acordul de la Bruxelles, competența Tribunalului pe speță, negată în scris) a dus la retragerea arbitrului român (la 27 februarie 1927), făcând imposibilă discutarea fondului chestiunii.

La 7 martie 1927, în ședința Consiliului unde litigiul e adus din nou spre dezbatere, Titulescu insistă asupra faptului că problema a fost reglementată de patru ori fără a mulțumi Ungaria care o ține în actualitate în condițiile în care toată lumea, inclusiv supușii altor state, cu proprietăți în România acceptase reforma agrară[25].

În septembrie 1927, invocând art. 11 alin. 2 din Pactul Societății Națiunilor, Titulescu propune, din nou, ca diferendul să fie considerat închis prin acordul de la Bruxelles și să nu se admită amestecul Tribunalului Arbitral Mixt într-un litigiu care, în fapt, nu privea o contestație a unui stat împotriva altuia, ci cereri ale unor particulari. În rezoluția din septembrie 1927, Austen Chamberlain, ca lider al Comitetului de trei, însărcinat de Consiliu cu înlocuirea arbitrului român retras din Tribunal, recunoaște, în final, că România, ca stat suveran, era liberă să legifereze asupra bunurilor sale[26].

---

[24] *Ibidem*, p. 174.
[25] *Ibidem*, p. 176.
[26] *Ibidem*, p. 177.

https://biblioteca-digitala.ro

Ungaria dorea de fapt discreditarea României și revizuirea unor clauze ale Tratatului de la Trianon, aspect recunoscut de către reprezentanții maghiari în discuțiile cu alți oficiali.

Discuțiile purtate în martie 1928 în ședința Consiliului Societății Națiunilor au rămas fără rezultat concret în problema optanților, Apponyi pledând pentru o soluție legală, prin Tribunalul Arbitral Mixt, iar Titulescu pentru una politică, prin negocieri directe, argumentând că suveranitatea României nu poate fi discutată de arbitrii străini. Totuși, Titulescu a admis ca doi judecători din state neutre în timpul Marelui Război să fie incluși în Tribunalul Arbitral Mixt, condiția fiind ca aceștia să se aplece asupra a trei aspecte ce țineau de aplicarea reformei agrare, regimul exproprierii moșiilor și regimul lichidării de bunuri, condiție respinsă de guvernul ungar. Titulescu propune apoi ca Ungaria să scadă din reparațiile ce le datora României sumele ce se cuveneau optanților, punct de vedere admis doar în principiu de Budapesta pentru că nimeni nu se aștepta ca Ungaria să-și plătească, mai mult, optanții solicitau sume (300 milioane coroane aur) ce depășeau reparațiile datorate de Ungaria (11 milioane coroane aur pentru România, în opinia maghiară)[27].

În sesiunea a 50-a a Consiliului s-a acceptat propunerea lui Chamberlain ca Liga să renunțe la caz, menținându-se rezoluțiile Ligii din 19 septembrie 1927 și din 9 martie 1928. Nemulțumită, Ungaria, sprijinită de o parte a cercurilor politice britanice și de o parte a presei engleze (*Times, Observer, Daily Mail*), nu ezită să ducă o intensă propagandă revizionistă, folosind tendențios orice știre pentru discreditarea României. Ștefan Bethlen, primul ministru maghiar și dr. Walkó, ministrul de externe al Ungariei, au acuzat Consiliul că nu și-a făcut datoria. România, conciliantă, prin două note diplomatice (9 și 29 august 1928) adresate Budapestei, semnate de C. Argetoianu (ministru ad-interim la externe), propune negocieri directe, subliniind că propunerile lui Titulescu din 8 iunie reprezintă limita extremă admisă în soluționarea problemei optanților, dar oferta e apreciată ca nesatisfăcătoare[28].

Consiliul Ligii, solicitat iar de Ungaria, pune în discuție problema optanților în septembrie 1928, delegatul român, C. Antoniade, înaintând Secretariatului general al Societății Națiunilor o cerere cu propunerea de numire a trei delegați români și a trei delegați maghiari care să soluționeze definitiv litigiul în cadrul unei întâlniri, preferabil la Paris.

La 10 noiembrie 1928, guvernul român formează delegația României (G. Derussi – șeful delegației, N. Petrescu Comnen, V.V. Pella și S. Rosenthal) pentru întâlnirea de la Rapallo cu delegația maghiară. După nesfârșite amânări cerute de partea maghiară, abia la 15 decembrie 1928, la Abazzia (Italia), delegația română condusă de Langa Rășcanu a început negocierile cu delegația maghiară condusă de contele Josef Szterényi finalizate cu un eșec[29].

---

[27] *Ibidem*, p. 180.
[28] *Ibidem*, pp. 183-184.
[29] *Ibidem*, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro

Și încercarea guvernului Poloniei de a media conflictul rămâne fără rezultat, iar tratativele de la San Remo (sfârșitul lui februarie 1929), Rapallo (începutul lui martie 1929), Viena (începute la 6 aprilie 1929) niște nereușite.

După un alt schimb de note între părți, pe parcursul lunii august 1929 (fiecare parte rămânând pe poziție), în cadrul Conferinței de la Paris (16 septembrie – 5 decembrie 1929), discutându-se problema reparațiilor orientale, pentru a obține bunăvoința delegației române în reglementarea acesteia, ministrul de externe maghiar, dr. Walkó, a acceptat propunerea făcută de Titulescu în octombrie 1929 ca problema lichidării sumelor cuvenite optanților să se facă concomitent cu aceea a reparațiilor de război.

Problema și-a găsit în final rezolvarea prin Convenția adoptată la Conferința de la Haga, din 20 ianuarie 1930, primind formă definitivă prin Convenția de la Paris, din 28 aprilie 1930. Soluția a constat în crearea unui „Fond agrar pentru plata optanților unguri, care se compunea din renta de împroprietărire depusă de România, Cehoslovacia și Iugoslavia la dispoziția optanților, din creanțele pe care Anglia, Franța, Italia, Belgia, Portugalia și Japonia le aveau asupra reparațiilor datorate de Ungaria și pe care aceste țări le-au cedat Fondului agrar, din sumele ce reveneau României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei ca beneficiare ale anuităților datorate de Ungaria și din alte sume, statele respective, implicate până atunci în procesul optanților unguri, fiind scoase din cauză"[30].

Astfel, România se obliga ca „în locul rentei de expropriere cuvenită reclamanților unguri să verse o anuitate forfetară de 500.000 coroane aur, în rate semestriale, cu începere din 1931 până în 1944 și de 836.336 coroane aur (500.000 plus 336.336 coroane aur amortizarea capitalului corespunzător, calculate la dobânda de 5% ce o purta renta de expropriere, din 1944 până la 1 ianuarie 1967. În afară de aceste anuități, statul român nu mai avea nici o obligație față de optanți"[31].

Rezultă că statul român datora optanților care se adresaseră Trbunalului Arbitral Mixt de la Paris, în momentul încheierii celei de-a doua conferințe, „425 milioane rentă, la care guvernul român adăuga încă 100 milioane lei în contul optanților ce nu înaintaseră încă proces, apoi cupoanele neplătite și exigibile imediat timp de 10 ani, adică aproximativ 250 milioane lei". Statul român câștiga valoarea cupoanelor ajunse la scadență și neplătite și sumele din anuitățile forfetare diminuate fiindcă 19 optanți deja primiseră o rentă de expropriere (138.519.537 lei). De asemenea, exista posibilitatea ca unii reclamanți maghiari să nu aibă câștig de cauză în proces. În plus, conform convenției, România avea dreptul de a dispune de renta consemnată și neridicată, precum și dreptul a a scădea din anuitățile stabillite renta de expropriere deja dată, la sumele încasate scăzându-se și o dobândă de 4% până în anul 1944 și de 6,69% (din care 2,69% arondismentul) din 1944 până la 1 ianuarie 1967[32].

---

[30] *Ibidem*, p. 189.

[31] *Ibidem*, p. 190.

[32] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

O analiză ulterioră a problemei optanților, făcută de diplomați, juriști, economiști și istorici, a pus în lumină câteva aspecte: 1. Scopul principal al tergiversării în rezolvare a fost dorința cercurilor politice maghiare de a determina revizuirea Tratatului de la Trianon; 2. Politicienii maghiari, care erau și mari latifundiari, aveau tot interesul să se opună aplicării reformei agrare nu numai în Transilvania, ci și în Ungaria, lucru vizibil în politica revanșardă și reacționară a Ungariei . Titulescu însuși a subliniat eforturile pentru apărarea ființei statului român în negocierile cu Ungaria, reușita României datorându-se și faptului că s-a bucurat de sprijinul aliaților săi.

Chiar dacă în problema optanților, dezbătută la nivel international aproape un deceniu, statul român a ieșit învingător, România nu se putea simți în siguranță câtă vreme agitația pentru revizuirea Tratatului de la Trianon continua în Ungaria, relațiile dintre cele două țări neputând fi, în aceste condiții, normale ori măcar satisfăcătoare. Ori Ungaria, în întreaga perioadă interbelică, în cea postbelică și până astăzi, a continuat, mai ales în plan diplomatic, să încerce prin diverse mijloace, să câștige sprijinitori externi în scopul repunerii în discuție a problemei frontierelor vizând în fapt revizuirea Tratatului de la Trianon. Mai mult, la ora actuală, România continua să se confrunte cu problema retrocedărilor, din 1989 și până astăzi fiind revendicate și pierdute clădiri prin hotărâri judecătorești, fie din lipsa unor acte, fie datorită unor falsuri.

https://biblioteca-digitala.ro

HISTORY, CULTURE AND RESEARCH OF KOSOVO AND METOHIJA BETWEEN THE TWO WORLD WARS*

Božica SLAVKOVIĆ MIRIĆ[1]

Abstract: *The research of Kosovo and Metohija in the period between the two world wars is not simple. During this period, this area did not have that name, but first belonged to the province of South Serbia within the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and then was divided among three provinces (or banates called banovinas) of Vardar, Morava and Zeta within the Kingdom of Yugoslavia. In our paper we will give an overview of the political, economic and cultural situation in Kosovo and Metohija between the two world wars, with particular emphasis on the period approaching the Second World War. In our research, we relied on archival sources, professional literature and magazines. In the end, we concluded that this area, despite the investment of state authorities, due to the patriarchal way of life, traditions, long-lasting conflict between Serbs and Albanians, remained passive and on the margins of society.*

Keywords: *Culture, History, Kingdom of Yugoslavia, Kosovo and Metohija, Period between two world wars, Research.*

Introduction

Under Ottoman rule, the Serbian-Albanian relations and everyday life in Kosovo and Metohija were determined by Albanian privileged position[2]. Albanian autonomist ideas were also significant, realized in the requirements of the League in Prizren and the League in Peć[3]. Serbian people were not legally protected and often migrated[4]. Serbian government was trying to protect its population by opening consulates,

* This article is a contribution to the project *Transition and transformation – Historical Heritage and National Identity in Serbia in the 20th Century*, No 47019, financed by the Ministry for education, science and technological development of the Republic of Serbia.

[1] Ph.D, Research associate, The Institute for Recent History of Serbia in Belgrade.

[2] Miloš Jagodić, *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu (1878-1912)*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2009, pp. 1-9.

[3] Jovan Hadži-Vasiljević, *Arbanaska liga: arnautska kongra i srpski narod u Turskom Carstvu (1878-1882)*, Beograd: Uredništvo Ratnika, 1909; Miloš Vojvodić, „Berlinski kongres i Prizrenska liga", in *Istorijski glasnik 1-2/1989*, pp. 1-20; Bogumil Hrabak, „Ideje o arbanaškoj autonomiji i nezavisnosti 1876-1880", in *Istorijski časopis XXII–XXIII (1978–1979)*, pp. 159-192; Bernard Stulli, *Albansko pitanje (1875–1882)*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zadru, 19??.

[4] Đorđe Mikić, *Društvene i ekonomske prilike kosovskih Srba u XIX i početkom XX veka: od čifčijstva do bankarstva*, Beograd: SANU, 1988, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro

arming the population and requiring reforms of the Ottoman Empire[5]. New Ottoman government of „the Young Turks" („*Mladoturci*") did not contribute to the resolution of the situation. Albanian leaders wanted to pursue their national interests[6].

In the First Balkan War, Kosovo and Metohija were exempt from Turkish rule. According to the provisions of the Bucharest Peace Treaty of 1913, Kosovo and part of Metohija with Prizren were merged with the Kingdom of Serbia, and Peć, Đakovica and Istok in Metohija with the Kingdom of Montenegro[7]. After the Second Balkan War, „new areas" („*novi krajevi*") were affiliated to Serbia[8]. This area was in an unstable economically and politically situation (only 17% of the land was processed, and Albanians and Turks were almost 30% in South Serbia)[9]. The most difficult task of the Kingdom of Serbia was to regulate the attitude of Albanians towards the state, because the majority did not want to accept that they lost privileges which they had in the Ottoman Empire.

During the First World War, the Serbian-Albanian border was unstable. The Albanian population of Kosovo, Metohija and Western Macedonia saw the war as an opportunity to liberate from the Serbian state[10]. After the end of the war, it was not easy to re-establish power and return the Albanian population to the peaceful life. It was necessary to establish military and police authorities, secure the roads and disarm the unreliable Albanian population[11].

The decade before the seduction of the personal regime of King Alexander, South Serbia was characterized by cultural deprivation, national separation, economic underdevelopment, traffic disconnection with other parts of the country, insufficient state control, tolerance of financial and legal fraud and restless border with Albanian neighbor.

---

[5] For more information, see: Dušan Bataković, *Pokušaj otvaranja srpskog konzulata u Prizrenu (1898–1900)*, Beograd: Istorijski institut, 1984, pp. 249-259; Radovan Samardžić and others, *Kosovo i Metohija u srpskoj istoriji*, Beograd: Srpska književna zadruga, 1989; *Savremenici o Kosovu i Metohiji: 1852-1912*, Beograd: Srpska književna zadruga, 1988; Vladimir Stojančević, *Srbi i Arbanasi 1804-1912*, Novi Sad: Prometej, 1994; Dušan T. Bataković, *Istraga oružja u Ibarskom Kolašinu 1901.godine*, Beograd: b.i, 1990, pp. 269-284.

[6] Bogumil Hrabak, „Kosovo prema Mladoturskoj revoluciji 1908", *Obeležja* 5/1974, pp. 107–149.

[7] Đorđe Mikić, „Albanci i Srbija u Balkanskim ratovima 1912-1913", in *Istorijski glasnik* 1-2/1986, p. 60; Radošin Rajović, *Autonomija Kosova: istorijsko-pravna studija*, Beograd: Ekonomika, 1985, p. 31.

[8] Miloš Jagodić, *Uređenje oslobođenih oblasti Srbije: 1912-1914: pravni okvir*, Beograd: Istorijski institut, 2010, p. 31.

[9] Atanasije Urošević, „Agrarna reforma i naseljavanje", in *Spomenica 25-godišnjice oslobođenja Južne Srbije*, pp. 819-833, Skoplje: Odbor za proslavu dvadesetpetogodišnjice oslobođenja Južne Srbije, 1937, p. 819.

[10] Dimitrije Bogdanović, *Knjiga o Kosovu*, Beograd: SANU, 1986, p. 218; Živko Avramovski, „Granice Kraljevine SHS sa Albanijom", in *Istorija 20.veka* 1-2/1992, p. 40; Andrej Mitrović, „Albanci u politici Austro-Ugarske prema Srbiji 1914-1918", in *Srbi i Albanci u XX veku*, Beograd: SANU, 1991, pp. 79–104.

[11] Bogumil Hrabak, Dragoslav Janković, *Srbija 1918*, Beograd: Sedma sila, 1968, pp. 181–183; For more information, see: Dmitar Tasić, *Rat posle rata: Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca na Kosovu i Metohiji i u Makedoniji: 1918-1920*, Beograd: Utopija: Institut za strategijska istraživanja, 2008, pp. 29–53; Ljubodrag Dimić, Đorđe Borozan, *Jugoslovenska država i Albanci*, tom 1, Beograd: Službeni list SRJ: Arhiv Jugoslavije: Vojno-istorijski institut, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro

The paper deals with the review of the political, economic and cultural situation in Kosovo and Metohija between the two world wars. We relied on the archival sources that were analyzed in the Archives of Yugoslavia in Belgrade. Significant material for research of the border, border incidents and the military aspect of this topic was in the Military Archives in Belgrade. Also, helpful were the funds from the Archives of Serbia in Belgrade, which gave us an overview of disputes about state forests and border protocols, as well as the reports and histories of Albania and Kosovo and Metohija (BIA collection). Most available sources are located in Belgrade, which was a favorable circumstance for the researcher. The problem for research on the micro-plan is the unavailability of local archives in Kosovo and Metohija. Exceptional importance for the research of Kosovo and Metohija in the interwar period, as an direct source and witness of events, are the press and periodicals. Published material, population censuses, annual reports, notes are also used in the paper.

Political and economic situation

The territory of Kosovo and Metohija in 1921 was part of the province of North and South Serbia in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The territory of Kosovo and Metohija became part of the district Prizren (Prizren municipality and districts of Gora, Podgora, Podrima, Has and Šarplanina), Metohija (municipality of Peć and districts of Đakovica, Istok and Peć), Zvečan (municipality of Kosovska Mitrovica and districts of Vučitrn, Drenica and Mitrovica) and part of Skoplje (district of Kačanik)[12]. Based on the first general census which was made on 31 January 1921, in the province of South Serbia were registered 439.010 inhabitants. According to the mother tongue, it was 113.848 (26.6%) Serbs, 278.411 (65.0%) Albanians and 27.910 (6.5%) Turks. Based on the confessions were: 349.028 Muslims (74.4%), 92.951 (21.7%) Orthodox, 15.783 (3.7%) Catholics and the remaining 510[13].

On 26 April 1922, the Yugoslav country was divided into 33 regions. The territory of Kosovo and Metohija became a part of Kosovo, Raška, Zeta and Skoplje districts[14]. After seducing dictatorship in 1929, the Kingdom of Yugoslavia was divided into nine provinces called *banovinas*. Kosovo and Metohija became part of the Vardar (districts of Gnjilane, Gora, Gračanica, Kamenik, Nerodimlje, Podgora and Šar planina), Zeta (districts of Drenica, Đakovica, Istok, Kosovska Mitrovica, Peć and Podrima) and

---

[12] Vladimir Simeunović, *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika: 1921-1961: ukupno stanovništvo, polna i starosna struktura*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1964, pp. 16, 23; Goran Nikolić, „Kretanje stanovništva Kosova i Metohije između dva svetska rata", in *Nova srpska politička misao 2006* (debate).

[13] *Definitivni rezultati popisa stanovništva po maternjem jeziku od 31 januara 1921*, Beograd: Opšta državna statistika, 1932; Milenko Filipović, „Etničke prilike u Južnoj Srbiji", in *Spomenica 25-godišnjice oslobođenja Južne Srbije*, Skoplje: Odbor za proslavu dvadesetpetogodišnjice oslobođenja Južne Srbije, 1937, pp. 428-431.

[14] *Službene novine Kraljevine SHS*, br. 22, Beograd, 1922.

https://biblioteca-digitala.ro

Morava Banovina (districts of Lab and Vučitrn)[15]. The general census was conducted on 31 March 1931 when were registred 552.064 inhabitants on the territory of Kosovo and Metohija (in part of Morava banovina 67.045 or 4.67%, in part of Vardar Banovina 276.245 or 17.55%, in part of Zeta banovina 208.774 or 22.56%)[16]. As Albanian declared 331.549 (60.01%) and as Serbian 179.524 (32.05%) inhabitants[17].

Regarding the ownership structure, the Kingdom of Yugoslavia was a country of small peasant holdings[18]. Way of life was defined by the fact that a large percentage of people was living in rural areas and engaged in agriculture (76.30%)[19]. Cattle breeding and agriculture were the dominant activities. Since these professions were not able to undermine the needs of the population, many went to *pečalba* (temporary work in other country) in neighboring countries, as well as in America, mostly as bricklayers (Sredačka and Sirinić parish)[20]. Over 90% of agricultural households in Kosovo and Metohija were in districts: Gora (94.05%), Drenica (92.82%) and Podgora (92.18%)[21]. District of Kosovska Mitrovica had a minimum of agricultural households (57.22%). As for the professional structures, according to the census of 1931, the agricultural population was dominated (mostly Drenica district, 98.04%). Majority of the population in Kosovska Mitrovica (9.03%) was engaged in trade and traffic, indicating that Kosovska Mitrovica was developed city center. Kosovo and Metohija had a young age structure (26.6% in 1921 and 24.9% in 1931), due to the high birth rate from 1921 to 1931[22]. As for the gender structure, the number of men prevailed (50.2% in 1921 and 50.9% in 1931). It was because in the patriarchal and traditional society, male children were more appreciated than female[23].

The political situation in Kosovo and Metohija and the political instability, caused by the expansion of the idea of the Greater Albania, influenced on the mood of the Serbian population of this area[24]. In order to solve problems, the Yugoslav state tried to modernize the population, especially in the army. Recruits were hygienically educated; they were traveling by rail for the first time, seeing the city and were in a theater and cinema. The military leadership insisted on the development of roads and rails, and military doctors had often been the only one where there were not civil

---

[15] „Zakon o nazivu i podeli kraljevine na upravna područja", in *Zbirka Službenog glasnika*, sv. XXXVI, Split 1929, pp. 4–5; *Politika*, no 7694, 4 October 1929, p. 3; *Politika*, no 8375, 3 September 1931, p. 3.

[16] Simeunović, *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika: 1921-1961*, p. 27.

[17] Nikolić, „Kretanje stanovništva Kosova i Metohije između dva svetska rata".

[18] Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, knj.1, Beograd: Stubovi kulture, 1996, p. 25.

[19] Božica Slavković Mirić, *Političke, ekonomske i kulturne prilike na Kosovu i Metohiji 1929-1941*, Beograd: IP Prosveta: IP Princip, 2018, p. 225.

[20] Mitar Vlahović, „Sredačka župa", in *Zbornik za etnografiju i folklor Južne Srbije i susednih oblasti*, knj.1, Skoplje: Skopsko naučno društvo, 1931, p. 32.

[21] *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.marta 1931*, knj.4, Beograd: Opšta državna statistika, 1940, pp. 183, 269-291, 317-333.

[22] Simeunović, *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika: 1921-1961*, p. 110.

[23] *Ibidem*, pp. 62-63.

[24] Slavković Mirić, *Političke, ekonomske i kulturne prilike na Kosovu i Metohiji 1929-1941*, pp. 146-160.

https://biblioteca-digitala.ro

doctors[25]. Also, the Yugoslav state tried to solve the national question in the south by moving the Muslim population, primarily to Turkey and Albania. For this purpose, different benefits were given[26]. Turkey had interest from the settlement because wanted to settle its deserted areas from which the Kurds were evicted. The two countries 1938 signed the Yugoslav-Turkish Emigration Convention. However, there was no financial agreement, and the negotiations stopped due to the death of President Kemal Ataturk and the outbreak of the Second World War[27]. The Albanians did not easily agree with this Convention, and the Albanian government raised this issue with the international community[28]. However, on the basis of statistical data, the number of emigrants was twenty thousand during one year which showed that this phenomenon was not massive[29].

The agrarian reform and colonization were very significant for population in Kosovo and Metohija. Agrarian reform abolished the feudal system, which had a moral and economic effect[30]. Colonization (settlement of people from Vojvodina, Lika, Dalmacia on Kosovo and Metohija) had an impact on changing the look of the village. They built houses that expressed their culture, traditions and heritage[31]. The life of settlers was also affected by the uncertainty and fear of Albanian *kačaks*[32] attacks. Adam Pribićević, politician and publicist, who as a colonist lived in this area, believed that, at that time, was required greater courage to go to Kosovo, the Drenica and

---

[25] Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS: 1918-1921*, Beograd: Narodna knjiga, 1988, p. 263.

[26] Archive of Yugoslavia (AY), Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije, pp. 334-26-64, 851–852. For more information, see: Avdija Avdić, „Jugoslovensko-turski pregovori o iseljavanju muslimanskog stanovništva u periodu između dva svetska rata", in *Novopazarski zbornik* 15/1991, pp. 112-125; Safet Bandžović, „Ratovi i demografska deosmanizacija Balkana (1912-1941)", in *Prilozi* 32/2003, pp. 179-229; Marko Dogo, „Muslimani kao etničke i verske manjine u jugoistočnoj Evropi između dva svetska rata", in *Islam, Balkan i velike sile*, Beograd: Istorijski institut SANU, 1997, pp. 455-464; Vladan Jovanović, „Interministrijalna konferencija Kraljevine Jugoslavije o iseljenju neslovenskog elementa u Tursku" (1935)", in *Prilozi* 35/ 2006, pp. 105-124.

[27] AJ, Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj-Carigrad, 370-9-42, pp. 638–640, Interministrijalna konferencija.

[28] Military Archive (MA), fund (f.)17, box (b.) 95 g, folder (f.) 2, number (n.) 10, Izveštaj za jul, avgust i septembar, 6 Oktober 1934.

[29] Slavković Mirić, *Političke, ekonomske i kulturne prilike na Kosovu i Metohiji 1929-1941*, pp. 115-117.

[30] Aleksandar Pavlović, „Prilog o socijalno-ekonomskom položaju kolonista na Kosovu i Metohiji 1918-1941", in *Arhiv* 1-2/2009, pp. 91-105; Vladan Jovanović, „Tokovi i ishod međuratne kolonizacije Makedonije, Kosova i Metohije", in *Tokovi istorije* 3/2006, pp. 25-44; Milorad Obradović, „Agrarni odnosi na Kosovu 1918–1941", in *Jugoslovenski istorijski časopis* 1-4/1978, pp. 442-455.

[31] Milorad Obradović, *Agrarna reforma I kolonizacija na Kosovu 1918–1941*, Priština: Institut za istoriju Kosova, 1981, p. 221; Aleksandar Pavlović, „Naselja Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovu i Metohiji u periodu između 1918 i 1941", in *Baština* 25/2008, p. 228.

[32] Kačaks („kačaci") is a term used for the Albanian bandits active in the late 19th and early 20th century in northern Albania, Montenegro, Kosovo and Macedonia, and later as a term for the militias of Albanian revolutionary organizations against the Kingdom of Serbia (1910–18) Kingdom of Yugoslavia (1918–24), called the „Kachak movement" (Dragi Malikoviċ, *Kačački pokret na Kosovu i Metohiji 1918-1924*, Priština: Institut za srpsku kulturu, 2005).

https://biblioteca-digitala.ro

Metohija than to America[33]. However, the arrival of settlers strengthened the national consciousness of the natives. They brought a more intensive and modern agricultural system, improved the social and hygienic habits and developed households[34]. Also, settlers began to develop cooperatives, libraries, reading rooms and theater performances[35].

In the interwar period, there was great progress in the regulation of the towns and in the prevention and treatment of diseases, but they were still lacking in water supply, sanitation, electrification, school buildings, hospital buildings, hygienic apartments and parks[36]. The population in the cities engaged in agriculture, which meant that cities were in the transition between towns and villages[37]. For the arrangement and modernization of cities was necessary to regulate water supply, roads and lighting. Electric lighting was introduced in Priština and Prizren and it was also invested in street arranging[38]. Although construction expansion was foreseen for the Vardar Banovina, it was along with the Zeta Banovina the most delicate area in the country before the Second World War. In 1940, the Minister of Finance approved Vardar Banovina a loan of one hundred million for the construction of roads, bridges, schools, hospitals and water supply; the loan was to be returned in the next 32 years[39]. Also, cities depended on the development of communication links. Railways Raška-Kosovska Mitrovica, Priština-Peć, Kosovo Polje-Priština, Kosovo Polje-Peć were built. Due to construction of railways and roads, Uroševac, Obilić and Peć became significant, while Prizren and Đakovica declined due to the closure of the border with Albania[40].

Due to poorly developed communications, the industry was slowly and unevenly developed. There was not enough investment and working capital, domestic capital and the local character of small enterprises were prevailing[41]. Industrial enterprises were companies with more than 20 employees, as well as electric power plants and mills[42]. Since the majority of the population engaged in agriculture, the industry was mainly involved in the processing of peasant products. Thus, in the industry of South Serbia, the

---

33 Adam Pribićević, *Od gospodina do seljaka*, Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 1996, p. 132; Đorđe Krstić, *Kolonizacija u Južnoj Srbiji*, Sarajevo: Đ. Krstić, 1928, p. 74.

34 Krstić, *Kolonizacija u Južnoj Srbiji*, pp. 73-95.

35 Pribićević, *Od gospodina do seljaka*, pp. 140-143.

36 *Vardar*, 7 July 1934, p. 2.

37 *Pravda*, 26 October 1937.

38 AY, Predsedništvo Ministarskog saveta-Centralni pres-biro, 38-67-182, 20 May 1937.

39 Vladan Jovanović, *Vardarska banovina 1929–1941*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011, p. 367.

40 Milivoje Savić, *Naša industrija i zanati*, VII deo, Beograd: Izdanja Ministarstva trgovine i industrije, 1929, pp. 164-166.

41 Sergije Dimitrijević, *Privredni razvitak Jugoslavije 1918–1941*, Beograd: Visoka škola političkih nauka, 1962, pp. 104–105; Sergije Dimitrijević, *Karakteristike industrije i rudarstva bivše Jugoslavije*, Beograd: Društvo ekonomista Srbije, 1949, p. 7.

42 *Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije sa adresarom industrijskih preduzeća*, Beograd: Ministarstvo trgovine I i industrije, 1941, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

milling industry took the first place[43]. The most noticeable progress of the South Serbia industry was observed in the enterprises for the production of electricity. The use of electricity was not great, primarily because the current marked something new for this region, and the population was relatively poor and conservative[44]. Kosovo and Metohija were naturally rich in energy sources, in oars, and mining privileges were given to foreign investors. Mine Trepča was second in Europe for the production of lead and zinc ore[45]. As for the trade, it was mostly limited to small and domestic and foreign trade meant primarily the export of cattle to Greece and Albania[46]. The state was working on the modernization of trade, the shops were reorganized, and more attention was paid to hygiene and waste management[47]. Crafts in the past had been very well developed and well organized. By penetrating the European way of life in this region, their importance in the economy of entire South Serbia had been reduced. The population began increasingly to use industrial products from the country or abroad. Some crafts completely disappeared while others had been modernized[48].

Educational situation, culture and social habits

In the area of Kosovo and Metohija were cultural, spiritual and artistic heritage of different nations and faith. These were medieval endowments, churches, monasteries, ancient cemeteries, mosques and Catholic churches[49]. According to the list of religious buildings, 22 monasteries, 110 Orthodox and 3 Catholic churches (predominantly in ruins) and 25 mosques (2 in ruins, from the 16th century) were registered[50]. In addition to the large number of monuments, national consciousness was marked by the Kosovo tradition, which was especially nurtured in religious tradition and epic heritage[51]. Remarkable songs about Kosovo and Kosovo heroes are

---

[43] Zdravko Petrović, *Industrija i rudarstvo Južne Srbije (Vardarske banovine)*, Beograd: Industrijski kurir, 1940, p. 88.

[44] Milan Čemerikić, „Trgovina, zanatstvo, industrija, kreditne ustanove od 1875 do 1937", in *Spomenica 25-godišnjice oslobođenja Južne Srbije*, pp. 685-732, Skoplje: Odbor za proslavu dvadesetpetogodišnjice oslobođenja Južne Srbije, 1937, pp. 716-719.

[45] Petrović, *Industrija i rudarstvo Južne Srbije (Vardarske banovine)*, pp. 95-97.

[46] „Ekonomski pregled: Izvoz stoke u Grčku", in *Južni pregled*, April 1929, pp. 171–178.

[47] Čemerikić, *op. cit.*, pp. 702–712.

[48] „Ekonomski pregled: Proizvodnja Južne Srbije", in *Južni pregled*, May 1930, p. 253.

[49] For more information, see: *Kulturno nasleđe Kosova i Metohije. Istorijske tekovine Srbije na Kosovu i Metohiji i izazovi budućnosti*, Beograd: Kancelarija za Kosovo i Metohiju Vlade Republike Srbije, 2013; Momčilo Pavlović, Predrag Marković, *Kosovo i Metohija-prošlost, pamćenje i stvarnost*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006; *Zdužbine Kosova-spomenici i znamenja srpskog naroda*, Prizren: Eparhija raško-prizrenska; Beograd: Bogoslovski fakultet, 1987; Momčilo Pavlović and others, *Kosovo i Metohija: vek važnih događaja: 1912-2012*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012; Vojislav Jovanović, „Arheološka istraživanja srednjovekovnih spomenika i nalazišta na Kosovu", pp. 17-66, *Zbornik okruglog stola o naučnom istraživanju Kosova*, Beograd: SANU, 1988, pp. 31–40.

[50] Branislav Krstić, *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, Beograd: Kuća Vid, 1994, p. 48.

[51] Rebeka Vest, *Crno jagnje i sivi soko: putovanje kroz Jugoslaviju*, Beograd; Sarajevo: Beogradski izdavačko-grafički zavod: Svjetlost, 1989, pp. 635–636; Branislav Nušić, *Kosovo-opis zemlje i naroda*, Priština: Panorama, 2007, pp. 206–208.

https://biblioteca-digitala.ro

preserved. These songs and stories were sung and talked about on big holidays, and in winter when people met around the fireplace[52]. The folk literature of the Serbs in Kosovo and Metohija was very developed. Folk lyrics were best preserved within old rituals, customs and patriarchal ways of life, and folk epics within the framework of oral folk tradition and oral history[53].

Educational situation, illiteracy, social habits and social structure of the towns greatly affected the daily life of the population. It was essential to regulate school system, build and rebuild school buildings, equip them, bring an adequate teaching staff, urge parents to regularly send their children to school. However, in Kosovo and Metohija, the school network was rare, there was insufficient number of school buildings, maintenance was difficult, school buildings were inadequate and in poor condition, as well as school furniture. Qualified teaching staff was missing because they rarely came to work here from other parts of the country. Children were often out of school due to ignorance of parents, distance, illness and because of performing agricultural jobs[54]. Illiteracy was very high. In Kosovo and Metohija in 1931 were 84.2% (women 93.9%) of the illiterate population (older than 10 years)[55]. The state was trying to solve this problem with illiteracy courses, also, libraries, reading rooms and public universities were opened, but the progress was very slow[56]. A special problem of the state educational policy was the education of the Albanian national minority in the state language as well as the education of female children[57].

In Kosovo and Metohija, the patriarchal way of life prevailed. The population was organized in the form of tribes, fraternities, *fises* (clans) and family cooperatives. These communities represented the economic and social units within which each member played a certain role. However, by penetrating modern times, by the agrarian reform, as well as by the aspirations of the members of the cooperative for personal

---

[52] Bogdanović, *Knjiga o Kosovu*, pp. 79–80.

[53] Zoran Vukadinović, Milovan Bogavac, *Srpska prosveta i kultura u Kosovskoj Mitrovici: 1836-1941*, Priština: Institut za srpsku kulturu, 2001.

[54] *Banovina Vardarska: Opšti pregled: Almanah Kraljevine Jugoslavije*, IV, Skoplje: Kr. Banska uprava u Skoplju, 1931, p. 9; *Banovina Moravska: Opšti pregled: Almanah Kraljevine Jugoslavije*, Zagreb: Glavno uredništvo almanaha Kraljevine Jugoslavije, 1931, p. 12; For more information, also see: Momčilo Isić, *Osnovno školstvo u Srbiji 1918–1941*, I, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005; Momčilo Isić, *Seljaštvo u Srbiji 1918-1941, knj.2, Prosvetno-kulturni i verski život*, Beograd: Filip Višnjić: Institut za noviju istoriju Srbije, 2016; Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije: 1918-1941*, knj.2, Beograd: Stubovi kulture, 1997.

[55] Dragomir Bondžić, „Učitelji u multietničkim sredinama: primer Kosova i Metohije 1945-50", in *Obrazovanje i uloga učitelja u srpskom društvu kroz istoriju (XVIII-XX vek)*, Sombor: Pedagoški fakultet, 2009, pp. 21-22; *Osnovni statistički podaci o razvoju i stanju školstva u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji: dokumentacija uz Deklaraciju o sistemu obrazovanja i vaspitanja u FNRJ*, Beograd: Savezna Narodna skupština, 1957, pp. 3-10.

[56] Isić, *Seljaštvo u Srbiji 1918-1941*, pp. 352-359.

[57] Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, knj.3, 129; Božica Slavković, „Kulturna politika Kraljeine Jugoslavije na Kosovu i Metohiji 1929-1941: školstvo i opismenjavanje", in *Kulturno nasleđe Kosova i Metohije. Istorijske tekovine Srbije na Kosovu i Metohiji i izazovi budućnosti*, knj.1, pp. 523-545.

https://biblioteca-digitala.ro

earnings and separation, family cooperatives had collapsed. Albanian society was conservative, not ready to accept the educational policy of the country. The patriarchal customs, living in *fises* and fraternities, tribal consciousness, remains of feudal production and archaic concepts were brought to exclusion of the Albanian society[58]. This was also seen in their way of building houses, „towers", with massive stone walls, square bases and low roof construction, often in inaccessible places[59]. Housing, hygiene and health habits of the population of Kosovo and Metohija were at a low level. Personal hygiene was superficial, food was simple, and due to prejudices and national beliefs, state attempts to build a modern health care system went very slowly. Because of these circumstances, infectious diseases were the basis of the health policy of the Kingdom of Yugoslavia[60].

The population of Kosovo and Metohija, primarily in rural areas, lived conservatively and slowly changed. It was preoccupied with various customs and beliefs. The school and the church expanded the modern way of life through teachers, professors and priests[61]. Rural people in Kosovo and Metohija did not know the concept of leisure and entertainment, but spent the time that remained after strenuous daily tasks resting and sleeping. Time orientations were sowing, plowing, mowing and harvesting, and New Year was in October[62]. In winter they were entertained by the fire- the host would take *gusle* and sang heroic songs, and they were telling interesting stories or solving riddles. Adam Pribićević believed that the high cost of gas was a major culprit of the unenlightenement of villages. The farmer could read when he had less work, in the autumn and winter nights, but had to save gas. This was the reason why peasants went from house to house to gather „so that gas can be spread evenly"[63].

The appearance of the cinema was very important for the development of cultural and entertainment life in the cities of Kosovo and Metohija. In Yugoslavia in 1933 there were 338 cinemas including 15 in Vardar Banovina[64]. In Kosovska Mitrovica there were three cinemas opened - *Jadran*, *Pariz* and *Palas*[65] and in Priština, the

---

[58] Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, knj.3, p. 125.

[59] Petar Vlahović, „Etnološke odrednice Kosova i Metohije", in *Kosovo i Metohija u svetlu etnologije*, Beograd: Etnografski muzej: Muzej u Prištini, 2004, p. 223.

[60] Božica Slavković, „Bolesti na selu u Kraljevini Jugoslaviji kao posledica culture življenja", in *Istorija medicine, farmacije, veterine i narodna zdravstvena kultura*, Zaječar 2012, pp. 109-119; Božica Slavković, „Zdravstvena politika Kraljevine Jugoslavije na Kosovu i Metohiji 1929-1941", in *Istorija medicine, farmacije, veterine i narodna zdravstvena kultura*, Zaječar 2013, pp. 165-181.

[61] Slavković Mirić, *Političke, ekonomske i kulturne prilike na Kosovu i Metohiji 1929-1941*, pp. 395-407.

[62] Vladan Jovanović, „Istorijsko, svakodnevno i privatno na prostoru Vardarske banovine", in *Privatni život kod Srba u dvadesetom veku*, Beograd: Clio, 2007, p. 569.

[63] Pribićević, *Od gospodina do seljaka*, p. 301.

[64] Jovanović, „Istorijsko, svakodnevno i privatno na prostoru Vardarske banovine", p. 569.

[65] Jovan Aleksić, „Srpska novinska glasila u Kosovskoj Mitrovici od 1918 do 1941.godine", in *Hronotop Kosova i Metohije u nauci i umetnosti*, pp. 493-507, Leposavić: Institut za srpsku kulturu, 2018, p. 494.

https://biblioteca-digitala.ro

cinema *Edison*, which featured newly produced films[66]. The first film was screened at the hotel *Jadran* in 1928. In the beginning, those were silent films but soon apparatus with celluloid arrived that had music and speech recorded. The first sound film was shown in 1931, „Paramount's Love Parade". The first sound film in domestic production „Oj letni, Sivi Sokole" was shown in 1934. That year „The funeral of King Alexander I Unifier" („Pogreb Blaženopoč. Kralja Aleksandra I Ujedinitelja") also came out, which was seen by „in addition to a large number of citizens and soldiers, students of primary and secondary schools"[67]. All film screenings happened in full halls: *Jadran* had 150 seats, *Palas* 200 and *Pariz* 100. Repertoire and advertisements were published in local newspapers. Screenings were organized four times a week, and if necessary, two or three times a day. The majority of films were American and German, then Czechoslovakian, French and Russian. Gangster and cowboy movies were being shown, as well as movies with sensational adventure-contents. Most of these films had no artistic value, because the theater owners were trying to adapt to the taste of a wide audience[68]. However, the farmer thought the cinema was „extravagance and luxury"[69].

The village life was neither the time nor the place for leisure and fashion. Adam Pribićević described that farmers did not have time for making clothes due to too much work, and when they went into town to shop, took the weakest materials and cloth and wore them „until they fall apart"[70]. However, younger generations were willing for a change, whose impact was felt and spread from a nearby town. Magazine *Vardar* 28 September 1936 on page 5, marked rural fashion as a „social evil" – „Fashion is an infective national disease and farmers work all year to obtain clothes for their daughter or son. Instead of giving into fashion, the farmer should dedicate to the procurement of tools and processing the ground".

National costumes in Kosovo and Metohija had long been present in the dressing as a result of patriarchal culture, and stood out for its beauty and diversity[71]. In Sredačka župa old Serbian costumes were preserved, which drew special attention of ethnologists. This Župa, because of its geographical isolation, was a separate ethnic entity, and its natural and economic conditions determined the material used in making costumes. Thanks to the livestock industry, wool was the basic material that

---

[66] Jovanović, „Istorijsko, svakodnevno i privatno na prostoru Vardarske banovine", p. 570.

[67] Ali Hadri, „Društveno-ekonomske, političke, kulturno-prosvetne i zdravstvene prilike", in *Kosovska Mitrovica i okolina*, pp. 107-110, Priština: Institut za istoriju Kosova, 1979, p. 173.

[68] Vukadinović, Bogavac, *Srpska prosveta i kultura u Kosovskoj Mitrovici: 1836-1941*, pp. 194–195.

[69] Tatomir Vukanović, *Srbi na Kosovu*, knj. 2, Vranje: Nova Jugoslavija, 1986, p. 203.

[70] Pribićević, *Od gospodina do seljaka*, p. 288.

[71] Vasilije Kozarac, Vukanović Tatomir, Halimi Kadri, *Etnografska zbirka Muzeja Kosova i Metohije*, Priština: s.n, 1956, pp. 379-410.

https://biblioteca-digitala.ro

protected the population from the rigors of mountain climate and cold air. Other materials were obtained from the city: cotton, silk, colors and various ornaments[72].

The way of dressing was related to the economy and welfare of the community. Then, the traditional clothing was supposed to build a national conscience and integrate the community. So the settlers abandoned their way of dressing and wore almost identical clothes as the natives. Costumes emphasized strict regional and group endogamy, indirectly pointed to the social status of the individual, its age and religious affiliation. Regional and ethnic characteristics of folk costumes were retained until World War II when a kind of its unification began[73].

In the period between the two wars, the sewing and knitting machines were introduced in many villages. Courses were held in towns, among which the best known was the one in Peć that was attended by girls from all over Kosovo. „Terzije"- tailors from the villages accepted the sewing machine[74]. In the cities, the influence of European fashion was starting to be noticed. The textile industry began to develop. In press advertisements hairdressing salons, boutiques, perfumes and cosmetics, businesses for steam cleaning and ironing clothes appeared[75]. In Sredačka Župa, costumes began to fade under the influence of Prizren town, because the town started to replace folk costume with their textile products. The cultural influence of the city penetrated not only from the immediate environment, but also with workers from abroad „pečalbari" from various distant cities. They were returning to their hometown and opening shops that had not existed in this region. As well as this, costumes, especially female, represented a great hygienic difficulty. Combing and making the hairstyles was complicated, and they were combing 2-3 times a week, which made hair maintenance difficult[76]. Also, the younger generations were ashamed of parents who were still wearing costumes[77]. Yet, many Muslims were reluctant to leave their traditional clothes, even when it was necessary for practical reasons[78]. In particular, it was expressed when it concerned the removal of the traditional caps, for example when taking a picture for work ID, as well as at school[79]. Muslims emphasized that the common religious practice was to maintain caps on their heads for occasions where they should pay homage to the

---

[72] Vidosava Nikolić-Stojančević, *Etnološka proučavanja Srba u Metohiji*, Leposavić: Institut za srpsku kulturu, 2003, pp. 143-144. For more informations, see: Sima Trojanović, „Sretačka župa i njena izumrla nošnja", in *Zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću*, Beograd 1924, pp. 411-427; Vidosava Krasnići, „Srpska ženska nošnja na glavi u Sretečkoj župi", in *Glasnik EI SANU* (1), Beograd 1952, pp. 143-159; Olivera Vasić, *Vez na seoskim ženskim košuljama Metohije i Kosova (katalog izložbe)*, Beograd 1986.

[73] Jovanović, „Istorijsko, svakodnevno i privatno na prostoru Vardarske banovine", pp. 563-564.

[74] Vukanović, *Srbi na Kosovu*, knj.2, pp. 95-111.

[75] Jovanović, „Istorijsko, svakodnevno i privatno na prostoru Vardarske banovine", p. 572.

[76] Nikolić-Stojančević, *Etnološka proučavanja Srba u Metohiji*, 161.

[77] Vukanović, *Srbi na Kosovu*, knj.2, p. 103.

[78] Jovanović, „Istorijsko, svakodnevno i privatno na prostoru Vardarske banovine", pp. 564-565.

[79] AY, Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije, 66-746-1201,Vrhovno muftijstvo Kraljevine SHS Ministarstvu prosvete, 14. oktobar 1929.

https://biblioteca-digitala.ro

city and personalities (as advised by Grand Mufti of Belgrade). This issue of the traditional caps was solved by the provincial school authorities in Kosovo by strictly prohibiting any tampering with the faith and national sentiment of Turkish and Albanian children. Muslim customs and religious rituals should be tolerated, because „of Arnaut or Turk you could not create a Serb or Croat"[80]. In this way, the Muslims preserved a more traditional way of dressing.

Conclusion

Kosovo and Metohija, during the period between the two world wars, belonged to the province of Southern Serbia within the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, and then were divided between the Vardar, Zeta and Morava banovina within the Kingdom of Yugoslavia. The area of Kosovo and Metohija was characterized by favorable geographical position, great geopolitical significance and foreign policy position for the Kingdom of Yugoslavia. The most important Balkan roads, from the Turkish times, as well as natural communications through the rivers, passed through. By dividing the territory of Kosovo and Metohija, the state wanted to solve the economic crisis, cultural and industrial backwardness.

According to the census of 1931, more than half a million inhabitants lived in the territory of Kosovo and Metohija, and more than half of those enumerated stated that they considered Albanian as their mother tongue. The number of inhabitants and households increased in relation to 1921, and the average size of the family decreased because of the collapse of family cooperatives. The birthrate was on the rise, the family had more than four children, and the advantage was traditionally given to male children. Raising cultural and hygienic awareness was aimed at reducing the mortality of the population, especially infants and young children.

The Yugoslav state tried, through legislation and banovina administration, to exercise its power and ideology, but this often yielded poor results. An attempt to establish a national and social balance through the implementation of agrarian reform and the partial displacement of Muslims from Yugoslavia, failed. Poverty and hunger, poor communication, the distance from cultural centers, the corruption of the administrative apparatus affected the constant tension. The state was trying to modernize life in Kosovo and Metohija with investments, but still a large number of inhabitants remained illiterate and hygienically insufficiently enlightened, engaged in extensive agriculture in a small land without the possibility of adopting positive state laws, which slowed down general social progress. In addition to large economic potentials, the area continued to stagnate.

Kosovo and Metohija between the two world wars were marked by a patriarchal way of life. Large family communities, commenced urbanization of cities, the impact of traditions and folk customs, closed communities, illiteracy, cultural unenlightenement were some of the features of life in this area. Way of life and use of

[80]AY, Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije, 66-1401-1589, Izveštaj banskog školskog nadzornika o stanju narodnih škola u Vardarskoj banovini.

https://biblioteca-digitala.ro

leisure time was defined by the fact that a large percentage of people was living in rural areas and engaged in agriculture (76.30%). However, changes were visible in the years approaching the Second World War. In spite of largely closed communities, especially people in rural areas, modernization spread through both cities and villages. People from the villages were under the influence of the nearby towns, and many of them began to work in factories and live in urban areas. Consequently, changes were inevitable and unstoppable, until the outbreak of World War II, by which the modernization of Kosovo and Metohija was partly broken. The war had brought a new way of life and a new consciousness of people.

https://biblioteca-digitala.ro

SOVIETIZAREA VIEȚII COTIDIENE ÎN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ (1944-1953) [Sovietisation of daily life in the Moldovan SSR (1944-1953)]

Adrian DOLGHI[1]

Abstract. *The Sovietisation of daily life in the MSSR was achieved by importing the Soviet totalitarian regime and the social economic ordering of the USSR. The steps taken by the Soviet society from 1920-1930 were covered by the population from the MSSR at a fast pace. Such phenomena as repression, fighting with the enemies of the people, deportations, collectivization, nationalization, atheistic propaganda and so on. in the space between the Prut and the Nistru, were new practices and were carried out, for the most part, by „specialists" from other union republics and from the former Moldovan ASSR, who had Soviet experience.*

The Sovietisation of daily life in the MSSR took place through several ways: Implementation of the Soviet legislation on the territory of the MSSR; expanding the organs of the Communist Party (b) from Moldova and attracting the population in the party as an indispensable element of the career ascension and improving the living conditions; the establishment of the Soviet-type administration with which the population had to contact for the realization of social, economic, political, cultural interests; Establishing or replacing the existing education system with the Soviet one; Liquidation of private property; Establishing the command economy; Collectivization; Repressions and deportations as a tool for training and persuading to change to the Soviet way of life; Propaganda of the construction of communism and of the Soviet way of life; Implementation of communist ideology in all spheres, including in private life; Atheist propaganda and condemnation of traditions and so on.

Sovietisation has had an impact on the behaviours, culture, and mentality of the population. A society based on communist "values" was created. The creation of a new man - the „Soviet man" - thinking and acting in accordance with the ideals of communist society was also intensely propagated. The Sovietisation of daily life ended in 1953 in the MSSR, but it was not 100% achieved. There have always been elements of the material and spiritual culture - considered obsolete or bourgeois by the communist regime, being removed to the periphery of society for the purpose of total liquidation.

Keywords: *Sovietisation, daily life, repression, collectivization, nationalization.*

Introducere

Republica Moldova, începând cu anul 1991, parcurge un continuu proces de tranziție - de la o societate totalitară la una bazată pe principii democratice, de la

[1] Cercetător științific dr., Institutul Patrimoniului Cultural, Chișinău, Republica Moldova.

https://biblioteca-digitala.ro

economie planificată la economie de piață, de la sistemul ideologic comunist la sistemul de valori general-umane. Societatea sovietică a lăsat urme adânci în mentalitatea populației și în cultura vieții cotidiene, astfel încât vom întâlni în Republica Moldova numeroase reminiscențe sovietice: sărbători socialiste, participare largă și comportamente specifice sovietice la unele categorii de populație, vom mai observa depuneri tradiționale de flori la monumente comuniste care continuă să fie venerate de unii, și mai poartă o încărcătură ideologică care intoxifică spațiul public. Numeroase elemente specifice vieții cotidiene din anii 1944-1991 se mai întâlnesc și astăzi.

Sovietizarea vieții cotidiene, implementarea „modului de viață sovietic" în RSS Moldovenească, în calitate de subiect aparte nu a fost cercetat. Unele aspecte ale vieții cotidiene în RSSM în perioada postbelică au fost elucidate în lucrările cercetătorilor V. Pasat[2], B. Vizer[3], M. Țăranu[4], I. Cașu[5], V. Țaranov[6], acolo unde firesc subiectele abordate se intersectau cu tema vieții cotidiene a populației.

Ne-am propus în prezentul studiu să elucidăm procesul de sovietizare a vieții cotidiene în RSS Moldovenească în calitate de etapă în care au fost importate nu doar regimul politic, dar și toate caracteristicile specifice societății totalitare din Uniunea Sovietică. Toate procesele politice, social-economice și culturale inițiate în statul sovietic aveau menirea să transforme radical, nemijlocit modul de viață al populației, societatea în ansamblu, în una fără clase - comunistă. Individul ca persoană distinctă a fost supus influenței multiple: educaționale, politico-propagandistice, social-economice, culturale, urmând să devină un om nou cu comportament specific societății comuniste. Individul, conform ideologiei comuniste, urma să se comporte în mod specific (comunist) nu doar în relațiile cu instituțiile de stat, partid și organizațiile economice, dar și în relațiile cu ceilalți membri ai societății, în viața privată și chiar să gândească în mod comunist. De aceea, elucidând subiectul sovietizării vieții cotidiene vom observa mecanismele prin care a fost transformată societatea basarabeană în anii 1944-1953.

Viața cotidiană a populației RSSM a fost marcată în primul deceniu postbelic de fenomene social-economice determinate de consecințele obiective ale războiului, însă cel mai mult au marcat modul de trai și viața cotidiană a populației, politicile statului sovietic: reinstaurarea regimului comunist, implementarea modelului economiei

---

[2] V. Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*, Chișinău, Cartier, 2011; Православие в Молдавии: власть, церковь, верущие. 1940-1953. Том 1.: Собрание документов в 4 т. / Отв. ред., сост. и автор предисловия В. Пасат. Москва: Росспэн, 2009.

[3] B. Vizer, *Economia și starea socială a populației din Moldova (anii '40 - '80 ai sec. XX)*, Chișinău, Știința, 2012.

[4] M.S. Țăranu (editor), *Scrisori către Stalin sau Spovedaniile celor ocupați (1947-1953)*, Chișinău, Pontos, 2014.

[5] I. Cașu, *Dușmanul de clasă: Represiuni politici, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956*, ed. a 2-a, revăz. și adăug., Chișinău, Cartier, 2015.

[6] В.И. Царанов, *Очерки социально-экономического развития Молдовы (1940-1960 гг.)*, Chișinău, Elan-Poligraf, 2011.

https://biblioteca-digitala.ro

planificate, politicile culturale și sociale specifice, campaniile propagandistice - în ansamblu regimul politic cu toate particularitățile sale. Regimul politic presupunea prin doctrina sa o societate sovietică și un „om sovietic" care construia o societate socialistă orientată spre un viitor comunist. Fenomenele social-economice specifice RSS Moldovenești în anii postbelici au fost reinstaurarea puterii sovietice, colectivizarea, foametea care au avut loc și în alte regiuni din RSFS Rusă, RSS Ucraineană.

Pentru Uniunea Sovietică - luna mai a anului 1945, pentru RSSM luna august 1944 - data reinstaurării puterii sovietice în RSSM reprezintă două limite legate nu doar de evenimente politice interne, dar și de succesele militare ale URSS în al Doilea Război Mondial. Anii 1944 și 1953, limite cronologice ale cercetării, sunt importante ca ani hotărâtori în evoluția social-economică a URSS și în evoluția atitudinilor sociale, determinate de un șir de speranțe pe care societatea le avea în legătură cu schimbarea unor particularități ale regimului sau schimbări majore în societate[7]. Către anul 1953 întregul sistem totalitar sovietic se consolidase și cuprinsese întreaga societate în RSSM.

Caracteristicile modului de viață sovietic și căile de implementare în R.S.S.M.

Majoritatea populației Basarabiei, românii, s-a aflat în perioada interbelică într-un mediu socio-cultural, politic și economic prielnic dezvoltării multilaterale a societății. Cu excepția anilor 1938-1940, 1941-1944, românii din Basarabia au putut să trăiască într-o societate bazată pe principii democratice, cu toate problemele sociale cu care încă se mai confruntau. Societatea basarabeană, ocupată în 1940 de Uniunea Sovietică, era una tradițională, în care dominau valorile creștin-ortodoxe. Or, majoritatea populației locuia la sat și avea drept ocupație principală agricultura[8].

Sovietizarea vieții cotidiene în RSSM s-a realizat treptat prin importarea regimului totalitar sovietic și a orânduirii social-economice din URSS. Etapele parcurse de societatea sovietică din anii 1920-1930 erau traversate de societatea din RSS Moldovenească în ritmuri rapide: astfel de fenomene ca represiunile, lupta cu dușmanii poporului, deportările, colectivizarea, naționalizarea, propaganda ateistă ș.a. în spațiul dintre Prut și Nistru erau practici noi și erau realizate de „specialiști" din alte republici unionale și din fosta RASS Moldovenească care aveau experiența sovietică.

Modul de viață sovietic reprezintă un șablon ideologic răspândit în Uniunea Sovietică, care desemna un șir de relații sociale și formă de viață individuală sau de grup caracterizată prin particularități specifice ale comportamentului, mentalității, condițiilor de viață, gândirii. Sau, modul de viață sovietic conține condițiile sociale, economice și cotidiene caracteristice maselor largi ale cetățenilor sovietici. Modul de viață a fost determinat de șabloane ideologice și tipare comportamentale propagate prin mijloacele de informare în masă, propagandă care s-au încetățenit în relațiile cotidiene în familie, la serviciu, în stradă, în relațiile dintre soți și educația copiilor etc.

---

[7] Е.Ю. Зубкова, *Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953*, Москва, РОССПЭН, 1999, p. 5.

[8] „Recensământul General al populației României din 29 decembrie 1930", vol. II: *Neam, limbă maternă, religie*, București, 1938.

https://biblioteca-digitala.ro

În raportul lui L. Brejnev la Congresul XXV al PCUS conceptul de „mod de viață sovietic" se întâlnește în următorul context: „Alt rezultat al căii parcurse este modul de viață sovietic al nostru. Atmosfera colectivismului și tovărășiei veritabile, prietenia tuturor națiunilor și popoarelor țării, care se întăresc pe zi ce trece, sănătatea morală, care ne face puternici, rezistenți, - acestea sunt caracteristicile modului nostru de viață, acestea sunt marile realizări ale socialismului, care au intrat în trupul și sângele realității noastre"[9].

Rezumând, putem sintetiza câteva căi prin care a avut loc sovietizarea vieții cotidiene:

- Implementarea legislației sovietice pe teritoriul RSSM.
- Instituirea Partidului Comunist (b) din Moldova și atragerea populației în partid ca element indispensabil al ascensiunii în carieră și îmbunătățirea condițiilor de viață.
- Instituirea administrației de tip sovietic cu care populația era nevoită să contacteze pentru realizarea intereselor sociale, economice, politice și culturale.
- Instituirea sau înlocuirea învățământului existent cu cel de tip sovietic (în care procesul educațional se desfășura în conformitate cu programele de studii sovietice).
- Instituirea economiei de comandă: naționalizarea întreprinderilor din domeniul industriei și a serviciilor, înființarea unor întreprinderi noi, organizate după modelul întreprinderilor din URSS.
- Colectivizarea întreprinderilor agricole: organizarea colhozurilor și sovhozurilor - deposedarea de proprietate privată și organizarea lucrărilor agricole în comun.
- Represiunile și deportările ca instrument de formare și convingere de trecere la modul de viață sovietic.
- Propaganda construcției comunismului și a modului de viață sovietic în conformitate cu șabloanele ideologice.

Eforturile conducerii statului sovietic de modernizare a URSS, inclusiv a teritoriilor ocupate, se datorau nu unor gesturi altruiste, ci contextului ideologic ce dicta necesitatea educării „omului sovietic". Industrializarea masivă oferea un cadru propice pentru aceasta, deoarece țăranii sau fiii de țărani fără proprietate privată și speriați de măsurile represive ale regimului puteau fi mai ușor „prelucrați" ideologic la uzine și fabrici, în calitatea lor nouă de muncitori[10].

Cine a sovietizat?

Sovietizarea societății din acest spațiu avea loc preponderent prin intermediul populației alogene - a „specialiștilor" - funcționarilor de partid și stat, precum și din domeniul economic - originari din alte republici unionale.

Iu. Fruntașu în lucrarea „O istorie etnopolitică a Basarabiei (1812-2002)" menționează că eforturile rușilor de modernizare a URSS, inclusiv a teritoriilor ocupate, se datorau nu unor gesturi altruiste, ci contextului ideologic ce dicta necesitatea

[9] Материалы XXV съезда КПСС, Москва, 1977, p. 87.

[10] Iu. Fruntașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei (1812-2002)*, Chișinău,Cartier, 2002, p. 188.

https://biblioteca-digitala.ro

educării „omului nou - sovietic"[11]. Interesantă este și afirmația că nu atât naționalitatea, cât circumstanțele concrete și caracterul muncii au determinat modul de viață a diferitelor familii, în particular componența și reproductivitatea.

Organele de partid și cele sovietice erau completate, în fond, din contul reevaluării cadrelor care au lucrat anterior în RSSM, precum și al celor veniți din alte regiuni ale URSS. În 1944, în republică au revenit din evacuare 4.418 de demnitari și specialiști, inclusiv 112 activiști de partid și 63 de activiști comsomoliști. În afară de aceasta, Secția cadre a CC al PC(b)U, în jumătate de an după restabilirea sovietică (până la 1 februarie 1945) a trimis la dispoziția PC(b) al Moldovei 558 de persoane: la munca de partid - 408, la cea propagandistică - 76, la cea jurnalistică - 7, la munca în soviete - 67 de persoane[12].

La 1 iulie 1948, din 11.434 membri ai nomenclaturii locale 3.767 erau moldoveni (conform documentelor statistice), ceea ce constituia 32,9% din totalul funcționarilor[13]. Deși numeric moldovenii constituiau 68,8% din populația din RSSM (conform datelor din anul 1941).

Dominația etniei ruse în toate sferele social-economice și politice din RSSM are explicații de ordin politic și teoretic și își trage originea în actele de constituire a URSS. În Uniunea Sovietică existau numeroase națiuni titulare care locuiau în fiecare stat membru al uniunii. Puterea sovietică a constituit republici unionale, republici autonome și unități administrative naționale. Fiecare a fost numită după naționalitatea care constituia populația majoritară. În mod declarativ, dreptul popoarelor la autodeterminare, înțeleasă în sensul organizării statale și al autonomiei, era realizat. S-a constituit o ierarhie de etnii determinată de divizarea teritorial-administrativă. În fruntea ierarhiei s-au pomenit rușii. Națiunile titulare de nivelul doi au constituit republici unionale, de nivelul trei – republici autonome, de nivelul patru – circumscripții naționale, de nivelul cinci – raioane.

În RSS Moldovenească „națiunea" titulară au fost *moldovenii* (denumire dată românilor din Basarabia de propaganda sovietică, considerați popor diferit de cel român). Statutul rușilor în RSSM era dublu: oficial erau considerați minoritate etnică în limitele republicii, neoficial, prin dominarea în rândurile funcționarilor de stat și partid, obligativitatea studierii limbii ruse, perfectarea documentelor de stat, predarea în majoritatea instituțiilor de învățământ superior a limbii ruse și răspândirea literaturii și presei ruse, rușii erau considerați națiune titulară de nivel unional. Prezența națiunilor titulare în republicile unionale nu leza poziția privilegiată a rușilor, care nu se considerau națiune minoritară în nicio republică unională. Centrul oligarhic unional reprezenta în mod prioritar interesele naționale ale rușilor, iar minoritățile etnice din RSSM, în cele mai dese cazuri, au asimilat cultura rusă, manifestându-se drept reprezentant al națiunii titulare de nivel unional.

---

[11] *Ibidem.*

[12] V. Pasat, *op. cit.*, pp. 104-105.

[13] Arhiva Organizațiilor Social Politice din Republica Moldova (AOSP RM). F.51, inv.7, d.256, f. 3-67.

https://biblioteca-digitala.ro

Funcționarii de stat și de partid veniți din alte regiuni ale Uniunii Sovietice nu cunoșteau limba băștinașilor, nici cultura și tradițiile, ceea ce a determinat ruptura totală de populația locală, mai ales că în condițiile deficitului de cadre în funcții ajungeau persoane întâmplătoare, fără pregătire și educație, care săvârșeau abuzuri, violențe, poligamie, beții. O comisie delegată de CC al PC (b) din toată Uniunea pentru a verifica faptele de abuzuri ale funcționarilor locali a constat că „populația locală deseori generează aceste fapte și nu le percepe ca pe niște acțiuni ale unor anumiții lucrători, ci ca fiind comportamentul tuturor „rușilor", Se comunica în memoriul prezentat conducerii de partid de **către comisia** respectivă în ianuarie 1945[14].

La CC al PC (b) din Moldova sau chiar în adresa lui I. Stalin parveneau numeroase plângeri împotriva funcționarilor locali care săvârșeau abuzuri. Aceste plângeri erau verificate de persoane ce activau în aceleași organizații de partid, doar uneori se întâmpla ca unii dintre funcționari să fie demiși pentru faptele săvârșite.

O scenă specifică vieții cotidiene a timpului este cazul scrisorii unui grup de țărani din satul Pânzareni, care s-au adresat lui Stalin cu o plângere în care descriau abuzurile săvârșite de tovarășa Fiodorova Dunea, împuternicitul Comitetului executiv raional pentru rechiziții:

„Dragă Iosif Vissarionovici, după numeroase adresări către autoritățile raionale, care nu ne-au acordat atenție, ne-am întors acasă obijduiți, de aceea am hotărât să vă scriem Dvs.

De la începutul anului 1946, în satul nostru a fost întărită ca împuternicit de la Comitetul executiv raional tovarășa Fiodorova Dunea, care în satul nostru nu doar că nu ne ajută și învață, dar din contră, ne obijduiește și își bate joc de noi.

După cum deja Dvs. cunoașteți, dragă părinte, că prin locurile noastre în acest an a avut loc cea mai aspră secetă și ca urmare noi am rămas fără mijloace de a ne asigura hrana până la roada nouă, și fără sămânță. În pofida acestor fapte noi ne-am străduit după posibilitate să contribuim cu pâine pentru „postavka de stat", impozitele financiare ș.a. Iar din partea Dvs., ca un părinte grijuliu ați început să ne ajutați cu grâne și furaje pe care ni le-ați trimis în raioanele URSS care au suferit, pentru ca această pâine să ne fie distribuită nouă celor nevoiași pentru semințe și hrană.

De aceea, dragă părinte, ne adresăm Dvs. și vrem să vă comunicăm ce se întâmplă în satul nostru. Tovarășa Fiodorova D., de cum a început să vină în satul nostru, a și început să se implice în treburile noastre obștești și personale, însă nu în folosul satului și statului, dar în al ei personal. De exemplu, grâul care a fost adus parțial în satul nostru, l-a distribuit nu celora care au nevoie, dar celora care îi aduc mai mult vin, slănină și alte așa-numite cadouri. Iar la rugămintea noastră de a ne da grâu să-l încolțim pentru semințe și neavând ce să-i oferim cadou, a răspuns că ne va da data viitoare, și așa ne-a alungat până au venit înghețurile. În afară de aceasta unora din săteni le-a dat grâu puțin, astfel că le-a ajuns să însămânțeze doar ¼ din teren, iar restul grâului a fost ținut de tov. Fiodorova acasă la ea. Celora nemulțumiți

[14] V. Pasat, *op. cit.*, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro

le spunea să meargă să se plângă, iar de vor îndrăzni va spune că sunt „elemente periculoase", iar autoritățile oricum îi vor da crezare ei.

Dragă părinte, această scrisoare nu a fost semnată de nimeni, din frică de ea, ca să nu fie găsiți. De aceea, dragă părinte, vă rugăm să dați indicații să fie verificate toate faptele menționate și să înceteze fărădelegile și încălcările acestei tovarășe Fiodorova D. Cu adânc respect"[15].

Din scrisoarea adresată lui I. Stalin identificăm un șir de realități cotidiene cu care se confruntau țăranii în anii postbelici: rechiziții obligatorii, seceta care a avut loc în anul 1946 și abuzurile funcționarilor în rezultatul acțiunilor cărora a urmat foametea. Coruperea funcționarilor putea să salveze familiile persoanelor nevoiașe sau să ușureze soarta lor. Cei care nu aveau bunuri să ofere funcționarilor de care depindea distribuirea cerealelor nu au primit sau au primit insuficient grâu pentru semințe, fapt care a agravat și mai mult situația lor. Din studiile dedicate foametei, precum și din culegerile de documente la subiect, vom constata că astfel de situații erau frecvente. De cele mai dese ori funcționarii erau originari din alte regiuni ale Uniunii Sovietice și nu cunoșteau limba română.

Un alt exemplu de manifestare a violenței și abuzurilor funcționarilor raionali este cel din satul Gherman, relatat într-o plângere adresată CC al PC(b) din Moldova în vara anului 1947:

„CC al PC(b) din Moldova. Tovarășe nacialnik[16]*, conducătorul noastre RSS Moldovenești, Vă rugăm personal și avem o mare plângere, suntem recunoscători URSS și tovarășului Stalin și Dvs. conducerea de vârf a RSSM. Dvs., desigur, nu cunoașteți ce se petrece aici, noi doar vă adresăm plângerea, pentru a lua măsuri, iar a doua va fi adresată tovarășului Stalin la Moscova. În raionul Sculeni al județului Bălți din RSSM, toată conducerea se îmbată, și beți criță se urcă în mașini, merg pe la sovietele sătești și chinuie și batjocoresc populația. Secretarul Comitetului raional al PC (b), președintele Comitetului executiv tov. .....*[17] *și procurorul tov. Artamonov ceartă populația cu cuvinte necenzurate, spun că-i vor deporta în Siberia, suntem închiși cu forța în beci pentru reținerea predării pâinii la stat. Spun ca să predăm tot ce avem. Noi rugăm să ne aștepte până la recoltarea porumbului și florii soarelui, altfel, dacă dăm tot, rămânem fără pâine. Ei ne zic: - căutați unde vreți, dar dați acum. Suntem pierduți, ce să facem? Nu avem nici o apărare. Avem puțin porumb, dacă îl predăm, rămânem fără pâine. Vă rugăm să luați măsuri. Ne numesc cuzișt și ne acuză de multe lucruri, ne mai numesc chiaburi, vorbesc multe cuvinte necenzurate. Iar jumătate dintre noi au murit de foame și cu buruiene ne salvăm, acum ei nu ne cred, ne caută în fiecare noapte prin împrejurul casei și nu găsesc nimic, apoi ne cheamă la sovietul sătesc, ne închid în beci și ne chinuie, își bat joc.*

---

[15] AOSP RM. F.51, inv. 4, d.110, f. 50.

[16] Начальник – în limba rusă înseamnă *șef, superior*. În sens larg, toți cei care făceau parte din nomenclatură erau considerați „nacialniki".

[17] Nu este indicat numele.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă nu veți lua măsuri, atunci ne vom adresa tovarășului Stalin și cu această plângere amară. Dvs. sunteți tații și mamele noastre, nu mai putem suporta, Vă rugăm să ne dați ajutor cetățenilor Sovietului sătesc Gherman. Au început să facă colhozuri, nu este suficient că noi nu avem ce mânca în acest an atât de greu, ei zic că: «nu vrei să intri în colhoz, predă toată pâinea albă» și ne țin câte 2-3 zile în beci.

Locuitori din satul Gherman"[18].

Anii 1946-1947 au fost foarte tragici în localitățile rurale din RSSM, în mare parte foametea a fost provocată de abuzurile și excesul de zel al funcționarilor, după cum rezultă și din document. Comportamentul amoral și abuzurile funcționarilor care erau frecvente în satele Basarabiei au frânt vieți și destine, au marcat viața oamenilor care au supraviețuit, frângându-le voința și obligându-i să se conformeze realităților social economice și politice, să accepte acel mod de viață sovietic implementat de PC(b) din Moldova în care întreaga sferă de activitate a individului, inclusiv cea privată, era sub control politic și administrativ.

Implementarea și răspândirea modului de viață sovietic în RSSM

În anii postbelici, RSSM rămânea o regiune preponderent agrară, cu predominarea populației rurale. Cu toate că numărul populației urbane a RSSM creștea în ritmuri mai rapide decât numărul total al populației, republica rămânea cu mult în urmă la indicatorii gradului de urbanizare medii pe URSS[19]. Specificul dezvoltării orașelor din republică rezida în ponderea mare în cota de sporire a imigranților din alte republici ale URSS, în principal din RSFS Rusă și din Ucraina[20].

Perioada de după război în RSSM se deosebea de situația în alte republici unionale afectate de război deoarece se punea sarcina refacerii economice și organizării vieții politice și social-economice comuniste în teritoriu, care s-a aflat în perioada interbelică și anii 1941-1944 în componența României. Atmosfera generală în primii ani postbelici amintea continuu de război prin ruinele care au fost refăcute sau demolate complet în principalele orașe, uniforme militare prezente, invalizi, cartele de pâine, deficit acut de mărfuri de primă necesitate. Războiul a constituit medii sociale noi: invalizi de război, copii orfani, văduve, persoane demobilizate de două categorii: din armata română și cea sovietică, care erau tratați diferit.

După război, chiar dacă în RSSM a fost reinstaurat regimul comunist, societatea nu înțelesese pe deplin specificul vieții cotidiene într-o societate totalitară. Populația spera la restabilire economică, la refacerea caselor și gospodăriilor distruse, a familiilor, școlilor și spitalelor, sperau la o viață liniștită și prosperă. Majoritatea populației spera să depășească perioada grea din timpul războiului, chiar își punea

---

[18] AOSP RM. F.51. inv. 5, d. 154.

[19] V. Pasat, *op. cit.*, p. 400; *Численность, состав и движение населения Молдавской ССР.* Статистический сборник. Кишинев, 1970, p. 19; В.П. Попов, *Экономическая политика Советского государства, 1946-1953 гг*, Москва, 2000, p. 16

[20] V. Pasat, *op. cit.*, p. 400.

https://biblioteca-digitala.ro

speranțele în regimul comunist instaurat despre care nu cunoșteau și nu înțelegeau prea multe în primii ani.

Soldații care au luptat pe front în statele Europei și au observat nivelul de trai de acolo, dar și populația din URSS în întregime și RSSM în general, înțelegeau represiunile antebelice și din timpul războiului ca fiind din necesitatea de a lupta cu pericolul extern - așa cum și menționa propaganda oficială. Populația aștepta o liberalizare a regimului, timpuri mai bune. Aceste așteptări, după cum au fost demonstrate, în perioada stalinistă târzie au fost în zadar. Deoarece au urmat timpuri complicate pentru populație: foametea (1946-1947); deportările (1949, 1951) și colectivizarea, care însemna deposedarea cu acordul sau fără acordul populației de proprietăți.

În general, satul din RSSM în anii postbelici nu se deosebea de anii antebelici, populația continua să aibă relațiile interpersonale tradiționale, să practice agricultura tradițională, să efectueze schimbul de bunuri, să oficieze ceremoniile religioase la biserică etc. Organele noi, străine populației autohtone - sovietul sătesc, colhozul, organele primare de partid - tindeau să modifice orânduirea tradițională a societății basarabene prin instituirea obligatorie a perfectării actelor de stare civilă la sovietele sătești, nerecunoașterea actelor oficiate la biserică, reforma administrativ-teritorială și trecerea la raioane - toate aveau impactul dezrădăcinării practicilor tradiționale, instituirea ordinii noi dar care afectau cursul firesc al vieții populației.

Pe parcursul anilor, bunăstarea populației RSSM în cadrul URSS rămânea la nivel scăzut. Despre aceasta ne relatează documentele statistice și mai multe publicații, inclusiv mărturiile oamenilor de la conducere de cel mai înalt nivel. I.I. Bodiul[21] menționa: „Poporul nostru trăia rău... Economia URSS a fost militarizată până la refuz. Rezolvarea proastă a problemelor sociale s-a răsfrânt negativ nu numai asupra nivelului de viață al populației, ci și asupra economiei în general. Mai ales în republica noastră, unde predomină întreprinderile din grupul «B» - industria ușoară, alimentară, prelucrătoare, agricultura..."[22].

Regimul politic și politica statului Sovietic în domeniul social-economic, precum și ideologia comunistă au determinat tipul de relații ale individului cu instituțiile și organizațiile, modalitățile de a câștiga surse pentru existență, precum și statutul social și relațiile interpersonale. Principalele transformări care au avut impact asupra vieții cotidiene a populației au fost: lichidarea proprietății private, instaurarea regimului politic comunist cu toate particularitățile sale din URSS, sistem politic în care exista un singur partid și ideologie de dezvoltare a societății, fără vreo alternativă, trecerea la economia planificată a provocat mutații sociale: creșterea numărului muncitorilor și a aparatului birocratic, numeroși țărani schimbându-și genul de activitate. Industrializarea și producerea mărfurilor de larg consum a oferit un alt gen de activitate pentru numeroși

[21] I.I. Bodiul a fost Prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist din RSS Moldovenească în anii 1961-1980.

[22] B. Vizer, *op. cit.*, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro

țărani, dar și a scutit pe unii țărani de la activități ca țesutul și confecționarea hainelor în condițiile casnice (deși aceste ocupații tradiționale au persistat în timp).

Evoluția societății în perioada postbelică era una contradictorie: pe de o parte, se realizau investiți importante în infrastructură și în industrializare, pe de altă parte, populația era pauperizată, extenuată de muncile grele și prost plătite în care era antrenată. De asemenea, în paralel cu creșterea producției industriale și dezvoltarea infrastructurii, sunt semnalate fenomenele tragice care aveau loc: foametea, deportările, represiunile.

Implementarea ceremonialului sovietic

Construcția unei noi societăți - comuniste - necesita și transformarea modului de viață și a mentalităților tradiționale, și implementarea unor noi modele de comportare și gândire conforme noii ideologii. Astfel, vom remarca în numeroase studii dedicate modului de viață comunist că transformarea calendarului tradițional și implementarea unor noi sărbători și ritualuri sovietice avea drept scop educația cetățenilor și constituirea unei noi societăți bazate pe noi valori. Vom observa că, și în cazul implementării noilor sărbători în RSS Moldovenească se urmăreau aceleași obiective ca în restul Uniunii Sovietice: „Realizarea sarcinilor construcției comuniste în țara noastră necesită o îmbunătățire continuă a educării oamenilor muncii în spiritul internaționalismului proletar, prieteniei popoarelor din Uniunea Sovietica și patriotismului. Un rol de seamă în această ordine de idei revine noilor sărbători și ritualuri sovietice, care contribuie la eliminarea din traiul zilnic a rutinei, a tot ce-i învechit și perimat, a prejudecăților religioase"[23].

După instaurarea puterii Sovietice în Basarabia și constituirea RSSM, dar mai ales după reinstaurarea puterii sovietice în anul 1944, în rând cu celelalte procese politice, social-economice și culturale, avea loc implementarea sistemului de sărbători oficiale în calendarul local.

Introducerea legislației sovietice în toate domeniile urma să transforme radical societatea basarabeană, inclusiv locul și rolul familiei. O primă etapă a transformărilor era înlăturarea bisericii din procesul de înregistrare a căsătoriilor și a altor acte de stare civilă. Acțiunea urma să diminueze radical rolul bisericii în societate și să transforme instituția familiei în una laică, fără implicarea instituțiilor religioase. La 14 decembrie 1940, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a decis printr-un decret folosirea temporară în RSS Moldovenească, în rând cu alte legi, a Codului cu privire la familie, tutelă, căsătorie și acte ale stării civile a RSS Ucrainene, adoptat în 1926, care a fost aplicat în RSSM până la 26 decembrie 1969. Conform documentului, legale au fost recunoscute doar căsătoriile civile. Se introducea obligativitatea încheierii căsătoriei la instituțiile de stat de înregistrare a actelor de stare civilă. Căsătoriile încheiate anterior urmau a fi înregistrate sau demonstrate juridic. Oficierea căsătoriei religioase, conform art. 106, a fost lipsită de orice putere juridică și nu putea servi drept dovadă a

[23] В.С. Зеленчук, Л. Д. Лоскутова, *Ноиле сэрбэторь, датинь ши ритуалурь (рекомандэрь практиче)*. Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1986, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

încheierii căsătoriei, iar mărturiile reprezentanților cultelor religioase care au realizat ceremonia religioasă nu se acceptau[24].

Astfel, la 13 septembrie 1940, a fost emisă Hotărârea Sovietului Comisarilor Poporului al RSSM nr. 142a „Cu privire la confiscarea cărților metricale de la clerul de toate religiile și al sectelor religioase". Hotărârea aplica art. 124 al Constituției URSS cu privire la separarea bisericii de stat și școli și asigura buna funcționare a organelor de înregistrare a actelor de stare civilă. Au fost confiscate, prin urmare de către reprezentanții comitetelor executive orășenești, județene și de voloste și transmise organelor CPAI (Comisariatului Poporului al Afacerilor Interne) toate cărțile metricale din bisericile ortodoxe, catolice și luterane, sinagogi și alte organizații religioase ale tuturor confesiunilor religioase[25].

Societatea basarabeană, ocupată în 1940 de Uniunea Sovietică, era una tradițională, în care dominau valorile creștin-ortodoxe (conform Recensământului din 1930, în Basarabia 87,6% din populație erau creștini ortodocși; 0,6% romano-catolici, 2,6% evangheliști-luterani, lipoveni 1,1%; 0,7 % baptiști; 7,2 mozaici; 0,1 alte religii și secte)[26].

Astfel, că și viziunea asupra familiei era la majoritatea populației creștine (peste 90%) una creștină. Actul căsătoriei se săvârșea de către biserică prin „sfânta cununie" (nunta). Nunta, după învățătura Bisericii Ortodoxe, este „Sfânta Taină prin care, după făgăduința mirelui și miresei, dată liber în fața preotului, de a trăi împreună, în iubire, toată viața, pentru a naște și a crește copii și a se ajuta reciproc, li se împărtășește harul dumnezeiesc care întărește și înalță însoțirea lor naturală, prefăcând-o într-o desăvârșită și curată legătură morală, într-o unitate după chipul legăturii dintre Hristos și Biserică"[27], iar familia „este un așezământ dumnezeiesc și temelia vieții de obște. Ea se întemeiază prin căsătorie, adică prin legătura dintre bărbat și femeie, binecuvântată de Dumnezeu în fața sfântului altar. Această legătură răsare din imboldul firesc sădit de Dumnezeu în om"[28]. Prin urmare, actul căsătoriei și familia, conform viziunii majorității populației Basarabiei (declarate creștine), avea caracter sacru, fiind un institut social, care era întemeiat în Biserică și trebuia să trăiască în conformitate cu învățăturile creștine. Aici vom menționa că populația majoritară din Basarabia de secole (de la creștinarea Daciei) a fost creștină, atât în epoca medievală, cât și în anii 1812-1918 și 1918-1940, Biserica Ortodoxă a dominat printre convingerile populației, având și funcții politico-juridice și sociale. Cultura tradițională și credința creștin-ortodoxă s-au influențat reciproc, manifestându-se în dimensiunea festivă și cea cotidiană, precum și în mentalitatea populației.

---

[24] *Кодекс законов о семье, опеке, браке и актах гражданского состояния УССР 1926 года.* Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1954, pp. 23-24.

[25] Православие в Молдавии ..., p. 97.

[26] „Recensământul General al populației României din 29 Decembrie 1930", vol.II: *Neam, limbă maternă, religie*, București, 1938, p. XXVI.

[27] *Învățătura de credință creștină ortodoxă. București, Editura Sfintei Arhiepiscopii a Bucureștilor*, 1952. [Ediție reeditată. Apologeticum, 2006], p. 99.

[28] *Ibidem*, p. 249.

https://biblioteca-digitala.ro

Conform opiniei oficiale sovietice, propagate prin intermediul mijloacelor de informare în masă, a istoriografiei oficiale, „în timp ce în raioanele din stânga Nistrului, care intrau în componența Uniunii Sovietice, se statorniceau forme socialiste de viață, populația din Basarabia continua să trăiască în condițiile lipsei de drepturi sociale. Iar aceasta s-a răsfrânt negativ asupra vieții de familie, a contribuit la păstrarea unor trăsături arhaice"[29], ceea ce, conform poziției oficiale sovietice, împiedica dezvoltarea societății. După război vom constata transformări social-economice legate de implementarea relațiilor economice și sociale specifice societății sovietice. În cadrul acțiunilor pentru instaurarea puterii sovietice în toate sferele societății și cea de construcție a unei societăți noi a fost declarată lupta contra obiceiurilor și tradițiilor populației din localitățile rurale, unde existau și „rămășițe" religioase. Din cauză că tradițiile erau viguroase și erau transmise din generație în generație, puterea sovietică a întâmpinat piedici în calea sovietizării depline a societății și renunțării totale la tradiții[30]. Restructurarea radicală a vieții de familie a țărănimii din republică a avut loc odată cu desfășurarea colectivizării agriculturii. Colectivizarea, subminarea rolului economic al familiei, cum considerau teoreticienii comuniști, trebuia să modernizeze și familia, prin diminuarea rolului economic și a dependenței economice dintre soți. A fost instituită, astfel, dependența familiei de locul de muncă al soților, de noile întreprinderi colective - sovhozuri și colhozuri - de facto de stat și organizațiile politice, social-economice ale acestuia în teritoriu.

În pofida eforturilor întreprinse de autorități - campanii antireligioase, ateiste, închiderea bisericilor, confiscarea bunurilor bisericești etc., gradul de religiozitate al populației RSSM rămânea destul de înalt: în anii postbelici, aproape toți locuitorii din raioanele de vest frecventează biserica și oficiază ritualurile religioase - postul, botezul, cununia, prohodul etc.[31]. În ciuda indicațiilor primite de sus, clericii și credincioșii moldoveni nu renunțau la ritualurile religioase de masă cu care erau obișnuiți. Atât în satele îndepărtate, cât și în orașele principale ale republicii - Chișinău, Tiraspol, Bender, dar și în alte orașe, erau organizate botezuri comune ale copiilor și tinerilor care nu fuseseră botezați în copilărie.

Documentele referitoare la starea Bisericii Ortodoxe din RSSM constată oficierea serviciilor religioase de botez, căsătorie și de înmormântare în număr mare în perioada postbelică, în pofida politicilor de laicizare a procedurilor de înregistrare a căsătoriilor, înregistrării nașterilor și deceselor, precum și a propagandei ateiste. Vom observa din raportul împuternicitului Consiliului pentru afaceri cu Biserica Ortodoxă Rusă cu privire la starea bisericii în RSSM pentru trimestrul 3 al anului 1947, că în perioada 1 ianuarie - 1 iulie 1947, în Chișinău au fost săvârșite 664 botezuri, 48 cununii, 574 înmormântări; în orașul Bender în perioada 1 ianuarie - 1 octombrie: 158 botezuri, 15 cununii, 110 înmormântări, 5 sfințiri de case. În

[29] E.M. Zagorodnaia, V.S. Zelenciuc, *Populația RSS Moldovenești*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1983, pp. 133-134.

[30] *Ibidem*, p. 134.

[31] V. Pasat, *op. cit.*, p. 584.

https://biblioteca-digitala.ro

Blagocinia Chișinău, în 86 de biserici, au fost săvârșite 2.932 de botezuri, 464 cununii, 7.862 înmormântări; în 22 de biserici a Blagociniei Bender: 1.163 botezuri, 180 cununii, 1.865 înmormântări[32].

Vom menționa că transformările socio-culturale din perioada postbelică aveau loc grație eforturilor masive ale organelor de stat și partid de închidere a bisericilor, de condamnare a ritualizărilor religioase, stimularea noilor forme de sărbători și ritualuri. În anii postbelici în RSSM, în calitate de alternativă ritualurilor tradiționale, au început să fie promovate sărbători și datini de familie noi - nunți comsomoliste, sărbătorirea nou-născutului, ritualizarea înmormântărilor civile, implementate pe larg în alte republici unionale, dar reprezentau o noutate pentru populația din RSSM. În perioada poststalinistă s-au desfășurat acțiuni de apropiere a statului de societate și au început să fie propuse alternative ritualurilor religioase și tradiționale declarate învechite și perimate.

În perioada imediat postbelică, „Nunta" în calitate de obicei era considerată la nivel propagandistic și ideologic în strânsă legătură cu tradițiile religioase, care includea în mod obligatoriu cununia. Din această cauză nu a fost acceptată printre ritualurile sovietice deoarece legătura cu tradiția religioasă era prea strânsă. În anii dezghețului, atunci când regimul întreprinde numeroase acțiuni de apropiere de societate și este declarat oficial formarea unui nou om sovietic, dar și după un deceniu de propagandă ateistă în RSSM, „Nunta" în calitate de ceremonie a început să fie reabilitată și inclusă printre ritualurile sovietice. S-a revenit la ceremoniile solemne de înregistrare și distracții, care au început din nou să fie larg practicate în orașe.

Constatăm o luptă a statului și bisericii pentru influență asupra familiei. Statul a reușit doar parțial să excludă biserica din viața familiilor, prin transferarea obligativității înregistrării căsătoriei și a altor acte de stare civilă la organe specializate civile. Însă o parte însemnată din populație continua să aibă sentimente religioase, să practice ritualurile religioase, obiceiurile de familie și să frecventeze biserica, deși condițiile socio-culturale și politice nu erau prielnice. Vom constata că statul sovietic a reușit doar parțial să îndepărteze biserica de familie în RSSM, spre deosebire de alte republici unionale care s-au aflat în componența URSS un timp mai îndelungat, urmărind să instaureze controlul total asupra personalității. În pofida tendinței de a implanta familiei principiile colectivismului socialist, familia în mare parte a păstrat normele și valorile tradiționale de comunicare interpersonală caracteristice ei. Păstrarea familiei și a valorilor tradiționale în cadrul lor am putea explica prin caracterul primar al relațiilor în cadrul familiei, prin faptul că relațiile interpersonale în cadrul familiei se bazează pe valori general umane înalte, pe afecțiune și pe instinctele paterne și materne, aceste valori nu au putut fi înlocuite de idealurile comuniste ale colectivismului și fidelității față de ideologia comunistă și partid, fiecare individ simțindu-se în familie o personalitate unică și nu un individ care îndeplinește funcții sociale. În afară de acestea, familia în calitate de instituție socială se constituie

[32] *Православие в Молдавии* ..., p. 329.

https://biblioteca-digitala.ro

și se transformă nu prin indicații și ordine ale autorităților. Familia s-a adaptat unor realități socio-economice și politice, a împrumutat unele noi obiceiuri, norme și moravuri actuale sau implantate pe cale propagandistică sau administrativă, dar a păstrat și numeroase obiceiuri și valori religioase și tradiționale.

Practicarea sărbătorilor oficiale

O parte importantă a sistemului de sărbători sunt sărbătorile oficiale. Aceste sărbători consolidau relația cu puterea prin intermediul participării comune la sărbători și cercemonii; fixau în conștiința socială evenimentele importante pentru țară, date, fapte; contribuia la răspândirea și consolidarea în masă a ideilor propagandiste, a viziunilor, valorilor, ideologiei; serveau drept factor al înfrățirii popoarelor; formau simțul mândriei pentru țara lor; erau folosite în calitate de mecanism de stabilizare a situației social-politice.

Organizațiile de partid, comsomoliste și sindicale au desfășurat o activitate intensă în vederea dezvoltării și propagării noilor tradiții. În viața cotidiană a oamenilor au fost implantate cu intenția de a le transforma în tradiții asemenea sărbători ca 7 noiembrie - aniversarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie; 1 Mai - Ziua solidarității internaționale a oamenilor muncii; 23 februarie - Ziua Armatei Sovietice și Flotei Militare-Maritime; 22 aprilie - ziua nașterii lui V.I. Lenin; 8 martie - Ziua internațională a femeii. Mai târziu au apărut noi date comemorative: 12 octombrie - aniversarea formării Republicii și a Partidului Comunist al Moldovei; 28 iunie - Ziua eliberării Basarabiei de sub jugul României burghezo-moșierești; 24 august - Ziua eliberării RSS Moldovenești de sub ocupanții germano-fasciști[33].

Statul sovietic promova, reieșind din ideologia oficială, datinile și ritualurile consacrate muncii: celebrarea dinastiilor de muncitori sau colhoznici, sărbătorile secerii și ciocanului, viței-de-vie, ultimului snop, petrecerea la pensie a veteranilor muncii și altele. Prin acestea, organizatorii acestor sărbători doreau să educe prin muncă societatea. O atenție deosebită se acorda sărbătorilor consacrate conferirii brigăzilor, secțiilor, întreprinderilor, sovhozurilor, colhozurilor a titlului de „colectiv al muncii comuniste". Se promova necesitatea sărbătoririi deoarece „proslăvesc munca omului sovietic"[34]. Se promova ideea necesității elaborării modalităților și scenariilor de organizare și desfășurare a sărbătorilor și ritualurilor festive.

Pe lângă cele menționate, o răspândire largă au căpătat sărbătorile consacrate oamenilor muncii de diferite profesii: Ziua constructorului, Ziua lucrătorului medical ș.a.[35].

Vom observa că evenimentele oficiale desfășurate la nivelul Uniunii Sovietice se organizau și de către puterea centrală sovietică de la Chișinău: marșuri de 1 Mai, 7 noiembrie, celebrarea aniversării lui V.I. Lenin, întrecerile socialiste care aveau în cadrul pregătirii de aceste sărbători. Organizatorii și o mare parte a participanților o

---

[33] В.С. Зеленчук, Л. Д. Лоскутова, *op. cit.*, p. 6.

[34] *Ibidem.*

[35] Constatare făcută în baza studierii fondului 24 al Arhivei Științifice a Academiei de Științe a Moldovei (AȘ AȘM).

https://biblioteca-digitala.ro

reprezentau cadrele venite din RASS Moldovenească din alte regiuni ale puterii sovietice, care deja aveau practica și „experiența acestor sărbători" și pentru ei acestea, după 1944, nu reprezentau o noutate sau o problemă cu trecutul și tradiția. Pe când pentru populația locală, atât puterea politică, orânduirea economică, cât și ideologia și valorile spirituale promovate erau noutate și ceva străin.

Populația nu înțelegea elogierea evenimentelor revoluționare, amintirea unor valori marxiste artificiale, pompos elogiate, după modelul ceremoniilor religioase. Sărbătorile oficiale aveau scopul să consolideze relația cu puterea prin intermediul participării comune la sărbători și ceremonii; fixau în conștiința socială evenimentele importante pentru țară, date, fapte; contribuia la răspândirea și consolidarea în masă a ideilor propagandiste, viziunilor, valorilor, ideologiei; serveau drept factor al înfrățirii popoarelor; formau simțul mândriei pentru țara lor; erau folosite în calitate de mecanism de stabilizare a situației social-politice.

Introducerea sărbătorilor noi, la nivel unional sau republican, ținea de competența organelor centrale de stat. Bolșevicii tindeau să creeze sărbători de tip nou. Propaganda sublinia în continuu așa- zisele daune ale tradițiilor religioase și tradiționale. Conform propagandiștilor, este dăunător doliul, care însoțește ritualurile funerare tradiționale. Daune uriașe cauzează sărbătorile de Crăciun economiei naționale, având în vedere numeroasele zile de beție și absenteism. Dauna adusă de Paște constă în insuflarea supunerii față de Dumnezeu, iar sărutarea crucii în antisanitarie. Știința și medicina ca simboluri ale progresului sunt luate ca aliați ai campaniei ateiste. Conversațiile „despre răul ritualurilor religioase" au fost incluse în programele propagandiștilor antireligioși.

Etnografii din RSSM constată în satul Copanca în anul 1961: o daună mare producerii colhoznice o aduc sărbătorile. Conform calculelor făcute de etnografi, din martie până în luna iunie se sărbătoresc 10 sărbători. De regulă, ieșirea la lucru în aceste zile se micșora drastic. Deosebit de multe absențe de la serviciu erau în zilele de sărbători mari: Paște, Ispas, Duminica Mare. În aceste zile de la serviciu lipseau 80-100 membri ai brigăzii[36].

În lupta pentru depășirea sărbătorilor religioase o importanță mare o au noile sărbători sovietice, care în ultimii ani intră din ce în ce mai larg în viața cotidiană a satului. Noile sărbători sunt dedicate muncii, ele poartă un caracter colectiv. Se sărbătoresc vesel și festiv în sat astfel de sărbători ca „Ziua roadei în brigade", „Ziua tânărului specialist", „Sărbătoarea revoluționară de 1 Mai și altele[37].

Înlăturarea sau diminuarea ritualurilor vechi se făcea concomitent cu diminuarea rolului Bisericii, a religiei în societate. Propaganda ateistă era însoțită cu propaganda ceremoniilor civile. În procedurile civile au fost incluse unele ritualuri care semănau cu cele religioase pentru a le înlocui.

---

[36] AȘ AȘM. F.24, inv. 3, d.3, f. 14.

[37] AȘ AȘM. F.24, inv. 3, d.3, f. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

„Partidul Comunist ducea o luptă intransigentă împotriva tradițiilor, obiceiurilor, deprinderilor dăunătoare ale trecutului și, totodată, manifesta o atitudine grijulie față de toate valorile progresiste, prețioase, create de popor", afirmau V. Zelenciuc și L. Loscutova. De asemenea, etnografii subliniau „Practica demonstrează că numai simpla negare a datinilor și obiceiurilor perimate pe calea dezvăluirii și explicării esențelor arhaice este ineficientă în lupta pentru lichidarea lor. De aceea răspândirea și afirmarea noilor ritualuri constituie o parte componentă a activității de transformare a traiului oamenilor sovietici"[38]. Sovietizarea vieții cotidiene însemna și lichidarea tradițiilor și complementarea unor noi sărbători cu caracter socialist.

În literatura propagandiștilor se menționa că în sate și în orașe sunt organizate adunări ale cetățenilor care decid să renunțe la sărbătorile religioase și au stabilit celebrarea evenimentelor de primăvară, recolta, precum și evenimente de iarnă etc. Conform acestei logici, un șir de sărbători sovietice urmau să înlocuiască sărbătorile tradiționale „1 Mai" - Paștele; În mod similar, ca și la înregistrarea nou-născutului, urma să înlocuiască botezul, nunta comsomolistă - cununia, „casa nouă" - sfințirea casei, ziua de naștere - ziua Îngerului, ziua numelui. S-a reușit în mare măsură înlocuirea Crăciunului cu sărbătoarea sovietică a anului nou cu Moș Gerilă în loc de Moș Crăciun.

Au fost introduse sărbătorile: ziua satului, care înlocuia hramul, în orașe ziua străzii, a curții și ziua orașului. Au fost introduse sărbători de inițiere care erau aproape de activitatea și viața cetățenilor: ziua recrutului, ziua tineretului, inițierea în clasa muncitoare etc. Se menționa că aceste sărbători sunt sovietice și că nu sunt copii ale celor vechi religioase sau tradiționale.

Observăm cauza păstrării sărbătorilor tradiționale, care nu aveau substrat religios ca sosirea Anului Nou („plugușorul", „semănatul") și sărbătoarea primăverii „Mărțișor". Deoarece în opinia ideologilor avea legătură cu idealurile comuniste: „Vitalitatea acestor sărbători, ce au ajuns până la noi din adâncul secolelor, se explică nu numai prin faptul că ele constituie jaloanele simbolice ale anului, dar, mai ales, prin principiul lor optimist, prin ideile umaniste, care proslăvesc munca plugarului și semănătorului. Asemenea obiceiuri populare moldovenești. cum sunt «claca», «șezătoarea» educă stima față de muncă, simțul colectivismului și întrajutorării"[39]. Dacă se găseau elemente ale unei sărbători care prin prisma ideologiei marxiste și opinia ideologilor avea caracter de luptă a claselor, proslăvea munca etc. Atunci, ritualul tradiția era acceptat ca element al noilor sărbători. Deoarece, după cum se menționa, „contribuia la idealurile spirituale ale constructorilor societății comuniste, normele etice și reprezentările estetice ale oamenilor sovietici și la educarea omului nou"[40],

Majoritatea sărbătorilor și tradițiilor de sărbătoare, ritualuri existente în Basarabia până la instaurarea puterii sovietice avea bază religioasă sau tradițională. În pofida propagandei ateiste a „noului mod de viață, demarată din primii ai puterii

[38] В.С. Зеленчук, Л. Д. Лоскутова, *op. cit.*, p. 3.

[39] В.С. Зеленчук, Л. Д Лоскутова, *op. cit.*, pp. 4-5.

[40] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

sovietice, populația păstra atașamentul la sărbătorile, obiceiurile locale tradiționale și superstițiile vechi.

Populația rurală, mai ales cea care nu făcea parte din organele de partid, stat sau din rândul intelectualității, de obicei practica sărbătorile noi sovietice dar și pe cele ortodoxe. Însă puterea sovietică, urmărind transformarea complexă globală socio-culturală a țării, nu putea să treacă cu vederea practicarea obiceiurilor și sărbătorilor religioase și tradiționale.

În condițiile transformării societății, când bolșevicii nu puteau utiliza metode obișnuite de solidarizare politică, s-a recurs la metode alternative de construire a fundamentului ideologic. Sărbătorile au devenit un mecanism politic al îndoctrinării totalitare. Noua putere nu a putut lua spre utilizare sărbătorile obișnuite, ritualuri, dar având drept obiectiv politic de a rupe cu trecutul a făcut apel la miturile referitoare la revoluție, care aveau o fundamentare filosofică, teoretică la unii ideologi marxiști-leniniști. Sărbătorile civile instituite umpleau spațiul timpului liber al cetățenilor, necesitatea de ritual și de spectacol al populației. Sărbătorile religioase au fost parțial substituite prin disciplinarea la locul de muncă, marginalizarea bisericii și a rolului ei în societate. Introducerea elementelor tradiționale în cadrul sărbătorilor și ritualurilor sovietice a lărgit întrucâtva popularitatea acestora. Cu toate acestea, în cadrul ritualurilor de trecere (naștere, căsătorie, înmormântare) populația rurală, deși practica ceremoniile și ritualurile noi, în paralel le practica și pe cele religioase și tradiționale. Aceste ritualuri țin de cele mai sincere sentimente și convingeri ale oamenilor, care nu au putut fi substituite în primele decenii ale puterii sovietice în RSSM.

Sărăcia – un fenomen cotidian în anii postbelici

Una dintre cele mai tragice pagini din Istoria Basarabiei reprezintă foametea din anii 1946-1947. Nu ne vom referi la cauzele și descrierea acestei tragedii prin care a trecut populația din RSSM, acestea fiind realizate într-un șir de studii ale cercetătorilor din Republica Moldova[41]. Vom remarca că înfometarea și mortalitatea ridicată au fost printre cauzele principale care au determinat populația să accepte noua orânduire impusă de statul sovietic, numărul persoanelor care se înscriau să intre în colhozuri.

În istoriografia sovietică, până în anul 1987, exista un tabu neoficial asupra temei sărăciei, deoarece însăși existența sărăciei în URSS era negată, deși se recunoștea că a existat în URSS, temporar, o inegalitate socială în calea spre omogenitatea socială. Istoriografia sovietică scria despre sărăcie ca un fenomen caracteristic țărilor capitaliste sau Rusiei țariste. Cu referire la realitatea sovietică, acest termen în

[41] I. Caşu, *op. cit.*; A. Felea, „Foametea din Basarabia, anii 1946-1947 (o confruntare a surselor narative cu versiunea regimului comunist)", în Revista *Contrafort*, nr. 1-2 (195-196), ianuarie-februarie, 2011; A. Felea, „Foametea în Basarabia în anii 1946-1947", partea a II-a, în *Contrafort*, 2011, nr. 3-4; „Raportul Comisiei pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova", în *Timpul*, 2 iulie, 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

literatură nu se utiliza, deoarece, conform ideologiei oficiale, „socialismul" și „sărăcia" erau termeni care se excludeau reciproc.

Realitățile cotidiene care demonstrează penuria generală a populației le putem întâlni în numeroase mărturii colectate în culegerea *Scrisori către Stalin sau spovedaniile celor ocupați (1947-1953)*[42]: Astfel, în scrisorile adresate lui Stalin prin care populația cerea să li se facă dreptate, autorii își descriu situația materială, dar și realitățile în care trăiau.

Cu privire la alimentație și nivelul sărăciei desprindem informația: *„(...) Muncitorii cu mulți copii umblă ca umbrele, pâine ne ajunge doar pentru jumătate de lună, iar restul copiii noștri mănâncă macuc. (...) Așa cum am așteptat sfârșitul războiului așa așteptăm cu nerăbdare roada, însă acum Iosif Visarionovici ne este foarte greu.*

Scuzați-ne că vă deranjăm cu problemele noastre. Noi vom depăși, însă nu mai putem suporta nedreptățile. Noi nu suntem în stare să cumpărăm pâine comercială, iar comercianții vând pâine cu câte 150 ruble bucata. Cum putem noi supraviețui cu salariul nostru de 500 ruble în lună? De s-ar coace mai repede noua roadă! (...)"[43].

Vestimentația populației în primii ani nu a suferit modificări. Statul sovietic punea accent pe industria grea și înarmare, iar producerea mărfurilor de larg consum nu era printre obiectivele statului sovietic în primii ani ai ocupației sovietice. În primii ani postbelici populația, în special cea rurală, a schimbat masiv, contra produselor alimentare, diferite obiecte (haine, prosoape, covoare și chiar case) achiziționate în perioada precedentă.

Situația grea din punct de vedere vestimentar o identificăm într-o scrisoare adresată lui Stalin din partea învățătorilor Ignatieva, Pronin și Lebedeva din RSSM: „(...) Oare are nevoie un învățător de galoși, stofă etc. aceasta în timp ce șeful secției comerciale nici aproape nu ne permite să ne apropiem, iar directorul școlii este îmbrăcat la patru ace. Nu e bine de anunțat despre aceasta, însă lucrurile pe teren sunt dezgustătoare. Adjunctul secției comerciale Mălin vinde sute de metri de stofă la piață, iar învățătorul nici nu mai seamănă a învățător. Oare poate fi un exemplu pentru elevi îmbrăcat în vechituri? Iar în timpul controalelor la ei totul este în regulă. (...)"[44].

Lipsa mărfurilor de larg consum era un fenomen larg răspândit în RSSM în anii postbelici, documentele citate ne oferă exemple ale lipsei produselor de primă necesitate: produse alimentare și haine, pe care o simțeau în primul rând oamenii simpli, fără funcții de conducere, de asemenea lipseau și produsele de igienă. Vom identifica în documentele cercetate numeroase plângeri ale populație despre lipsa condițiilor de trai și a spațiului locativ. Chiar dacă cei veniți din alte regiuni ale Uniunii Sovietice erau asigurați în mod prioritar cu spațiu de locuit, pe seama

---

[42] M.S. Țăranu, (editor), *op. cit.*

[43] *Ibidem*, p. 57.

[44] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

căminelor, naționalizării edificiilor și caselor, spațiul locativ era insuficient. Numeroase persoane alogene locuiau în gazdă la băștinași, fiind nevoiți să locuiască familii numeroase în spații mici.

Noii veniți, în special militarii, având nevoie de mărfuri de primă necesitate, deseori recurgeau la „confiscarea" forțată a bunurilor de la băștinași. Exemple consemnate în plângerile populației adresate CC al PC(b) din Moldova menționează că erau luate forțat astfel de bunuri: ceainice, covoare, lămpi de gaz, pahare și alte lucruri mărunte[45]. Aceste fapte demonstrează gradul de pauperizare a populației, lipsa bunurilor elementare, dar și abuzurile la care erau supuși din partea funcționarilor de partid, de stat, dar și cei militari, care erau majoritatea străini și nu aveau lucruri de primă necesitate și confiscau bunurile localnicilor.

Deportările și colectivizarea au determinat aspectul satului sovietic

Propaganda oficială tindea să creeze populației opinia că în sfera socială deosebirile economice dintre oameni trec pe planul al doilea. La sfârșitul conducerii staliniste a fost creat un sistem de valori unic, în cadrul căruia cei care nu erau mulțumiți de societatea în care „răul se poate întâmpla la periferie" puteau doar oamenii lipsiți de sentimente umane, cosmopoliți. Propaganda a creat „imaginea dușmanului"[46], care în localitățile rurale în contextul colectivizării erau țăranii înstăriți și care nu „doreau" să cedeze bunurile în colhoz, cei care nu acceptau tacit puterea sovietică, cei care aveau educație occidentală etc. Această imagine a fost creată în conștiința oamenilor prin crearea emoțiilor și atitudinilor dușmănoase față de alții, suscitarea permanentă a pericolului din exterior și a celui din interior. Se crea o atitudine de ură față de țări, popoare, oameni, grupuri de persoane. A exprima opinii critice față de orice evenimente din țară, mai ales față de autorități, se interzicea categoric.

În scopul controlului stărilor de spirit ale populației și orientarea lor în albia necesară în organizațiile și instituțiile țării aveau loc agitații și lecturi ale materialelor cu hotărârile congreselor și plenarelor. Populația era în totalitate de partea regimului și cerea nu doar condamnarea și împușcarea vinovaților, dar și „sfârtecarea lor în bucăți". Astfel de „rezolvare a problemei" este specifică sfârșitului epocii staliniste, în care propaganda dușmanului și a luptei de clasă era la apogeu. Acțiuni care însemnau, de fapt, punerea responsabilității pentru eșecurile în politica internă și externă, precum și în cea economică pe seama unui vinovat inventat „al dușmanilor poporului", care sabotează dezvoltarea și politica corectă a statului. Amintindu-și despre dosarul „medicilor", N. Hrușciov menționa că „doar un nou product al politicii staliniste putea inocula un astfel de gând sălbatic că suntem înconjurați de dușmani, și că aproape în fiecare om de alături trebuie să vedem un dușman"[47].

În RSSM au avut un impact hotărâtor foametea organizată, colectivizarea forțată, deportările staliniste din anii 1949 și 1951, dar și persecuțiile permanente asupra

---

[45] AOSP RM. F.51, inv. 2, d.40, f. 7-11.

[46] А.В. Фатеев, *Образ врага в советской пропаганде: 1945 - 1954 гг.* М., 1999. p. 220.

[47] Н.С. Хрущев. *Время. Люди. Власть.* Кн. 1. Москва: ИИК „Московские Новости", 1999, pp. 89, 94.

https://biblioteca-digitala.ro

intelectualității au avut un impact major asupra constituirii opiniei publice a societății despre „necesitatea de a fi cetățeni fideli" statului și partidului, pentru a putea supraviețui și a nu pune în pericol pe cei apropiați, familiile.

Colectivizarea a marcat viața cotidiană a țăranilor, dar și a întregii populații rurale, deoarece colhozul devenea principala celulă economică în sate în locul gospodăriilor țărănești de până la acel moment. Această schimbare a modului de gospodărire a dus la transformarea din temelii a modului de viață la sate. Frica, după cum reiese din documentele timpului și mărturii, a fost factorul hotărâtor care i-a determinat pe țărani să-și dea bunurile și să intre în colhoz, deoarece în paralel cu demararea procesului de colectivizare se efectua o propagandă prin toate mijloacele a luptei de clasă cu exploatatorii, elementele capitaliste - chiaburii. Această luptă presupunea și acțiuni represive împotriva persoanelor etichetate și mai târziu deportarea acestora.

Rezultatul cel mai important al deportărilor în masă a fost accelerarea bruscă a ritmurilor colectivizării în republică[48]. Odată cu demararea procesului de pregătire pentru deportare, întocmirea listelor culacilor, propaganda luptei cu elementele înstărite în sate este semnalată accelerarea procesului de colectivizare. Pe parcursul anului 1949 procentul gospodăriilor care au intrat în colhoz crește de la 19,8 la 80,8%.[49] Practic, în 1950, colectivizarea în RSSM a fost terminată. Agricultura aproape în total devine colectivizată, gospodării de stat (sovhozuri etc.) rămân puține. Către 1 ianuarie 1951, în RSSM erau 1.636 de colhozuri care cuprindeau 468.422 de gospodării particulare țărănești[50].

Cauza principală a acestor ritmuri nemaipomenit de înalte ale colectivizării și ale avântului în masă al țăranilor doritori să intre în colhozuri, care a sporit brusc, era, desigur, frica. Deprimați de represiunile crunte aplicate consătenilor, țăranii moldoveni au încetat, practic, să facă orice încercări de a se opune colectivizării și, intrând în colhozuri, căutau să-și garanteze lor și familiilor lor un fel de imunitate față de răfuielile din partea statului[51].

Finalizarea colectivizării a însemnat instaurarea unor noi relații social-economice în localitățile rurale, instaurarea proprietății colective (de fapt de stat) asupra pământului și mijloacelor de producție. Aceste procese au determinat schimbări esențiale în viața cotidiană a populației, fostul țăran proprietar sau arendaș de pământ a devenit muncitor agricol. În competențele și acțiunile colhoznicului nu mai intrau planificarea propriei activități economice, a gospodăriei, asigurarea familiei din munca pe ogorul propriu. Colhoznicul - muncitorul agricol - doar executa sarcinile de muncă primite în colhoz, pentru care era remunerat și din care urma să se întrețină pe sine și familia sa. Au dispărut în acest sens proprietarii de bunuri și „inechitatea socială" între țărani, însă a apărut o altă inechitate în raport cu nomenclatura, care devenise

[48] V. Pasat, *op. cit.*, p. 348.

[49] В.И. Царанов, *op. cit.*, p. 191.

[50] B. Vizer, *op. cit.*, p. 114.

[51] V. Pasat, *op. cit.*, p. 348.

https://biblioteca-digitala.ro

privilegiată și avea un acces mai mare la resurse și posibilitățile de a-și satisface necesitățile de bunuri de consum, locuințe etc.

Concluzii

Către anul 1953, anul morții lui I. Stalin, modul de viață sovietic se răspândise în toate sferele de activitate în RSS Moldovenească, iar procesul sovietizării întregii societăți basarabene se încheiase, deși reminiscențe ale culturii tradiționale, credințelor religioase, considerate de comuniști învechite și dăunătoare, au continuat să existe.

Implementarea modelului sovietic al societății constituite de Uniunea Sovietică în RSS Moldovenească a modificat radical societatea din republică. Au fost implementate „valorile" comuniste total străine societății basarabene, principiile totalitare de organizare a vieții politice, economice și sociale. Viața cotidiană, câmpul de manifestare a individului a fost luat de asemenea sub control, viața privată și familia interesa de asemenea organele de partid. Timpul liber urma să fie petrecut conform moralei comuniste, necesitatea de ritual a fost umplută cu ceremonii și sărbători comuniste. Un „Om nou" urma să fie constituit, iar influența sistemică și controlul asupra individului urma să determine succesul. Prima etapă a sovietizării vieții cotidiene, considerăm, se încheie în 1953, odată cu moartea lui Stalin, anunțată cu mare doliu pe posturile tv și radio și în presa scrisă. În anul 1953 demarează o nouă etapă, în care individul acționează deja conștient în calitate de comunist, represiunile în masă încetând, dar frica continuând să aducă roadele.

Promotorii noului mod de viață au fost cadrele aduse de autorități din alte regiuni ale Uniunii Sovietice, cadre care aveau experiența vieții și activității în sistemul totalitar și în care regimul avea încredere, deși deseori aceștia își depășeau atribuțiile, manifestau exces de zel și săvârșeau abuzuri și fărădelegi față de localnici. Atât regimul totalitar, cât și executorii în teritoriu ai politicii lui au transformat din temelii societatea basarabeană prin represiuni, înfometare, deportări, colectivizare. Populația, pentru a supraviețui, s-a adaptat noilor realități fie formal, fie din convingeri cedând presiunilor și propagandei. Mitul viitorului luminos a fost paravanul după care a fost ascunsă sărăcia generală din anii postbelici în RSSM, propaganda și lipsa de informații veridice a făcut populația să se creadă o societate progresistă constructoare a comunismului

În societatea sovietică procesului de dispariție a culturii tradiționale i se acorda o semnificație politică. Politica de formare a omului sovietic presupunea unificarea sistemului de sărbători, construcția unui sistem socialist de sărbători și ritualuri care să dilueze specificul local.

https://biblioteca-digitala.ro

ABUZURI ÎMPOTRIVA DEȚINUȚILOR POLITICI ÎN ÎNCHISOAREA DE LA RÂMNICU SĂRAT (1955-1963) [Abuses against the Political Detainees Imprisoned at Râmnicu Sărat (1955-1963)]

Cosmin BUDEANCĂ[1]

Abstract. *Political prisoners were subjected to perpetual abuse inflicted by guards, officers and other employees in Romanian communist prisons. The prison in Râmnicu Sărat, also known as the "prison of silence", was no exception. The detainees were kept in total isolation and those who survived its harsh conditions described it as one of the cruelest in the communist detention system in Romania.*

Based on documents produced by the former Securitate, the prison staff, published memoirs and oral history interviews, this study presents some of the abuses the political detainees imprisoned there were subjected to during 1955-1963. The beatings, insults, chicaneries and other psychological abuses will be illustrated in this text, along with the prisoners' reactions: oral protests, written memos, suicide attempts.

Keywords: *repression, communist penitentiaries, Râmnicu Sărat Prison, abuses, political detainees.*

Detenția politică în perioada comunistă a fost unul dintre subiectele de interes asupra cărora istoricii s-au aplecat după 1989. O serie de cercetări monografice sau studii tematice s-au alăturat, astfel, lucrărilor de memorialistică, în încercarea de a contura un tablou mai amplu și de a oferi o mai bună și mai aprofundată înțelegere a mecanismului represiv complex reprezentat de sistemul carceral comunist românesc. Cu toate acestea, demersul de „cartografiere" a numeroaselor pete albe rămase neinvestigate sau doar parțial cercetate pe harta gulagului românesc se anunță a fi unul de perspectivă îndelungată.

O principală caracteristică a sistemului carceral (nu doar în România, ci peste tot unde a fost implementată ideologia comunistă) a fost violența îndreptată împotriva deținuților. Efectul direct al acestui tip de comportament față de „dușmanii poporului" ajunși în unitățile de detenție a fost, în primul rând, mii de morți și zeci de mii de persoane marcate pe viață, la nivel fizic sau psihic. Chiar dacă în regulamentele, instrucțiunile și documentele care reglementau detenția politică nu era prevăzut explicit comportamentul violent față de deținuți, angajații din sistemul carceral erau instruiți și prelucrați în acest sens.

---

[1] Dr. habil., Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, București.

https://biblioteca-digitala.ro

În studiul de față – care constituie un fragment dintr-o cercetare monografică mai amplă privind fosta închisoare din Râmnicu Sărat – ne propunem să prezentăm o parte din abuzurile comise împotriva deținuților politici din acest penitenciar de către comandant, ofițeri, gardieni, dar și de către alți reprezentanți ai Securității. La realizarea lui am folosit documente identificate în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității[2], puținele lucrări de memorialistică publicate de câțiva deținuți care au trecut prin penitenciarul Râmnicu Sărat, interviuri acordate de aceștia după 1990, precum și volume în care sunt prezentate aspecte privind istoria penitenciarului.

Din considerente de spațiu vom expune doar unele exemple mai relevante din rezultatele cercetării, și vom reduce perioada analizată la intervalul 1955-1963, așadar de la venirea primilor deținuți importanți (ex: Ion Mihalache[3], Ilie Lazăr[4], Radu Niculescu Buzești[5], Victor Rădulescu Pogoneanu[6] ș.a.) până la moartea fostului lider țărănist Ion Mihalache și desființarea închisorii.

---

[2] Fragmentele din documente au fost transcrise fidel, fără a corecta numeroasele greșeli gramaticale sau dezacordurile. O astfel de abordare face mai dificilă lectura textului, dar permite cititorului să înțeleagă mai bine nivelului de pregătire al angajaților penitenciarului și diferențele dintre aceștia și cei pe care îi păzeau (foști miniștri, profesori universitari, înalți prelați, ofițeri superiori etc.).

[3] Ion Mihalache (1882-1963). Om politic, președinte al Partidului Țărănesc, vice-președinte al Partidului Național Țărănesc. A fost arestat la 14 iulie 1947 și condamnat la temniță grea pe viață pentru „complot, trădare și insurecție armată", pedeapsă redusă ulterior la 25 de ani muncă silnică. A executat pedeapsa la București, Galați, Sighet, Râmnicu Sărat. A decedat la Râmnicu Sărat la 5 februarie 1963. Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor (în continuare AANP), fișe matricole penale; Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), fond Penal, dosar 213, vol. 1-100, *passim*; fond Informativ, dosar 203757, *passim*; dosar 3681, *passim*.

[4] Ilie Lazăr (1895-1976). Avocat, om politic. A fost închis pentru ideile sale în timpul lui Carol al II-lea (3 luni, începând cu decembrie 1939), în timpul lui Ion Antonescu (31 iulie 1941 - 18 septembrie 1941), și de comuniști (în procesul Sumanelor Negre, 27 mai 1946 - 22 decembrie 1946). A fost rearestat la 14 iulie 1947 și condamnat la 12 ani temniță grea. A executat pedeapsa la Galați, Sighet, Ministerul de Interne, Râmnicu Sărat, Jilava, Noua Culme, Periprava. A fost eliberat la 9 mai 1964. AANP, fișe matricole penale; ACNSAS, fond Penal, dosar 14487, *passim*; dosar 213, vol. 1-100, *passim*; fond Informativ, dosar 3631, *passim*; dosar 3732, vol. 1-20 *passim*; dosar 3760, *passim*; Andrea Dobeș, *Ilie Lazăr. Consecvența unui ideal politic*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Academia Civică, 2015, *passim*.

[5] Radu Niculescu Buzești (1911-1990). Inginer. A fost arestat la 16 august 1947 și condamnat la 10 ani temniță grea pentru „complot și trădare". A executat pedeapsa la Aiud, Galați, Jilava, Râmnicu Sărat. A fost eliberat la 12 august 1957 cu domiciliu obligatoriu pentru 60 de luni la Rubla. AANP, fișe matricole penale; ACNSAS, fond Penal, dosar 13461, *passim*; dosar 213, vol. 1-100, *passim*; fond Informativ, dosar 14671, *passim*; fond Rețea, dosar 152999, *passim*; http://inliniedreapta.net/radu-niculescu-buzesti-un-martor-al-adevarului/ (accesat la 27.09.2018).

[6] Victor Rădulescu Pogoneanu (1910-1962). Diplomat. A fost arestat la 15 august 1947 și condamnat la 25 de ani temniță grea pentru „complot și trădare". A executat pedeapsa la Sighet, Galați, Râmnicu Sărat, Văcărești. A decedat la Văcărești, la 10 martie 1962. AANP, fișe matricole penale; ACNSAS, fond Penal, dosar 10933, vol. 12, *passim*; dosar 213, vol. 1-100, *passim*; fond Informativ, dosar 161879, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro

Penitenciarul de la Râmnicu Sărat a fost catalogat de mai mulți foști deținuți politici[7] ca fiind cel mai dur dintre unitățile din sistemul carceral comunist românesc și, chiar dacă, în mod firesc, nici unul dintre cei în cauză nu au trecut prin toate centrele de detenție care au funcționat în acea perioadă, considerăm că opiniile lor nu sunt, totuși, lipsite de relevanță.

Acest spațiu de detenție a intrat în conștiința publică în special în ultimii ani, după ce, în vara anului 2013, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc a depus o plângere penală împotriva lui Alexandru Vișinescu, fost comandant între 1956-1963. În acest context[8] presa a devenit brusc interesată de subiect, astfel că pe parcursul procesului care a urmat, până la 10 februarie 2016 când acesta a fost condamnat la 20 de ani de închisoare pentru tratamente neomenoase (infracțiuni contra omenirii) în formă continuată[9], au apărut numeroase articole în mass-media. Condamnarea sa are, într-o mare măsură, legătură și cu tematica studiului de față, pentru că, în perioada în care s-a aflat la conducerea penitenciarului, și-au pierdut viața mai multe personalități ale României interbelice. De altfel, instanța a constatat că din probatoriul cauzei s-au putut reține suficiente dovezi potrivit cărora faptele fostului comandant au avut drept consecință directă moartea a șase deținuții[10]: Dinu Neagu[11], Ioan Arnăutu[12], Mihail Romniceanu[13],

---

[7] Avem în vedere numeroasele aprecieri făcute de foști deținuți după eliberare și identificate în documente din arhiva fostei Securități, precum și în lucrări de memorialistică sau în interviuri acordate după 1990 de supraviețuitori. Printre cei care au avut astfel de opinii se numără: Corneliu Coposu, Ilie Lazăr, Gheorghe Petz, Alexandru Alexandrini, Victor Anca, Ioan Ovidiu Borcea, Augustin Vișa, Mihai Godo, Ion Eremia, Valentin Cristea ș.a.

[8] Cosmin Budeancă, „«Vocile» din «închisoarea tăcerii». Metode de comunicare între deținuții politici din închisoarea de la Râmnicu Sărat (1955-1963)", în Clara Mareș, Lucian Vasile, Ioana Manolache (coord), *Locuri ale suferinței: închisori, lagăre și colonii. Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc*, nr. XIII, 2018, Iași, Polirom, 2019, p. 211.

[9] Alexandru Vișinescu și-a executat cea mai mare parte a pedepsei în închisoarea de la Jilava. A decedat în spitalul închisorii Rahova la 5 noiembrie 2018, la vârsta de 93 de ani.

[10] Arhiva Curții de Apel București (în continuare ACAB), Sentința penală nr. 122/F pronunțată de Curtea de apel București, Secția I Penală în dosar nr. 3986/2/2014, privind pe Alexandru Vișinescu (în continuare, Sentința penală...), p. 158.

[11] Dinu Neagu (1898-1959). Învățător. A fost arestat și condamnat 1 an de închisoare în 1948. Rearestat la 16 august 1952 și internat administrativ pentru 48 de luni. A executat pedeapsa la Midia, Onești Baraj, Onești. A fost eliberat la 15 mai 1954. A fost rearestat la 23 septembrie 1959 și a decedat în anchetă în penitenciarul Râmicu Sărat, la 7 octombrie 1959. ACNSAS, fond Penal, dosar 51056, ff. 7v, 9, 10, 14; fond Informativ, dosar 437280, ff. 4-5; dosar 149088, vol. 5, f. 40; https://www.youtube.com/watch?v=jV6GEWTWDH8&feature=youtu.be (accesat la 10.08.2019).

[12] Ioan „Jenică" Arnăutu (1923-1959). Fost locotenent de artilerie, deblocat, luptător anticomunist în munți. A fost arestat la 16 decembrie 1949 și condamnat la 25 de ani muncă silnică pentru „crimă de uneltire contra securității RPR". A executat pedeapsa la Suceava, Aiud, Oradea, Jilava, Râmnicu Sărat. A decedat la Râmnicu Sărat, la 2 noiembrie 1959. AANP, fișe matricole penale; ACNSAS, fond Informativ, dosar 259885, *passim*; 124032, *passim*; Interviu cu Elena Iacob (sora lui), realizat de Cosmin Budeancă la 27 noiembrie 2015, în Galați, se află în Arhiva de Istorie Orală a Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (în continuare AIO-IICCMER).

https://biblioteca-digitala.ro

Gheorghe Plăcinteanu[14], Victor Rădulescu-Pogoneanu și Ion Mihalache. Acestor nume le putem adăuga și pe cele ale lui Gheorghe Dobre[15], Ion Gigurtu[16], Constantin Hagea[17], Ion Lugoșianu[18], Teodor Roxin[19], Gheorghe Leon[20].

În plus, în sarcina lui Alexandru Vișinescu instanța a mai reținut că faptele lui „s-au concretizat, sub aspect *obiectiv*, în *tratamente neomenoase (inumane și degradante)*, aplicate cu regularitate și în mod sistematic, timp de ani, deținuților respectivi, cărora le-au fost cauzate suferințe fizice și tulburări psihice puternice (prin înfometare permanentă, privare de asistență medicală sau acordarea ei în condiții improprii realizării unui tratament corespunzător bolilor de care sufereau, ținere în

---

[13] Mihail Romniceanu (1891-1960). Avocat, profesor universitar, om politic. A fost arestat la 28 aprilie 1948 și condamnat la 12 ani temniță grea, pentru „înaltă trădare". A executat pedeapsa la Craiova, Jilava, Sighet, Văcărești, Râmnicu Sărat. A decedat la Râmnicu Sărat, la 13 februarie 1960. AANP, fișe matricole penale; ACNSAS, fond Penal, dosar 443, vol. 1-8, *passim*.

[14] Gheorghe (Ginel) Plăcinteanu (1924-1960). Medic. Pentru ca avea o relație cu Lica Gheorghiu, fiica lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, a fost arestat la 13 august 1959 și condamnat la 10 ani închisoare corecțională la care s-a mai adăugat încă un spor de 2 ani pentru „uneltire". A executat pedeapsa la MAI, Râmnicu Sărat. A decedat la Râmnicu Sărat, la 1 mai 1962. AANP, fișa matricolă penală; ACNSAS, fond Penal, dosar 7807, vol. 1-6, *passim*; fond Informativ, dosar 773, vol. 1-2, *passim*; Cicerone Ioniţoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar P, Q*, București, Editura Mașina de scris, 2006, pp. 84-85.

[15] Gheorghe Dobre (1885-1959). General, secretar de stat în Ministerul de Război. A fost arestat la 17 mai 1946 și condamnat la detenție grea pe viață pentru că „a contribuit împreună cu Germania la declararea războiului contra URSS". A executat pedeapsa la Aiud, Râmnicu Sărat, Văcărești. A decedat la Râmnicu Sărat, la 26 martie 1959. AANP, fișe matricole penale.

[16] Ion Gigurtu (1886-1959). Om politic, președintele Consiliului de Miniștri în perioada iulie - septembrie 1940. A fost arestat la 18 decembrie 1948 și condamnat la 15 ani detenție riguroasă pentru „activitate intensă contra clasei muncitoare". A executat pedeapsa la Sighet, Jilava, Văcărești, Râmnicu Sărat. A decedat la Râmnicu Sărat, la 24 noiembrie 1959. AANP, fișe matricole penale; ACNSAS, fond Penal, dosar 6562, vol. 1-2, *passim*; dosar 13459, vol. 1-12, *passim*.

[17] Constantin Hagea (1905-1957). Ziarist, om politic. A fost arestat la 8 mai 1954 și condamnat la 25 de ani muncă silnică, pentru „uneltire contra ordinii sociale". A executat pedeapsa la Jilava, Văcărești, Oradea, Aiud, Râmnicu Sărat. A decedat la Râmnicu Sărat, la 2 decembrie 1960. AANP, fișa matricolă penală; ACNSAS, fond Informativ, dosar 588684, vol. 1-2, *passim*.

[18] Ion Lugoșianu (1890-1957). Avocat, om politic. A fost arestat la 15 august 1949 și condamnat la muncă silnică pe viață, pentru „înaltă trădare". A executat pedeapsa la Aiud, Pitești, Văcărești, Jilava, Râmnicu Sărat. A decedat la Râmnicu Sărat, la 7 noiembrie 1957. AANP, fișe matricole penale; ACNSAS, fond Penal, dosar 17277, vol. 1-2; 6150, vol. 1-29, *passim*.

[19] Teodor Roxin (1885-1960). Avocat, om politic. A fost arestat la 15 martie 1948 și condamnat la 25 de ani temniță grea, pentru „complot contra ordinii sociale". A executat pedeapsa la Aiud, Oradea, Jilava, Râmnicu Sărat. A decedat la Râmnicu Sărat, la 20 septembrie 1960. AANP, fișa matricolă penală; ACNSAS, fond Penal, 6150, vol. 1-29, *passim*.

[20] Gheorghe Leon (1888-1959). Profesor universitar, om politic. A fost arestat la 27 mai 1950 și condamnat la 12 ani detenție grea pentru că „a fost ministru Economiei naționale în guvernul Antonescian", pedeapsă redusă ulterior la 10 ani detenție grea. A executat pedeapsa la Sighet, Jilava, Râmnicu Sărat. A decedat la Râmnicu Sărat, la 29 decembrie 1959. AANP, fișe matricole penale; ACNSAS, fond Penal, dosar 210, vol. 1-3, *passim*; fond Informativ, dosar 3764, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro

frig pe timp de iarnă și, respectiv, în condiții mizere de cazare și echipament pe toată perioada încarcerării), *tortură fizică și psihică* (prin bătăi repetate, sancțiuni disciplinare numeroase și severe, disproporționate față de abaterile invocate și, mai ales, chinuitoare prin condițiile concrete de executare, «pedepse» inventate dureroase și umilitoare, aplicate inclusiv deținuților grav bolnavi și paralizați, împiedicarea permanentă, cu scop de distrugere mintală și alienare socială, a oricărui tip de contact uman și privarea, în același scop, de orice formă de activitate) și *exterminare* (prin uciderea sau împingere la sinucidere, precedate de suferințe de durată, intense și chinuitoare, a șase dintre acei deținuți)"[21].

Pe scurt despre penitenciarul de la Râmnicu Sărat[22]

Construit între 1898-1899[23], penitenciarul din Râmnicu Sărat a fost una dintre instituțiile de detenție edificate după model occidental. În octombrie 1901 a fost vizitat de regele Carol I, cu ocazia unei aplicații militare în județul Slam Râmnic[24].

Penitenciarul era format din două corpuri: primul, în formă de pătrat, cu o curte în mijloc, doar cu parter, unde se aflau bucătăria, magazia, baia, camera gardienilor și șase camere mari, cu o capacitate de cel mult 130 de locuri; cel de-al doilea, celularul, în formă dreptunghiulară, cu parter și etaj, avea 35 de celule, 32 pentru patru deținuți, dispuse 16 la parter și 16 la etaj și 3 celule pentru un singur deținut, la etaj[25]. Dimensiunile medii ale celor 32 de celule erau de aproximativ 3,50 m lungime, 2 m lățime și 3 m înălțime, având dotări minimale: pat de fier, saltea de paie, cearșaf, pătură, sobă sau godin, scăunel, tinetă pentru necesități și recipient pentru apă[26]. Geamul, oblonit, se afla destul de sus, nefiind accesibil direct.

La subsolul primului corp de clădire se găseau celulele de pedeapsă, iar alături de cele două corpuri se găseau patru curți de plimbare pentru deținuți, împrejmuite cu ziduri înalte de aproape 3 metri și jumătate și având turnuri de observație în colțuri.

Până în 1938 aici au fost închiși deținuți de drept comun, cu pedepse mici, dar au existat și unele momente mai importante, în care istoria penitenciarului s-a intersectat cu „istoria mare". Astfel, în 1907 aici au fost aduși o parte dintre țăranii răsculați, iar în 1938, o serie de membri importanți ai Mișcării Legionare (Corneliu Zelea Codreanu,

---

[21] Sentința penală..., p. 180.

[22] A se vedea o prezentare mai detaliată realizată de Dumitru Lăcătușu, în Andrei Muraru (coord.), *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, Iași, Editura Polirom, 2008, pp. 439-453. A se vedea, de asemenea, Andrei Muraru, *Vișinescu, torționarul uitat. Închisoarea, crimele, procesul*, Iași, Editura Polirom, 2017, *passim*.

[23] „Arestul preventiv" a fost construit pe un teren cedat de Primărie în 1890. Valeriu Nicolescu, Constantin Marafet, *Un colț de țară românească: Județul Slam-Râmnic*, vol. I, Râmnicu Sărat, Editura Rafet, 2008, pp. 183-184, 203-204, 370; Valeriu Nicolescu, *Un colț de țară românească: Județul Slam-Râmnic*, vol. V, Buzău, Editura Editgraph, 2013, pp. 185-186.

[24] Valeriu Nicolescu, Constantin Marafet, *op. cit.*, vol. I, pp. 183-184.

[25] AANP, fond Secretariat, dosar nr. 9/1956-1959, vol. III, f. 61.

[26] Ion Diaconescu, *Temnița, destinul generației noastre*, București, Editura Nemira, 1998, p. 240; Interviu cu Ion Diaconescu, realizat de Cosmin Budeancă la 26 aprilie 2007, în București, se află în AIO-IICCMER, cotele 89, 90.

https://biblioteca-digitala.ro

„Nicadorii" și „Decemvirii") au fost ridicați și uciși în noaptea de 29/30 noiembrie 1938, în timpul transferului către închisoarea Jilava. Ca urmare a asasinării prim-ministrului Armand Călinescu, la 21 septembrie 1939, alți 13 legionari ce se aflau închiși în penitenciar au fost executați, în noaptea de 21/22 septembrie 1939[27].

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial au fost trimiși aici deținuți militari, condamnați sau aflați în curs de cercetare[28], dar și ilegalistele comuniste Ana Pauker și Liuba Chișinevski[29].

După război, penitenciarul a redevenit spațiu de executare a pedepselor pentru deținuții de drept comun, alături de care, începând cu 1948, au fost închiși deținuți cu caracter politic (țărani din zonă care nu își predaseră cotele sau opozanți ai noului regim) sau temporar, în „depozit", cetățeni anchetați de Securitatea din localitate, care nu dispunea de spațiu suficient.

Începând cu 1955, în penitenciarul de maximă siguranță de la Râmnicu Sărat au fost aduși o parte dintre supraviețuitorii închisorii din Sighetu Marmației, în regim de izolare (singuri în celulă, cu câteva excepții când, temporar, au fost și doi), fără a beneficia de pachet, vorbitor sau scrisori[30].

După revoluția din Ungaria din 1956, o parte din deținuții care își executau pedepsele în închisori din Transilvania au fost mutați mai departe de frontiera vestică, astfel că în 1957 a crescut numărul deținuților politici „importanți" de la Râmnicu Sărat. Printre aceștia se numărau lideri ai fostelor partide istorice, foști demnitari, înalți prelați, ori deținuți care se dovediseră recalcitranți, organizând greve și alte proteste în închisori[31].

În cei șase ani care au urmat, deținuții din această închisoare au cunoscut experiențe limită: foame, frig, angajați agresivi și un regim de izolare nemaiîntâlnit în alte închisori din România.

Bătaia

Alături de izolare și de alte tratamentele inumane și degradante aplicate deținuților, bătaia[32] a constituit una dintre metodele utilizate în mod abuziv, pentru că era lipsită de orice bază legală. Ea se aplica atât pentru menținerea disciplinei, cât și ca pedeapsă pentru încălcarea regulamentului. A existat, însă, cel puțin un caz (la care ne vom referi mai detaliat ulterior) în care un deținut a fost bătut de ofițerii Securității în timpul anchetei penale desfășurate în incinta penitenciarului și a decedat.

Referiri la bătăile administrate deținuților de către angajații penitenciarului apar în special în memorialistică și în interviurile cu supraviețuitorii și, într-o măsură foarte

---

[27] Radu Ciuceanu (ed.), *Regimul penitenciar din România (1940-1962)*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001, p. 14; Andrei Muraru (coord.), *op. cit.*, p. 441.

[28] Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Buzău, fond Penitenciarul Râmnicu Sărat, dosar nr. 3/1944, ff. 256-257.

[29] Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Iași, Editura Polirom, 2016, pp. 56, 65.

[30] AANP, dosar nr. 1/1956, vol. II, f. 28; Andrei Muraru (coord.), *op. cit.*, p. 304.

[31] Andrei Muraru (coord.), *op. cit.*, p. 318.

[32] A se vedea și Andrei Muraru, *op. cit.*, pp. 228-237.

https://biblioteca-digitala.ro

mică, în documentele fostei Securități. De altfel și Dorin Ivan, unul dintre cercetătorii preocupați de istoria acestei închisori, afirma că „în principiu [...] nu se aplica bătaia decât în rare cazuri. Probabil acest procedeu făcea parte din același sistem de gândire diabolic, orice act de corecție echivalând cu un gest uman de recunoaștere indirectă a existenței deținutului ca persoană fizică"[33]. Nu știm dacă acestea au fost resorturile care au determinat ca, prin comparație cu alte penitenciare, într-adevăr, corecțiile fizice să nu fie atât de des întâlnite, dar chiar și un fost gardian de la Râmnicu Sărat, Alexandru Panțuru, afirma într-un interviu, întrebat fiind dacă deținuții erau bătuți, că „regula nu era bătaia"[34].

În ceea ce privește documentele fostei Securități, chiar dacă am parcurs până acum mii de file de dosare și sute de rapoarte întocmite de gardienii și ofițerii din penitenciar în care se menționează diferite încălcări ale regulamentelor, referirile la bătăi sunt destul de rare. Astfel, potrivit unor documente, utilizarea bătăii în cadrul penitenciarelor, care se aplica deși nu avea nici un temei legal, ar fi fost „reglementată" în anul 1958, când Alexandru Drăghici, ministrul Afacerilor Interne, ar fi dat un ordin verbal, transmis prin adjunctul său, Alexandru Mureșanu, prin care comandanților li se permitea să îi bată pe deținuți, devotamentul cadrelor fiind apreciat de conducerea ministerului în funcție de modul cum știau să bată[35]. Erau avuți în vedere „deținuții înrăiți recalcitranți", care refuzau munca, și care „urmau să fie bătuți, în prezența comandantului și cu consimțământul medicului, cel dintâi urmând să hotărască numărul loviturilor". Acest ordin ar fi fost valabil până în anul 1960, dar bătaia s-a mai aplicat, în continuare, până în iunie 1962, în cazuri excepționale[36].

Indirect, și din alte documente reies informații care atestă un comportament dur față de deținuți, care exceda regulamentul sau se afla la limita acestuia. Spre exemplu, dintr-o caracterizare a fostului comandant al penitenciarului din Râmnicu Sărat, Alexandru Vișinescu, din 24 decembrie 1957, instructorul Secției Politice afirmă că acesta „în activitatea sa, a dovedit că *are dezvoltată ura față de dușmanul de clasă și că privește cu mult simț de răspundere sarcina care i-a fost încredințată* (subl. n. C.B.)", iar din foaia de notare pentru perioada 1.01.1957 - 1.04.1958, se arată că acesta „*este curajos și hotărât, manifestând o atitudine fermă* (subl. n. C.B.) față de deținuții contrarevoluționari"[37]. Comportamentul său „corespunzător" a și dus, de altfel, la avansarea sa la gradul de căpitan (prin Ordinul M.A.I. nr. 1772), la 1 aprilie 1959. Ulterior, într-o foaie de notare aferentă perioadei 30 noiembrie 1960 - 31 decembrie 1961, se menționa, printre altele, că „*este curajos și hotărât în acțiuni, manifestând atitudine fermă față de dușmanii de clasă* (subl. n. C.B.)"[38].

---

[33] Dorin Ivan, *Experimentul Râmnicu Sărat*, Buzău, Editura Irineu Mihălcescu, 2005, p. 83.

[34] „Alexandru Panțuru - un gardian reconvertit" (interviu cu Alexandru Panțuru, realizat de Dorin Ivan la 11 august 1998), în *Ibidem*, p. 113.

[35] Sentința penală..., p. 148.

[36] *Ibidem*, pp. 148-149.

[37] *Ibidem*, p. 44.

[38] *Ibidem*, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă avem în vedere atitudinea generală a regimului comunist față de deținuții politici, considerați opozanți periculoși, putem interpreta aceste referiri ca fiind dovezi ale unui comportament dur din partea comandantul față de cei pe care „îi avea în grijă". La aceste mențiuni am mai putea adăuga o informație identificată într-un document, potrivit căreia, în iunie 1959, deținutul Ioan Puiu[39] a cerut conducerii de la București să i se acorde un regim special. La 22 iunie, de la Ministerul Afacerilor Interne, Serviciul „K", a venit un răspuns negativ, în finalul căruia i se transmitea comandantului: „Veți lua măsuri ca organele administrației penitenciarului R. Sărat să nu dea nimic din cele solicitate de deținut și să-i aplice regimul de detenție normal. Dealtfel (sic!), comandantul penitenciarului Vișinescu este obligat să ia *cele mai aspre măsuri* (subl. n. C.B.) împotriva deținuților care nu respectă regulamentele penitenciarului"[40]. Iar în ce puteau consta aceste „aspre măsuri" vom detalia, parțial, în paginile care urmează.

Așa cum am menționat deja, cel mai important deținut aflat la Râmnicu Sărat în perioada analizată a fost Ion Mihalache, care a și murit acolo, iar din mărturiile celor care i-au fost colegi de detenție reiese că la sfârșitul său tragic au contribuit, pe lângă vârstă și condițiile de detenție, și comportamentul violent al angajaților penitenciarului.

O parte dintre deținuții care au supraviețuit condițiilor de detenție de la Râmnicu Sărat au povestit despre acestea chiar înainte de eliberare (cum este și cazul lui Ioan Puiu), în anii care au urmat (Ilie Lazăr, Corneliu Coposu[41], Ioan Ovidiu Borcea[42]) sau, într-o mai mare măsură, în libertate, după căderea regimului comunist.

Astfel, când a fost transferat la Gherla, Ioan Puiu le-a relatat colegilor prin ce a trecut la Râmnicu Sărat, făcând explicit referiri la bătăile administrate fostului lider țărănist, Ion Mihalache. Dintr-o notă informativă dată la 26 aprilie 1963 de agentul „Bucur Dionisie", aflăm că Ioan Puiu ar fi rememorat cum, „a suferit o detenție grea la Rm. Sărat singur în celulă timp de 6 ani și că de acolo a auzit în mai multe rânduri

---

[39] Ioan Puiu (1918-2002). Inginer. A fost arestat la 2 decembrie 1947 și condamnat la 20 de ani muncă silnică pentru complot. A executat pedeapsa la Aiud, Oradea, Jilava, Gherla, Râmnicu Sărat. A fost eliberat la 23 iunie 1964. AANP, fișa matricolă penală; ACNSAS, fond Penal, dosar 347, vol. 1-19, *passim*; dosar 60248, *passim*; fond Informativ, dosar 4970, vol. 1-2, *passim*; dosar 330011, *passim*; dosar 160853, vol. 1-24, *passim*.

[40] ACNSAS, fond Informativ, dosar 4970, vol. 1, f. 51 bis.

[41] Corneliu Coposu (1914-1995). Avocat, publicist, om politic. A fost arestat la 14 iulie 1947 și condamnat la 15 ani detenție grea. A executat pedeapsa la Bragadiru, Popești-Leordeni, Rahova, Văcărești, Gherla, Râmnicu Sărat. A fost eliberat la 9 iulie 1962 cu domiciliu obligatoriu la Rubla. Lider al Partidului Național Țărănesc - Creștin Democrat și președinte al acestuia (1989-1995). AANP, fișe matricole penale; ACNSAS, fond Penal, dosar 348, vol. 1-6, *passim*; 16829, vol. 1-11, *passim*; 351, vol. 1-18, *passim*; 15246, *passim;* fond Informativ, dosar 509, *passim*; 5062, vol. 1-4, *passim*; 149087, vol. 1-38, *passim*; fond SIE, dosar 19578, *passim*.

[42] Ioan Ovidiu Borcea (1932-1984). Funcționar. A fost arestat la 24 ianuarie 1952 și condamnat la 20 ani muncă silnică pentru „uneltire contra ordinii sociale". A executat pedeapsa la Jilava, Baia Sprie, Oradea, Aiud, Râmnicu Sărat, Botoșani. A fost eliberat la 29 iulie 1964. În 1980 a emigrat în SUA. AANP, fișa matricolă penală; ACNSAS, fond Penal, dosar 76053, vol. 1-3, *passim*; fond Informativ, dosar 123317, vol. 1-3, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro

cum I. Mihailescu (sic!) zbiera: «Bate-ți-mă, dați mai tare, omorâți-mă[!»], că știe că din bătaie i-a fost ruptă o coastă și [...] cam cu un an mai înainte Mihalache a fost vizitat în cameră de o personalitate mare, că nu a auzit decât răspunsul lui Ion Mihalache care repeta: «Nu mai am altceva de spus decât ceea ce am declarat la dosarul cauzei mele.[»] După această vizită nu a mai fost bătut, iar cadrele de pază, îi scoteau tineta fiindcă era orb și bătrân așa că cu greu se mai ridica din pat"[43].

În ceea ce îl privește pe Ilie Lazăr, el a fost supravegheat informativ de Securitate după eliberare și a avut instalată tehnică operativă în locuință. În felul acesta, la 8 iulie 1967, ofițerii care se ocupau cu supravegherea sa au înregistrat (și ulterior au transcris) un fragment din însemnările sale cu caracter memorialistic, care ulterior s-au pierdut. Ilie Lazăr i-a citit unui alt fost deținut politic, despre cum la Râmnicu Sărat l-a auzit, la un moment dat, în toamna lui 1958, pe Ion Mihalache strigând următoarele cuvinte: „«Fraților, aici vorbește Ion Mihalache. Aflați că de ani de zile sufăr grozav de rinichi și cer să fiu operat și având o puternică hemoragie și mereu sunt refuzat.» După aceasta s-a mai auzit că se luptă cu medicul închisorii, în prezența ofițerului de serviciu și a unui plutonier cunoscut mare canalie și bătăuși (sic!), cu care am avut și eu de afface (sic!). După această discuție s-au auzit țipete și lovituri puternice de palme și pumni"[44].

Și Corneliu Coposu a avut instalate microfoane în locuință, astfel că o discuție avută de el cu un anume Ghibu, scriitor, care l-a vizitat în 6 august 1985, a fost înregistrată și transcrisă. Printre altele, Coposu i-a spus vizitatorului că „el și alți membri ai PNȚ au suferit fizic din partea gardienilor după arestare, administrându-li-se în mai multe rânduri bătăi și îl impresiona puternic, nu atât faptul că era bătut, ci că era maltratat Mihalache – în vârstă de 80 de ani și Piki Pogoneanu (Victor Rădulescu Pogoneanu - n.n. C.B.) ale cărui persoane (sic!) (picioare n.n.) erau paralizate. Este înclinat să creadă că în timpul cât s-au aflat la Râmnicu Sărat li se impunea un regim de exterminare. Nu a putut înțelege nici o dată cum, considerând că dovedesc patriotism, acționau în asemenea manieră gardienii respectivi"[45].

După 1990, într-o discuție cu Roxana Badralexi, Corneliu Coposu s-a referit din nou la gardienii și ofițerii de la Râmnic și la modul în care înțelegeau să se comporte cu deținuții pe care îi aveau în pază, mai ales cu Mihalache și Rădulescu-Pogoneanu: „Am fost mereu uluit cum puteau fi determinați niște oameni să-și chinuie semenii fără nici un motiv. Pentru ei, noi eram cifre, habar n-aveau cine suntem. Una din întrebările care mă chinuie este aproape o obsesie: ce-au putut să le spună acestor oameni ca să-i determine să intre în celula lui Mihalache – care avea 82 de ani și care nu se putea mișca – și să-l bată. Sau în celula lui Rădulescu-Pogoneanu care era pe jumătate paralizat și pe care îl băteau în pat"[46].

---

[43] ACNSAS, fond Informativ, dosar 330011, f. 115

[44] ACNSAS, fond Informativ, dosar 3732, vol. 14, f. 283v.

[45] ACNSAS, fond Documentar, dosar 2, vol. 21, f. 53.

[46] Corneliu Coposu, „Și dacă acum s-ar reedita biografia mea, cred că aș urma același drum", în *Memoria. Revista gândirii arestate*, nr. 25, decembrie 1998, pp. 53-54.

https://biblioteca-digitala.ro

În cadrul unui alt dialog, cu Vartan Arachelian, Coposu detaliază despre detenția din închisoarea de la Râmnic și despre sfârșitul tragic al fostului lider țărănist Ion Mihalache: „...a stat multă vreme deasupra celulei mele. O perioadă de timp, cam în deceniul al cincilea, pe la început, puteam să comunic printr-un fel de alfabet morse cu el. Cunoștea un singur alfabet de bătăi în perete, fiecare literă reprezenta o bătaie în plus. A, o bătaie, B două, vă închipuiți că la Z erau 24 de bătăi – un sistem de comunicare foarte dificil. Era singurul pe care-l pricepea, și am reușit să schimb cu el câteva fraze și să îi răspund după un efort de o jumătate de zi. «Niculina e sănătoasă.» Era vorba de soția lui. Și a priceput, exista un semnal de întrerupere a comunicației și altul de OK. După aceea, slăbindu-i auzul, nu s-a mai putut ține legătura cu el. Protestele le făcea cu o voce foarte sonoră, exact în momentele schimbării de gardă, când, datorită mișcării, celulele scăpau de sub supraveghere. Atunci venea în dreptul ușii și cu o voce puternică protesta. Așa am aflat că patriarhul Justinian Marina a fost la el în celulă, încercând să-l convingă să dea o declarație de blamare a lui Maniu.

Am auzit din celula mea cum a strigat: «A fost nenorocitul de patriarh Justinian Marina la mine, să mă convingă să mă desolidarizez de Maniu. L-am dat afară!» Urma deschiderea celulei, bătaia administrată de gealat, și totul reintra în liniște și în normal, încă o dată a protestat, de data aceasta vizitatorul care a încercat să-l convingă pe Mihalache să dea o declarație salvatoare pentru el a fost Ghelmegeanu. Refuzul și strigătele lui au fost imediat potolite prin bătaia administrată de gardieni. A avut o comportare foarte demnă până în ultimul moment al vieții. În ultima fază nu se mai putea mișca decât cu foarte mare greutate; după aceea a paralizat și, în scurtă vreme, s-a prăpădit"[47].

Despre abuzurile la care a fost supus Ion Mihalache relatează și Ioan Ovidiu Borcea, un alt țărănist care a supraviețuit condițiilor inumane de la Râmnicu Sărat și care, în iulie 1980, a reușit să plece definitiv în Statele Unite ale Americii: „Ion Mihalache a fost asasinat cu premeditare, deoarece continua să rămână un simbol al rezistenței românești. În nenumărate rânduri a protestat, făcând să răsune tot celularul. Ofițerul politic (Lupu) și comandantul Vișinescu l-au bătut în permanență, i-au creat condiții să se îmbolnăvească și nu i-au dat îngrijire medicală. Intrau și aruncau cu găleata cu apă pe el, în plină iarnă. Eu i-am supravegheat celula prin cele șase găuri, pe care le făcusem cu o sârmă în ușă. [...] Dacă n-aș fi fost de față, această mărturie n-ar exista. Acum, când sunt în lumea liberă, am datoria să anunț acest asasinat pe care l-a săvârșit comandantul Vișinescu. Strigătele: «Fraților, aici este Ion Mihalache. Mă omoară!», au răsunat în tot celularul. Această crimă nu poate fi uitată"[48].

---

[47] *Mărturisiri. Corneliu Coposu în dialog cu Vartan Arachelian*, București, Fundația Academia Civică, 2014, pp. 163-164.

[48] Ion Diaconescu, Cicerone Ioniței, *Prin ungherele iadului comunist. Râmnicu Sărat*, București, f.e., 2007, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro

Într-un interviu realizat în 2014 cu ultimul supraviețuitor al închisorii din Râmnicu Sărat, Valentin Cristea[49], acesta spune că el nu a fost bătut, însă își amintește că Mihalache nu a avut aceeași soartă: „Așa, ca suferință, știu de bietul Mihalache, săracul, care era un protestatar, el nu voia de loc să accepte, în fine, și țipa de multe ori la ei, făcea scandal și atunci intrau peste el, îi puneau lanțuri de picioare, i-au băgat și căluș în gură, de multe ori, ca să nu mai țipe. Cred că-l și loveau. Da, 'l-auzeam, că el era, față de mine, când eram la [celula] doi, el era undeva, la etaj, într-o celulă pe partea opusă și sus. [...] Probabil că-l și băteau, auzeam lanțurile, în fine, după ce i le puneau pe picioare, că se agita și el acolo și se auzea prin ușile alea"[50].

Printre cei care în memoriile publicate după 1989 amintesc de Ion Mihalache se numără și preotul iezuit Mihai Godo[51], care susține că fostul lider țărănist a căzut bolnav la pat în urma bătăilor administrate de un plutonier cu ciocanul de lemn cu care se verifica grilajul[52].

Godo face unele precizări și cu privire la un episod important din acea perioadă, respectiv descoperirea faptului că deținuții foloseau comunicarea în limbaj Morse - tușit, ceea ce a dus la o avalanșă de pedepse care, potrivit memorialistului, i-ar fi vizat pe toți deținuții, și care aveau ca element principal bătaia. „Toată închisoarea, în mod special Borcea Ioan Ovidiu, a fost pedepsită crunt [...]. [Borcea] a dispărut deodată din camera de deasupra, apoi a ciocănit din camera alăturată, dar numai cu vârful unghiei. Atunci mi-a transmis că a fost bătut îngrozitor, de trei ori. Au fost bătuți toți cei care au tușit. Pedeapsa a fost oribilă. Scoteau totul din cameră, nu mai rămânea înăuntru decât găleata, și trebuia să stai în picioare de la cinci dimineața până la zece seara. Apoi, aruncau înăuntru două scânduri pe care te puteai culca"[53].

---

[49] Valentin Cristea, născut la 5 iulie 1930 în Comarnic, Prahova. Inginer, locotenent major MAI. A fost arestat la 8 februarie 1956 și condamnat la 5 ani muncă silnică, pedeapsă modificată ulterior în 7 ani închisoare corecțională pentru „divulgare de secrete de stat". A executat pedeapsa la MAI închisoarea „B", Ocnele Mari, Râmnicu Sărat, Văcărești, Jilava. A fost eliberat la 16 ianuarie 1963. AANP, fișa matricolă penală; ACNSAS, fond Penal, dosar 78629, vol. 1-5, *passim*; fond Rețea, dosar 34091:8, *passim*; Interviu cu Valentin Cristea realizat de Constantin Vasilescu și Gina Radu în 15 mai 2013, în Câmpina, se află în AIO-IICCMER; Interviu cu Valentin Cristea realizat de Cosmin Budeancă și Constantin Vasilescu la 7 mai 2014, în Câmpina, se află în AIO-IICCMER.

[50] Interviu cu Valentin Cristea realizat de Constantin Vasilescu și Gina Radu.

[51] Mihai Godo (1913-1996). Preot iezuit. A fost arestat la 18 noiembrie 1952 și condamnat la condamnat la 10 ani muncă silnică pentru „crimă de trădare". A executat pedeapsa la Jilava, Pitești, Cluj Tribunal, Râmnicu Sărat, Pitești, Oradea, Cluj, Văcărești. A fost eliberat la 15 noiembrie 1962 cu domiciliiu obligatoriu în Gherla. AANP, fișa matricolă penală; ACNSAS, fond Penal, 74192, vol. 1-26, *passim*; fond Informativ, dosar 161865, vol. 1-13, *passim*; dosar 161868, *passim*; Mihai Godo, *Iezuit. Nu câinele comuniștilor! Surâsul nedeținutului*, Ratio et Revelatio, Oradea, 2014, *passim*.

[52] Mihai Godo, *op. cit.*, p. 156.

[53] *Ibidem*, p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro

Ion Diaconescu[54] își amintește și el că prin luna octombrie a anului 1962, Borcea ar fi transmis în Morse - tușit – dar în limba franceză, pentru ca supraveghetorii să nu poată înțelege mesajul – un semnal de alarmă: „«Opriți tusea, suntem urmăriți». În sfârșit, după atâția ani descoperiseră și ei secretul nostru și aduseseră un securist special care, lipit de ușa care da în curte, asculta tușitul nostru și voiau să ne descopere secretele. Mesajul lui Borcea în limba franceză nu l-au înțeles și l-au dus pe Ovidiu la subsol și l-au bătut crunt cu cureaua pe pielea goală să spună cu cine a vorbit și ce a spus. L-a bătut chiar directorul Vișinescu. Borcea nu a recunoscut nimic și atunci, bănuind că el vorbise cu un vecin al lui de celulă de la etaj, au vrut să-l separe de acesta și l-au mutat în celula din dreapta mea care, întâmplător, acum era liberă. De aici, cu mare greutate, prin vechea metodă a ciocănitului în zid, a reușit să-mi spună tot ce s-a întâmplat"[55].

Pe lângă bătaia primită pentru că a comunicat cu alți deținuți, Borcea a mai fost bătut și cu alte ocazii, iar două dintre ele le vom prezenta cu titlu de exemplificare: „Am purtat timp de șase ani o pereche de bocanci care nu mai aveau talpă. Am pus un tub de pastă de dinți turtit, ca să nu stau cu talpa pe ciment. Când le-am arătat cât de rupți erau bocancii, m-au luat la bătaie zicând că am băgat tubul acolo ca să rup ghetele"[56]. „În 1961 mi-au degerat toate degetele de la picioare, s-au roșit, apoi s-au făcut vinete, au început să mă mănânce și mi-a căzut pielea de pe ele... Fiindcă era iarnă, am raportat că nu aveam îmbrăcăminte decât ruptă și un ofițer mi-a dat un pumn în gură de m-a trântit pe pat și mi-a rupt un dinte"[57].

Fostul lider comunist Vasile Luca[58], deși avea un regim preferențial față de alți deținuți, este menționat de Corneliu Coposu că ar fi fost supus, la rândul său, unor

---

[54] Ion Diaconescu (1917-2011). Inginer, om politic. A fost arestat la 5 decembrie 1947 și condamnat la 15 ani muncă silnică pentru „complot politic". A executat pedeapsa la Baia Sprie, Nistru, Aiud, Râmnicu Sărat, Văcărești. A fost eliberat la 30 noiembrie 1962 cu domiciliu obligatoriu pentru 24 de luni la Rubla. Lider al Partidului Național Țărănesc - Creștin Democrat și președinte al acestuia (1995-2001). AANP, fișa matricolă penală; ACNSAS, fond Penal, dosar 347, vol. 1-19, *passim*; fond Informativ, dosar 217, *passim*; 219, vol. 1-3, *passim*; 239, vol. 1-2, *passim*; 264, *passim*. Ion Diaconescu, *op. cit.*, *passim*.

[55] Ion Diaconescu, Cicerone Ioniței, *op. cit.*, p. 16. Întâmplarea este descrisă și în volumul de memorii Ion Diaconescu, *Temnița, destinul generației noastre*, Casa cărții de știință, Cluj-Napoca, 2018, p. 449, și ne-a fost relatată și în cadrul interviului din 26 aprilie 2007.

[56] Ion Diaconescu, Cicerone Ioniței, *op. cit.*, p. 30.

[57] *Ibidem*, p. 51.

[58] Vasile Luca (Luka Laszlo, 1898-1963). Membru al Partidului Comunist din România din 1924, a fost arestat și închis în 1924-1928, 1933-1939. Rearestat în 1940 pentru tentativă de trecere a frontierei în URSS, a fost închis pentru 8 luni la închisoarea din Cernăuți, de unde a fost eliberat de sovietici, în iunie 1940. A revenit în România, în septembrie 1944 și a ocupat mai multe funcții importante (ministrul Finanțelor, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri ș.a.). La Plenara CC al PCR din 29 februarie - 1 martie 1952 a fost acuzat de deviaționism de dreapta. A fost arestat la 14 august 1952 și condamnat la muncă silnică pe viață, pedeapsă comutată ulterior la 25 de ani muncă silnică. A executat pedeapsa la MAI închisoarea „B", Râmnicu Sărat, Jilava, Aiud. A decedat la Aiud, la 27 iulie 1963. AANP, fișe matricole penale; ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 1-184, *passim*; Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR 1945-1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 365.

https://biblioteca-digitala.ro

corecții corporale severe: „Ori de câte ori conversam prin perete, nu scăpa prilejul să înjure ordinar pe foștii lui tovarăși care-l înfundaseră în pușcărie. [...] ...reacția lui la aplicarea regulamentului de disciplină, care însemna o bătaie administrată deținuților de către gealații pușcăriei. Noi eram singuri în celulă, iar ei întrau și ne izbeau cu bastoanele, până când cădeam jos. Asta era o metodă de menținere a disciplinei. În vreme ce noi suportam în tăcere aceste exerciții de asigurare a disciplinei, Vasile Luca protesta în numele principiilor leniniste [...]. Nu scăpa nimeni de această bătaie! În vreme ce noi o suportam în tăcere, știindu-ne la discreția totală a puterii comuniste, Vasile Luca protesta în numele ideologiei comuniste, invocându-l pe Lenin"[59].

Și Ion Eremia, în lucrarea sa *Insula Robinson*, dedicată experienței din acest penitenciar, relatează despre bătăi. Astfel, unul din vecinii dintr-o celulă alăturată, partener de discuții prin intermediul ciocănitului în perete, referitor la riscurile pe care și le asumă dacă sunt prinși, spune că „nu-i puțin să te ciomăgească la spate și să-ți facă fesele ferfeniță"[60]. El mai amintește și „bătaia la spate cu ciomagul până cazi în nesimțire" care se aplica dacă deținuții erau prinși încercând să comunice „prin viu grai sau prin semnale Morse"[61], sau pentru deținerea de obiecte interzise. De altfel, referindu-se la aceste ultime două încălcări de regulament, el scrie: „Deseori am auzit în dricul nopții țipete îngrozitoare, care m-au trezit din somn. Erau execuții cu ciomagul, pentru unul din aceste două păcate mortale"[62].

Un ultim caz pe care îl vom prezenta în acest context este cel al fruntașului țărănist Ilie Lazăr, deja menționat, și care – așa cum reiese din lectura însemnărilor sale memorialistice înregistrate și transcrise de Securitate – pentru că după ce l-a auzit strigând pe Ion Mihalache a îndrăznit să îi transmită acestuia, de la fereastră, un mesaj de încurajare, a fost pedepsit de comandant și de câțiva dintre subordonații acestuia[63]. Astfel, la patru zile de la eveniment „întră la mine, în celulă, directorul închisorii, Vișinescu, însoțit de 7 inși, între care locotenentul de serviciu, doi plutonieri, sergentul intern și alți gardieni și mi se adresează textual: «Să reconstituim cum te-ai postat în geam și ce-ai vorbit cu deținutul care-și făcea plimbarea!»" Ilie Lazăr le arată cum a procedat și le explică și motivul pentru care a făcut acel gest, „Pun piciorul pe patul de fier și cu al doilea eram deja în geam. Totul s-a petrecut într-un minut. Când am fost susținut de gardianul de serviciu permanent în acel moment când m-am dat jos și după acest scurt răspuns ce i-am dat, s-a repezit cu o furie și înjurături, el directorul personal aplicându-mi câțiva pumni de boxer în cap și față în urma cărora ... și

---

[59] *Mărturisiri. Corneliu Coposu în dialog cu Vartan Arachelian...*, p. 142.

[60] Ion Eremia, *Insula Robinson*, București, Fundația Academia Civică, 2003, p. 78.

[61] *Ibidem*, p. 89.

[62] *Ibidem*, p. 89.

[63] A se vedea pe larg în Cosmin Budeancă, *Mărturie peste timp... Câteva amintiri ale lui Ilie Lazăr despre Alexandru Vișinescu și iadul din „Închisoarea Tăcerii" de la Râmnicu Sărat*, pe platforma *Contributors* (http://www.contributors.ro/cultura/marturie-peste-timp%E2%80%A6-cateva-amintiri-ale-lui-ilie-lazar-despre-alexandru-vi%C8%99inescu-%C8%99i-iadul-din-%E2%80%9Einchisoarea-tacerii%E2%80%9D-de-la-ramnicu-sarat/), accesat la 15.11.2017.

https://biblioteca-digitala.ro

înfometat fiind, cu mâinile și picioarele inflamate, am căzut jos. După aceste puternice lovituri, s-au repezit la mine toți însoțitorii începând cu locotenentul și toți la rând. Văzând că mă asasinează și fiind deja într-un lac de sânge, am început să strig să se audă în întreaga închisoare: «Fraților, mă asasinează șapte inși în frunte cu directorul!» După aceste puternice strigăte, se urcă pe colțul meu patru inși, mă prind de guler. Eu țip. Ei îmi bagă tot felul de cârpe în gură. În fine aceste zvârcoliri și luptă a mea cu ei a ținut câteva minute când ei mă loveau cu călcâiul bocancilor și cizmelor în față și în piept, după care istovit de puteri, cu întregul corp într-un lac de sânge, sunt ridicat de jos și întins pe patul de fier și din ordinul directorului, mi se pune fier la mâini și la picioare..."[64].

Agonia în urma bătăii primite a durat 72 de zile, timp în care nu s-a putut da jos din pat. „Am fost în neputință completă, încât îmi făceam necesitățile din pat. Gura și întreaga dantură, din cauza cârpelor și cele băgate în gură era inflamată și plină de răni. Din cauza acestei mari dureri la gură și la dantură nu m-am putut alimenta câteva luni. Fierul de la picioare era atât de greu încât nu puteam să mă întorc dintr-o parte în alta, decât cu foarte mare efort și dureri. După 28 de zile fierul de la picioare mi s-a luat, mi s-a lăsat numai fierul de la mâini care mi-l luau numai când îmi aduceau mâncarea. Sunt deci exact 72 de zile am stat pe pat într-un lac de sânge, fără asistență medicală. În a cincea săptămână, urlând și cerând să vie medicul, acesta odată a venit însoțit de locotenentul bătăuși (sic!), care era de serviciu. Altădată venea sanitarul fără să-mi dea cel mai mic ajutor, nici nu se uita din ușă dacă mai trăiesc. I-am cerut medicului, în prezența locotenentului, să-și facă datoria și să-mi vadă rănile de pe corp, lucru la care locotenentul s-a opus categoric. Așa că 72 de zile am stat într-un lac de sânge, complet distrus și [cu] coastele fracturate. Constatate aceste fracturi imediat după (în original scrie ~~internare~~, iar deasupra eliberare, n.n. C.B.). La început s-a crezut că sunt fracturate numai două, amândouă coastele, pe urmă profesorul universitar a constatat că sunt fracturate trei coaste. În felul acesta mi-am dus calvarul până în ziua expirării condamnării penale"[65].

Am redat acest caz mai detaliat pe de o parte pentru că prezintă mai multe tipuri de abuzuri la adresa deținuților, cum ar fi bătaia, neacordarea de asistență medicală, iar pe de alta deoarece este vorba de un text scris la 9 ani de la evenimente și la 3 ani după revenirea acasă din detenție, așadar „la cald", asumând riscul major de a fi descoperit și pedepsit cu duritate, cu atât mai mult cu cât la eliberare deținuții semnau declarații potrivit cărora nu vor relata nimic din cele văzute și trăite pe parcursul executării pedepsei, în caz contrar fiind pasibili de sancțiuni potrivit legii.

---

[64] ACNSAS, fond Informativ, dosar 3732, vol. 14, ff. 284-285.
[65] *Ibidem*, f. 285.

https://biblioteca-digitala.ro

Bătaia în anchetă

De regulă după pronunțarea condamnării deținutul își ispășea pedeapsa și doar în rare cazuri mai era anchetat, dacă Securitatea dorea să obțină informații care să îi ajute la instrumentarea altor dosare sau dacă apăreau, între timp, elemente noi cu privire la trecutul lui. La Râmnicu Sărat am găsit documente despre mai mulți deținuți care au fost anchetați (după ce fuseseră condamnați), însă nu avem informații certe că asupra lor s-ar fi comis abuzuri, deși, după cum bine se știe, adesea în anchetele vremii violențele fizice și presiunile psihice erau practici curente.

Referiri la comportamentul violent al ofițerilor de Securitate care se ocupau de anchete în incinta penitenciarului, activități de care se pare că nu era străin nici Alexandru Vișinescu, fac atât fostul deținut politic Petrache Corbu[66], cât și fostul gardian Alexandru Panțuru. Astfel, primul afirmă că „a fost bătut îngrozitor, în Penitenciarul Râmnicu-Sărat, de către doi ofițeri securiști, Lupu Vasile și Luță Vasile", pe comandantul Vișinescu el caracterizându-l drept „un mare criminal", precum și cei de la Securitate[67].

În ceea ce-l privește pe Alexandru Panțuru, într-un interviu realizat în anul 1998 de Dorin Ivan, el spune că: „Regula nu era bătaia. Îi amenința (pe deținuți) cu pistolul sau le scotea patul, cum se întâmpla foarte des cu Ion Mihalache, care dormea pe pardoseală. Îi schelălăia însă securiștii în birourile de la intrare, pe stânga. În dreapta era comandamentul lui Vișinescu. De câte ori era dus un deținut în birourile din dreapta, Vișinescu venea obosit, cu cearcăne la ochi. Cel mai bine auzeau deținuții de drept comun. Ei știau cel mai bine. După ce făceau curățenie, veneau la mine cu niște cravașe făcute din sârmă de oțel sudate la capăt, cum sunt codirișcile de oțel, cabluri, ciomege. «Ia uită-te, dom' major, d'aia orăcăie ăia acolo!», îmi spuneau de fiecare dată"[68].

Am amintit anterior cum Ioan Puiu povestea că a auzit când lui Ion Mihalache i se solicita să dea numite declarații, iar acesta repeta: „Nu mai am altceva de spus decât ceea ce am declarat la dosarul cauzei mele"[69]. Iar Ion Diaconescu rememora că liderul țărănist a strigat, la un moment dat: „Sunt torturat că nu vreau să dau declarațiile mincinoase care mi se cer!"[70].

Pe lângă situația lui Ion Mihalache, am dori să amintim și cazul lui Dinu Neagu (Alexandrescu)[71], care are un specific aparte, dar e relevant întrucât s-a petrecut în spațiul penitenciarului. Născut la 20 noiembrie 1898 în Măcrina, Buzău, fost învățător,

---

[66] Petrache Corbu, născut la 16 septembrie 1916 în Râmnicu Sărat. Zidar-mozaicar. A fost arestat la 16 august 1952 și internat administrativ pentru 60 de luni. A executat pedeapsa la Capul Midia, Onești. A fost eliberat la 7 mai 1954. A fost rearestat la 7 martie 1959 și condamnat la 16 ani muncă silnică pentru „uneltire contra ordinei sociale". A executat pedeapsa la Râmnicu Sărat, Ploiești, Galați, Botoșani, Aiud. A fost eliberat la 15 aprilie 1964. AANP, fișe matricole penale.

[67] Sentința penală..., pp. 154-155.

[68] „Alexandru Panțuru - un gardian reconvertit" (interviu cu Alexandru Panțuru, realizat de Dorin Ivan la 11 august 1998), în *Dorin Ivan*, *op. cit.*, p. 113.

[69] ACNSAS, fond Informativ, dosar 330011, f. 115.

[70] Interviu cu Ion Diaconescu.

[71] Pentru detalii a se vedea și nota 10, și, de asemenea, Andrei Muraru, *op. cit.*, pp. 335-338.

https://biblioteca-digitala.ro

considerat chiabur de regimul comunist, a fost membru al Partidului Național Țărănesc. În urma unor incidente în timpul alegerilor din 1946, în comuna Puiești, jud. Buzău, a fost arestat și condamnat în 1948 la 1 an de închisoare[72]. La 16 august 1952, a fost internat administrativ pentru 48 de luni și eliberat în 15 mai 1954[73]. Se pare că a continuat să păstreze legătura cu alte persoane nemulțumite de regimul comunist, motiv pentru care a fost rearestat la 23 septembrie 1959 de MAI Ploiești[74]. A fost anchetat în cadrul penitenciarului de la Râmnicu Sărat și a decedat după numai 2 săptămâni, la 7 octombrie 1959[75].

Despre acest caz a povestit și fostul gardian Panțuru în interviul luat de Dorin Ivan: „Îmi amintesc cazul unui profesor, fost director țărănist al școlii din Puieștii de Jos. Acesta a fost arestat în 1959, anchetat sumar și condamnat pentru propagandă țărănistă, în luna august a aceluiași an. După numai două săptămâni, acesta a decedat. Am intrat în camera unde doctorul Aurel Dumitrescu completa actele de deces și se afla și trupul mortului, dezbrăcat pe o masă. În acte, s-a trecut sinucidere prin spânzurare. Pe trup însă, se vedeau semnele bătăilor și torturilor. Acesta fusese bătut până la inconștiență de Tănasă în noaptea trecută, când eram de serviciu"[76].

Colegul de cameră al lui Dinu Neagu, Menelaș Chircu[77], fost judecător în Râmnicu Sărat, în cadrul altui interviu realizat de Dorin Ivan, a făcut precizarea că „acesta era anchetat de un ofițer, care dorea să afle de la el cu cine a reorganizat organizația Partidului Național Țărănesc din Măcrina, jud. Buzău, iar, în cursul anchetei, fostul învățător era luat din celulă și readus, de fiecare dată, bătut"[78].

Insulte, șicane, abuzuri psihologice

Pe lângă bătăi, insultele, șicanele și alte tipuri de abuzuri psihologice au fost foarte des întâlnite și în penitenciarul de la Râmnicu Sărat. Și în acest caz, găsim în documente referiri imediate făcute de către cei care le întocmeau, nu întotdeauna explicite, însă suficient de evidente.

Spre exemplu, sursa „Gheorghe Vasilescu", spune într-o notă informativă că a fost chemat de Ioan Puiu în 30 decembrie 1960, și i-a spus „că-i este frig și să-i de-a lemne".

---

[72] ACNSAS, fond Penal, dosar 51056, ff. 7v, 9; fond Informativ, dosar 437280, ff. 4-5.

[73] ACNSAS, fond Penal, dosar 51056, ff. 7v, 9, 14.

[74] ACNSAS, fond Informativ, dosar 149088, vol. 5, f. 40.

[75] Decesul lui Neagu Dinu a fost înregistrat în Registrul de Stare Civilă al orașului Râmnicu Sărat după mai mult de 8 luni de la producere, respectiv la 10 august 1960, iar certificatul de deces a fost eliberat familiei după aproximativ 11 ani, la 28 iunie 1971. Pentru detalii a se vedea și interviul cu Cornelia Monor, fiica lui Dinu Neagu, la https://www.youtube.com/watch?v=jV6GEWTWDH8&feature=youtu.be, accesat la 10.08.2019.

[76] Sentința penală..., p. 154.

[77] Menelaș Chircu, născut la 21 martie 1903 în Bălțați (azi Valea Râmnicului), jud. Buzău. Judecător. A fost arestat la 8 aprilie 1959 și condamnat la 12 ani muncă silnică pentru „crimă de uneltire contra ordinei sociale". A executat pedeapsa la Râmnicu Sărat, Mărgineni, UM 0379 Ploiești, Jilava, Botoșani. A fost eliberat la 29 iulie 1964. AANP, fișe matricole penale; ACNSAS, fond Penal 13874, vol. 3, 6, 9, *passim*. fond Informativ, dosar 149088, vol. 2, *passim*.

[78] Sentința penală..., p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro

Sursa, care era supraveghetor pe secție, i-a spus că nu are de unde să îi dea, iar Puiu i-a replicat că „el nu a mai pomenit a-și (sic!) regim de exterminare ca la R. Sărat", iar apoi că ar vrea să „nu mai fie torturat și înjurat, și să se facă legalitate" și că „în ziua de 28 decembrie 1960 [...] a fost înjurat de domnul frizer și de ofițerul de servici pentru că a stat cu capul pe masă și că la percheziție i-sa (sic!) luat prosopul, care el avea niște noduri prin care ținea numărul zilelor executate și anii", respectiv că „din cauza regimului și calomniilor la determinat să moară sau să trăiască"[79], dar și că „regimul în această pușcărie, este regim nu din România ci din Rusia"[80].

Ulterior, după ce este transferat la Gherla, același Ioan Puiu discută cu colegii de detenție despre „halul de prăbușire și nervi a lui Vîlsan Dumitru[81] prin aceia că la Rm. Sărat personalul de supraveghere își bătea zilnic joc de el, întărâtându-l, scuipându-l și huiduindu-l"[82].

Lui Ion Mihalache i-au fost adresate, în numeroase rânduri, injurii și a fost supus și la alte tipuri de șicane. Despre acest aspect Ion Diaconescu își amintește „În general, acol' se bătea, te lovea în celulă. [...] Și pe Mihalache cât l-a bușit. Deci ăsta era regimul, dar acest regim ce însemna? Pentru noi, ăștia, care eram încă mai tineri atuncea, deci oameni până-n 40 de ani eram, încă mai puteai face față, da' închipuie-ți Mihalache la 80 de ani, și bolnav. La un moment dat, n-a mai putut să se dea jos din pat; a intrat, l-a luat și l-a trântit jos, pă podea... și i-a scos patul afară și așa luni de zile. [...] Și în general, toți bolnavi... i-a chinuit în felul acesta"[83].

Interesant este că și în documente există consemnări care confirmă aceste afirmații și relevă, chiar dacă nu întotdeauna în mod explicit, suferințele fizice și psihice pe care a fost nevoit să le îndure fostul lider țărănist. Punând împreună informațiile din dosare și din memorialistică putem deduce că acesta era abuzat de angajații penitenciarului și, ajuns la limita suportabilității, reacționa (cel mai adesea prin strigăte, care erau auzite de toți deținuții), fiind apoi pedepsit pentru aceste încălcări de regulament. De altfel, Ion Mihalache a primit numeroase pedepse disciplinare, cumulând pe parcursul perioadei petrecute la Râmnicu Sărat peste 70 de zile de izolare[84]. Din documente mai reiese că acesta le reproșa că „la 72 de ani, a ajuns să se culce pe cimentul închisorii", că „a ajuns să doarmă pe ciment, în loc să doarmă în pat"[85] sau că „mă lăsați să mor ca un câine pe ciment"[86], iar la un moment dat, a fost amenințat că dacă mai strigă în celulă i se vor pune cătușe la mâini și la picioare[87].

---

[79] ACNSAS, fond Informativ, dosar 4970, vol. 1, f. 20.

[80] *Ibidem*, f. 21.

[81] Dumitru Vâlsan, născut la 6 septembrie 1931 în Tortoman, Constanța. Inginer. A fost arestat la 20 august 1955 și condamnat la 15 ani muncă silnică pentru „uneltire". A executat pedeapsa la Oradea, Alud, Râmnicu Sărat, Jilava, Gherla. A fost eliberat la 14 aprilie 1964. AANP, fișa matricolă penală.

[82] ACNSAS, fond Informativ, dosar 330011, f. 112.

[83] Interviu cu Ion Diaconescu.

[84] ACNSAS, fond Penal, dosar 213, vol. 87, ff. 124v-125.

[85] *Ibidem*, f. 39.

[86] *Ibidem*, f. 38.

[87] *Ibidem*, f. 38v.

https://biblioteca-digitala.ro

Într-un raport din 7 martie 1959, supraveghetorul afirma în mod explicit că „a intrat peste el și l-am răsturnat cu patul jos"[88]. Pe lângă aceste exemple mai pot fi reținute și alte rapoarte în care gardienii menționează că acesta, nemulțumit, striga că angajații penitenciarului „își bat joc de el"[89].

Alexandru D. Constantinescu își amintește că, în perioada în care și-a executat pedeapsa la Râmnicu Sărat, a fost adus în situația de a refuza să mai iasă la plimbare din cauza modului în care se purtau gardienii cu el și a injuriilor care i se adresau. „N-am vrut să mai ies afară la aer, din cauză că mi-au pus un căpăstru. M-a' legat de frunte și de piept ca să țin capul în jos, pentru faptul că m-am uitat sus. M-am așezat jos și am zis [că] vreau să merg în celulă. Și m-au dus în celulă, da' apoi, când a venit a doua oară să mă scoată, am zis: *Nu merg*. Slăbisem și de-abia mă târam. [...] A venit să mă bărbierească. Mai era câte un brici de-ăla de strângeai din dinți de-ți curgeau lacrimile. Și i-am spus: *De azi înainte nu mai vin la bărbierit. Ce, băi, nu-ți place? E, futu-ți paștele mă-tii!* Că mama era pomenită în fiecare zi în înjurăturile lor"[90].

Pe lângă încălcările de regulament, care erau pedepsite în mod oficial cu izolarea – deși se pare că neoficial puteau să conțină și alte elemente, cum ar fi injuriile și bătăile – am identificat și un caz în care fostul deținut Radu Niculescu-Buzești contestă o pedeapsă cu 3 zile izolare pe care o primise pentru că în 11 și 16 iunie 1957 ar fi avut „o comportare necuviincioasă față de șefu de secție" și pentru că ar fi încercat să ia legătura cu alți deținuți prin bătăi în perete. Astfel de încercări de comunicare erau frecvente, însă de această dată, atunci când deținutul a luat la cunoștință decizia că va fi pedepsit, a ținut să precizeze că „nu am fost necuviincios și că acuzația că am bătut în perete este inventată"[91]. Dacă Niculescu-Buzești a avut dreptate, putem avea în vedere și premisa că, în unele cazuri, pedepsele primite de deținuți nici măcar nu erau justificate de o încălcare a regulamentului, ci erau rezultatul îndoctrinării la care erau supuși angajații acestui penitenciar, ce îi făcea să inventeze fapte în urma cărora să îi pedepsească pe deținuți.

---

[88] *Ibidem*, f. 44.

[89] *Ibidem*, ff. 23, 25.

[90] Interviu cu Alexandru D. Constantinescu, născut la 15 octombrie 1922 în Turcenii de Jos, județul Gorj. Muncitor. A fost arestat la 22 ianuarie 1954 și condamnat la 16 ani muncă silnică pentru „uneltire". A executat pedeapsa la Uranus, Jilava, Aiud, Cluj, Ploiești, Văcărești, Gherla, Râmnicu Sărat, Salcia, Periprava, Galați. A fost eliberat la 26 iunie 1964. AANP, fișele matricole penale; Interviu cu Alexandru D. Constantinescu realizat de Andrei Lascu la 24 ianuarie 2008 în Șimian, Mehedinți și se află în AIO-IICCMER, având cotele 318, 319. O versiune pubicată a interviului se găsește în Cosmin Budeancă, *Experiențe carcerale în România comunistă*, vol. III, Iași, Polirom, 2009, pp. 263-273.

[91] ACNSAS, fond Penal, dosar 213, vol. 67, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

Reacțiile deținuților la excese și abuzuri

Parcurgând dosarele de penitenciar ale deținuților care au trecut pe la Râmnicu Sărat, am constatat că unii dintre ei au intrat mult mai des în conflict cu angajații penitenciarului (supraveghetori, ofițeri, comandant), reacționând în feluri diferite la abuzurile lor.

Printre cele mai des întâlnite modalități de reacție erau protestele cu voce tare[92], care îi și deranjau cel mai mult pe reprezentanții administrației, pentru că în felul acesta se spărgea liniștea care trebuia să îi izoleze pe deținuți unii de alții. Strigându-și nemulțumirea, iar uneori spunându-și în cadrul acestor proteste și numele, cei în cauză transmiteau diferite informații celorlalți colegi de suferință, și, potențial, prin intermediul supraviețuitorilor, în afara zidurilor închisorii.

Printre cei mai vocali deținuți a fost, așa cum a reieșit și din paginile anterioare, Ion Mihalache, supus la abuzuri din partea personalului penitenciarului și a cărui stare de sănătate ajunsese atât de precară, încât îl făcea să protesteze frecvent, ceea ce atrăgea după sine alte pedepse, creându-se, practic, un adevărat cerc vicios din care a ieșit numai în februarie 1963, când a decedat.

Vom ilustra în cele ce urmează acest mod de protest doar cu un singur exemplu, din numeroasele identificate. Chiar dacă în acest caz Mihalache doar a amenințat că va striga, în multe alte cazuri (unele deja prezentate), el a făcut efectiv acest lucru, atrăgând asupra sa furia gardienilor. Exemplul însă este concludent și din perspectiva înțelegeri modului disproporționat în care o încălcare banală a regulamentului era sancționată cu asprime. Astfel, potrivit unui raport al supraveghetorului, în 24 iulie 1959, la ora 8.30, când l-a scos la plimbare, Mihalache „a în ceput (sic!) să vorbească pe scări fără să fie întrebat nimi[c] a[în]ceput să spună domnule șef puteți să [îmi] dați în cap că mam săturat de aceste ne cazuri (sic!) mai mult de atât în curtea de plimbare a[în]ceput să vorbească cu santinela în post santinela machemat (sic!) și atunci lam (sic!) introdus în cameră care nici în cameră nu atăcut (sic!)". Sesizat, ofițerul de serviciu a cercetat cazul și a scris că „deți[nutul] a recunoscut că o vorbit pe scări și el a întrebat pe santinelă dacă are voe să se uite în sus, însă spune că așa ne luăm noi de el pentru toate fleacurile spunând că aceste măsuri care se eau asupra lui sunt venite dela centru ca săl maltratăm sub toate aspectele, având și o comportare neregulamentară față de mine spunând că întro zi o să fie nevoit să strige la ușă în gura mare că el nu poate să mai sufere asemenea chinuri"[93]. În urma acestui incident supraveghetorul a propus 7 zile izolare, ofițerul de serviciu 5 zile, iar comandantul, Vișinescu a aprobat 5 zile.

Un alt deținut care a intrat adesea în conflict cu gardienii și ofițerii a fost Ilie Lazăr. Astfel, într-o notă informativă dată de unul dintre angajații penitenciarului (Ion Danciu), se menționează că în 9 martie 1959, pe când sursa era de serviciu pe secția I, Ilie Lazăr ar fi ciocănit în ușă după închidere și l-a chemat pe ofițerul de serviciu să îi

[92] A se vedea și Andrei Muraru, *op. cit.*, pp. 250-253.

[93] ACNSAS, fond Penal, dosar 213, vol. 87, f. 41.

https://biblioteca-digitala.ro

arate că cei care au făcut verificarea de seară i-au rupt rogojina. Plt. Tănase, ofițerul de serviciu, s-a dus în celulă și deținutul, pe un ton revoltat i-a raportat situația, după care a rupt rogojina și a spus că o bagă pe foc, că „tot nu are cu ce să aprindă focul". Tănase l-a avertizat că va fi pedepsit, iar, potrivit notei informative, Ilie Lazăr ar fi început să strige că îl omoară plutonierul și sergentul. A fost imobilizat de către plt. Tănase și de serg. Stan Valter, care pentru a-l împiedica să mai țipe i-au băgat în gură o cârpă. În document Ilie Lazăr este descris ca „un element recalcitrat (sic!), nu estecută (sic!) ordinile detentei (sic!) manifestâinduse (sic!) că el are trei doctorate spinân (sic!) că a fost cineva și este".[94]

Potrivit regulamentelor, deținuții aveau dreptul să facă memorii în care să prezinte acele aspecte legate de detenție care îi nemulțumeau și, de asemenea, puteau să raporteze în fața reprezentanților Direcției care se ocupa de penitenciare, atunci când aceștia făceau inspecții periodice în unitățile de executare a pedepselor. Desigur că în cele mai multe cazuri aceste plângeri (scrise sau verbale) nu aduceau după sine o îmbunătățire a regimului de detenție, din contră, puteau atrage represalii din partea angajaților penitenciarului. Se „salva" astfel aparența de legalitate, pentru că în realitate situația dificilă a deținuților nu numai că era foarte bine cunoscută „la centru", dar de cele mai multe ori era rezultatul unor ordine venite direct de la vârful piramidei puterii.

În ceea ce privește situația de la Râmnicu Sărat, spre exemplu, comandantul Alexandru Vișinescu a fost sancționat în 9 martie 1962 cu observație scrisă pentru că, în urma controalelor efectuate de către organele Procuraturii Militare, s-a constatat că „nu a fixat zilele în care deținuții pot scrie cererile, reclamațiile și sesizările și nu s-au asigurat materialele necesare scrierii acestora". Această măsură ar putea fi considerată o dovadă că se dorea respectarea regulamentului, însă, în realitate, s-a dovedit a fi doar un simulacru, pentru că la mai puțin de o lună, în 6 aprilie, din dispoziția locțiitorului directorului Direcției Generale a Penitenciarelor și Coloniilor de Muncă, sancțiunea i-a fost ridicată fără a se oferi vreo explicație[95]. Așadar, putem conchide că la nivelul conducerii DGPCM nu se considera o abatere gravă ceea ce a făcut comandantul de la Râmnic.

Chiar dacă sunt puține, memoriile întocmite de deținuți sunt extrem de importante fiindcă oferă informații din perspectiva deținuților, altele decât cele ce reies din documentele „oficiale", întocmite de angajații penitenciarului. Spre exemplu, la 31 iulie 1957, au fost trimise de la Penitenciarul Râmnicu Sărat către Serviciul de Pază și Regim din cadrul Direcției Generale a Penitenciarelor, două cereri ale deținutului politic Ștefan Tătaru[96], în care se arăta că, la 27 iulie 1957, acesta primise

---

[94] ACNSAS, fond Informativ, dosar 3732, vol. 2, f. 540.

[95] Sentința penală..., p. 45.

[96] Ștefan Tătaru (1917-1995). Călugăr franciscan, prof. la Academia Teologică Oradea, vicar general greco-catolic clandestin al Olteniei, Moldovei, Munteniei și Dobrogei. A fost arestat la 30 ianuarie 1951 și condamnat la muncă silnică pe viață pentru „înaltă trădare", pedeapsă redusă în 1963 la 25 de ani muncă silnică. A executat pedeapsa la Jilava, Sighet Principal, Râmnicul Sărat, Pitești, Dej, Bacău,

https://biblioteca-digitala.ro

vizita procurorului militar însărcinat cu supravegherea, căruia i s-a plâns de „teroarea și tortura" din penitenciar[97].

Și în memorialistică se fac referiri la astfel de inspecții cu ocazia cărora deținuții, în disperare de cauză, își expuneau nemulțumirile. Astfel, Mihai Godo își amintește că a primit într-o zi vizita unui general, care l-a întrebat dacă are vreo plângere, iar el i-a răspuns: „Noi avem dreptul ca atât comandantul închisorii, cât și comandantul politic să fie oameni normali. Oamenii aceștia sunt mai răi decât animalele sălbatice. [...] Căci un animal sălbatic își sfârtecă inamicul și termină cu el. Oamenii aceștia nu fac așa, ci îți storc viața picătură cu picătură!"[98].

Atunci când regimul de detenție devenea insuportabil, unii deținuți au apelat la forme de protest extreme, cum ar fi greva foamei. Și la Râmnicu Sărat au existat astfel de cazuri, și în cele ce urmează ne vom referi doar la doi dintre cei care au ales această modalitate pentru a-și manifesta nemulțumirea[99].

Ioan Puiu a fost, din perspectiva administrației penitenciarului, unul dintre cei mai recalcitranți deținuți. Din cauza tentativelor de a lua legătura cu alți colegi de suferință dar și pentru că își exprima frecvent dezacordul față de condițiile de detenție și comportamentul angajaților, a fost pedepsit cu peste 100 de zile de izolare[100].

La 19 mai 1959 el a declarat greva foamei (administrația o consideră ca începând la 27 mai 1959)[101]. Într-o declarație din 27 mai, Ioan Puiu își motivează gestul și atrage atenția asupra condițiilor inumane în care erau ținuți: „Regimul de detenție la care sunt supus îmi distruge sănătatea și viața, deoarece este sub orice limită a omeniei civilizate.

În consecință, pe data de 19 mai 1959 am declarat greva foamei dar pe care o consider (la cererea administrației penitenciarului R. Sărat) începând din ziua de 27 mai 1959. Voi ține această grevă:

1. Până la moarte, sau
2. Până ce regimul la care voi fi supus va îndeplini un «minim de omenie» în raport cu civilizația. Înțeleg prin acest «minim de omenie» următoarele: a). *a nu fi lovit, înjurat, insultat sau amenințat cu tortura sau moartea* (subl. n. C.B.); b). a avea dreptul să cetesc cărțile de inginerie pe care le am la bagajul personal în penit. R. Sărat; c). a avea un coleg de cameră; d). a avea îngrijirea medicală necesară din punct de vedere: tratament, medicamente, alimentație; e). a avea dreptul la odihnă în pat, în poziția orizontală, în timpul zilei; f). a avea aer neviciat și condiții higienice la cazare; g). a avea îmbrăcăminte higienică și în bună stare și încălțăminte; h). a avea rație de țigări; i). a

---

Galați, Gherla. A fost eliberat la 3 august 1964. AANP, fișele matricole penale; ACNSAS, fond Informativ, dosar 3732, vol. 2, *passim*; dosar 5806; dosar 235360; dosar 235368, vol. 1-8, *passim*.

[97] Sentința penală..., p. 108.

[98] Mihai Godo, *op. cit.*, pp. 141-142.

[99] Pentru acest tip de protes a se vedea și Andrei Muraru, *op. cit.*, pp. 253-261.

[100] ACNSAS, fond Penal, dosar 347, vol. 13, ff. 457v-458; fond Informativ, dosar 4970, vol. 1, f. 16.

[101] ACNSAS, fond Penal, dosar 347, vol. 13, f. 365.

https://biblioteca-digitala.ro

avea alimentația necesară în raport cu organismul și boala proprie; j). a avea legături cu familia (subsemnatul) în decurs de 12 ani am avut un singur vorbitor familiar"[102].

Într-o adresă trimisă la 28 mai de la Penitenciarul Râmnicu Sărat către Procurorul șef (Procuratura Militară Ploiești) se menționează că „de noi s-au luat măsurile regulamentare în ce privește alimentația susnumitului"[103]. Aceste măsuri pot fi interpretate ca alimentare forțată, o metodă dură, care le afecta adesea starea de sănătate a deținuților și, în cele mai multe cazuri, îi determina să renunțe la proteste. Putem presupune că și în acest caz s-a întâmplat așa, pentru că la 5 iunie Ioan Puiu a renunțat la grevă[104].

Episodul este relevant, însă, în economia studiului de față, în special prin conținutul primei revendicări, respectiv să fie tratat cu un «minim de omenie», prin aceasta el înțelegând să nu mai fie „lovit, înjurat, insultat sau amenințat cu tortura sau moartea". Așadar, dacă Ioan Puiu a luat decizia de a intra în greva foamei și acestea erau primele lui revendicări, înseamnă că fusese supus anterior la un astfel de tratament violent.

Care au fost efectele demersului său nu am reușit să aflăm, însă este foarte probabil că, dacă angajații penitenciarului și-au schimbat atitudinea, au făcut-o doar temporar, pentru că la 28 decembrie 1960, Ioan Puiu a declarat din nou greva foamei. Conducerea penitenciarului a recunoscut că ar fi început-o la 6 ianuarie 1961, dar mai mult decât atât, potrivit unui document semnat de Alexandru Vișinescu, se pare că noul protest al deținutului era al treilea de acest fel[105].

La 6 ianuarie 1961, lui Ioan Puiu i se permite să redacteze o declarație către Prim Procuror, în care își justifică decizia de a intra în greva foamei și a setei, document ce reprezintă un adevărat rechizitoriu, care relevă o serie de abuzuri și încălcări ale regulamentelor și aruncă o lumină nouă asupra condițiilor în care erau ținuți deținuții și asupra comportamentului angajaților penitenciarului față de aceștia. El afirmă în declarație că se vede silit să declare greva foamei și a setei din următoarele motive:

„1). Faptul că sunt supus unui tratament incompatibil cu civilizația și omenia care face de rușine însăși speța omenească și față de care pasivitatea mia ar putea fi considerată o complicitate. Acest tratament mă împinge în mod lent și inevitabil fie la moarte. Subsemnatul am epuizat toate celelalte căi legale (raport repetat de luni de zile organelor administrative). Acest tratament se caracterizează în: a) Ruperea oricărui contact cu familia, cu știința (am cerut de zeci de ori cărțile de știință din propriul meu bagaj) cu religia; b) Lipsa de aer (și în cursul veri[i] și toamnei nu am fost scos cu lunile la aer, tineta de fecali în cameră nedesinfectată decât foarte rar) – de lumina soarelui – de hrană (alimentația ce mi se dă e cu mult sub rația necesară organismului și boalei mele – îmbrăcăminte de căldură (efecte complet uzate și rupte fără a se da cel puțin petece de cârpit decât foarte rar și insuficient combustibil în

[102] *Ibidem*, f. 367.
[103] *Ibidem*, f. 366.
[104] *Ibidem*, f. 365.
[105] *Ibidem*, f. 344.

https://biblioteca-digitala.ro

cantitate derizorie) de medicamente și tratament medical asistența medicală e proformă dar în realitate cu totul insuficientă. c) *Bătaia, înjurătura, insulta amenințarea continuă (am fost bătut și înjurat de majoritatea personalului închisorii aceasta care de fapt este un institut de tortură)* (subl. n. C.B.).

2). Faptul că nu se respectă regulamentul grevei foamei (am declarat după epuizarea tuturor celorlalte mijloace, greva foamei în ziua de 28 dec. 1960). Mi s-a comunicat oficial că nu mi se recunoaște greva și amenințat cu pedeapsa ceea ce m-a împins la ultima cale: Sinuciderea demonstrativă.

3). Faptul că am fost de 12 ori pedepsit de 3 ori cu temei regulamentar, restul pentru vini exagerate cu mult sau fără nicio vină după o cercetare cu totul sumară. Aceste pedepse cu totul injuste plus cele de la punctul C mi-a agravat foarte mult boala de nervi cu toate rapoartele mele repetate.

4). Pentru că în raportul de pedeapsă se scrie adevărul trunchiat chiar la ultima pedeapsă (3 XII. la 5 ianuarie) nu se arată că eu am strigat atât: Procurorul.

5). Faptul că deși nu mănânc și nu beau de la data de 28 XII nu mi se recunoaște greva ci dimpotrivă mi sa luat și salteaua și pătura.

6). Pentru a face un memoriu la procuratură arătând pe larg cele arătate mai sus"[106].

Nu știm când și-a încheiat Ioan Puiu această grevă a foamei și a setei, însă foarte probabil că rezultatele nu au fost de natură să îl satisfacă, pentru că la două luni și jumătate, mai exact la 24 martie 1961, el face o nouă declarație/scrisoare către comandant, prin care îl anunță că începând cu acea dimineață declară greva foamei, conștient de faptul că demersul său îl poate „duce la moarte", invocând ca argumente determinante următoarele „fapte": „Subsemnatul sunt în ultimul grad de anemie și avitaminoză până a nu mă putea ține pe picioare. Nu am primit de la 1 Ian[uarie] 1961 până azi decât 10 vit[amina] C. Pentru celelalte medicam[ente] necesare mi se spune de 3 luni «așteaptă». Cu toate că aveam «regim și pat» nu reușesc să mă întremez decât în parte din cauza lipsei de medicamente contra anemiei și avitaminozei. Notez că subsemnatul pierd mereu sânge și în deosebi în prezent.

În jurul datei de 8 Martie a.c. intervine un accident în sănătatea mea care, în decurs de 15 zile va distruge tot ce recuperasem în parte cu regimul și odihna anume: încep dureri de cap care mă prăbușesc și ameteli la orce efort și stat în picioare mai prelungit (20-30 minute) și apoi îmi va apare o infecție în ceafă regiunea occipitală urmată de o inflamare a ganglionilor limfatici. Acest[e] din urmă manifestări îmi apar mai acut cam de Dum[inică] 19.III adică după vizita med[icală] de Sâmb[ătă] 18.III. Totuși dl doctor oficial a dat anumite prescripții în acest sens care însă nu au fost respectate.

Această infecție mi-a dat și îmi dă dureri insuportabile, care îmi slăbesc și mai mult inima pt. care nu am primit nici un întăritor. Tot tratam[entul] se reduce la 10 sulfamide și 10 antinevralgice.

Nu am putut și nu pot dormi noaptea începând de Dum[inică] 19 III. Starea verificată de toți șefii de secție. Infecția se transformă în rană purulentă și sângerândă.

---

[106] *Ibidem*, f. 345.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu toate rapoartele mele nu mi se dă asistență. Puroiul și infecția se întinde. Toate acestea mă readuce la gradul de slăbiciune și distrofie în care eram în luna Fevruarie (subl. în original n.n. C.B.) și pierd și puțina refacere fizică realizată. Edemele se agravează și ele crizele de inimă la fel.

Peste aceste toate se suprapune batjocora, insulta și în deosebi amenințările d-lui sergent major frizer care (cu toate că știe că sunt bolnav de nervi) mă amenință mereu și spune că mă prefac. Din zecile de cazuri citez numai pe cele din ultimele 15 zile: «Lasă că termini tu cu patul, îți arăt eu; Eu sunt doctorul tău. Bolnavii grav nu mănâncă! Te prefaci! Adică pot să simulez infecție, distrofie, anemie etc!! Dl. plot. maj. mă amenință că «îmi crapă capul» și că azi am terminat cu patul și regimul. Ori eu sunt în situația de a nu putea sta la verticală și slăbit ca un schelet.

În încheiere cer raport la comandantul unității conf[orm] celor afirm[ate] direct de d-sa în ziua de 29 Dec[embrie] 60 când mi-a spus că va da disp[oziție] să fiu scos la rap[ortul] său când voiu cere. Am cerut de repetate ori fără nici un rezultat.

Obiectul raportului: 1). Medicamente, tratament permanent. 2). Control și consult medical pt. distrofie, anemie, nervi și celelalte boli de care sufăr. 4). îmbrăcăminte. 5). Posib[ilitatea] de a beneficia și eu de plimbare și aer. 6). Contenirea insultelor, amenințărilor, calomniilor evidente proferate la adresa mea de care nu pot să mă apăr fără a recurge la extremele de protest pe care și eu le regret dar nu le pot evita fiind mereu provocat în ciuda evidenței și civilizației. 7). A dovedi în modul cel mai clar că nu urmăresc altceva decât să ajung la starea de sănătate care să mă ducă la regimul normal al închisorii".[107]

La fel ca precedenta declarație citată in extenso, și acest document demonstrează că regimul pe care deținuții trebuia să îl suporte la Râmnicu Sărat nu era deloc ușor, la toate cele de mai sus adăugându-se izolarea totală, care reprezenta, de altfel, elementul de tortură cel mai dur dintre toate.

Chiar dacă, la prima vedere, greva foamei pare o metodă ieșită din comun prin care deținuții doreau să atragă atenția asupra condițiilor de detenție și a abuzurilor, a mai existat o modalitate extremă, amintită de Ioan Puiu ca „ultima cale", în declarația sa din 27 mai 1959, respectiv „sinuciderea demonstrativă" sau „sinuciderea de protest"[108], cum o numește cu altă ocazie. Această amenințare nu a fost una doar „pe hârtie", ci au existat cel puțin două încercări de a o pune în practică, atunci când deținutul a considerat că e mai simplu să își ia viața decât să mai trăiască în coșmarul detenției.

De altfel, Puiu a mai amenințat cu suicidul și cu altă ocazie, după cum reiese dintr-o notă informativă dată de sursa „Ioniță Ion", care spune că în 23 octombrie 1960 l-a găsit „făcând o ață cu noduri la o distanță de un centimetru și niște bile făcute din pâine", pentru a se juca pentru că avea „o stare nervoasă". Ofițerul de serviciu i le-a confiscat, moment în care „deținutul a început să facă o serie de manifestați[i], spun[ân]d că dacă nu i se dă acele ob[i]ecte sau î-l pedepsește el se sinucide și î-și

---

[107] *Ibidem*, f. 335.

[108] ACNSAS, fond Informativ, dosar 330011, f. 88.

https://biblioteca-digitala.ro

pune ștr[e]angul de gât, începând să se dea cu capul de perete făcând gălăgie mare cu scopul ca să audă ceilalți deținuți"[109].

La finalul anului 1960 se pare că tensiunea a ajuns la un nivel de nesuportat, Ioan Puiu spunându-i unui supraveghetor că „regimul de exterminare" și „calomniile" l-au determinat să ia decizia de a-și pune capăt zilelor și „să se omoare prin spânzurare". În 28 decembrie a și încercat acest lucru, dar, după cum el însuși mărturisește, nu a reușit din cauza supraveghetorilor[110].

În acea zi el i-a declarat gardianului că intră în greva foamei „datorită faptului că i se aplică un regim neomenesc" și a cerut să i se dea o coală de hârtie ca să declare în scris că este torturat. Apoi, pe la orele 4.40 a început să strige să vină procurorul imediat, nemulțumit că „conducerea nu respectă regulamentul și urmărește săl (sic!) omoare"[111]. Cum era foarte agitat, a fost urmărit cu mai multă atenție decât de obicei, fiind observat când „a luat cearceaful de pe pat și a făcut un ochi și s-a urcat la geam pe scaun și a pus cearceaful de gât". S-a intervenit imediat, mai ales că „deținutul era foarte disperat și a început să strige că noi nu cunoaștem legile și facem ilegalități și striga în gura mare ca să vie imediat Procurorul". După ce a fost coborât și i s-a îndepărtat cearceaful de la gât a fost imobilizat cu cătușe la mâini și i s-a pus căluș în gură, după care a fost mutat în altă cameră până s-a liniștit[112].

Se pare că această calmare a fost doar una temporară, pentru că în 29 decembrie[113] (30 decembrie în alte documente[114]), Ioan Puiu a dat cu pumnul și a spart geamul de la celulă, după care cu o bucată de sticlă „sa tăiat la mână și la gât". Despre acest incident el i-a spus unuia dintre angajații penitenciarului, sursa „Gheorghe Vasilescu", că „el tot se omoară odată și face o gură cum a făcut și deținutul Arnăutu dela celula 3 care a strigat că el moare"[115].

Nu este clar dacă cele două gesturi extreme au fost tentative de „sinucidere demonstrativă", așa cum le-a numit el ulterior, sau tentative reale eșuate datorită intervenției rapide a angajaților penitenciarului, dar ele arată nivelul de disperare la care ajunseseră unii deținuți.

În cazul lui Ioan „Jenică" Arnăutu, demersurile administrației de a-l împiedica să își pună capăt zilelor nu au avut aceleași rezultate. Valentin Cristea, care i-a fost vecin de celulă, își amintește că acesta suferea de ulcer și că ar fi cerut „să nu-i mai pună sare în mâncare, că nu suporta sarea", solicitare căreia nu i s-a dat curs. În aceste condiții Arnăutu a declarat greva foamei. „Trei zile, mi se pare, te lăsa, ți-aduceau mâncarea, dar, dacă o refuzai, ți-o luau înapoi, în fine. Și nu era discuție, după trei zile, sau după șapte, aici nu mai țin minte, începea așa zisul regim de alimentare forțată. Adică veneau doi, trei gealați

---

[109] ACNSAS, fond Informativ, dosar 4970, vol. 1, f. 24.
[110] *Ibidem*, f. 20.
[111] *Ibidem*, f. 18.
[112] ACNSAS, fond Penal, dosar 347, vol. 13, f. 349.
[113] ACNSAS, fond Informativ, dosar 4970, vol. 1, f. 18; fond Penal, dosar 347, vol. 13, f. 351.
[114] ACNSAS, fond Informativ, dosar 4970, vol. 1, f. 20.
[115] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

d-ăștia, de pușcărie și îți băga un furtun pe gât și-ți turna printr-o pâlnie un lichid, o ciorbă, ce mânca toată lumea. Putea să te hrănească cu chestia asta. Și după 40 de zile de când a declarat greva, a murit. A murit într-o noapte. Nu mai putea să rabde, era foarte slăbit. Era foarte dărâmat. Și vreo două zile înainte să moară n-am mai putut comunica cu el"[116].

Descrierea acestui incident de către un martor nu poate fi completată de versiunea autorităților, cel puțin până în prezent nefiind identificate în arhiva fostei Securități documente cu privire la ceea ce s-a întâmplat atunci. Însă cazul lui Ioan Arnăutu[117] arată, o dată în plus, regimul inuman la care au fost supuși deținuții politici închiși la Râmnicu Sărat și că abuzurile angajaților penitenciarului i-au făcut pe unii dintre ei să aleagă să moară.

Concluzii

Referindu-se la caracteristicile detenției de la Râmnic, Mihai Godo scrie, în memoriile sale, că „acolo erau aduși doar cei destinați morții. Adică nu-i împușcau, dar făceau în așa fel încât să-i lichideze încetul cu încetul"[118]. În aparență afirmația poate părea exagerată, însă atât documentele consultate, cât și mărturiile supraviețuitorilor converg spre o concluzie apropiată celei la care a ajuns și călugărul iezuit.

Condițiile de detenție în închisori în anii comunismului nu au fost deloc blânde, dimpotrivă, însă adesea comportamentul angajaților făcea diferența. La Râmnicu Sărat, pe lângă izolare, considerată de cei care au supraviețuit ca fiind cea mai dură caracteristică a detenției, gardienii, ofițerii și comandantul aplicau sancțiuni drastice pentru abateri și încălcări ale regulamentului sau a programului, unele minore, care îngreunau suplimentar viața celor închiși. Iar în unele cazuri, așa cum a reieșit și din paginile de mai sus, aceste pedepse erau generate de „învinuiri nedrepte", de „înscenări", reprezentanții administrației nefăcând altceva decât să își bată joc de cei închiși, comportându-se discreționar.

Chiar dacă (în puține situații), în cazul unor inspecții sau prin memorii, deținuții reușeau să se plângă cu privire la condițiile de detenție, măsurile luate erau, în cel mai bun caz, temporare dacă nu complet inexistente, pentru că, în viziunea celor de la conducerea Ministerului Afacerilor Interne și a Direcției Generale a Penitenciarelor, cei închiși erau considerați „inamici", „dușmani ai poporului", „dușmani de clasă", față de care nu trebuia să se manifeste milă.

În aceste condiții, la aplicarea arbitrară de pedepse dure pentru încălcările de regulament se adăugau și alte metode de tortură fizică și psihică. Bătăile, injuriile, șicanele și alte tipuri de abuzuri, au contribuit, alături de o alimentație insuficientă și inadecvată, frig și lipsa tratamentelor medicale, la decesul unor deținuți și i-a afectat fizic și psihic pe ceilalți, determinându-i pe cei care au supraviețuit să considere închisoarea din Râmnicu Sărat ca cea mai dură din sistemul carceral comunist românesc.

---

[116] Interviu cu Valentin Cristea realizat de Constantin Vasilescu și Gina Radu.

[117] Despre tentativele de suicid și despre cazul lui Ioan Arnăutu, a se vedea și Andrei Muraru, *op. cit.*, pp. 261-264, 338-347.

[118] Mihai Godo, *op. cit.*, p 144.

https://biblioteca-digitala.ro

THE CULT OF SAINTS AS A SYSTEM OF BELIEFS AND PRACTICES ASSOCIATED TO SACRED PLACES

Dragica POPOVSKA[1]

Abstract: *The paper explores the cult of saints as a system of beliefs and practices associated with Macedonian sacred places. It reveals the meanings and symbols of sacredness that are transmitted through generations as heritage, defined within a process of interaction between people and places. The "magnetism" of these places is "developed through association with various combination of miraculous cures", which according to beliefs are performed by saints. In this context, sacred relics, also have relevance for visitors.*

Sacredness attributed to places is a response to collective recognition of the places, usually manifested through tradition and individual and collective practices. In order to convey ways of how sacred heritage is valued and shaped among people, the contribution uses examples drawn from my own ethnological/anthropological research.

Multidisciplinary approach, through the analysis of beliefs, rituals and narrations associated with these places will be a good base to interpret the way in which the cult of saints is understood, shaped and developed in Macedonian religious tradition, through time.

Keywords: *cult of saints, sacred places, religious traditions, beliefs, legends.*

The cult of saints as a system of beliefs and practices emerged in the 3rd century, it became popular from the 4th to the 6th century, and with constant adaptations to traditions in new social circumstances and in different cultural milieus, it expanded in subsequent centuries, as well[2]. Research shows that the modern world continues to generate legends and practices associated with the cult of the saints. Legends describe the good characteristics of saints, and the dreams or visions of people reveal spaces associated with them, which, according to beliefs receive healing, magical and supernatural powers, i.e. becomes sacred places.

The paper deals with the cult of saints associated with Macedonian sacred places[3]. It reveals the meanings and symbols of sacredness that are transmitted through generations as heritage, defined within a process of interaction between

---

[1] Institute of National History, Ss. „Cyril and Methodius" University, Skopje.

[2] See more in: Matt Stefon, Geoffrey Wainwright and Others, „Christianity", Encyclopedia Britannica, Inc, August 22, 2019, https://www.britannica.com/topic/Christianity/The-Middle-Ages.

[3] The term *sacred places* denote spaces that ape recognize as magical, divine, religious and spiritual. Here are included religious objects: churches, monasteries, tekkes - dervish lodges, as well as natural spaces: trees, stones and springs.

https://biblioteca-digitala.ro

people and places. The „magnetism" of these places is „developed through association with various combination of miraculous cures", which according to beliefs are performed by saints. Sacred relics, also have relevance for visitors. In this context, the survey covered many places that manifest cult power, for example: The stone coffin of St. Naum of Ohrid, known among the people as a Miracle-worker (Čudotvorec). He died in 910, and was buried in the monastery. Until then to now a days it is very popular and respected place for visitors. According to the legends, St. Naum is living saint, and when people come here, they put their ear to the stone coffin to hear his heartbeat, even today. To the saint is attributed many functions such as: healer, rescuer, patronage... The huge number of pilgrims, members of different religious traditions and ethnic communities, not only from Macedonia, but also from the wider region, have been visiting this sacred place for centuries, but most of all, on July 3 – Day of St. Naum. Believers pay respect to the saint by kissing, caressing, lying down, leaving money, etc., on the tomb, seeking and expecting healing. The old tradition of delivering prays to the saint in writing is also noted here. Some of the letters that visitors leave on his eternal home, have been preserved to this day[4].

The miraculous icon of St. Jovan Krstitel (John the Baptist), located in the Bigorski Monastery near Debar, also attracts a large number of visitors. On the icon, Jovan Krstitel is depicted as a three-handed saint, which symbolized his miraculous power. According to the beliefs, the saint, through the icon, helps everyone: the sick to heal, the childless to obtain the desired birth, the healthy to prevent their health, it is enough just to stand before the icon and with *faith and heart*, prayed the saint. Visitors express their gratitude to the icon and the monastery itself by leaving various gifts. Some of the gifts are specific in themselves, such as votive gifts: baby-shaped silver medallions, various children figures, cribs, etc., then gold crosses, gold jewelry, gold coins, money. Satisfaction with achieving the desired some worshipers express it by assisting in the monastery complex[5].

Interesting to be mentioned is the shrine „St. Nikola (Nicholas) / H'd'r-Baba Tekke in Makedonski Brod, as a common temple for Christians and Muslims, which make it a unique sanctuary. The most important feature inside the building is the *tomb* on the southwest side, to the right of the entrance. There are plenty of towels, prayer bead, money, edible oil and other items left here as gifts. Icons of Christian saints are placed on one of the walls: St. Nicholas, Holy of Mother, Jesus etc, and on the other, pictures of Bektashi saints: Hussein, Ali and others. Many stories and legends are told about this place. Among the local Christians, even today, there is believed that St. Nikola lies in the *tomb*. Local Muslims - Bektashi, are convinced that here is the body of H'd'r-Baba. Each of the different religious communities has a strong identification with the sanctuary, due to the legends of its occurrence, and

---

[4] See more: Драгица Поповска, *Свети места во Република Македонија: споделена вредност на различни етнички заедници и религиозни традиции*, Комисија за односи со верски заедници и религиозни групи, Скопје, 2017, pp. 27-40.

[5] *Ibidem*, pp. 41-46.

https://biblioteca-digitala.ro

the sacral locus ensures the naming itself. The sanctuary, which functions both as a church and as a tekke, attracts a large number of visitors, Christians and Muslims alike, who seek and expect the saint's help in curing various ailments and in overcoming difficult situations in life[6].

On the other hands, there are numerous examples of „nature site" such as springs, trees, stones, which through various divine signs (color, openings, prints etc.), thanks to the stories, provide a connection of the place with the saints, or with God himself[7].

However, sacredness attributed to places is a response to collective recognition of the places, usually manifested through tradition and individual and collective practices. In order to convey ways of how sacred heritage is valued and shaped among people, I will use two examples drawn from my own ethnological/anthropological research[8]. The subject of explication will be: The Holy Stone in the monastery „St. Nikita" in the village of Gornjane and the Spiritual Tomb in the monastery „St. Tripun", both located near the City of Skopje.

Multidisciplinary approach, through the analysis of beliefs, rituals and narrations associated with these places will be a good base to interpret the way in which the cult of saints is understood, shaped and developed in Macedonian religious tradition, through time.

Holy stone in the Monastery of St. Nikita, village of Gornjane

The monastery of St. Nikita, is located in the village of Gornjane, in the picturesque area of Skopska Crna Gora, near the city of Skopje. Historical data indicate that it was built in the early 14th century by King Milutin on the foundations of an older cult site[9]. St. Nikita was a soldier, which, according to hagiography had a Gothic origin. Because of his faith in Christ, he was condemned and burned to death, but his body remained untouched by the fire. His friend from the squad - Marianus, took the relics of St. Nikita in Mopsuestia, where a church was

---

[6] *Ibidem*, pp. 83-94.

[7] See: Dragica Popovska, „A Flow of Ideas through symbolic images of the Sacred Stones in Macedonian folk tradition", *Narodna umjetnost, Croatian Journal Of Ethnology and Folklore*, 49/1, Zagreb, 2012, pp. 95-111; Dragica Popovska, „Macedonian Sacred Stone Sites as Pilgrimage and Tourist Attraction", Chapter 4, in *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe: History, Religious Tourism and Contemporary Trends*, (ed. Mario Katic, Tomislav Klarin, Mike McDonald (Eds.)), Studies on South East Europe, Lit Verlag, Wien, 2014.

[8] This research is a part of my research project (during 2014): „Sacred Places in the Republic of Macedonia – shared values of different cultural and religious traditions." It is realizing through the Commission for relations with religious communities and groups, and funded by the Ministry of Culture of the Republic of Macedonia.

[9] The lodgings that are part of the monastery complex were built later. See more in: Јован Трифуновски, „Манастирски конаци у Скопској Црној Гори", Гласник Етнографског Института Српске академије наука и уметности, књ. XXIX, Београд, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro

built in his honor. Since then, the cult of this martyr is believed to have spread[10]. The construction of this church, dedicated to him, speaks of the significance of his cult in Macedonia in the medieval period. Within the church, St. Nikita is presented with an entire figure, in breastplate clothes, with a spear in her right hand and a bow in her left hand.

There is a legend among the locals according to which St. Nikita came to this place, where „caught old age" and died here. The exact location of his tomb is not known, but it is believed to be near the monastery. Later, when King Milutin decided to rebuild the previously destroyed sanctuary and build this church, mediated by dreams, dedicate the temple to the great martyr Nikita, who during her lifetime was „a great man, Solder of Christ, devoted to God, a clairvoyant, and a man who fulfilled desires"[11].

The holy stone inside the church is actually a round plate which is a part of the floor of the monastery church and it is located in the place before the front of the altar. Along with this image of the stone, there is a legend that conveys „content" of its holiness. According to legend, the relics of St. Nikita, was replaced here, under the stone, after its removing from the tomb, at the time of the church building. Along with them, according to the host man of the church, here there are „the letter from King Milutin and some small cross"[12].

This stone received healing and miracle abilities, thanks to the belief of the sacred relics' power, which epitomizes the saint himself. Believers ask for help from St. Nikita, to overcome difficult situations: the sick people expect healing, the unmarried want to establish their own family, and mothers whose children do not speak seek the help of the saint for their speaking, others require to fulfill their wishes.

The visitors are members of the Christian religious tradition, men, women and children, people of different social status. According to the words of the church host men, politicians also stand on the stone, and they often come here in the evening (when no one can see them). The church is visited by Macedonians, Serbs, Vlachs and members of other ethnic communities living in Macedonia, but also from foreigners – devotees of the St. Nikita, who come out of the country. During my research, in the church, I met a Georgian woman, accompanied by two colleges, who, as she told me, after a conference in Ohrid, before heading home, decided to visit the church and perform the ritual on the stone. Later, the host man explained to me that this monastery is very often visited by residents of the countries of the former Soviet Union.

Communication with St. Nikita can be realized at any time of the day. Entering into the church, the visitor shell first lights a candle and then stands on the stone, facing the altar. On the right of the altar there is the representation of St. Nikita. As it

---

[10] Дејан Ѓорѓиевски, *Идентификација на светите воини во манастирот Матејче*, https://www.academia.edu/1019707/IDENTIFICATION_OF_THE_WARRIOR_SAINTS_AT_THE_MATEJ%C4%8CE_MONASTERY, p. 198.

[11] Kosta Pusicevski, a host man in the church.

[12] Kosta Pusicevski.

https://biblioteca-digitala.ro

is known, lighting a candle is part of the sacrificial rituals[13]. This practice, along with leaving coins in front of the icon, aims to secure the mercy of the saint in the process of transmitting the wish or intention of the visitor. Standing at the stone, the visitor crosses, then making a circle[14], turns to the right, and bows to the altar. It is repeated three times. After the third turn the visitor reads the prayer „Our Father" and then make his request to the saint. The great respect to the St. Nikita contributes to some of the visitors taking off their shoes to stand on the stone. The Georgian woman expressed her respect to Nikita and his relics, kneeled to her knees, and then bent over three times to kiss the stone. As we can see, the number three (three times turning, three time kissing) plays an important role in the ritual, i.e. it appears as a number that has a magical-religious character[15]. In this context, the right side in the ritual process has its meaning, too. Moving or turning towards the right, according to folk beliefs, being the lucky side associated with positive action.

Research has shown that communication with St. Nikita, through the stone, seeks the „purity" of the visitor, his righteousness. Thus, the one who is „sinful", who is not a righteous man, he cannot achieve desired from the saint he cannot even communicate with him. The church host men's statement about the experience he had with two women – visitors, confirms the foregoing: „Before one, two days, two women came, the judges were ... One of them, stand up on the stone and when she started crying, she spoke aloud: 'I have been under pressure, I have had to ... What did this to me, I can't stand on the stone.' What happened with you woman? – I ask her. The stone doesn't get me ... and she shakes the whole. The other one, said: 'I'm the same ... if she can't and I will not be able to stand up.' And they went"[16]. Here is clearly emphasized the power of the saint, who is perceived as a „man of God", to judge: „the sinner" will be punished, and the „righteous" rewarded.

According to folk belief, the visitor who receives the gift - must give back to the giver[17]. Thus, after the fulfillment of the desired outcome from the saint (baby born, healing...), gifts to the monastery are offered. Gifts are diverse: towels, oils, icons, and sometimes money. It is interesting to be mentioned that for the „bringing of the child" by the saint, the parents respond with a sacrifice – the young lamb, whose gender is depends upon the gender of the child who in this way came into the world. It is a characteristic way of expressing gratitude. The lamb is turning around the church three times, after which its

---

[13] Сима Тројановић, „Главни српски жртвени обреди", Етнографски зборник, књ. XVII, Београд, 1911, p. 93.

[14] The circle is a symbol of continuous beginnings. See: Ж. Шевалие, А. Гербран, *Речник на симболите, митови, соништа, обичаи, гестови, облици, ликови, бои, броеви*, Табернакул, Скопје, 2005, p. 545.

[15] In magical practice, in its various forms, repetition of the procedure is widely practiced three times. See: Vesna Čulinović – Konstantinović, *Adzajkinja iz Manite Drage*, Logos, Split, 1989, p. 39.

[16] Kosta Pusicevski.

[17] Драгица Поповска, *Мистиката на каменот*, Институт за национална историја, Скопје, 2012, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro

ear is slightly cut off, allowing the blood to flow to the cemented stairway to the church. Lambs offered are used by the church for its own needs.

The saint's reverence is also seen through the celebration of the day of St.Nikita - September 28, when attendance of visitors is highest.

Spiritual grave in the monastery „St. Tripun", village of Govrlevo

The monastery „St. Tripun" is situated on the hill Brzovec, in the village of Govrlevo, near the church „St. Kuzman and Damjan" (Kosmas and Damian). In its interior, on the right, at the entrance, there is the so-called *Spiritual grave* (Duhovno gropče).

Visitors to the monastery, which originate from Govrlevo and its surrounding, date its existence *since Roman times.* Over time it was demolished and rebuilt again in the 1930s.

One of the legends about the occurrence of this monastery related to the period six hundred years ago, when the daughter of Emperor Gordillian fell ill with a strange disease: She threw herself into the water and into the fire alive. Trying to save his daughter, the emperor summoned all the doctors in the kingdom, but to no avail. Powerless, he prayed to the God, who, through the voice of the daughter, conveyed the message: to seek salvation at St. Tripun. The messengers sent by the emperor managed to find St. Tripun in Asia Minor and bring him to the emperor. The saint succeeded in healing the royal daughter, and returning home, passing through Macedonia. At the moment, when he was in a place known as Brzovec, he was commanded by the God to build, on the divine hill, temples of: St. Tripun, Holy Trinity, St. Peter and Paul, and later, on St. Marina.

In accordance with the narratives, the present monastery is set on the old foundations, which have been discovered as a result of dream. Namely, a man named Boris Arsov had a dream where St. Tripun told him: 'You will find me!' The man was born in Kumanovo and he came to Skopje at the age of twenty-five with his friend Denko Trajkov. When the saint first appeared in his dream, Boris asked him: „How will I find you, I don't even know Skopje, I came from Kumanovo!", „You will find me", replied St. Tripun[18]. The dream was repeated a few more times, and in the end the saint began to torment Boris, after which he and a few other friends, who at first did not believe him, managed to find an icon by clearing the thorns and stones in the place, and then all the foundations of the church. According to my interlocutor - Boris's granddaughter, not only Christians, but also Muslims from the surrounding area participated in the construction of the church. She does not know exactly when the temple was built, but its consecration happened in 1943[19]. The spiritual grave located on the right, at the very entrance, is said to have been built at the same time when the monastery was built. As the church's host man says, this is not a real grave. However, among the visitors, there is a legend that says that St. Tripun's thumb is there, put in a tin box.

[18] Marija Terzieva, was born in 1944 in the City of Skopje.

[19] Marija Terzieva.

https://biblioteca-digitala.ro

About the cult towards st. Tripun in the Govrlevo area, archaeologist Milos Bilbia says:

„... since the Neolithic Age, from the young Stone Age, six thousand years ago, man's realization of its essence and spirituality has taken place in Govrlevo, where there is a hill bearing the name of St. Trifun (Tripun), which is the only example in the overall geographical Balkan-Anatolian space. It is logical to me that in a region dominated by Orthodox religion, there is a hill named after St. Trifun"[20].

In folk tradition, St. Tripun is known as a healer of various deseases, and as a demon exterminator, as well. This understanding, along with the belief that in the *tomb* is situated a part of his body - the thumb, has led many people to seek and expect help from the monastery and the Spiritual Grave. Research noted that some of the people understood about the tomb from their relatives and friends, and the others, through a dream, when „God himself showed them the way to happiness, to salvation".

Visitors lie on the grave for about half an hour, believing that in that way, will get rid of the problems. Some of them, come to the church early in the morning to unlock it, three times, one after another. They believe that this will contribute to the fulfillment of what desired by the saint and the God. The Christians lights candles, crosses and leaves money in front of icons in the church. Visiting of this monastery is great on weekends.

*

The cult of saints as a system of beliefs and practices associated to sacred places, occupies an important place in the Macedonian tradition. The saints are perceived as „friends of God", which possess the power to heal, protect and perform miracles. Thanks to their sacred acts during their lifetime, they acquire posthumous power, especially related to their relics. As Thomas Head said, the relics are not only a symbol of the saints, but they ensure its continued presence in this world, as well[21]. Places where relics are found, or where they are believed to be buried, become a sacred place. In this context, a very important factor in the development of the sanctity of the places are given by legend or folk saying. They mediate the places, meaning for locals.

The icons which represent the saints also contribute to increasing the sanctity of places. The research has shown that many natural places have taken greater religious sense by placing icons there. They provide evidence of the God.

The cult of the saints is recognized through the celebration of their days, too, when numerous of pilgrimages and visitors strive to reach the holy places. With reverence for the saint, the faithful people seek and expect help from him. The „magnetism" of these places is „developed through association with various combination of miraculous cures", which according to beliefs are performed by saints.

As the examples show, the cult of saints associated with sacred places often involves practices that are outside of the Christian canon. In this context, it should

---

[20] Љубо Фиданоски, *Церје – Говрлево и Милош Билбија*, Музеј на град Скопје, Скопје, 2012, p. 119.
[21] Thomas Head, *The Cult of the Saints and Their Relics*, in The ORB: On-line Book of Medieval Studies, 1999, https://the-orb.arlima.net/encyclop/religion/hagiography/cult.htmh

https://biblioteca-digitala.ro

be mentioned that the basic elements of tradition are established much earlier. They are constantly updated with new forms, in accordance with the social conditions and cultural milieu in which they are developed.

Figure 1. *Holy stone in the Monastery of St. Nikita.*

Figure 2. *Monastery of St. Nikita, village of Gornjane, near City of Skopje.*

https://biblioteca-digitala.ro

Figure 3. *Representation of St. Nikita in the Monastery.*

https://biblioteca-digitala.ro

TRADIȚIILE ȘI OBICEIURILE CREDINCIOȘILOR DE RIT VECHI (LIPOVENI) DIN REPUBLICA MOLDOVA [Traditions and customs of the old rite believers (lipovans) from Republic of Moldova]

Tatiana ZAICOVSCHI[1]

Abstract. *This article discusses the traditions and customs of Lipovans from Republic of Moldova living in such villages as Kunicha, Pokrovka, Staraya Dobrudja, Egorovka, etc. It presents the features of the maternity, wedding, funeral rituals, as well as the relics of the Arrow ritual. Folk ritual culture is directly related to the three main events of the eternal cycle of human life: birth, wedding and transition into another world. It should be emphasized that all the main points of Lipovan's life are primarily associated with the church and prayer, and then secular customs were layered. Recently, attempts have been made in the Lipovan villages to revive certain rituals, to restore the song fund. So, in the village Pokrovka was made a CD with a record of the full version of the wedding ceremony. The youth, pupils of rural schools perceive elements of rites and traditions from the older villagers, as well as the accompanying song folklore.*

Keywords: *Lipovans, Republic of Moldova, maternity rites, wedding rites, funeral and commemoration rites, relic echoes of the Arrow ritual, continuity.*

Lipovenii (staroverii) trăiesc în mod compact în satele situate în nordul Republicii Moldova: Cunicea, Pocrovca, Dobrogea Veche, Egorovca și altele, Cunicea fiind cel mai vechi dintre aceste sate, atestat cu prima jumătate a secolului al XVII-lea. Comunități de lipoveni există și în orașe: Chișinău, Bălți, Cahul, Edineț. Astăzi, fenomenul atât de unic cum este cultura staroverilor este adesea numit „istorie vie". El reflectă un mod de viață diferit, în care vechile tradiții ortodoxe ruse sunt păstrate cu grijă. Până de curând, lipovenii reprezentau o comunitate etno-confesională destul de închisă, care a contribuit în mare parte la păstrarea culturii lor materiale și spirituale. Trebuie menționat că satele încă trăiesc în comunități, de exemplu, în s. Pocrovca, în componența consiliului sătesc este și sfatul vârstnicilor. Membrii consiliului sătesc sunt reprezentanți ai autorităților, iar sfatul vârstnicilor supraveghează normele moralei religioase din sat. Împreună, iau decizii importante legate de toate aspectele vieții comunitare, atât confesionale, cât și economice.

Diverse aspecte ale studierii culturii staroverilor din Republica Moldova dintotdeauna au atras atenția cercetătorilor. Cu câteva decenii în urmă, Universitatea de Stat din Moldova, I. Universitatea Pedagogică de Stat I. Creangă organizau în mod

[1] Conf. univ. dr., Institutul Patrimoniului Cultural din Chișinău, Republica Moldova.

https://biblioteca-digitala.ro

regulat expediții studențești etnografice și de folclor în satele lipovene. Interesul față de acest subiect nu s-a epuizat nici în prezent. În 2011–2014, în timpul cercetărilor de teren efectuate în aceste sate în legătură cu colectarea materialului folcloric, autorul acestui articol a fost în măsură să clarifice și să completeze o serie de puncte legate de riturile / relicvele ritualurilor care încă se păstrează. În această publicație vom lua în considerare, în măsura în care volumul său o permite, elemente din riturile de naștere, nuntă, înmormântare și relicvele ritului „Săgeata", descoperite de noi. Cultura rituală populară este direct legată de cele trei evenimente principale ale ciclului etern al vieții umane: nașterea, nunta și trecerea într-o altă lume. Trebuie spus că toate reperele principale ale vieții umane, în primul rând, sunt conectate cu biserică și rugăciune, peste care doar se suprapun obiceiurile lumești. Acest lucru a fost subliniat de toți interlocutorii și de mai multe ori vor fi abordate în acest articol.

În primul rând, vă prezentăm câteva elemente ale ***ritualului nașterii***. Ritul botezului se petrece în felul următor. În primul rând, părinții aleg nașul și nașa. Nașul și nașa trebuie să fie serioși. Ambii trebuie să fie credincioși și foarte responsabili. Într-o anumită situație, ei trebuie să înlocuiască tatăl și mama. În orice caz, aceștia sunt cei de-ai doilea părinți, care ar trebui să participe la creșterea copilului, să-l susțină material pe tot parcursul vieții. Această relație se extinde pentru opt generații. Rudele nașului și ale finului sunt de asemenea considerate rude, iar căsătoriile dintre ei sunt interzise pentru opt generații. Prin urmare, nașul și nașa se aleg printre rude, altfel în sat ar fi dificil să te căsătorești dacă toată lumea ar deveni rude de-a lungul vreunei linii.

Când nașii sunt aleși, se ia decizia în ce zi nașa va pregăti accesoriile necesare nou-născutului: scutece, o cruce. Se pregătește apa pentru botez. Nașul o aduce de la fântână. Apoi se citește rugăciunea, copilul este dus în jurul scăldătorii și muiat de trei ori.

La paisprezece zile de la nașterea bebelușului, se organizează o sărbătoare solemnă numită „Rodína", la care sunt invitate femeile comunității. Se pregătește din timp o varietate de feluri de mâncare delicioase. De exemplu, în satul Pocrovca, în ziua sărbătorii (duminică), invitații se adună la masă în casa bunicii femeii care a născut. Se urează sănătate bebelușului și mamei sale, se dau sfaturi și îndrumări părinților veniți să împărtășească propriile lor experiențe, iar celor prezenți li se spun povești amuzante despre copii. Fiecare venit face cadou nou-născutului hăinițe: scutece, pantalonași, bluze, pături și altele. La final, bunica femeii care a născut oferă cadouri celeilalte bunici de la tatăl copilului. Pentru sănătatea copilului, ea dă un halat, un șorț, o basma și altele. Tot atunci se aleg și nașii. La sfârșitul sărbătorii se servesc dulciuri.

A doua zi, luni, se pregătește o baie specială pentru copil. „Toți sunt invitați în aceeași casă. Primii care scaldă bebelușul sunt cei mai apropiați nou născutului. Aici, bunicile lasă cu multă tandrețe nepotul în apa pregătită cu plante vindecătoare, aromate, arată tinerei mame cum să scalde corect copilul. Aceasta este una dintre etapele «școlii» tinerei mame, care poartă înțelepciunea strămoșilor noștri îndepărtați. <...> Nu este întâmplător că în fiecare casă există o baie, care a devenit medic de familie, important mijloc de prevenire pentru săteni. Aici copilul se călește și se pune

https://biblioteca-digitala.ro

baza unui corp sănătos al bebelușului"[2]. Potrivit informatorilor, pe timpuri bebelușii se îmbăiau pentru prima dată la trei zile de la naștere.

Ritualurile nunții includ o serie de momente luminoase, care acoperă un ansamblu complex de elemente ale culturii tradiționale cotidiene: magie, joc, acțiuni simbolice și rituale, folclor verbal și muzical, diverse componente ale culturii materiale (costume de nuntă, feluri de mâncare speciale, căruțe de nuntă, decorațiuni ale casei etc.).

În mediul staroverilor, ritualurile nunții rusești s-au păstrat amplu, în forma clasică, deoarece, datorită credințelor religioase și, în parte, anumitor condiții sociale, staroverii au trăit destul de izolat. Și deși nu fiecare nuntă la staroveri conținea toate elementele unui ritual de nuntă, totuși cum să „joci corect nunta", adică s-o însoțești cu cântece și cum să „petreci nunta", adică să respecti ritualele, știu și își amintesc mulți din ei (mai ales femei), deși nu toți pot reda cu exactitate și consecvență toate detaliile.

În ritualul de nuntă al staroverilor se observă două părți distincte: ceremonia cununiei bisericești și nunta în sine, sărbătoarea, distracția – o ceremonie de familie care își are rădăcinile în trecutul îndepărtat.

În familiile mai evlavioase, prima întâlnire a tinerilor are loc în biserică. Cu toate acestea, la ora actuală, ca regulă, tinerii fac cunoștință la petreceri, în perioada sărbătorilor. De exemplu, iată ce am reușit să învățăm de la un rezident din satul Cunicea S. V. Pridorozhnov (născut în 1957): „De obicei, unde căutau fetele? La șezători și încă mai mergeau la leagăn, în special în a doua, a treia zi de Paște, la o astfel de gazdă, care avea un leagăn[3]. Acolo se căutau deseori miresele. El o dădea pe leagăn. Era un semn de atenție. Băieții își conduceau fetele la «leagăn» și împingeau planșa. Fetele, din pudoare, își legau fustele sub genunchi, astfel încât să nu fluture când leagănul se mișca. Iar pentru petreceri se închiria o casă, se plătea proprietarul, se aducea o lampă, se invita un armonist. Desigur, toate acestea nu se puteau face fără acordul părinților" (Kunicha, 2011). În discuțiile cu informatorii apar contradicții în ceea ce privește vârsta fetei despre care se credea că este pregătită pentru căsătorie: când 17–18 ani, când 23–25, iar acum, recent chiar 14 ani.

În timpul întâlnirilor, fetele ghicesc soarta și asta se întâmpla adesea în ajunul Anului Nou. Cel mai veridic este considerat a fi ghicitul în baie, deoarece bannikul, spiritul băii, potrivit credinței populare, este spiritul bun al familiei care deține baia. Fata intră în baie și bagă mâna în horn, adresându-se bannik-ului: „Lahman-Lahmann, dă-mi mâna!". Dacă mâna pare păroasă, soțul va fi bogat, dacă este netedă – sărac. De fapt, astfel de acțiuni s-au dovedit a fi foarte riscante și uneori chiar se încheiau cu un rezultat fatal. Prezentăm un fragment din conversația noastră pe acest subiect cu informatorii din satul Cunicea (2011):

„T. Z. Și fetele ghiceau în baie?"

---

[2] A. Boluchenkova, „Vozniknovenie i razvitie staroobryadcheskih poselenij na territorii gosudarstva Moldovy", în *Staroobryadcy Moldovy: opyt proshlogo, zadachi nastoyashchego... Materialy vtoroj mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii po problemam staroobryadchestva*, Kishinev, 2012, s. 80-81.

[3] În dicționarul lui V. Dali scrie: «Rel'. zh. (leagăn, n.t.) <...> dva stolba s perekladinoyu, kacheli». Vezi: V.I. Dal', *Slovar' zhivogo velikorusskogo yazyka*, V 4-h tt. T. IV, Moskva: Russkij yazyk, 1980, s. 91.

https://biblioteca-digitala.ro

A.V. Dontsova (născută în 1941): „O, fetele ghiceau, dar una a murit, fetele ghiceau în ajunul Anului Nou în baie, mi-a spus *nana* mea (evidențiat de noi – T. Z.). «Lakhno, Lakhno, dă-mi mâna». Dacă bannikul îi dădea mâna – atunci fata se va căsători. Se spunea că, dacă mâna era păroasă – cu un bogat, dar dacă mâna goală – va avea un mire sărac. Iar flăcăii au auzit că fetele merg la baie să ghicească, unul dintre ei i-a dat fetei mâna păroasă, a strâns-o de mână, iar ea a și murit, strânsă de mână".

Dacă simpatia apare între tineri și aceștia încep să se întâlnească, atunci fata îi poate oferi băiatului să stea pe o bancă lângă poarta casei sale. Stând pe bancă, îi permite să stea pe marginea fustei sale, ceea ce este o dovadă că curtarea lui este acceptată. Băiatul la plecare îi oferă fetei un mic cadou și o panglică roșie, iar fata, din partea ei, îi oferă tipului o batistă. Înainte de a da batista, fata își șterge cu ea buzele și buzele băiatului, apoi îl sărută. Acest element al ceremoniei subliniază faptul că legătura tinerilor este pură și nu e rezultatul unei vrăji. Batista oferită băiatului este o dovadă a deciziei lor de a-și lega viața prin căsătorie, iar această decizie este comunicată ulterior părinților. În cazul în care unul dintre logodnici a decis să renunțe la nuntă, se întâmplă următorul lucru: băiatul returnează fetei batista printr-un prieten, iar fata îi returnează panglica roșie printr-o prietenă.

Înțelegerea de dinainte de nuntă include *logoditul, petrecerea* și *acordul.*

Logoditul și petrecerea se desfășoară în casa părinților miresei, unde băiatul vine fie cu părinții și rudele apropiate, fie cu prietenii apropiați (în satul Cunicea, potrivit informatorilor, numai cu rude, unchi, naș etc., prietenii nu erau admiși). Pentru ei se servesc gustări și vin. Oaspeții se închină în fața părinților miresei și încep discuția între părinții băiatului și gazde despre o posibilă nuntă. Dialogul dintre pețitori și părinții miresei se desfășoară în mod alegoric: „Aveți bunuri de vânzare – avem negustor...", „Avem un tăuraș – aveți o juncă...". Se crede că acest lucru protejează viitoarea familie de forțele ostile externe. Uneori, în glumă, oaspeților li se arată o femeie bătrână și se întreabă: „Aveți nevoie de această mireasă?":

A.V. Donțova (născută în 1941): „Iată vin pețitorii cu cuvintele: «Ei bine, am venit, mireasa e aici?». O bătrânică ca mine o îmbracă și o acoperă, parcă ar avea voal. «Nu, nu, nu-i asta, nu-i asta», – râd. Sau... o fetiță mică... «Nu, nu, nu-i asta, nu-i asta». Ei bine, trebuie să negociezi, să râzi. Ei bine, atunci se arată mireasa, și atunci s-a terminat. Se așează la masă, se gândesc dacă nu există vreo relație de rubedenie, astfel încât să nu existe rude comune, se gândesc, se roagă, beau, mănâncă, își urează de bine" (s. Cunicea, 2011).

Fata nu asistă la această discuție. Ea este invitată numai dacă s-a ajuns la acord între părinții ei și cei apropiați logodnicului ei. Mireasa apare în fața oaspeților, aducând pâine pe un prosop. Prosopul este decorat cu dantele frumoase și broderii bogate înfățișând flori, figuri ale oamenilor, cocoși. În timpul logodnei, se anunța ziua acordului, iar mirelui i se oferă o batistă în semn de legământ.

Între logodnă și acord trece, de obicei, aproximativ o săptămână. Logodna se petrece în casa miresei. Doar rudele cele mai apropiate din ambele părți se adună

https://biblioteca-digitala.ro

pentru asta. Toți cei care participă la logodnă sunt considerați peţitori, iar mai târziu, odată cu nașterea copilului, – nași de botez.

Pentru a intra în casa miresei, mirele trebuie să dea dovadă de ingeniozitate, pentru că mireasa este ascunsă. Obiceiul de a ascunde mireasa – o reflectare a ideilor străvechi ale oamenilor asociate cu protecţia împotriva „ochiului rău". Dacă proprietarii „se îndoiesc" că oaspeţii au venit la adresă, atunci li se arată legământul – batista.

Când mirele și rudele merg la casa miresei, sunt invitați la masă. Mai întâi, rudele mirelui sunt tratate cu ceea ce au adus cu ei, iar apoi rudele miresei pun pe masă. După tratamente reciproce, rudele mirelui roagă să li se arate mireasa. Acest moment este asociat și cu manifestarea unui vechi ritual, care este o formă de ghicire a viitorului vieţii conjugale. Mirele trebuie să ghicească de trei ori cine este adevărata lui mireasă. Dacă face o greșeală, înseamnă că viaţa lui va fi nefericită, din moment ce nu-și găsește sortita. (Acest element al ritualului de nuntă este reflectat în multe basme, unde tânărul trebuie să își aleagă mireasa dintre un anumit număr de fete, inclusiv cele transformate în porumbei, jderi etc.)

Când se face acordul, părinţii miresei și mirelui discută despre ziua nunţii și zestre. Zestrea miresei se numește „ubor". Lenjeria de pat, vesela și mobilierul sunt incluse în „ubor" – tot ceea ce este necesar pentru a amenaja o cameră și pentru a o pregăti pentru locuit. Mirele asigură camera în sine. Zestrea este adusă în casa mirelui cu câteva zile înainte de nuntă. Dacă, de exemplu, nunta se face într-o duminică, atunci „ubor"-ul este adus miercuri sau joi.

În timpul acordului, din partea miresei se alege „drujca cea mare", din partea mirelui – vornicelul („boiarin"), iar dintre cei mai onorați oaspeți – nănașii, care in unele sate așa se și numesc românește, nănași.

În ajunul nunţii, are loc un ritual important – *petrecerea burlăciţilor* care, după cum s-a menţionat deja, se numește și *petrecere*. Sâmbătă dimineaţa, prietenele vin la mireasă și împreună merg la o plimbare prin sat, cântând cântece despre viitoarea nuntă, despre mireasă și mire. Apoi fetele vin pe strada unde trăiește mirele și încep să cânte cântece în special pentru mire, îi urează fericire și slăvesc frumuseţea și bunătatea fetei. După aceea, toată lumea merge la casa miresei. Pentru petrecere se coc prăjituri și clătite. Se bea numai ceai. Și, desigur, se cântă. Una dintre ele este piesa „Ne chayala mene mamen'ka...": „Nu credea mămica,/ Să mă dea,/ M-a dat scumpa de ea,/ S-a retras – a plâns:/ – Copilul meu scump,/ Când vei veni în musafirie?/ – Voi veni, voi veni, mămico, / Peste treizeci și trei de ani./ În al patrulea/ Ca un cuc voi zbura,/ În livadă voi sta,/ Ca el voi cânta".

A. Podlesnova (născută în 1948): „Aceast cântec se cânta la nuntă, după primele păhărele servite. Este o melodie veche, deja uitată. Se cânta la petreceri, pe două voci, foarte frumos. La acord neapărat. Și la nuntă – în primul rând. Nu este lung acest cântec, dar se întinde cântatul. În el se spune că mama miresei a lăsat-o prea ușor să se căsătorească, cum se spune, «a bătut palma și a dus-o la altar»" (s. Cunicea, 2014).

La petrecerea burlăciţelor au cântat și cântecul „A adunat fete frumoase...", în care se venerează frumuseţea miresei și a ţinutei sale: „A adunat fete frumoase / Casă

https://biblioteca-digitala.ro

plină, casă plină./ Fete înalte,/ Iar eu tinerică, mai înaltă ca toate, mai înaltă ca toate, / Iar fetele poartă cămașe albe-albe/ Iar a mea este mai albă ca toate. Fetele au mărgele mărunte-mărunte/ Iar ale mele sunt cele mai mărunte" (I.M. Belchenkova (născută în 1978), s. Pocrovca, 2011).

Informatorii pe care i-am intervievat completează informațiile despre petrecerea burlăciţelor cu o serie de detalii.

I.M. Belchenkova spune: „La petrecerea noastră de burlăciţe, pe lângă faptul că ne adunăm și cântăm cântece triste, mai exista un lucru: mireasa face cadouri la toate prietenele ei. Adică le dăruie batice" (s. Pocrovca, 2011).

La petrecerea burlăciţelor are loc un ritual de împletire a părului. Cele mai apropiate prietene ale miresei îi împletesc părul, ţesând panglici din satin multicolor în codiţele ei. Toţi împreună cântă cântece de dragoste și glumeţe („Mă plimbam prin livadă, albăstrele adunam...", „Mă plimbam prin livadă duminică ...", „Ierbuliţă, toloacă verde...", „Pe marea albastră..." etc.)

În seara zilei când are loc petrecerea burlăciţelor, mirele cu prietenii săi se alătură fetelor. În acest moment, flăcăii se adună la locul stabilit și se apropie cântând de casa miresei, unde se află și mirele în acest moment. Ei cer mirelui o găleată de vin. Acest ritual se numește „okolișnaya".

I.M. Belchenkova: „Flăcăii veneau, se aranjau în cerc și cântau okolișnaya <...> O cântau atunci când cereau răscumpărare de la mire pentru că le-a luat mireasa" (s. Pocrovca, 2011).

Este clar că ceremonia cununiei joacă un rol decisiv în ritualul nunţii. Căsătoria este considerată nulă dacă nu este sfinţită de biserică. Nunţile se pot juca doar duminica după-amiază. Conform legilor staroverilor, nunţile nu se fac miercuri, vineri și de sărbători. În mod special se urmărea cu zel gradul de rudenie a potenţialilor soţ și soţie. De obicei, înainte de logodnă, se încearcă să se afle dacă există un grad de rudenie inacceptabil între mire și mireasă, dar uneori, așa cum arată amintirile informatorilor, se întâmplă ca, exact în ajunul nunţii, să se dovedească faptul că mirii nu se pot căsători.

În trecut, *nunta dura trei zile*. Conform credinţei populare, căsătoria va fi mai fericită cu cât durează mai mult nunta. În prima zi dimineaţa, înainte de nuntă, prietenele miresei îi pun coroana pe cap, îi împletesc panglici multicolore în păr și cântă „Merg naşii în casă, se uită în sobă...". Informatorii mai în vârstă, care văzuseră în realitate acest moment, își amintesc:

A.V. Dontsova (născută în 1941): „Tinerele împletesc părul, și panglicile, 6 panglici sunt împletite, și cu această împletitură mireasa merge la altar. Panglici până la pământ – roșii, albe și albastre, mov se împletesc în păr, diferite. Apoi mireasa mergea la altar cu această împletitură cu panglici, iar când erau deja căsătoriţi, panglicele se scoteau și se împleteau două codiţe. Pe cap i se punea o kicica" (s. Cunicea, 2011).

Panglici se împletesc atâtea câte prietene are mireasa. Panglicile ar trebui să fie lungi, deoarece lungimea lor simbolizează viaţa miresei în copilărie (cu cât este mai lungă panglică, cu atât viaţa este mai lungă în copilărie). După nuntă, soacra desface

https://biblioteca-digitala.ro

împletitura miresei, scoate toate panglicele multicolore și împletește două împletituri. Acesta este un moment foarte important al trecerii de la o categorie socială la alta – fata se desparte de „libertățile fetei", cu viața în casa părinților ei, devine soția soțului și trebuie să locuiască în casa soțului. Un marker al acestei tranziții sunt hainele ei, în special ceea ce poartă pe cap. Pe capul miresei, soacra îmbracă kicika, koseak (o eșarfă legată la ceafă) și o broboadă prinsă cu un bold sub bărbie. De atunci, potrivit tradiției, o femeie nu ar trebui să apară în societate cu capul descoperit.

Sărbătoarea nunții începe în același timp în casa mirelui și în casa miresei. Cu toate acestea, tinerii după cununie merg la casa mirelui. Pe drumul pe care trec noucăsătoriții, în fața lor se toarnă găleți cu apă. Se crede că acest lucru ar trebui să aducă fertilitate și abundență în casa tinerilor. Părinții mirelui îi întâmpină cu pâine și sare la porțile casei lor. Cu aceeași pâine și sare îi binecuvântează pe tineri. Pâinea și sarea joacă un rol important în ritualurile de nuntă, deoarece sunt folosite ca un talisman împotriva vrăjitoriei și un mijloc de promovare a fertilității. Lângă părinții mirelui stă preotul cu o icoană cu care îi binecuvântează pe tineri. Tinerii se roagă și sărută icoana. După aceea, toți cei care se aflau în biserică stau la masa festivă, așezându-se în funcție de gradul de rudenie: cu cât este mai apropiată ruda, cu cât este mai aproape, cu atât mai mare este darul său pentru tineri. Pe masă, lângă miri, pe prosop este o cruce. Camera în care se află masa festivă este bogat decorată cu flori și ghirlande. Informatorul din s. Pocrovca Inna Mitrofanovna Belchenkova, născută în 1978, precizează:

„Prima noastră masă este una pur bisericească. Masa de prânz. Adică se mânca, se cânta «Mulți ani» și cântece bisericești. Pentru a face o astfel de nuntă, este nevoie de cler. Obligatoriu. Adică, la prima masă se cântă cântări bisericești, «Mulți ani» etc. Când preotul binecuvântează a doua masă, se pot cânta și altele".

Printre invitați, nu sunt rude ale miresei. După petrecere, toți oaspeții merg la casa părinților miresei, unde sunt primiți cu pâine și sare și așezați la mese. Mai multe cântece populare sunt interpretate la masa nunții. Seara, rudele miresei fac cadouri, „leagă" rudele mirelui. Prosoape „legate", bucăți de stofă, cămăși și șaluri. După aceea, tinerii primesc cadouri. Primii dau cadouri tinerilor nașii, iar apoi, după vârstă, toți oaspeții. Cadourile sunt adunate de naș, nașă și drujcă.

I.M. Belchenkova: „Ei bine, erau și oameni bogați. Când se înmânau darurile, fiecare oaspete, când dăruia, i se servea vin, veneau în doi, adică soț și soție. «Cine bea un păhărel, acela dăruie», spun nașii. Și cum era? Cine băuse mai mult, cine era bogat, oamenii știu cine este, aceluia i se spunea (ei bine, tinerii așa sunt): «Poate puteți să le dați încă un pud, doi de grâu». «Ei și? Și le voi da». În general, a doua zi înhămau caii și adunau toate darurile promise".

https://biblioteca-digitala.ro

După înmânarea cadourilor și ospățul musafirilor, urma cântecul de mulțumire al ceremonialului de nuntă: „Strugurii cresc pe dealuri": „Strugurii cresc pe dealuri, / Pomușoarele înfloresc pe câmp./ Strugurii înfloresc, iar pomușoarele se coc"[4].

La sfârșitul ritualului cadourilor, rudele apropiate și tinerii rămân la petrecere, în timp ce oaspeții vârstnici pleacă.

După miezul nopții, are loc ceremonia scoaterii voalului. Nașa scoate voalul miresei și îl pune pe capul surorii mai mici a miresei sau a unei fete necăsătorite. Acest ritual are substrat magic și ar trebui să contribuie la căsătoria rapidă a noului proprietar al vălului. Tot nașa îi pune miresei un șorț și o basma. Din acel moment mireasa este considerată soție și gospodina casei.

A doua zi de nuntă se numește *otvodiny* și este sărbătorită tot în casa mirelui. Dimineața nașa vine la tineri pentru a verifica virginitatea miresei. Este foarte important să nu existe nicio relație intimă înainte de nuntă. Iată ce spunea, neputând rezista la comparație cu prezentul, informatorul A.V. Dontsova (născută în 1941): „Și Doamne ferește, ca... mireasa să cedeze mirelui. Doamne iartă-mă! Nici nu știa unde locuiește. Ei bine, știa, nu trecea pe aproape. Când se venea de la biserică, după nuntă, cu cântări, cu oameni, îi întâlneau cu icoană: vino și trăiește. Iar acum nici nu prinde a spune «bună ziua că ea... îi deja acolo»" (s. Cunicea, 2011).

Dacă mireasa s-a dovedit a fi virgină, ea este tratată cu vin și dulciuri. După aceea, toată lumea merge la casa părinților miresei pentru a-i mulțumi pentru o fiică bună. Rudele mirelui aduc cu ele cadou o găină legată cu panglică roșie. Adesea se cântă melodia populară „Găina porumbacă". În unele cazuri, panglica roșie este legată pe hainele nașilor. Culoarea roșie în acest caz este un simbol al virginității miresei.

A treia zi de nuntă este sărbătorită în casa părinților miresei. Doar cele mai apropiate rude și prieteni vin la sărbătoare.

Până de curând, nunta rusă modernă (potrivit informatorilor, până aproape de sfârșitul anilor '70 – începutul anilor '80 ai secolului trecut) a păstrat aproape complet structura vechiului rit de nuntă, în ciuda unei influențe îndelungate a mediului etnocultural moldovenesc.

Ritual funerar. Cel mai vechi și mai bine păstrat (spre deosebire de ritualurile de nuntă și maternitate) din cultura lipoveană este ritul funerar.

Riturile funerare au ocupat întotdeauna un loc special în ritualurile ciclului familial. În comparație cu alte rituri, acestea sunt mai conservatoare, deoarece reflectă ideile care se schimbă încet despre moarte, cealaltă lume și relația celor vii și a celor morți.

În plus, respectarea acțiunilor rituale consacrate a fost considerată de mult timp importantă pentru soarta sufletului în viața de apoi, de aceea, era datoria morală a rudelor în raport cu defunctul. Înmormântarea și pomenirea au fost considerate evenimente speciale. Moartea și înmormântarea sunt evenimentele cele mai dureroase

[4] Vezi despre simbolul strugurilor în folclorul cântat al lipovenilor în T. Zaicovschi, „Reflectarea fitosimbolisticii în conștiința folclorică a purtătorilor de folclor rus din Republica Moldova", în *Revista de Etnologie și Culturologie*, nr. 19, 2016, pp. 10-15.

https://biblioteca-digitala.ro

din viața unei familii care sunt inevitabil legate (și cere!) cu demonstrația sentimentelor apărute în legătură cu aceasta – atât a membrilor familiei, cât și a rudelor, vecinilor etc.

Viabilitatea ritualului funerar se datorează faptului că ritualul în sine este un „text cultural care include elemente care aparțin unor coduri diferite, fiecare etapă – codul – nu se distinge, dar, își are scopul în completarea lanțului de acte rituale. Fiecare acțiune din ritual joacă rolul unui anumit simbol și poartă o încărcătură semantică specială. Putem distinge principalele motive pentru care ritualul funerar a fost păstrat în timp: este respectarea strictă a succesiunii acțiunilor rituale în rit, de la pregătirea pentru înmormântare la pomenire și sărbătorile blajinilor; mitologizarea obiectelor de zi cu zi (oglinda, prosopul, bandajul mortului, săpunul folosit pentru spălarea mortului etc.) care participă la rit; participarea la ceremonia persoanelor care controlează întregul proces funerar. Acestea din urmă se aplică nu numai înmormântărilor. Fenomenul de personificare durabilă a rolurilor calendarului permanent și a ceremoniilor familiale este unul dintre mijloacele prin care comunitatea a menținut tradițiile etice"[5].

Pentru ritualurile funerare și de pomenire, în mod deosebit, a existat întotdeauna o atitudine specială. Datorită inevitabilității, acest fenomen a generat multe credințe, tradiții, amulete etc.

Moartea, la fel ca nașterea, încalcă granița dintre lumi. Chiar înainte de moarte, potrivit credințelor și observațiilor populare, apar semnele ei prevestitoare: presentimente, vise, semne diverse. Au existat un număr mare de semne și credințe pentru a prezice venirea morții. Din semnele înregistrate în satele lipovene, de exemplu, se pot cita următoarele: a confunda o persoană – semn al morții / nunții; dacă grădina înflorește târziu, semn al morții proprietarului; dacă câinele nu mănâncă firimituri de la pacient, acesta va muri în curând; cade icoana – e de moarte (L. Ermakova, născută în 1978, Ocnița).

Pentru a restabili echilibrul, se întreprind anumite acțiuni rituale. După cum remarcă A.K. Baiburin, „înmormântarea unui decedat într-un cimitir <...> înseamnă, printre altele, restabilirea omogenității lumii celor vii și, prin urmare, restabilirea structurii normale a lumii în general: morții sunt printre morți, iar cei vii sunt printre cei vii. Cu toate acestea, consecințele «năvălirii» morții în lumea oamenilor sunt resimțite încă mult timp"[6]. Casa pe care a părăsit-o decedatul se schimbă, viața familiei sale se schimbă, iar moartea provoacă schimbări în natura vie sau moartă.

Aceste consecințe se reflectă clar în bocetele de la înmormântare. Conform cercetărilor noastre, texte pregătite nu există, bocetele sunt improvizate.

---

[5] T.I. Matveeva, „Prichet v pohoronnom obryade staroobryadcev Zabajkal'ya". Avtoref. diss. ... kand. filol. Nauk, www.dissercat.com › ... › Literaturovedenie › Fol'kloristika.

[6] A.K. Bajburin, *Ritual v tradicionnoj kul'ture*, SPb., 1993, s. 116.

https://biblioteca-digitala.ro

Informatorii subliniază o serie de caracteristici inerente ritualurilor funerare. Unul dintre informatori, E.A. Klevannaya, născută în 1925, povestește cum se desfășoară înmormântarea în sat. Semenovca (ruși, dar nu lipoveni – pentru comparație):

„Avem și un rit funerar. Se cântă muzică bisericească. Nu avem bocitoare. De obicei, cei dragi se vaită și plângând povestesc despre viața și caracterul decedatului. Toți improvizează. Chiar dacă nu îl invită pe preot, coriștii cântă cântece religioase, psalmi și rugăciuni timp de o oră și jumătate înainte de a-l scoate din casă pe cel decedat. Apoi îl scot pe cel decedat. Îl lasă ceva timp în fața pragului casei și cântă din nou. Un covor este atârnat pe porțile casei și pe el se pune o pătură și o pernă. Aceasta se numește *perestilka*. Acestea sunt date finei sau, poate, nepoatei. Apoi se duce cel mort și se opresc neapărat pe toate hudițele. La opriri, corul începe să cânte din nou. În spatele lor se află un coș de răchită, în care sunt nu mai puțin de 12 pomene. Se întâmplă mai mult. Se întâmplă și 24. Înainte de a ajunge la cimitir, procesiunea ar trebui să se oprească de cel puțin 12 ori. Dacă cimitirul e aproape, iar pomene sunt multe, ele se pun pe pământ și se trece cu sicriul peste ele, după care pot fi împărțite. La porțile cimitirului trebuie să-i întâlnească cel care și-a îngropat cel mai recent un apropiat. El scoate, de asemenea, pâine și pomană. Dacă a fost înmormântată o femeie, atunci ceva femeiesc, iar dacă bărbat – ceva bărbătesc (pantaloni, cămașă). Rudele își iau rămas bun, corul cântă din nou. Apoi se face parastasul. Sunt foarte mulți oameni. Se gătește neapărat ciorbă. Apoi cartofi cu carne, sarmale. În plus, se gătește multă mâncare, care și cât își poate permite. Dacă persoana a decedat în timpul postului, atunci mâncarea va fi de post (pește sub diferite forme, ciuperci, fasole fiartă sub formă de pireu cu ceapă, sarmale)".

În satele staroverilor, acest rit se desfășoară într-un mod ușor diferit, deși există caracteristici similare. Cu toate acestea, o serie de caracteristici specifice sunt observate aici.

În primul rând, este necesar să menționăm că gospodina casei din s. Cunicea, după 40–50 de ani, pregătește haine speciale pentru ea și soțul ei pentru moarte. Pe vremuri, se obișnuia să se pregătească din timp scândură pentru sicriu. Se consideră foarte important ca muribundul să nu părăsească această lume fără o lumânare aprinsă. În special, se asigură ca ea să nu se stingă. În cazul decesului unei persoane, se sună în clopote pentru a anunța toată lumea despre asta. Defunctul este pregătit pentru ultimul drum: spălat și îmbrăcat în totul nou, dus în camera mare (cu picioarele la icoană, o cruce este așezată la picioare). Trebuie subliniat faptul că acele persoane care au spălat defunctul nu pot participa la gătit. După spălarea decedatului, apa este dusă într-un loc unde nimeni nu umblă: se crede că are o putere malefică. La trupul decedatului se citește „Psaltirea". Acest lucru este făcut de cei mai respectați oameni în vârstă din sat, deseori femei. Ele sunt numite *celea ce se roagă*.

Iată ce spune unul dintre informatori despre elementele ritualului funerar-memorial în satul Cunicea (raionul Florești din Republica Moldova), Agafia Savvovna Dontsova, născută în 1933: „Dacă în casă există o persoană care este grav bolnavă sau moare, atunci rudele îi aduc un preot pentru confesiune. Când o persoană moare,

https://biblioteca-digitala.ro

două femei care îl spală cu grijă pe cel mort, îl îmbracă o «sodnia» – o cămașă pe care este brodată o cruce mare. Peste cămașă îmbracă un giulgiu cu glugă. Nu-i pun încălțăminte, ci papuci. Svidan – o panglică îngustă care leagă mortul în așa fel încât să facă 3 cruci și este acoperit cu o plapumă. După care neapărat trebuie să pună în sicriu o cruce de cupru.

Defunctul rămâne în casă o zi sau două (nu există o tradiție strictă a păstrării celui decedat timp de trei zile). Dacă rudele fac față într-o zi, într-o jumătate de zi, atunci îl vor îngropa imediat.

Ajutorul bisericesc citește rugăciunea în biserică, decedatului i se cântă pentru odihnă, apoi până la cimitir se cântă rugăciuni. După toate, gazda invită oamenii în casă să pomenească sufletul decedatului.

La fel, nu este obligatorie organizarea parastasului în a treia și a noua zi după deces. Dar în cea de-a 40-a zi fac întotdeauna un parastas, și este important: dacă ziua a 40-a cade marți, atunci o fac marți, dacă joi, înseamnă joi. Ei nu așteaptă sâmbătă sau duminică, pentru că ei cred că în cea de-a 40-a zi se decide locul decedatului în cealaltă lume.

La parastas staroverii nu oferă blide, mobilier, ci dau un prosop, o batistă și un colăcel fără lumânare (din moment ce se crede că focul ține de păgânism). Lumânările sunt aprinse doar la înmormântare" (s. Cunicea, 2011).

După cum vedem, informatorul atestă o serie de diferențe specifice. Acest lucru este confirmat (și completat) de alții, inclusiv de preoți, de exemplu, părintele Ivan, care a slujit în biserică la Cunicea. El a povestit cum staroverii îmbracă morții[7]:

„După moarte, hainele staroverilor sunt distribuite săracilor. Există o astfel de tradiție: până în a 40-a zi, toate hainele celui decedat ar trebui să fie date. La înmormântare celor decedați li se îmbracă totul nou. Nimic, din ce fost o dată îmbrăcat, nu este folosit. Bărbați în cămașă cu mâneci lungi, cu brâu. Pantaloni largi. Absolut noi. Papuci tricotați sau moi, din pâslă. Centură. «Lestovka» (funie de rugăciune). Defunctul este învelit într-un giulgiu, cusut din două foi. Decedatul este îmbrăcat în acest giulgiu și legat încrucișat cu o centură specială de trei ori: pe piept, pe genunchi, pe picioare... Și femeile exact la fel. Sunt îmbrăcate în cămăși lungi, o centură, o cruce pe piept. Se mai îmbracă și giulgiu și se leagă de trei ori cu un brâu peste el. Giulgiul acoperă fața până la sprâncene, astfel încât să nu se vadă părul. Apoi se stropește cu ulei bisericesc. Asta în momentul în care se încheie înmormântarea. Crucea este făcută pe stofă".

În plus, informatorul de mai sus a furnizat o serie de detalii cu privire la etapele ritualurilor funerare și de pomenire:

„În prima zi de Paște mergem la cimitir. După slujbă, oamenii se odihnesc puțin, și merg la cimitir. Cântă cântece de Paști părinților. <...> Rudele se adună în grupuri,

---

[7] Informator: Klevannaya Evgenia Alekseevna, n. 1925 în regiunea Odessa. În Semenovca din anii 50. A ajuns aici prin repartizare. A lucrat ca profesoară. Înregistrarea a fost făcută de L.H. Drumea în timpul expediției din 1989 (1–15 august în satul Semenovca, raionul Suvorov, acum Ștefan Vodă).

https://biblioteca-digitala.ro

dar nu bocesc. În general, nu avem sărbători speciale la care se bocește. Cum arată o ceremonie funerară? Se bocește și se spun vorbe de tot felul. În ce zile se pomenesc morții? În a 40-ea, când cade. Așa că dacă duminică a murit un bărbat, asta înseamnă a cincea zi (vineri), dacă cade în prima zi de Paște, a doua, în Săptămâna Sfântă, când a căzut, atunci pomenim. Dar a treia, a noua zi, așa este. Pomenim a noua zi când este putință și timp.

Nu este mâncare specială pentru parastas ca atare. Simplu ca de obicei. Dacă e unul mai bogat, atunci aceasta este puțin diferită. Adesea se gătește ciorbă, carne, tăiței... Și dacă sunt tineri, atunci roșii, castraveți. Nu avem voie să cinstim. Nu se bea nimic. Am fost slujitor la biserică. Și a venit episcopul Iosif. Aici, înainte se bea mult. Mai ales în Tiraspol și Bender. Acolo se pregatea un butoi de vin. Omul gaja dijma. Vindea vaca pentru a cumpăra un butoi de vin pentru o înmormântare. Dar când a sosit episcopul, a interzis toate acestea. De câteva decenii sunt interzise toate acestea, băuturile pentru morți. Iar de sărbători, băutul este permis.

Nu avem bocitoare pentru morți. Rudele decedatului plâng de obicei. Plâng cu lacrimi, sincer. Plâng când sufletul o cere. De curând a fost înmormântat un preot, el a fost duhovnicul meu. El a slujit aici. Am slujit cu el timp de 12 ani ca diacon. Apoi a locuit și a murit la Chișinău. L-au adus aici și l-au înmormântat. Au trecut două luni de atunci. Toată lumea plângea. Toți. Tot satul. Bun preot. A slujit mulți ani. Și toată lumea a plâns după el".

În ceea ce privește pomenirea, trebuie menționat că la cimitirul din s. Cunicea a fost construită recent o clădire specială, destul de încăpătoare – pentru parastase. Are și o bucătărie pentru pregătirea unei mese de pomenire. La intrarea în cimitir este o placă cu versuri: „Nu uita, cel ce treci, / Să pomenești cenușa noastră, / Noi suntem toți acasă / Tu încă ești în vizită".

Etnologul V.P. Stepanov în articolul său „Rituri funerare și de pomenire ale locuitorilor din Poiana și Cunicea din Republica Moldova" a analizat și descrierea riturilor locuitorilor celor două sate menționate. Autorul a remarcat elementele principale ale ritualului arhaic al decedatului: spălarea trupului, îmbrăcarea hainelor de mire/miresei tinerilor decedați. El scrie: „...În fața procesiunii funerare duceau crucea bisericii (pe care o iau pentru ceremonie de la biserică), crucea de acasă (care va fi instalată pe mormânt) și pancartele. Sicriul era de obicei purtat de șase oameni <...>. În satul Cunicea, morții sunt încă duși pe ultimul drum pe umeri..."[8].

Astfel, există o serie de anumite asemănări și deosebiri în riturile funerare și de pomenire în satele de staroveri (arătate pe exemplul satului Cunicea), în alte sate rusești (demonstrate pe exemplul satului Semenovca), precum și tradițiile creștine corespunzătoare în acest domeniu, cunoscute de la moldoveni și ucraineni.

[8] V.P. Stepanov, „Pohoronno-pominal'naya obryadnost' zhitelej Poyana i Kunicha v Respublike Moldova", în *Staroobryadchestvo Moldovy: opyt proshlogo, zadachi nastoyashchego... Materialy 2-j mezhdunarodnoj staroobryadcheskoj konferencii*, 25–27 aprelya 2010 g., Kishinev, 2012.

https://biblioteca-digitala.ro

Diferențele se referă, în special, la datele obligatorii de înmormântare, rânduiala pomenirii, portul defunctului etc.

Separat, trebuie subliniat faptul că nu am reușit să găsim texte speciale ale bocetelor pentru cei morți. Toți informatorii au subliniat că nu au existat bocete speciale pentru astfel de cazuri și că atunci când plâng pentru morți, oamenii recurg la improvizație, după cum a menționat părintele Ivan de la Cunicea, „plâng cu lacrimi sincere".

Ritualurile funerare și de pomenire trăiesc în orice națiune ca parte integrantă a tradițiilor sale culturale; ele reflectă caracteristicile legăturilor umane și ale standardelor morale care determină starea societății într-o anumită perioadă. Respectul pentru morți indică respectul pentru cei vii. Dacă legăturile de familie, de rudenie și de prietenie ar fi deformate și slăbite în societate, ar fi inutil să ne așteptăm la manifestarea unor sentimente profunde pentru cei care au părăsit această lume. Conform observațiilor noastre, riturile funerare și de pomenire ocupă un loc special în satele chestionate, iar punerea în aplicare a tradițiilor asociate acesteia este întotdeauna acordată o importanță deosebită.

În concluzie, analizăm pe scurt ecourile relictelor ritului „Săgeata", descoperit în s. Egorovca (raionul Fălești din Republica Moldova), pe care ar fi greșit să îl ignorăm. Ceremoniile laice din satele lipovene din Republica Moldova s-au păstrat puțin, din motive evidente. Cu toate acestea, printre alte rituri, în special se găsesc elemente ale acestui rit, care nu au fost înregistrate de toți cercetătorii și aproape niciodată descrise în literatura științifică[9]. Judecând după informațiile pe care le-am identificat, acest rit are un caracter regional. Potrivit informatorilor, și în satul Pocrovca[10] se plimbau prin sat cântând „Zbori, săgeată".

Fiind un rit vechi slav, acesta există și în alte localități ale slavilor de est – în Belarus, Rusia, Ucraina. Conform datelor muzeului etnografic din Rusia[11], dusul săgeții („a duce o săgeată", „a purta o săgeată", „a îngropa o săgeată") este o ceremonie de primăvară-vară care „închide" primăvara și „deschide" vara, ce coincide cu Sfântul Gheorghe, Săptămâna Paștelui sau Înălțarea. Include înmormântarea rituală a săgeții de către femei în scopuri de protecție și reproducere. De asemenea, se spune că arealul răspândirii „dusului săgeții" este limitat în mod clar la regiunea Polesiei de Est, dar de acolo ritul a migrat în Moldova și, prin urmare, este cunoscut și în rândul unor grupuri de imigranți ruși locali. Trebuie subliniat faptul că, potrivit unui studiu realizat de personalul muzeului specificat, în zonele de frontieră ruso-bieloruso-ucrainene – regiunile Bryansk, Gomel și Chernihiv – ritualul exista doar în rândul populației

---

[9] Vezi: N.M. „Savel'eva, Narodnye pesni russkih poselenij Moldovy i Ukrainy. Vyp. I. Pesni i horovody sela Egorovka", în *Russkaya tradicionnaya kul'tura*, Moskva: Rodnik", 1998, № 6–8, s. 3-11; T. Zaicovschi, „Relictele obiceiului „Săgeata" în satele rusești din Republica Moldova", în *Revista de Etnologie și Culturologie*, vol. XXI, Chișinău, 2016, pp. 29-34.

[10] Vezi versiunea completă a versurilor cântecului ți variantele lui, inclusiv din Polesie, aici: T. Zaicovschi, „Relictele obiceiului „Săgeata" în satele rusești din Republica Moldova", în *Revista de Etnologie și Culturologie*, vol. XXI, Chișinău, 2016, p. 30.

[11] www.ethnomuseum.ru/section62/2092/2089/4241.html

https://biblioteca-digitala.ro

autohtone; staroverii, care s-au mutat în această regiune în secolul al XVIII-lea considerau a fi păcat: spre deosebire de cântecele bisericești, cele laice au fost mult timp interzise – în conformitate cu canoanele stricte ale staroverilor, se considera păcăt să se cânte cântece „demonice", cu atât mai mult să urmezi ritualuri păgâne. Unul dintre cei mai de seamă cercetători ai ritului analizat, V.E. Gusev, subliniază: „Este caracteristic faptul că în satele rusești din districtul Vetkovskiy din regiunea Gomel (în fostele așezări ale staroverilor), precum și printre staroverii din regiunea Bryansk, dusul «săgeții» a fost perceput ca păcat, deși dansurile de primăvară și frumoase cântece au existat întotdeauna (sunt interpretate și astăzi). Acest fapt de respingere a «săgeții» de către coloniști arată într-o măsură și mai mare caracterul local al ritului, caracteristic numai pentru populația autohtonă din această regiune"[12]. Cu toate acestea, după cum subliniază cercetătorii, implicit în conștiința populară a staroverilor, aceste cântece și tradiții au trăit întotdeauna de-a lungul timpului, pe măsură ce presiunea religioasă slăbea, acestea s-au manifestat viu și mai ales în acele sate care erau departe de centrele religioase. Judecând după materialele din teren, în prezent, substraturile – bisericesc, cât și cel laic – formează un singur complex al culturii cântecului popular.

În primul rând, este necesar să precizăm un moment legat de existența cântecului și a ritului. N.M. Savelyeva, care a colectat materiale despre acest rit în satul Egorovca, susține că el se găsește doar aici pe întreg teritoriul Republicii Moldova: „Acest rit nu a fost înregistrat în niciun alt sat din Moldova"[13]. Cu toate acestea, trebuie recunoscut faptul că acestea sunt doar elemente ale ritului. Cercetătorul însuși observă că ritul a suferit o transformare semnificativă, pierzând elemente rituale păgâne, păstrând conturul general și a fost transferat pentru zilele Sărbătorilor de Paște, în contrast cu existența sa stabilă în tradiția vest-rusească, unde acest rit era asociat cu Înălțarea. În plus, menționăm că Egorovca a fost fondată în anii 20 ai secolului trecut, de către imigranții din satele de staroveri din Moldova și Ucraina: Pocrovca Veche și Grubna Nouă etc., prin urmare, din aceste sate provin cântecele vechi, atât rituale, cât și nerituale, împreună cu rituri și obiceiuri tradiționale. Prin urmare, cântecul „Săgeata" și elementele ritului în sine, într-un anumit grad sau altul, au fost păstrate în aceste sate.

În satul Egorovca, conform descrierii lui N.M. Savelyeva[14], în Duminica Paștilor se cântau numai cântece bisericești, iar în a doua zi și apoi timp de șase săptămâni consecutive – „Săgeata", iar primele două sau trei zile au fost cele mai „intense" zile ale sărbătorii. Locuitorii se adunau în grupuri (fiecare grup pe propria sa stradă), mergeau la vale, luncă sau într-un alt loc potrivit pentru cântat, unde dansau, iar apoi iarăși reluau „Săgeata". Mai mult, în timp ce „săgeata" mergea „spre vale", treptat li se

---

[12] Gusev V.E. Vozhdenie „strely" („suly") v Vostochnom Poles'e, în *Slavyanskij i balkanskij fol'klor. Duhovnaya kul'tura Poles'ya na obshcheslavyanskom fone*. Pod red. N.I. Tolstogo.

[13] N.M. Savel'eva, „Narodnye pesni russkih poselenij Moldovy i Ukrainy. Vyp. I. Pesni i horovody sela Egorovka", în *Russkaya tradicionnaya kul'tura*, Moskva: Rodnik", 1998, № 6–8, s. 11.

[14] *Ibidem*, s. 6-7.

https://biblioteca-digitala.ro

alipeau oameni noi, așa că o mulțime de oameni se adunau în locul respectiv. Prin urmare, era necesar să se împartă în „cumpănii" de 10–12 persoane – în funcție de vârstă. Horele erau făcute de tineret – fete necăsătorite, băieți singuri. Era permis să intre în cerc și tinerilor căsătoriți.

Trebuie spus câteva cuvinte despre cum arăta „săgeata" în sine atunci când se îndrepta spre o poiană (Acest lucru este important, deoarece atât forma, cât și metoda de mișcare sunt fundamental diferite de varianta Polesie, care este considerată a fi primară[15]). În lucrarea citată deja de N.M. Savelyeva citim: „Se aranjau pentru «săgeata» de-a lungul străzii, ținându-se de batiste; primii doi oameni făceau «portița» prin care trecea întregul șir, iar ultimul devenea primul; din nou făceau «portiță» și, în acest fel, hora se muta de-a lungul străzii spre lunca unde se făceau alte hore. În timp ce «conduceau săgeata», cântau doar melodia menționată"[16].

Trebuie recunoscut faptul că problema legată de răspândirea relictelor ritualului de „conducere a săgeții" / „înmormântarea săgeții", precum și a cântecului care le însoțește rămâne în mare măsură deschisă și necesită cercetări suplimentare.

Concluzionând revizuirea riturilor și obiceiurilor lipovenilor din Republica Moldova, legate în esență de cele trei evenimente principale din viața (naștere – căsătorie – moarte), subliniem: în cursul activității noastre, s-a dezvăluit că recent s-au făcut încercări de reînviere a unor rituri în satele lipovene; restabilirea fondului cântecului. Astfel, în satul Pocrovca a fost înregistrat un disc cu versiunea completă a ceremoniei nunții. Tinerii din școlile rurale percep de la vârstnici elemente ale ritualurilor și tradițiilor, precum și folclorul cântat care le însoțește.

---

[15] V.E. Gusev descrie în detalii varianta ritului din Polesie aici: V.E. Gusev, „Vozhdenie «strely» («suly») v Vostochnom Poles'e", în *Slavyanskij i balkanskij fol'klor. Duhovnaya kul'tura Poles'ya na obshcheslavyanskom fone. Pod red. N. I. Tolstogo*, Moskva: Nàuka, 1986, s. 64-65.

[16] N.M. Savel'eva, „Narodnye pesni russkih poselenij Moldovy i Ukrainy. Vyp. I. Pesni i horovody sela Egorovka", în *Russkaya tradicionnaya kul'tura*, Moskva: Rodnik", 1998, № 6–8, s. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

IPOSTAZE ȘI NOTE ETNOGRAFICE LOCALE DIN ȚARA HAȚEGULUI ȘI ȚINUTUL PĂDURENILOR [Hypotheses and local ethnographic notes from the Hateg Country and the Padureni Land]

Dorina ONICA[1]

Abstract. *The local ethnographic researches is the tool that helps the specialist to document particularities of material and spiritual life, sedimented, preserved within a community, that become over the time identitary and authenticity marks. In order to know such features, at the beginning of June 2019, a team of researchers from the National Museum of Ethnography and Natural History (Chisinau, Republic of Moldova) have realised field ethnographic research in the villages of Hateg County and the Padureni Land. The obtained data (about the materials and techniques of the house building, the household and the shelters, occupations, the traditional costume, calendar celebrations, folklore, etc.), offers the possibility to document some current features of these two ethnographic regions, to analyze the information collected and to understand the social processes, cultural phenomena, spiritual changes that affect the local rural communities.*

Keywords: *ethnographic data, Hateg Country, Padureni Land, folklore.*

„Bogata viață pastorală de pe masivul Parângului și a Retezatului, obiceiurile și porturile interesante al Țării Hațegului, precum și viața izolată și primitivă a pădurenilor de pe Poiana Ruscăi, fac din această regiune un rodnic câmp de cercetări pentru etnografi și folcloriști"[2].

Datele etnografice prezentate în acest studiu sunt rezultatul cercetărilor de teren realizate în cadrul Școlii de Vară „Patrimoniul cultural hunedorean în lumina cercetărilor din România și Republica Moldova", ale cărei activități s-au desfășurat în perioada 2-7 iunie 2019. Scopul acestei mobilități academice a fost de a fortifica parteneriatele în cercetare, valorifica patrimoniul cultural local, fortifica schimbul de experiență și bune practici privind gestionarea fondurilor muzeale. De asemenea, cercetătorii au cunoscut cadrele metodologice de protejare, conservare și promovare a patrimoniului arhitectural în exemplul castelului Corvinilor, formele de valorificare a

---

[1] Cerc. științ., dr. Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău, Republica Moldova.

[2] Romulus Vuia, *Studii de Etnografie și Folclor*, Vol. II. Antologie de Mihai Pop și Ioan Șerb. Text stabilit de Florica Șerb. Prefață de Mihai Pop. Bibliografie și comentarii de Ioan Șerb. București, Editura Minerva, 1980, p. 408.

https://biblioteca-digitala.ro

memoriei etnografice și creației folclorice colective prin proiectele realizate în cadrul Muzeului Etnografic de la Brad, Muzeul Textilelor de la Băița și proiectele culturale inițiate de Geoparcul Dinozaurilor din Țara Hațegului, promovarea artei tradiționale prin intermediul activităților expoziționale organizate și de către alte muzee etnografice. Echipa de specialiști a realizat vizite de lucru la Muzeul Civilizației Dacice și Romane (Deva), Muzeul de Arheologie și Istorie (Sarmizegetusa), situl Sarmizegetusa Ulpia Traiana, Complexul Memorial Țebea ș.a.

Relevanța unui astfel de studiu este argumentată de importanța datelor etnografice de teren cu care operează cercetătorii în studiile de etnografie, deoarece acestea îmbogățesc și completează calitativ literatura de specialitate, oferind posibilitatea reconstituirii unor realități etnografice și documentarea acestora azi. De asemenea, astfel de cercetări ajută la înțelegerea proceselor socio-culturale cu care se confruntă lumea satului, sesizarea formelor de metamorfizare a obiceiurilor și ritualurilor, să pătrundem în mentalitatea, cadrul psihologic și valoric al colectivității.

Cercetări tangențiale sau aprofundate cu privire la Țara Hațegului și Ținutul Pădurenilor au fost realizate de mai mulți cercetători[3], subiectele abordate sunt pe potriva înaltei lor specialități, scopul științific și subiectul vizat. Astfel, azi bibliografia etnologică ne oferă date importante, fapt care ajută la înțelegerea și reconstituirea faptelor de cultură specifice zonelor, personalitatea etnografică și autenticitatea acestora.

Romulus Vuia, în cele două volume *Studii de Etnografie și Folclor*, realizează o cercetare interdisciplinară cu o consistență științifică înaltă asupra Transilvaniei. Analiza, interpretarea, expunerea materialului etnografic obținut în cercetările de teren conturează o imagine de ansamblu asupra Țării Hațegului și a Ținutului Pădurenilor, oferind astfel etnologiei românești una dintre cele mai integratoare lucrări. Autorul analizează prin prisma istoriei locuirea zonei, substratul etnic și cultural în baza căruia s-a construit și îmbogățit permanent patrimoniul etnografic, explică și inter relaționează cadrul geografic cu organizarea habitatului, analizează semnele de locuire materială în vatra și moșia satelor, caracterizează cele mai relevante expresii de artă tradițională, precum costumul popular pădurenesc, prelucrarea artistică a lemnului.

În volumul său[4], Valer Butură elaborează un studiu consistent asupra Transilvaniei, specificând particularitățile istorice de locuire, aspectele demografice și geografice ca să consemneze corelativ zonele etnografice cu trăsăturile lor distinctive. Autorul oferă informații și date relevante, bine analizate și documentate despre

---

[3] Gábor Téglás, „A hunyadmegyei erdöhátság (Pădurien)", în *Földrajzi Közlemények*, nr. VII, 1879, pp. 249-271 apud. Romulus Vuia, *op. cit.*; Emmanuil de Martonne, „La vie patorale et la transhumance dans les Carpates meridionales", în *Zu Friedrich Ratzels Gedächtnis*. Leipzig, 1904, pp. 227-245; Ovid Densușianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915; Rusalin Ișfănoni, *Pădurenii Hunedoarei. O viziune etnologică*, București, Editura Mirabilis, 2004.

[4] Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizație românească. Transilvania – studiu etnografic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

https://biblioteca-digitala.ro

așezările și evoluția lor, ocupațiile populației, portul popular, instalațiile tehnice și meșteșuguri țărănești, căi și mijloace de transport.

Cercetări etnografice de teren au fost realizate și de grupurile de cercetători ale mai multor instituții muzeale, precum Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti" și cercetătorii Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu" al Academiei Române. Cea mai recentă lucrare dedicată Ținutului Pădurenilor aparține cercetătorului Rusalin Ișfănoni[5], în paginile căreia informațiile etnografice culese de autor pe parcursul a mai multor decenii, reprezintă o adevărată valoare documentară. Temele abordate, descrise, analizate și completate consistent cu date, întregesc exemplar un studiu etnografic, care însumează exhaustiv patrimoniul etnografic al acestui ținut. Sunt demne de apreciat originalitatea expunerii, felul cum autorul detaliază într-un mod pitoresc ceremonialul de nuntă și descrie cu o atenție smerită momentul plecării omului în Lumea de Dincolo. Autentic este folclorul cules de la bătrânele pădurence, autorul reușind astfel să documenteze adevărate valori de creație orală. Lucrarea este integratoare întrucât reflectă în succesiune toate etapele, momentele, procesele, schimbările prin care a trecut comunitatea acestei regiuni etnografice, ca la sfârșit autorul să acorde atenție și destinului, realității actuale a oamenilor locului.

Autenticitatea și bogăția etnografică a Ținutului Pădurenilor și a Țării Hațegului provoacă și curiozitate științifică, furnizează încă multe date ce trebuie consemnate. Studii prin care să se relaționeze procesele din timpurile relativ recente cu realitățile contemporaneității se fac necesare, întrucât este important să detaliem, completăm unele trăsături ale acestor terenuri etnografice, să înțelegem mutațiile ce au loc și să anticipăm viitorul acestor comunități purtătoare de patrimoniu.

*

* *

ȚARA Hațegului are o personalitate etnografică originală, dovedită de vechile vetre de locuire materială și spirituală, coborâte până în filoanele civilizației dacice. Aici s-a conturat o civilizație pastorală la poalele munților, s-au edificat în decursul timpului așezări milenare în care localnicii au creat și păstrează un patrimoniu etnografic specific. De asemenea, este ținutul cu tradiții imemoriale de cioplire artistică a pietrei, meșterii transformând meșteșugul pe parcursul secolelor la nivel de artă tradițională, monumentală. Aceste particularități pot fi sesizate ușor în cursul unei călătorii sau a unei apropieri mai pertinente de locuitorii acestei *țări*. La margine de drumuri, la răscruci, în Țara Hațegului străjuiesc cruci cioplite în marmură, resursă locală valorificată din vechime la atelierele meșteșugarilor din zonă care sunt și mărturie a unei tradiții locale. Monument arhitectural și artistic îl constituie Biserica Sfântul Nicolae din Densuș, care prin materialele de construcție, tehnicile, soluțiile arhitecturale, ornamentele reprezintă un important nucleu de conexiune spirituală în regiune. E necesar să amintim că edificiul a fost zidit utilizând „blocuri mari ecarisate, parte din marmură, parte din calcar și gresie,

[5] Rusalin Ișfănoni, *Pădurenii Hunedoarei, O viziune Etnologică*, București, Editura Mirabilis, 2006.

https://biblioteca-digitala.ro

din fusuri și baze de coloane, din lespezi de la porți, țevi de canalizare și altare votive cu inscripții, la care se adaogă apoi completări din piatră brută, extrasă probabil în apropiere, și cărămizi pentru friza ornamentală"[6].

Specificăm grija și spiritul gospodăresc al oamenilor în a-și îngriji proprietățile, fie câmpurile agricole cultivate cu grâne sau fânețele unde se păstoresc turmele de oi. Încântătoare sunt livezile cu pomi fructiferi, care se perindă cu locuințele din vatra și adăposturile din moșia satelor. Așa cum s-a menționat anterior în literatura de specialitate și în teren, observăm că așezările din Țara Hațegului sunt aflate „pe linia de contact general al munților cu șesul, și pe partea centrală a teraselor"[7], oferind avantajele de valorificare a resurselor muntelui și ale șesului, deopotrivă. Construcțiile încheiate în bârne devin o raritate, adăposturile gospodărești sunt cele care au mai rămas dovada unei arhitecturi arhaice, dar edificatoare. Contactul oamenilor cu orașul, cu lucrul la uzine a determinat schimbarea preferințelor și aplicarea intervențiilor moderne, prin urmare, majoritatea caselor sunt construite din cărămidă, paiantă, materiale prefabricate. Sunt organizate pe planuri cu mai multe încăperi, elementele arhitecturale specifice zonei se diluează ușor, făcând loc imixtiunilor de design, aduse de cei plecați peste hotare. Însă, vom mai sesiza în Silvașul de Jos, ca și în celelalte sate, tipul de gospodărie pe două laturi, ce cuprinde casa de locuit, șura, prin care se face conexiune printr-o poartă de lemn masivă cu grădina. În Țara Hațegului mai întâlnim „curtea simplă pentru că casa și șura cu grajdul formează o singură unitate; ele sunt în aceeași curte nedespărțite"[8]. Împrejmuirile gospodăriilor și proprietăților din moșia satelor se face cu garduri din răzlogi, garduri din piatră întărite cu mortar. La Băcia formele de captare a apei potabile rămân a fi fântânele cu cumpănă în gospodăria din sat, de asemenea se întâlnesc și fântânele cu sul. În majoritatea satelor, unitatea spirituală a comunității se centrează în jurul bisericii de rit ortodox, alți enoriași frecventează lăcașurile de rit romano-catolic, neoprotestant ș.a.

Prezența resurselor minerale în regiune a favorizat încadrarea masivă a oamenilor de la sate la exploatarea acestora. O bună parte din locuitori au lucrat la centrele industriale de la Călan, ca de altfel și Hunedoara, care azi, par niște relicve industriale, mărturii a unei activități industriale prolifice în trecutul recent. Pe șesul de la poalele Parângului și Retezatului persistă o viață pastorală cu toate constituentele sale, validată de un sistem de adăposturi, migrarea turmelor de la iernat la vărat. De altfel, așa cum preciza Romulus Vuia, „întreg ținutul muntos din dosul bazinului Hațegului, formează un fel de *Hinterland pastoral* pentru populația din valea Streiului și a regiunilor învecinate"[9].

Satul Sarmizegetusa, unul de vale, așezat la poalele Retezatului, mai păstrează elemente de tradiție și veche civilizație rurală, care sunt estompate cu ritmuri rapide de intervențiile urbane. Cu toate acestea memoria etnografică colectivă mai păstrează

---

[6] Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I. *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959, p. 89.

[7] Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 456.

[8] *Ibidem*, p. 522.

[9] *Ibidem*, p. 418.

https://biblioteca-digitala.ro

date ce amintesc de o moștenire culturală însemnată. În rezultatul interviurilor etnografice de teren, observației directe, am documentat date etnografice, câteva dintre ele le prezentăm aici[10]: Locul bun pentru casă devenea atunci când oamenii „tămâiau acolo singuri, mai chemau și preotul. Citeau Tatăl Nostru, se rugau și se începe lucrul". Alte date ne sunt furnizate cu privire la materialele și tehnicile de construcție a locuinței: „De acum de ani încoace se face temelia cu ciment. Mai demult cu pământ se făcea. Când am construit eu casă era acoperită cu paie, pe carele secerai pe câmp. Cu aia acopereau că nu aveau țiglă. Acel acoperiș era destul de grosși înalt. Casa era din lemn, alții făceau din piatră. Lemnul îl aduceau de la munte, de sus cu boii sau cu caii. Aduceau lemn care era pentru acoperiș, aduceau bârne. Alegeau lemn de brad. Plata pentru brad se plătea la primărie. Tăiau lemnul cu *firezi*, cu drujbe. Zidul casei era încheiat lemn în lemn, de către maestru. Acum nu mai sunt pe aici așa case. Casa avea câte o cameră și câte două. Fiecare făcea cum pute, cum avea bani să cumpere materialul. Când se termina casa, când se ajungea sus se punea cruce cu flori". De asemenea, în satul Sarmizegetusa la fruntarul casei se pune crucea sau se construiește acest semn apotropaic direct în zid „E crucea casei, se pune că noi suntem creștini. Să protejeze casa și pe toți cei ce locuiesc în ea" – ne-a informat un localnic.

Alți localnici ne relatează despre obiceiurile și sărbătorile de familie: „Aici morții se pomenesc la Sâmbăta Morților. Se pun pomeni la cimitir pe mormânt, la șase săptămâni după ce moare omul, la jumătate de an, la un an și la șapte ani", „Lumânări pe mormânte se pun și la Sâmbăta Morților și în tătă Duminica și de Rusalii trebuie să ai respect față de ei (de cei morți – *n.a.*)". Unele date se referă la sărbătorile și obiceiurile calendaristice: „Duminică de Paști se merge la biserică, se face slujbă. Se face Paști. Se face pită, mai demult se făce. O făceau muieri bătrâne, din grâul ales pe masă, numai bobul bun. Duceau la moară, făceau făină. Nu cumpăra nimeni făină, făceai tu din grâul tău. Făceau prescuri tot muierile bătrâne. Cumpărau vin și se dumicau. Preotul strângea pâinea, o sfințea și amesteca cu vin, cumpărat de cineva care avea bani. Și noi cu cana ne duceam ca să luăm, și o aduceam acasă, că acasă sunt bolnavi, sunt copii. În dimineața de Paști nu se mănâncă nimic, că atunci trebuie să iai Paștele"; „La Sângeorz se pune salcie, iar la Duminica mare prin casă se pun flori de prin fân".

Alături de informațiile documentate prin intermediul interviurilor, un rol însemnat îl ocupă și fotografia etnografică. Document ce ne oferă posibilitatea captării imaginii fidele a așezărilor din Țara Hațegului, să surprindem vizual organizarea gospodăriilor, arhitectura caselor, muncile la câmp, însemnele unor obiceiuri și ritualuri.

[10] Inf. Roza Cristian, a. n. 1927, 4 clase, a lucrat în colectiv, băștinașă, s. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara (Țara Hațegului), înreg. 04.06.2019 de Onica D.

https://biblioteca-digitala.ro

Fântână cu sul de lemn, s. Sarmizegetusa, Țara Hațegului (foto. D. Onica, 2019).

Vărat în moșia satului, la poalele munților Retezat, Țara Hațegului (foto. D. Onica, 2019).

Ieșirea din gospodărie, Silvașul de Jos, Țara Hațegului (foto. D. Onica, 2019).

Casă și anexe gospodărești cu pereții încheiați din bârne drepte, s. Densuș, Țara Hațegului (foto. D. Onica, 2019).

*

* *

Ținutul Pădurenilor este un tărâm al satelor izolate, piese relicte de civilizație rurală cu un patrimoniu etnografic autentic bine păstrat. Aceste enclave etnografice cu oameni „Așezați la o parte de liniile principale ale circulației (valea Mureșului și a Streiului), pe o suprafață mult mai ridicată decât a regiunilor înconjurătoare, de care îi separă o zonă largă de păduri, pădurenii trăiesc o viață izolată, proprie, bogată în resturi de civilizație

https://biblioteca-digitala.ro

străveche și primitivă"[11]. În Ținutul Pădurenilor, „mergând din vale [...] trecem prin zona de păduri, apoi întâlnim fânețele și arăturile și în urmă, pe culme, comuna"[12]. Legătura dintre sate se face printr-un sistem de drumuri locale aflate pe costișe de munte, cărări ce șerpuiesc din vatra satului spre adăposturile de pe moșie.

Cercetările etnografice întreprinse au avut drept teren etnografic satul Cerișor, cu o frumoasă tradiție a locuirii pe înălțimi. Localitatea este datată cu anul 1482[13] și face parte din comuna Lelese. Este o așezare pur românească, denumirea originală trăgându-se sugestiv de la pomii de cireș ce se aflau pe acest loc, înainte de a se strămuta localnicii aici. Așezat conform tradițiilor locului la înălțimea de 751 m[14], Cerișor este un sat tipic pădurenesc – de culme, cu structură adunată. Conform localnicilor, „Înainte satul era pe valea Runcului, aici erau *căsoane* unde țineau animalele, cu timpul s-au mutat și au făcut case aici. Aceste *căsoi* erau ca un grajd, ca o șură de aia mare. Apoi s-au mutat aici, că era pășunea, era terenul". Despre mutarea comunei Cerișor, după părăsirea satului din vale pe culme, amintește și Romulus Vuia în volumele sale. Rusalin Ișfănoni de asemenea, consemnează că „Cerișorul a fost mai întâi pe Valea Runcului, când oamenii se ocupau cu *bocșăritul*; după ce au tăiat pădurea de pe deal și au obținut suprafețe de pământ pe care le-au putut desțeleni s-au mutat pe deal"[15]. Azi satul este într-o continuă depopulare, fiind locuit de 80 de suflete, majoritar populație aflată la vârsta senectuții, pentru că tinerii au plecat cu traiul în centrele urbane din regiune, prin toată țara sau peste hotare.

Alături de denumirea originală a satului, așezarea este împărțită în mai multe părți, cu toponimie sugestivă, precum Satul ăl Mare, Pă Clișa. Cei plecați în Lumea de Dincolo își odihnesc sufletele în cimitirul cu biserică din vatra satului, amintirea lor este păstrată și de crucile comemorative aflate aproape în fiecare gospodărie. Istoria satului arhivează un trecut plin de momente grele pentru comunitate și anume „aici a ars satul prin 30 la Bobotezi se făceau ruguri din căpițe, și niște copii s-au dus după grajd, să facă foc, și a luat tot foc. Și acum, la noi se obișnuiește să faci focuri, prin curte, prin livezi. După această întâmplare deja s-au construit case noi, de aia zic că până atunci mai erau case de celea vechi".

Locuința prezintă anumite particularități din punct de vedere al actelor de întemeiere, a materialelor folosite, tehnicilor de construcție, organizarea interiorului. Casele cele mai vechi păstrate, puține la număr, sunt cu fundament din piatră cu pereții încheiați în bârne, de asemenea sunt frecvente casele mai noi, din paiantă, majoritatea din ele fiind acoperite cu olane. Un localnic ne povestește următoarele: „Când cineva dorea să-și construiască casă, făcea pe

---

[11] Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 413.
[12] *Ibidem*, p. 445.
[13] *Ibidem*, p. 429.
[14] *Ibidem*, p. 454.
[15] Inf. Sperios Sinesie, s. Cerișor, n. 1906, informație culeasă de Rusalin Ișfănoni în 1983 și consemnată în *op. cit*, 2006, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro

pământul lui sau cumpăra pământ de la altcineva. Alții moșteneau pământul, moștenea în dependență cum se împăcau. Înainte să facă casă, găseau meseriași, ca să facă lucru, aduceau materialul. Meseriașul făcea măsurile casei și bătea țăruș când începea lucrul. Puneau fundație, săpau șanțuri, se bătea cu piatră adusă de la carieră. Înainte când se făceau case de lemn se punea numai talpă de lemn de stejar sau fag. Meseriașii făceau pereții de lemn, îi încheia *în căței*. Înainte casa era acoperită cu *prăștilă* de aia de lemn de brad. Nu știu cum se făcea *prăștila*, că Moții ăia de pe la Brad ei aduceau prăștila. Acum acoperișul se face cu țiglă. Și meșterii de case tot de prin Țara Moților veneau, nu prea erau de pe aici. Pe interior casa se *văcălea* cu var și nisip, mai înainte văcăleau și cu pământ. Tavanul era cu grinzi, din metru în metru, pe urmă era podit cu scândură. Casele se încălzeau cu lemne, aveam sobă sau șpor, fumul ieșea prin burlan. Casele cele vechi erau cu acoperișul în patru ape. Am văzut și șuri vechi, care erau acoperite și cu paie. Eu am optzeci și doi de ani și am mai prins case de cele vechi. La fiecare clădire când se construia se făcea o cruce, pentru că așa e păzită"[16].

Romulus Vuia consemnează că în ținut „tipul tradițional de casă a fost cel cu cămară [...], cu o prispă liberă la un colț, locul comun de acces spre cele două încăperi; acoperișul înalt, de paie [...], care sânt rare acum, procesul de înnoire a satelor realizându-se mai rapid decât în alte zone"[17], adică la 1980, când autorul consemna situația. Localnicii povestesc: „Casa avea camere în dependență cât ești de bogat. O casă avea două camere, *o bucătărie, cămară, colidor, târnaț, Casa nouă*. Târnațul e un fel de hol". În „Casa Nouă lateral față de perete este pusă o *pricoiță* pe *canape cu ladă*, un scaun. În cămară stau vase, nu le-am mai suit în pod după moartea soțului. Le-am lăsat aici, ca atunci când mor eu, să aibă femeile în ce să facă mâncare. Am acoperit vasele cu un cearșaf, dar acolo sus am prosoape de celea vechie, pe care le-am avut eu de zestre de când m-am măritat. Pe jos este un covor, tot țesut de mine în douăițe, din lână bătută. Mai sunt două *pricoițe* tot în două țe, *cingeie* – un fel de prosoape, pe masă în camera ailaltă e o față de masă cusută de mine cu acul. Astălaltă e din sac de cânepă, astălaltă e cusută cu melană pe etamină".

Adăposturile preponderent au rămas cele vechi, construite din bârne, văruite pe deasupra și acoperite cu șipcă. Șura este poziționată lateral față de casă, are geamuri mici din lemn, o poartă mare din lemn pe mijloc, prin care se face trecerea spre grădini sau alte anexe gospodărești. „Intrarea în curte se face printr-o poartă cu o aripă numită *vraniță*, din împletitură de nuiele"[18], consemna Romulus Vuia. Localnicii povestesc că: „Între gospodării era gard din nuiele și

[16] Inf. Luca Vinca, a.n. 1937, 8 clase, băștinaș, s. Cerișor, jud. Hunedoara (Ținutul Pădurenilor), înreg. 05.06.2019 de Onica D.

[17] Valer Butură, *op. cit.*, p. 31.

[18] Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 464.

https://biblioteca-digitala.ro

din ștacheturi. Gardul din nuiele era împletit printre pari. Erau bătuți pari, și între ei erau împletite nuiele, așa ca paiele. Gardurile nu erau acoperite cu nimic. Porțile erau din lemn, era o poartă mare pentru car, și o poartă mică pentru om. Apoi intrai în ocol. Pe lângă casă mai era *cocină* de porci, *coteț* de găini, *șopru* cu grajd pentru vite, care se află în *șură*. Porumbul se păstrează în *cotarcă*, fânul în *fânar*. Produsele alimentare se țin în cămară".

Ocupația preponderentă este agricultura pe înălțimi și creșterea animalelor: „Aici se cresc oi, vaci, porci, cai. Odinioară aici se creșteau 100 și ceva de vaci și 18 perechi de boi. Animalele se vărează pe pământul satului la stână. Și agricultură, cine cumpăra pită de la oraș? Aici e teren, totul era desțelenit și arat cu plugul, se punea grâu de toamnă și de primăvară, cucuruz, orz. Băteam grâul cu *îmblăciu*. Terenul de pe câmp era numit *holdă*, și fiecare avea. Și era cu denumiri, de exemplu Carpenu de Bâciu, Dealul Părului, Dealul lui Vlașcu, terenuri... Aveam cosași, iar fânul îl puneam clăi". Proprietățile și semnele de hotar între terenurile agricole erau însemnate prin *mejdină* „un fel de brazdă trecută între două holde. Asta se făcea ca să se știe care și cât pământ are. Între vii și livezi tot se făcea această mejdină, se mai punea gard".

De asemenea, o mare parte din localnici au lucrat la minele și centrele siderurgice din zonă. Între anii '60-'80 ai secolului XX: „Cei mai în vârstă lucrau la pădure, cei mai tineri lucrau la cariera de piatră, de talc. Acolo se făcea balastru". Alții erau „mineri, muncitori în combinat la Hunedoara, la mina de la Ghelari. S-a modernizat mina după anii '60, s-au instalat vagoneți de dus minereul, căi pentru transport. Oamenii se încălțau în bocanci că era mai ușor. Prea puțin s-a lucrat la pădure. Mai toți lucrau la mină, la Ghelari, la Telucu. Mă trezeam dimineața la cinci, ca să ajung la șapte la Ghelari, iar seara veneam la coasă. De mâncat luam pită și brânză. Cei care lucrau la Hunedoara plecau cu trenul"[19]. Alături de ocupațiile de bază, cultivarea pământului, creșterea animalelor, lucrul la pădure și la extragerea minereurilor, un rol însemnat l-au avut meșteșugurile, precum cioplirea artistică a lemnului, prelucrarea metalelor, despre care a rămas doar amintirea colectivă, și piese unice de port păstrate cu sfințenie de către pădurence în lăzile din Casa Nouă.

[19] Inf. Luca Vinca, [...], înreg. 05.06.2019 de Onica D.

https://biblioteca-digitala.ro

Fânar, s. Cerișor, Ținutul Pădurenilor (foto. D. Onica, 2019).

Grădină, s. Cerișor, Ținutul Pădurenilor (foto. D. Onica, 2019).

Element de identitate pentru Ținutul Pădurenilor este *cămașa pădurenească*, cu croiul de tip carpatic. Adevărate piese de patrimoniu, cămășile încă mai fac parte din zestrea fetelor, sunt păstrate în lăzile mamelor și bunicilor, sunt îmbrăcate la sărbători și transmise moștenire fetelor tinere din familie. Vinca Victoria ne povestește despre cămășile sale că „sunt de când o făcut Dumnezeu lumea. Au vreo sută cincizeci de ani. Așa purtau muierile atuncea. Mama mea a fost crescută de bunica ei. Și când s-a măritat, bunica i-a dat această cămașă de zestre la nuntă. Și mama mea când a murit avea nouăzeci și doi de ani. Ea e moartă de șaptesprezece ani și dacă socoți e veche. Femeile legau cămășile la gât cu *ciotori*, că nu erau nasturi. Cămașa e făcută din pânză de *giurgi*, este cânepă. Asta e cămeșă cusută cu arnici roșu, cu *pui* pe mânecă, e cu *fodori*, cu guler (este un tip de dantelă – n. inf.). Astălaltă cămașă are șaizeci de ani, e cămașă nouă cu flori, are și păsărici. Mă mai uitam pe cartea de modele și făceam. Asta e din bumbac cumpărat de la magazin. Eu am făcut-o pentru fata mea, pe atunci avea doi ani. Dantela de la cămașă se numește *ciptă*. [...]. Că atunci când se măritau fetele, se făcea *culme*, se întindeau toate cămășile, să se vadă cât au fetele. Asta e cămașă bătrânească. Asta e cusută cu melană, cu acul, fir cu fir. Acest model de cusătură se numește *cogăștele*. Partea de sus a mânecii e *alcița*, cea de mijloc sunt rândurile. Când au apărut cele cu flori, deja nu mai făceam cămăși de cele vechi. Nepoata mea îmbracă acum cămașa numai la Înviere. A spus fata mea să nu vând absolut nimic. [...]. Acest material pentru cămașă e țesut în război. Aceste cămăși sunt țesute de mine și de soacră-mea. Pentru fete tinere am cămăși cu flori. Când venim de la Ispas, de la biserică, purtăm costumul nostru. Soacră-mea făcea o cruce mai jos de pavă, așa se face. La brâu se încinge cu *funghie*. În spate se pune un *opreg*. Deasupra se pune catrință. Catrința asta am făcut-o eu când era fata mea de cincisprezece ani, cealaltă catrință am cumpărat-o de la Banat. Rândurile de pe catrință se numesc

https://biblioteca-digitala.ro

cristățele, faldurile se numesc pături și jos are dantelă, numită *ciptă*. Noi țeseam iarna, stam până la două-trei noaptea, am covoare țesute aici. Pe cap se pune baticuri la fete tinere, iar bătrânele puneau cârpa albă. Numai fetele purtau *cișcineu* roșu cu flori. Femeile *cinere* purtau lanț de chei la brâu, din aramă, pentru că erau făloase. Eram făloase că aveam și bani pe piept"[20].

Femei pădurence cu însemnele de port specifice vârstei.
(fotografii din colecția familiei Vinca, s. Cerișor, Ținutul Pădurenilor).

[20] Inf. Victoria Vinca, a. n. 1939, 8 clase, casnică, venită din s. Ruda, s. Cerișor (jud. Hunedoara), Ținutul Pădurenilor, înreg. 05.06.2019 de Onica D.

https://biblioteca-digitala.ro

Pieptare femeiești, Ținutul Pădurenilor (foto. D. Onica, 2019).

Pălărie *cu peană* (stânga), Ținutul Pădurenilor (foto. D. Onica, 2019).

Deci, vom observa, cămașa pădurenească constituie încă un element de identitate, o piesă prin care femeile își validează apartenența față de comunitatea din care fac parte. Sesizăm că aceste piese de port sunt purtate în zile de mare sărbătoare, poate și din considerentul că ele creează sărbătorescul, frumosul, amintesc de semeția de odinioară, de moștenirea transmisă din generații, de sacralitatea evenimentelor la care participă întreaga colectivitate.

Trăsături ale *obiceiurilor și sărbătorilor calendaristice* cu manifestările ceremoniale, ritualurile asociate, pâinea rituală, actanții, le desprindem din următoarele informații: Ceata de colindători avea un conducător. Gazdele le dădeau bani, colaci, cârnați, nuci. Când venea ceata cerea să fie primită în ogradă, dar toți erau primiți, nu s-a întâmplat să nu-i primească cineva. Și acum vin copii din Lelese, vin de Crăciun și Anul Nou. Înainte de mine, băieții umblau cu colindul, ei aveau 14-15 ani, mai erau și tineri căsătoriți"; „Tata meu o cântat în corul bisericii de la 12 ani și a murit la 83, era cantor. Și pe vremea lui, înainte de război, veneau feciorii satului la el să-i învețe colinde, că la noi așa era obiceiul în postul lui Crăciun. Umblau în ajunul Crăciunului din casă în casă, feciorii cu colindul. Și cu duba, unul avea dubă și cu fluierul. Femeile făce colac, *Colacul Dubii*, *Colacul Colindătorului*, anume pentru colindători. Pregăteau ori o bucată de cârnaț, ori o bucată de carne și țuică. Feciorii colindau. Noi femeile nu colindam, colindam doar între noi atunci când ne *adunam cu furca*. Colindătorii cântau diferit, într-o casă cântau o colindă, în altă casă alta". Mai jos prezentăm versurile unei *colinde a cetei*, cântată de mătușa Cosana Vinca. O variantă a acestei colinde, culeasă de Rusalin Iștănoni în s. Runcu Mare în anul 2015, a fost publicată[21], fapt ce ne oferă ocazia să observăm unele diferențe de exprimare, inversarea versurilor și finalul colindului:

[21] Rusalin Iștănoni, „Sărbătorile Crăciunului, Anului Nou și Sântionului în Ținutul Pădurenilor", în *Anuarul Etnografic al Moldovei*, Iași, nr. XVI, Editura Palatul Culturii, 2016, pp. 269-270.

https://biblioteca-digitala.ro

Deasară, deasară
Și cam dealaltă seară
Dai Domnului, Doamne
Cocoșii-mi cîntarâ
Cetele-mi plecarâ
Cetele-mi de fecioru, juni colindătoru
Dai Domnului, Doamne,

Pe unde umblarâ
Ce-îmi colindară
În cale le ieșară I-oi Sântă Mărie!
Dai Domnule, Doamne

I-oi Sântă Mărie
Maica Domnului
Cu brațâli întinsî
Drumul l-il cuprinsâ
Dai Domnului, Doamne

Și-m mână țineară, un țâpău de grâu
Un țâpău de grâu
Și-ocupă de vinu
Dai Domnului, Doamne

Din țâpău că l-i da, cu cupa închina,
Cu cupa închina,
Cu gura întreba,
Dai Domnului, Doamne,

– Cete-mi de ficioru, juni colindătoru,
Pe unde ați umblatu,
De me-ați colindatu,
Dai Domnului, Doamne

Nu cumva ați văzutu,
Draguuțul meu,
– De noi l-am văzutuu,
Nu l-am cunoscutuu,
Dai Domnului, Doamne.

De l-aș cunoștem
Fiu-i de Împăratuu,
Căi cu haine lungiuu,
Lungi până-n pământuu,
Dai Domnului, Doamne.

– Iar murguțul lui, negru-i pintănogu
Negru-i printănogu
La piciorul dreptu,
Dai Domnului, Doamne.

Iar comița lui, îi raza soarelui,
Iar frâuțul lui îi spicul grâului,
Iar șăuța lui, gura leului,
Cingulicea lui, năzbârcă împletită,
Pușculița lui, tunetul de vară, cam de primăvară,
– Dacă lucru-i așa noi că l-am văzut,
În târg la Rusalim, c-o fată jucând,
Cu cine juca? cu sora Soarelui,
Și așa mi-o învârtea, că mijlocul prindea,

Și te veselește dragă jupânească!

https://biblioteca-digitala.ro

Alte date consemnează că: „De Bobotează preotul vine cu crucea, cu sfințitul prin fiecare casă, vine cu Iordanul", „De Paște se vopsesc ouă, cu vopsea cumpărată, dar și cu coji de ceapă", „„La Sfântul Gheorghe oamenii se *băteau*, se udau cu apă", „De Armindeni (la 1 mai) se pune frunză verde, de fag la poartă", „La Ispas, de Ziua Eroilor se face Parastas", „Hramul satului este la Rusalii, atunci se face *Nedeie* și oamenii ies în țarină", „De Sântoader fetele se adunau la una din ele acasă, se distrau și se *însoțeau*. Câte două fete își dăruiau una alteia pupeze (un fel de pâine), se sărutau și își spuneau soață".

Colivă din grâu, pregătită pentru pomenirea morților în ziua de Ispas
(foto. D. Onica, 2019).

Cruce comemorativă de piatră în grădina gospodăriei, s. Cerișor, Ținutul Pădurenilor
(foto. D. Onica, 2019).

Câteva date sunt amintite și despre *obiceiurile și sărbătorile de familie*:„Eu am născut acasă, a venit moașa, era din Govăjdie, era și doctoriță", „Mireasa pune cârpa lungă când se ducea la biserică. Mireasa era gătită cu *conci* pe păr, apoi punea *cipcile*, și apoi *ceapsa*, și cârpa lungă. Seara punea cârpa în jurul capului, precum un șal", „La mormântul celor cineri se face brad. Se pune funde colorate în sulița mortului".

Viața socială era animată de unele instituții și sărbători comunitare, întâlniri frecvente între tineri pe ulițele satului: „Eu nu am prins șezătoarea, ea se organiza mai de demult. Dar când eram eu tânără ne adunam la o casă vreo 3-4 femei și cântam. Femeile mai bătrâne, care prinsese câte ceva de la șezătorile de pe vremuri, de când era mama me în șezătoare, ne spunea cum strigau femeile acolo, ziceau și ele ca să le treacă noaptea. Ziceau că una din ele era înaltă și frumoasă dar nu prea bogată, dar bărbatul ei era scund dar bogat, și s-o dus după el (s-a măritat – *n.a.*). Ea la șezătoare cânta:

Toți bărbații îs ca bărbații/
Numai al meu îi carșcinvață (handicapat – n.inf.)/

https://biblioteca-digitala.ro

Toți bărbații îs bărbătoi/
Numai al meu e mușuroi/
Dar fie Dracu să-l omoare/
Că pe sară îl bag în oală/
Și la cufăr cu fegeu/
Și mă duc unde vreau eu/
Și-l bag cu oala în cămară/
Și mă duc la badea afară"[22].

„La Nedeia de Rusalii se făcea joc. La horă se dansa *brâul pădurenesc, ardeleana, stroiașul, jocul de doi*". Alte date consemnează anumite atitudini și relaționări sociale între membrii comunității: „Soțul bunicei mamei era *badjocorit* (poreclit – *n. inf.*) Zăvârnă, și ea era numită Zăvârnoaie după el. Aici la noi, toți au *badjocoră* (poreclă)".

Datele etnografice incluse în circuitul științific mereu completează, confirmă anumite teme, elemente și manifestări de cultură. Cercetarea etnografică reprezintă metoda prin care se reușește recuperarea și reconstituirea trecutului etnografic, aducerea în actualitate a unor elemente, ce definesc personalitatea și identitatea unei comunități. Țara Hațegului și Ținutul Pădurenilor sunt două entități purtătoare de patrimoniu, ce au manifestări încă vii în lumea rurală locală. Prin urmare, scopul unei analize comparative dintre aceste două regiuni etnografice și Basarabia este o provocare pertinentă din punct de vedere științific, abordare ce ar permite stabilirea unor trăsături comune, punerea în discuție a fenomenelor, proceselor și schimbărilor ce au loc în satul pădurenesc, hațegan și basarabean; și înțelegerea modalităților și instrumentelor prin care colectivitățile rezistă în fața tăvălucului contemporaneității. Să deducem, consemnăm și concretizăm ce elemente moștenite de generații persistă azi în memoria și practica locuirii, în așa fel în care prin ele comunitățile mai păstrează legăturile spirituale cu trecutul, cu antecesorii. Ca să ajungem la o nouă etapă a cercetării, când prin intermediul unui tablou complet și actual al realității din aceste terenuri etnografice, să se ofere astfel posibilitatea pronosticării unor posibile scenarii de manifestare și supraviețuire în timp și spațiu a civilizației și culturii rurale românești. Evident că un asemenea deziderat poate fi atins în urma unor cercetări sistematice, interdisciplinare, ce vor fi realizate pe viitor.

În paginile acestui articol, prin intermediul fotografiilor etnografice, datele culese în teren, referințele la cele mai însemnte lucrări în care subiectul de cercetare a fost Țara Hațegului și Ținutul Pădurenilor, să oferim o imagine din perspectiva cercetătorului *nesituat* în respectivul teren etnografic. Am considerat că este important să publicăm date de etnografie locală și să deducem unele idei, precum: regiunile etnografice vizitate și relativ cercetate confirmă ideea că zona merită studii de perspectivă, întrucât terenul continuă să ne ofere multe relicve culturale; cele mai multe transformări comunitățile

[22] Inf. Cosana Vinca, a. n. 1933, 8 clase, băștinașă, s. Cerișor, jud. Hunedoara (Ținutul Pădurenilor) înreg. 05.06.2019 de Onica D.

https://biblioteca-digitala.ro

le-au cunoscut în anii postbelici, cu încadrarea mai activă a localnicilor la lucrul minier și industrial, prin care a avut loc ciocnirea directă cu cultura urbană, situație ce a determinat în ultimă instanță alterarea, aproape a tuturor elementelor de cultură materială și spirituală; depopularea masivă a cătunelor și migrația masivă a tinerilor de la sate este catalizată atât de dorința unei noi perspective, cât și evadarea din izolarea genetică de veacuri, susținătorii lor fiind chiar părinții, care acceptă dorul și depărtarea copiiilor în favoarea unui trai mai bun și mai ușor.

Apreciind cercetările complexe realizate de Rusalin Ișfănoni, considerăm că cele menționate de el sunt integratoarea pentru o concluzie al acestui articol, la care raliem și noi: „Pădurenii Hunedoarei au păstrat până în contemporaneitate urmele unei vieți sociale și spirituale specifice «începutului». Marele mister al acestui ținut constă în faptul că locuitorii lui și-au păstrat până în zilele noastre identitatea, deși aici s-a desfășurat o activitate industrială milenară la care au participat, alături de autohtoni, și oameni proveniți din alte arii culturale și de alte etnii. Una dintre cele mai arhaice comunități umane a supraviețuit tuturor încercărilor istoriei cu soluții simple, aflate în chiar propria tradiție”[23].

[23] Rusalin Ișfănoni, *op. cit*., p. 322.

https://biblioteca-digitala.ro

PRELIMINARIILE REFERITOARE LA PORTUL ȚIGĂNESC TRADIȚIONAL: ÎNTRE TRECUT ȘI VIITOR
[The preliminaries relating to the traditional gypsy clothing: between past and future]

Svetlana PROCOP[1]

Abstract. *In this paper the preliminaries regarding the traditional port of the Roma in the Republic of Moldova are made, starting from the 19th century to the present. Considering the attachment of the Bessarabia at the Russian Empire, the memories of the Russian travelers, the statistical and anthropological reports, the ethnographic sketches by the specialists about the Gypsies from this area present particular interest. It is recognized by Russian ethnographers romologists that the history of Roma can be written only on the basis of data from literature and visual sources, because the others are absent.*

Based on the preliminary investigations, the idea of preserving the traditions and customs of the contemporary Roma is outlined, the way of preserving the national identity of the Roma through estimating their national port is identified. The traditional Roma costume in its development went through certain stages of evolution: from the long shirt (similar to a tunic, in gray tones) to the costume of the Calderars, which is chosen as the basis of the traditional contemporary costume of the Roma from Eastern Europe, and which has common features with the scenic costume of the Roma.

Keywords: *traditional port, Roma, Bessarabia, Republic of Moldova, textual sources, visual sources.*

Studierea portului țigănesc în diacronie împreună cu alte componente ale culturii cotidianității țiganilor este problematic din mai multe motive. Unul dintre motivele principale este dezvoltarea slabă a etnografiei țigănilor, surse insuficiente, ce nu permite un studiu complet al dezvoltării portului tradițional al țiganilor în dinamica istorică[2]. O altă problemă este concepția greșită a etnografilor despre vechile haine țigănești, care, se presupune, constau dintr-o fustă largă și pestriță – la femei și o vestă strălucitoare – la bărbați. Desigur, și acest motiv al cunoașterii slabe a costumului țigănesc este asociat cu lipsa materialelor de teren și a datelor etnografice la acest subiect. Etnografii ruși au ajuns la concluzia că portul țigănesc rămâne de văzut într-un context istoric, deoarece vechea îmbrăcăminte a țiganilor nu are legătură cu

[1] Dr., Șef Secție Minorități Etnice, Centrul de Etnologie, Institutul Patrimoniului Cultural din Chișinău, Republica Moldova.

[2] *Odezhda. / Cygane*. Sost. N.G. Demeter, A.V. Chernyh. M., 2019, s. 251.

https://biblioteca-digitala.ro

cea modernă. Mai mult, există două modalități de a studia costumele țigănești: analiza datelor literare și analiza materialului vizual[3]. Ambele metode, după cum remarcă Nicolay Bessonov, au fost deja utilizate în știință, în lucrarea savantului polonez L. Mróz[4], precum și în opera etnologului francez Francois de Vaux de Foletier[5]. Artistul și romologul rus N. Bessonov a încercat să extindă acest subiect și să arate cultura tradițională a țiganilor în artă[6]. În articolul nostru ne vom referi la materialele cercetătoarei Inga Andronikova, care în 1967–1969 a scris o teză despre cultura materială a țiganilor ruși, care nu a fost susținută din diverse motive. Capitolele din teză, inclusiv capitolul despre portul țiganilor din Rusia, sunt astăzi solicitate ca o sursă importantă, bazată pe materiale de teren.

În acest articol, autorul nu pretinde de a trata pe deplin subiectul studiat, subliniind relevanța și dezvoltarea sa insuficientă în contextul culturii materiale a țiganilor din Republica Moldova. Cu toate acestea, este de remarcat faptul că, în timp ce în statele vecine (Ucraina, România) acelei probleme i-a fost acordată o anumită atenție, în Basarabia și apoi în Republica Moldova, ea a rămas nedezvoltată.

Acest fapt poate explica conceptul existent despre portul țiganilor, ce dăinuie din trecut: „Oriunde întâlneai un țigan: indiferent unde, la Moscova sau în stepa basarabeană – va fi același țigan, cu diferența că la Moscova e îmbrăcat în caftan albastru încins cu cercevea roșie, iar în Basarabia călătorește purtând un decolteu libertin, asemănător costumului lui Adam"– așa scria revista „Niva" despre țigani în 1872[7].

Între timp, cercetătorul din România, Ion Chelcea precede studiul său despre costumul țiganilor cu următoarea concluzie: „Prin urmare pe noi ne interesează un lucru: că țiganii, în majoritatea cazurilor, asimilează portul populației, în mijlocul căreia trăiesc. Dar aceasta e o constatare generală"[8].

Se crede că portul țigănesc tradițional a început să fie făcut de către femeile țiganilor nomazi din România la sfârșitul secolului al XIX-lea. Acest lucru s-a întâmplat atunci când în România a fost abolită sclavia și țiganii au devenit liberi. Romii nomazi au început să călătorească prin cele mai apropiate țări, iar în curând stilul costumului lor a fost preluat de romii din Europa de Est.

Scurt istoric

Se știe că țiganii sunt un popor vechi din India, unde, potrivit legendelor, au aparținut uneia dintre castele inferioare, ceea ce a fost unul dintre motivele exodului lor din această țară. Disipându-se prin lume, romii au asimilat cultura populației locale

---

[3] Bessonov N.V., „Razvitie cyganskogo kostyuma s XV po XIX stoletie", în *Cygane*: Sb. st. / red. A.M. Filippov; hud. N.V. Bessonov. M., 1999, s. 46-66.

[4] Mróz L., *Dzije Cyganów-Romów w Rzeczypospolitej XV–XVIII*, Warszawa, 2001.

[5] *Conducta y costumbres. Vestimenta* / François de Vaux de Foletier, *Mil años de historia de los gitanos*, Barcelona. 1970, pp. 184-217.

[6] Bessonov N.V., *Cyganskii al'bom*, M., 2012.

[7] Narody Rossii, „Glava VIII. Cygane", în *Niva*, nr. 25, 1872, s. 395-396.

[8] Chelcea I., „Portul", în *Țiganii din România. Monografie etnografică*, București, 1944, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro

a acelor țări și regiuni în care locuiau. Acest fapt s-a reflectat și asupra portului. Erau mereu pe drumuri, călătorind sub ploaie și zăpadă. Firește, hainele lor se uzau repede și trebuia schimbate des. Romii, fiind la periferia orânduirii sociale, erau forțați să se mulțumească cu puțin, așa că cerșeau haine de la populația locală, cumpărau ce e mai ieftin sau pur și simplu le furau de la vânzătorii neatenți.

Imaginea I[8]

Imaginea a II-a[9]

Portul tradițional țigănesc are o istorie destul de bogată, iar acest lucru se datorează în special stilului de viață nomad al țiganilor, care le-a permis să împrumute unele elemente din culturile altor națiuni.

Costumul este un element etnic integral al romilor - unul dintre cele mai misterioase popoare ale lumii. Portul tradițional țigănesc a trecut prin mai multe etape în dezvoltarea sa istorică.

Pentru prima dată, N. Bessonov a prezentat o periodizare cuprinzătoare a evoluției costumului de țigan, în care au fost identificate patru etape. Etapa inițială „indiană" nu a fost luată în considerare în mod deliberat din cauza lipsei de surse literare și iconografice. Ca orice altceva, un port ar trebui să fie studiat într-un context istoric, consideră cercetătorul. Din acest punct de vedere, în evoluția hainelor țigănești, el a urmărit următoarele modele:

– etapa bizantină (secolele XII–XVII). Țiganii apăruse recent în Europa și arătau neobișnuit: purtau o cămașă lungă, și ceva asemănător cu o tunică, în tonuri gri, maronii;

https://biblioteca-digitala.ro

Imaginea a III-a[10]

Imaginea a IV-a[11]

– etapa adaptării (secolele XVII – mijlocul secolului al XIX-lea). În țările din Europa de Vest se adoptau legi în detrimentul țiganilor. Ei nu se simțeau în siguranță pe străzi și se eschivau de a se evidenția prin mulțime. Țiganii, în special femeile, erau supuși pedepselor corporale în public. Din acest motiv, ei alegeau culori discrete pentru haine: neagră, gri, albastru închis. Unul dintre semnele distinctive ale costumului țigănesc din această perioadă a fost sublinierea deliberată a sărăciei, adică tivul rupt, mâneci rupte, umblatul desculți (mai ales la femei); (Imaginea I[9], Imaginea a II-a[10], Imaginea a III-a[11], Imaginea a IV-a[12]).

– etapa căldărarilor (mijlocul secolului al XIX-lea – mijlocul secolului XX). Începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, țiganii se deosebeau prin hainele lor: fustele largi, colorate, cămășile de culoare aprinsă și bijuteriile de aur atrăgeau atenția prin frumusețe și amploare. Căldărarii formau un grup de romi din România, ale căror haine au constituit baza portului tradițional țigănesc, cel puțin în țările est-europene. Până în prezent, portul lor este considerat printre romi ca fiind unul dintre cele mai elegante și servește drept model costumului țigănesc pentru scenă;

---

[9] Imaginea lui Atkinson John August (1775–1831), „Les Bohemiens", pictor englez și gravor, care începând cu anul 1784 până în 1801 se afla în Sankt Petersburg. A pictat portrete și picturi din istoria Rusiei. A creat un număr înpunător de desene cu vedere la Sankt Petersburg, picturi de viața cotidiană rusă. După întoarcerea sa în Anglia, în anii 1803–1804, a publicat o serie de gravuri colorate intitulate „Desenele care ilustrează viața, costumul și divertismentul rușilor". Are desene în care sunt și alte popoare ale Imperiului rus, între care și țiganii, pe care i-a numit bohemii.

[10] Imaginea lui Gustave Theodor Pauly (1817–1867), „Bohemiens" din cartea sa „Les peuples de la Russie" (1862) se încadrează în reprezentările societății ruse despre aspectul țiganilor.

[11] Imaginea „Cygane. Moldavane", în *Narody Rossii. Vypusk III. Chetyre hromolitografii i 10 gravyur*, S.-Peterburg, 1878. s. 226.

[12] Din desenul lui K.N. Filippov, „Bessarabskie cygane" din albumul academicianului A.N. Beleaev, în *Russkii hudozhestvennyi listok*, red. Vasilii Timm, nr. 36. Rossiiskaya imperiya, 1858.

https://biblioteca-digitala.ro

– etapa modernă (mijlocul secolului XX – până în prezent). Romii se adaptează realităților epocii moderne. În prezent, costumul tradițional țigănesc (numit și „de tabără") rămâne în trecut[13]. Unii romi îmbracă costume tradiționale numai de sărbători. Acest port nu respectă reguli stricte și reflectă bunăstarea familiei. Romilor bogați le plac hainele scumpe, „de brand", cei cu venituri medii cumpără haine de la piețe și se îmbracă mai modest; romii săraci, care adesea nu au loc de muncă, și nici locuință, își procura haine la mâna a doua.

Reprezentări ale țiganilor și portului țigănesc, reflectate în surse etnografice din secolul al XIX-lea

La mijlocul secolului al XIX-lea, în Rusia s-a remarcat o explozie de interes pentru popoarele care locuiesc în Imperiul Rus. În această perioadă, au fost publicate un număr mare de recenzii științifico-istorice și etnografice, în care au fost prezentate și descrise diverse subiecte din viața așa-numitelor națiuni mici, inclusiv țigani. Printre popoarele Imperiului rus din secolul al XIX-lea, țiganii care locuiau în Basarabia stârneau un interes deosebit.

Este logic să se urmărească evoluția costumului țigănesc în contextul interesului pentru îmbrăcămintea țiganilor basarabeni încă de la apariția surselor grafice și scrise, care nu doar menționează, dar și descriu țiganii din Basarabia. Am reușit să găsim astfel de descrieri în rapoartele statistice și etnografice, materiale care povestesc despre viața și tradițiile popoarelor care locuiau în Imperiul Rus, începând cu secolul al XIX-lea, când Basarabia a fost anexată Rusiei.

Printre aceste publicații, este de remarcat, în primul rând, cum ar fi „Severnîi arhiv", „Severnaia pcela", „Russkii invalid", „Vocrug sveta", „Priroda I zemlevedenie", „Niva. Iliustrirovanîi jurnal", „Jizni evropeiscih narodov", „Narodî Rossii", „Jivopisnaia Rossia" etc.

Romologul rus, Nikolai Bessonov, menționează impresia „tatălui țiganologiei" Grellmann despre înfățișarea țiganilor când au apărut în Europa: „Adesea poartă o bonetă înfoiată, în timp ce ei înșiși abia sunt acoperiți cu o bucată de pânză, iar pieptul lor bronzat este expus întregii lumi"[14].

Unul dintre primii din Rusia care a acordat atenție țiganilor a fost istoricul de origine poloneză Ignatiy Nikolaevici Danilovici (1788–1843). El a scris lucrarea „Despre țigani" (Vilno, 1824), care a fost publicată doi ani mai târziu în revista „Severnîi arhiv" (St. Petersburg, 1826, nr. 1-6).

În acest context, oferim o raționare generală a lui Danilovici despre portul țiganilor, preluată din surse occidentale: „Toată lumea știe că hainele țiganilor diferă de altele doar prin aspectul de sărăcie. În ținuta în care a apărut țiganul pentru prima dată în Europa, în asta îl întâlnim și în prezent. Țiganii poartă zdrențele cerșite până când le cad de pe umeri, căci li se părea prea greu să spele haine sau să repare o rochie. În ciuda acestui fapt,

[13] Bessonov N., „Odezhda cygan v svete ih etnokul'turnoi istorii", http://gypsy-life.net/history21.htm (accesat la 14.05.2019).

[14] Grellmann H.M.G., *Histoire des Bohemiens*, Paris, 1810, p. 80. Cit. după: Bessonov N., „Odezhda cygan v svete ih etnokul'turnoi istorii", http://gypsy-life.net/history21.htm (accesat la 14.05.2019).

https://biblioteca-digitala.ro

țiganului îi place strălucirea exterioară și, dacă reușește să obțină haine bogate de nobil, se îmbracă imediat în același lucru, chiar dacă ea este diferită de cealaltă haină. În Ungaria, țiganii îmbrăcau catifele brodate cu aur pe zdrențe murdare și, chiar dacă umblau desculți, se considerau nobili: este deosebit de dependent de hainele de culoare roșie și de croiala maghiară; se îmbracă în ținuta țărănească doar în nevoi extreme. Un țigan care dorește să pară dichisit își pune o jachetă roșie cu galoane pe o cămașă ruptă și cizme galbene de piele tăbăcită cu pintenii; apoi, cu capul pe piept, el merge cu un pas liniștit și i se pare de parcă ar comanda toată lumea.

Ținuta țigancelor nu este cu nimic mai bună și la fel de neîngrijită. O bucată de pânză, aruncată neglijent pe umeri sau pe cap, acoperă atât goliciunea țigancei, cât și lucrurile furate; uneori se îmbracă în haine bărbătești. Țigăncele, la fel de dependente de ținute, ne surprind prin ciudățenia gusturilor lor. Se consideră doamne nobile, chiar dacă apar în lume într-o bonetă cu dantelă, cu cercei uriași și inele pe mâini, cu un colier greu, și desculțe și pe jumătate dezbrăcate. Tiganilor nu le pasă deloc de hainele copiilor lor și de multe ori copiii lor de zece ani dansează goi. Preocuparea lor pentru păstrarea hainelor se observă dintr-un singur exemplu: în fierbințeala furiei, pregătindu-se pentru bătaie, ei se împrăștie timp de un minut pentru a se dezbrăca și nu pun îmbrăcămintea în pericol de a fi ruptă"[15].

A. Zashchuk, care a colectat informații despre regiunea Basarabiei, a fost extrem de scurt în ceea ce privește hainele țiganilor basarabeni: „Țiganii nu au nevoie de îmbrăcăminte: toți adulții, bărbați și femei, umblă, de obicei, în zdrențe, iar băieții și fetele sub 14 ani, în special pe timp de vară – complet dezbrăcat"[16], scrie el în 1862.

În 1866, la Chișinău, a fost tipărită din „Bessarabskie oblastnîe vedomosti" (nr. 33–52, 1865 și nr. 1–3, 1866) lucrarea lui Konstantin Hanatsky (1826–1889), „Țiganii" (1866), unul dintre primele studii despre țiganii Basarabiei din secolul al XIX-lea, publicat la Chișinău.

Konstantin Vasilievici Hanatsky a ajuns în Basarabia cu o misiune specifică. El a deținut funcția de redactor al părții neoficiale la „Bessarabskie oblastnîe vedomosti" și, la acea vreme, a fost membru al Comitetului statistic basarabean, condus de A.N. Egunov. În Comitet K. Khanatsky era considerat cel mai instruit cunoscător al istoriei Basarabiei.

Iată cum a văzut K. Khanatsky țiganii basarabeni: „Dacă se reușea uneori să se lege țiganii de casă uneori, mai devreme sau mai târziu, prima ocazie, ei fugeau ca să reapară din nou în corturile lor preferate, în aer liber, pe întinderi largi, aruncând costumul european cu neglijență, se îmbrăcau în zdrențe care nu constrâng mișcările țiganului și în care este la fel de liber ca sufletul său, fugind de toate lanțurile civilizației"[17].

---

[15] Danilovich I., „Odezhda cygan". / Istoricheskoe i etnograficheskoe issledovanie cygan", în *Severnyi arhiv*, SPb., 1826. Ch. 19. nr. 2, s.190-192.

[16] Zashuk A., *Cygane / Materialy dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami General'nogo shtaba*, Bessarabskaya oblast'. SPb., 1862, s. 177-178.

[17] Hanackii K., *Cygane. Ottiski iz Bessarabskih Oblastnyh Vedomostei*, nr. 33-52 za 1865 g. i nr. 1-3 za 1866 g. Kishinev, 1866, s. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

Mulți etnografi din acea perioadă, alături de artiști și graficieni, au demonstrat o unitate uimitoare în portretizarea copiilor țiganilor. Aceștia erau înfățișați complet goi, cu părul în dezordine și complet nepăsători. K. Hanatsky notează: „În ceea ce privește copiii țiganilor, sărmanii, de la naștere până la 12 ani sau mai mult, rămân în costumul strămoșului Adam; aleargă complet dezbrăcați și doar când e frig, ger se acoperă cu niște zdrențe groase sau saci"[18].

Etnografii, într-o singură voce, atunci când descriu hainele țiganilor, subliniază că pieptul este cel mai adesea dezgolit, atât la bărbați, cât și la femei. Iată cum explică această tradiție K. Hanatsky: „Este clar că țiganii își pierd tot farmecul sălbatic fără costumele lor, în care pieptul este întotdeauna descoperit, și care nu împiedică nici cele mai mici mișcări ale acestora și care abia de le acoperă trupul păcătos"[19].

Detalii caracteristice costumului țigănesc

Majoritatea etnografilor consideră că baza costumului tradițional al țiganilor din Europa de Est este portul țigănesc al căldărarilor, a cărui formare, potrivit cercetătorilor, a fost influențată de portul național maghiar[20].

Astfel, cercetătorii consideră portul tradițional al grupului etnic al țiganilor-căldărari ca cea mai dezvoltată și interesantă variantă a îmbrăcămintei țigănești[21]. Această teză este asociată, în primul rând, cu păstrarea caracteristicilor arhaice în costum și identității ansamblului vestimentar. O caracteristică a ansamblului vestimentar al țiganilor – căldărari este păstrarea principalelor componente ale lui la ora actuală, continuarea existenței și dezvoltării acestuia[22].

Costumul țigănesc pentru femei

În termeni generali, portul tradițional al țigăncilor constă din următoarele părți: – șalul pentru umăr. Un șal pe umăr este un semn al unei femei căsătorite. Pe lângă șal – jacheta sau bluza; – Îmbrăcămintea pentru mijloc este formată dintr-o fustă și un șorț purtat peste ea. Șorțul în folclorul țiganilor ruși este un simbol al maternității, al vetrei familiei, al unei familii numeroase; – țiganca își acoperă capul cu o basma, o bandană, șal din mătase, cașmir sau altă lână, de preferință cu franjuri, perii; Îmbrăcămintea țigăncilor nu diferă de cea purtată de cei din jur: o blană, o haină cu sau fără blană, scurtă sau lungă, o haină scurtă de blană, o geacă; - pantofi; - bijuteriile sunt absolut necesare, în opinia țiganilor, fac parte din ansamblu[23].

Detaliul de bază al costumului țigănesc pentru femei este fusta lungă până la glezne (*ţoha*) sau până la mijlocul gambei, alcătuită din mai multe niveluri. În partea

---

[18] *Ibidem*, s. 77.

[19] *Ibidem*, s. 109.

[20] Vezi: *Odezhda / Cygane*, Sost. N.G. Demeter, A.V. Chernyh. M., 2019, s. 253.

[21] Bessonov N., Demeter N., *Istoriya cygan – novyi vzglyad*, Voronezh, 2000, http://gypsy-life.net/history-main.htm (accesat la 14. 07.2019).

[22] *Odezhda. / Cygane*. Sost. N.G. Demeter, A.V. Chernyh. M., 2019, s. 252.

[23] Andronikova I., Tradicionnyi kostyum cygan. Glava iz dissertacii I.M. Andronikovoi, http://gypsy-life.net/history45.htm (accesat la 14.05.2019).

https://biblioteca-digitala.ro

de jos a fustei, în mod tradițional, se coase un volan larg la un sfert sau o treime din lungimea fustei. Țesăturile alese sunt, ca regulă, de culori aprinse și saturate. Se crede că romii preferă culoarea roșie pentru haine. Conform opiniilor lor, roșu aduce noroc, păzește de deochi.

Mulți se întreabă de ce fusta țigănească este atât de largă? Se crede că în timpul mersului copiii se țin de fusta mamei. Astfel, în istorie, apariția fustei largi și lungi se datorează stilului de viață nomad al țiganilor. Fusta avea la talie falduri. În față fusta avea tăietură, astfel încât să poată fi îmbrăcată normal, nu ca și cămașa, pentru a nu păngări partea superioară a corpului.

Trebuie spus că la romi există un tabu numit peckalimos, care se referă la partea inferioară a corpului feminin. O fustă lungă trebuie să acopere picioarele. Și chiar și astăzi, nu orice femeie romă îndrăznește să poarte fustă scurtă, în diaspora romilor aceasta fiind considerată culmea indecenței. Femeile rome căsătorite nu au voie să poarte pantaloni, ele pot fi blamate de rude. Fusta la romi este asociată cu diverse semne și reguli ale cotidianității.

Bluza sau cămașa, *gadoro*, arată astfel: poalele sunt făcute sub formă de triunghiuri alungite, care se leagă la spate. Acest lucru evită disconfortul folosirii nasturilor și în același timp conturează silueta. *Gadoro* putea fi cu decolteu adânc, cu rever și fără guler; mânecile erau croite în diverse stiluri. Decolteurile și umerii dezgoliți nu constituie tabu pentru țigănci, deoarece se crede că acest lucru reflectă feminitatea lor. Jacheta, ca și fusta, era decorată cu franjuri, monezi, mărgele, cordoane de aur sau argint. Mânecile frumos lărgite în jos au fost împrumutate de la femeile rome spaniole.

Șorțul (*cătrința*) a fost o parte invariabilă a costumului țigăncilor. Un șorț larg și lung completa costumul femeii căsătorite, iar sub el femeile rome purtau șorțulețe mici cu buzunare în care puneau bani și obiecte de toaletă.

De îndată ce fata se căsătorea, i se lega un șorț, fără de care nu avea dreptul să se apropie de veselă, pentru a nu o păngări cu fusta. Pe cap, femeia romă căsătorită, purta *diclo*, o batistă triunghiulară. Înainte de a o pune, ea îi răsucea capetele și numai apoi le lega la ceafă. O femeie romă căsătorită era obligată să-și acopere capul cu o batistă, răsucind-o ca un garou pe frunte. Nu mai avea voie să se arate în public cu capul descoperit[24].

[24] Imaginea a V-a: păpușă în portul tradițional al romilor.

https://biblioteca-digitala.ro

Imaginea a V-a[23]

Un element important al costumului era *basmaua-șalul* din mătase sau lână. Acest detaliu al costumului îl face foarte pitoresc. Din punct de vedere istoric, șalul a servit scopurilor pur utilitare: era purtat pe umeri pe timp rece, mergând la muncă femeia romă purta copiii în el, îi servea ca pătură pentru copil etc. Era purtat pe cap, pe umeri, pe șolduri.

Coloristica portului este variată: se dă preferință culorilor aprinse și bogăției ornamentului. Femeilor rome necăsătorite li se interzicea să poarte haine galbene și era preferabil să nu se folosească deloc negrul uni.

Cel mai mare antropolog rus al secolului al XIX-lea, Anatoly Petrovich Bogdanov (1834-1896), autor al lucrării „Materialy dlya izucheniya cygan v antropologicheskom otnoshenii" (M., 1877), scrie și despre țiganii din Basarabia, cu referire la „Materialy dlya izucheniya gheografii i statistiki Rosii" ale lui A. Zashchuk. (1862). În lucrarea sa, spre deosebire de altele ale aceluiași auto, găsim observații antropologice curioase care ajută la reconstituirea trecutului țiganilor: „Femeile căsătorite, printre care sunt remarcabil de frumoase, cu ochi negri înflăcărați, poartă bunicii mari sau eșarfe de hârtie de culori strălucitoare pe cap, legându-le în jurul lui ca un turban și lasă un capăt în urmă sub forma unei cozi, exact așa cum fac femeile simple în provinciile de vest ale Rusiei. Părul mai mult sau mai puțin netezit, ieșind de sub broboadă, este lăsat pe frunte și tâmple până la extremitatea inferioară a urechilor, iar în spatele urechilor se ascund sub broboadă sau cad pe spate ca o coadă neîmpletită. Bătrânele își înfășoară urât tot capul până pe sub gât cu aceleași batiste, sau cu prosoape moldovenești, alcătuiesc astfel un cadru oval în jurul feței, de sub care se văd șuvițe de păr cărunt în dezordine, de-a lungul frunții și obrajilor. Fetele își împletesc părul în două împletituri și îl leagă în jurul capului sau îl lasă pe umeri. Ținuta obișnuită a femeilor este o cămașă cusută în stil moldovenesc, fără pliuri și guler, cu corset ridicat și o tăietură mică la piept care nu se încheie niciodată, iar în loc de fustă, un șorț din lână în dungi care acoperă strâns

https://biblioteca-digitala.ro

jumătatea inferioară a corpului. Aceste șorțuri se numesc cătrințe, și sunt legate pe șale cu brâie de lână largi, in permanență roșii sau verzi"[25].

Bijuteriile din aur sunt de asemenea parte integrantă a imaginii bărbaților și femeilor romi: inele, brățări și cercei, adesea fără pietre sau cu pietre mici. Cerceii femeilor sunt de obicei cu o mulțime de piese agățate. Romii din Europa de Est poartă un set de opt inele cu o grosime aproximativ egală, cu un inel pentru fiecare deget al mâinii, cu excepția celor mari, și care diferă neapărat prin model. Faimoasa salbă a căldărarilor este o bijuterie împrumutată, proprie femeilor căsătorite. Mărgelele țigănești sunt adesea confecționate din corali roșii mărunți, care sunt considerați a fi piatră țigănească. Se crede că ea protejează de la fulger, deochi, ajută la vindecarea rănilor. Coralii sunt talismanul ghicitoarelor.

Atracția pentru aur și bijuterii la romi nu este accidentală. Bijuteriile din aur și pietre prețioase au avut o serie de funcții: decorative, informative și practice (agoniseală și economii). Desigur, fetele și femeile rome vroiau să placă celor din jur. Era primordial de a intra în grații celor care ar putea să le dea bani sau ajutor. Romii încă mai cred că banii atrag bani. Monedele de aur împletite în păr, cerceii de aur în urechi, o salbă care împodobește gâtul, toate acestea trebuiau să impresioneze, să fascineze și să atragă și mai mulți bani. Funcția informativă a bijuteriilor consta în faptul că, atunci când fata romă era logodită, ea își punea la gât o monedă de aur; când se căsătorea, purta deja o salbă, servindu-i ca zestre. Dar nu a fost întotdeauna și pretutindeni așa. Purtatul bijuteriilor de aur de o femeie romă necăsătorită vorbea despre prosperitatea și bunăstarea familiei sale, ceea ce îi garanta o căsătorie de succes. După căsătorie și nașterea copiilor, femeile rome ascundeau monedele împletite în păr într-un buzunar secret al juponului, începând astfel să acumuleze bani pentru zestrea copiilor. Femeia păstra cerceii până la bătrânețe. Adesea, bijuteriile femeilor rome le serveau ca amulete, protejându-le familia de necazuri și nenorociri, le ajutau la ghicit.

Funcția practică a bijuteriilor consta în faptul că moda nomadă de viață nu permitea romilor să depună bani la bancă, astfel încât averea acumulată era transferată în aur și purtată ca nenumărate brățări, salbe, inele și cercei, adică tot aurul era purtat pe sine.

În ceea ce privește încălțămintea, înainte, fiind sărace, femeile rome umblau desculțe până la primele friguri. Iată de ce dansurile de tabără sunt întotdeauna interpretate desculțe.

Un element important al costumului fetelor rome este trandafirul roșu împletit în păr. Și nu este nimic surprinzător în acest lucru. În primul rând, culoarea roșie este culoarea preferată în tradiția țiganilor. În al doilea rând, trandafirul în sine, ca cel mai popular, dar foarte complex simbol floral, are în același timp două sensuri opuse. Simbolizează atât perfecțiunea cerească, cât și pasiunea pământească, timpul și veșnicia, viața și moartea, fertilitatea și virginitatea.

---

[25] Bcgdanov A.P., *Materialy dlya izucheniya cygan v antropologicheskom otnoshenii*, M., 1877, s. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Imaginea a VI-a[26]

Trandafirul roșu simbolizează dorința, pasiunea, bucuria, frumusețea senzuală, exhaustivitatea. Trandafirul roșu a crescut din picăturile sângelui lui Hristos pe Golgota. Imaginea unui trandafir văzută de sus este numită rozeta. În arta gotică, așa-numitele rozete de mozaic împodobesc fațadele și intrarea principală a catedralelor. Deasupra intrării principale a catedralei a existat întotdeauna un așa-numit trandafir roșu, deoarece ea a fost cea care a fost luminată în zori și la apus și a fost numită *Rota, roata*[26]. (Imaginea a VI-a[27])

Costumul țigănesc pentru bărbați nu este mai puțin pitoresc decât cel femeiesc. Principala influență asupra lui a avut-o costumul național maghiar. Jachetele, pantalonii, vestele pot fi decorate cu ornamente și aplicații.

Costumul țiganilor, conform lui I. Andronikova, este format din elemente precum: – o cămașă din satin sau mătase. Culoare – negru sau albastru, tineretul preferă albul; – pantalonii, care pe vremuri trebuiau să fie largi, erau băgați în cizme, astfel încât să coboare liber peste ele; – un sacou lung care acoperă o cămașă, precum și o vestă sub cu nasturi negri; – în timpul iernii purtau o haină de blană sau o haină scurtă din blană; – pălărie; – cizme, de preferință cromate etc.[28].

Costumul bărbătesc al romilor din trecut și prezent relevă diferențe semnificative. Anterior, trăsăturile caracteristice ale costumului erau cizme brodate cu carâmbi largi și pantaloni purtați în ele și o cămașă roșie, largă, purtată pe deasupra. (Imaginea a VII-a[29])

---

[26] Roza-Rota (koleso), în *Enciklopediya simvolov*, Sost. V. M. Roshal'. M.: AST; SPb: Sova, 2007, s.772-776.

[27] Una dintre membrele Rețelei Copiilor și Tinerilor Romi din Republica Moldova „Porojan".

[28] Andronikova I., Tradicionnyi kostyum cygan. Glava iz dissertacii I.M. Andronikovoi, http://gypsy-life.net/history45.htm (accesat la 14.05.2019).

[29] Timbru poștal din seria „Moldova. Etnii. Romii".

https://biblioteca-digitala.ro

Cămașa era plină de culoare, cu mâneci largi, cu guler deschis și larg, întotdeauna dintr-un țesut frumos, ușor lucios. Peste ea se îmbracă o vesta brodată sau o jachetă cu nasturi mari de argint. Ornamentele de pe vestă erau lipite sau brodate direct pe țesătură.

Pantalonii se încingeau cu o *curea largă de piele*, decorată cu mărgele mici și mari, o *cătăramă de metal sau aur. Hainele naționale maghiare* au avut un impact semnificativ asupra acestei versiuni a costumului.

Imaginea a VII-a[28]

Imaginea a VIII-a[29]

Romii stilați purtau și poartă *pălărie și eșarfă de mătase* care era atașată de jachetă. Pălăriile festive puteau fi decorate cu franjuri, mărgele sau mărgăritare. Buclele negre lungi de sub pălărie, mustățile groase de sub care se întrezărea luleaua bogat încrustată, toate se îmbinau organic cu imaginea țiganului nomad. Numai căsătorindu-se, țiganii căpătau dreptul de a-și lăsa barbă. (Imaginea a VIII-a[30])

Costumul țigănesc modern nu mai diferă prin pretențiozitate, dar păstrează anumite elemente stabile, cum ar fi cizmele sau cămașa. Cizmele bărbaților romi erau mândria lor, vorbeau despre averea lor, despre stima de sine. Cizmele sunt adesea decorate cu monede de aur, elemente brodate. Când dormea, țiganul ascundea cizmele sub cap, ca să nu-i fie furate.

Cureaua largă (*kuștik*), realizată din piele moale, modelată, era de asemenea expresivă, fiind decorată cu pietre și nituri de aur. I se mai atașau un bici (ciugni), sub forma unei cozi din trei dungi din piele, precum și un cuțit, o pungă cu ierburi vindecătoare, tutun și un liliac mort, care servea ca amuletă.

Se știe că romii nu pot trăi fără bijuterie. Aurul pentru romi este o necesitate. Romii de azi poartă la gât lanțuri groase de aur. Și nu fără motiv. Lanțul de aur este o diagramă grafică, un fel de joc, dedicat cooperării între cele două polarități. Principala simbolistică a acestei diagrame se bazează aproape în întregime pe aplicarea cercului,

[30] Baronul Romilor din Republica Moldova – domnul Artur Cerari.

https://biblioteca-digitala.ro

atât în direcții verticale cât și orizontale, ceea ce vă permite să creați combinații care denotă natura spirituală a întregului mare Lanț de Ființe care Îl leagă pe Dumnezeu de lumea inferioară[31].

În plus față de lanțuri, bărbații romi în timpuri străvechi purtau și un cercel în urechea stângă. Se credea că dacă copilului i se străpungea urechea în locul potrivit, atunci el va avea o vedere ascuțită, care i-ar rămâne pentru tot restul vieții. În plus, se crede că dacă un țigan poartă un cercel, atunci aceasta înseamnă că el este singurul fiu al părinților săi.

Imaginea a IX-a[31]

Este necesar să subliniem faptul că în prezent costumul tradițional al romilor este împărțit între cel de tabără și cel de concert. Probabil, numai în Finlanda, interesul de a păstra costumul tradițional țigănesc a condus la faptul că statul plătește romilor pentru a purta cu regularitate costumul tradițional pentru a se asigura că această regulă nu este încălcată. (Imaginea a IX-a[32])

Este bine de știut că informațiile despre costumul țigănesc pot fi obținute din două surse: literare și vizuale. Reprezentând tradiția țiganilor locali într-un aspect istoric, am încercat să susținem materialul cu imagini care au o legătură directă cu țiganii din Basarabia și cu romii din Moldova modernă.

Astăzi, costumul tradițional al țiganilor seamănă cu costumul urban al romilor de zi cu zi. Pe lângă faptul că portul național țigănesc diferă de la țară la țară, acesta a continuat să evolueze, până când a luat o formă mai mult sau mai puțin definită.

---

[31] Zolotaya cep' Gomera, în „Aurea Katena, ili Opisanie Proishozhdeniya Prirody i Prirodnyh Veshei" (1757). Citat după: *Enciklopediya simvolov*. Sost. V. M. Roshal'. M.: AST; SPb: Sova, 2007, s. 311-312.

[32] Ansamblul de dansuri și cântece rome din Republica Moldova „Potcoava". Conducător artistic – Aurica Carai.

https://biblioteca-digitala.ro

Descifrarea imaginilor din text:

Imaginea I: Atkinson John August „Les Bohemiens", în Kostyum narodov Rossii v grafike 18–20 vekov. red. N. M. Shtukaturova, M.: Soyuzreklamkul'tura, 1990.

Imaginea a II-a: Pauly Gustave Theodor, „Bohemiens", în *Description ethnographique des peuples de la Russie. Peuples Indo-Européens. Bohémiens*, Saint-Pétersbourg, 1862, p.148-149.

Imaginea a III-a: „Cygane. Moldavane", în *Niva*, nr. 25, 1872, s. 395-396.

Imaginea a IV-a. Desenul lui K.N. Filippov, „Bessarabskie cygane" din albumul academicianului A.N. Beleaev, în *Russkii hudozhestvennyi listok*, red. Vasilii Timm, nr. 36. Rossiiskaya imperiya, 1858.

Imaginea a V-a: Păpușa în portul tradițional al romilor.

Imaginea a VI-a: Una din membrele a Rețelei Copiilor și Tinerilor Romi din Republica Moldova „Porojan".

Imaginea a VII-a: Timbru poștal din seria „Moldova. Etnii. Romii", http://filatelia.md/ro/editii-filatelice/etnii-din-republica-moldova (accesat la 30.05.2019).

Imaginea a VIII-a: Baronul Romilor din Republica Moldova – domnul Artur Cerari.

Imaginea a IX-a: Ansamblul de dansuri și cântece rome din Republica Moldova „Potcoava". Conducător artistic – Aurica Carai, https://suntparinte.md/project/aurica-carai-una-dintre-femeile-care-promoveaza-activ-imaginea-comunitatii-de-romi/ (accesat la 30.05.2019).

https://biblioteca-digitala.ro

OLGA BENSON AND MACEDONIAN AND SERBIAN FOLK COSTUMES

Vera GOSEVA[1]

Abstract: *Russian academic painter Olga Benson, who finished Higher Art School in Sankt Petersburg, arrived in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, later Kingdom of Yugoslavia, in 1920. She lived almost two decades in Skopje, and almost one in Belgrade, after which she and her family emigrated to the United States of America. Those 30 years was time to fight for survival, the maintenance of bare existence in a new life circumstances, and in the beginning in an unknown environment. Some of the problems that Olga Benson encountered were finding a job, the uncertainty about the duration of the same, the inability to always fully materialize her efforts.*

The article shows, through historical sources, Olga Benson's art work, and especially her contribution to the study of Macedonian and Serbian folk costumes. Since 1925 at the request of the Government of the Kingdom she started painted watercolors of folk costumes from the vicinity of many cities, amongst them Skopje, Tetovo, Gostivar, Prizren (Sredačka Župa, Suva Reka). She continued her professional life at the Ethnographic Museum and the Institute of Ethnography the Serbian Academy of Sciences and Arts in Belgrade. Thus she was given the opportunity to expand her work by painting watercolors of folk costumes from Serbia. Because she had a great production, Olga Benson's watercolors today are separated into special collections, and are used for organizing exhibitions.

Keywords: *Olga Benson, folk costumes, watercolors, Russian emigration, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Kingdom of Yugoslavia.*

Russian refugees in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes initially arrived even in the first years of beginning of the Russian Civil War (1917-1923), and their number drastically increased after the victory of the Red Army and establishment of the Soviet Union. Their arrival occurred in several refugee waves. First members of the White Army, also known as the White Guard the White Guardsmen, arrived in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in spring 1919 regularly with visas issued by the royal diplomatic representatives. Mainly military persons initially came[2], and later civilians with their families started to come together.

The arrival routes in the country were diverse. Most of them came from Greece (via Istanbul-Turkey), Bulgaria and Adriatic See (mostly via Kotor). They also arrived from

---

[1] Prof. univ. dr., Institute of National History, Skopje.

[2] Јовановић, Мирослав, *Досељавање руских избеглица у Краљевини СХС: 1919-1924*, „Стубови културе", Београд, 1996, pp. 100-101.

https://biblioteca-digitala.ro

Hungary and Romania. There were several organized shelters in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes from where they were deployed throughout the country. At the end of 1919, the Ministry of Public Health of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes decided to open a quarantine for Russian refugees in Gevgelija, because one of the routes of their arrival was the railway line Thessaloniki-Gevgelija. From June 1919, there was a Committee for Accepting and Helping the Russians in Skopje[3]. The refugees rarely stayed in the same place. A considerable part of them soon after arriving either continued their way to Western Europe or returned to their native country. The 1921 population census in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes registered „the present population (civil and military, permanent and non-permanently present by religion and native language)". The number of persons who declared as Russians by their mother language was 20.568[4]. In the years that followed, after the October Revolution, more than 40.000 Russian refugees arrived in the Kingdom[5].

Life of refugees in the new environment was difficult. Most of the military officers had problems to employ in the Army of the newly formed Kingdom. By contrast, persons with free professions (doctors, lawyers, scientists, artists) were in a better position for employment. Among the numerous Russian refugees and later members of the Russian colony in Skopje was the academic painter Olga Benson. The new environment and new life circumstances constituted a great challenge for her, to which she quite successfully responded.

Olga Benson, maiden name Kosancova, was born on April 8, 1889, in the city of Margelan, nowadays Margilan in Uzbekistan[6]. In 1907, she graduated from the first higher education institution for women, and at the same time prestigious institution in the Russian Empire „Smolny Institute" in St. Petersburg[7]. Its curriculum included study of Russian literature, domestic and foreign languages, geography, arithmetic, history, music, dance, painting, code of manner, different types of domestic economy. Part of this knowledge acquired, in particular those referring to cooking and house holding as well as creative skills showed very useful for her further life. She continued education in the Higher Art School „Society for Encouragement of the Arts" in St. Petersburg, which she completed in 1913[8].

---

[3] „Трговински гласник", Београд, XXIX, 11 јуна 1919, 51, p. 3.

[4] *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год.= Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921*, Општа државна статистика, Београд, 1932, p. 2.

[5] Mežinski Milovanović, Jelena, „Russia émigré Culture: Conservatism or Evolution", in *Russia émigré Artists in Serbia (1920-1950)*, p.105, https://books.google.mk/books?isbn=1443863661

[6] Arhiva Etnografskog instituta Srpske akademije nauke i umetnosti (hereafter: SANU), Beograd, Досије Олга Бенсон, 12 јун 1950. Although in her CV Olga Benson wrote that she was born in 1889, there are numerous data indicating that she was born in 1887.

[7] Arhiv Jugoslavije (hereafter: AJ), Beograd, фонд: Министарство просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, кутија 40.

[8] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

She had her first professional artistic appearances as academic painter immediately after finishing her education consisting of portrait paintings and works related to folklore[9].

Political events in her homeland influenced Olga Kosancova's arrival in Skopje in 1920. Same year she got married to a Russian immigrant, equestrian officer, Colonel Leonid Antonovic Benson. Their son Alexandar was born in around 1923. Leonid Benson's brother Colonel Vladimir Benson was also accommodated in Skopje with his family, his wife Zinaide and daughter from a previous marriage, Vera. After completing Second Military Constantin School in St. Petersburg in 1887, Leonid Benson began military service in Imperial Russian Army. As long as the start of the Russian Civil war, he got promotions in his profession, and as a result, in 1913 he obtained the commission lieutenant colonel. He was granted many awards for his merits in the Army[10]. His further professional promotion ended by the start of the Civil War. We miss data whether Colonel Leonid Benson managed to get job in the Army of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Kingdom of Yugoslavia.

In the new environment, Olga Benson owing to her artistic education and experience gained in her homeland, managed to find a job. The question how materially her work was valued is disputable. Written documents confirm that she had difficulties to collect payments for her artistic and professional engagement. Consequently, the letter written by the Orthodox deputy of the Upper-Polog District sent on April 15, 1930 to the Religious Judgment in Skopje, read that the Church of St. Sava from Gostivar owed Olga Benson money. The superior of that church explained that they past due because „...St. Sava budget for 1930 has not been finally approved, and I am honored to ask Mr. President of the Religious Judgment to approve the administration of the Church of St. Sava in Gostivar, from the church account for 1930 to spend 6.500 (six thousand and five hundred) dinars on account of the debt payment remaining from the last year, which the Church owes to Mr. Danilo Nestorovik and to Mrs. Olga Benson, academic painter for iconography in the Church of St. Sava"[11].

It was also very difficult for Olga Benson to obtain full-time employment. In the period when she lived as a Russian immigrant in Skopje, she worked as a part-time worker almost all the time. The data that on December 20, 1933 she sent a request to the Ministry of Education, Department for Secondary Education may serve as confirmation, in which she asked to be appointed teacher for the subjects „painting"

---

[9] Arhiva Etnografskog instituta SANU, Досије Олга Бенсон.

[10] In 1913, he was promoted colonel, and in the next year, he was transferred to the General Staff of the Third Army. For his work and achievements he was rewarded with the following orders: „St. Stanislaus II degree" (in 1904), „St. Anna II degree" (1906), „St. Vladimir IV degree" (1913), „St. Vladimir III degree" (1915).

[11] Државен Архив на Република Северна Македонија (hereafter: ДАРСМ), Скопје, ф.: Црковен (Духовен) Суд на Православна Митрополија-Скопје, 222, к. 345 (unelaborated fund).

https://biblioteca-digitala.ro

and „handwriting" in the State Women's Gymnasium in Skopje[12]. In her application, after briefly outlining her previous professional activity, she asked the Ministry to employ her as a permanent resident teacher or on hourly fee. The need for her employment was supported by the claim that „painting and writing classes are under-represented in the Gymnasium". Her explanation was confirmed by the director of the State Women's Gymnasium, Dusan Kovaljev[13]. In a letter that he sent to the Ministry of Education, the Department of Secondary Education he explained that only one teacher for the two subjects „painting and „handwriting" worked in the Gymnasium. There were 20 classes in that school, and the weekly fund of the classes of the subject „painting" was 35 and 15 classes per subject „handwriting". This meant that the total number of teaching lessons per week was 50. Because the maximum hours that a teacher could have had per week was 24 hours, 26 hours of both subjects remained free in the gymnasium. Arguing the necessity of hiring a new teacher in the high school as soon as possible, the principal, D. Kovaljev finished his letter with the following words „The need for another professional teacher of painting and handwriting is undoubtedly. I think that Benson Olga, an academic painter from Skopje, should be appointed a part-time teacher of painting and handwriting lessons at this school with 24 hours a week, and the surplus of 2 hours to be given to teachers who are not professional in those subjects". According to the principal, she had to be employed as soon as possible, because the First Semester of the school year 1933/34 was already to end, and in order not to lose the opportunity to solve the problem in the Second Semester. We do not have any data if the response was positive.

For a period of nearly two decades, as Olga Benson lived in Skopje, she was engaged in numerous jobs. From 1920 to December 1933, she was engaged as a part-time teacher for the subject „painting" at the French-Serbian School[14], and for a certain period in the Workers' School of the „Association of Southern Women" in Skopje[15]. She also had her own studio where young women acquired primary knowledge and experiences in the area of painting. Her studio existed in the period from 1924-1928, when it was attended by one of the first Macedonian painters Lena Stefanova[16].

Olga Benson's need to assume numerous jobs indicated that the wage she obtained for her work was insufficient to satisfy her family's life needs as well as a proof for their unstable financial position. That immigrant life was difficult as a significant proportion of Russian immigrants could not adapt to new life

---

[12] AJ, ф.: Министарство просвете, к. 40.

[13] *Ibidem.*

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem.* Her work engagement as a professor in the subject of painting at the Workers' School of the ‚Association of Southern Women" probably lasted a short time. In May 1927 she no longer worked there. (ДАРСМ, ф.: Скопска Митрополија-Скопје, 508, к.19 (unelaborated fund), the same was the case at the end of 1933.(AJ, ф.: Министарство просвете, к.40.)

[16] Јолевски, Љупчо, „Изложба на Лена Стефановска Ленуш-Првата македонска сликарка", 2013, www.slobodnaevropa.mk/a/24992951.html

https://biblioteca-digitala.ro

circumstances and great money shortage was reason for the high number of suicides that were committed. Even in Olga Benson's wider family there was a case of suicide[17].

Of numerous Olga Benson's professional engagements, her work as „painting" teacher in the French-Serbian School, and the work given by order from the Archaeological Museum lasted the longest.

The Historical and Archaeological Museum in Skopje was founded in 1924, and in 1925 its Ethnographic-Anthropogeography Department was established. The museum, which in the following years received two more natural science departments, was named the Archaeological Museum of South Serbia at the University of Skopje[18]. In 1925, Olga Benson started to work for the Archaeological Museum[19]. Her task included watercolor paintings on folk costumes.

In order to fulfill the given obligation, that is, to realize the given orders received from the Museum, in May 1927 Olga Benson requested permission from the Metropolitan of Skopje Varnava to stay in the monastery Leshok and other monasteries for a certain period in the months of July and August, and to be provided accommodation and groceries[20]. The requested permission from the Skopje Metropolitan was obtained with the following explanation: „Bearing in mind the significance of this mission entrusted to Ms. Benson (..), we urge the churches and individual monasteries to meet her request in terms of apartment (painted in the original-s.l.) and necessary food supplies". Given that her son Alexander was small, she asked for and was granted permission to accompany her[21].

The settlements she visited and where she painted folk costumes were located in the vicinity of Skopje (especially Skopska Crna Gora), Gostivar, Tetovo, Kumanovo, Debar, Prilep, the southern parts of Kosovo and Metohija. As a result of her researches, she created a Watercolor Album with „Folk costumes from South Serbia"[22].

In the years that followed, Olga Benson continued working for the Museum's needs, and at the same time, it meant cooperation with the Serbian Orthodox Church.

---

[17] On 13 March 1936 in Skopje, Zinaide Benson, wife of Leonid Benson's brother committed suicide („Самоубитво Зинаиде Бенсон", Вардар, Скопље, 14 март 1936, V, 747, p. 5). As a specialist for folk motifs,drawing, knitting, embroidering, Zinaide worked on her own. Two years after the death of her husband, Vladimir, she had difficulties to cope with material problems and rising unemployment. Showing long-standing signs of depression, she committed suicide. Although according to the Orthodox Church cannons ministers could not perform a ritual for resting the soul of those who committed suicide, Olga Benson nevertheless sent a request to the Metropolitan of Skopje Josiph to make an exception to this suicide. (ДАРСМ, ф.: Црковен (Духовен) Суд .., 222, 287 (unelaborated fund)). Her request was denied, but a 40-day requiem was allowed. (*Ibidem.*).

[18] Конеска, Елизабета, „Развојот на Етнолошкиот музеј во Македонија и значењето на Вера Кличкова (1911-1998)", Етнолог, Здружение на етнолозите на Република Македонија-Музеј на Македонија, 17, Скопје, 2015, p. 63.

[19] АЈ, ф.: Министарство просвете, к. 40.

[20] ДАРСМ, ф.: Скопска Митрополија, 508, к.19 (unelaborated fund).

[21] *Ibidem.*; ДАРСМ, ф.: Црковен (Духовен) Суд, 222, к. 308 (unelaborated fund).

[22] АЈ, ф.: Министарство просвете, к. 40.

https://biblioteca-digitala.ro

At the end of September 1934, the Patriarchate of the Serbian Orthodox Church in Sremski Karlovci informed Metropolitan of Skopje Josiph that the Holy Synod ordered the administrations of Orthodox monasteries and churches to allow copying, photographing and rewriting material of objects and documents to all artists and scientists who will bring with them a legitimate document provided by the Archaeological Museum. This procedure was necessary for them to be able to work on developing illustrated history of the Serbian Orthodox Church and the Church Museum. It was also determined that the artists and scientists who had legitimate documents from the Museum should apply earlier to the Bishop of that diocese in whose territory they wanted to work, thus obtaining a special permit[23].

In the middle of October 1934, Olga Benson received permission from Skopje Metropolitan Joseph to copy frescoes and icons in all monasteries and parish churches for the needs of the Museum[24]. The permit, however, stressed that „strict care should be taken not to destroy, change or damage the frescoes and icons of the sanctuaries. Superiors of monasteries and sanctuaries of knowledge and administration were previously informed to strictly watch and check, and identify the persons possessing such permit".

Her stay in numerous sanctuaries was used in several cases to participate in the preparation of „church-art works", i.e. iconographies in the Church of St. Sava in Gostivar (1929), in the Church-Chapel of the Military Cemetery in Skopje (1928) and in the Ossuary in the village of Tomislav near Veles[25].

On November 21, 1928, the day when St. Michael the Archangel was celebrated, the Metropolitan of Skopje Varvara, sanctified the Church-Chapel „St. Michael the Archangel" at the Military Cemetery[26]. Olga Benson was among the people who were given special gratitude for their contribution to the construction of the chapel and other auxiliary facilities.

Before the start of the Second World War, she together with her family moved to Belgrade[27]. She worked as a painter illustrator at the Ethnographic Museum in Belgrade from December 30, 1940 to June 11, 1942[28]. The enthusiasm she accepted the new work could be seen from the fact that in 1941 she donated to the Ethnographic Museum in

---

[23] ДАРСМ, ф.: Црковен (Духовен) Суд, 222, к. 308 (unelaborated fund).

[24] *Ibidem.*

[25] AJ, ф.: Министарство просвете; ДАРСМ, ф.: Црковен (Духовен) Суд, 222, к.343 (unelaborated fund).

[26] *Ibidem.*

[27] Arhiva Etnografskog instituta SANU, Досије Олга Бенсон.

[28] Dušković, Vesna, „Etnografski muzej u Beogradu 1901-2014", ICOM Srbija, 2014, p. 18, network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/icom-serbia/pdf/Casopis_ICOM_SRBIJA_broj_4_za_2014.pdf. „In those war years, beside the permanent employees of the museum as „intellectual hired workers" Mirko Barjakatarević (later professor at the University), Dobrosav Pavlović, an architect, and Olga Benson, a painter illustrator worked there".

https://biblioteca-digitala.ro

Belgrade fifteen (15) pictures of ornaments with Kosovo and Blatija embroidery (Skopska Crna Gora) and embroidery that were made by Zinaide Benson[29].

After the establishment of the Institute of Ethnography of Serbian Academy of Sciences and Arts (SASA) in Belgrade (1947), Olga Benson was one of the first contributors to be employed there. She was one of the three permanent employees, as an ethnographic-folk painter, besides the director[30]. The others were outsourced.

Olga Benson with her family immigrated in the United States of America in 1950[31].

Olga Benson's art work heritage is large. Especially, is important her significance in painting of watercolors with many folk costumes, like one of the most significant phenomena in the study of the ethnic and cultural past of the nations, and characteristic parts in the representation of the nations' cultural identity. Folk costumes painted by Olga Benson can now be foud in the numerous literature encompassing this part of folk art.

The „Macedonian Folk Costumes" album was published by the Ethnological Museum in Skopje in 1963[32]. Vera Klitschkova selected the material presented in the album, consisting of watercolors made by Olga Benson and Maria Malahova. Olga Benson painted five of the watercolors where bride costumes were presented from different Macedonian regions. They were wedding dresses from the village of Stracin (Kumanovo), village of Ljubanci (Skopska Crna Gora); village of Galichnik (Debar); village of Drenok (Debar) and village of Krivogashtani (Prilep).

Her watercolors have also been published in other scientific works that have processed traditional folk art. In the monograph „Macedonian Folk Costumes" by Gjorgi Zdravkov, part of her previously mentioned paintings, and new ones were published[33]. Among published were male winter clothes from Skopje Blatia, „scarf" i.e. a napkin or a wedding veil from Poreche, Struga.

For her services in painting, Olga Benson's watercolors were among 60 works painted by women artists at the exhibition *Wonderful Women from the collection of the National Gallery of Macedonia*, organized on 7 March 2018 on the occasion of the 70th anniversary of foundation of the National Gallery of Macedonia[34]. She was one of 12 women representatives of the Yugoslav collection.

Although working for a short period at the Ethnographic Museum in Belgrade, Olga Benson left a noticeable trail in her work. Among the collections of items that are

---

[29] Бјеладиновић, Јасна, „Етнографски музеј у Београду, 1901-1976", in *Пораст музејског фонда путем поклона*, Етнографски музеј, Београд, 1976, p. 80.

[30] www.sckultura.org.rs/index.php/event/6841/

[31] Arhiva Etnograhskog instituta SANU, Досије Олга Бенсон.

[32] *Македонски народни носии* (Кличкова, Вера, Петрушева, Аница), Етнографски музеј, Скопје, 1963.

[33] Здравков, Ѓорѓи, *Македонски народни носии*, I, Матица Македонска, Скопје, 1996, pp. 25, 31, 43, 68, 80, 90, 119, 205.

[34] „Националната галерија на Македонија организира изложба во чест на Денот на жената", МКД, https://www.mkd.mk/kultura/likovna-umetnost/nacionalnata-galerija-na-makedonija-organizira-izlozhba-vo-chest-na-denot

https://biblioteca-digitala.ro

stored today in the Museum, along with old rare books, photos, watercolor albums, are her watercolors with many folk costumes, ethnographic drawings, sketches of costume paintings. Best proof for the significance of her work are many exhibitions where her works have been displayed.

Among others, Olga Benson's watercolors were displayed at the exhibition of the Ethnographic Museum in Belgrade, *Folk Culture of the Serbs at the End of the XIX and in the First Half of the XX Century*, which was set from June to September 2003 at the Horst Wrobel International Wind and Watermills Museum in the German town of Gifhorn[35]. It was about reproductions of paintings of folk costumes by academic painters Olga Benson and Marija Zivkovic.

In October 2009, the exhibition „Zubun", which lasted for 6 months, opened in the premises of the Ethnographic Museum[36]. Zubun is a knee-long sleeveless dress, open and buttoned in front, which, as part of the garment of the peoples of the Balkan Peninsula, with the exception of Muslims, has been worn for centuries. It was „an inescapable part of the clothingin the territories of Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro and Macedonia". Although „zubun" was also considered male clothes, nevertheless, predominantly female clothing was worn in both summer and winter. From the collection exhibited in the Museum, 31 samples of „zubun" were displayed, and within the exhibition were presented watercolors of Olga Benson of the majority of the samples from the collection, together with their patterns.

Within special funds in the Library of the Institute of Ethnography SASA in Belgrade, there are even twenty-four thousand ethnographic drawings and watercolors of Olga Benson, and typed manuscripts of folk songs, which she recorded during the many years of her fieldwork[37]. She also left sketches for paintings and vignettes of Serbian folk ornaments on Kosovo costumes, tables of folk costumes from Sredačka Župa. Part of her work was also presented in monographs.

Olga Benson's watercolors from the collection of the the Institute of Ethnography SASA were published in the publications of the Institute of the Academy of the Serbian Orthodox Church[38].

Stamps were issued by the Posts of the Republic of Serbia in 2008 according to her watercolors of children's folk costume from Sumadija[39].

---

[35] Шарац-Момчиловић, Вера, „Изложба народна култура Срба у Интернационалном музеју млинова у немачком градићу Гифхорну", Етнограафски музеј у Београду, www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/37_GEM_67_-68_Šarac_433-435.pdf

[36] *Заборављени зубун балкански*, „Политика" 21 октобар 2009, www.politika.rs/sr/clanak/108663/Zaboravljeni-zubun-balkanski

[37] Влаховић, Бреда, „Истраживачи и службеници Етнографског института САНУ (1947-1997)", Антропологија и етнологија, https://www. rastko.rs/antropologija/spomenica_ei/bvlahović-ljudi.html

[38] spc.rs/eng/nova_izdanja_instituta_akademije_srpske_pravoslavne_crkve

[39] Влаховић, Бреда, „Истраживачи и службеници Етнографског института САНУ (1947-1997)", Антропологија и етнологија, https://www. rastko.rs/antropologija/spomenica_ei/bvlahović-ljudi.html

https://biblioteca-digitala.ro

To sum up, academic painter Olga Benson, as part of the numerous Russian emigration that lived and worked in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Kingdom of Yugoslavia in the period between the two world wars and during the Second World War, devoted most of her professional activity to Macedonian and Serbian folk costumes. Her watercolors with folk costumes from many regions, among which only part were from Skopska Blatija, Skopska Crna Gora, Goren Polog, Dolen Polog, Debar, Ohrid. After her resettlement in Belgrade, she also documented folk costumes from Kosovo and Metohija and parts of Serbia. Thus her contribution to the preservation of Macedonian and Serbian folk costumes from the first decades of the 20th century was great and left significant traces in the material culture of the two nations.

Bridal folk costume from the village Ljubanci-SkopskaCrna Gora.

Bridal folk costume from the village Stracin-Kumanovo Region.

https://biblioteca-digitala.ro

Mountain Bridal folk costume from the village Drenok-Debar Region.

Bridal folk costume from the village Galicnik-Debar Region.

Children's folk costumes from Sumadija (postage stamps).

https://biblioteca-digitala.ro

Folk costume from the village Sretecka Zupa – Prizren Region.

https://biblioteca-digitala.ro

VESTIMENTAȚIA, BAROMETRU AL SCHIMBĂRILOR ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ (1989 – 2019) [Garments, barometer of change in the Romanian society (1989 – 2019)]

Dan-Niculae PODARU[1]

Abstract. *Fenomenul modei reprezintă, pentru orice perioadă istorică, un barometru, un instrument prin intermediul căruia pot fi urmărite modificările structurale și simbolice la nivel social. Așa cum fusta mini a reprezentat pentru anii '60 o declarație simbolică referitoare la noile libertăți pe care femeile din societățile occidentale le câștigaseră în deceniile anterioare acelui moment, tot așa cravata de pionier sau uniforma școlară, elemente ideologice existente în perioada comunistă, ne pot indica gradul de stereotipizare și uniformizare vestimentară existent în societatea românească la un moment dat și cauzele producerii unui asemenea fenomen. Pentru înțelegerea unor aspecte relevante referitoare la societatea românească din ultimii 30 de ani, consider că este util de urmărit barometrul transformărilor universului modei atât din punctul de vedere al dezvoltării unei industrii a modei autohtone, cât și din punctul de vedere al evoluției gusturilor și dezvoltării publicului consumator din România.*

Keywords: *fashion, semiotics, fashionology, garments history, social changes.*

România și alte țări est europene fost comuniste reprezintă un posibil univers privilegiat de analiză a manierei în care modele și stilul de viață capitaliste au reușit să se integreze, să se adapteze și să se dezvolte în societăți a căror evoluție fusese blocată din acest punct de vedere sub presiunea regimurilor politice totalitare anterioare anului 1989, regimuri care nu au permis existența și dezvoltarea modei în adevăratul ei sens.

Sistemele politice comuniste ce s-au conturat după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial și au existat până la momentul revoluțiilor din anul 1989 au reprezentat sisteme închise, dominate de ideologizare politică și cenzură, care nu au permis evoluția și dezvoltarea universului modei în nicio formă a sa.

Analizând elementele definitorii care generează apariția fenomenului modei, autorul Massimo Baldini afirmă că societățile închise sunt conservatoare și tradiționaliste, în timp ce societățile deschise care au abandonat costumul tradițional și tradițiile favorizează inovația și schimbarea[2].

Urmărirea și înțelegerea transformărilor modei vizibile la nivel social reprezintă un real element de măsură și control, un barometru al evoluțiilor și mutațiilor pe care o

---

[1] Lector univ. dr., Universitatea din București.

[2] M. Baldini, *L'invenzione della moda, le teorie gli stilisti la storia,* Roma, Armando Editore, 2005, p. 28

https://biblioteca-digitala.ro

societate le experimentează de-a lungul timpului. Prin intermediul limbajului vestimentației putem decoda o istorie, o economie, o etnologie, o tehnologie și poate chiar un limbaj expresiv[3].

În realitate, așa cum afirmă Roland Barthes, urmărind evoluția accesoriilor și a vestimentației, și mai recent a *lifestyle*-ului unei epoci, putem nota evoluțiile tehnologicești inovațiile privind, spre exemplu, utilizarea unor materiale *high tech* preluate și adaptate pentru fabricarea articolelor vestimentare. Implicit vom înțelege și evoluția sau involuția fenomenului etnologiei, evoluția sau dimpotrivă, dispariția costumelor tradiționale. Prin dispariția porturilor populare specific naționale putem deduce apariția și evoluția fenomenului globalizării și a uniformizării vestimentare la nivel mondial.

Observând evoluțiile tehnologice anterior menționate, sau dimpotrivă, regresul unei astfel de industrii, putem deduce traiectoria economiei unui stat într-un anumit moment istoric. Bineînțeles că utilizarea elementelor vestimentare reprezintă și o formă de exprimare liberă, în consecință un limbaj vestimentar prin intermediul căruia indivizii își declară apartenența la un anumit grup social.

Urmărirea și înțelegerea fenomenelor tehnologice, economice, etnologice și de limbaj la nivelul universului modei generează în final o perspectivă istorică și sociologică asupra evoluției fenomenului modei și impactul acesteia asupra societății din punct de vedere evolutiv și simbolic.

Înțelegând modelul de analiză propus de Roland Barthes, luând în considerare trei dintre elementele de analiză enumerate mai sus (tehnologic, economic și etnologic) și comparând situația reală din prezent cu cea din anul 1989 este evident faptul că o mare parte din industria ușoară din România (cea textilă și a confecțiilor, a pielăriei și încălțămintei existente în anul 1989) astăzi a dispărut aproape în totalitate. Profesioniștii, tehnicienii pregătiți pentru meseria de modelier/designer de genți și pantofi sunt astăzi recrutați din străinătate, ceea ce demonstrează inclusiv un regres al învățământului de profil din școlile tehnice sau profesionale din România.

Fiind interesat și de opinia unui expert în domeniu cu privire la actuala situație a universului industriei modei din România, și mă refer atât la industria de profil ca fenomen economic, la sfera modei ca fenomen cultural, cât și la modă ca arie a învățământului profesional, în luna august 2019 am dialogat cu Matei Corvin, unul dintre cei mai importanți designeri români ai momentului, specializat în zona de pielărie-marochinărie. Despre Matei Corvin, revista online Perfecte.ro precizează că acesta realizează „pantofi bijuterie" pentru vedete ca Anna Lesko, A.G. Weinberger și pentru marile teatre ale capitalei[4]. Și din dialogul nostru a reieșit faptul că unul din principalii factori generatori ai contextului actual în care se află industria modei din România ar putea fi globalizarea, despre care designerul afirmă următoarele: „Ritmul „tradițional' de lansare a colecțiilor caselor creative impune și pe piața românească, măcar mimetic, un

---

[3] R. Barthes, *Il senso della moda, Forme e significati dell'abigliamento*, Torino, Giulio Einaudi editore, 2006, p. 25.

[4] A. Retea, 8 decembrie 2010, „Spune DA modei românești: Ai da 1000 de euro pe niște pantofi-bijuterie made in Romania", www.perfecte.ro, accesat în august 2019.

https://biblioteca-digitala.ro

flux de interacțiuni culturale și comerciale care de cele mai multe ori exced aspirația consumatorului". Designerul afirmă de asemenea că „astăzi s-a insinuat o nouă generație de profesioniști care consideră facilul mai eficient pentru obținerea profitului. Producția autohtonă fiind vitregită".

Personal, aș decoda aceste idei ale designerului în trei direcții. Prima ar fi aceea a adaptării pieței românești după anul 1989 la ciclicitatea și sezonalitatea cu care marile case de modă internaționale își lansează colecțiile. Pentru a putea ține ritmul cu acest tip de ciclicitate, consumatorul român ar trebui să aibă o situație financiară îndestulătoare, existența modei fiind imposibilă în situații de precaritate pecuniară.

A doua direcție ar putea fi înțeleasă ca urmare a unei discrepanțe între produsele importate pe piața de profil din România și dorințele, preferințele consumatorilor. Acest tip de neconcordanță se poate baza și pe un fundament cultural divers, pe o înțelegere diferită a modei din punct de vedere cronologic evolutive, între oferta creativă a marilor case de modă internaționale și capacitatea de percepere a publicului autohton cu privire la fenomenul estetico-stilistic existând un decalaj cultural. Acest decalaj cultural își are originea, din punctul meu de vedere, în cei 50 de ani de eră comunistă, perioadă în care evoluția modei la nivel mondial și educarea pe baze ideologice a publicului consumator din România s-au derulat în paralel, existând doar accidental puncte de tangență între aceste sfere.

Cea de-a treia direcție în care aș decoda afirmațiile de mai sus ale designerului Matei Corvin ar putea fi goana după profit din partea marilor lanțuri de magazine, situație care generează tendința producătorilor de a utiliza materiale și mână de lucru ieftine, multe din articolele vândute în prezent fiind produse în China. Această situație concurențială afectează într-un mod negativ fragilele tentative autohtone de dezvoltare a industriilor din sfera universului modei.

Un alt factor ce influențează industria modei din România în perspectiva designerului Matei Corvin este involuția sistemului de învățământ ce are ca arii centrale de studiu design-ul și domeniul modei. Acesta susține că limbajul teoretic fundamental a fost sărăcit și înlocuit cu „expresii glamorous" și că astăzi instituțiile de profil nu caută „originalitatea", și atât timp cât școala de profil la toate nivelele acesteia nu va pregăti cu adevărat profesioniști, el consideră că „fashion-ul românesc va rămâne o colecție de experimente periferice, bizare, cu iz de fake".

Toate aceste elemente aduse în prim plan de designer-ul Matei Corvin nu fac altceva decât să îmi susțină convingerile personale conform cărora evoluția industriei modei autohtone după 1989 este aproape inexistentă, marea majoritate a fenomenului bazându-se pe importuri de masă și astfel fiind suprimată orice formă de exprimare a autenticității creative naționale. Totodată, gustul și percepția culturală subtilă a universului modei în România nu au fost insuflate într-un mod coerent și susținut publicului consumator prin mijloace formale (instituții de studiu) și informale (articole, campanii etc.).

Revenind, dispariția capacităților tehnologice și implicit a unui important segment al industriei ușoare de stat existente în 1989, capacități ce nu au fost înlocuite de apariția

https://biblioteca-digitala.ro

unui segment de antreprenori privați, creatori și designeri de modă puternici din punct de vedere economic și financiar a generat și estomparea, dacă nu chiar anularea specificului național și a elementelor tradiționale, etnologice românești cel puțin la nivel vestimentar.

Între designerii români, Adrian Oianu se poziționează în mod particular pe piața de profil utilizând într-un mod constant elementele tradiționale stilizate ale portului popular. Analizând fenomenul modei contemporane românești, Oianu afirmă: „Un popor se definește prin identitatea sa culturală. Moda în România nu a ajuns încă la nivelul de maturitate pentru a se transforma într-un fenomen cultural [...]. La noi moda este privită ca o zonă frivolă și superficială"[5].

Încerc pe parcursul lucrării să identific, să aduc în prim-plan și să argumentez secvențe definitorii identificate la nivel social în decursul celor 30 de ani de exprimare liberă a indivizilor, inclusiv prin crearea imaginii personale, prin vestimentație și accesorizare. Identitatea românilor a fost marcată în această perioadă de tranziție atât de mediul politic, de situația economică și culturală, cât și de valurile de occidentalizare bazate pe puternice campanii publicitare ce au indus un ritm ridicat al consumului de bunuri. În consecință, după o perioadă ternă, de opacitate culturală și austeritate vestimentară impuse de regimul comunist, ultimii ani ne aduc în prim plan o societate deschisă consumului masificat de modă și de alte bunuri și servicii.

Cu toate acestea, urmărind barometrul vestimentar și suprapunându-l, spre exemplu, peste rezultatele voturilor politice din ultimii 30 de ani, vom observa faptul că cele două realități se suprapun și se completează, ieșind în evidență existența unui electorat de stânga, cu o medie de vârstă ridicată, provenit de cele mai multe ori din medii defavorizate și care poartă elemente vestimentare uzate, simple, terne, într-o cromatică limitată (alb, negru, gri, maro), lipsite de elemente de design, de creativitate, de personalitate. Acest tip de electorat este unul de tip tradiționalist, crede cu putere în valorile naționale, păstrează într-o mare măsură elementele vestimentare utilizate și înainte de 1989, ceea ce ne demonstrează faptul că educația și modul de construcție a imaginarului înconjurător propus ca variantă în acei ani supraviețuiesc și în zilele noastre.

Pe de altă parte, barometrul vestimentației ne marchează și existența unui electorat de dreapta, tânăr, cu venituri medii și ridicate, ce poartă elemente vestimentare actuale, de firmă, cu o cromatică de multe ori curajoasă (culori vii, fluorescente etc.), din materiale de calitate sau fibre naturale organice, respectând tendințele momentului. Din punctul de vedere al modului de viață, acest tip de electorat ce adoptă vestimentații *smart casual*, *business* sau *hipster* pare a avea o deschidere și o toleranță mai mare față de libertatea de exprimare a minorităților sexuale.

Reamintindu-ne un detaliu particular și relevant pentru societatea românească a anului 1989 și pentru înțelegerea uniformizării vestimentare existente la nivelul societății acelor ani, aduc în discuție drept exemplu uniforma școlară și impunerea acesteia pentru a marca absența oricărui tip de diferență socială între elevi. În mod evident putem afirma că

---

[5] I. Pană, 11 aprilie 2019, „Colecția capsulă „Eflorescența" by Adrian Oianu fost prezentată într-un spațiu inedit alături de Andreea Berecleanu", www.forbes.ro, accesat în august 2019.

https://biblioteca-digitala.ro

uniforma avea și o valoare ideologică, inducându-le acestora, încă din copilărie, ideea conform căreia la nivel general cetățenii statului socialist sunt egali, neexistând diferențe între aceștia.

Înțelegând acest detaliu extras din tabloul general al societății comuniste din acea perioadă, ideea conform căreia moda nu poate exista în cadrul unor societăți totalitare sau tradiționale devine un argument indubitabil.

Liberalizarea vestimentației elevilor a avut loc la începutul anului 1990. Îmi amintesc (mă aflam în ultimul an de liceu) faptul că prima perioadă a acestei noi libertăți dobândite a fost marcată de un adevărat șoc cultural, în absența regulilor și a posibilităților financiare asistând la un spectacol eclectic al vestimentației, dar totuși limitat ca diversitate, ocazie cu care vedeam colegele și colegii îmbrăcând atât pulovere, costume pentru sport, *jeans*, vechile uniforme de școlar, dar și rochii elegante etc.

Diversitatea elementelor vestimentare, eclectismul pe care îl sesizam la începutul anului 1990 a rămas și în prezent neschimbat, cauzele acestui fenomen fiind acum însă diferite. La începutul anilor '90, lipsa de stil și de unitate a vestimentației elevilor era indusă de absența resurselor informaționale privitoare la universul modei (reviste, emisiuni de profil), dar și pecuniare, în timp ce astăzi modalitățile de exprimare vestimentară a tinerilor sunt generate de valurile de mode din ce în ce mai stereotipizate din punct de vedere stilistic sau din punctul de vedere al genului. Cel puțin la nivelul învățământului liceal și universitar, în prezent putem observa două noi elemente evolutive în exprimarea vestimentației pe care tinerii o adoptă în acest cadru educațional formal. Aceste două elemente sunt apariția și utilizarea nudității și vulgarității drept caracteristică distinctivă și interesul exacerbat pentru vestimentația produsă de firme de prestigiu.

În altă ordine de idei, orice formă de exces vestimentar sau de accesorizare era aproape inacceptabilă înainte de 1989. Îmi amintesc faptul că toți tinerii rași în cap erau verificați și legitimați de organele de ordine ale acelei perioade, fiind considerați posibili infractori eliberați/grațiați, acest tip de frizură reprezentând un stigmat în acea perioadă.

Astăzi, apartenența la anumite subculturi muzicale sau anumite forme de exprimare artistică, și nu numai, ne demonstrează faptul că mulți tineri optează pentru acest stil de tunsoare.

Multitudinea de tatuaje, *piercing*-uri și alte tipuri de înfrumusețare corporală care atrag publicul în momentul de față ne demonstrează faptul că aceste procedee au găsit un teren propice în rândul tinerilor din societatea românească modernă. Până în 1989, tatuajele erau utilizate în România doar în cadrul grupurilor marginale. De altfel, definind tatuajul, în prestigiosul *Dizionario della Moda* este menționat: „Blamat în Occidentul creștin, a fost inițial utilizat ca formă de exprimare pentru anumite grupuri sociale marginalizate ca marinarii, deținuții, prostituatele și mai târziu a devenit semnul distinctiv al câtorva mici grupuri avangardiste de tineri, adepți ai mișcării punk [...]"[6].

Interesant este faptul că la doar 30 de ani de la deschiderea frontierelor ermetice ale statului comunist în fața noilor mode, tatuajul, *piercing*-ul și alte forme de manifestare

[6] G. Vergani, *Dizionario della moda*, Milano, Baldini Castoldi Dalai editore, 2010, p. 1141, trad. Autorului.

https://biblioteca-digitala.ro

extremă a propriei personalități au reușit să se impună în conștiința tinerelor generații și să devină elemente aproape firești în cotidianul actual românesc.

Societatea contemporană autohtonă a importat și acest nou tip de consum al propriului corp sub forma unei noi modalități de accesorizare prin intermediul căreia tinerii încearcă să își definească propria identitate, să se facă remarcați și fie acceptați la nivel social. „Tatuajele și piercing-ul se întorc astăzi în societatea noastră îndepărtându-se de semnificațiile religioase sau ritualice pentru a simboliza adesea dorința de răzvrătire și protest"[7].

Trebuie remarcată o particularitate din cadrul universului modei dezvoltat în România după 1989, și anume absența presei specializate autohtone și aici mă refer la tipărirea unor titluri originale specific românești. Aceastea au fost de-a lungul timpului foarte limitate ca număr. La începutul anilor '90, pentru o scurtă perioadă de timp, a fost publicată revista de modă *Exces*, produs 100% autohton, neaparținând niciunui trust de presă internațional.

Una dintre principalele motivații ale existenței acestei realități particulare poate fi corelată chiar cu intrarea pe piața de profil din România a unor astfel de mari trusturi de presă internaționale, mult mai puternice din punct de vedere financiar, ce tipăreau titluri de prestigiu la nivel mondial, spre exemplu revista *Elle*.

Mai mult decât atât, în prezent, și sub presiunea mediului online, piața revistelor specializate de modă și *lifestyle* tipărite este una cu o tendință de descreștere în ceea ce privește numărul de titluri și tirajul acestora, titluri internaționale de prestigiu ca *GQ* sau *Esquire* (reviste de *lifestyle* masculin) dispărând ca ediții în limba română. Chiar la începutul anului 2019, un alt titlu important și-a anunțat retragerea de pe piață, cel puțin temporar, a revistei în limba română, respectiv *Men'sHealth*, în timp ce revista *Glamour Romania*, dedicată femeilor, apare doar trimestrial în format print pe hârtie 100% reciclată, continuând să fie însă disponibilă în format digital pentru accesarea exclusivă de pe telefoanele mobile.

Conform datelor oferite de BRAT, media tirajului pentru lunile ianuarie, februarie și martie 2019 în cazul revistei *Elle* a fost de doar 12.800 de exemplare pe lună, însă vânzările reale nu au depășit 7.161 exemplare / lună.[8] Comparativ, la începutul anilor '90, ziarul *Evenimentul Zilei* se tipărea în perioada sa de glorie într-un tiraj de peste 1.500.000 exemplare / zi, iar reviste de tipul *Avantaje* aveau aproximativ 80.000 – 100.000 exemplare / lună.

Piața de profil, începând cu anul 1990, nu a fost niciodată destul de atractivă și de evoluată din punct de vedere financiar pentru ca o revistă etalon la nivel mondial de tipul *Vogue* (una dintre revistele cu cele mai mari tarife la nivel mondial pentru spațiu publicitar) să își dorească să fie prezentă pe piața din România. Aceste realități sunt cu siguranță corelate și cu efectele crizei economice din anul 2008, însă și cu o formă de

[7] D. Viviani, *Il corpo dei giovani: tra moda e tradizione*, Milano, FrancoAngeli, 2010, p. 123, trad. Autorului.
[8] www.brat.ro/audit-tiraje/publicatie/elle, accesat în august 2019.

https://biblioteca-digitala.ro

dezinteres manifestat de o mare parte a publicului cititor autothton față de universul modei și față de propunerile de *lifestyle* promovate de acest tip de publicații.

Și din punctul de vedere al alinierii modei autohtone la tendințele modei conturate la nivel mondial, regăsim secvențe în care moda autohtonă nu reușește să adopte în întregime propunerile occidentale actuale. În societatea occidentală există o tendință pregnantă, cea a utilizării unei vestimentații de tipul *uniage.* Referindu-se la dispariția barierelor de vârstă între generații, Renzo Rosso, deținătorul brandului *Diesel*, afirmă că el și fiul său fac împreună sport și alte tipuri de activități și că situația este mult schimbată din acest punct de vedere față de momentul în care el era tânăr, astăzi diferențele (n. a. de preocupări) între generații nu mai există. Mai mult, proprietarul brandului *Diesel* afirmă că utilizatorii acestui *brand* nu mai sunt condiționați de „factorul vârstă"[9].

În ciuda existenței acestei tendințe și la nivelul societății noastre, totuși această modalitate de exprimare vestimentară nu este la fel de des întâlnită, motivațiile putând fi în aceeași măsură de ordin financiar, cultural și tradițional.

Rezumând toate argumentele prezentate anterior, putem afirma că în România în prezent nu există o industrie a modei autohtone, iar motivațiile acestei situații se regăsesc atât în absența unui puternic învățământ specializat, cât și în absența unor reviste de profil cu specific românesc prin intermediul cărora să fie diseminate prestigiul și valorile specifice, particulare ale unui posibil univers al modei autohtone. Bineînțeles că nu putem ignora nici globalizarea, fenomen ce a adus în prim plan o puternică tendință concurențială și reguli prestabilite, impuse la nivel mondial de marii jucători din industria modei, toate aceste aspecte sufocând într-o oarecare măsură posibilitatea dezvoltării unei industrii a modei autohtone, independente și a unui tip de gust original din partea consumatorilor.

Definirea publicului consumator autohton actual este marcată în mare parte de lipsa resurselor financiare și de limitările ideologice și de ordin vestimentar cultivate aproape 50 de ani, în perioada comunistă. Toate aceste aspecte particulare reprezintă, din punctul meu de vedere, elemente ce au înfrânat nașterea unui fenomen de anvergură în moda românească, un fenomen creativ posibil definitoriu pentru cultura contemporană authotonă, similar cu construcțiile culturale din țări precum Franța sau Italia, unde împletirea elementelor estetice aduse în prim plan de arta contemporană cu cele din universul modei din aceste țări a reușit să definească în mod indubitabil și indistructibil valențele culturale moderne ale acestor state și să le evidențieze pe acestea drept adevărate modele creativ-estetice la nivel global.

---

[9] T. Polhemus, „Il pianeta giovane", în A. Giancola (coord.), *La moda nel consume giovanile*, Milano, FrancoAngeli, 2002, p. 211

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUȚIA ASOCIAȚIILOR OBȘTEȘTI DIN REPUBLICA MOLDOVA ÎN DOMENIUL CUNOAȘTERII ȘI PROMOVĂRII PATRIMONIULUI CULTURAL [Contribution of public associations from the Republic of Moldova in the field of knowledge and promotion of cultural heritage]

Valentina URSU[1]

Abstract. *Beginning with the 90's of the sec. XX, the public associations of the Republic of Moldova carry out a vast and fruitful activity of identifying, knowing, preserving and promoting the rich cultural heritage of the Republic of Moldova. An important place in the research and capitalization of the monuments of history and culture, of the popular customs and traditions has the associations of youth and children. There are numerous festivals, competitions, book salons, symposiums, conferences, camps, publications, initiated and promoted by professional associations of professional profile: literary, musical, theatrical, cinematographic, artistic, ethnographic, scientific, of popular crafts, etc., which contribute to keep alive cultural memory.*

Keywords: *public association, association for children and young people, professional association, identification, research, conservation, prom.*

Asociațiile obștești din Republica Moldova au fost și sunt factori importanți în cercetarea, păstrarea, promovarea și valorificarea patrimoniului cultural.

Potrivit Legii Republicii Moldova cu privire la asociațiile obștești, aprobată la 17 mai 1996 și celei din 30 iunie 1999[2], asociația obștească este o formațiune benevolă, de sine stătătoare, autogestionară, constituită prin libera manifestare a voinței cetățenilor asociați pe baza comunității de interese profesionale și/sau de altă natură, în vederea realizării în comun a drepturilor civile, economice, sociale și culturale, care nu are drept scop obținerea profitului. Scopurile și sarcinile asociației obștești sunt stabilite de statutul, regulamentul acesteia, de alte acte, înregistrate în modul stabilit. Ea reglementează relațiile sociale legate de realizarea dreptului de asociere al cetățenilor și stabilește principiile de constituire, înregistrare, desfășurare și încetare a activității asociațiilor obștești[3].

---

[1] Conf. univ. dr., Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chișinău, Rep. Moldova.

[2] Legea Republicii Moldova cu privire la asociațiile obștești nr.583-XIV din 30 iulie 1999. Publicat: 02.10.2007 în Monitorul Oficial Nr. 153-156 BIS.

[3] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Asociații obștești se consideră mișcările obștești, organizațiile pacifiste și de apărare a drepturilor omului, organizațiile de femei, de veterani, de invalizi, de tineret și de copii, societățile științifice, tehnice, ecologiste, culturale, educative, sportive, uniunile de creație, comunitățile național-culturale, instituțiile obștești, alte asociații ale cetățenilor[4].

Asociațiile obștești se creează și își desfășoară activitatea în scopul realizării și apărării drepturilor civile, economice, sociale, culturale, a altor drepturi și libertăți legitime; dezvoltării activismului social și spiritului de inițiativă al cetățenilor, satisfacerii intereselor lor profesionale și de amatori în domeniul creației științifice, tehnice, artistice; ocrotirii sănătății populației, antrenării acesteia în activitatea filantropică, în practicarea sportului de masă și a culturii fizice; desfășurării activității de culturalizare a populației; ocrotirii monumentelor de istorie și cultură; educației patriotice și umanistice; extinderii contactelor internaționale; consolidării păcii și prieteniei între popoare.[5]

Pe teritoriul Republicii Moldova își desfășoară activitatea asociații obștești naționale și locale[6].

Cercetarea și promovarea moștenirii culturale este o preocupare constantă a asociațiilor pentru copii și tineri. Primele organizații obștești din Republica Moldova pentru această categorie a populației apar începând cu anul 1992[7]. Pe parcursul a circa trei decenii mai multe dintre acestea sunt implicate activ în identificarea, cercetarea, conservarea, protejarea și promovarea diverselor categorii ale patrimoniului cultural.

Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova (ANTIM) este una dintre cele mai active organizații nonguvernamentale în acest domeniu. Asociația are ca scop crearea unui forum în care tinerii interesați de istorie își pot exprima preocupările profesionale și ale societății.

Obiectivele ANTIM sunt:

- Educația tinerilor în spiritul responsabilității față de patrimoniul național.
- Familiarizarea tinerilor cu problemele fundamentale ale istoriei naționale și universale, cu metodele și mijloacele de cercetare, atât la nivel teoretic, cât și la nivel practic.
- Facilitarea schimbului de informație istorică prin publicare.

Asociația a fost creată în anul 1997 și de atunci a implementat numeroase proiecte și programe de cercetare și valorificare a diverselor categorii ale patrimoniului: arheologic, arhitectural, arhivistic, pentru elevi, studenți, masteranzi, doctoranzi, cadre didactice din învățământul general și superior, cercetători, lucrători ai primăriilor locale ș.a.[8].

---

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem.*

[6] *Ibidem.*

[7] „Organizațiile de tineret din Republica Moldova", în *Tineretul Moldovei*, 5 iunie 1992.

[8] Buletinele INFOHIS. ANTIM, Chișinău, 2000-2003.

https://biblioteca-digitala.ro

Unul dintre primele a avut ca generic: „Tineretul și protecția patrimoniului: realități și perspective". Acesta a structurat în sine mai multe etape – școli de vară, seminare locale, conferințe științifice, culegere de materiale. Un frumos bilanț al proiectului a fost culegerea de legi și convenții „Protecția patrimoniului: cadrul legislativ"[9]. Publicația remarcă trei nivele la care se asigură protecția juridică a valorilor materiale și culturale, relevând cadrul național, european și internațional. Pe lângă faptul că aceste acte normative se impun prin puterea lor de drept, ele vin să suplinească un capitol aparte de recomandări și soliții utile.

ANTIM a fost organizatoarea a XV ediții a Conferinței științifice internaționale *Istorie, Cultură și Civilizație în Europa de Sud Est*. În cadrul conferințelor au fost prezentate nenumărate comunicări, ce au examinat mai multe aspecte ale moștenirii culturale naționale și universale, soarta monumentelor de istorie și cultură, rolul personalităților în identificarea, protejarea, restaurarea și promovarea patrimoniului în diferite epoci istorice[10]. Materialele conferințelor au fost înserate în *Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova*, ce au văzut lumina tiparului în perioada 1999-2010[11].

Povestea carierelor – o manieră alternativă de construire a modelelor pentru comunitatea locală – a fost titlul unui alt proiect realizat de ANTIM în colaborare cu Universitatea de Vest din Timișoara și Universitatea din Szeged. El a fost realizat în anii 2011-2012 și a avut ca scop definirea modelelor și structurilor comune de viață instituțională universitară și comunitară din România, Republica Moldova și Ungaria, promovarea modelelor alternative acestora, dezvoltarea unor relații cu comunitatea favorabile unor valori comune, specifice dialogului și democrației[12].

Începând cu anul 2010, ANTIM a publicat o serie de volume cu genericul *Istorii și documente necunoscute – IDN*, care cuprinde lucrări ale istoricilor consacrați, culegeri de documente de arhivă, culegeri de studii. Astfel, în cadrul respectivei serii au văzut lumina tiparului lucrări de o valoare istorică incontestabilă semnate de nume notorii ale istoricilor din Republica Moldova: Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Alexei Agachi, Maria Danilov, Sergiu Musteață, Alexandru Popa[13]. O bună parte din ele cuprind documente inedite și cercetări ale monumentelor ecleziastice, vestigiilor arheolcgice, publicațiilor periodice ale timpului, educației istorice.

---

[9] S. Musteață (coord.), *Protecția patrimoniului. Culegere de legi și convenții*, Pontos, Chișinău, 2001.

[10] https://antim.upsc.md/stiri, accesat la 20.07.2019.

[11] *Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova*. Vol. I-X, Chișinău-București, 1999-2010.

[12] https://antim.upsc.md/stiri, accesat la 20.07.2019.

[13] Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Mănăstirea Voroneț. Istorie, cultură, spiritualitate*, Pontos, Chișinău, 2010; Alexei Agachi. *Istoria mănăstirii Hâncu (1677-2010)*, Pontos, Chișinău, 2010, 246 p.; Maria Danilov, *Presa și cenzura în Basarabia. Documentar (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*, Pontos, Chișinău, 2012, 208 p.; Sergiu Musteață, *Educația istorică între discursul poitic și identitar în Republica Moldova*, Pontos, Chișinău, 2010, 364 p.; S. Musteață, Al. Popa, J-P. Abaham (coord.), *Arheologia între știință, politică și economia de piață*, Pontos, Chișinău, 2010, 272 p.

https://biblioteca-digitala.ro

Încă un proiect de succes al Asociației Naționale a Tinerilor Istorici este Conferința științifică internațională *Identitățile Chișinăului,* care a ajuns în anul 2019 la a VI-a ediție. La edițiile anterioare au participat istorici, arhitecți, arheologi, artiști plastici, critici de artă, ziariști etc. Conferința are ca obiectiv cercetarea identităților istorice și culturale, celor religioase, precum și perspectiva identitară și culturală a Chișinăului. Pe parcursul celor patru ediții au fost examinate mai multe aspecte: studierea, conservarea, protejarea, promovarea și valorificarea monumentelor de arhitectură, de istorie, edificiilor administrative; particularitățile fizico-geografice de organizare teritorială a orașului Chișinău; viața și activitatea unor personalități ce au activat în Chișinău; Chișinăul în viziunea dramaturgilor și regizorilor de teatru, imaginea Chișinăului între ofertă turistică și experiență urbană; promovarea identității municipiului prin simbolica heraldică; activitatea comunităților etnice, culturale, religioase, educaționale în diferite perioade istorice etc. Lucrările tuturor conferințelor au fost înserate în culegeri tematice de studii, editate în cadrul seriei menționate anterior – *Istorii și documente necunoscute*[14].

În perioada 15 decembrie 2017 – 5 aprilie 2018, ANTIM a organizat concursul istoric *Descoperim eroi în localitate la noi – sec. al XX-lea.* La el au participat elevi de gimnaziu și liceu și studenți de la treapta de licență. Eroii studiului nu au fost personalități cunoscute și consacrate, ci persoane ce au participat la evenimentele sec. al XX-lea de diferite etnii din localitățile urbane și rurale, care au contribuit la dezvoltarea învățământului, științei, culturii, vieții sociale. Lucrările participanților la concurs au fost elaborate în baza colectării și analizei materialelor documentare și de teren: documente de arhivă, articole din ziare, poze vechi, interviuri cu martorii oculari ai evenimentelor. Astfel, elevii și studenții, sub îndrumarea profesorilor, au fost implicați în acțiuni de valorificare a memoriei culturale și de păstrarea a mărturiilor despre evenimente și fapte mai puțin cunoscute din istoria localităților[15].

O altă asociație obștească ce își aduce aportul în studierea și promovarea monumentelor istorice, tradițiilor populare, obiceiurilor strămoșești este Asociația Națională a Scouților (cercetașilor) din Moldova[16]. ANSM este o mișcare educativă a copiilor și tinerilor, apolitică și nonguvernamentală, deschisă cetățenilor Republicii Moldova, indiferent de rasă, credință, naționalitate, sex, înființată la 29 noiembrie 1993[17]. Devine membră cu drepturi depline a Organizației Mondiale a Mișcării Scout la 18 aprilie

---

[14] S. Musteață, Al. Corduneanu (coord.), *Identitățile Chișinăului*, Materialele conferinței, 12-13 septembrie 2011, Pontos, Chișinău, 2012, 224 p.; *Identitățile Chișinăului*, ediția a doua, Materialele conferințelor internaționale: Identitățile Chișinăului, 1-2 octombrie 2013, Chișinău; S. Musteață, Al. Corduneanu (coord.), *Patrimoniul cultural al Chișinăului vs. Dezvoltarea urbanistică*, 25 iunie 2014, Culegere de studii, ARC, Chișinău, 2015.

[15] https://antim.upsc.md/stiri, accesat la 20.07.2019

[16] Valentina Ursu, „Contribuția organizațiilor obștești în formarea civică a tinerilor", în *Educația morclă. etică și spirituală în contemporaneitate*, Chișinău, 2004, pp. 272-275; Valentina Ursu, „Scoutismul (Cercetășia) – metodă de Educație civică", în *Alternativa XXI*, nr. 1, 2012, pp. 3-4.

[17] *Sccutismul – metodă de educație. Culegere de documente și materiale*, Pontos, Chișinău, 2001, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro

1997. Scopul principal al ANSM este contribuţie la dezvoltarea tinerilor, ajutorându-i să realizeze plenar posibilităţile lor fizice, intelectuale, sociale și spirituale, ca buni cetăţeni și ca membri ai comunităţilor locale, naţionale și internaţionale[18].

ANSM este angajată în educaţia copiilor și tinerilor; participativă prin metoda sa educativă[19]; pluriconfesională, acceptând în cadrul său toate credinţele; actuală în intenţiile sale de a analiza constant problemele sociale și ale mediului din care face parte; deschisă la noi idei; democratică în dinamica și în concepţia sa socială; civică, deoarece are ca scop pregătirea unor cetăţeni activi, conștienţi de responsabilităţile lor sociale în toate sferele; independentă din punct de vedere politic; solidară cu grupurile sociale cele mai defavorizate; coeducativă în principiile sale pedagogice și practice, realizând o educaţie adaptată la particularităţile evolutive ale copiilor.

Programele de activitate ale asociaţiei urmăresc mai multe domenii, dintre care evidenţiem[20]: educaţia valorilor, educaţia pentru democraţie, educaţie în spiritul vieţii de familie, promovarea păcii, utilizarea tehnologiilor, educaţia în spiritul dragostei faţă de ţară ș.a.[21].

Cu un deosebit succes cercetașii au organizat și au participat la numeroase acţiuni naţionale desfășurate la: Chișinău, Căpriana, Vatici, Ivancea, Biești, Napadova, Sănătăuca, Camenca, Hrușova, Cobîlea, Șapte-Bani, Telenești, Bălţi, Nisporeni, Călinești, Balatina, Bahmut, Șoldănești, Chișcăreni, Suhuluceni, Cuhureștii de Sus, Milești, Veveriţa, Catranâc, Doroţcaia, Oxentea, Saharna, Lucești, Andrușul de Sus, Văleni, Zârnești, Albota de Sus, Viișoara, Slobozia, Volintiri etc., care au cuprins vizite la monumente de istorie și cultură, expediţii, activităţi de cunoaștere a obiceiurilor și tradiţiilor populare, master-class cu meșteri populari, întâlniri cu personalităţi ale culturii, îngrijirea monumentelor de istorie din localităţile de baștină etc.[22].

Cercetașii participă cu entuziasm în taberele scout organizate anual în cele mai pitorești locuri din Republica Moldova și România. Unele dintre ele au avut un generic semnificativ pentru promovarea patrimoniului cultural: „Valorificarea tezaurului folclorului și etnografiei rumânești" (Putna, 1998); „Moștenirea culturală – comoară a neamului" (Saharna, 1999); Campament regional sud „Un nume străbate veacurile" (Cociulia – Tigheci, r. Cantemir, 2003); Campament „Itinerar de florar" (Sănătăuca, 2005); Campamentul roverilor[23] în Rezervaţia Naturală „Orheiul Vechi", 2014;

---

[18] Iosif Moldovanu, „Mișcarea scout – organizaţia adolescenţilor și tinerilor", în *Noi*, nr. 1-2, 1995; Alexandru Matveev, „Scoutismul – mari posibilităţi de educare a tineretului", în *Cercetașul*, nr. 2, 2005.

[19] Proiectul educativ al ANSM, în *Scoutismul – metodă de educaţie*, Pontos, Chișinău, 2001, pp. 51-52; . V. Ursu (coord.) în colaborare cu I. Emilian, I. Moldovanu, Vl. Vlas, O. Ursu et. al.; *Dezvoltare pentru viaţă. Ghid pentru profesori*, Red. coord. Pontos, Chișinău, 2004, p. 18.

[20] „Programa educativă a ANSM", în *Scoutismul – metodă de educaţie*, Pontos, Chișinău, 2001, pp. 59-66.

[21] „Cercetașul. Buletin informativ. 2000-2006", în *Arhiva curentă a ANSM*.

[22] *Ibidem; Скаутский Регион Евразия*, 2010-2013 (Regiunea Eurasia a Scotismului, 2010-2013), Kiev, 2013, pp. 16-17.

[23] Roveri – cercetași cu vârsta cuprinsă între 18-21 ani.

https://biblioteca-digitala.ro

Campament în cadrul proiectului „Frumosul din jurul nostru" (s. Slobozia, r. Ștefan-Vodă, 2016) etc.[24].

Un proiect de succes în cunoașterea și valorificarea moștenirii culturale a fost intitulat „Găsește-ți calea", implementat pe parcursul anilor 2014-2015. El a cuprins câteva expediții desfășurate în mai multe regiuni ale Republicii Moldova: Expediția „Explorarea ținutului natal" la Mănăstirea Japca, Florești, 19-21 septembrie 2014; Expediția „Explorarea ținutului natal" la Biești – Horodiște – Țâpova, 16-18 ianuarie 2015; Expediția „Explorarea ținutului natal" la Rezervația Naturală *Pădurea Domnească*, 15 aprilie 2015; Expediția „Explorarea ținutului natal" la Movila Măgură, 25-26 aprilie 2015; Expediția „Explorarea ținutului natal" în sudul Republicii Moldova, 16 mai 2015[25].

Cercetașii Moldovei s-au implicat activ atât în cunoașterea și protecția patrimoniului, cât și în restaurarea unor obiective de menire socială. Menționăm în acest context proiectul „Construind Viitorul", derulat în perioada ianuarie 2013 – 10 decembrie 2015, realizat în colaborare cu asociația *Choice* din Germania. El a avut ca finalitate renovarea sălii de festivități pentru Complexul de servicii sociale „Pentru Voi" din or. Fălești[26].

Istoria și cultura Republicii Moldova sunt promovate cu demnitate de cercetași prin participarea la numeroase întruniri internaționale. Sunt stabilite relații de colaborare cu asociația *Cercetașii României*. În cadrul acestei colaborări cercetașii din Republica Moldova au fost oaspeți și participanți activi la tabăra internațională a cercetașilor din Zamostea, iulie, 2006; Tabăra internațională „Incursiune în frumusețile Deltei Dunării", ediția a IV-a, Tulcea–Maliuc, 1-4 mai 2008; Forumul „100 idei de educație non-formală", București, 22-24 octombrie, 2010; Jamboreea Națională a Asociației *Cercetașii României*, RoJam, Sălișteа, 11- 21 august, 2011 etc.[27].

Colaborarea cu asociația *Exploradores de Madrid* a dat rezultate rodnice prin organizarea primelor tabere internaționale la Balatina, Trebujeni, Grădinița cu participarea grupurilor de scouți din Spania. Aici copii și tinerii din ambele țări au avut prilejul să cunoască vestigiile istorice și culturale ale regiunilor respective, precum și unele tradiții populare ale ambelor țări[28].

Jamboree – așa se numește cea mai mare întrunire a scouților, organizată la fiecare 4 ani cu participarea cercetașilor de 14-17 ani. Cu rezultate excelente au participat scouții din Moldova la Jamboreele Mondiale din Olanda (1994), Thailanda (2003), Maria Britanie (2007), Suedia (2011), Japonia (2015). Alături de peste 45.000 de

---

[24] „Cercetașul. Buletin informativ. 2000-2006"; *Скаутский Регион Евразия*, 2010-2013 (Regiunea Eurasia a Scotismului, 2010-2013), Kiev, 2013, pp. 16-17; *Скаутский Регион Евразия*, 2013-2016 (Regiunea Eurasia a Scotismului, 2013-2016). Kiev, 2016, p. 25.

[25] www.scout-modova, accesat la 25.07.2019.

[26] *Скаутский Регион Евразия*, 2013-2016 (Regiunea Eurasia a Scotismului, 2013-2016). Kiev, 2016, p. 25.

[27] www.scout-modova, accesat la 25.07.2019.

[28] „Tabel cronologic", în *Scoutismul – metodă de educație. Culegere de documente și materiale*, Pontos, Chișinău, 2001, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro

copii din circa 160 de țări adolescenții din Moldova au fost mesagerii culturii țării noastre, au organizat expoziții ale obiectelor tradiționale și seri culturale, au prezentat muzica și dansul popular românesc[29].

Un proiect de succes implementat de Biroul Regional Eurasia al Scotismului cu participarea reprezentanților ANSM este seminarul internațional „Excelscout", ce a fost organizat în perioada 1999-2013 la Krasnokamenka, Crimeea, iar ulterior în Armenia, Ucraina și Belarus. În baza unui concurs organizat de Comitetul Regional Eurasia, la fiecare ediție au participat 24 de tineri cu vârsta cuprinsă între 18-24 ani, reprezentând 8 țări ale regiunii: Azerbaidjan, Armenia, Belarus, Georgia, Kazahstan, Republica Moldova, Rusia, Tadjikistan și Ucraina. Programul a cuprins un schimb de cunoștințe și experiență în domeniul istoriei, culturii, tradițiilor, portului popular, alimentației tradiționale, muzicii și dansului popular[30].

Cercetașii din Moldova au participat și la alte activități internaționale scout pentru delegațiile din Regiunea Eurasia: Tabăra «Ньюландия», Istra, Moscova, august, 2003; Tabere de sărbătorire a 100 de ani în scoutism, Byurakan, Armenia, 2-12 august 2012 și Lvov, Ucraina, 18-24 august 2012; Simpozionul Internațional de schimb cultural, Astana, Kazahstan, 8-12 septembrie, 2011; Forumul Tinerilor din Regiunea Eurasia, Batumi, Georgia, 2010; Forumul Tinerilor din bazinul Mării Negre, Sochi, Federația Rusă, 6-12 noiembrie 2013; Forumul Tinerilor din Regiunea Eurasia, Kiev, Ucraina, 1-4 octombrie 2013; Forumul Tinerilor din Regiunea Eurasia, Erevan, Armenia, 3-4 octombrie 2016 etc.[31].

Sunt rodnice relațiile de colaborare cu asociațiile scout din Regiunile Europeană, Arabă, Asia-Pacific, Inter-Americană. Astfel, tinerii din Republica Moldova au avut ocazia să facă parte din diverse programe de schimb cultural. Dintre acestea remarcăm: International Youth Gathering for Cultural Exchange will start, Cairo, Egypt (2003-2018); „Inspire Japan-2014", Japonia, 26 iulie-10 august; AGORA 2012 – Primul Forum Inter-Regional al Roverilor, Elveția, Kandersteg, 17-22 aprilie; Jamboreea Națională din Franța – Scouts et Guides de France, 27-31 iulie 2012; Paris D'Avenir, Paris, Franța, 22-25 aprilie 2011; Academia Scout 2010, Atena, Grecia, 25-31octombrie etc.[32]. La fel, este important Forumul Mondial Scout al Tinerilor ce se organizează pentru tinerii din întreaga lume. La cele desfășurate în Mexic, 2000; Taiwan, 2004; la Iksan, Coreea de Sud, 2008; Curitiba, Brazilia, 2011 etc. au participat și tinerii din Republica Moldova, prezentând cu mândrie istoria, tradițiile și obiceiurile strămoșești[33].

Reieșind din interesele tuturor asociațiilor obștești de tineret din Republica Moldova la 18 februarie 1999 a fost creat Consiliul Național al Tineretului din Moldova

---

[29] „Cercetașul. Buletin informativ. 2000-2006", în *Arhiva curentă a ANSM.*

[30] https://www.scout.org/eurasia, accesat la 06.08.2019; *Скаутский Регион Евразия*, 2010-2013 (Regiunea Eurasia a Scotismului, 2010-2013), Kiev, 2013, p. 28; *Скаутский Регион Евразия*, 2013-2016 (Regiunea Eurasia a Scotismului, 2013-2016), Kiev, 2016, p. 10.

[31] *Ibidem.*

[32] www.scout-modova, accesat la 25.07.2019.

[33] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

(CNTM). El este forul de reprezentare a structurilor asociative de tineret din Republica Moldova în relațiile cu structurile guvernamentale, forurile, instituțiile naționale și internaționale din domeniul tineret. Reprezentând sectorul asociativ de tineret din Moldova, CNTM întrunește circa 61 de organizații nonguvernamentale de tineret la nivel național și 5 consilii regionale de tineret din cadrul cărora fac parte peste 80 de organizații locale de tineret[34].

CNTM activează în baza următoarelor principii de organizare și funcționare: solidaritate, autonomie organizațională și funcțională, transparență, libertatea opiniei și a exprimării, eligibilitatea organelor de conducere, egalitatea deplină în drepturi a membrilor, profesionalism. CNTM promovează interesele tinerilor din Moldova, contribuind la dezvoltarea structurilor asociative de tineret prin desfășurarea programelor și activităților de instruire, informare, lobby și consultare. Membrii CNTM sunt activi în următoarele domenii: dezvoltare comunitară; voluntariat; informare, mass-media; istorie; cultură; integrarea socială a grupurilor minoritare etc.

Partenerii principali ai CNTM au fost: Ministerul Educației, Culturii și Cercetării; Ministerul Afacerilor Externe și Integrării Europene; Alianța ONG-urilor în domeniul social din RM; Coaliția pentru promovarea Legii și activităților de Voluntariat în RM; Biroul de informații al Consiliului Europei în Republica Moldova; Forumul European de Tineret; Consiliul Internațional de Tineret al Organizațiilor Francofone; Cooperarea de Tineret Est Europeană (Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Georgia, Republica Moldova, Federația Rusă, Ucraina) etc.

CNTM a organizat numeroase activități. Unul dintre proiectele ce se implementează în perioada 2010-2019 este *Dialogul intercultural în Moldova*. El este realizat în 8 regiuni: Chișinău, Bălți, Soroca, Cimișlia, Ungheni, Cahul și regiunea UTA Găgăuzia (Comrat și Vulcănești). Scopul proiectului este de a spori nivelul de comunicare interculturală și acceptare personală în rândurile tinerilor, prin consolidarea competenței interculturale a reprezentanților ONG-urilor și implicarea elementelor de educație interculturală în educația non-formală. Programul cuprinde prezentarea situației dialogului intercultural în Republica Moldova, cunoașterea și aplicarea modelelor de activități non-formale pentru copii și tineri la subiecte, precum, valori culturale, acceptarea diferențelor culturale, identitate etc.[35].

Patrimoniul etnocultural național și local este pe larg promovat prin proiecte, sărbători, festivaluri, concerte, editare de carte, lansări publice etc., realizate și de către asociațiile profesionale. Fiind constituite din reprezentanți ai scriitorilor, compozitorilor, interpreților, artiștilor plastice, etnografilor, meșterilor populari, cineaștilor etc., ele promovează toate categoriile patrimoniului cultural, întrunind numeroși spectatori de toate vârstele și profesiile.

Sărbătoarea Câmpenească *În ospeție la Movila Măgura*, Revitalizarea tradițiilor din regiunea Căinarului și satele învecinate, proiecte de inventariere a clădirilor

[34] www.cntm.md, accesat la 03.08.2019.

[35] www.cntm.md, accesat la 24.07.2019.

https://biblioteca-digitala.ro

istorice pentru intervenţii, patrimoniul arheologic al raioanelor Rezina şi Şoldăneşti: oportunităţi de promovare, Târgul Meşterilor Populari, Festivalul regional al interpreţilor cântecului folcloric *Dor de vatra strămoşească*, *Festivalul Loziei*, Festivalul-concurs naţional de folclor *La Nistru la mărgioară*, *Festivalul Sarmalelor*, Festivalul păstoresc *La stână*, Культурное разнообразие и наследие ценностей в АТО Гагаузия (Diversitatea culturală şi moştenirea valorilor în Regiunea Administrativ-teritorială Găgăuzia), *Arta din pănuşi* – atelier de prelucrare a fibrelor vegetale etc. – sunt doar câteva din activităţile desfăşurate în ultimii ani. Ele sunt organizate de mai multe asociaţii obşteşti: AO *Urban Lab Chişinău*, AO *Familii migrante*, Asociaţia obştească *Sillabus*, Asociaţia obştească *Doina Răutului*, Asociaţia *Lozovenii de pretutindeni*, Asociaţia *Perlele Moldovei*, Asociaţia de dezvoltarea comunitară din s. Molovata, Asociaţia obştească *Andrieş* ş.a.[36].

O prodigioasă activitate desfăşoară Societatea de Etnologie din Republica Moldova. Pe parcursul mai multor ani membrii asociaţiei sunt organizatorii unui şir de acţiuni culturale şi ştiinţifice, care întrunesc etnologi, istorici, meşteri populari, cercetători pasionaţi de obiceiurile şi tradiţiile strămoşeşti. Menţionăm câteva dintre acestea: Acţiuni de promovare „Sărbătoarea primăverii Mărţişorul", „Colindul în ceată bărbătească", tradiţia „Cămaşa cu altiţă", proiectul „100 de cămăşi basarabene salvate de la dispariţie în contextul Centenarului Marii Uniri", Festivalul Iei, simpozioane şi conferinţe naţionale şi internaţionale, expoziţii, mese rotunde, publicaţii ştiinţifice.

Încă o asociaţie obştească ce contribuie substanţial la conservarea şi promovarea artei populare este Uniunea meşterilor populari. De un răsunat larg în republică s-au bucurat: Târgul Republican de Ceramică „Iurceni", Târgul Naţional al Meşterilor Olari „Hoginești", Tabăra „Cioplitorii în lemn – treapta de vârf pe scara dăinuirii", Concursul Naţional „Cel mai bun meşteşugar al genului" etc.

Promovarea patrimoniului artistic este în vizorul mai multor asociaţii obşteşti. Remarcăm eforturile Uniunii Artiştilor Plastici din Republica Moldova, care organizează diverse programe expoziţionale: Saloanele Moldovei - Expoziţie concurs de artă plastică contemporana[37]; Simpozionul Internaţional de Pictură „Butuceni", organizat de Centrul de Arte *Amprente;* proiectul *Chioşc – punct de informare culturală / platformă publică de manifestare*, implementat de Asociaţia tinerilor artişti *Oberliht* etc.

Patrimoniul cinematografic este valorificat prin festivaluri naţionale şi internaţionale, gale ale filmului, zilele filmelor diverselor ţări. Dintre acestea menţionam: Festivalul Internaţional de film de animaţie *Animest Chişinău*, Festivalul internaţional al Şcolilor de Teatru şi Film *ClassFest*, Zilele Filmului Românesc etc., organizate de Uniunea Cineaştilor din Moldova, AO *Alternative Cinema*, AO *Alt Film*, Centru Studenţesc *Creativitate şi Talent*[38].

---

[36] https://mecc.gov.md/sites/default/files/lista_proiecte_culturale_2019_1.pdf, accesat la 12.06.2019.

[37] https://mecc.gov.md/sites/default/files/lista_proiecte_culturale_2019_1.pdf, accesat la 12.06.2019.

[38] *Ibidem*, https://mecc.gov.md/sites/default/files/lista_proiecte_culturale_2019_1.pdf, accesat la 29.06.2019.

https://biblioteca-digitala.ro

„Urmează-ți visul, trăiește-ți filmul!"[39] – acesta este sloganul Asociației obștești OWH Studio, care lansează în 2001 Festivalul Internațional de Film Documentar *Cronograf*, unicul de acest gen în Republica Moldova. Evenimentul a apărut la inițiativa unui grup de tineri entuziaști, care și-au propus să animeze viața culturală din Moldova și să aducă mai aproape de publicul autohton documentare de ultimă oră din întreaga lume. „Filmul documentar nu e o invenție a cuiva: e un caz real din viață, o descriere a unui fenomen sau a unei persoane care poate fi alături de noi sau în cealaltă parte a globului pământesc", – menționează Leontina Vatamanu[40]. „Filmul documentar nu este atât de popular ca cel de ficțiune. Un film documentar reprezintă niște subiecte care nu ne plac sau care sunt mai greu de înțeles, dar care relatează întotdeauna o realitate", – afirmă Veronica Gorincioi[41].

Cronograf este un festival de film documentar din Estul Europei care reunește producții din Europa (occidentală și de est) și Asia, în special din spațiul ex-sovietic[42]. El se organizează anual și de fiecare dată participanții vin cu peste 200 de filme inspirate din realitate, documentare alese de juriul de preselecție din circa 40 de țări. Acest festival reprezintă o manifestare de promovare a realizărilor artei cinematografice internaționale, dar și o acțiune de afirmare a culturii contemporane din Republica Moldova.

Un alt domeniu al patrimoniului artistic – cel teatral – este valorificat de mai multe asociații obștești. Bineînțeles, multe proiecte sunt derulate de către Uniunea Teatrală din Moldova: Gala Premiilor UNITEM, Concursul recital *Valeriu Cupcea*, Ziua Națională a actorului etc. Dar și alte asociații sunt interesate de conservarea și protejarea lui: Centrul de proiecte culturale *Arta Azi*, AO *Teatrul Copiilor*, AO *Consiliul municipal de tineret din Chișinău* etc.

O contribuție foarte importantă în cercetarea, conservarea și promovarea patrimoniului muzical îl au Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor și Uniunea Muzicienilor din Moldova. Prima este promotoarea mai multor acțiuni: Concursul Național de compoziție și muzicologie, Festivalul Muzicii Noi. Iar Uniunea Muzicienilor invită melomanii la Sărbătoarea tradițiilor creștine de Sfintele Sărbători de Paști *Pascala*, Festivalul-concurs de creație și interpretare a romanței românești *Crizantema de Argint* (20 de ediții), *Aprindeți luminile*, Festivalul-concurs de interpretare corală *Gavriil Muzicescu*, Concursul internațional de canto academic *Alexei Stârcea*, Concursul național al interpreților la instrumente populare *Barbu*

---

[39] Larisa Turea, „Cronograf": tânăr și optimist", în *Timpul:* Săptămânal independent, 2001, 21 decembrie, p. 11.

[40] Leontina Vatamanu, „Cronograf", un chip documentar al lumii", în *Moldova*: serie nouă, 2006, nr. 6/7, pp. 46-47.

[41] Veronica Gorincioi, „Cronograf" – ecranul unde Realitatea devine Artă", în *Democrația*, 2005, p. 7.

[42] Larisa Ungureanu, „Cronograf": un pas spre integrarea europeană", în *Țara*: publicație de informație și analiză, serie nouă, 2001, 21 decembrie, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Lăutaru, Concursul național al interpreților cântecului folcloric *Tamara Ciobanu*, Acțiuni de propagare a folclorului *Expediții folclorice* etc.[43].

Noi inițiative sunt promovate în ultimii ani de Asociația Muzical-Corală: Concertele *Youth Orchestra Moldovan National*, *Chișinău International Choir Festival*, Schimb de mobilitate între muzicieni din Moldova și Europa, iar AO Asociația Europeană pentru cultură și artă organizează Festivalul *Pianul – regele scenei* și *De la Bacchus la Bach – interferențe culturale*, Festivalul de Muzica Clasică *Moldo Crescendo*. Este bine cunoscut în Republica Moldova, cât și dincolo de hotarele sale Festivalul *Ethno Jazz Festival*, organizat de AO *Trigon*.

Un loc aparte în studierea și valorificarea creației regretaților Doina și Ion Aldea-Teodorovici îl ocupă Festivalul–Concurs Internațional de muzică *Două inimi gemene*, ce este organizat de feciorul duetului Cristofor Aldea-Teodorovici și mama Doinei – Eugenia Marin prin intermediul Asociației *Două inimi gemene*. Această manifestare culturală întrunește interpreți din numeroase țări: România, Rusia, Kazahstan, Japonia, Bulgaria, Ucraina, Polonia, Belarus, Georgia, Armenia, Azerbaidjan, Serbia ș.a.m.d.

Dintre alte manifestări de valorificare a patrimoniului muzical național și universal remarcăm: Festivalul–Concurs *Constelația talentelor* (organizator AO *Moldova și minoritățile sale*, Club UNESCO, *Jazz-n Chisinau International Festival* (organizator AO *MuzArt*), Festivalul internațional *I.S. Bach* (organizator Fundația culturală *I.S. Bach*), Festivalul-concurs transfrontalier *Răsune fanfare, fără hotare* (organizator AO Consiliul Național al Oamenilor de Cultură din RM)[44].

Păstrarea și valorificarea moștenirii literare naționale și universale este unul din obiectivele membrilor Uniunii Scriitorilor din Moldova. Ea este promotoare multor concursuri, festivaluri, Saloane de carte, lansări publice: Festivalul Internațional *Primăvara Europeană a Poeților*, Festivalul *George Meniuc sau Toamna lui Orfeu*, Festivalul *Poetul Liviu Deleanu in fermecatele oglinzi ale timpului*, Festival internațional *Ion Vatamanu sau Dimineața mărului*, Festivalul de epigramă *Donici - cuib de înțelepciune*[45].

Alte acțiuni literare, ce urmăresc cunoașterea publicului și păstrarea bogatei moșteniri literare naționale sunt: Festivalul internațional de poezie *Grigore Vieru* (organizator Centrul cultural-științific *Gh. Vieru);* Concursul național de poezie și cântec *Dumitru Matcovschi* (promotor Asociația obștească *Casa de acasă*); Festivalul prozei *Gutuia basarabeană* (Asociația Scriitorilor ruși din Republica Moldova)[46], Festivalul *Zilele Creangă* și Salonul Internațional de Carte pentru Copii și Tineret

---

[43] https://mecc.gov.md/sites/default/files/ordin_aprobare_proiecte_culturale_2018_1_0.pdf, accesat la 14.06.2019.

[44] Anexa nr. 1 La Ordinul Ministrului Educației, Culturii și Cercetării Nr. 117 din 06 februarie 2018.

[45] Lista proiectelor culturale ale asociațiilor obștești cu finanțare parțială de la bugetul de stat în anul 2015. Ordinul Ministrului Culturii al Republicii Moldova, nr. 324 din 24 decembrie 2014.

[46] Lista proiectelor culturale ale asociațiilor obștești cu finanțare parțială de la bugetul de stat în anul 2017. Anexa nr. 1 la Ordinul Ministrului Culturii al Republicii Moldova, nr. 377 din 27 decembrie 2016.

https://biblioteca-digitala.ro

(Secția Națională din Republica Moldova a Consiliului Internațional al Cărții pentru Copii și Tineret)[47] etc.

Uniunea Editorilor a inițiat mai multe proiecte, pe care le desfășoară la Chișinău: Zilele literaturii române, Salonul Internațional de Carte *Bookfest*, Festivalul Internațional *Europoezia.* Acestea se bucură de o participare numeroasă a tuturor categoriilor populației: copii, tineri, vârstnici.

Alte acțiuni ale asociațiilor obștești sunt orientate spre conservarea și restaurarea unor monumente de istorie și arhitectură. Astfel, proiectele *Fațade publice – o strategie culturală pentru cartierele rezidențiale din Chișinău* (Asociația Tinerilor Artiști *Oberliht; Galeriile subterane de la Cahul – imperativ de salvgardare și valorificare* (AO Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale); *Zidim împreună o fântână istorică* (Old Arhitecture) etc. sunt inițiative susținute de comunitățile și autoritățile locale, ce au contribuit la cercetarea și restaurarea unor obiective din Chișinău, Cahul, Lipnic.

Publicul interesat de cunoașterea culturii și tradițiilor altor popoare și țări au prilejul să participe la acțiunile organizate, atât de către Ministerul Educației, Culturii și Cercetării și Agențiile specializate de stat, cât și în cele inițiate de către asociațiile obștești. Menționăm câteva dintre acestea: Festivalul culturii Japoneze *Bunkasai – spiritul Japoniei* (Fundația pentru Relații Moldo-Japoneze); *Muzica Moldovei: tradiții și viitor* (Centrul Cultural evreiesc KEREM) etc.

Așadar, începând cu anii '90 ai sec. XX, asociațiile obștești din Republica Moldova întreprind numeroase acțiuni pentru identificarea, învățarea, conservarea și valorificarea bogatei moșteniri istorice și culturale a Republicii Moldova. Câteva asociații de tineret și copii promovează cu mult interes monumentele de istorie și cultură, ocupațiile, îndeletnicirile, obiceiurile și tradițiile, portul popular. Bineînțeles, rolul asociațiilor obștești profesioniste de profil: literare, muzicale, teatrale, cinematografice, artistice, etnografice, științifice, a meșterilor populari etc., nu poate fi contestat.

Prin acest studiu am dorit să punem în evidență aportul voluntarilor într-un domeniu foarte important pentru comunitate, precum și încrederea societății în calitatea și valoarea activităților promovate de asociațiile obștești, ce sprijină considerabil efortul instituțiilor de stat în identificarea, cunoașterea și valorificarea moștenirii primite de la străbuni, precum și în promovarea culturii contemporane.

[47] Anexa nr. 1 La Ordinul Ministrului Educației, Culturii și Cercetării Nr. 117 din 06 februarie 2018.

https://biblioteca-digitala.ro

FORME ASOCIATIVE ALE JURNALIȘTILOR ARDELENI - SCHIȚĂ ISTORICĂ
[Associative forms of Transylvanian journalists - historical sketch]

Marian PETCU[1]

Abstract. *The present study is an exhibition of the journalists' unions, from 1871-1944. It is about the desire for self-definition / self-regulation, the separation of journalists from other professions. Some professional associations have remained in the project stage, mainly for political reasons, but even these are testimonies of the efforts in the area of identity construction of journalists.*

Keywords: *journalism, associative forms, Transylvania, identity.*

1. Introducere

Centenarul Marii Uniri a oferit comunității științifice oportunitatea de a publica monografii, studii, cercetări despre eveniment, privit îndeosebi din perspectivă politică și militară. Este drept, câteva gesturi s-au înregistrat și în zona presei, a omagierii acesteia[2].

Intervenția de față se află în continuarea acestor gesturi. Deoarece anul acesta s-au împlinit 190 de ani de presă editată în limba română[3], 90 de ani de la primele cursuri universitare de jurnalism[4], 100 de ani de la fondarea unor importante forme asociative ale jurnaliștilor[5] ș.a.m.d.

---

[1] Prof. univ. dr., Universitatea din București, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, Departamentul de Antropologie Culturală și Comunicare.

[2] A se vedea al XI-lea Congres internațional de istorie a presei, organizat la Universitatea „Vasile Goldiș" din Arad, în urma căruia a rezultat volumul *Presa Marii Uniri*, coordonator Marius Ioan Grec. Asociația „Ars Historica" – Universitatea din București a realizat mai multe volume *Ziarele românești despre Unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei*, începând cu anul 2018 ș.a.m.d. Universitatea „Al.I. Cuza" din Iași a găzduit recent al XII-lea congres de istorie a presei, consacrat celor 190 de ani de presă în limba română.

[3] În anul 1829 sunt editate primele periodice cu apariție regulată – *Curierul românesc*, București și *Albina românească*, Iași.

[4] Este vorba despre Seminarul de ziaristică, organizat de Iordan Radu începând cu toamna anului 1919, la Universitatea Daciei Superioare/ Regele Ferdinand I din Cluj – Facultatea de Drept și Științe de Stat.

[5] Uniunea Ziariștilor Profesioniști (București), Sindicatul Ziariștilor din Moldova (Iași), Asociația Scriitorilor și Ziariștilor Evrei (București) și altele.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Structuri identitare ale jurnaliștilor

Încep evocarea printr-o coincidență. La 1871, în Cluj și în București au loc manifestări care ar putea fi subiecte ale unor documentare. Este vorba despre două evenimente reprezentative pentru căutarea de sine, să-i spunem așa. Bunăoară, în 7 iulie 1871 „jurnaliștii maghiari s-au apucat dinadinsul să fondeze un *Institut pentru pensiunarea jurnaliștilor maghiari*, spre care scop au și emis o comisiune din mai mulți membri. Comisiunea emisă, în a cărei frunte se află Mauriciu Jokai[6], a ținut (...) o ședință în care s-a desbătut cestiunea, prin ce mijloace s-ar putea asigura și întări posițiunea jurnaliștilor? și s-a unit cu osebire în următoarea conclusiune: ca să fondeze o reuniune atât pentru ajutorarea și pensiunare jurnaliștilor maghiari, cât și pentru representarea și apărarea intereselor presei. Pe baza acestei conclusiuni, se invită toți jurnaliștii și bărbații de specialitate, cari se interesează de acest scop ca, în cursul cel mult de o lună de zile, să-și manifesteze ideile, părerile și planurile în această privință, adresându-se către președintele comisiunei M. Jokai. Deputatul Alexandru Török a și oferit pentru fondul acestei reuniuni 100 fl., și afară de aceea încă 10 fl. în bani gata"[7]. În același an, la 1 octombrie, de astă dată în București sunt deschise lucrările Congresului Presei Române, inițiat de jurnaliști liberali, congres care se va finaliza, după numeroase polemici, cu două rezoluții[8].

Este începutul căutărilor, al clarificării statutului jurnalistului prin raport cu politica, îndeosebi, dar și față de alte zone ocupaționale. În termeni moderni, am putea spune că este vorba despre preocupări din aria construcției identitare a jurnalismului.

În anul 1903, gazetarii ardeleni fondează *Sindicatul jurnaliștilor greco-orientali români și greco-catolici români*, însă guvernul maghiar refuză oficializarea instituției, în sensul că nu a fost recunoscut ca persoană juridică[9]. O altă inițiativă apare în anul 1908. Bunăoară, iată ce relata un redactor al ziarului bucureștean *Voința națională*: „Duminică [1 iunie –n.n.] după amiază s-a ținut la Brașov o întrunire a reprezentanților ziarelor românești de peste munți spre a discuta asupra chipului în care s-ar putea înființa un fond de ajutorare a ziariștilor români din Transilvania și Ungaria. Inițiativa consfătuirei și a propunerii pentru constituirea fondului în chestiune a fost luată de d. Aurel Mureșeanu, directorul *Gazetei Transilvaniei*, cu prilejul aniversărei a șapte zeci de ani de existență a acestui ziar. În această consfătuire s-a hotărât înființarea fondului jubiliar și s-au stabilit modalitățile întrebuințărei lui. S-a ales o comisiune de 9 reprezentanți ai ziarelor, care va prezenta un regulament în această chestie"[10].

---

[6] Moric Jókay de Ásva (1825 -1904), avocat, scriitor, publicist.

[7] *Trompetta Carpaților*, 15 (27) iul. 1871, p. 2.

[8] B.P. Hașdeu, *Opere. Publicistica politică, 1862-1902*, ediție de I. Oprișan, vol. II, Editura Saeculum I.O.. București, 2001, p. 300.

[9] Ion Clopoțel, „Necesitatea înființării unui Comitet central al societăților de presă din România", în *Societatea de Mâine*, an XII, nr. 5, București, mai 1935, p. 98.

[10] Marian Petcu, coord., *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică*, Editura Polirom, Iași, 2012, p. 264.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1909, la Arad are loc o altă tentativă de asociere – *Sindicatul Presei Române*[11]. Comitetul de inițiativă, care urma să redacteze Statutul este format din Octavian Goga (președinte), Sever Bocu (vicepreședinte), Iosif Șchipul (secretar) și alții, în cele din urmă 18 jurnaliști fiind înregistrați ca fondatori. Ei reprezintă redacțiile importante ale momentului – *Tribuna*, *Drapelul*, *Gazeta Transilvaniei*, *Libertatea*, *Telegraful român*, *Gazeta de Duminică*, *Lupta*, *Unirea*, *Țara noastră*, *Revista literară și politică*, *Tovărășia*. „Marea și adevărata importanță a Sindicatului residă în aranjarea și regularea situației gazetarului român. Aceasta este de două feluri - situația materială și situația morală a gazetarului"[12] notau fondatorii, preocupați îndeosebi de selecția celor care se prezentau drept jurnaliști. Din păcate, Ministerul de Interne a refuzat să dea avizele necesare acestui Sindicat.

Iată de ce în 1910, sub o formă camuflată, cum o numește Ion Clopoțel, jurnaliștii vor fi reprezentați de o structură de tip fundație - *Fondul de ajutorare a ziariștilor*, finanțat din donația dr. Ioan Mihu.

În fine, la 1 februarie 1912, redacția ziarului bucureștean *Universul* anunța că „Ministerul de Interne aprobând statutele *Societății jurnaliștilor români din Ungaria*, aceasta s-a constituit, alegându-și de președinte pe Valeriu Branișteș, din Lugoș. Fondul inițial al asociației îl formează donația de 25.000 coroane, făcut de dr. Ion Mihu"[13].

După Marea Unire, astfel de manifestări vor fi mai frecvente, concretizate de regulă prin forme asociative care dau contur profesiei.

Bunăoară, în toamna anului 1919, la Cluj se constituie *Sindicatul Ziariștilor Minoritari din Ardeal și Banat* (SZMAB)[14], în care erau integrați gazetari profesioniști maghiari și germani, îndeosebi. „Profesionist", pe atunci însemna că își câștigau existența din activități în cadrul redacțiilor de publicații cotidiane. Inițial, din această formă asociativă nu puteau face parte patronii din presă, iar recunoașterea calității de membru era condiționată de rezultatele candidatului la două examene profesionale, susținute după un an și după patru ani de activitate în presă. În anul 1927, SZMAB[15] avea următoarea structură: președinte Arpad Paal; vicepreședinte-gerant Emeric Kadar; vicepreședinți Gheorghe Peredi și Nicolae Krenner. Secretar general: Iuliu Walter; secretari Gheorghe Nagy, Andrei Kuban și Ladislau Ketéesz. Urmează doi notari, un casier, patru finanțatori publici. Comitetul „prezidențial" este format din cinci persoane, iar cel financiar (economic) este alcătuit din alte cinci persoane. Comitetul central, din 38 persoane, majoritatea având titlul de doctor (în Drept). Grupele (filialele) SZMAB sunt constituite la Cluj (cei mai mulți membri, 58), urmată grupa Oradea Mare (52), de cele din Arad (23) și

---

[11] „Sindicatul presei românești", în *Tribuna*, an XIII, nr. 267, Arad, 8/21 decembrie 1909, p. 1.

[12] *Ibidem*.

[13] *Universul*, an XXX, nr. 29, 1 februarie 1912, p. 1.

[14] Alexandru Olteanu, „Minoritățile ungare din Ardeal", în *Cele trei Crișuri. Anale culturale*, an XV, nr. 3-4, Oradea, martie-aprilie 1934, p. 44.

[15] G. Caliga, *Almanahul dicționar al presei din România*, Imprimeria Fundației Culturale Principele Carol, București, 1927.

https://biblioteca-digitala.ro

din Târgu Mureș (16), apoi Sătmar (16), Timișoara (10 membri) și Brașov (9). Această structură asociativă era cea mai birocratizată, deoarece circa 50 de persoane făceau parte din forurile de conducere – dintre cei 184 de membri, peste 30% dețin funcții, adică erau membri în comitetele Sindicatului. Precizez că la această data nu este vorba despre jurnaliști profesioniști, ci și de numeroși publiciști (constanți ori ocazionali) – avocați, profesori, preoți și alte profesii. Cu alte cuvinte, obiectivele inițiale au fost reconsiderate, pentru a avea cât mai mulți membri.

Potrivit altor surse – a se vedea cartea lui Berey Géza, *Magyar újságírás Erdélyben. 1919-1939/Jurnalism maghiar în Transilvania*[16], *Sindicatul Ziariștilor Minoritari din Transilvania și Banat*, ar fi fost înființat în 1921. Primul congres ar fi avut loc la 18 septembrie 1921, la Cluj. Președinte: Paál Árpád - Cluj, vicepreședinte: Székely János - Cluj. Acest sindicat a fost condus și de Miklós Krénner (1875-1968), cunoscut și prin pseudonimul „Spectator"; profesor în Deva și Arad, redactor la câteva publicații, președinte al *Clubului Jurnaliștilor din Arad* ș.a.m.d.

De multe ori, ceea ce părea o certitudine devine incertitudine, după cum demonstrează și cercetătorul Ioan David[17]. Este vorba despre o primă asociație a jurnaliștilor bănățeni, de fapt, despre eșecul acestui proiect. În toamna anului 1919, Camil Petrescu este convins de câțiva intelectuali să se stabilească la Timișoara. Solicită Consiliului Dirigent un post de profesor, în Timișoara. Lucrează ca jurnalist / editor, printre altele, la *Banatul*, *Banatul românesc*, *Limba română*, *Țara*. Iată contextul în care încearcă să-i organizeze pe jurnaliști, într-un sindicat. În ziua de 13 decembrie 1920, în redacția cotidianului timișorean *Țara* avea loc o întrunire a gazetarilor care „În unanimitate au hotărât constituirea unui sindicat al ziariștilor din Banat", adunarea generală fiind programată pentru 19 decembrie[18]. Iată ce scria Camil Petrescu, la 21 decembrie 1920, despre acest eveniment: „... Nu vorbim aici de avantajele materiale pe care le va aduce membrilor săi o asemenea asociație. Ele sunt destul de numeroase; dar oricum nu au decât un interes de breaslă. Ceea ce e mai important sunt marile avantaje morale pe care un sindicat al ziariștilor le-ar prezenta membrilor săi. Căci e sigur că mânuitorii condeiului, anonimi semănători de idei, nu se prea bucură de stima la care frumoasa lor activitate le dă dreptul. Astăzi, când toți meseriașii constituiți în sindicate tratează cu statul - sau au pretenția să trateze cel puțin - de la egal la egal, ziaristul român rămâne uitat în colțul de redacție sau de cafenea, în care își poartă neglijata lui prezență. Creatori necunoscuți de glorii politice, ei rămân de cele mai multe ori în umbră. Rândurile lor așternute pe pagini încoronează cine știe ce calcule, de care, modești, ei rămân străini. Constituiți într-un sindicat care să le garanteze, nu puterile lor politice, dar în orice caz mai mult decât situația materială, ziariștii înseamnă în publicistica bănățeană o dată. Cel puțin, în

[16] Ablaka György Könyvnyomdája, Szeged, 1940.

[17] Ioan David, „Camil Petrescu, inițiatorul unui proiect eșuat: Sindicatul Presei din Banat", în *Revista de Studii Banatice*, an III, nr. 2, 2012, pp. 223-231.

[18] *Țara*, an I, nr. 21, 14 decembrie 1920, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

interesul profesiunii lor, vor putea pretinde mai multă considerație de la autorități sau de la celelalte asociații. Sperăm că, în modul acesta, nu-l vom mai vedea făcând anticameră pe la ușa cine știe cărui șef de birou pe gazetarul care nu cere nimic pentru el decât să servească publicul. Nu vom mai vedea, de asemenea, presa lipsind de la acele oficiale reuniuni, care au însă totdeauna interesul să se facă larg cunoscute prin penele celor desconsiderați (...) Cunoscându-se ziariștii între ei, personal și mai de aproape, desigur că le va veni greu să se atace cu aceeași violență..."[19].

Ideea unui asemenea sindicat i-a fost oferită de confrații din Craiova, care l-au delegat la 28 iulie 1920, să facă legătura dintre jurnaliștii bănățeni cu cei olteni[20]. Au urmat câteva convocări[21], dezbateri polemice, articole – inutile, după cum se vor dovedi. Așa încât o parte dintre gazetarii bănățeni s-au integrat în alte organisme similare: *Sindicatul Presei Române din Ardeal și Banat* (1921), cu sediul la Cluj; *Asociația Generală a Ziariștilor Profesioniști din Provincie*, cu sediul la Turnu Severin; *Sindicatul Unic al Ziariștilor din Oltenia și Banat* (30 iunie 1923), cu sediul la Craiova.

La 26 octombrie 1920, în restaurantul Hotelului New York[22] din Cluj, 16 jurnaliști se reuneau pentru a pune bazele *Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat*, care avea drept scop „apărarea intereselor morale și materiale ale membrilor săi, precum și să lupte pentru dezvoltarea spiritului de solidaritate și colegialitate între profesioniștii condeiului". Comitetul provizoriu a funcționat cu șapte membri, între care, Ion Dragu și Leonard Paukerov, însărcinați să elaboreze proiectul de statut, ce urma să fie aprobat la 3 noiembrie 1920.

Congresul de constituire a *Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat* (SPRAB) s-a deschis la Cluj, în 19 ianuarie 1921, sub conducerea lui Ion Agârbiceanu, redactor la ziarul *Patria* și președinte al Comitetului provizoriu. S-a discutat conținutul Statutului, apoi a fost ales comitetul format din Valeriu Branișteș, Gh. Pop, Virginiu Iosif, Ion U. Soricu, Ion Clopoțel, Ion Agârbiceanu, D. Tomescu, Ion Dragu, Cezar Petrescu, Al. Hodoș, Radu Dragnea, Leonard Paukerov. Din comisia de cenzori au făcut parte Lucian Blaga, M.Em. Procopiu și D.I. Cucu (șapte din Cluj, cinci din alte localități ardelene). Agârbiceanu avea să conducă Sindicatul până în anul 1923, între 1923-1925 președinția revenind lui D. Tomescu, iar din 1926, lui Al. Hodoș. SPRAB a avut sediul la Cluj („Sindicatul central") și filiale în Oradea, Arad, Timișoara, Brașov, Târgu Mureș, Satu Mare și Sibiu. Potrivit Statutului, acesta era compus din membri ordinari și extraordinari, membru ordinar putând fi „oricare ziarist profesionist angajat la un ziar cotidian" care plătea o taxă de înscriere de 50 lei și o cotizație lunară

---

[19] Camil Petrescu, „Sindicatul ziariștilor din Banat. Ce este de așteptat de la o asociație a ziariștilor de azi", *Țara*, an I, nr. 27, 1920, p. 1.

[20] A se vedea ședința Sindicatului Presei din Oltenia, *apud* Camil Petrescu, *Memorii, I*, Editura Minerva, București, 1984, p. XXV.

[21] 12 decembrie 1920, 19 decembrie 1920, 6 februarie 1921, 9 martie 1921.

[22] Actualul Hotel Continental, aflat în ruină.

https://biblioteca-digitala.ro

de 15 lei[23]. Precizăm că în anul 1921, Sindicatul ardelean reunea 40 de gazetari[24]. În anul 1923 apar în evidențele sale 80 membri, 102 în 1926, iar în 1932, 200 membri.

Este bine să reținem că baza materială a acestui Sindicat a constituit-o patrimoniul Fundației dr. Ioan Mihu[25], înființată în 1910, și că cel de-al doilea președinte, Dimitrie Tomescu a reușit să asigure Sindicatului un sediu[26], cu ajutorul unui credit oferit de Banca Albina, dar și grație ajutoarelor din partea Primăriei, a Ministerului Finanțelor. Este trist că nici până astăzi nu s-a gândit nimeni să pună o placă, pe clădirea numită atunci „Căminul Presei" ori „Căminul Ziariștilor".

Dintre președinții SPRAB, Ion Clopoțel (1892-1986) a avut o mare contribuție la creșterea prestigiului jurnaliștilor din Transilvania. Profesor, redactor, coordonator al biroului de presă al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia; redactor șef la *Gazeta Transilvaniei*, redactor - colaborator al mai multor ziare și reviste din Transilvania și din București; deputat, fondator la revistei *Societatea de Mâine* (1924), inițiator al *Almanahului Presei Române*.

Reuniunile statutare și cele extraordinare ale SPRAB au, de regulă, în atenție priorități ale momentului. Bunăoară, în timpul mandatului de președinte al lui Ion Clopoțel se discută deseori despre o casă de pensii și retrageri a jurnaliștilor, deoarece fără ajutorul acestei instituții „numeroase familii de ale bătrânilor gazetari cu rol puternic în lupta dezrobitoare de ieri, precum și mulți ziariști bolnavi ori șomeri duc o existență precară și incompatibilă cu serviciile publice prestate prin jertfă și muncă istovitoare decenii dearândul"[27]. De aceea roagă guvernul să intervină. Lupta cu Cenzura este o constantă a acestei perioade, precum și preocuparea pentru selectarea jurnaliștilor, pentru construirea unui sanatoriu la Băile Herculane[28]. Dar mai ales, pentru stabilirea unor priorități, în acord cu celelalte structuri asociative.

Spre exemplu, la 1935, I. Clopoțel afirmă că „acordul între Cluj, Cernăuți, Iași, Chișinău și Timișoara este desăvârșit și de-abia așteptăm clipa când se va produce și adeziunea celor trei societăți bucureștene pentru ca să înființăm *comitetul central al ziariștilor din România*, cu atribuțiuni vaste..."[29]. *Comitetul central* a fost un proiect SPRAB – „un important deziderat al vieții ziariștilor formulat de noi încă din 8

---

[23] Mircea Popa, „Istoricul Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat", în *Jurnalism & Comunicare. Revista Română de Științe ale Comunicării*, an II, nr. 4, 2003, pp. 82-91.

[24] *Almanachul Înfrățirea pe anul 1921*, Cartea Românească, Cluj, 1921, p. 275.

[25] Ioan Mihu (1854-1927) a fost avocat, doctor în Drept. A fondat Banca „Ardeleana" (Orăștie, 1885), a donat 25.000 coroane pentru Fondul Ziariștilor Români. Fondator al ziarului *Libertatea* (Orăștie, 1902). Deputat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

[26] La 25 octombrie 1931 (în Calea Victoriei, nr. 23, acum, nr. 30).

[27] „Problemele ziaristicei românești din Transilvania", în *Societatea de Mâine*, an XII, nr. 5, București, mai 1935, p. 94. Este vorba despre dezbateri ale conducerii Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat, Blaj, 18-19 mai – vezi http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/9462/1/BCUCLUJ_FP_279802_1935_012_005.pdf .

[28] Era vorba despre un lot de 3002 m.p., donat de Ministerul Sănătății.

[29] Ion Clopoțel, „Problemele ziaristicei românești din Transilvania", în *Societatea de Mâine*, an XII, nr. 5, București, mai 1935, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro

ianuarie 1933"[30], după cum afirma Ion Clopoțel - inițiativă bine primită de alte asociații profesionale și care se baza pe următoarele considerente: 1). sunt necesare „directive ferme și unitare", deoarece „suntem poate singura țară unde gazetarii nu dispun încă de o organizație centrală unică"[31]; 2). s-au acumulat multe „probleme gazetărești", care se cer rezolvate nu de alții, ci chiar de gazetari, mai ales că se discută despre legiferări în domeniul presei.

În 16 februarie 1935, președintele Sindicatului Ziariștilor din București, Al. Săndulescu va convoca prima conferință intersindicală, la care participă sindicatele precizate mai jos, ce vor adopta și o importantă rezoluție. Una dintre preocupările momentului – clarificarea statutului jurnalistului: „Reacțiunea împotriva răului revine în primul rând organizațiunilor reunite ale gazetarilor. Dela ele să plece acțiunea de îndreptare, de reglementare, de statutare a criteriilor sigure cari califică pe ziarist. În orice categorie de muncă există o certificare, o recunoaștere a specializării, a profesiunii; ea trebue să se dea și în domeniul ziaristic. Conferința intersindicală de astăzi este chemată să facă un pas hotărâtor înainte, curmând situațiunea de incertitudine, curățind cadrele și precizând normele de calificare a ziaristului cu adevărat, a semiprofesionistului, a periphericului, a pseudogazetarului, a intrusului. Trebuie înlăturată orice confuzie și stăvilită încetățenirea unor deprinderi cari discreditează o carieră atât de anevoioasă și de onorabilă"[32].

Reproduc mai jos integral „Proiectul de rezoluție", deoarece este un document prea puțin cunoscut (să nu spun, necunoscut) de comunitatea savantă, dar și pentru că dă seamă de urgențele profesiei.

„În conștiința îndatoririlor profesionale (...) noi organizațiile sindicale ale ziariștilor profesioniști din cuprinsul României cari activăm neîntrerupt în Capitală și în centrele provinciale de 15 ani încoace, recunoscute de cel puțin un deceniu ca persoane juridice: *Sindicatul ziariștilor din București, Asociația generală a Presei din România, Uniunea ziariștilor profesioniști, Sindicatul Presei române din Ardeal și Banat, Sindicatul ziariștilor din Bucovina, Sindicatul ziariștilor din Basarabia, Sindicatul ziariștilor din Moldova și Sindicatul ziariștilor minoritari*, întrunite azi 16 Februarie 1935 prin conducerile lor autorizate în cea dintâi conferință ziaristică intersindicală, în temeiul experiențelor și însuflețite de dorința înmănuchierii tuturor forțelor într-o mare unitate, activă, respectată și reprezentativă a intereselor lor, decidem: **I.** Se institue o reprezentanță unică de delegați ai asociațiilor semnatare, sub denumirea de *Comitetul central al sindicatelor gazetărești din România*, cu următoarele atribuțiuni: 1). promovează cunoașterea reciprocă între gazetarii din tot cuprinsul țării, stimulează sentimentul colegialității și sociabilității și realizează organizarea tuturor; 2). este forumul suprem gazetăresc care determină, pe temeiu de criterii precise, calitatea de ziarist, triază pe semiprofesioniști, îngrădește pe periferici și exclude pe cei străini de

[30] Ion Clopoțel, „Necesitatea înființării unui Comitet central al societăților de presă din România", în *Societatea de Mâine*, an XII, nr. 5, București, mai 1935, p. 99.

[31] Ion Clopoțel, *op. cit.*, p. 98.

[32] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

profesiune; 3). veghează asupra moravurilor de natură a prejudicia interesele morale ale ziaristicei, anchetează și sancționează pe vinovați, risipind echivocurile, remediind anomaliile și surprinzând stările și motivele cari pot știrbi prestigiul gazetăresc; 4). apără drepturile recunoscute prin legile existente ori dobândite prin uz, și intervine recurgând la toate mijloacele necesare pentru garantarea libertății cuvântului și înlăturarea regimurilor de excepție; 5). adună materialul în vederea legiferării în materie de presă și se opune imixtiunii din afară de presă; Comitetul central este singurul organ competent în elaborarea codului acestuia; 6). sprijină cu toate mijloacele Casa de pensiuni și retrageri a ziariștilor; 7). este singurul for autorizat să întocmească tabloul ziariștilor îndreptățiți la permisele gratuite de cale ferată, opundu-se atribuirii de atari permanente persoanelor străine de presă; 8). organizează întruniri și congrese ale ziariștilor la un an sau la doi ani în diferite centre provinciale în vederea strângerii raporturilor dintre ziariști și popularizării problemelor de presă în masele cititoare; 9). reprezintă ziaristica din România în congresele internaționale și intervine pentru înlesnirile de călătorie ale gazetarilor români cari vizitează țările străine. **II.** Comitetul central se ocupă exclusiv de sfera de activitate cuprinsă în deciziunile prezente și se desinteresează de gestiunile administrativ-financiare ale sindicatelor semnatare care-și păstrează și pe mai departe complecta lor autonomie. **III.** Comitetul central se întrunește de două ori pe an. Biroul său constituit de președinte, vicepreședinte și secretar general funcționează în București și ține ședință obligatorie cel puțin odată pe lună, el întocmește și publică un tablou al tuturor ziariștilor din țară recunoscuți ca profesioniști. **IV.** Fiecare sindicat semnatar vine cu câte o cotă anuală de 10.000 lei de fiecare delegat în Comitetul central pentru acoperirea cheltuielilor. **V.** Regulamentul și-l va da Comitetul central în primul an de funcționare, cuprinzând toată experiența acestui timp".

Documentul este redactat și prezentat de Ion Clopoțel, în calitatea lui de președinte al SPRAB.

Trebuie precizat că ideea federalizării asociațiilor jurnaliștilor este mai veche – cu ocazia Congresului Presei Române, programat în septembrie 1922, un comitet reprezentativ redactase Regulamentul Congresului pentru *Federala Sindicatelor de Presă din România*. Dar, din motive politice *Federala* nu s-a constituit[33]. În 1923, la Craiova are loc Congresul regional al presei din Oltenia, Banat și Crișana, în cadrul căruia se discută despre fuzionarea presei minoritare, cu cea majoritară. Așa a fost posibilă apariția *Sindicatului Presei din Oltenia și Banat*[34].

Și pentru că am revenit la succesiunea istorică, precizez că tot în 1922 se înregistrează, la Oradea, constituirea *Asociației Fotografilor Profesioniști*, iar la Cluj (8 noiembrie), Congresul Fotografilor Profesioniști din Transilvania, ocazie cu care se

---

[33] Marian Petcu, *Jurnalist în România – istoria unei profesii*, Editura Comunicare.ro, București, 2005, pp. 39; 41.

[34] *Adevărul*, an XXXVI, nr. 12.090, 2 iulie 1923, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

pun bazele *Uniunii Generale a Fotografilor din România*[35]. Mulți dintre ei au fost și fotografi de presă.

În decembrie 1925, la Oradea are loc un congres al jurnaliștilor minoritari, ocazie cu care se constituie *Clubul Ziariștilor din Oradea* (CZO), sub conducerea ziariștilor Béla Katona și Francisc Iványi[36]. Oficial, Clubul este inaugurat la 27 februarie 1926, urmând ca la 22 mai 1926 să se organizeze o adunare generală de organizare și de aprobare a Statutelor, iar la 20 octombrie 1926 să dobândească personalitate juridică. Potrivit Statutelor, scopul acestei instituții este „desvoltarea vieții culturale de societate în localurile proprii ale Clubului sau afară de Club, prin aranjarea întrunirilor, a diferitelor distracțiuni sociale, jocuri sociale, serate, concerte, bibliotecă ș. a. mijloace potrivite, și cu deosebită privire la desvoltarea păcii și armoniei între diferitele națiuni și confesiuni conviețuitoare (...) a încuraja, înainta și sprijini nivelul social, solidaritatea corporală și independența mai ales a ziariștilor fondator și în genere a ziariștilor și beletriștilor"[37]. Pe lângă dimensiunea *loisir*, arătată mai sus, CZO se mai distinge de alte forme asociative, prin aceea că poate avea ca membri asociații, societăți, alt tip de persoane juridice, apoi, Clubul este deschis exclusiv bărbaților („membri ordinari") dacă îndeplinesc două condiții: „o viață anterior ireproșabilă", precum și valoare intelectuală. Statutul prevede un „Juriu de Societate", care are drept principală sarcină primirea de noi membri, dar și „organizarea și aranjarea mișcărilor culturale pentru desvoltarea vieței de Club" (art. 25). Clubul este parte a *Sindicatului Ziariștilor Minoritari din Ardeal și Banat* – Cercul (Secțiunea) Oradea. Primul președinte al CZO a fost Gheorghe Pedéry. În ceea ce privește patrimoniul acestui Club, reținem proprietățile din Băile Felix și pe cele din Oradea. Inițial, sediul a fost într-un apartament din Hotelul Rimanóczy – Oradea.

O *Asociație a Presei Maramureșene* se va constitui în jurul redacției revistei *Graiul Maramureșului*, la Sighetu Marmației, în anul 1934. Revista era condusă de profesorul Traian Pușcă, cel care va fi și inițiatorul Asociației, afiliată ulterior la *Federația Presei din Provincie din România*. De la a 12-a ediție, revista devine organul de presă al Asociației[38]. Se pare că a existat și un Club al Ziariștilor, pe lângă Asociație.

Uneori, formele asociative sunt nevoite să se (re)poziționeze și/sau să iasă din contemplare, din cauza unor evenimente care le privesc. Așa cum s-a întâmplat în anul 1936, când ministerul Justiției propune un proiect de lege a presei („anteproiect"), la care sunt invitate să exprime opinii organizațiile de presă. SPRAB redactează un memoriu, în acest context, prezentat de delegația formată din Sebastian Bornemisa, președinte, Aurel Gociman și Vladimir Nicoară. Reproducem aici o parte a obiecțiilor

---

[35] Constituită la București, aprilie, 1924.

[36] Ion Zainea, „Statutele Asociației «Clubul ziariștilor din Oradea»", în *Revista română de istorie a presei*, an II, nr. 2 (4), 2008, p. 19.

[37] Serviciul Arhivelor Naționale Bihor, Fond Prefectura județului Bihor, dosar 76/1927, f. 79-92, *apud* Ion Zainea, *op. cit.*, p. 19.

[38] Adrian Marchiș, *Din istoria presei românești – Graiul Maramureșului, Sighet, 1932-1940*, Editura Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă", 2002.

https://biblioteca-digitala.ro

formulate de Sindicat, care „1. Respinge caracterul polițist și vexatoriu al anteproiectului, demnitatea noastră profesională de slujbași ai intereselor obștești refuzând cu hotărâre să accepte dispoziții cari tind să facă din ziarist o figură urgisită de denunțător sau agent de poliție; 2. Respinge tutela instituită prin acest anteproiect asupra Corpului ziariștilor, Sindicatul (...) nu poate accepta nici un amestec străin, - nici al Curții de Casație, nici al Curților de Apel și nici al Academiei Române, - la organizarea profesională a Corpului ziariștilor, așa cum de altfel este și firesc, nici un corp profesional existent (corpul advocaților, colegiul medical, corpul tehnic) nefiind tutelat de reprezentanții altor corpuri; a accepta această tutelă ar însemna ca noi înșine să ne înjosim și să ne disprețuim profesiunea, recunoscându-ne ca un corp incapabil să se conducă și să se organizeze singur, - ceiace nu este cazul. 3. Respinge recunoașterea îndreptățirii ziariștilor cetățeni străini de a face parte din corpul ziariștilor români; 4. Respinge sancțiunile sociale de o deosebită gravitate cuprinse de dispozițiunile acestui anteproiect, constatând că noul Cod Penal Regele Carol II prevede suficiente sancțiuni și răspunde pentru infracțiunile de presă, așa că nu se arată necesitatea legiferării de noui sancțiuni”[39]. Următoarea revendicare este ceva mai bizară, în context – protejarea presei majoritare (română), de cea minoritată (maghiară): „5. Se cere ca avându-se în vedere situația de azi a presei românești din Ardeal și Banat din necesități de ordin superior național, Corpul Regional dela Cluj să cuprindă județele care aparțin astăzi Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat, adică toate județele din aceste provincii, altfel conducerea regională a corpului profesional al ziariștilor români fiind amenințată să ajungă în mâini minoritare, dat fiind faptul că în urma vitregiilor de tot felul suferite de presa românească a regiunii, ea are și ziare mai puține și mai puțini ziariști decât presa minoritară și organizațiile ziariștilor minoritari. În aceeași ordine de idei, pentru a se asigura elementului românesc conducerea efectivă a organizațiilor regionale ale corpului ziariștilor, *Sindicatul Presei Române din Ardeal și Banat* vede ca necesar nu fărămițarea presei noastre între mai multe regionale, ci să se dea regionalei Cluj încă 2-3 județe din vechiul regat; 6. Cere introducerea în anteproiect a unor dispoziții pentru reglementarea raporturilor dintre patroni și ziariști, prevederile contractuale de muncă dovedindu-se insuficiente, în profesiunea noastră fiind nevoie de ierarhizarea funcțiunilor îndeplinite de ziarist și deci de prevederea de condiții adecvate ierarhizării”[40]. Cu alte cuvinte, liderii clujeni resping proiectul de lege, dar vor totuși monopol în zonă și ceva mai multe venituri, asigurate prin legea pe care tocmai o contestau. În fine, dacă se va adopta legea, cer „să nu cuprindă dispoziții referitoare la: imprimerie, editură, librărie, colportaj, distribuție și afiliere, - toate acestea având reglementele și legile lor speciale”[41].

---

[39] „Un memoriu al Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat, cu privire la anteproiectul de lege a presei”, în *Foaia Poporului*, anul 44, nr. 48, Sibiu, 29 noiembrie 1936, p. 2.

[40] *Ibidem.*

[41] „Un memoriu al Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat, cu privire la anteproiectul de lege a presei”, în *Foaia Poporului*, anul 44, nr. 48, Sibiu, 29 noiembrie 1936, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

În iulie 1938, la Cluj se constituie *Uniunea Ziariștilor Români din Transilvania*[42], în cadrul unei adunări generale la care participă 50 de ziariști din 28 de județe, din Ardeal și Banat. La lucrări este prezent Ștefan Vlădescu, președintele *Federației Naționale a Presei din Provincie* (FNPP). Artizanii acestei *Uniuni* sunt Ioan Colfescu-Delaturda, fost magistrat, director al revistei clujene *România eroică* (va prezida *Uniunea*) și Ion Gh. Severeanu, jurnalist clujean.

Discuțiile despre o astfel de organizație au fost inițiate la 9 aprilie 1938, în București, cu ocazia ședinței FNPP, ședința de constituire urmând să aibă loc la 14 mai[43].

În anul 1943, ambasadorul Germaniei la București, baronul Manfred von Killinger[44] a propus constituirea unei asociații de presă româno-germană în Transilvania, președinte fiind numit prefectul de Hunedoara. Decizia va stârni o reacție promptă a SPRAB, care se va adresa Ministerului Propagandei, dar și prefectului Hunedoarei. Textul protestului a fost redactat de Aurel Buteanu[45]:

„Sindicatul Presei Române din Ardeal și Banat a luat cunoștință cu profundă surprindere de constituirea *Asociației Ziariștilor Români și Germani din județul Hunedoara*. Trebuie să vă mărturisesc cu sinceritate, că această inițiativă ne-a surprins dureros. În primul rând pentru motivul că ziariștii români din Ardeal și Banat sunt organizați în cadrul *Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat*, care este succesiunea fundației Dr. Ion Mihu, înființată în anul 1910 sub regimul unguresc. Dintre membrii noștri fac parte toți purtătorii de condei ai provinciei de dincolo de Carpați, profesioniști și publiciști. În al doilea rând, nu ne putem ascunde mirarea că s-a inițiat TOCMAI LA DEVA, capitala județului pur românesc și DIN MOȘI STRĂMOȘI ROMÂNESC, o acțiune împreună cu ziariștii germani. Nu este cunoscut faptul, că se urmărește cu viditată tendențiozitate a se înfățișa Hunedoara ca o punte de trecere între grupul etnic german șvăbesc din Banat și grupul german săsesc din Ardealul de Sud. Constituirea în orașul Deva a unui sediu regional german a fost înfățișată ca realizarea acestui deziderent, după cum dovedește darea de seamă, publicată la timpul său în *Südostdeutsche Tageszeturg* din Timișoara. Constituirea unei asociații comune a ziariștilor români și german din Hunedoara va constitui desigur o dovadă propagandistică, că în străvechiul județ dacic al Hunedoarei, elementul german este la egalitate cu elementul românesc. Cerem oprirea desăvârșirii și realizarea inițiativei acesteia, care nici din punct de vedere național nu poate

---

[42] *Gorjanul*, Târgu Jiu, an XV, nr. 26, 19 iulie 1938, p. 3.

[43] *Gorjanul*, Târgu Jiu, an XV, nr. 14, 16 aprilie 1938, p. 4.

[44] Baronul Manfred von Killinger (1886-1944) a fost ofițer, istoric militar și diplomat german. Ambasador al Germaniei naziste, în București (1941-1944). S-a sinucis în București, după arestarea lui Ion Antonescu. Personalitate controversată, acuzat că a fost membru al unor organizații vinovate de uciderea a numeroși oponenți politici. Vezi https://ro.wikipedia.org/wiki/Manfred_von_Killinger

[45] Aurel Buteanu s-a născut în Șomcuta Mare, în 1904. Jurnalist, atașat de presă (Bruxelles, 9219), director al ziarului *Patria* (Cluj, 1933), director al Teatrului Național din Cluj. Doctor în științe politice și economice, Facultatea de Drept, Cluj. Președinte al Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat. Deputat (1932-1933). Traducător din limbile germană și maghiară. Publicist. Vezi - http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Buteanu-Aurel.-1929-1948.-Inv.-1627.pdf

https://biblioteca-digitala.ro

servi interesele colectivității românești și nici din punct de vedere profesional nu poate promova interesele de breaslă"[46].

Din păcate, urmele acestei Asociații s-au pierdut, în sensul că Arhivele Naționale (Deva) nu dețin documente de tip Statut, expunere de motive ș.a.m.d., singurele surse rămânând ziarele vremii.

În contextul politico-militar al anului 1944, Ion Antonescu decide reglementarea profesiei de jurnalist, după model german[47] și italian[48]. O singură organizație, cu structură piramidală, care să încorporeze toate celelalte forme asociative, epurate, conform criteriilor „la modă". Așa apare „Decretul-lege pentru exercitarea profesiunii de ziarist și înființarea Colegiului Ziariștilor din România", spre exemplu. Era urmarea firească a numeroaselor eșecuri ale profesiei de a se solidariza, de a avea un discurs coerent, credibil. De a fi un partener cu care se poate negocia.

Prin urmare, în iunie 1944, pentru constituirea Colegiului Ziariștilor, asociațiile de presă transmit autorităților liste cu jurnaliști fondatori și stagiari, după cum urmează. Sindicatele și asociațiile din București – 421 membri fondatori, 9 stagiari; sindicatele din Vechiul Regat (cu excepția capitalei) – 197 membri, 11 stagiari; sindicatele din Ardeal și Banat – 275 membri, 64 stagiari; Bucovina – 20 membri, 9 stagiari; din Basarabia – 17 membri, 11 stagiari; Transnistria – 4 membri, 4 stagiari; sindicatele presei minoritare – 73 membri. Total: 1.115 membri și stagiari.

3. Concluzie

Am arătat, în această schiță istorică, maniera în care jurnaliștii din Transilvania și Banat au înțeles să se autodefinească, prin raport cu Puterea politică. Eșecurile lor se explică prin ostilitatea administrației maghiare, în unele cazuri. Dar și prin maxima prudență a administrației române, după 1918. Discutăm despre împrejurări dramatice, în care presa trebuia să devină o componentă a sistemului de propaganda oficială, ceea ce însemna unele avantaje materiale (subvenții), dar și compromiterea redacțiilor, prin raport cu cititorii.

Cât a fost complicitate, cât a fost necesitate, rămâne de văzut, după ce vom mai studia arhivele disponibile, cu cifre, nume, date.

---

[46] E. Bocșa-Mălin, *Lupta presei transilvane*, Biblioteca Politică Transilvană, Colecția „Voința Transilvaniei", Tipografia *Universul*, București, 1945, pp. 83-84.

[47] Camera Presei.

[48] Ordinul Ziariștilor.

https://biblioteca-digitala.ro

ZIARUL „ROMÂNUL" DIN ARAD – O RETROSPECTIVĂ A ANULUI 1919 [„Românul" newspaper from Arad – an overview of the year 1919]

Marius-Ioan GREC[1]

Abstract. *I have taken into account both national and international contexts in which the Românul newspaper had functioned at the encounter of two eras: the period of preparing the Union up until the end of 1918 (in a favourable international context, but also in a solid internal preparation - both in Transilvania and the Old Kingdom), as well as the end 1918 and the 1919, the period in which the country had to become acquainted with the new political reality.*

After the union declarations that had come from Bessarabia and Bukovina, the Great Assembly in Alba Iulia calls on the principle of self-determination of peoples and declares National Unity. „Românul" had been an active part in this process, even if the city of Arad would come to lose from its political importance once the Romanian National Central Council is disbanded. The new Transylvanian deciding entity would become the Dirigent Council of Transylvania, Banat, and the Romanian parts from Hungary, a provisional political body with limited legislative, executive, and administrative powers. It functioned between December 2, 1918 and April 4, 1920. Its meetings took place in Alba Iulia, Sibiu - and too some extent Cluj as well - but Românul would continue to strongly influence Romanian society, especially in the period in which Vasile Goldiș was its main voice.

Keywords: *„Românul", „Tribuna", Vasile Goldiș, The Great Union, 1919.*

[1] Prof. univ. dr., Muzeul Memorial Universitar „Vasile Goldiș", Universitatea de Vest „Vasile Goldiș" din Arad.

https://biblioteca-digitala.ro

Motto:

„Românului din Arad îi dau cu atât mai bucuros câteva rânduri, cu cât eu am învățat, acum douăzeci de ani, gazetărie de la dânsul.
În sensul acela că, pe o vreme când presa de aici era – ce a fost totdeauna și ce este și acum -, am văzut ce înseamnă un ziar în care însuși sufletul unui popor se zbate.
Și, dacă-mi aduc bine aminte - și nu mă înșel decât rare-ori – acolo am și tipărit din cele mai vechi articole ale mele.
Iar acum vă zic: bine ne-am regăsit într-o casă care e a noastră a tuturora!"[2]

(N. Iorga, *Două cuvinte*, în *Românul*, nr. 53, anul VIII, 3 iulie, 1919, p. 1.)

1. ARGUMENT

În numărul 47 din 28 februarie / 12 martie 1912, anul XVI, redactorii ziarului **Tribuna:** Sever Bocu, Iosif I. Schiopul, Ioan Montani, Gh. Stoica, Eugen Goga, Radu Găvruș, Iuliu Giurgiu, semnau următorul anunț:

„TRIBUNA - 6 ianuarie n. 1897 – 12 martie n. 1912. – Cu numărul de astăzi, după cum se poate ceti și în actele publicate pe paginile următoare, ziarul nostru încetează să mai apară independent, el fuzionează cu organul autorizat al partidului nostru național.

Aducând la cunoștința cetitorilor noștri această știre, le mulțumim din inimă pentru puternicul sprijin ce ni-l'au dat vreme de șasesprezece ani de zile, așa cum am fost noi: adeseori ***răsvrătiți,*** dar totdeauna ostași fără de prihană ai steagului nostru național. Cetitorii noștri nu ne vor uita. Redactorii **Tribunei**..."[3].

Ne aflăm în fața unei decizii istorice pentru românii ardeleni; la Arad erau editate principalele organe de presă ale P.N.R. prin care Mișcarea Națională era coordonată, în special după episodul dramatic al Mișcării Memorandiste. Era oarecum nefiresc ca în același oraș să apară cele mei importante publicații politice românești din Ardeal – pe de o parte, iar pe de altă parte – nu de puține ori ideile vehiculate alimentau strategii diferite de abordare a căilor prin care românii ardeleni înțelegeau să lupte pentru obținerea drepturilor naționale. Era nevoie de un suflu nou, de o abordare unitară în politica națională, de un centru de comandă unic. Așa se face că, în cele din

---

[2] http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16567/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1919_008_0053.pdf, accesat la 06. 08.2019.

[3]http://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/tribunapoporului/1912/BCUCLUJ_FP_P2514_1912_016_0047.pdf, accesat la 06. 08.2019. A se vedea și Procesul-verbal încheiat cu delegații Comitetului Național Român; pentru a se înțelege contextul politic în care are loc această fuziune prin absorbție de fapt – este vorba de preluarea **Tribunei** de ziarul **Românul** – este util a se consulta: Lucian Petraș – „Gruparea tribunistă și criza Partidului Național Român din anii 1910-1912. Între disputa politică și confruntarea de idei", în *Revista Bistriței*, XX, 2006, pp. 301- 317, https://www.academia.edu/5235637/Lucian_PETRA%C5%9E_-_Gruparea_tribunist%C4%83_%C5%9Fi_criza_Partidului_National_Rom%C3%A2n_din_anii_1910-1912._%C3%8Entre_disputa_politic%C4%83_%C5%9Fi_confruntarea_de_idei, accesat la 06. 08.2019.

https://biblioteca-digitala.ro

urmă, tratativele dintre **Tribuna** și **Românul** vor fi impulsionate de conducerea partidului național; **Tribuna**, va ceda în fața presiunilor, mai ales că noul ziar **Românul** – înființat în 1911 și coordonat de Vasile Goldiș - era unul de succes; nu cuprindea doar articole politice, cuprindea informații diverse, utile tuturor românilor, ajungând să fie solicitat și dincolo de Carpați[4].

„Chiar de la primele numere ale **Românului**, s-a ajuns la un conflict de presă între cele două gazete arădene. Este de înțeles, într-o oarecare măsură, de ce a fost așa, în condițiile în care cele două ziare erau fiecare sub controlul unei grupări din cadrul P.N.R. Chiar apariția ziarului **Românul** poate fi considerată, ea însăși, rezultatul unei framântări intense în cadrul conducerii P.N.R., conflict de altfel frecvent în politică, acela dintre generații, „*tineri*" versus „*batrâni*", acest conflict primind și o notă aparte în urma renunțării P.N.R. la *pasivismul* politic și adoptării tacticii *activiste*..."[5].

Crezul lui Vasile Goldiș este sintetizat de acesta foarte clar, fără nici un fel de echivoc, încă din primul an de apariție a **Românului**: „...ori ce grupare independentă în sânul partidului național român, cuprinde în sine germenele distrugerei și astfel al trădării intereselor politice ale națiunei române. Sunt convins, că *numai solidaritatea națională înfăptuită prin disciplina de partid* este singura cale, care ne poate duce la mântuire..."[6].

„Guvernul român, cercurile politice și intelectuale au început să fie serios îngrijorate, polemica dintre cele două ziare amenința să împartă pe români în două tabere învrăjbite până la exterminare. Constantin Stere, directorul revistei de cel mai mare prestigiu în acea epocă, **Viața Românească**, a fost delegat ca arbitru pentru a împăca cele două tabere de lucru. Misiunea lui C. Stere a fost încununată de succes. Soluția propusă de Stere era pacificarea spiritelor și fuzionarea celor două organe de presă arădene. Așa s-a realizat fuziunea, unirea **Tribunei** cu **Românul**, într-un singur organ al P.N. R. **Tribuna** și-a încetat apariția la 12 martie 1912"[7].

Începea cu adevărat **Epoca Românului** în ceea ce privește coordonarea luptei naționale a românilor ardeleni ... iar gruparea de la Arad: Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop, Ioan Suciu ș.a. vor avea o influență determinantă – la finele lui 1918 – în definitivarea procesului de integrare națională a tuturor românilor în **Statul Național Român**.

---

[4] A se vedea, Radu Morariu, „Contribuții la istoricul ziarului „Românul" (1911-1918)", în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coordonatori), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, „Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2010, pp. 99-120, https://bibliotecaarad.ro/wp-content/uploads/2019/06/admin1-web.pdf, accesat la 06. 08.2019.

[5] *Ibidem*, p. 105.

[6] Vasile Goldiș, „O scrisoare de actualitate", în „*Românul*", 1911, anul I., nr. 40, p. 2. http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/15884/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1911_001_0040.pdf, accesat la 06.08.2019.

[7] Radu Moraru, *op.cit.*, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro

2. ROMÂNUL (3/16 ianuarie 1911 - 26 februarie/10 martie 1916)[8]

Primul număr al ziarului **Românul** a apărut pe 3/16 ianuarie 1911[9], având nu mai puțin de 16 pagini, ultimele 5 pagini fiind destinate reclamelor comerciale. Era un semn foarte clar al modului eficient în care urma să se publice ziarul, care cuprindea informații capabile să satisfacă toate gusturile: informații politice interne și internaționale - informații care îi priveau pe românii de pretutindeni, din Ungaria din regatul României...informații utile țăranilor, dar și o preocupare constantă pentru situația femeii în societate, glume ... felicitări, informații culturale etc.

Interesant este să aflăm din primul număr că: *„Primul numărar al ziarului „Românul" s'a tipărit în 20.000 de exemplare și s'a expediat, ca număr de probă, în toate părțile locuite de Români. Toți Românii cari vor să primească numerile următoare din „Românul" sunt stăruitor rugați să facă cunoscut administrației că doresc a se abona".* (p. 11) În partea de jos a paginii se face mențiunea: „Primul abonat al ziarului „**Românul**" a fost d-l Ioan Barbu, țăran din comuna Secusigiu".

Nu știm dacă această informație este reală, dar este foarte clară orientarea ziarului ... destinatarul publicației este locuitorul român al Transilvaniei, românul de pretutindeni. Informațiile politice sunt cele pe care le regăsim în articolele de fond, scrise de profesioniști: oameni de cultură, oameni politici, preoți, învățători ...

Ziarul **Românul** a apărut la Arad, zilnic, în intervalul ianuarie 1911 – martie 1916; inițial a fost tipărit la *Tipografia Diecezana*, iar de la idele lui august 1911, la *Tipografia Concordia* din Arad. În perioada 1916 – noiembrie 1918, publicarea **Românului** a fost suspendată de autoritățile maghiare[10].

Pentru perioada menționată, orientarea ziarului – determinată în primul rând de Vasile Goldiș, Directorul publicației – este sintetic caracterizată astfel: „Ziarul mergea pe linia pan-românismului, cu România în centru, care era prin excelență ***Țara***, iar nicidecum Ungaria! Acelei Românii i se dorea propășirea pentru că s-ar fi răsfrânt și asupra conaționalilor înglobați Statelor străine, mai toate oprimatoare. Așa, la împlinirea a 50 de ani de viață i se făcea o urare cu talc Regelui Ferdinand: *„Dorim ca Majestatea Sa să aibă puterea și norocul de a veghea cu succes la capătul [sic! căpătâiul]" destinelor României spre binele neamului românesc întreg și să aibă parte de mulți ani glorioși ...*[11].

---

[8] *Ordinul Ministerului de Interne* nr. 32858/1916, apud. Vasile Popeangă, *Aradul-centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Editura Facla, Timișoara, 1978, p. 203.

[9] În mod eronat în majoritatea publicațiilor este menționată apariția primului număr al *Românului* pentru 1/14 ianuarie 1911. A se vedea: http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/15762/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1911_001_0001.pdf, accesat la 07.08.2019.

[10] Eugen Gagea, *Vasile Goldiș și „Românul"*, „Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2008, pp. 6-7; o valoroasă monografie care se referă la acastă perioadă a Românului aparține cercetătorului Radu Ardeleam, *ROMÂNUL* (Arad, seria I, 1911-1916). *Istoria ziarului – Istoria din ziar*, Tom I, Colecția Slaviciana – serie nouă, „Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2010 (decesul prematur al autorului a făcut să nu mai apară Tomul II, așa cum era prevăzut).

[11] Radu Ardelean, *op.cit.*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Orientarea ziarului Românul în această perioadă este cu foarte mare claritate dată de Vasile Goldiș - Directorul publicației și unul dintre cei mai importanți purtători de cuvânt ai națiunii române din Ardeal, articolele acestuia fiind cele care dădeau *tonul* în redacție... „Discursurile lui Vasile Goldiș din anii 1910-1916 evidențează calitatea și bogăția deosebită a vocabularului său politic, dar cu deosebire cele din anul 1918 în care „strălucește prin dialectica incomparabilă a ziaristului polemist și gânditorului politic de marcă", când „limpezirile programatice, cuvintele de ordine, închegările de programe și rezoluțiuni s-au ridicat la înălțimea unor verdicte istorice". Cu fiecare prilej – afirmă Ion Clopoțel – Vasile Goldiș a revendicat cu sfințenie dreptul de a rosti cuvântări în limba română ... s-a pronunțat pentru promovarea cu consecvență a „principiului solidarismului", convins că „numai o colectivitate frământată și trezită la simțul datoriei poate secera o mare victorie"[12].

Românul va reapare în noiembrie 1918 (cu unele întreruperi până în 1938, iar din 1926 devine Organ al Partidului Național Țărănesc), având un rol determinant în precizarea *pașilor* pe care națiunea română din Ardeal și Banat trebuia să-i facă pentru realizarea dezideratului unității naționale; Aradul devine ***„Capitala politică a Marii Uniri"***, nu doar pentru că aici va ființa **Consiliul Național Român Central** (în casa fruntașului politic Ștefan Cicio-Pop), dar și pentru că la Arad, în **Palatul Românul** (casa lui Vasile Goldiș) va funcționa **Tipografia Concordia** și redacția ziarului **Românul**, purtătorul ideei naționale - principalul organ de presă al C.N.R.C., adevărat guvern al românilor ardeleni - prin care se va pregăti programatic: național și internațional, dar și logistic **MAREA ADUNARE NAȚIONALĂ** de la Alba Iulia, principalul organizator / manager, fiind desemnat de C.N.R.C., arădeanul Ioan Suciu, avocat.

Acesta este contextul național și internațional în care ziarul **Românul** va funcționa la confluența a două epoci: *perioada de pregătire a Unirii de la sfârșitul anului 1918* (în contextul internațional favorabil, dar și în baza pregătirii temeinice a orizontului de așteptare intern – în Transilvania și Vechiul Regat), respectiv sfârșitul anului 1918 și anul 1919, perioadă în care a fost nevoie de o reașezare a realității românești.

După declarațiile de unire venite dinspre Basarabia și Bucovina, Marea Adunare de la Alba Iulia consacra – prin aplicarea Dreptului popoarelor la autodeterminare – UNITATEA NAȚIONALĂ, iar ziarul **Românul** a fost parte activă a acestui proces, chiar dacă Aradul își va pierde din importanța politică (C.N.R.C. se desființează) noul organism decizional ardelean fiind **Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria**- organism politic provizoriu, cu atribuții legislative, executive și administrative limitate, al Transilvaniei pentru perioada 2 decembrie 1918/ 4 aprilie 1920; ședințele se vor desfășura la Alba Iulia, Sibiu – în cea mai mare parte și Cluj). **Românul** va continua însă să informeze și să influențeze

[12] Stelean-Ioan Boia, „Studiu introductiv", în Ion Clopoțel, *Figuri reprezentative de la noi: Vasile Goldiș*, Biblioteca ziaristică, Cluj, 1934, 1, p. XVI. ed. Marius-Ioan Grec, pref. Marius-Ioan Grec, stud. Introd. Stelean-Ioan Boia, „Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2017.

https://biblioteca-digitala.ro

puternic societatea românească, mai ales în perioada în care Vasile Goldiș va fi principala voce a publicației[13].

Putem afirma și consider că activitatea editorială a ziarului **Românul,** în integralitatea ei, poate fi pusă sub genericul cuvintelor lui Vasile Goldiș, adresate românilor la un an de la proclamarea Marii Uniri: *„... Noi vrem democrația adevărată care nu se poate întemeia pe ură, ci numai pe iubire. Legile iubirei trebue să conducă democrația..."*[14]. Acesta este în fond spiritul care a generat activitatea editorială a Românului, doar că iubirea nu se poate clădi pe neadevăr, pe fals sau pe frânturi de adevăr, iar Vasile Goldiș a înțeles acest lucru. Adevărul trebuia spus fiecărui român, de aceea și publicația condusă de Goldiș se și numea astfel: **ROMÂNUL.**

Ziarul va funcționa după alte reguli începând cu 1 decembrie 1918. Dezideratul național – formal - fusese atins, dar erau numeroase alte provocări în fața tuturor românilor, cea mai importantă fiind cea a compatibilizării structurilor politice, administrative, educaționale, culturale ... interne, în paralel cu acțiunea concertată de recunoaștere internațională a noului stat. Entuziasmul era imens, în special în rândurile ardelenilor, deziluziile se vor acumula însă în scurt timp.

3. DE LA STATUL NAȚIONAL LA STATUL UNIVERSAL

Vasile Goldiș era un vizionar, vizionarii sunt însă de puține ori înțeleși.

„Următoarele rânduri vor să sublinieze *personalitatea vizionară a lui Vasile Goldiș*[15], urmărind câteva dintre ideile acestuia, promovate în două dintre articolele

---

[13] Menționăm câteva volume, la care subsemnatul are contribuții - apariții editoriale recente care pun în valoare rolul pe care l-a jucat Aradul în desăvârșirea unității naționale, ziarul *Românul* fiind un important pion în răspândirea și consolidarea ideilor unioniste: Marius-Ioan Grec, Marțian Iovan, Stelean-Ioan Boia (coord.), *VASILE GOLDIȘ, 150 de ani de la naștere (1862-1934)*, Volum Omagial, Ed. Academiei Române, București, 2012; Marius-Ioan Grec (coord.), *95 de ani de la MAREA UNIRE* (culegere de studii), Volum Omagial, „Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2013; Marius-Ioan Grec, Marțian Iovan, Stelean-Ioan Boia (coord.), *VASILE GOLDIȘ, 155 de ani de la naștere (1862-1934)*, Volum Omagial, „Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2017; Marius-Ioan Grec, Stelean-Ioan Boia, Sorin Bulboacă (coord.), *Rolul Aradului în realizarea Marii Uniri. O perspectivă cronologică*, „Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2017; Marius-Ioan Grec (coord.), *Presa Marii Uniri*, „Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2018; Marius-Ioan Grec, Stelean-Ioan Boia, Sorin Bulboacă, *TRIPTICUL MARII UNIRI. Vasile Goldiș și Capitalele Marii Uniri / THE TRIPTYCH OF THE GREAT UNION. Vasile Goldiș and the Capitals of the Great Union*, vol. I, Arad, vol. II, Alba Iulia, vol. III, București, „Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2018.

[14] „Un discurs al d. V. Goldiș", în *Românul*, anul VIII, 3 Decemvrie 1919. nr. 173, p. 3, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16663/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1919_008_0173.pdf, accesat la 11.08.2019.

[15] A se vedea întreaga analiză în, Marius-Ioan Grec, „Vasile Goldiș și statul universal", în *Europa: Centru și Margine*, supliment al revistei *Studii de Știință și Cultură*, 2016, pp. 223-227, http://www.revista-studii-uvvg.ro/images/stories/editia5/2.3.pdf, accesat la 11.08.2019.

https://biblioteca-digitala.ro

sale politice, apărute la o distanță de aproape două decenii, unul de altul: **State naționale**[16] și **Statul universal**[17].

Încă de la început trebuie remarcat spiritual analitic al acestor două articole, ancorarea profundă în realitatea epocii care a generat pozițiile exprimate. Constatăm că ne aflăm în fața unui istoric desăvârșit, un om de o aleasă cultură umanistă, care atunci când își exprimă crezul politic, o face argumentat, ideile sale fiind exprimate prin asociere sau disociere față de alte poziții exprimate în epoca sa. Modul de redactare al pozițiilor exprimate, nu lasă loc de interpretare – trimiterile bibliografice sunt clare – astfel încât cititorul știe în fiecare moment, când are de-a face cu ideile lui Vasile Goldiș, când are în față ideile altor gânditori europeni sau americani.

Avem astfel conturată o personalitate remarcabilă, cu convingeri clare, convingeri care se află într-o continuă adaptare în raport cu situația istorică concretă, existând însă mereu aceeași constantă: interesul tuturor românilor, bazat însă pe principiile sănătoase ale respectului reciproc. „Un lucru trebuie însă notat în special: numai acele popoare au dreptul la sprijinul, la simpatia deplină și la stima omenirii, care au dat dovezi că ele înseși știu, respectă libertățile și aspirațiile altor popoare"[18]. În 1912, când românii visau la realizarea unității naționale, scopul declarat al lui Vasile Goldiș era acesta: „După căderea lui Napoleon, a marelui zdrobitor de popoare și de libertăți, **se ivește ideea națională, ca idee conducătoare**, care mai târziu a dat naștere atâtor state naționale ridicate pe ruinele marelui imperiu napoleonian...". „Duhul cel nou, duhul ideii naționale, a cucerit cu repeziciune toată omenirea. Întreg secolul al XIX-lea poartă mai ales pecetea națională care a dat naștere statelor naționale. În apus, în nord chiar, în sudul și estul Europei au răsărit ca din pământ state noi: Olanda, Germania, Italia, Grecia, România, Serbia și Bulgaria, iar în secolul prezent, Suedia și Norvegia. Toate aceste state s-a format pe ruinele altor state mai mari, poliglote...". „Procesul acesta al formării statelor naționale nu s-a terminat încă și nu se va termina până ce nu se vor fi realizat definitiv aspirațiile naționale ale tuturor popoarelor din Europa. Statele poliglote se opun cu toată puterea principiului național, apărându-și integritatea lor teritorială prin înarmări continue..."[19].

Două decenii mai târziu, Vasile Goldiș - aflat spre finalul vieții, deja bolnav – era anul 1930 ... Vasile Goldiș, scrie articolul „Statul universal"[20], articol în care întâlnim un om politic foarte bine ancorat în realitatea politică internațională, chiar dacă, Vasile

---

[16] *Românul*, anul II, Arad, nr. 231, 19 oct./1 nov., 1912, pp. 1 – 2, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16174/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1912_002_0231.pdf, accesat la 11.08.2019.

[17] *Observatorul politic și social*, nr. 9, anul I, 1930; Marius-Ioan Grec, Marțian Iovan, Stelean-Ioan Boia (coord.), *VASILE GOLDIȘ, 150 de ani de la naștere (1862-1934)*, Volum Omagial, Ed. Academiei Române, București, 2012, pp. 249-255.

[18] *Românul*, anul II, Arad, nr. 231, 19 oct./1 nov., 1912, pp. 1 – 2, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16174/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1912_002_0231.pdf, accesat la 11.08.2019.

[19] *Ibidem*.

[20] *Observatorul politic și social*, nr. 9, anul I, 1930; Marius-Ioan Grec, Marțian Iovan, Stelean-Ioan Boia (coord.), *VASILE GOLDIȘ, 150 de ani de la naștere (1862-1934)*, Volum Omagial, Ed. Academiei Române, București, 2012, pp. 249-255.

https://biblioteca-digitala.ro

Goldiș, nu se mai manifesta politic de o perioadă, considerând că o activitate mult mai important este cea desfășurată în plan cultural și educațional, ca Președinte al ASTREI... ".

Trebuie însă să subliniem că doar așa putem înțelege politica editorială pe care a dus-o Vasile Goldiș în ziarul *Românul*, până în 1918 și după 1918.

Pentru a ilustra cele afirmate, spicuim câteva fragmente din articolul menționat: „...Totul curge. Oprire nu există. Istoria omenirii se găsește la o nouă importantă cotitură, poate cea mai importantă și cea mai gravidă de incalculabile urmări dintre toate prin care ea a trecut în cursul evoluției sale multimilenare...".

... Evoluția a fost atât de rapidă că a depășit capacitatea de adaptare a societății. Încă înainte de război, în anul 1911, scriitorul I. Maxwell, în lucrarea sa despre psihologia socială contemporană, scria următoarele: „... vechea ordine a lucrurilor a fost zdruncinată și n-am găsit încă nici o armonie nouă, care să ne poată grupa și uni. Omenirea nu mai pășește, ea aleargă. Nu mai avem sentimentul că ne rezemăm pe ceva solid și durabil. Avem sentimentul că mașina lumii e zguduită până în temelii, că se va prăbuși, poate în curând, și că nu ne va rămâne atunci nici un adăpost unde să ne refugiem ... Legile evoluției sociale vor aduce ele însile un compromis ... Singura teamă este că societățile europene ale Apusului să nu se cufunde în valurile babariei înainte ca soluția satisfăcătoare să fi împăcat părțile în conflict".

Vasile Goldiș se convinge și ne convinge că epoca Statului Național este pe cale de a fi depășită de ideile care converg spre impunerea unui Stat Universal. Ne aflăm în fața unei perioade de dezvoltare a societății europene, care anunță o iminentă Globalizare. Desigur că Vasile Goldiș nu a mai ajuns să vadă și fața „hidoasă" a punerii în practică a unor idei generoase, care vor conduce însă la izbucnirea celui de-al II-lea Război Mondial, cu toate consecințele nefaste ulterioare. Vasile Goldiș a fost un vizionar optimist care, în ideile originale pe care le-a exprimat s-a gândit întotdeauna la binele comun, la binele românilor și al tuturor locuitorilor României Mari, așa cum a fost creată grație Generației din care făcea parte și el. Conștient că nimeni, singur, nu poate realiza binele comun, s-a asociat ideilor pe care le considera cele mai potrivite pentru a fi puse în practică...".

4. ROMÂNUL - 1919

Pentru anul 1919, în format digital pot fi accesate un număr de 143 exemplare ale ziarului **Românul**[21], după cum urmează: **ianuarie** (15 numere), **iunie** (12 numere), **iulie** (23 numere), **august** (19 numere), **septembrie** (18 numere), **octombrie** (22 numere), **noiembrie** (16 numere), **decembrie** (18 numere). În total avem opt (8) luni din cele 12 luni ale anului acoperite cu informații, analize politice, culturale, reclame ...

Formatul ziarului s-a păstrat, în general în toți anii de editare, a variat mai ales numărul de pagini din motive economice, de regulă:

[21] http://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/15747, accesat la 06 -12.08.2019.

https://biblioteca-digitala.ro

„**Informatii**. Din cauza greutăților ce ne stau în cale de a ne putea procura hârtia necesară, ne vedem obligați, deocamdată să apărem în format mic. Sperăm că în curând vom învinge și această piedecă, putând continua apariția în mod normal"[22].

Atragem atenția mai jos asupra unor informații diverse apărute în **Românul,** mai importante sau aparent mai puțin importante, dar care ne formează o imagine de ansamblu asupra politicii editoriale:

„**Partidele politice. Acțiunea comună a românilor din provinciile unite**.

Credeți domnule ministru, că partidele din regat ar trebui să intre în viața politică de peste munți ? - Hotărît nu. Deocamdată toți românii din provinciile unite trebue să rămâe strîns uniți la un loc. Au de învins prea mari greutăți înăuntru ca să se arunce în viitoarea luptelor de partide. Când opera consolidărei va fi terminată, când Constituanta își va fi desâvîrșit opera, atunci în chip firesc, diferențierile pe partide se vor face. Înainte, încă odată, ar fi o adevărată nenorocire". *(I. G. Duca, ministru)*[23].

„**Sașii au proclamat unirea cu România**.

În 8 Ianuarie 1919 a avut loc în Mediaș adunarea națională a poporului săsesc în care reprezentanții chemați ai lui: comitetul central lărgit și unit cu consiliul național german-săsesc din Ardeal au proclamat urnirea cu România"[24].

NUMĂR DEDICAT GENERALULUI FRANCEZ BERTHELOT

„**Sunt foarte fericit că mă regăsesc între concetățenii mei**". (Generalul Berthelot către Episcopul Aradului)[25].

„**Bine-ai venit!** să ne depunem și omagiile noastre de profundă recunoștință și mulțumită pentru această deosebită atențiune, cu care ai binevoit a ne distinge tocmai în aceste zile de mari prefaceri. **Episcopul Aradului**"[26].

„**Vorbirea lui dr. Marșieu.**

Realizarea unui vis milenar ne-a adus nouă, grănicerilor românismului, acest tren. Aceasta este ziua cea mai frumoasă ce am ajuns până acum, ziua în care încheie șirul sclaviei și a suferințelor atâtor generații ... este ziua, de la care se va data pentru noi epoca fericirii neamului românesc din aceste părți, sosind în mijlocul nostru bărbatul providențial, care — în clipele cele mai critice ale neamului românesc — trimis fiind de sora mai mare ..."[27].

---

[22] *Românul*, anul VIII, Arad, 3 Iulie 1919, nr. 53, p. 2, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16567/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1919_008_0053.pdf, accesat la 11.08.2019.

[23] *Ibidem*, p. 1.

[24] *Românul*, anul VIII, Arad, 1/14 ian., 1919, nr. 1, p. 7, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16538/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1919_008_0001.pdf, accesat la 11.08.2019.

[25] *Românul*, anul VII, Arad, 30 Decemvrie 1918 (12 Ian. 1919), nr. 49, p. 1, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16537/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1918_007_0049.pdf, accesat la 11.08.2019.

[26] *Ibidem*, p. 2.

[27] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

„**MARILE PUTERI ÎMPLINESC PRETENȚIUNILE ROMÂNIEI**".

București. D.I. Brătianu reprezintă la Conferința de pace chestia românească cu cel mai mare zel, și a provocat aliații, fiind vorba despre neînțelegerea promsiunei asupra Banatului, ca aceștia să se țină de angajamentele luate față de România la 4 August 1916.

D. Brătianu a expus în chestia Dobrogei și a protestat cu cea mai mare energie contra pretențiunilor Bulgariei asupra Dobrogei. Reprezentanții marilor puteri au ascultat expunerile dlui Brătianu până la sfârșit și au declarat cu toții că vor satisface în mod îndestulător pretențiunile României (A. D.)"[28].

„**MARILE PUTERI AU RECUNOSCUT UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA**"[29].

„**Românii din Timoc cer autonomie.**

București. O deputațiune compusă din 20 de Români din Pind, care de câteva zile s'a proclamat independent, au sosit în București sub conducerea dlui Talavra. Deputăția se va prezenta M. Sale regelui cerând alipirea la România-mare.

Membrii deputăției au declarat, că și Românii din Timoc doresc autonomie. Acest curent ia proporții tot mai mari"[30].

„**Reforma agrară.**

Cea mai însemnată chestiune, în acest nou stadiu de evoluție a Europei răsăritene, e fără îndoială reforma agrară. Aceasta chestiune preocupă și sufletul întregului nostru popor de dincoace de Carpați..."[31].

„**Banca Victoria**.

Putem reprivi cu mândrie și satisfacție la activitatea rodnică a acestui institut și ne saltă inima de bucurie, când vedem rolul mare și frumos pe care l'a avut institutul „Victoria" la progresul economic al neamului nostru din părțile acestea...

... „Victoria" a stat totdeauna tare ca stânca și a înfruntat toate greutățile. Virtutea românească a ferit-o de necazuri mai mari, și din absoluta încredere a obștei a prins rădăcini,..."[32].

„**Take Ionescu despre viitoarea politică a României.**

București 27. D. Tache Ionescu fiind intervievat a făcut următoarele declarații: Politica viitoare a României nu poate fi alta decât acea pe care națiunea a înfăptuit-o prin eroismul și sacrificiile sale, dându-ne Unitatea națională și realizând visul nostru de 1000 de ani. Aceasta e singura politică pe care o putem duce cu onoare și folos, adecă politica de menținere a alianței cât mai strânse cu marile state democratice din occident.

---

[28] *Românul*, anul VIII, Arad, Duminecă 27 Ianuarie (9 Februarie) 1919, nr. 22., p. 5, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16551/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1919_008_0022.pdf, accesat la 11.08.2019.

[29] *Ibidem*.

[30] *Ibidem*.

[31] *Ibidem*, pp. 3-4.

[32] *Românul*, anul VIII, Arad, 29 Iunie 1919, nr. 50, p. 1, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16564/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1919_008_0050.pdf, accesat la 11.08.2019.

https://biblioteca-digitala.ro

Despre o alianță cu Germania - a spus d. T. Ionescu, nu este român, care să îndrăznească a o propune.

A vorbi despre o izolare a României e adevărată copilărie. Nimeni nu poate trăi azi izolat.

Unirea definitivă a României noi nu se poale face decât pe bazele unei largi democrații.

Am spus în 1917, că împrejurările actuale sparg cadrele partidelor, partidele se vor transforma. Numai astfel vor putea deveni din partidele locale ale vechei Românii partide în România nouă. Ca România mărită să poată duce o viață într-adevăr fecundă, trebue să înceteze a fi clici, și mai puțin asociațiuni de exploatare. Din această primenire va ieși stângenirea abuzurilor partizanilor. Această operă de asanare se face. Partidul socialist joacă astăzi de sigur rol mai însemnat, decât în trecut. Influența lui e simțită pretutindeni și câtă vreme partidul socialist e bine condus, influința lui nu se va putea împedeca nici tăgădui.

Și la noi este un partid socialist serios, care să exercite influență reală asupra mersului statului și noi cari nu mai suntem din generația nouă suntem datori să ne transformăm cu mersul timpului, trebue să acceptăm realitatea că și partidul socialist are un rol în stat (Ag. Dacia)"[33].

„**Criza maghiară.**

... Criza sufletească a poporului ungar, a ajuns la punctul ei cel mai înalt.

România, prin acțiunea ei victorioasă și prin ocuparea Budapestei, a avut meritul de a scurta o criză ce ar fi putut dăinui la infinit, forțând în acelaș timp desnodământul.

Grație acțiunei României, ultimele faze ale crizei maghiare vor trebui să fie urmate de restabilirea echilibrului normal, aceasta atât în interesul însăși al Ungariei cât și în acela al tutulor popoarelor cari au luptat pentru asigurarea liniștei în Europa"[34].

„**Cum se iau măsurile de ordine la Budapesta.**

Budapesta 20. A sosit în oraș generalul italian Monbelli și a avut o lungă convorbire cu d. general Mărdărescu.

Între comandamentul român și generalii aliaților, ca reprezentanți ai acestora, există deplină înțelegere. Fără aprobarea prealabilă a comandamentului român, reprezentanții antantei nu iau nici o dispoziție."[35]

„**Memoriul adresat Conferinței de guvernul român.** În 1916. Franța, Marea Britanie și Italia, recunoșteau României dreptul de a participa la negociațiunile de pace cu inamicii, pe un picior de perfectă egalitate cu ele. Iată textul articolului 6: *România se va bucura de aceleași drepturi ca și aliații în tot ce privește preliminările și negociațiunile de pace precum și în ce privește discuția chestiunilor cari vor fi supuse hotărîrilor conferinței de pace.*

---

[33] *Ibidem*, p. 2.

[34] *Românul*, anul VIII, Arad, 22 August 1919, nr. 92, p. 1, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16603/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1919_008_0092.pdf, accesat la 11.08.2019.

[35] *Ibidem*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1919 aceleași puteri prin tratatul pe care îl negociază cu Austria iau hotărîrea, ca România să se oblige a primi tot ceea ce ele, în înțelegere cu America, vor socoti de cuviință să impună privitor la drepturile minorităților, la transit și la comerț. Contradicțiunea dintre cele două tratamente, de înainte și după război, este prea mare pentru ca guvernul român să poată pierde nădejdea de a vedea recunoscându-se dreptatea cauzei sale"[36].

„**Informațiuni. Criza politică.**

Iată textul demisiei prezentată Suveranului de președintele consiliului.

Sire,

După victoria Aliaților, Majestatea Voastră a binevoit a mă însărcina cu formarea Ministerului și a mă numi Prim Delegat al României la Conferința de Pace.

Am primit de acord cu colegii mei, această înaltă și grea misiune, rugând pe Majestatea Voastră să bine voiască a aproba ca să n'o îndeplinesc decât pe temeiul tratatului de alianță ce semnasem la 1916.

Consiliul suprem al Marilor Puteri, care a înlocuit Conferința de Pace a statelor aliate n'a ținut seamă de acest tratat și a hotărît să impună României condițiuni pe care ea nu le poate primi deoarece sunt incompatibile cu demnitatea, neatârnarea și interesele sale politice și economice.

Aceasta este convingerea unanimă a membrilor guvernului atât a celor din vechiul regat cât și a celor ce reprezintă toate ținuturile unite.

Tratatul nostru de alianță fiind astfel nesocotit am onoare a ruga pe Majestatea Voastră să binevoiască a primi demisiunea ministerului[37].

„**Stabilirea circumscripțiilor electorale**"[38].

„**Știri din Budapesta. Paris.**

După știri din Budapesta bolșevicii unguri au făcut 2000 execuțiuni. Victimele au fost din intelectuali și din membrii clerului.

Dictatura lui Kun Bela a costat pe Ungaria 12 miliarde"[39].

„**Martirii**.

Răsfoesc colecția **Românului**, care-i un document istoric al crimelor săvârșite de unguri. Sunt pagini de sânge, pagini îngrozitoare, care întrec închipuirea omenească și mă întreb dacă nebunia ce-i cuprinse pe unguri în furia lor distrugătoare nu a fost cumva un caz de nebunie colectivă.

Răsfoesc și citesc:

La 2 Nov. 1918 la Iosikafalva românii au fost bătuți și împușcați; la Mărișel 40 de bărbați și femei au fost împușcați și le-au dat apoi foc. Rugul arde de cinci zile.

5 Nov. În Sânmărtin românii au fost împușcați. 6 Nov. În Mihalț 10 morți și 25 răniți; în Margine locuitorii au fost atacați și jefuiți în puterea nopții; în Coștei,

---

[36] *Românul*, anul VIII, Arad, 17 Septemvrie 1919, nr. 112, pp. 1-2, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16617/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1919_008_0112.pdf, accesat la 11.08.2019.

[37] *Ibidem*, p. 2.

[38] *Ibidem*, pp. 2-3.

[39] *Ibidem*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Sintești, Coșava, Rumânești, Tomești, Groși, Bârzova câte șapte români de comună uciși; în Cherelus poporul a fost adunat de un locotenent ungur care i-a ordonat să se culce la pământ, după care au tras salve pe de-asupra lor; cinci morți; în Făget au fost uciși din aeroplan 14 români; la Bujor Susani au fost împușcați 45 de români...

... Din toate acestea se cuvine să tragem învățăminte și cel dintâi e să fim băgători de seamă față de vecinii noștri"[40].

„Campania electorală.

Întrunirile de Duminecă. O deputăție din Soborșin la d. ministru V. Goldiș.

În județele Arad, Bichiș și Cenad, campania electorală, în vederea alegerilor pentru constituantă a început.

Întrunirile ce se țin în diferite centre, stabilesc legătura între candidați și masa electorală. Un spirit de solidaritate națională domnește în aceste centre spre onoarea tuturor acelora care pun mai presus de interese personale interesele generale ale țărei.

Duminică în 12 Oct. a.c. se va ține o întrunire în cercul Șiria unde va vorbi d. Șt. C. Pop, ministru de stat.

Tot pentru Duminică 12 Oct., d. ministru Vasile Goldiș va vorbi alegătorilor din centrul Bârzava la orele 10 dim.; la orele 1 la Petriș și la orele 3 d.am. la Soborșin.

Zilele acestea s'a prezentat o deputatiune din Soborșin, la d. ministru V. Goldiș, rugându-l să binevoiască a primi să fie ales al cercului Soborșin.

D. Goldiș a răspuns deputațiunei că acceptă aceasta onoare și i-a făgăduit că Duminecă va merge în Soborșin, unde va lămuri alegătorilor programul partidului și va face o expunere asupra situațiunei externe și interne a țărei.

Deputațiunea a fost reținută la prânz de d. ministru.

Ungurii din cercul Aradului nu au luat până prezent nici o atitudine în fața alegerilor. O atitudine pasivă au luat de fapt căci cei mai mulți nu s'au înscris în listele electorale..."[41].

„Executarea reformei agrare în Ardeal.

Consiliul dirigent a ordonat executarea reformei agrare.

Eri au sosit la subprefectura județului Arad formularele de declarații cari vor avea să le compiecteze proprietarii mari de pământ până la 20 Octomvrie c.

Formularele cu instrucțiunile necesare au fost trimise în întreg județul prin curier special.

După data de 20 Octomvrie se va începe expropiarea și împărțirea pământului expropiat, conform decretului-lege de reformă agrară și conform instrucțiunilor de punere în executare"[42].

---

[40] *Românul*, anul VIII, Arad, 10 Octomvrie 1919, nr. 131, p. 1, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16631/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1919_008_0131.pdf, accesat la 12.08.2019.

[41] *Ibidem*, p. 3.

[42] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

„Apel către societatea arădană,

Întreaga conștiință românească se pregătește să serbeze aniversarea împlinirei unui an de la marea adunare națională ținută în Alba-Iulia, unde s'a luat hotărârea supremă a alipirei Ardealului la patria mamă, de sânul căreia fusese deslipit atâta timp...

... Aradul care a fost întotdeauna un centru impozant al românismului, se pregătește la rândul său să onoreze amintirea marelui moment istoric și programul serbărei, publicat în altă parte a ziarului, arată importanța preparativelor ce sunt în curs...."[43].

5. ÎN LOC DE CONCLUZII:

„Un discurs al d. V. Goldiș.

D. V. Goldiș, ministru, a pronunțat următoarea cuvântare la banchetul bucovinenilor:

Îmi pare bine că nu mai sunt ministru, căci altfel n'aș putea vorbi cu libertate. S'a vorbit despre trecut pentru că sărbătorim o zi trecută. Dați-mi voe ca eu să vorbesc despre viitor. ***Azi s'a constituit primul parlament al României-Mari***, nu pentru a releva trecutul, ci pentru a fundamenta viitorul neamului românesc. Neapărat e bine să ne aducem aminte de trecut pentru că el este izvorul prezentului și garanția viitorului. Dar ***dacă trecutul a fost mare datoria generațiilor prezente e să facă viitorul și mai mare.*** Azi s'a auzit la parlament și la această masă mereu cuvântul „***democrație***". Se spune că ***parlamentul e chemat să aducă adevărata democrație***. Dar să ne dăm seama ce e acea democrație. Eu am fost profesor și am văzut adesea că școlarii știau să pronunțe o vorbă sau chiar o frază, dar nu erau în inima lor conștienți de ce înseamnă acea frază. Să nu se întâmple tot așa și cu cuvântul democrație. Dacă explicăm în mod lexical aristocratic înseamnă domnia celor buni adică se presupune că sunt oameni buni și mai puțin buni și admitem ca cei mai buni să stăpânească pe ceilalți. **Democrație înseamnă domnia poporului**. Asupra cui? Asupra sa însăși. Pentru că poporul este o integritate. Când zic popor nu zic nici muncitor, nici domn, nici conți, nici baroni, ci întregul popor. De aici tragem concluzia logică ca în mintea poporului să prindă rădăcini ***concepția intereselor tuturor***, nu a intereselor particulare, sau ale unei clase. Dacă permitem ca interesele unei clase să domnească, aceasta nu mai e democrație. Democrație nu este domnia muncitorilor asupra proprietarilor.

Noi vrem democrația adevărată care nu se poate întemeia pe ură, ci numai pe iubire. Legile iubirei trebue să conducă democrația. Ghiar și socialismul e dușman al democrației. Dar democrația e o chestie a noastră internă cu ajutorul căreia ne vom ridica peste interesele de clasă...[44].

---

[43] *Românul*, anul VIII, Arad, 29 Noemvrie 1919, nr. 171, p. 1, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16662/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1919_008_0171.pdf, accesat la 12.08.2019.

[44] *Românul*, anul VIII, Arad, 3 Decemvrie 1919, nr. 173, p. 3, http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/16663/1/BCUCLUJ_FP_P2581_1919_008_0173.pdf, accesat la 12.08.2019.

https://biblioteca-digitala.ro

Memento:

„Prezentul nostru e plin de urme ale trecutului nostru. Suntem de fapt istoriile noastre.”

*(Carlo Rovelli, **Ordinea timpului**, ed. Humanitas, 2019, p. 138)*

ANEXĂ – exemplare ale ziarului *ROMÂNUL* existente în **Sala Unirii „Vasile Goldiș”**;

MUZEUL MEMORIAL UNIVERSITAR „VASILE GOLDIȘ”, Palatul **ROMÂNUL**,

str. Vasile Goldiș, nr. 6., Arad

http://www.muzeulvasilegoldis.ro

Numărul costă 20 bani (50 fileri)

ANUL. VIII. ARAD, Vineri 14 Noemvrie 1919. Nr. 159

ABONAMENTUL: [illegible]

ROMÂNUL

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA [illegible]

Noul parlament.

Alegerile pentru Constituantă — cu toate că se știa că prin votul universal se vor face într'o altă atmosferă decât aceea a alegerilor de altă dată — au constituit o surpriză plăcută grație marelui număr de mandatari aleși prin libera pronunțare a voinței națiunei.

Numărul însemnat al deputaților aleși de naționaliști și de partidul țărănesc, cum și numărul deputaților aleși din rândurile candidaților independenți, marchează în mod favorabil saltul făcut de viața noastră publică, dându-ne o ideie luminoasă de înfățișarea parlamentului ce urmează să fie alcătuit.

Fisionomia nouilor Corpuri legiuitoare va fi cu totul deosebită de a parlamentelor trecute.

Parlamentele, din timpul ultimilor cincisprezece ani erau totdeauna aceleași — cu nota distinctivă în uniformitatea ei — pe care o dădeau majoritățile.

Aceiași deputați și aceiași senatori au umplut ani de-arândul băncile sălilor de ședință ale Corpurilor legiuitoare; aceiași oratori lipsiți de căldură și convingere, aceleași protestări și întreruperi eșeau în mod meca- [illegible] instalați în scaunele de deputat, grație mai mult averei lor și practicei lor electorale de cât vre-unui cât de modest merit personal.

În viitorul parlament în locul boerilor cu [illegible], dar cari în majoritate nu urmăreau de cât scopuri personale, vom vedea de aicea înainte pe reprezentanții partidului naționalist și pe mandatarii țărănimei veniți să apere pentru întâiadată nevoile poporului.

În locul glasului mieros și dulceag al parveniților îmbogățiți, va răsuna în fine glasuri sincere ridicate în apărarea celor mulți.

Vom avea un parlament mai puțin aristocratic, de sigur, mai puțin elegant și rafinat, mai puțin cunoscător al uzanțelor, dar mai sănătos și mai solid și prin urmare mai real.

Nu vom mai auzi poate atât de des verbul meșteșugit și șurubăria savantă a retorilor de meserie, în schimb vom auzi, ca o târzie dar dreaptă compensație, accentul cald și plin de sinceritate al populației rurale, răsfrânt în glasul reprezentanților ei naturali.

Parlamentul, care până acuma era o oficină întunecată unde interesele de gașcă treceau înaintea intereselor obștești, va fi deaicea înainte o tribună de discuții senine și interesante.

Un vânt de primenire trece prin sălile de ședințe ale corpurilor legiuitoare; o atmosferă de loialitate și de cinste se formează pentru a primi pe noulli mandatari ai națiunei.

Glasul dlui Iorga nu va mai răsuna izolat, ca atuncea când marele istoric încerca să dea membrilor Camerei lecții de urbanitate și civism, nu va mai răsuna izolat glasul acela, pentru că oamenii de bine s'au strâns de rândul acesta mai mulți de o dată la un loc.

Iată ce va trebui să fie — ceeace avem impresia că este noul parlament — și dorim în interesul națiunei, ca să nu ne înșelăm.

În marele parlament al Constituantei alcătuit din partidele din vechiul regat așa după cum am arătat mai sus, Ardealul ocupă un loc impozant, grație autorității, sporită în cursul alegerilor actuale, a partidului național român.

Grație acestei autorități, acest partid a obținut un strălucit triumf de oarece Ardealul a arătat încă odată că toate speranțele lui sunt puse în marea și singura organizație ce a cristalizat în esența alcătuirei sale, interesele și simțirea românilor de preste munți. A.

„În jurul unei“ expresii din „Banatul românesc.“

„Banatul românesc“ care apare în Timișoara, vorbind de alegerile din Lugoj, întrebuințează în interpretarea situației și a sensului alegerilor în acel oraș, expresii și cuvinte ce cadrează rău cu pretențiile unui organ, a cărui activitate, se afirmă că este pusă în serviciul adevărului și al unor înalte țeluri patriotice.

Violențele de [illegible] termeni ce nu reprezintă nici pe departe aceea ce ar dori să reprezinte, sunt procedee de luptă ce pun într'o lumină absolut defavorabilă pe cei cari le utilisează.

Așa de exemplu pentru a nu cita decât un singur caz, sub pana impetuoasă a unuia din redactorii „Banatului Românesc“ partidul național român, ajunge — nici mai mult, nici mai puțin — o simplă coterie politică, lipsită de influență și valoare în urma actului dela Alba-Iulia.

Or ce bănățean cu bun simț și însuflețit de ideea de dreptate, trebue să-și fi pus întrebarea — schimbându-se la față sub influența unui explicabil sentiment de jenă — cum este posibil să fie calificat drept „coterie“ un partid ca cel național român, un partid care cristalizează întreg sufletul și întreaga viață morală și intelectuală a Ardealului?

Coterie, un partid de care sunt legate aspirațiile unui neam? Coterie, o organizațiune națională uriașe ce a dat în actualele alegeri blocul cel mai compact și solid ce are să ia loc în viitorul parlament?

O simplă examinare a expresei acesteia greșite, arată cât de grea devine situația unui organ de presă atuncea când punându-se în serviciul unei cauze nedrepte, alunecă pe povârnișul unui mod de a vorbi ce e departe de a exprima adevărul și realitatea.

Asemenea atacuri trec fără să alunece pe quirasa partidului național român, quirasă făcută din autoritatea și prestigiul său necontestat.

Ne pare însă rău că un ziar ce ar fi chemat să aducă reale servicii cauzei românilor de peste munți, își expune astfel încrederea de care are nevoe, atât în Ardeal cât și în teritoriile vechiului regat.

Credem că părerile noastre de rău, vor fi înțelese în sensul în care le am formulat și înțeles și noi.

Un interview al dlui ministru V. Goldiș.

În urma comunicatului dat de Consiliul Dirigent și care a făcut atâta vâlvă în întreaga țară prin aceea că arăta voința adevărată a Ardealului, o anumită presă din București, pentru a specula ca de obicei curiozitatea publicului, fără a ține seamă de realități a anunțat demisia din guvern a dlor miniștri Goldiș și Pop.

Într'un interview acordat ziarului «Avântul» d. V. Goldiș a declarat următoarele cu privire la această chestiune:

«Nu știu nimic despre demisia mea. Până în prezent atât eu, cât și colegul meu d. Șt. C. Pop, nu avem cunoștință despre un asemenea act. Svonurile cari se pun în circulație în mod tendențios, nu au nevoe de vre-o desmințire.

În chestiunea comunicatului dlui Maniu, nu pot face nici o declarație.

Noi suntem aici delegații Ardealului în guvern și deci nu putem face altă politică decât aceea a Consiliului Dirigent.

— Nu știu să se fi schimbat raporturile personale și politice între mine și d. Iuliu Maniu. În prezent între noi nu există nici o divergință.

Cu privire la trecerea mea în partidul liberal declar că e o minciună încornorată. Eu și d. Șt. Pop suntem membrii partidului național. Personal am organizat partidul în jud. Arad și am reușit să-l încheg.

Prin urmare eu sunt membru al partidului național din Ardeal. Absolut nu am avut nimic a face cu partidul național liberal din regat. Am aceeași stimă pentru toți bărbații politici din regat cari au adus servicii țărei.

Sunt svonuri absolut tendențioase acelea care susțin că eu ași fi înglobat în partidul liberal.

Și regret foarte mult că și cu prilejul interviewului dat «Izbânzei», unele ziare au înfățișat acest interview ca o dovadă despre aceea că aș fi înscris în partidul liberal. De când m'am întors la București, nici nu l-am văzut pe d. Ionel Brătianu.

În ce privește viitorul, chestiunea se va desluși atunci când deputații vor veni în București. Atunci se va rezolva și chestiunea viitorului guvern.

Nu pot să cred însă zvonul ce se colportează în București că C. D. ar fi hotărît, ori ar vrea să hotărască disolvarea parlamentului și noui alegeri.

Ce aș face eu, personal, într'un asemenea caz, aceasta n'o pot hotărî de pe acum».

Retragerea armatei române din Budapesta.

Budapesta 13. — **O proclamație a comandamentului român anunță că armata română se retrage din Budapesta.**

Părăsind capitala, românii țin să afirme încăodată, că n'au răspuns decât atacului de pe Tisa. Acțiunea militară n'a fost călăuzită decât de legitima apărare fiind streină orice gând de asuprire.

Armata română a căutat să ușureze viața populației suferinde; armata și-a îndeplinit o datorie de umanitate; considerând afacerile interne ale Ungariei ca aparținând numai poporului maghiar, ca a urmărit restabilirea liniștei evitând persecuțiuni sociale sau confesionale.

Armata română mulțumește pentru atitudinea corectă a populației în tot timpul ocupațiunei. (Ag. Dacia).

https://biblioteca-digitala.ro

Numărul costă 25 bani (50 fileri)

ANUL VIII. ARAD, Duminecă 16 Noemvrie 1913. Nr. 161.

ROMÂNUL

ABONAMENTE: [illegible]

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA [illegible] MANUSCRIPTELE NU SE INAPOIAZĂ

O amintire.

Impozantul număr de reprezentanți ai țărănimei, aleși în corpurile legiuitoare cu prilejul alegerilor actuale, a fost salutat cu entusiasm de toate sufletele cinstite, deoarece pentru oricine știe să judece și să interpreteze în mod inteligent o situație, el simbolizează izbânda atât de mult așteptată a celor mulți și obidiți.

Aceea ce se credea însă că are să fie o simplă victorie, este în realitate un măreț și strălucit triumf.

Un triumf, pentru motivul că reușita partidului țărănesc din vechiul regat dă o lovitură decisivă clădirei învechite a vechiului politicianism și nimicește în ultimele lor întăriri pe toți apărătorii încărcați de prejudecăți și de păcate ai unui nedemn și rușinos trecut, un triumf pentru că ochii dilatați de spaimă ai acelora cari și-au făcut întotdeauna o pavăză din țărănimea ce nu le inspira decât repulsiune, privesc aiuriți în spre lumina timpurilor noui.

Invățători tineri și harnici, crescuți în mijlocul poporului și cari cunosc adevăratele nevoi ale țăranilor, pentru a fi ascultat cu dragoste și interes bătaile precipitate ale inimei acestora, vor veni în parlament aducând cu dânșii atmosfera de liniște, de cinste și pricepere, în care se vor elabora legile menite să asigure fericirea națiunei.

Avem, fără îndoială, toată încrederea în hărnicia, în desinteresarea și în puterea lor de muncă.

Pentru ce atuncea satisfacția cu care facem aceste constatări se acopere cu o ușoară umbră de mâhnire? Pentru ce atuncea entusiasmul nostru suferă atingerea unei ciudate hesitări?

E puterea magică a amintirei ce ne evoacă silueta unui învățător, pe care am avut prilejul să-l cunoaștem în cursul războiului, într'o lumină absolut defavorabilă și al căruia nume l-am găsit, cu surprindere, în rândurile noilor aleși.

Numele credem că nu are nici o importanță. E vorba însă de un învățător din părțile Olteniei, pe care l-am văzut, luni de zile de-arândul, îmbogățindu-se din banii destinați pentru hrana trupei ca și din aceia ce serveau pentru alimentarea popotei ofițerilor; l-am văzut pierzând la cărți sume considerabile de bani ce nu ar fi putut fi adunate în mod cinstit; am văzut confiscându-i-se la Ploești, de către autoritățile germane, în urma demobilizărei, două căruțe și opt cai, cari se pregăteau să apuce drumul în spre Severin.

Și atuncea, sub puterea mâhnirei ce ne întunecă pentru un moment entuziasmul, ne punem întrebarea: oare deputatul de astăzi și ofițerul de-altă-dată, care a strâns atâtea bogății, neexplicabile pentru solda lui redusă, va putea să găsească cinstea și conștiința necesară pentru a lua apărarea populațiunei dela sate? Va putea el oare să-și refacă sub influența împrejurărilor și a tovarășilor săi o minte și un suflet nou, sau va continua în sânul noului parlament al regenerărei națiunei să facă o notă discordantă și penibilă, așa după cum făcea altă dată, pe vremea când se găsea la regiment?

Ni se va spune de sigur: teamă copilărească și deșeartă, impresia trecătoare a unei urâte amintiri.

Ni se va spune că este numai o excepție, că nu se pot trage consecințe și că o excepție, or cât ar fi ea de penibilă, nu poate să aducă umbră frumuseței sufletului colectiv.

Aceasta este și părerea noastră, cu singura deosebire, că admițând excepțiile în rândurile viciate ale așa ziselor partide istorice, am dori ca națiunea să fie scutită de tristețea de a înregistra cazuri or cât de izolate, de asemenea natură, în rândurile organizațiunei țărănești.

Partidul țărănesc e prea viguros și plutește într'o aureolă prea eroică pentru a nu simți nevoia să ne exprimăm dorința ca el să fie ferit de or ce scăderi morale și de orice contagieri.

Atât de mari și de îndreptățite sunt speranțele ce se pun în el și atât e de mare prestigiul ce a reușit să își asigure, în cât are dreptul să fie obiectul unor urări, pe care nimeni nu a avut curajul să le facă până acum unui partid.

Scut al intereselor poporului, glas al imensei populații a comunelor și satelor, el trebue să rămâe pur, pentru a servi ca pildă tutulor partidelor, ce vor fi chemate ca și dânsul să lupte pentru înălțarea neamului întreg.

Avem toată încrederea ca este și va fi astfel și credem că nimeni nu ne va păstra ranchiună pentru faptul că gândind la viitoarea misiune a reprezentanților poporului, nu ne-am putut împiedeca să evocăm — sub imboldul amintirei, silueta unui om care va rămâne cu desăvârșire izolat în rândurile mandatarilor marei clase țărănești.

A.

Amânarea congresului economic.

Sibiu. — *Ministerul industriei și comerțului din București trimite Consiliului Dirigent spre publicare următoarele:*

Congresul economic a fost anunțat pentru ziua de 10 Noemvrie a. c. chemat fiind să pregătească materialul și lucrările necesare în vederea reorganizării economice a României-Mari. Cum însă împrejurările politice externe și interne fac să se amâne pentru un scurt timp reorganizarea completă a vieții economice, socotim necesar să profităm de acest timp spre a aduna părerile a câți mai mulți bărbați activi în viața economiei practice, asupra legiferărilor comerciale care se impun guvernului nostru în această situație. Congresul economic fixat pentru ziua de 10 Noemvrie se amână pentru o dată pe care ministerul o va fixa de comun acord cu Consiliul superior al economiei naționale. Până atunci se pun la studiul Consiliului superior al economiei naționale toate problemele privitoare la organizarea comerțului, industriei, a muncei și a finanțelor publice și private.

Comercianții vor [illegible] să [illegible] a comunica în scris părerile dvoastră asupra problemelor economice cari ne preocupă.

C. D. este rugat să trimeată propunerile sale ministerului industriei și comerțului, Direcțiunea generală a comerțului, care le supune Consiliului superior al economiei naționale și va alcătui din toate o publicațiune ce va servi ca bază discuțiilor la congresul economic, care se va ține la data ce o vom comunica ulterior.

B. P.

Reorganizarea orașelor liberate.

ARADUL

— D. R. Veliciu, prefectul Aradului, ne expune programul său de activitate. —

Ziarul **Izbânda** *publică în No dela 15 Noemvrie următoarea convorbire, pe care corespondentul său, a avut-o cu d. R. Veliciu, prefectul orașului.*

Arad. — Românizarea orașelor din Ardeal preocupă îndeaproape autoritățile românești. E vorba să se dea orașelor caracterul lor natural, înlocuind aspectul maghiar la care lucrase cu atâta muncă sistematică fosta stăpânire.

Orașele fiind, în mod normal, expresia reală a județului, cazul Aradului e foarte curios, județul românesc, orașul, centrul fiind maghiarizat.

In noua stare de lucruri, Aradul, în viitorul cel mai apropiat, nu va fi numai capitala județului, ci va fi capitala unui centru. Și în trecut se vorbea de județele Arad, Bichiș și Cenad, a căror capitală era Aradul. Pe viitor, cum e și natural, acest centru se va mări.

Dorind să aflu în chip mai amănunțit programul dlui Romul Veliciu, de curând numit prefect al orașului Arad, l-am rugat să binevoiască a împărtăși pentru cetitorii „Izbânzei" planul dsale de activitate.

D. Veliciu e un om tânăr, e fiul dlui Veliciu, cunoscut în vechiul regat, din timpul procesului Memorandului, când a fost condamnat la 2 ani de închisoare.

Actualul prefect e un om energic, de acțiune și doritor de a lucra în mod real la înfăptuirea reformelor ce i se impun în noua sa calitate. Aceasta poate să fie și principala cauză pentru care a renunțat de a i se pune candidatura în mod oficial pentru Constituantă.

Românizarea orașului.

D. R. Veliciu ne spune:

— „Aradul fiind la granițele României Mari, deci unul din orașele românești pe cari călătorul din Occident îl va vedea cel dintâiu, trebue să-și recapete înfățișarea de oraș românesc. Trebue să lucrăm repede, cu chibzuință și energie.

Forma, care predomină uneori actele vieții noastre, ne preocupă în primul rând. In consecință firmele, inscripțiile, toate vor fi făcute numai în românește. Nu văd nevoie de a mai avea firme unguresti. Treptat introducem limba românească, care este limba oficială a statului român.

Noii cetățeni români, dintre cari unii refractari, alții vizionari, cei mai mulți slabi de înger, se lasă ademeniți de zvonuri și se arată neîncrezători în starea de fapt a lucrurilor. Orice acțiune șovăitoare din partea noastră ar putea da naștere unui echivoc, pe care am ținut să-l îndepărtez din primul moment al venirei mele în fruntea prefecturei orașului.

Repet, străinii cari vor veni prin Arad, și vin foarte mulți, trebuie să-și capete prima impresie că au pășit într'un oraș românesc.

Administrația.

„Un vast program de activitate administrativă am înaintea mea. Aradul a trecut zile grele dela întâmpinarea maghiară până la hotărîrea definitivă a Conferinței. Administra-

https://biblioteca-digitala.ro

CARICATURA DIN PRESA PERIODICĂ MOLDOVENEASCĂ POSTBELICĂ - SURSĂ DE CERCETARE A TIMPULUI LIBER ŞI AGREMENTULUI VIEŢII COTIDIENE
[Caricature of the moldavian periodical postwar - media-source of leisure and daily life approval]

Angela LISNIC[1]
Ludmila PONOMARIOV

Abstract. *The transformations that take place today extend into various spaces and forms of social-political, cultural manifestation. The legacy of the past has a complex and diverse interaction on these transformations. Events and phenomena in the totalitarian system are gaining more space in academic research. The subject of this study examines the cartoon as one of the sources of research of free time, the leisure of daily life in the totalitarian period. The purpose of the research is to identify the topics and the form of presentation of free time and the forms of manifestation of the leisure of daily life in the socialist system, in order to highlight the interests and the individual manifestations in private space from the communist regime. As a result of the research, various cartoons from republican periodicals were analyzed and classified. The problems that were proposed to the public opinion were identified, in order to render them a moral connotation and to demonstrate the value aspirations of the system.*

Keywords: *daily life, historical sources, free time, leisure, caricature, periodic press.*

Argument pentru cercetarea caricaturilor ca surse istorice

Este un fapt recunoscut că timpul liber şi agrementul individului sunt una dintre premisele de formare a unei personalităţi armonioase, iar dezvoltarea culturii timpului liber şi a agrementului sunt elemente esenţiale pentru adaptarea individului la societatea contemporană. Cum susţin cercetătoarele ruse Golovnina G. şi Plugina N., „procesul de socializare presupune o dezvoltare complexă a personalităţii în baza studierii şi înţelegerii moştenirii culturale şi istorice, iniţierii orientărilor valorice, optimizării nivelului valorilor, dezvoltarea necesităţilor la modul sănătos de viaţă şi a practicii de utilizare a „bagajului" moral şi estetic pentru soluţionarea problemelor vitale. Deoarece socializarea individului are loc atât în timpul lucrului sau a studiului,

[1] A. Lisnic: Conf. univ. dr., Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Chişinău, Republica Moldova; L. Ponomariov: Doctorandă, Şcoala doctorală „Istorie, Patrimoniu", Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Chişinău, Republica Moldova.

https://biblioteca-digitala.ro

cât și în timpul liber"[2]. Manifestarea individului în timpul liber presupune un șir întreg de activități, care reprezintă prin sine un proces de formare a valorilor individuale și de grup. Activitatea de agrement și timpul liber este prezentă prin diverse forme de comunicare și comportamente, care prin esența lor sunt niște formule și clișee comportamentale specifice anumitei epoci istorice. Respectiv, ele sunt oglindite în diferite resurse informaționale. Una din ele este reflectată în periodicele epocii în care a avut loc această activitate.

Un loc aparte în periodicele epocii istorice a secolelor al XIX-lea și al XX-lea sunt caricaturile. Funcțiile esențiale ale caricaturii fiind de a destinde, de a amuza și a atrage atenția, dar și de a echilibra estetica vizuală a oricărei pagini tipărite, doresc, nu în ultimă instanță, de a ilumina prin relevanță. Încă de la apariția primelor gazete, caricatura a fost un ingredient sine qua non al publicațiilor. Prin caricatură se transmite un mesaj de opinie, dar care poate fi în perfectă concordanță cu opțiunile privitorului. Caricatura a devenit atât de răspândită odată cu apariția tiparului și implicit a presei, încât a devenit un barometru al evenimentelor sociale. Descifrarea și analiza acestor mesaje este obiectivul de cercetare, care permite să constatăm anumite stări de spirit și atitudini față de viața socială în general și față de timpul liber și de valorile ce erau promovate în sistemul totalitar și care erau luate ca un indicator al anumitor stări de spirit etic, estetic și moral promovat de către stat. Cum susținea liderul sovietic N. Hrușiov la Congresul III al scriitorilor că „ziaristica satirică este ajutorul partidului. Persiflând acele sau alte neajunsuri, metehne, sau prejudecăți, satira avertizează oamenii de bolile sociale, îi învață să depășească neajunsurile. Satira nu a fost niciodată apolitică. ea este unul din cele mai grele arme, cu care trebuie să fie înarmat partidul, pentru a ne permite să ajungem la comunism"[3]. Afirmație confirmată și în discursul din 8 martie 1963, la întâlnirea cu oamenii de literatură și artă și la care susține că „satira este un briceag ascuțit, care trebuie să taie toate neajunsurile umane, dar cu care trebuie de folosit cu precauție pentru a nu aduce daune"[4]. Astfel, cunoașterea acelor mecanisme profunde care corelează comportamentul social al individul devine tot mai incitant subiect de cercetare din câmpul social.

Subiectul, problema și sursele de cercetare

Subiectul prezentului studiu este caricatura, care apare în presa periodică a timpului. Prin esența sa, ea servește ca indicator al anumitor stări de spirit care

---

[2] Головина, Г.В., Плугина, Н.А. Культурно-досуговое пространство библиотеки как средство формирования ценностно-смысловых ориентаций подростков с диванным поведением: - М. Литера, 2011. – 124 с.

[3] Н. С. Хрущев. Служение народу — высокое призвание советских писателей. Речь на 3-м съезде писателей 22 мая 1959 года. Сб. „О литературе и искусстве". М., 1960, p. 71.

[4] Cuvântarea lu N. Hrușciov la întâlnirea conducătorilor de partid cu personalitățile literare și de arte din 8 martie 1963, apud Сергей Ильич Стыкалин-Инна Кирилловна Кременская Советская сатирическая печать 1917-1963 16.67 Мб, 333 с., https://coollib.com/b/188906/read

https://biblioteca-digitala.ro

dominau în societate și care prin forma sa demonstrează existența unor formule și atitudini față de morală, valori culturale în general și față de timpul liber și agrement, care devine subiect de cercetare în istoriografia postmodernă începând cu anii 60 ai secolului XX. Istoriografia din perioada postbelică în aria sa de cercetare pune accent pe diverse aspecte ale istoriei imediate, recente, sociale, culturale. Astfel, apar noi subiecte de cercetare, care prin esența lor caută să demonstreze interacțiunea moștenirii trecutului cu prezentul și, respectiv, timpul liber și formele de manifestare ale agrementului în viața cotidiană în sistemul totalitar, capătă un contur de cercetare. Printre funcțiile și direcțiile de manifestare ale activității de agrement se pot include funcția de socializare, cognitiv-instructivă, estetică, educativă, comunicativă, care se realizează prin anumite direcții, cum este cea distractivă, cognitiv-instructivă, comunicativă, creativă, ecologică, sportivă, de sanare. Iar prin locul de realizare al acestor manifestări se cere identificarea elementelor creative, care pot fi active sau pasive, iar prin caracteristicile individuale, pot fi de grup sau de masă. De asemenea, se cere nominalizarea instituțiilor implicate în acestă activitate, care pot fi obștești sau individuale. Totodată, tipurile de activități culturale de agrement care se pot identifica ca manifestări cultural-creative formative de valori materiale și spirituale, ar fi manifestările cu caracter literar, artistic, muzical, teatral, precum și manifestărie culturale de consum: consumul valorilor spirituale, cum ar fi vizionarea filmelor, vizitarea muzeelor, frecventarea teatrelor, distractive – discotecă, călătorii. În prezenta analiză se caută a se da răspunsuri la un șir de întrebări prin care să se poată identifica această interacțiune și să se dea răspunsuri la acest tip de întrebări: Cum era privită familia în societatea socialistă?; În ce imagine era propagat timpul liber și agrementul de către statul totalitar?; Cum mass-media crea această imagine?; Care subiecte erau supuse criticii de către autorii periodicelor?

Ca sursă de analiză în prezentul studiu a fost luată revista periodică *Chipăruș*. Motivul alegerii acestui editorial este condiționat de rezonanța și tirajul pe care l-a avut această revistă pe parcursul a mai mult de patruzeci de ani și care a publicat în paginile sale caricaturi și desene satirice prin care putem identifica anumite situații și stări de spirit ale epocii.

Referințe istorico -bibliografice despre revista *Chipăruș*

Deciziile epocale ale congresului XX al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică permit dezvoltarea criticii și autocriticii, fapt care permite ca editurile să folosească ca și armă, satira. Încep să apară noi editoriale satirice și să reapară cele ce au fost închise anterior în perioada stalinistă. Din 1956, în URSS se reactivează publicațiile satirice care au fost închise și totodată încep să se editeze un șir de reviste satirice, cum era revista *Hanek* „Хэнэк" (Bașchiria), *Ara* „Apa" (Cazahstan), în ianuare 1957 începe să se editeze revista satirică lituaniană *Dadzis*, din ianuarie 1958, în Chișinău începe să se editeze revista satirică *Chipăruș* (Moldova)[5], care se va edita

[5] Сергей Ильич Стыкалин-Инна Кирилловна Кременская Советская сатирическая печать 191?-1963 16.67 Мб, 333 с., https://coollib.com/b/188906/read

https://biblioteca-digitala.ro

până în 1996. În 2007 a fost întreprinsă o încercare de a reînnoi revista cu titlul *Chipăruș – noua versiune*[6]. Abia către 1963, tirajul acestui editorial ajunge cifra de 16 mii de exemplare. Redactori responsabili ai acestei reviste au fost P. Zadniprov, apoi I. Josul. În colegiul de redacție intrau persoane notorii ale publicisticii republicane, cum era pictorul I. Bogdesco, scriitorii A. Busuioc, I. Druță, C. Condrea sau pictorul G. Sainciuc. Din 1962, în colegiul de redacției intră și alte persoane cu nume notorii, cum erau G. Coșinceanu, P. Cruceniuc, N. Macarenco, E. Merega, B. Șirocograd[7]. Având un colegiu de redacție atât de reputat, editorialul era caracterizat prin critică principială față de diverse fenomene sociale, prin articole concrete la ordinea zilei. În secția literară activează literați ca V. Beșleagă, A. Busuioc, A.Vaspliuc, L. Dompin, P. Cărare, A. Marinat, V. Subotin. Desenele și caricaturile din revistă sunt realizate de pictori, cum erau I. Vieru, A. Grabco, N. Macarenco, V. Plenețcovschii, Iu. Rumeanțev, D. Trifan, F. Hămuraru. ș.a. Paginile revistei au rubrici permanente, în care sunt menținute tradițiile satirei și umorului național, cum era rubrica „Cuiul lui Pepelea", „Tândală și Păcală", „Te văd, te văd", „Poșel na Turbincu" (mergi la Turbincă), și în care sunt supuse demascării diferite vicii, metehne sociale[8]. Desenele și caricaturile care au fost prezentate în paginile acestui editorial au fost supuse analizei.

Elementele și formele de analiză a caricaturii din paginile revistei *Chipăruș*

Examinarea numerelor revistei de satiră *Chipăruș*, care se păstrează în fondurile Bibliotecii Naționale din Moldova, ne-a permis să prezentăm un șir de constatări privind elucidarea formelor de manifestare ale timpului liber și diverselor activități de agrement din viața cotidiană a Republicii în perioada anilor 60 ai secolului XX. Analizei au fost supuse caricaturile din paginile revistelor ce redau secvențe din viața cotidiană a familiei sovietice și modului de prezentare a timpului liber și activităților de agrement care se practicau în acea perioadă. Au fost examinate numerele revistei *CHIPRUȘ* din perioada 1961-1971. Motivul unei astfel de partajări temporare este condiționat de contextul istoric în care apare această revistă și acele probleme care erau elucidate în paginile revistei, deoarece această perioadă este considerată ca una de „dezgheț" și o liberalizare de exprimare a opiniei publice față de fenomenele sociale, culturale și politice ce se petreceau în URSS. Pentru o înțelegere mai pronunțată am supus unei analize cantitative periodice dată pe parcursul unui an, 1964. Astfel, în cele 24 de numere au fost identificate 429 de desene și caricaturi, pe diverse subiecte și probleme sociale și cotidiene, printre ele putem numi subiecte cum era eschivarea de la locul de muncă, delapidările de stat, furturile din averea publică, fenomenul beției, activismul demonstrativ al maselor în vederea realizării obiectivelor partidului și statului, impunerea asigurărilor sociale în colhoz, utilizarea cluburilor

---

[6] Кипэруш 1989 №06 / https://www.twirpx.com/file/2371537/

[7] *Стыкалин Сергей Ильич* Советская сатирическая печать 1917-1963 КИПЭРУШ (ПЕРЧИК) https://info.wikireading.ru/249210

[8] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

sătești în scop propagandistic, pentru defăimarea diferitor pături sociale, în particular foarte multe secvențe sunt legate de comportamentul clerului din republică, educației în familie etc. Astfel, din numărul lor, caricaturile ce defăimează vicii precum lenea și care erau prezente prin 23 de desene, reprezenta 5,3 % din numărul total de caricaturi. Beția, ca viciu social și cotidian, este prezentată în 19 desene, ceea ce reprezintă 4,2 % din numărul total de caricaturi. Iar problema ce ține de sfidarea egalității dintre sexe și acceptarea asupririi casnice, violul casnic, este prezentat în 6 desene, ceea ce reprezintă 1,3%, din numărul total de caricaturi.

Anul 1964 luna	Total imagini	Defăimarea viciilor	Subiectul beția	Violul casnic
ianuarie	36	2	2	3
februarie	47	2	2	
martie	43	2	1	3
aprilie	40	2		
mai	39	1	2	
iunie	30	2	3	
iulie	27	2	2	
august	32	2	2	
septembrie	32	2	3	
octombrie	35	2	2	
noiembrie	34	2		
decembrie	34	2		
Total: 26 numere	429 de imagini	23		

Tab. 1. *Frecvența de prezentare a sferei private pe paginile revistei Chipăruș, în 1964.*

O mini-incursiune cantitativă în problematica examinată demonstrează că problemele vieții cotidiene, problemele timpului liber și formele de manifestare ale agrementului sunt prezente în paginile periodicului, dar nu sunt ca probleme primordiale, deoarece problematica publicației, fiind controlată de către partid și de alte instituții statale, prezenta problematica cu precădere în aspect politic și social, și mai puțin în problematica privată. Dar subiectele surprinse de pictorii editorialului demonstrează că tematica cotidianului este prezentă și ridică probleme cotidiene. În continuare demonstrăm printr-un șir de exemple abordarea acestor probleme în paginile revistei *Chipăruș*.

Exemple de reflectare a timpului liber, a activităților de agrement din viața cotidiană în periodica republicană pe paginile revistei satirice *Chipăruș*

Din numerele revistei *Chipăruș*, în perioada examinată, am surprins un șir de caricaturi care demonstrează acuitatea problemelor ce țin de timpul liber, activitățile de agrement și alte forme de manifestare ale cotidianului. Prin formulele cum sunt

https://biblioteca-digitala.ro

aplicate acestor probleme se desprinde activitatea instituțiilor responsabile de timpul liber și activitățile de agrement. Una din aceste instituții erau cluburile sătești.

Cluburile sătești, instituții de iluminare culturală la sat

Activitatea acestor instituții era permanent discutată în cele mai înalte foruri republicane de partid și care era criticată pentru atitudinea ce o avea administrația localității față de problemele comunității. Astfel, în numărul 9 din mai 1964, redacția aduce la cunoștință că revista deschide o rubrică nouă în care urma să se publice versuri, cântece, scenete, intermedii, strigături, ce urmau să fie folosite în activitatea artiștilor amatori, pe scenele cluburilor din republică[9]. Prin asemenea anunț, de fapt se dădeau indicații pentru aplicarea în munca cluburilor sătești, fapt care demonstrează implicarea nemijlocită a organelor de partid în conținutul activității acestei instituții în comunitate.

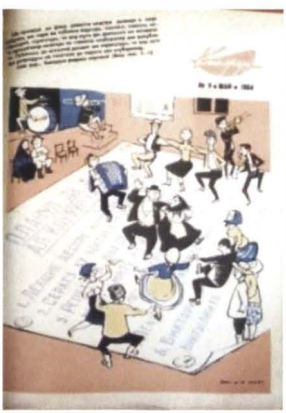

În numărul de față revista noastră deschide o rubrică nouă în care va publica versuri, cântece, scenete, intermedii, strigături, ce vor putea fi folosite în activitatea artiștilor amatori, pe scenele cluburilor din republică, publicăm de asemenea desene și caricaturi, care putea fi reproduse în gazetele de perete ale cluburilor din republică. Așa dar Chipăruș ridică cortina.

Fig. 1. *Anunț pentru aplicare în lucru cluburilor sătești, sursa: Chipăruș, nr. 9, mai 1964, p. 1.*

O altă problemă la care fac referință caricaturiștii moldoveni este legată de fraudele și delapidările ce se aplicau pentru întreținerea formațiunilor cultural-artistice din sat. Astfel, se supune criticii practicile prin care realizau activitățile culturale pe la ferme și în alte locuri de muncă în mediul rural, pentru a demonstra grija față de populația sătească. Atrage atenția și insistența pe care o aplicau lucrătorii de partid pentru promovarea culturii. De multe ori operele clasicilor literaturii naționale și universale erau utilizate doar în calitate de paravan și erau stocate pe rafturile bibliotecilor sătești, accentul se punea pe multiplicarea placatelor și lozincilor, un atribut frecvent utilizat în acele timpuri (fig. 3.). O altă problemă în activitatea cluburilor era legată de încălzirea lăcașelor de cultură, deoarece nu existau mijloace pentru încălzirea acestor spații (fig. 4). De asemenea, mari dificultăți în activitatea cluburilor era faptul că populația nu avea mijloace pentru achitarea serviciilor culturale, deoarece populația era obligată să procure asigurări sociale impuse de statul sovietic pentru a acoperi deficitul bugetar (fig. 5).

[9] *Chipăruș*, nr. 9, 1964, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2
În multe colhozuri se irosesc „trudozile" pentru întreținerea fanfarelor
-Ai la dracu azi până la fermă trebuie să îl ducem
sursa: *Chipăruș*, nr. 1, ianuarie 1963, p. 1.

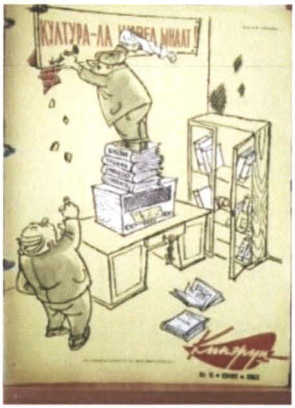

Fig. 3
Cultura la cel mai înalt nivel
sursa *Chipăruș*, nr. 11, iunie 1963, p. 1.

Fig. 4
Acum cântecul de jale, „de cu vară pentru iarnă de cojoc să te încălzești", sursa: *Chipăruș*, nr. 23, 1964, p. 3.

Fig. 5
Astăzi la club – dansuri, intrarea cu polițe de asigurare a vieții
sursa: *Chipăruș*, nr. 1, ianuarie 1964, p. 4.

Activitatea instituțiilor de cultură din republică în perioada examinată era destul de dificilă, și respectiv criticile la adresa lor este o demonstrare a acelor problene și reacțiilor ce le aveau oamenii de cultură față de aceste edificii culturale.

Despre fenomenele negative ale evenimentelor din viața privată

https://biblioteca-digitala.ro

O altă serie de desene selectate din paginile periodicului *Chipăruș* este legată de acele fenomene ce erau întâlnite în viața privată, dar care aveau o rezonanță atât locală, cât și republicană. În lista acestor fenomene se pot include problemele de curățenie, securitatea din spațiul privat (fig. 5, 6, 7), sfidarea muncii și folosirea privilegiilor pentru obținerea unor foi la stațiunile balneare în perioada recoltei de către anumite categorii sociale din spațiul rural (fig. 8), a viciului, cum ar fi lenea (fig. 9, 10). Prin aceste caricaturi autorii contrapun diferite categorii sociale pentru aspirațiile și idealurile pe care le aveau fiecare dintre ele. De multe ori comportamentele individului în spațiul privat erau controlate de organele statului și purtau un caracter obligatoriu. De fapt, situațiile și problemele legate de timpul liber, activitățile de agrement pe care le identificăm în paginile acestui editorial din perioada sovietică, încă sunt actuale și astăzi și demonstrează prezența lor în comportamentul uman nu doar într-o perioadă concret istorică, ci faptul că este caracteristică societății umane. Diversele teme folosite în actul comunicării prezintă multitudini de fațete ale vieții private, care pun în valoare atâtea stări și emoții.

Fig. 5
Ai închis beciul?
am luat cepul de la butoi
sursa: *Chipăruș*, nr. 13, iulie 1963, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6
Cetățeni, a început, luna curățeniei,
păstrați curățenia carevasăzică
o lună întreagă
sursa: *Chipăruș*, nr. 12, iunie 1962, p. 4.

Fig. 7
Bunico, de ce nu te uiți ca mai înainte?
Nu șade bine să vadă oamenii
că trag cu ochiul
sursa: *Chipăruș*, nr. 13, iulie 1962, p. 4.

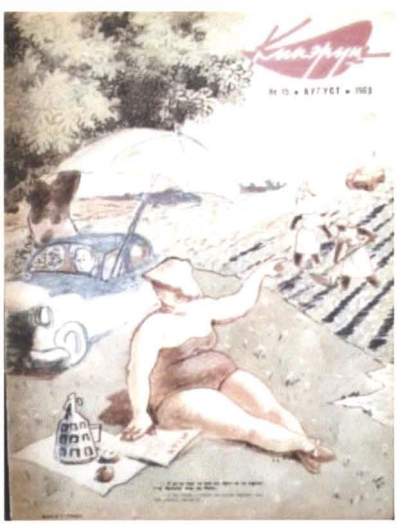

Fig. 8
I-an du-te la alea și întreabă la ce stațiune
balneară au căpătat așa bronz
sursa: *Chipăruș*, nr. 15, august 1963, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

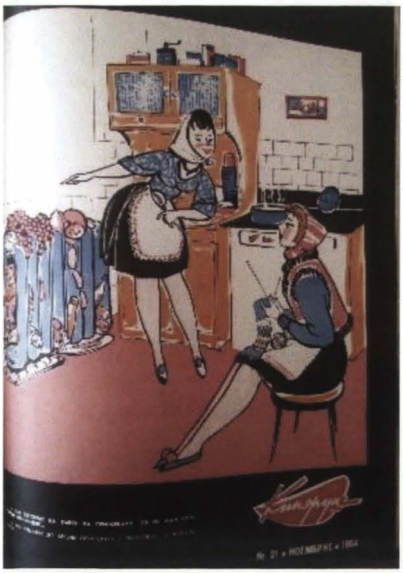

Fig. 9
Am hotărât că până la primăvara să nu mai cumpăr frigider,
sursa: *Chipăruș*, nr. 21, noiembrie 1964, p. 4.

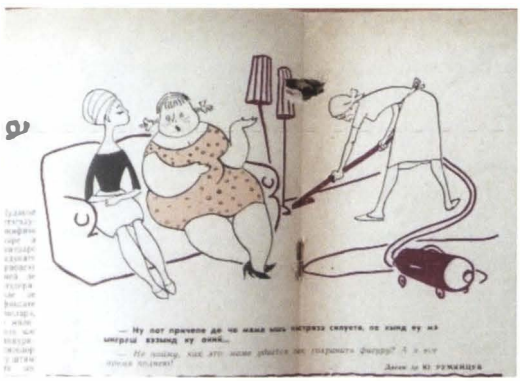

Fig.10
Nu pot pricepe de ce mama își păstrează silueta, pe când eu mă îngraș văzând cu ochii
sursa: *Chipăruș*, nr. 8, aprilie 1963, p. 3.

Raporturile matrimoniale și relațiile din viața de familie sovietică

Un aspect aparte desprins din paginile revistei *Chipăruș* este legat de moravurile și relațiile patrimoniale ce existau în familiile moldovenești. Cazurile și scandalurile ce aveau loc în această sferă devin subiect abordat de caricaturiștii din republică. Așa cum, de exemplu, se stabileau relațiile între membrii mediul academic și cel al membrilor din mediul studențesc (fig. 11), violența în timpul evenimentelor importante din viața privată, cum era nunta (fig. 12, 14), frivolitatea din timpul acestor evenimente (fig. 16), confuziile ce aveau loc în timpul acestor ceremonii când bărbații care erau în relații matrimoniale acceptau să fie și în alte relații matrimoniale. Atrage atenția modul în care era prezentată interzicerea cununiilor care nu erau acceptate în perioada sovietică și care, de cele mai multe ori, erau efectuate ilegal sau pe ascuns, și care totuși se făceau cunoscute în comunitate (fig. 13,15).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.11
Universitățile ei, academic, profesor,
conferențiar, student
sursa: *Chipăruș*, nr. 16,
septembrie 1963, p. 1.

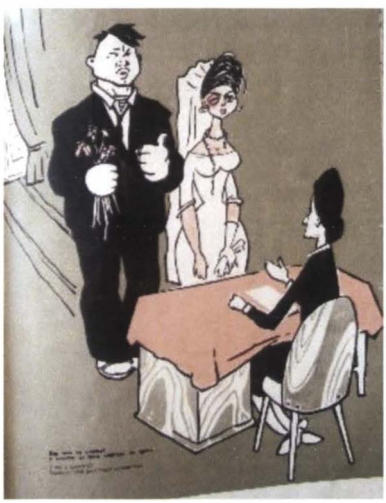

Fig.12
Dar ce-i cu mireasa?
A început a face mofturi pe drum.
sursa: *Chipăruș*, nr. 23,
decembrie 1965, p. 1.

Fig.13
Terminați mai repede
că ne așteaptă părintele,
sursa: *Chipăruș*, nr. 17, 1966.

https://biblioteca-digitala.ro

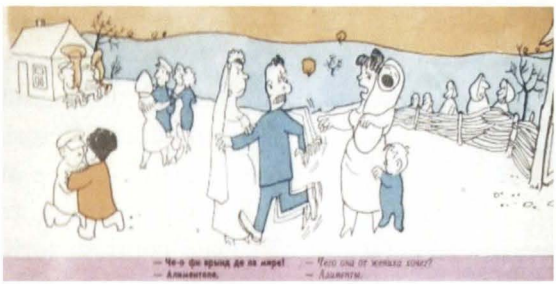

Fig.14
Ce o fi vrând de la mire?
Indemnizațiile pentru
întreținerea copiilor
sursa: *Chipăruș*, nr. 21,
noiembrie 1963, p. 4.

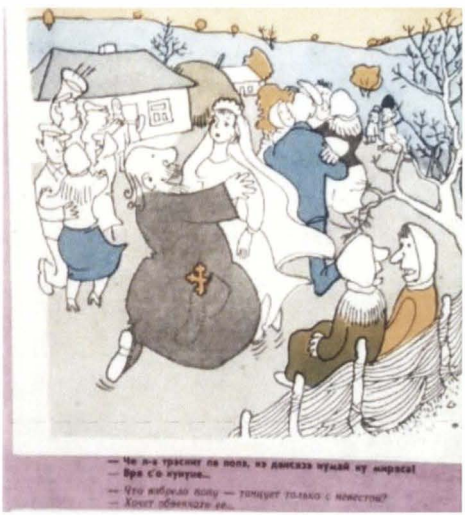

Fig.15
Ce l-o fi apucat pe popa de o dansează
doar pe mireasă?? Vrea să o cunune
Chipăruș, nr. 21, noiembrie 1963, p. 4.

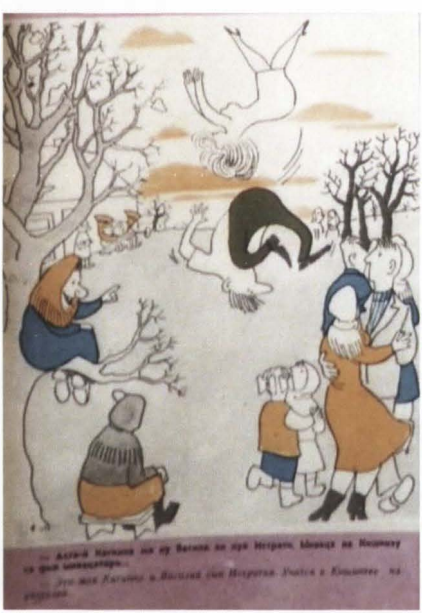

Fig.16
Asta, Catinca, cu Vasile al lui Istrate
învață să fie învățători,
Chipăruș, nr. 21,
noiembrie 1963, p. 4.

În loc de concluzii

O scurtă trecere în revistă a caricaturilor ce apăreau în paginele publicațiilor de satiră din RSSM permite să susținem că aceste caricaturi, prin forma și conținutul lor, pot servi ca o sursă complexă privitoare la viața cotidiană, la timpul liber și agrementul

https://biblioteca-digitala.ro

din perioada sovietică. În serialele de desene satirice nominalizate se pot „surprinde" personaje din mediul urban și rural, reprezentate în diferite situații cotidiene precum: odihna, munca, grădinăritul, educarea copiilor etc. Aceste personaje, într-un anumit mod, oglindesc viața socială a individului ca parte componentă a comunității. Pictorii moldoveni au selectat din contextul realităților sociale un anumit eșantion care ar reprezenta interconexiunile dintre oamenii aflați alături, în virtutea unor circumstanțe ale vieții cotidiene. Aceste personaje sunt reprezentate ca personaje contradictorii, fiind contrapuse ca și concepție, lume spirituală și modalitate de supraviețuire. În lucrările puse în discuție, mesajele foilor grafice satirice create de către artiști și-au găsit realizare prin intermediul stărilor emoționale ale personajelor, contrastele figurative ale acestora și dinamismul evenimentelor tratate în cadrul scenelor narative reprezentate. Sub bombardamentul persuasiv al graficii umoristice, doctrinarii partidului comunist aveau șanse mari să modeleze opiniile populare, să creeze judecăți de valoare, să stigmatizeze sau să propună idei docile sistemului. Mesajele, deși deformate, trebuia să fie simple și clare. Tocmai de aceea, caricaturile foloseau aluzii și sugestii, construiau stereotipuri, arogându-și dreptul de a distorsiona și persifla. Provocând râsul social, distractiv și ofensator totodată, caricaturile indicau care era imaginea unei categorii sociale în raport cu altă categorie socială, având o morală rigidă, și promovarea mitului egalității. Ralph Waldo Emerson a sintetizat genial genul caricaturii în următorul aforism: „Caricatura este adesea cea mai adevărată istorie a timpului"[10]. Cunoașterea căreia permite să înțelegem și să descoperim, dar și să ne cunoaștem pe noi înșine.

[10] Caricatura, http://artinfinit.md/cgblog/406/209/Caricatura-este-adesea-cea-mai-adevarata-istorie-a-timpului/

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Volumul cuprinde 27 de articole, dintre care 12 aparţin autorilor români, celelalte 15, autorilor din străinătate (Republica Moldova, Grecia, Serbia, Macedonia). Materialele ştiinţifice se pliază perfect pe tematica conferinţei, reflectând direcţia interdisciplinară a acestui eveniment ştiinţific, racordându-se din punct de vedere metodologic la tendinţele actuale, iar în ceea ce priveşte sursele utilizate, autorii dovedind o pregătire de specialitate solidă, precum şi o deosebită capacitate de a cerceta şi interpreta în modul cel mai temeinic izvoarele avute la dispoziţie.

În raport cu primele două ediţii, cea de anul acesta se distinge printr-o mai largă şi variată participare internaţională, ceea ce denotă tendinţa muzeului devean de a se deschide tot mai mult spre colaborări externe şi în domeniul ştiinţific, activitatea cercetătorilor din instituţie racordându-se astfel la direcţiile europene de colaborare şi cooperare cât mai extinse cu instituţiile din alte state cu activitate similară.

Coordonatorii

The volume consists of 27 articles, of which 12 belong to Romanian authors, while the other 15 to foreign authors (The Republic of Moldova, Greece, Serbia, and Macedonia). The scientific materials perfectly correspond to the theme of the conference, reflecting the interdisciplinary direction of this scientific event, and being methodologically connected to the current trends. Regarding the sources used, the authors demonstrate a solid specialized background, as well as a special capacity to research and interpret thoroughly the available sources.

Compared to the first two editions, this year's edition stands out thanks to a wider and more varied international participation, which demonstrates the tendency of the Deva museum to be increasingly open to external collaborations in the scientific field too, the activity of the researchers from the institution being thus connected to the European directions of extensive collaboration and cooperation with foreign institutions with similar activities.

The coordinators

www.cetateadescaun.ro

9 786065 374492

ISBN 978-606-537-449-2